

Қазақстан 2050

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНА ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ
ФАКУЛЬТЕТФАКУЛЬТЕТ ДОВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
FACULTY OF PRE-UNIVERSITY EDUCATION

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-8 сәуір 2021 жыл

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-8 апреля 2021 года

MATERIALS

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-8, 2021

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНА ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ДОВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
FACULTY OF PRE-UNIVERSITY EDUCATION

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-8 сәуір 2021 жыл

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-8 апреля 2021 года

MATERIALS

of International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-8, 2021

Жалпы редакциясын басқарған:

Тілеуберді Ербол Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ЖОО-ға дейінгі білім беру факультеті деканының ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі орынбасары, Ph.D., қауымдастырылған профессор

Редакция алқасы:

Жаппасов Ж.Е., Курманова Т.В., Моргунова Н.С., Мусаева Г.А., Ешимов М.П., Мусабекова У.Е., Айдарова Б.С., Қойшыбаева Г.С., Айтпаева А.С., Усенбекова А.Е., Қасымова К., Сандықбаева У.Д., Аширбекова К., Исаков Б.А., Мусалаева Ш.А., Утегенова М.Е., Ергали Д.Е., Темирбаева А.А., Алимova Р.Т., Рысбекова Б.А., Жазыкбаева Р.Р., Токтыбай А., Жамболова А.

Жауапты редакторлар:

Тілеуберді Е., Азнабакиева М.А., Шайхынова М.Ж., Алтайқызы М.

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ» халықаралық ғылыми конференцияның материалдарының жинағы.
Алматы, 6-8 сәуір 2021 ж. – Алматы: «Қазақ университеті», 2021. – 287 бет.

ISBN 978-601-04-5308-1

МАЗМҰНЫ/СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1 ҚАЗАҚ ТІЛІ СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Ахматов Бахром. ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ТАҒАМДАРЫ	11
Әуесбеков Алдияр. «ЖҮРЕК» КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ БЕРІЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	12
Ким Кихун. ЕСКІ КОРЕЙ ӘҢГІМЕЛЕРІ ТУРАЛЫ.....	14
Шуанг Ру Гох. ЖЕТІ ЕЛДІҢ ТІЛІН БІЛ	15
Чой Хенсиль. КОРЕЙ ХАЛҚЫНЫҢ БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ТОЙЛАРЫ.....	16
Пайванди Мохаммад Жавид. АУҒАНСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ.....	17
Акрами Сохраб. МЕНІҢ ОТАНЫМ – АУҒАНСТАН.....	19
Шахин Ахмад Захак. АУҒАНСТАН ТАРИХЫНДА ЕКІ ДҮРКІН ОЛИМПИАДА ОЙЫНДАРЫНЫҢ ҚОЛА ЖҮЛДЕГЕРІ	20
Софи Зада Рохуллах. ТОПЫРАҚТЫҢ ҚҰНАРСЫЗДЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ	22
Султани Саид Али. АДАМ ӨМІРІНДЕГІ ДӘРУМЕНДЕРДІҢ РӨЛІ.....	23
Қалдыбек С.Т. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МЕДИА ЖЕЛІЛЕРІНДЕГІ ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕР МЕН БЕЙНЕЛЕР	24

СЕКЦИЯ 2 ОРЫС ТІЛІ СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Айдын Турсынказы. К ВОПРОСУ ОБ ИЗМЕНЕНИИ КЛИМАТА И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯХ	29
Барлыков Сарсенбек. БИОХИМИЧЕСКИЙ ПОЛИМОРФИЗМ БЕЛКОВ КРОВИ И ВОЗМОЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИХ В СЕЛЕКЦИИ	32
Барлыков Сарсенбек. ПЛОДОВИТОСТЬ МАТОК И ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ МОЛОДНЯКА ОВЕЦ ЭДИЛЬБАЕВСКОЙ ПОРОДЫ	36
Баяр-Билег Ореодол. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ МОНГОЛИИ	40
Елшат Молдир. КАК Я ИЗУЧАЮ РУССКИЙ ЯЗЫК ОНЛАЙН	43
Каминская Софья. ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ	45
Толеген Эльвира. ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР ПРОБЛЕМ ФАЛЬСЕОИНТЕРАКЦИИ УЧАЩИХСЯ В СФЕРЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	47
Меруахи Алаа. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОЙ КУЛЬТУРЫ МАРОККАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ	49
Муратова Молдир. ОСОБЕННОСТИ МОЛОЧНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ ГОЛШТИНСКОГО СКОТА РАЗНЫХ ГЕНОТИПОВ РАЗВОДИМЫХ В УСЛОВИЯХ ЮГО-ВОСТОКА КАЗАХСТАНА	51
Мехмет Четин. КОСМИЧЕСКАЯ ДОБЫЧА	55
Мохаммад Башир Ахмадзай. ФАКТОРЫ НЕУДАЧ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРОЕКТОВ В АФГАНИСТАНЕ	56
Мэй Ифань. ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ КИТАЙСКИХ ИЕРОГЛИФОВ	59
Ровшенов Кувват. РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМЫ ZOOM	61

Саид Азим Шах Садат. МЕТОД ТЕХНИЧЕСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ СООТВЕТСТВУЮЩИЙ ТЕКУЩИМ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫМ УСЛОВИЯМ В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ АФГАНИСТАН.....	64
Шен Синье. НОВЫЙ ШЕЛКОВЫЙ ПУТЬ: СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И КИТАЯ	66
Чжан Цзяхуэй. ТРАДИЦИОННЫЙ КИТАЙСКИЙ ФЕСТИВАЛЬ: ПРАЗДНИК ВЕСНЫ	68
Эль Мади Хамза. ИСТОРИЯ О РАСШИРЕНИИ ВЛИЯНИЯ ФРАНЦИИ В АФРИКАНСКИХ СТРАНАХ	70
Эззиат Жаллал-Эддин. АВТОМОБИЛЬНЫЙ ЖАРГОН	72
Ягмуров Худаяр. ОСОБЕННОСТИ ТУРКМЕНСКОЙ СКАЗКИ	74

**СЕКЦИЯ 3
АҒЫЛШЫН ТІЛІ СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Abilda Aliya. MY FUTURE DREAM.....	77
Erkin Estay. KAZAKH NATIONAL TRADITIONS	79
Ernek Yersin. MOBILE PAYMENT	81
Zarina Yesbulatova. THE POETRY OF ABAI TRANSLATED INTO ENGLISH AND GERMAN AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION	82
Peilin Zhang. REVISITING FRANCE IN THE 19 th CENTURY: REFLECTION ON THE SYMBOLS OF THE RED AND THE BLACK	84
Ghulam Omer Abdullah, Abdul Manan Sulatani. THE EUCLIDEAN ALGORITHM	86
Каминская Алиса. ADAPTATION PROBLEMS OF INTERNATIONAL STUDENTS IN CHINA	89
Кислицын Николай. THE IMPACT OF THE EPIDEMIOLOGICAL SITUATION ON THE QUALITY OF EDUCATION	92
Liu Fei. CHINA AVIATION LOGISTICS	94
Shekiba Hilal, Alinaqi Mohammadi, Sayed Abas Hashimi. THE ROLE OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT ON ORGANIZATIONAL EFFECTIVENESS	95

**СЕКЦИЯ 4
ЖАРАТЫЛЫС ТАҢУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО**

Амантай Жадыра, Ришат Бүлдіршін. КӨЗ – ОПТИКАЛЫҚ ПРИБОР	102
Бағашар Бағжан. ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК ИНДУКЦИЯ ҚҰБЫЛЫСЫНЫҢ ПРАКТИКАДА ҚОЛДАНЫЛУЫ	103
Бақытәлі Айбар. КҮН ЭНЕРГИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ	104
Бақытәлі Сұңғыла. КИІЗДІ МОБИЛДІ ҚОЛДАНУ.....	105
Берікбол Айжұлдыз. ТІГІНШІЛІКТІҢ ОФИСТАҒЫ ПАЙДАСЫ	107
Касип Ерханат. ТЕРІ ИЛЕУ – ҚАЗАҚТЫҢ АТА КӘСІБІ.....	109
Қаділет Ақмарал. ҚАЗАҚТЫҢ ТҰҢҒЫШ БИОЛОГЫ – К. МЫҢБАЕВ	110
Қойшыбай Ершін. ҚОЙДЫҢ СЕЛЕКЦИЯСЫ	111
Төлеген Айбол. ҚАЗІРГІ ЗАМАҢНЫҢ ҚАРАПАЙЫМ БӨЛШЕКТЕР ФИЗИКАСЫ.....	112

СЕКЦИЯ 5
ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ТАРИХИ ТАНЫМ МЕН ТІЛ МӘСЕЛЕСІ
ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ И ЯЗЫКА В ПАТРОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИЯ

Парасат Ертай.	
МҰСТАФА ШОҚАЙ – АЛАШ АЛЫБЫ	114
Еркеман Берік.	
ТАРИХШЫ ҒАЛЫМ МІНІС ӘБЛТАЙҰЛЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ	119
Мұсажан Мәдина.	
БҰҚАР ЖЫРАУ ҚАЛҚАМАНҰЛЫ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ	121
Мейіржан Бақыт.	
БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ ЖӘНЕ МОСКВА ҮШІН ШАЙҚАСТАҒЫ ЕРЛІГІ	124
Шадкам Мина.	
ДІНМҰХАМЕД АХМЕТҰЛЫ ҚОНАЕВ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ	127
Солтанмурат Елик.	
ЖӘҢГІР ХАННЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	130
Газзат Маәдех.	
ҚАЗАҚТЫҢ БАТЫР ҚЫЗЫ МӘНШҮК МӘМЕТОВА	134
Айтолқын Жағсалғ.	
АҚЫТ ҮЛІМЖІҰЛЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ	137
Қуантай Ділнұр.	
ТАҢЖАРЫҚТЫҢ ӨМІРБАЯНЫ	139
Тұрдыбай Ұлықбүбі.	
ӘЛИХАН – КӨСЕМСӨЗДІҢ ХАС ШЕБЕРІ	140
Тұрғанжан Мәру.	
АЛМАТЫ – МЕНІҢ СҮЙІКТІ ҚАЛАМ	141
Хайбар Мерей.	
ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАЙЫҚ	142
Жабай Айбын.	
ҚОСТАНАЙ МҰРАҒАТЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ	143
Қорғаубек Арнал.	
ҚАЗАҚ ЕЛІ ОСЫНДАЙ	144
Нұрболат Нұрдана.	
САЛҚАМ ЖӘҢГІРДІҢ ТАРИХТА АЛАТЫН ОРНЫ	145
Рақметолла Розагүл.	
ҰЛЫ ДАЛА – АРИЙЛЕР ӨРКЕНИЕТІНІҢ БЕСІГІ	146
Тоқтарқызы Шынарғүл.	
ХІХ ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫНДАҒЫ РУХАНИ ӨМІРДІҢ ДАМУЫ	147
Жанболат Айман.	
АЛЛАҒА ҚҰЛШЫЛЫҚ ҚЫЛУДЫ СТАЛИННИҢ АЛДЫНДА ДА ҰМЫТПАҒАН	148
Жанболат Айман.	
МОҢҒОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ЕЛІНЕ ДЕГЕН САҒЫНЫШЫ	149
Төлеген Құралай.	
АБАЙ ЖОЛЫ	151
Айжан Бақытқызы.	
ҚЫТАЙДЫҢ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ....	152

СЕКЦИЯ 6
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-МАТЕМАТИКА СЕКЦИЯСЫ
ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКАЯ СЕКЦИЯ

Құрақбай Қызжан.	
ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ КӨПТЕГЕН ФАКТОРЛЫҚ РЕГРЕССИЯЛЫҚ МОДЕЛІН ҚҰРУ	154
Мамырбек Д.Е.	
РАЗРАБОТКА МЕТОДОВ ПОИСКА ПОТЕНЦИАЛЬНО ОБИТАЕМЫХ ЭКЗОПЛАНЕТ	155
Омар Ж.Ж.	
ФИБОНАЧЧИ САНДАРЫ	156
Серікқан А.А.	
РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ ДЛЯ АНАЛИЗА И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ МАССИВА ДАННЫХ С ПОМОЩЬЮ МОДЕЛИ ХОЛЬТА НА ЯЗЫКЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ C#	157

Анькей Рамазан. ПЛАНИМЕТРИЯ КУРСЫН ОҚЫТУДА «GEOGEBRA» БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ШАРТТАРЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ	158
Ерикова Диана, Абдусалим Аружан. КЕЙБІР СҰЙЫҚТЫҚТАРДЫҢ НЬЮТОНДЫҚ ЕМЕС ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ	159
Зейнелгабыл Ерсалим. СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГРАЖДАН В БОСТАНДЫКСКОМ И АЛАТАУСКОМ РАЙОНАХ. ПУТИ ИХ УЛУЧШЕНИЯ	160
Наянов Назар. IT БЕЗОПАСНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ И В КАЗАХСТАНЕ	161
Тельманова А., Қанағат М. ӨРТ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ	163
Беғалиқызы Данель. ЖЕР СІЛКІНСІ. СЕЙСМОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАР ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАР	164
Ерланова Аяулым. МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОЙЫНЫНДАҒЫ ЖАЙ ПОЗИЦИЯЛАРДА ЖҮРІС САҢЫН ЕСЕПТЕУ	165
Әбдікалид Сания. МИНЕРАЛДЫ СУЛАРДЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ	167
Сраж Меруерт. АЛМАТЫ АТМОСФЕРАСЫН ТАЗАРТУ МӘСЕЛЕСІ	169
Жунусова Ақтолқын. ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНБАЛЫ КУРСТАРДЫҢ ОҚУШЫЛАРҒА БЕРЕТІН ПАЙДАСЫ	171

СЕКЦИЯ 7
ҚОҒАМДЫҚ-ГУМАНИТАРЛЫҚ СЕКЦИЯСЫ
ОБЩЕСТВЕННО-ГУМАНИТАРНАЯ СЕКЦИЯ

Сүнбек Сымбат. БЫҒЫРАЙ ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ ӨСИЕТ СӨЗДЕР МЕН МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҮЙЛЕСІМІ	173
Алибекова Амина. ЗАЧЕМ НУЖНЫ ПСЕВДОНИМЫ	175
Исаева М. ФОЛЬКЛОР	176
Садвокасова А. УТЕРЯННЫЕ БУКВЫ РУССКОГО АЛФАВИТА	177
Ширяев Марк. ИСТОРИЯ ОРУЖИЯ: ФАКТОР ПРОГРЕССА ИЛИ РЕГРЕССА	178
Алиева Мариям. ДРАГОЦЕННЫЕ КАМНИ-ТАЛИСМАНЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	179
Тұрсын Райла. ҚАЗАҚТЫҢ АЛЫП КЛАССИГІ – СӘБИТ ДОСАНОВ	181
Рахымжан Аружан. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАРНАМАЛАРДЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ: “САҚАУ” ЖАРНАМАЛАР, САУАТСЫЗ АУДАРМАЛАР	183
Хасанова Данэля. КАК РАЗВИТЬ НАВЫКИ ОРАТОРСКОГО МАСТЕРСТВА?	185

СЕКЦИЯ 8
ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ АДАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ
СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Барисқызы Гүлім. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕ АДАМДАРДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ САҚТАЛМАУЫ	187
Ибрагимова Г. ҚАЗАҚСТАҢДАҒЫ ЗАҢ МАМАНДЫҒЫНЫҢ АКТУАЛДЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	189
Мустафина Ф.А. ЦИВИЛИСТІК ҒЫЛЫМНЫҢ АКТУАЛДЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	191

Марсова Гюзьялнур. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ	192
Омарова Жанель. ЗАГРЯЗНЕНИЕ ВОЗДУХА В КАЗАХСТАН	194
Толмачева Маргарита. УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ	195
Ибрагимова Диана. ҚР ЕҢБЕК ЗАҢНАМАСЫНЫҢ САҚТАЛУЫН МЕМЛЕКЕТТІК БАҚЫЛАУ	198
Нұрбекұлы Әлішер. ҚАРАЖІГІТ БИ БЕКТАУҰЛЫ	200
Тулегенов Санжар. НАША ВЫБРАННАЯ ПРОФЕССИЯ И БУДУЩАЯ ПЕНСИЯ	201

СЕКЦИЯ 9

ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЭКОНОМИКА МЕН АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ

Щинчир Мухаммед. ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА: ЦЕННОСТИ, ПРЕИМУЩЕСТВА, ОГРАНИЧЕНИЯ И РИСКИ Й	204
Оспанов Арман. НАРЫҚТЫҚ БӘСЕКЕЛЕСТІК ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ	206
Нам Людмила, Жиенбаева Жанерке, Фролова Диана. ВЛИЯНИЕ УЛЫБКИ НА БИЗНЕС	209
Мұңайтпасова Мәдина. ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС – ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚОЗҒАУШЫ КҮШІ	211
Мұңайтпасова Мәдина. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ БАНКИНГТІҢ ДАМУЫ	213
Кузнецова София. ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ ОБРАЗОВ В РЕКЛАМНЫХ ОБРАЩЕНИЯХ КАК СПОСОБ УВЕЛИЧЕНИЯ ЦЕЛЕВОЙ АУДИТОРИИ ПОКУПАТЕЛЕЙ	217
Қалдықұл Ару. 5G ҰЯЛЫ ЖЕЛІСІНІҢ МАҢЫЗДЫ ЖАҚТАРЫ	219
Қайратова Еңлік. СОВРЕМЕННАЯ МОДА КРОССОВОК И ЭКОНОМИКА	221
Ибрагимов Денис. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПРИЛОЖЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕННОГО ИНТЕГРАЛА КАК ОБЪЕМА ПРОДУКЦИИ, ТОВАРА	223
Жуман Анель. КОМПАНИИ КАЗАХСТАНА И ИХ УБЫТКИ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСА	225
Жақсылық Венера. НЕСИЕ – ЕРІКТІ ҚҰЛДЫҚ	229
Ережеп Ғазиза. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ЦИФРЛАНДЫРУ БАРЫСЫ: МОБИЛЬДІ БАНКИНГ	232
Дюсембекова Сабина. COVID-19: ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ АХУАЛЫ	234
Галеев А. ARDUINO МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ПРОГРАММА ДЛЯ СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОНИКИ И РОБОТОТЕХНИКИ	234
Бурова Ульяна. МОЛОДЕЖЬ В БИЗНЕСЕ	236
Даниярова Талшын. ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУДЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН МӘНІ	237

СЕКЦИЯ 10
ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУДІҢ ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ:
ТӘЖІРИБЕСІ, МӘСЕЛЕЛЕРІ, БОЛАШАҒЫ
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ:
ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Кенжебек Айсұлу. КӨП ТІЛ БІЛГЕН КӨПТІ ІЛЕР	240
Abykhanov Bagdaulet. PROBLEMS IN TRANSLATION	242
Азмуханова А. МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫСЫМДАҒЫ ВЕРБАЛДЫ ЕМЕС ҚҰРАЛДАРДЫҢ ОРЫНЫ	243
Ақылхан Аялай. ТІЛДІҢ ТІРЕГІ – ӨЗІМІЗ	244
Ақылбек Инжу. ҚЫТАЙ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ЭТИКЕТ НОРМАЛАРЫ	245
Байсариева Ханна. HISTORICAL EVENTS INFLUENCED THE FORMATION OF THE ENGLISH LANGUAGE	246
Жиргаланова Камила, Машанло Саида. DIFFERENCE BETWEEN BRITISH AND AMERICAN ENGLISH	247
Жұмабай Д.Қ. ҚАБДЕШ ЖҰМАДІЛОВТИҢ «ПРОМЕТЕЙ АЛАУЫ» РОМАНЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ	249
Murzabaeva Tomiris. THE IMPORTANCE AND THE DIFFICULTY OF CORRECT PRONUNCIATION IN ENGLISH	251
Сазонов Н. ПСИХОЛОГИЗМ В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО "ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ"	253
Найманбаева Салиха. РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИСКОГО ЯЗЫКА	254

СЕКЦИЯ 11
ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ИННОВАЦИЯЛАР
АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ИННОВАЦИИ В РАЗВИТИИ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН

Жарқынбек Жасұлан. ЭКСТРЕМИЗМ ЖӘНЕ ТЕРРОРИЗМНІҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ ТИГІЗЕТІН САЛДАРЫ. ЭКСТРЕМИЗМ ТҮРЛЕРІ	257
Олжасұлы Ердәулет. ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫНЫҢ БІРІ: ҚАЗАҚСТАН – АЛМА МЕН ҚЫЗҒАЛДАҚТЫҢ ОТАНЫ	258
Абдрахимова А.Е. КӨЗГЕ КӨРІНБЕЙТІН МӘСЕЛЕЛЕР (ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АХУАЛ)	259
Алдашева Аида. ЖАСӨСПІРІМДЕР ПСИХОЛОГИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	260
Аушева Ольга. КОСМЕТИКА ДЛЯ ПОДРОСТКА: ПОЛЬЗА ИЛИ ВРЕД?	261
Балакин Н. ГЕОМЕТРИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТА КОМФОРТНОСТИ ЖИЛЬЯ	263
Жұмахай Ж. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ – ЖАСТАРДЫҢ ҚОЛЫНДА	265
Ли Денис, Турсунжанова Ясмин, Толкачева Виолетта. ВИЗИТНАЯ КАРТОЧКА РУКОВОДИТЕЛЯ	267
Максаг Меруерт. ӘЛ-АУҚАТ: КЕШЕ, БҮГІН, ЕРТЕҢ	269
Мубаракова Зарина, Токанова Айгерим. ОСОБЕННОСТИ ЭТАПОВ ЭТНОГЕНЕЗА ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА	270
Мырзағалиев Адиль, Каримова Камиля. НОРМЫ ВЕЖЛИВОСТИ В РАЗЛИЧНЫХ СТРАНАХ: ЧТО ОБЩЕГО И В ЧЕМ РАЗЛИЧИЯ?	272
Оразалиева А.А. ТАБИҒАТТЫ АЯЛАЙЫҚ! ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУ – БОРЫШЫМЫЗ!	274
Серікова А. ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК СӘУЛЕЛЕНУДІҢ АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ	275

Филимонова Милана.	
СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС РАЗВИТИЯ СТАТУСА ЖЕНЩИНЫ В ИСТОРИИ	278
Хусаин Өркен.	
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ АУМАҒЫНДАҒЫ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ЖҮЙЕСІНЕ ТАЛДАУ ЖҮРГІЗУ	280
Чечасова Лилия.	
КОРОНОВИРУС COVID-19: НОВАЯ МИРОВАЯ ПАНДЕМИЯ	281
Шамаханова Земфира.	
ЖИВОТНЫЙ МИР КАК ОБЪЕКТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ	282
Яковлева Камилла.	
БУЛЛИНГ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ	285
Әкімқызы Қарлығаш.	
ӨЗІН-ӨЗІ ТӘРБИЕЛЕУ ОҚЫТУШЫНЫҢ ЖЕКЕ ЖӘНЕ КӘСІБИ ӨСУІНІҢ ҚАЗЕТТІ ШАРТЫ РЕТІНДЕ.....	286

СЕКЦИЯ 1

ҚАЗАҚ ТІЛІ СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ТАҒАМДАРЫ

Ахматов Бахром (Өзбекстан)

Нұр-Мубарак университеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д. Рысбаева Г.Қ.

Қай халықтың болмасын дастарқаны, сол халықтың тұрмыс салтына, әдет-ғұрпына, тіршілік тынысына байланысты. Ғасырлар бойы көшпелі тұрмыс кешкендіктен болар қазақ халқының тағамдары өзге жұрттан өзгешелеу. Қазақтың ұлттық дастарханында болатын негізгі тамақтардың түрлері: *ет тағамдары, сүт тағамдары және нан тағамдары*. *Ет тағамдары*: қазақша ет, қазы, қарта, жал-жая, қуырдақ, сірне, шұжық, сүр ет, құйрық-бауыр, т.б. *Сүт тағамдары*: айран, қатық, қойыртпақ, шалап, қымыз, шұбат, балқаймақ, кілегей, қаймақ, құрт, сүзбе, уыз, ірімшік, сары май, жент, т.б. *Ұннан жасалған тағамдар*: бауырсақ, шелпек, таба нан, қаттама, т.б.

Халқымыз адам өмірінде тамақты тіршілікке қажетті құндылықтардың бәрінен де жоғары қойған. Кез келген қазақы шаңырақтың дастарханын ет тағамдарынсыз елестету мүмкін емес. Сондықтан да халқымыздың ұлттық ыстық ет тағамдарын үстелге қою мөлшерін айтып өтеміз.

Қазақша ет (бесбармақ, бешбармақ) асқанда ең алдымен жіліктеп бұзылған етті адам санына қарай мөлшерлейді. Тойға немесе қонақ асыға көбінесе қой сойылады. Қой еті жіліктенгенде 13 мүшеге бөлінеді. Олар жамбас – 2, ортан жілік – 2, асықты жілік – 2, беломыртқа – 1, сүбе – 2 (сүбемен бірге бүйректен жоғарғы 5 қабырға кетеді), қабырға -2, төс – 1, омыртқа -1, жауырын -2, тоқпан жілік – 2, кәрі жілік – 2, бұғана – 1, мойын – Осылай асуға дайындалған етті жуып-шайып тазалап, қазанға салады да, ет батып тұратындай етіп суық су құяды. Содан кейін қазанды қатты жанған отқа қойып, сарқылдатып қайнатады, бетіне шыққан қанды көбігін алып тастап, шамалап тұз, 1 бас пияз салып отын басады да, 1-1,5 сағат ет әбден піскенше шымырлатып қайнатады. Ет әбден піскен соң табаққа сорпасынан бөлек қотарып алып, тартылған табақтың санына қарай мөлшерлеп тұздық әзірлейді. Ол үшін сорпаға қара бұрыш, дөңгелектеп тұралған пияз салып, ыдыстың бетін жауып бұқтырып қояды. Ет туралып болған соң тұздықты еттің үстіне құяды. Әдетте кәделі жіліктермен бірге сыйлы қонақтарға малдың басын, (қой), ірі қараның шекесін, қазы, қарта, жал-жаяны табаққа бірге салып береді. Сонымен бірге қамыр, бітеу пісірілген картоп қосуға да болады.

Наурыз көже – ұлттық тағам. Жыл басы 22 Наурыз жақындағанда әрбір үйде келер жылғы тоқшылық пен ырыс, құттың жоралғысы ретінде әрбір шаңырақ Наурыз көже әзірлейді. **Наурыз көже – Ұлыстың ұлы күні жасалатын қасиетті ас. Оған тары, арпа, бидай, бұршақ, күріш, сүт, су, тұз сияқты кем дегенде жеті түрлі азықтық заттар міндетті түрде қосылады. Түркі халықтарының ұғымында жеті саны қасиетті саналғандықтан, наурыз көжеге жеті түрлі дәм қосылады.** Ата-бабаларымыздың айтуы бойынша бұл күні Наурыз көжені тойып ішкен адам жыл бойы молшылық пен тоқшылықта болады деген ұғым бар.

Қорыта келе, негізгі мақсат қазақтың ұлттық тағамдарының ерекшелігі мен құндылығын, қазақ халқының қонақжай дәстүрін құрметтеу, тағамдардың жасалу жолдарына ерекше көңіл бөлу.

Әдебиеттер тізімі

1. Кенжеахметұлы С. Қазақтың дархан дастарханы. – Алматы: «Алматыкітап», 2007.
2. Дәстүрлі атаулар: – Алматы: «Арда», 2005
3. <https://kznews.kz/bilim/ulattyq-tagamdar-et-tagamdary-sut-tagamdary-tehnologijadan-ashyq-sabaq-zhospariy/>

«ЖҮРЕК» КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ БЕРІЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әуесбеков Алдияр (Қытай)

Нұр-Мубарак университеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д. Рысбаева Г.Қ.

Ежелден ана тілін ту еткен Егеменді еліміз өркениетті, дамыған елдер қатарына көтерілу үшін әлемдік білім кеңістігіне киелі мақсат тар мен міндеттерді ұстана отырып, қадам басуда. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «... Бізге бұрынғы қай кездегіден де білім мен ғылымның баға жеткіліксіз қорын барынша арттыру, оны қазіргі заманға сай ету қажет» [1] деген сөзі бүгінгі таңдағы «көкірегі сезімді, тілі орамды» мақсаттармен міндеттерді жүктейді.

XXI ғасыр күллі адамзат баласына сапалы білімге жол нұсқап, түбегейлі өзгерістер мен жаһандандудың салдарынан туған өзгерістер мен міндеттерді жүктеп отыр. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың халыққа жолдауында: «Біз бүкіл еліміз бойынша әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметін көрсетуге қол жеткізуіміз қажет», – дейді [2] Сондықтан да, қазіргі таңда әлемнің тіліне, бизнес тіліне, экономика тіліне айналған ағылшын тілін меңгеру, яғни үштілділік мәселесі білім беру жүйесіндегі басты міндеттердің біріне айналды. Осынау рухани байлығымыздың көзіне айналып отырған ата-бабаларымыздың сөз өнерін әлемдік деңгейге көтеру, әлемдік кеңістікті ана тіліміздің бай, көркемдік ерекшелігін таныту бүгінгі жас ұрпақтың қолында.

«Концепт дегеніміз – ұлттық дүниетанымның ықшам да, терең мағыналы дүниетаным құндылықтарын айқындайтын тілде көрініс тапқан күрделі бірлік.

Қазақ, орыс, ағылшын әлем тілдері көрінісіндегі «жүрек» концептісінің лингвомәдениеттану тұрғысынан талдануы бұл концептінің кең семантикалық ареалын айқындап берді. Жүрек мистикалық әдебиеттерде, діни зерттеулерде және барлық халықтардың поэзиясында ең негізгі орталық ретінде танылады. «Жүрек» адам өміріндегі физикалық және рухани өмір сүрудің негізгі көзі болып табылады. Сондықтан, тілімізде кездесетін: ер жүрек «Батыл, қайсар кісі туралы айтылады».

«Қайғы, қасірет, уайым, бақытсыздық; қапа, реніш» мағынасында қолданылатын тілдік бірліктердің «қауіп-қатер дабылы, жұртты дүрліктіру» мағынасында жұмсалатын тілдік бірліктерге қарағанда «жүрекке» әсері өте күшті. Мысалы: жүрегі таза; жүрегі жылы; жүрегі суық; ақ жүрек; қара жүрек, жүрегі кірлі т.б. Қазақ ұғымындағы: аузын ашса жүрегі көрінеді «ақкөңіл, ақ жүрек адал, үлкен жүректі, жаманшылығы жоқ адам»; ыстық жүректі «жақсы қасиетті» білдіретін мағынада қолданылса, қара жүрек «нашар, жағымсыз іс әрекеттерді» білдіретін мағынада адамдардың бейнесін бейнелеген. Одан өзгеөңі қандай қара болса, жүрегі де сондай қара «нашар адам, жақсылық емес, жаманшылыққа бейім» дегенді білдіреді. Демек, жоғарыда аталған тілдік бірліктер «жүрек» компоненті негізінде туындаған мағыналарды түсінуге, олардың ұлттық санамен, болмыспен, тарихпен, руханимәдениетпен, халықтың әдет-ғұрыптары және салт-санасымен байланысын түсінуге жол ашады.

«Жүрек» концептісіне қатысты материалдарды жинағанда ақындардың поэзиялық туындыларының, дәлірек айтсақ шығармаларының атауының өзі «жүрек» сөзімен байланыстылығын көруге болады. Мысалы: Қ. Бекхожин «Жүректегі жазулар», М. Мақатаев «Дариға жүрек», Ғ. Жандыбаев «Жүректің жасы», Қ. Нұрлан «Аққу жүрек», М. Әбдімомынов «Гүл-жүрек», П. Неруда «Жүректің төрт мезгілі» және т.б.

Тақырыптық топ – бір саладағы тұрақты тіркестердің мазмұны, мағынасы жағынан бірнеше топтарға іштей жіктеліп, тақырыпқа орай шоғырландырылған, топтастырылған түрлері. Бұлай топтастыру негізінде «жүрек» компонентімен байланысты сөздердің рухани-мәдени өмірдің қай саласында көбірек, қай саласында азырақ қолданылуын, әрі оның әр-түрлі себептерін айқындауға болады. Оларды: Адамның денсаулығына қатысты; Адамның тәбетіне қатысты; «Қорқыныш, үрей»; «Ашу, ыза, қаһар»; «Қайғы, қасірет, уайым, бақытсыздық»; «Қуаныш, шаттық, рахаттылық, ғанибет, сүйсінушілік, көңіл көтеру»; «Қауіп-қатер дабылы (тревога), жұртты дүрліктіру»; «Күдік»; «Жеңілдеу, тыныштандыру, көңіл жұбату»; «Қайырымдылық, мейірбандық, мейірімділік, рақымдылық, ізгілік»; «Сезім»; «Махаббат»; «Зәбір, жәбір, өкпе, реніш»; «көңіл-күй, хал-жағдай»; «Жақсылық, қамқорлық»; «Қас, кек, өш»; «Жеккөрушілік»; «Әдемі, жанға жайлы, сүйкімді, жағымды, тәтті, ұнамды/ұсқынсыз, жайсыз, сүйкімсіз, жағымсыз, дәмсіз, ұнамсыз» деп бірнеше топтарға бөлдік. Аталған топтардың ішінен тек қазақ халқының болмысына, менталитетіне, ұлттық сана-сезіміне, дүниетанымына тән топтарды ерекше атауымызға болады. Олар: Ер жүрек, батырлық, батылдық мағынасындағы топтар: Адамның денсаулығына қатысты; Адамның тәбетіне қатысты; «Күдік» мағынасындағы топ.

«Жүрек» концептісін ақын өлеңдерінен, жазушылардың шығармаларында, мақал-мәтелдерден, Фразалогизмдарда «жүрек» сөзінің қолданысын теріп жазып, олардың қандай мағыналарда, мақсаттарда қолданылғанын қарастырамыз, мысалы: Абайдың кырық үшінші қара сөзінде «жүректің айнасы»

деген тіркес бар екені белгілі: «Жүректі мақтаншақтық, пайдакүнемдік, жеңілдік, салғырттық – бұл төрт нәрсе бірлән кірлетпей таза сақтаса, сонда сырттан ішке барған әр нәрсенің суреті **жүректің айнасына** анық раушан болып түседі», – дейді. Абай жан қуаты дегенге түсініктеме бере келіп, жан жүрек айнасы таза болғанда ғана қуаттанатын түсіндіреді. Ақын бүгінгі психологияның қағидаларын қарапайым мысалдармен дәлелдейді. Айтпағымыз, екі ақында да адамның жан дүниесі сөз болады, әлем бейнесін қабылдауында да үндестік бары байқалады.

Мәшһүр Жүсіптің :«Қылады шүкір, сабыр білген адам, Ашылып **жүрек көзі**, көрген адам» деген тіркестегі «Жүрек» сөзі – адамзат денесінің орталығы, оның өмірлік күшінің негізі болатындығы жалпыға белгілі, егер жүрек өзінің соғуын тоқтатса – онда адам да өз тіршілігін тоқтатады. «Жүрек» концептісі адамның рухани өмірінің орталығы болып саналатын сезім мүшесі ретінде қабылданып жүр. Мәшһүр Жүсіптің бұл жерде «жүрек» деп отырғаны – адамның ішкі жан дүниесі. Осылайша ел-жұртын үнемі адамгершілікке, имандылыққа шақырады. Ақынның айтуынша, маңдайдағы екі көздің болуы жеткіліксіз. Адамда ең алдымен «жүрек көзі» болуы керек. «Жүрек көзі» болса ғана адамда сабырлылық болады, сонда ғана адамға имандылық ұялайды дегенді айтқысы келеді.

Жүрек қалмады «Қатты қорықты, үрейленді». Мысалы: Шығатын зор қараға бір жан алмай, Жігіттер қоян болды, жүрек қалмай, Сібірдің цирктерін сілкіп шыққан» Осыны алып отыр ояз қолдай (І. Жансүгіров). Жүрегі тас төбесіне шықты, жүрегі [зәресі] ұшты [шошыды], зәресі кетті «Қатты үрейленді, шошып кетті, қорықты». Мысалы: Менің жүрегім тас төбеме шықты, қалтырап кеттім (Б. Майлин). Қараңғы түнде жер астынан, аяғының астынан, көрден шыға келгендей, екі-үш дауыс үздік-создық ұлып қоя берді. Айшаның жүрегі тас төбесінен шыққандай болды (С. Сейфуллин. Оқ жылайдай ирендеп, Жайдың оғы тасталды. Жүрегі ұшып Күнайым, Ердің қасын бас салды (С.Мұқанов). Жүрегі суып [мұздап] қоя [сала] берді 1. «Қатты қорықты, үрейленді». Қуғыншылар отрядының бастығы дәл алқымда тұрғанын көріп, қашқын не істерін білмей, жүрегі суып қоя берді (Ана тілі).

Жүрек «адам мен жануарлардың қан айналу жүйесінің орталық органы» бұл «жүректің» негізгі мағынасы. «Жүрек» сондай-ақ бір нәрсенің ортасы, орталық бөлігін, өзегін білдіруге байланысты ауыспалы мағынада да қолданылады. Мысалы: Саяси-әкімшілік орын, орталық. Отанымның жүрегі – Қазақстан ұлы шаһарым деген сияқты тіркестерде «өзек-ортақ-орталық» семаларын беріп тұр. Мысалы: Алматы – Алатаудың жүрегі, Күн көзінің жүрегі, Жер шарының – жүрегі т.б. деген тіркестерді алып қарасақ «жүрек» сөзі белгілі бір өзекті, орталықты білдіреді. Мысалы, Мұнда «жүрек» символ болумен бірге орталық, өзек мағынасын білдіріп тұр. Көбінесе ауыспалы мағынада жұмсалады, мысалы: Саяси-әкімшілік орын, орталық. Мысалы: Алматы – жүрегі Алатаудың! Таң ұйқыға кеткенде бүлкілдеген (М. Мақатаев); Өлген жоқ, жатыр Ленин ұйықтап қана, – Жақанның жүрегіндейұлы (Қ. Аманжолов);

Әлемде қаншама тілдер бар, және олар құрайтын ділдердің де саны аз емес. Бірақ бұның бәрі өзінше ерекшеліктерімен байқалса да, жаппай бір жіпке байлаулы. Себебі, бәріміз бір Адам атаның ұрпағымыз, бізде адам баласымыз. Және бізде басқа Алланың мақұлықтарынан ерекшелендіретіні – сана. Ал, санадан діл, эмоциялар және айқындауыш құрал – тіл. Барша адамдарға ортақ тілдің жоқтығы рас, бірақ баршамызға ортақ эмоциялардың айнасы, сезімдердің ордасы – жүрек бар.

Сөз соңында айтарым, жүрек пен тілдердің арасында байланыс өте тығыз. Тілдер әлемдік деңгейге дамуға бастар қақпа. Ал, сіздегі жүрек сол қақпаның кілті. Жай ғана кілт емес, әмбебап кілт. Сол үшін «жүрек» концептісін үш тұғырлы тілде танытсақ. Әрине мағыналық ерекшеліктері бар. Егер бұны айқындап, әр біріміз тереңдетсек барша қақпаға ортақ, биікке ұмтылдыратын құрал бізде болмақ. Сол арқылы дүние жүзіндегі әр түрлі дамыған және дамушы елдер арасында бақталаса аламыз. Бұнымен қоса баршаға ортақ ділмен әлемдік трибуналарда өз тілімізді, елімізді, жаһандық орнын көрсете аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Н.Ә. Назарбаев. Халыққа жолдауы. –Егемен Қазақстан, 2016 ж.
2. <http://zkoipk.kz/ru/smartconf2017/1-section/3668-conf.html>.
3. Примова, Залина Руслановна Концепт "сердце" в языковой картине мира
4. Арутюнова С.А., Багдасаров С.А. Язык – культура – этнос. – М.: Наука, 1994
5. Тхорик В.И. Языковая личность (лингвокультурологический аспект): дисс. ... докт. филол. наук. – Краснодар: КубГУ, 2000
6. Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке // Вопросы филологии. – – № 1 (7). – С. 35-55.
7. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы; бірінші том, өлеңдер мен аудармалар /Алғысөзі З.Ахметовтікі/. Алматы, Жазушы, 1995. – 850 б.
8. Ислам А. Ұлттық мәдениет контесіндегі дүниенің тілдік суреті (салыстырмалы-салғастырмалы лингвомәдени сараптама). Филол. ғыл. д-ры. дис. автореф.:02.20 – Алматы, 2004. – 54 б.

ЕСКІ КОРЕЙ ӘНГІМЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Ким Кихун (Оңтүстік Корея)

Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: филол.ғ.к. Ешимов М.П.

Кореяда, басқа елдер сияқты, ауыздан-ауызға ауысатын көптеген ертегі бар. Бұл әңгімелер ежелгі заманнан бері адамдардың аузынан ұзақ уақытқа жалғасып келген. Сондықтан бұл әңгімелер ішінде жасаған адамдардың ойлары мен сезімдері қосылған және этникалық сипаты да күшті. Ертедегі әңгімелер жүйеленбеген және әртүрлі болған, бірақ енді оны оңай оқи алатындай етіп өзгертті. Әрине Кореяда болған әңгімелер корейлердің ойларын, эмоцияларын және этникалық ерекшеліктерін қамтиды.

Корей әңгімесінің тақырыбы «Жақсылық жасаса бата алады, жамандық жасаса жазаланады» және «Ата-аналарға деген құрмет» болып табылады. Корей тілінде бірінші тақырып «КвонСонДжигАк», ал екінші тақырып «Хио» деп аталады. Алдымен мен бірінші тақырып «КвонСонДжигАк» туралы сөйлескім келеді. Осында «жақсы» және «жаман» пайда болады. Бірақ «жақсы» мен «жаман» деген тек адамдарды ғана білдірмейді. Бұл жануарлар, өсімдіктер, жансыз заттар немесе тіпті рухани әлемдегі тіршілік иелері болуы мүмкін. Бұл кезде «жақсы» әдетте әлсіз немесе кедей және «жаман» әдетте мықты немесе бай болады. Әңгіме басында әлсіз және жақсы адамдар зардап шегеді. Бірақ соңында «жаман» күштірек біреу пайда болады. Одан кейін, ол «жаман» адамдар жазаланып, «жақсы» адамдар марапатталады. Сонымен қатар, корей ертегілерінде әртүрлі жануарлар, әсіресе жолбарыс көп пайда болады. Жолбарыстар көбінесе зұлым күштерді бейнелейтін жануарлар ретінде көрінеді. Сонымен қатар әртүрлі рухани нысандар бар. Репрезентативті түрде «Доккеби (Гоблин)», «Сонеу (Рухани қыз)»,

«Сансилеуң (Тау ұстаушы)» бар. Бұл кемелді жан емес, бірақ олар рухани қабілеттері бар мистикалық тіршілік иелері. «Доккеби (Гоблин)» жақсылық та, жамандық та емес бейтарап тіршілік иесі. «Сонеу (Рухани қыз)» аспан үй болғанымен, ол аспаннан түсіп, жерде өмір сүретін адамдармен кездесетін тіршілік иелері. «Сансилеуң (Тау ұстаушы)» тауды қорғайтын және басқаратын адам. Олар негізінен зұлымдарды жазалайтын рөлдерде болады. Екінші жағынан, зұлым адамдардың рөлінде монстрлар мен алыптар пайда болады. Олардың да рухани қабілеттері бар. Алайда зұлымдықты ақыр соңында ақылды адамдар немесе жауынгерлер жойып жібереді.

Келесі кезекте мен Кореяның ерекше эмоцияларының бірі «Хио» туралы ой қозғағым келеді. Жалғыз ұлы әкесі жоқ анасына қызмет етеді. Осы уақыт аралығында ананың денесі қатты ауырады немесе үлкен қиындықтарға тап болады. Сол кезде ұлы өзін құрбан етеді, нәтижесінде барлық мәселелер шешіліп, әңгіме аяқталады. Бұл жерде әкесіз ана ретінде көріну және анаға қызмет ететін ұл да конфуцийлік ортада ерлер рөлінің маңызды екендігін білдіреді. Осы әңгіме арқылы біз «Хио» корей қоғамында қазіргіге қарағанда маңызды мәдениет болғанын көре аламыз.

Ескі корей әңгімелерінің көпшілігі бүкіл әлемде адамдар байланыстыра алатын әңгімелер. Сондықтан оны корей еместер оңай түсінеді. Сонымен қатар, оны кем дегенде бір рет оқыған дұрыс деп ойлаймын, өйткені сіз корейлердің дәстүрлі мәдениетін біле аласыз.

ЖЕТІ ЕЛДІҢ ТІЛІН БІЛ

Шуанг Ру Гох (Сингапур)

Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Дүйсенбаева Р.И.

Тіл жердегі адамдарға берілген ерекше сыйлық. Ана тілі қай халықтың да басты байлығы, асыл қазынасы. Тіл арқылы адамдар көзбен көргенін, құлақпен естігенін, жан дүниесімен сезінгенін жеткізе алады.

Алғашқы жаратылыста адамдар бір тілде сөйлепті, жағдайлары өте жақсы болады. Олар құдайға қарсы шыққысы келеді. Сондықтан олар аспанға жететін мұнара тұрғыза бастайды. Адамдарға ашуланған құдай олардың бірінің сөзін бірі түсінбеу үшін көп тіл беріп, шатастырып жіберіпті. Содан бері олар әр тілде сөйлеп бірінің тілін бірі білмей, қарым-қатынас жасауда қиындық келеді екен.

Дүние жүзінде 7424 тіл бар екені белгілі. Ғалымдардың зерттеуі бойынша дүние жүзінде адамдар 2500-3500 тілде сөйлеседі екен. Сонымен қатар ғалымдар тілдердің 3400 ден 6100 ге дейінгі тілдер өлі тіл болатын шығар деп болжайды.

Жер бетінде тіршілік орнағаннан бері түрлі апат, соғыс, ауру, отарлаудың салдарынан қаншама тілдер жоқ болып кеткенін білеміз. Сол тілде сөйлейтін халық жасаған мәдениет, әдебиет, өнер жөнінде біз енді біле алмайтынымыз да өкінішті.

Зерттеушілер он үш тілді ұлы тілдер қатарына жатқызады:

1. қытай
2. ағылшын
3. үнді
4. испан
5. араб
6. бенгал
7. португал
8. орыс
9. жапон
10. неміс
11. корей
12. малая
13. француз

Көп тілді үйрену қиын ба? Адамдар көп нәрсені үйренгісі келеді. Сондықтан болар қазір адамдар бір-бірінің тілін үйренетін болды Ең бірінші негізгі тілдерді, сосын оған жақынырақ бір тектес тілдерді үренеді. Ең қызығы адам баласы неғұрлым көбірек тіл үйренсе, жаңа тілді жеңіл игеретін көрінеді.

Тілдерді қатар үйренуге қабілетті адамдар, көп тіл білетін адамдарды полиглоттар деп атайды. Мысалыға айтсақ: Кардинал Джзуппе Меццофанти (1774-1849) жүзден астам тілдерді біліпті, профессор Геестерман 132 тілді білген, ал профессор Тальявани да соншалықты тілдерді үйреніпті, мәскеулік

И. Дворецкий де қалыспайды екен.

Ежелгі заманда пайда болған, өркениет пен мәдениетті, тілдерді байланыстырған Ұлы Жібек жолының да атқарған рөлі көп болды. Мен сол Ұлы Жібек жолы бойында отырған халықтардың тілінің бір біріне ұқсастығын байқадым.

Тіл қатынас пен сөйлесу-пікірлесудің құралы болғандықтан қанша елдің тілін білсең сонша түрлі білім аласың, мәдениет, салт-дәстүр, өнер, тарих үйренесің, сана көкжиегі кеңейіп өседі. Өзге тілді меңгеру арқылы сіз басқа әлемге енесіз. Оған басқаша көзқараспен қарайсыз. Мен де көп тіл біліп, үйреніп жүргеніме қуанамын.

Әдебиеттер тізімі

1. Д. Masimhanuly. Kitaidin Kazahstanga katysy sayasaty//www .gazaguni kz./ 2072.html II мамыр. 5-6 b
2. Н.Чакирбаева. Полиглоттар қанша тіл меңгеруге қабілетті. // www El. Kz
3. Джон мак Уортер. Шет тілін үйренудің 4 себебі.// TED TALK ideasworth spreding

КОРЕЙ ХАЛҚЫНЫҢ БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ТОЙЛАРЫ

Чой Хенсиль (Оңтүстік Корея)

Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: филол.ғ.к. Ешимов М.П.

Корей халқы да қазақ халқы сияқты дәстүрді берік ұстанған халықтардың бірі. Оларда да әрбір айтулы күндерге байланысты аталып өтілетін мерекелер, салт-дәстүрлер бар. Корей халқында балаға арналған 100 күндік той, бірінші туған күн деген тойлары бар. Енді осы аталғандарға нақтырақ тоқталып өтейік!

100 күндік той

Бұл бала туғаннан кейінгі 100 күнді еске алу күні. Бұл күні құмай қызыл бұршақ торты мен баексеолги күріш торты көршілеріне таратылады. Кейбір түсініктемелерде мұның пайда болуы жүктілік кезеңмен нәрестенің туылғаннан кейінгі 100 күнін қосу арқылы туылған баланың бір жасқа толғанын еске алу болып табылады дейді. Бұрын нәресте өлімінің деңгейі жоғары болған, сондықтан көптеген балалар 100 күнге жетпей қайтыс болды.

Демек, корейлер 100 күннен астам өмір сүрген баланың дүниеге келгенін тойлай бастады деп айтылады.

Кореяда ежелгі заманнан бері 100 саны кемелдік пен жетілуді білдіреді. Баексеолги күріш торттары балалардың ұзақ өмір сүруі үшін дұға етуге дайындала бастайды, ал қызыл құмыршақтан жасалған қызыл бұршақ күріш торттары қызыл бұршақтың қызыл қуатына байланысты зұлым рухтар мен аурулардың алдын алу арқылы баланың аурусыз ұзақ өмір сүруіне дұға етудің мәні бар деп айтылады.

Жүз күндік мейрамнан кейін олар көршілерімен 100 күндік күріш торттарын жейді. Көптеген көршілерімен 100 күндік күріш торттарын бөліссе, баланың өмірі ұзағырақ болады деп ойлайды.

Бірінші туған күн

Бірінші туған күн – бұл баланың бірінші туған күніне арналған мереке, сонымен қатар кәрістердің балаларының болашағы жақсы болуын тілейтін әдеті.

Бірінші туған күніне арналған "Должанчи" деген сөздің мағынасы 12 ай болғандығын білдіреді. Сонымен қатар, корейліктер нәрестенің жұмысына қатысты болашақты бірінші туған күнінде заттарды ұстау арқылы болжайды.

Заттарды ұстау – баланың алдына, бірнеше ересектердің алдына заттарды қойып, баланың заттарды ұстау дәстүрі. Дәстүрлі түрде орналастырылған кәсіптерді бейнелейтін заттардан басқа, қазіргі заманғы кәсіптердің әртараптылығына сәйкес балалар оларды ұстай алатын әртүрлі жаңа заттар қойылады.

Корей мейрамы мен қазақ мейрамының айырмашылығы.

Балаларға арналған қазақ және корей мейрамдарының арасындағы ортақ нәрсе – олар балалар сау болсын деген ниетпен мерекелер өткізеді.

Сонымен қатар жалпы бөлігі – бұл кейбір ырымдық мағынаны қамтиды. Алайда, корейлерге қарағанда қазақ халқында балаларға арналған мерекелер мен мейрамдардың көбірек түрі бар екенін көруге болады. Көршілердің мерекеге қатысып, бірге рахаттанып жатқанын көруге болады.

Сондықтан қазақтар тойлағанды жақсы көретін адамдар деп айтуға болады.

АУҒАНСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ

Пайванди Мохаммад Жавид (АИР)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Жетекшісі: Санаева Г.Е.

Ауыл шаруашылығы дегеніміз – тіршілік ету үшін өсімдіктер мен саңырауқұлақтарды өсіру, жануарлар мен басқа тіршілік иелерін өсіру мәдениеті. Ауыл шаруашылығы өсімдік түріне, шаруаның шеберлігіне және шаруаның жұмысын механикаландыруға, өрістердің жағдайына, климатқа, топыраққа және өңделудің қолайлы жағдайларына жатады. Ауыл шаруашылығы – бұл ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келе жатқан өнер; Ал ауыл шаруашылығы. Сонымен қатар ауыл шаруашылығы – неғұрлым көп тараған сала. Шындығында, дүниежүзінде халқы ауыл шаруашылығының түрлі салаларымен айналыспайтын бірде-бір ел жоқ.

Ауыл шаруашылығы – азық-түлік және экономикалық қауіпсіздікті, сондай-ақ әсіресе ауылдық жерлерде мемлекеттің еңбек әлеуетін қамтамасыз ететін Ауғанстан экономикасының маңызды салаларының бірі.

Ауғанстан халқының 80 пайызы егіншілікпен және мал шаруашылығымен айналысады; Ұлттық табыстың 31% ауылшаруашылық өнімдерінен алады. 2009 жылғы мәліметтер бойынша Ауғанстанда АҚШ-қа, Тәжікстанға, Пәкістанға, Үндістанға және басқаларына шамамен 8,55 миллиард долларлық импорт және 2,128 миллиард долларлық экспорт болды, бұл ауылшаруашылық қорларынан кейінгі екінші орын; Негізгі заттар кептірілген жемістер, жүн, кілемдер, дәрілік өсімдіктер және жануарлардың терілері болды.

Ауғанстанның 2018 жылғы өндірісі:

3,6 млн тонна бидайды құрайды
984 мың тонна жүзім (әлемдегі 18-ші өндіруші)
615 мың тонна картоп (картоп)
591 мың тонна көкөніс
813 мың тонна қарбыз (қарбыз)
352 мың тонна күріш
329 мың тонна қауын
217 мың тонна алма
150 мың тонна пияз
106 мың тонна жүгері
56 мың тонна арпа
47 мың тонна шабдалы

Қазіргі уақытта Ауғанстанда жыл сайын шамамен 1,5 миллион тонна жаңа піскен жемістер өндіріледі, бұл айтарлықтай өсуі мүмкін. Ауғанстан ең жақсы жемістерді, әсіресе анар мен жүзімді, сондай-ақ тәтті қауын мен жидектерді шығарумен танымал. Тарихи түрде өскен басқа жемістерге өрік, алма, інжір, шабдалы және шие жатады. Елде өндірістік жылыжайларды салу мен пайдалану қарқынды дамуда.

Ауғанстанның солтүстік және батыс провинциялары пісте (шөмішке) өндірісімен танымал. Соңғы жылдары оңтүстік провинциялардағы фермерлер пісте өсірді. Шығыс провинциялар қарағай жаңғағын шығарумен танымал.

Солтүстік және орталық провинциялар бадам және жаңғақ өндірісімен де танымал. Ауғанстанның орталық бөлігіндегі Бамиан провинциясы сапалы картоп (картоп) өсіреді. Бартар 2020 жылы 370 000 тонна өндірген. Нангархар лимон, киноиа (апельсин), зәйтүн, картоп (жержаңғақ) және күндер. Бұл дақылдарды өсіру қазір елдің басқа провинцияларына таралды. Үкімет тіпті банан ағаштарын бананның өсіп жатқанын немесе өндіріп жатқанын білу үшін Гильменд провинциясына отырғызды. Мүмкін.

Бидай мен астық өндірісі Ауғанстан ауылшаруашылығының негізгі саласы болып табылады. Ұлттық бидай өндірісі 2015 жылы 5 миллион тоннаны құрады. Ауғанстан астық өндірісімен өзін-өзі қамтамасыз етеді. Өзін-өзі қамтамасыз ету үшін қосымша 6 миллион тонна бидай қажет, оны 2020 жылға дейін аяқтау жоспарланып отыр. Құрғақшылықтан кейін ауыл шаруашылығының жалпы өндірісі кейде төмендейді.

Ауғанстандағы мал негізінен ірі қара, қой мен ешкіден тұрады. Қазіргі заманғы құс фабрикаларын салу және пайдалану да қарқынды дамып келе жатқан сала. Жайылымға қолайлы жердің болуы мал

шаруашылығын экономиканың маңызды бөлігіне айналдырады. Бұрылды. Малдың негізгі екі түрі бар: отырықшы, оны мал да, егін де өсіретін фермерлер орындайды. Ал көшпелілер деп аталатын мал бағушылар орындайтын көшпенділер. Табиғи жайылымдар шамамен 7,5 миллион гектарды (30 000 шаршы шақырым) алып жатыр, бірақ жайылымы шамадан тыс. Мазари-Шариф пен Маймана маңындағы солтүстік аймақтар 1990 жылдардың соңында алты миллионға жуық қарақұл қойлары болды. Табындардың көпшілігі жазда таулы аймақтағы солтүстік жайылымдарға көшеді.

Ауғанстандағы егістік алқаптар шамамен 2 млн га құрайды. Бидай өндірісі 2015 жылы шамамен 5 млн тоннаны құрады, балабақшалар 119,000 га жерді қамтыды, ал жүзім өндірісі 615,000 тоннаны құрады. Бадам өндірісі 56000 тоннаға, мақта өндірісі 45000 тоннаға жетті. 2019 жылы Ауғанстанда шамамен 10 000 акр жер шафран өсіру үшін пайдаланылатыны туралы хабарланды.

2019 жылғы сәуірде жарияланған Дүниежүзілік банктің есебіне сәйкес, Ауғанстан экономикасы 1980 жылы ауылшаруашылық өндірісіне әсер еткен қатты құрғақшылықтың әсерінен зардап шеккен. Ал бидай өндірісі 24% -ға сүт өндірісі 50% -ға төмендеді.

Балық аулауды өңдеу

Елде су қоймалары, көлдер, бассейндер, өзендер мен өзендер саны артып келеді, бұл елді балық өсіруге қолайлы климатқа айналдырады. Балық аулау көлдер мен өзендерде, әсіресе Кунар, Аму және Гильменд өзендерінде жүреді. Бүгінгі күні балықтар Ауғанстанның рационасының аз бөлігін құрайды, өйткені балық өсірушілер өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті балық шығара алмайды. Клиент болу үшін. Балықтар мен теңіз өнімдерінің көп бөлігі көршілес Пәкістаннан, Ираннан және Біріккен Араб Әмірліктерінен келеді. Бүкіл ел бойынша жүздеген балық өсіретін шаруашылықтар бар, олардың ішіндегі ең үлкені – Қарғада, балықты басқа балық өсіретін шаруашылықтарға балық жұмыртқасын жеткізеді. Балық өсіру де Ауғанстан мен Үндістан арасындағы достықта.

МЕНИҢ ОТАНЫМ – АУҒАНСТАН

Акрами Сохраб (АИР)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Жетекшісі: Санаева Г.Е.

Ауғанстан толық ресми атауы – Ауғанстан Ислам Республикасы деп аталады. Батысында Иранмен, оңтүстік-шығысында Пәкістанмен, солтүстігінде Түркменстанмен, Өзбекстанмен және Тәжікстанмен, шығысында Қытаймен, оңтүстігінде Үндістанмен шекараласады. Ауғанстан Батыс пен Шығыс түйісетін жерде орналасқан. Ежелгі сауда және көші-қон орталығы саналады.

Оның геосаяси жағдайы бір жағынан Оңтүстік және Орталық Азияда, екінші жағынан Таяу Шығыста орналасуы – сол аймақтағы елдердің арасындағы саяси және мәдени қатынастарда маңызды қызмет атқарады.

«Ауғанстан» атауы қазақ елінде «ауғандар елі» деген мағына береді. Оның атауы «ауғани» түркі сөзінен құралған, яғни «ауып кеткен, жасырынған» дегенді білдіреді. Ал «стан» деген жұрнақ «орын, ел» деген сөз.

Ауғанстан территориясы Иран таулы қыратының солтүстік-шығысында орналасқан. Елдің көп бөлігін таулар мен олардың арасындағы алқаптар алады. Елдің солтүстігінде Бактрия жазығы орналасқан. Ал оңтүстігін мен шығысын Паропамиз және Гиндукуш таулары алып жатыр. Оңтүстігінде Орта-ауғандық таулар мен Ғазни-Қандағар қыраты орналасқан. Батысында Наомид шөлі және Систан ойпаты жатыр.

Ауғанстанның өзендері негізінен қар суымен және мұздықтар суымен қоректенеді. Жазықтардағы өзен сулары көктемде көбейіп, жазда тартылып қалады. Индке құятын, Кабулдан басқа өзеннің барлығы ағынсыз. Олардың ішіндегі ең ірілері – Әмудария, Герируд, Фарахруд, Хашруд, Харутруд т.б. Көп аудандарда жер асты сулары сумен жабдықтау және суару көзі болып табылады. Ауғанстанның жер асты-пайдалы қазбаларға өте бай, бірақ таулы аймақтарда орналасқаны үшін оларды өндіру өте қиын. Тас көмір, бағалы металдар, күкірт, тұз, мәрмәр, лазурит, берилл т.б. кендері бар. Мұнай, табиғи газ, гипс кендері де кездеседі. Кабулдың жанындағы Айнақ мыс кені – Еуразиядағы ең ірі кен ошағы болып саналады.

Ауғанстан – тарихы тереңде жатқан мемлекет. Талибтер режимі құлаған соң, қазіргі Ауғанстан Республикасы жарияланды. 2001 жылы ауған саяси қайраткерлері Бонн конференциясында Хамид Карзайды уақытша басшылыққа қойды. 2002 жылы Лойя джирга (Ауғанстанның Жоғарғы кеңесі) оны елдің уақытша президенті етіп жариялады. 2004 жылы жаңа Конституция қабылданып, сайлау болғанда, Хамид Карзай жеңіске жетті. Бірақ елде азаматтық соғыстар тоқтаған жоқ, болып тұрады.

Ауғанстанның рәміздері туралы айтсам, қазіргі туымыз – 2004 жылы қабылданған. Байрақ тігінен орналасқан үш түстен (қара, қызыл, жасыл) құралған. Ортасында, Ауғанстанның мемлекеттік эмблемасы бейнеленген. Қара түс-британдық отарлаушымен күресті көрсетеді, қызыл түс – бостандық үшін төгілген қан, ал жасыл түс – исламның дәстүрлі түсі.

Ауғанстан Елтаңбасы мемлекеттің құрылуынан бастап өмір сүріп келеді. Онда масақпен көмкерілген мешіт орналасқан. Мешітке Ауғанстанның екі туы тақап қойылған. Жоғарғы жағында күннің сәулесімен жарқыраған ислам белгісі –Шаһада бейнеленген, оның астында тәкбір орналасқан. Мешіттің астында 1298 жыл деген уақыт жазылған. Елтаңба Ауғанстанның туында да бейнеленген.

Әнұранына келсек, ол 2006 жылы қабылданған. Гимн сөзі пушту тілінде орындалады, оның ішінде тәкбір (яғни «Алла ұлық» жазуы) айтылып, Ауғанстанда өмір сүретін барлық халықтар аталады.

Билік жүйесі туралы айтсақ, 1973 жылға дейін Ауғанстанда монархиялық билік болды. 1973 жылы төңкеріс болып, «республика» жарияланды. 1979 жылы Ауғанстанға Кеңес одағының әскерлері кіріп, онда он жыл соғыс қимылдар жүргізді. Ұзаққа созылған соғыс елді әлсіретіп, халықты күйзеліске әкелді.

Ауғанстан – аграрлы мемлекет. Экономиканың негізі – суармалы егіншілік пен мал шаруашылығы. Қой шаруашылығы да жақсы дамыған, сонымен қатар ешкі, ірі қара, түйе мен жылқы өсіріледі. Бақша өнімдері, бидай, жүгері, күріш, мақта, қант қызылшасы сияқты дақылдар өседі.

Ауғанстан өнеркәсібін су электр стансалары мен әскери-механикалық зауыттар құрайды. Солтүстігінде газ құбыры жұмыс істейді. Көмір мен цемент зауыты бар. Кәсіпорындар мақта мен жүннен мата тоқиды, жібек шығарып, аяқ киімдер тігеді.

АУҒАНСТАН ТАРИХЫНДА ЕКІ ДҮРКІН ОЛИМПИАДА ОЙЫНДАРЫНЫҢ ҚОЛА ЖҮЛДЕГЕРІ

Шахин Ахмад Захак (АИР)

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі Ж.Б.Саткенова*

Олимпиада ойындарының (2008 және 2012) екі дүркін қола жүлдегері Рохулла Никпай 1987 жылы Ауған Ислам Республикасы, Кабул қаласында 15 маусымда дүниеге келді. Үлкен отбасында дүниеге келген Рохулла бала кезінен таэквондаға қызығып өседі. Бос уақытында таэквондамен жаттығып, болашақта үлкен жеңіске жетем деген мақсатты алға қойған жас бала Ауғанстандағы соғыстың әсерінен отбасымен Иранға қоныс аударады, 2004 жылы Ауғанстанға қайтып оралған Рохулла Никпай спорттан қол үзбейді. Ол Иранда жүргенде Ауғанстанның босқындар командасының мүшесі болып жұмыс істеп, Ауғанстанға келгенде бала кезгі арманы таэквондоны қайта қолға алады. Ауғанстанда кішігірім жарыстарға қатысып, шынығады, міне осы үздіксіз жаттығудың арқасында 2006 жылы өз елінің Доха қаласында өткен Азия ойындарында жеңіл салмақта Таиланд спортшысымен 1/8 финалда жеңіске жетіп, 2008 жылғы Қытай астанасы Бейжің қаласында өтетін ХХІХ жазғы олимпиада ойындарына жолдама алады.

ХХІХ жазғы олимпиада ойындары 2008 жылдың тамыз айының 8-24-ті аралығында белгіленді. Онда 41 спорт түрінен 302 медаль жиынтығы сарапқа салынды. Әлемнің 203 елінен 10500-ден аса спортшы жазғы олимпиадаға қатысты. Олимпиадада ең көп алтын медаль спорттың жеңіл атлетика түріне 47 медаль бөлінді. Ал, екінші суға жүзуге 34 медаль бөлінді, мылтық ату мен ауыр атлетикаға 15 алтын жүлде сарапқа салынды.

Осы ХХІХ жазғы олимпиадаға Ауғанстаннан төрт спортшы қатысты. Олар Робин Мукимзар, Масуд Азиз (жеңіл атлетика), Нисар Ахмад және Рохулла Никпай (таэквондо). Олар жеңіл атлетика және таэквондо түрлерінен өз күштерін сынау үшін Бейжіңге жолдама алды.

2008 жылғы жазғы олимпиада ойындарында таэквондодан жеңіл салмақты спортшылар арасындағы жарыста 58-кг салмақта Испаниялық таэквондист Хуан Антониомен жекпе-жекке шығып, шаршы алаңда өз қарсыласын ойсырата жеңген Рохулла Никпай қола медаль алып, үшінші орынды қанжығасына байлады, еліне жеңіспен оралды. Рохулла Никпайдың бұл жеңісі Ауғанстан мемлекетіндегі ең алғашқы медаль болды. Ауғанстан елі бұл тарихи оқиғаны атап өтті. Еліне үлкен қуаныш сילהан жас спортшыны Ауғанстан халқы қуана қарсы алды. Рохулла Никпай 2008 жылғы жеңісінен соң таэквондодан жаттығуын жалғастырып, спортқа қызыққан жастарға таэквондодан сабақ береді. Алда өтетін 2012 жылғы олимпиадаға іштей дайындалып жүрді. Көп жаттықты, өзіне артқан елінің үмітін ақтау үшін аянбай тер төкті. Шағын жарыстарға қатысып шыңдалды, көп еңбек етті.

Ауғанстан президенті Хамид Карзай 2008 жылы Бейжің қаласында өткен ХХІХ жазғы олимпиада ойындарына жолдама алып, жарысқа қатысқан спортшыларға 2012 жылы Лондонда өтетін жазғы олимпиада ойындарына жолдама беріп, жарысқа қатысатын спортшыларға сәттілік тіледі. Елі үшін еңбек еткен Рохулла осылай 2012 жылғы Лондонда өтетін Олимпиадаға қайта жолдама алады. Үлкен үміт арқалаған Рохулла бұл жолыда жеңіл салмақта жарысқа түсті.

Осылай көптен күткен жазғы олимпиада басталды. ХХХ-жазғы олимпиада ойындары Ұлыбританияның астанасы Лондон қаласында 27 шілде мен 12 тамыз арлығында өтті. Осы Лондонда өтетін

жазғы олимпиадада Рохулла Ирандық спортшымен бақ сынасып, екіншірет қола медальға қол жеткізеді. Бұл жеңіс Рохулланың екіншірет қола медальға қол жеткізген жеңісі еді. Ауған Ислам Республикасы үшін бұл жетістік үлкен қуаныш болды. Ел болып жеңіске жеткен спортшыларының тілеуін тіледі, жеңісімен қуанып, бір-бірін құттықтады. Рохулланың осы жетістігі Ауған Ислам Республикасында екі дүркін қола жүлдегері деген атпен тарихта қалды. Осы жеңістің құрметіне Рохулла Никпайға Ауған Ислам Республикасының батыры атағы берілді.

Еліне жеңіспен оралған Рохулла Никпайды Кабул әуежайынан Ауғанстан вице-президенті Кәрім Халили күтіп алды. Ауғанстан әуежайна Рохулла Никпайдың суреттерін ұстап шыққан жан-күйерлері де келді. Рохулла өзінің осы жолғы жеңісін еліне арнады. Ауғанстан президенті Хамид Карзай өз кезегінде Ауған Ислам Республикасын жеңісті медальмен құттықтап, Рохуллаға қола медаль алған үшін 10 мың доллар көлемінде ақшалай силық пен қаланың ортасынан баспана және көлік силады.

Рохолла Никпай елінің үмітін ақтап, Ауғанстан елінің батыр атағына ие болды. Ендігі арманы жастарды спорт саласымен жаттықтырып, елінің атын асқақтату, байрағын желбіретіп күллі халықтарға таныту. Қазіргі таңда осы мақсатпен Кабул қаласында таэквондодан шәкірт дайындап, жаттықтыру үстін де. Еліне жеңіспен оралған спортшыдан Ауғанстан елі үлкен үміт күтуде. Міне, елінің үлкен үмітін арқалап, елі үшін бар күшін салып, олимпиадада өзіне артылған үлкен жүкке жауапкершілікпен қараған Рохулла Никпай Ауған Ислам Республикасының мақтанышы. Жас спортшы осы жеңіспен шектелмей болашақта олимпиада жарыстарына қатысып, алтын медальға қол жеткізуді алдына мақсат қойып отыр. Олай болса болшақ спортшыға сәттілік тілеп, болашағынан үлкен үміт күтеміз.

ТОПЫРАҚТЫҢ ҚҰНАРСЫЗДЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Софи Зада Рохуллах (АИР)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Жетекшісі: Тастемірва Г.А.

Деградациясы – жердің физикалық, химиялық, биологиялық және экономикалық өнімділігінің төмендеуіне немесе толық жоғалуына байланысты күрделі проблема. Процесске тән кемшіліктердің бірі – бұл топырақтың ыдырауының өте үлкен жылдамдығы және қалпына келудің өте баяу жылдамдығы. Бұл құбылыс жердің көп мөлшерін жоғалтуды қамтиды. Мысалы, Еуропалық Одақта шамамен 52 миллион гектарға деградациялық процестер әсер етеді деп есептеледі. Бұл алаңдатарлық көрсеткіш оның аумағының шамамен 16% -на сәйкес келеді.

Ауаның немесе судың әсерінен, температура мен құрылымдағы адамның іс-әрекетінен туындаған ластану, энкроматиенто, су басу, шөлейттену, химиялық тозу салдарынан туындайтын топырақ эрозиясы – ең күрделі деп саналады. басқалар.

Топырақтың деградациясы біздің заманымыздың ерекше проблемасы емес. Шындығында, бұл термин ұлы ойшылдар мен философтардың кезінен бері қолданылып келеді. Мысалы, Платон деградация құбылысын сипаттап, оны экожүйелердің ормансыздануымен байланыстырды. Топыраққа жер қыртысының үстіңгі бөлігі кіреді. Фауна мен флораға бай құрамын ескере отырып, ол биологиялық белсенді болып саналады. Топырақ, онда өмір сүретін организмдер тіршілігінің ыдырауы мен қалдықтарынан басқа, әр түрлі тау жыныстарының ыдырау процестерінің арқасында пайда болады.

Топырақтың құнарсыздығы аз аралықта кері әсері белгілі болмаса да уақыт өткен сайын белгілі болады. Бұл кері әсер жерден берілетін өнімге қатысты егер топырақ эрузияға ұшыраған болмаса берілетін өнім тұрақты болады. Осылайша құнарсыздық бұл әр қашанда кездесіп туындайтын проблема болып табылады. Сонымен топырақтың құнарсыздығы көп мөлшерде болмауы керек және берілетін өнім тұрақты күйде болуы тиіс.

Топырақ әр мемлекеттің маңызды табиғи байлығы болып саналады. Бүгінгі таңда топырақтың құнарсыздығы ең үлкен проблема. Адам баласына және оның өмір сруіне қауіпті қатер тудыру барысында тиісілі болып тұр. Кей бір мекендерде тұпырақтың эрузияға ұшырауын алдын алмағандықтан тұпырақ өнім беру қабілеттілігін қолдан беру барысында, топырақтың эрузияға ұшырау проблемасы тек топырақтың құнарсыздығы мен бітпей адам баласын көптеген үлкен зиян шегуге әкеліп соғады. Құнарлылықты жоғалтқан кезде аталған топырақтың тірі ағзалардың дамуын қолдауға және дамытуға ықпал ету қабілетінің айтарлықтай төмендеуі байқалады, ал ластану топырақ құрамындағы зиянды немесе улы заттардың көбеюімен анықталады.

Деградация үш кезеңде жүреді: біріншісі топырақтың бастапқы сипаттамаларын біртіндеп бұзудан тұрады. Бұл кезең іс жүзінде сезілмейді, өйткені оны тыңайтқыштар мен басқа да өнімдерді қолдану арқылы тез түзетуге болады. Осылайша, іс жүзінде өзгеріссіз өндіріске қол жеткізіледі. Осыдан кейін топырақтың органикалық заттары айқынырақ жоғалады. Екінші кезең жерлердің құрылымдық күйреуімен сипатталады. Сонымен қатар, судың енуіне және өсімдіктердің тамырларының дұрыс енуіне жол бермейтін үстірт зақымданулар бар.

Зақымданудың соңғы сатысы кеуекті кеңістіктің құлауынан тұрады. Эрозия деңгейі жоғары және бұл жерде ауылшаруашылық техникаларын пайдалану қиын. Бұл кездегі өнімділік әдетте минималды немесе мүлдем болмайды.

Бір сатыдан екінші сатыға өту уақыты жерді пайдалану қарқындылығының дәрежесіне және өңдеу кезінде орынсыз тәжірибелердің орындалуына байланысты.

Топырақтың деградациясы адамдар мен жануарлардың қоршаған ортасын ластайды және өмірді олар үшін шектеулі және жағымсыз етеді, сонымен қатар қоршаған ортаның қоршаған ортаның деградациясы салдарынан болатын ластану түрлі аурулар тудырады және тірі организмдердің жойылуына себеп болады. топырақтың бұзылуына байланысты тіршілік ету мүмкін емес сусыз және шөпті жайылымдар пайда болды.

Топырақ – кез-келген елдің маңызды табиғи байлығының бірі. Бүгінгі күні топырақтың деградациясы адамның әл-ауқатына, тіпті өмірге үлкен қауіп деп саналады. Деградациясы бақыланбайтын жерлерде топырақтар біртіндеп тозып, құнарлылығын жоғалтады. Топырақтың деградациясы топырақты кедейлендіріп, оны бұзып қана қоймайды, сонымен бірге орны толмас шығындар қалдырады. Сондықтан біз топырақты қорғау мәселесін төмендетпеуіміз керек. Егер топырақты пайдалану оның талантын және өндірістік қуатын анықтауға негізделген болса және дұрыс және ғылыми қағидаларды сақтауға негізделген болса, онда топырақ ысырап болмайды, керісінше, оны пайдалануда қандай да бір қателік жіберсе, ол қалпына келтірілмейтін зиян келтіреді.

АДАМ ӨМІРІНДЕГІ ДӘРУМЕНДЕРДІҢ РӨЛІ

Султани Саид Али (АИР)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі: Тастемирова Г.А.

Дәрумендер – организм органдарының жұмыс істеуін реттеу, көбею және аурулардың алдын алу үшін күнделікті тамақта маңызды болып табылатын заттар. Организмде кейбір дәрумендер жетіспесе, адам ауырады. Витаминдер негізінен тамақ өнімдерімен және кейбіреулері организмде күн сәулесі арқылы жасалады, мысалы, D3 витамині және оның туындылары, олар сүйек күші үшін қолданылады. D витамині сияқты, бүгінде кейбір батыс елдерінде кейбір тамақ өнімдеріне немесе шырынға немесе фармацевтика өнеркәсібіне кейбір дәрумендер қосады, олар түрлі дәрумендерді синтездеп, оларды таблеткаларға, капсулалар мен сироптарға қабылдайды. Витаминдер, әдетте, жаңа піскен жемістерде, көкөністерде, бұршақ тұқымдастар мен дәнді дақылдарда болады.

Жеміс-жидек, көкөніс, өсімдік шырыны, міне осының бәрі дәруменге бай. Тамақтанған кезде алдымен осылардан бастаған дұрыс. Әйел реңі тартымды болу үшін таңертең, түсте, кешке барлық тамаққа дәрумен қосқан абзал. Оларды таблетка түрінде қолданған да жақсы.

А дәрумені сарғыш не қызыл түсті тағамдарда кездеседі. Олар – сәбіз, қауын, қызанақ, балық майы, сиыр бауыры, жұмыртқа, сары май, ірімшік, рауғаш, қаймақ, т.б. Құрамында А дәрумені бар тағамдарды күн түспейтін қараңғы жерде сақтайды. Оларды ыстық сумен жумайды.

А дәрумені көздің көру процесіне қатысады. Бұл дәруменнің өсіп-өну және зат алмасу үшін маңызы өте зор. Соңғы деректерге қарағанда ағзаға бір тәулікте бұл дәруменнен 1,5 мг керек екен.

В1 дәрумені ашытқы, бауыр, сәбіз, сүт, саңырауқұлақ құрамында көп кездеседі. Күнделікті тағамда бұл дәрумен жеткіліксіз болса, көбінесе жүйке жүйесі зақымданады, сондықтан тәулігіне 2-3 мг В1 дәрумені қажет.

В2 дәрумені ашытқы, бауыр, жұмыртқа, сүт, ірімшік, қара нан, ет, балық, көкөністерде кездеседі. Бұл дәрумен әр жасушаның өсіп-жетілуіне әсер етеді. Ол жетіспесе адам жүдеп, шаршап, ерні, өкшесі жарылып, көздің көруі нашарлап, жарыққа қарай алмай көзі жасаурайды. Терінің сыртқы қабаты түлегіш келеді. Салқын кезде және ыстықта адам ағзасына оның қажеттілігі одан сайын арта түседі. Оның күнделікті мөлшерінің 2,5-3 мг болғаны абзал.

Дәрумендердің В тобына бұл аталғандардан басқа В6, В12 түрлері де жатады. Олардың да өзіндік әсерлері бар. В6 жетіспесе, қан азайып, тамаққа тәбеті шаппай, ашуланшақ, ұйқышыл, кейде бет, мойын терісі қабынып, кейде қояншық ауруына тап болады. Бұл дәрумен жануарлар мен өсімдіктерде өте көп. Әсіресе, ашытқы, бидай, бауыр, ет, бүйрек, жұмыртқа, күріш жармасында кездеседі. Ересек адам оны күніне 1,5-2 мл шамасында керек етеді.

Адамның зат алмасуына, жүйке жүйесіне, қанның құрамына В12 дәруменінің үлкен әсері бар. Бұл дәрумен екіқабат әйелдерге және жемсау (зоб) ауруына шалдыққан адамдарға өте пайдалы. Көбінде піскен ет, бауыр, бүйрек, жұмыртқа, сүттің құрамында көп болады.

С дәрумені алма, алмұрт, итмұрын, қарақат, пияз, қызанақ, картоп, капуста, апельсин, бұлдірген, қарбыз, сәбіз, қияр, жүзім, асқабақ құрамында болады. Тағамда С дәрумені жеткіліксіз болса, адам қырқұлақ ауруына шалдығады. Қырқұлақ дегеніміз тіс түбінің, қызыл иектің зақымдалуы. Сол сияқты қырқұлаққа шалдыққанда жүйке жүйесі нашарлайды.

К дәрумені күнделікті пайдаланатын барлық тағамдарда кездеседі. Олар тіпті ішектегі кейбір бактериялардың әсерімен жаңадан пайда болып отырады. Сондықтан бұл дәруменнің жетіспеуі бойға тараған кейбір аурудың салдарынан деп түсіну керек. К дәруменінің қанды ұйытудағы маңызы зор. Ғалымдардың ұйғаруынша, тәулігіне адамға 0,2-0,3 мг К дәрумені қажет. РР дәруменінің ағзада жетіспеуі пеллагра деген дертке ұшыратады. Оның негізгі белгілері іш өту, тері қабынуы, т.б. РР зат алмасуға қажетті ферменттердің құрамына кіреді. Адам ағзасының бұл дәруменге деген қажеттілігі күніне 15-30 мг. Ол бауырда, ашытқыда, козықұйрықта көп кездеседі. Бұл дәрумен қарын сөлін өндіруге, ұйқы безінің жұмысына, бауыр қызметіне, қызыл қан түйіршіктерінің түзілуіне, сүт қышқылының алмасуына тікелей әсер етеді. Р дәрумені (биофлавоноидтар) аскорбин қышқылына ұқсас. Сондықтан ол С дәрумені бар тағамдардың құрамында жиі кездеседі. Оның физиологиялық қасиеті – ұсақ қан тамырларының нәзіктігін және өткізгіштігін азайту. Р дәрумені шайдың құрамында көп. Сондықтан қазақ келіншектерінің арасында бұл дәруменнің жетіспеуі өте сирек кездеседі. Оларда қан тамыры ауруы да жиі болмайды. Өйткені ол ұсақ қан тамырларын бекітіп, серпімділігін арттырады. Шайдың маңызын осыдан көруге болады.

Қорыта айтқанда дәрумендердің бәрі ағзаға үлкен әсер етеді. Олар денеде бір-бірімен тығыз байланыста. Біреуі жетіспесе, екіншісі орнын басуы да ықтимал. Қазір бірнеше дәрумендер қосылған поливитамин препараты өте танымал. Оны көктем, қыс кезінде пайдаланған дұрыс.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МЕДИА ЖЕЛІЛЕРІНДЕГІ ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕР МЕН БЕЙНЕЛЕР

Қалдыбек С.Т. (Қазақстан)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекші: PhD доктор, Каримова Ж.К.

Аңдатпа: Бұл мақалада бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамдық санада гендерлік стереотиптердің қалыптасуына әсері қарастырылады. Гендерлік стереотиптің анықтамасы берілген, олардың пайда болу көздері және жыныстық рөлдік стереотиптердің даму деңгейлері, сондай-ақ олардың қасиеттері көрсетілген. Маскулинділік пен феминділіктің негізгі жүйесі ұсынылған. Медиа желілері, жарнама, баспасөз, интернет мысалында бұқаралық ақпарат құралдарында ерлер мен әйелдердің дәстүрлі стереотиптік гендерлік модельдері көрсетілген. Зерттелген материалды қорытындылау жасалған.

Кілт сөздер: гендерлік стереотиптер, гендерлік бейнелер, медиа желісі, бұқаралық ақпарат құралдары, гендерлік модельдер, маскулинділік, феминділік.

Кіріспе

XXI ғасырдың басында бұқаралық ақпарат құралдары сананы, қоғамдық пікірді, қоғамдағы адамдар мен оқиғаларды бағалауды қалыптастырудың күшті факторы болып табылады. БАҚ жасөспірімдердің, сондай-ақ ересектердің болашақ ұрпағын әлеуметтендіру жүйесінің бір бөлігіне айналды. Бүгінгі таңда алынған ақпарат ағыны бірнеше есе өсіп, осыған байланысты стереотиптер қоғам мен адамның жұмыс істеуі үшін маңызды рөл атқарады. Алынған ақпаратты шоғырландыру адамдарға алынған ақпаратты бөлісуге мүмкіндік беретін коммуникативті деңгейде жүреді. Адамдар әлемдегі маңызды оқиғалар туралы белсенді түрде сөйлейтін және ерлер мен әйелдерге тән бейнелер стандарттарының сәйкестігін қабылдауға әсер ететін ақпарат көздерінсіз жасай алмайды.

Адам стереотиптерден салыстырмалы түрде бос емес, олар әлемді қабылдауды күшейтеді, бұл стереотиптік ойлауға әкеледі. Замандастарының бейнелері, олардың арасындағы қатынастар, оқиғаларға қатынастар бұқаралық ақпарат құралдарында ұсынылады және адамдар стереотиптер арқылы қабылдайды.

Гендерлік стереотиптердің пайда болуы «гендерлік қатынастар моделінің тарихи түрде ерлер мен әйелдердің жеке басының сапалық және жеке айырмашылықтарынан жыныстық айырмашылықтар пайда болатындай етіп құрылғанына байланысты».

БАҚ ерлер мен әйелдердің бейнелерін, олардың қарым-қатынастарының сипаты мен ерекшеліктерін жасайды, содан кейін оларды қоғам гендерлік стереотиптер призмасы арқылы қабылдайды [1].

Гендерлік стереотип – бұл қоғамда қабылданған маскулинділік пен феминділік туралы идеяларға негізделген көптеген стереотиптердің бірі [2].

БАҚ-тағы гендерлік стереотиптер әйел моделінің қалыптасуынан, сондай-ақ белгілі бір кезеңде басым болатын әйелдің тағдырынан ажыратылмайды. Кеңестік жылдары қоғамда «жұмысшы және ана» ретіндегі әйел түрі туралы идея белсенді түрде басым болды, бірақ қайта құру кезеңінде «әйелдердің табиғи тағдыры» идеясы қайтадан басым болды, яғни қоғамда әйелдің отбасындағы ошақ сақтаушысы ретіндегі рөлін жандандыруға оң көзқарас қалыптастыра бастады [3].

Гендерлік стереотиптер жеке адамның сыртқы көздерден алатын ақпарат пен жеке өмірлік тәжірибесінің бірігуіне негізделген:

- ата-аналар, балалық шақта норма ретінде;
- жеке адам қабылдайтын немесе қабылдамайтын айналадағы адамдар;
- медиа өнімдері;
- көркем әдебиет;
- бұқаралық мәдениет.

Гендерлік стереотиптерді медиа кеңістіктегі модельдер мен дискурстар негізінде ерлер мен әйелдердің қарым-қатынасын бейнелеу және тану тәсілі ретінде қарастыруға болады. Гендерлік стереотиптер келесі деңгейлерде туады және дамиды:

- шаблонды сана және бұқаралық мәдениет;
- кәсіби сана;
- медиа-орта;
- өнер.

Келесі қасиеттер гендерлік стереотиптерге тән:

- бөліну (гендерлік стереотип автордың дүниетанымын ұсынады, оның идеялары түсінікті ғана емес, оқырманға да жақын болуы керек);
- бағалау (гендерлік стереотип ақпарат мағынасының негізгі компоненті болып табылады);
- схемалық (гендерлік стереотип оқырман мен автордың өзара әрекеттесу процесін жеңілдетуге міндетті);
- тұрақтылық (ерлер мен әйелдердің мінез-құлық үлгілері бұқаралық ақпарат құралдарында ондаған жылдар бойы дамып келеді).

Гендерлік стереотиптердің дамуы әлеуметтік-демографиялық факторлармен анықталады, олардың арасында қоғамның жыныстық және жас ерекшеліктері, отбасылық жағдайы, интеллект және білім басым.

Гендерлік стереотиптер медиа ортада серпінді және икемді, өйткені олар түсіну мен шығармашылық әрекеттің өзара әрекеттесуінің жемісі.

Медиа желісіндегі гендерлік стереотиптер жүйесінің негізі маскулиндік-феминділіктің бинарлы оппозициясында тұр. Егер маскулинділік мәдени, белсенді-шығармашылық, өркениетті принциппен теңестірілсе, онда феминділік табиғи, пассивті – репродуктивті болып табылады. Осыған байланысты әлеуметтік рөлдер медиа желілерінде таратылады, беріледі және жарияланады.

Ер адамның стереотиптік моделінде белсенділік пен әрекеттілікке, бәсекелестікке және қол жеткізуге деген ұмтылысқа, шешімділікке, батылдыққа, кәсіпкерлікке, авантюризмге бейімділікке, табандылыққа, өзіне деген сенімділікке, өзін-өзі бақылауға, ерекше болуға деген ұмтылысқа байланысты қасиеттер бар. Ерлердің сипаттамалары, әдетте, билік пен басқару мәртебесіне, амбицияға, жауапкершілікке, көшбасшылыққа, объективтілікке, билікке, шешім қабылдау қабілетіне, ақылға, күшке, реализмге байланысты.

Әйелдердің стереотиптік моделі шешімсіздікке, сақтыққа, пассивтілікке, конформизмге, нормалардың сақталуына алаңдаушылыққа жатады. Дәстүр бойынша әйелдердің сипаттамалары – дәрменсіздік, бағыныштылық, жауапсыздық, бейтараптық, әлсіздік, біржақтылық. Әйелдік қасиеттер – сезімталдық, эмоционалдылық, ұсынушылық, алаңдаушылыққа бейімділік, осалдық, құрбан етушілік, қамқорлық, әдептілік, сезімді көрсетуге бейімділік, жұмсақтық.

Ерлер мен әйелдер белгілі бір әлеуметтік рөлдерді орындау жүктеледі. Маскулинділік бізге қоғам өміріне қатысумен қоғамдық орта ретінде көрінеді, феминдік - жеке орта ретінде.

Қоғамның санасында және медиа салада кездесетін гендерлік екілік қарама-қайшылықтар біршама өзгеше. Н.А. Коноплева маскулинділік пен феминдік тұжырымдамасына негізделген бинарлы қарама-қайшылықтар жүйесін ұсынды:

- күш – әлсіздік;
- белсенділік, импульсивтілік – пассивтілік, статикалық;
- тәртіп – хаос;
- билік – бағыну;
- жүйелілік – интуитивтілік;
- инструменталдылық – экспрессивтілік;
- сана – бейсаналық;
- дерексіздік – нақтылық;
- даралық, тәуелсіздік – ұжымдық, жақындық [4].

Көбінесе дәстүрлі гендерлік стереотип жыныстық рөлдік айырмашылықтарды асыра көрсетеді, олар нақты уақыт режимінде тұрақты жеке сипат емес. Гендер ерлердің не істеу керектігін және әйелдердің не істеу керектігін анықтайтын мәдени нормалардың үнемі қысымына ұшырайды.

Бірегей эмоционалды бояулы стереотиптердің жинақталуы жағымсыз әлеуметтік-психологиялық әсерлерге, шындыққа деген көзқарасқа, өмір туралы идеяларда нақты мазмұнның болмауына, иеліктен шығаруға әкелуі мүмкін.

Маскулинділік пен феминдік стереотиптер адамдардың мінез-құлқын қалыптастырады, сонымен қатар олардың биологиялық жынысына, белгілі бір психологиялық қасиеттеріне, кәсібіне, мінез-құлық нормаларына және басқаларға байланысты көрсетеді.

Медиа желілері, бұқаралық ақпарат құралдарында гендерлік стереотиптердің жұмыс істеуі әлеуметтік шындықтың табиғаты туралы негізгі идеяларды түрлендірудің ерекше қабілетіне ие.

Ерлер мен әйелдердің медиа желісіндегі мінез-құлқы шынайы болып көрінеді, ал адамдарға оларды таңдау мүмкіндігі бар. Осы саладағы көптеген зерттеулер бұқаралық ақпарат құралдарының гендерлік-рөлдік әлеуметтенудің қалыптасуына күшті әсер ететіндігін көрсетті.

XXI ғасырдың 10-шы жылдары фильмдер мен сериалдар белсенді түрде шығарылып бастады (көбінесе шетелде), онда әйелге ер адамға лайықты қарсылас бола алатын белсенді үстем әлеуметтік рөл беріледі.

Сондай-ақ, жарнама теледидарда маңызды рөл атқарады. И.Т. Осипова «әйелдерді жарнама-лауда олардың көпшілігі стереотипті түрде көрінеді: оларды үй шаруасындағы әйелдер рөлінде немесе ерлердің назарын аударғысы келетін сылқым ретінде ұсынуға бейімділік тенденциясы бар» деп санайды [5].

А. Юрчактың пікірінше, жарнамадағы ер адамдар кәсіпқой ретінде көрінеді және тек ептілігі, ақыл-ойы, білімі, батылдығы арқасында ол әрқашан күресте жеңімпаз болып шығады. Бұл уақытта әйел өзін-өзі безендірумен айналысып немесе отбасылық және үй жұмыстарымен айналысады және күйеуін күтеді. Осылайша, жарнама көрермендерге маскулинділік пен феминділіктің дәстүрлі гендерлік стереотиптерін көрсетеді.

Қазіргі таңда қазақстандық қоғамда да гендерлік стереотиптерге байланысты теңсіздіктер көрініс табады. Тәуелсіздік жылдары Қазақстан гендерлік теңсіздікке қарсы іс-қимыл саласында бірқатар прогрессивті шаралар қабылдаған болатын. Осыған қарамастан, теңсіздік мәселесі әлі де өзекті және әрі қарай тиімді жұмысты қажет етеді.

БҰҰДБ Әлеуметтік гендерлік нормалар индексіне (Gender social Norms Index) [6] сәйкес, Қоғамда терең тамырланған нанымдардың әртүрлі салаларда гендерлік теңдіктің дамуына қаншалықты кедергі келтіретінін өлшейтін Қазақстандықтардың 96% - ында әлі де әйелдердің қоғамдағы рөліне қатысты стереотиптер бар.

Аталған индекстің жаһандық қамтылуы 75 елдің барлық халқының 80% - ын құрады. Алынған мәліметтер жаһандық халықтың шамамен 28%-ы ерлі-зайыптыларға қатысты физикалық зорлық-зомбылықтың қолайлылығымен келісетіндігін көрсетеді; шамамен 50% - ы кәсіпкерлік саласындағы ерлердің артықшылығымен және жұмыс орындары жетіспеген жағдайда халықтың ер адамдарының жұмысқа орналасуымен келіседі.

Бұл ретте индекс көрсеткіштері «шыны төбенің» бар екендігін көрсетеді, оған ерлерге де, әйелдер жартысының өкілдеріне де тән әртүрлі салалардағы әйелдерге қатысты жалпыға мәлім және кеңінен қолданылатын стереотиптер кіреді.

Қазіргі уақытта ерлер мен әйелдер арасындағы тең құқықтылықтың, кемсітушілік пен сексизмнің болмауы мәселесі әртүрлі әлеуметтік жобаларды іске асыру шеңберінде «челленджерді» өткізумен БАҚ-та ғана емес, әлеуметтік желілерде де жиі көтеріліп отыр. Дегенмен, түбегейлі патриархалдық ұстанымдар жойылмаған, Қазақстанда гендерлік кемсітушілік мәселесі сақталып, тіршілік әрекетінің түрлі аспектілерінде көрініс табуда [7].

Мысалы, әйелдің рөлі көбінесе аналық пен некеге байланысты, ақысыз күтім мен үй жұмыстарымен айналысады. Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) 2018 жылғы деректері бойынша, әйелдер жартысының жаһандық ауқымда осындай ақы төленбейтін үй еңбегіне уақытша үлесі ерлердің қатысуынан үш есе көп, бұл өз кезегінде 76% - дан сәл артық [8]. Өз кезегінде, үй мен балаларға күтім жасау бойынша ақы төленбейтін еңбекті ажыратудағы гендерлік алшақтық жағдайын талдау оның гендерлік теңсіздік индикаторы тұрғысынан өте маңызды, бұл кезде үй міндеттері көбінесе таза әйелдер жұмысы болып көрінеді.

А. Құнанбаевтың туғанына 175 жыл толуына орай ұйымдастырылған жоба аясында шақырылған Тараз қаласындағы Назарбаев Зияткерлік мектебінде филология ғылымдарының кандидаты, абайтанушы, Жәлел Омардың жанжалды сөз сөйлеуі әйелдің рөліне стереотиптік көзқарастың жарқын мысалы бола алады. Ж. Омар қыздар туралы: «қыздар академик болмауы керек, олар академиктерді дүниеге әкелуі керек. Қыздардың міндеті – бала туу», – деген сөз тіркесін айтқан болатын, алайда, ол мектеп оқушылары, оқытушылар құрамы тарапынан, сондай-ақ әлеуметтік желілерді пайдаланушылар тарапынан негізді сынға себеп болды [9].

Сонымен қатар, А.Құнанбаевтың өмірі мен шығармашылығына арналған дәріс аясында абайтанушы ғалымның әйел рөлі туралы жеке пікірін айтудың қажеттілігі туралы мәселе даулы

болып қала береді. Ұлттық және халықаралық құжаттарда бекітілген тең құқықтар мен мүмкіндіктер идеясын алға жылжытуда білім беру мекемесінде гендерлік теңсіздікті ашық түрде насихаттауға жол берілмейтіні де анық.

Жоғарыда айтылғандай, тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстан Үкіметі қоғамдағы гендерлік алалаушылыққа және жалпы гендерлік теңсіздікке қарсы күресте айтарлықтай шаралар қабылдауда. Мұндай шаралар ұлттық тетіктерді әзірлеуді, халықаралық құжаттарды ратификациялауды, оның ішінде 2015 жылы БҰҰ ОДМ – ға қосылуды қамтиды, олардың 12 мақсаты гендерлік сезімтал деп танылады. Алайда, іс жүзінде қазіргі уақытта мұндай теңсіздікті толық жою туралы кейбір құжаттардың, атап айтқанда, «2030 жылға дейінгі гендерлік және отбасылық саясат тұжырымдамасының» пәрменділігінің нәтижелері туралы айтуға әлі ерте, ал «ерлер мен әйелдер үшін тең құқықтар мен мүмкіндіктердің мемлекеттік кепілдіктері туралы» ҚР заңнамасы одан әрі жетілдіруді талап етеді. Гендерлік теңдікке қол жеткізу үшін бір ғана нормативтік – құқықтық базаны қабылдау жеткіліксіз деп сеніммен айтуға болады, тұтас алғанда қоғамның және оның әрбір жеке тұлғасының, атап айтқанда, тең құқықтар мен мүмкіндіктер идеялары, сондай-ақ жыныстық кемсітушілікке жол бермеу адамға ерте мектеп жасынан бастап сіңірілуі тиіс екендігі туралы хабардар болу қажет.

Қорытынды

Осылайша, медиа желісі, бұқаралық ақпарат құралдары қоғамдық санада гендерлік стереотиптердің қалыптасуына белсенді әсер етеді. БАҚ – ерлер мен әйелдердің бейнелерінің қуатты аудармашысы. Ерлер басым және үстем, әйелдер пассивті және эмоционалды. Осындай бейнелерді ұсына отырып, БАҚ еліктеу үшін идеалдар жасайды. Медиа желісі, бұқаралық ақпарат құралдары ескі идеялардың беріктігін және жаңа гендерлік стереотиптердің дамуын тексеретін белгілі бір қоғамдық зертхана ретінде әрекет етеді.

Бір жағынан, гендерлік стереотиптер медиа желілері мен оқырмандар арасында қарым – қатынас орнатуға көмектеседі, екінші жағынан, олар адамның кәсіби және жеке өміріндегі шектеулі факторға айналады, осылайша оның еркіндігін шектейді, оның қабілеттері мен іс-әрекеттеріне белгілі бір баға береді. Гендерлік стереотип уақыт өте келе әйелдің қоғамдағы мәртебесі мен әлеуметтік рөлінің өзгеруіне байланысты өзгере алады. Берілген медиа желісі, БАҚ-тың ақпаратын талдағанда, әйелдің мінез-құлық моделінің гендерлік стереотипі қайшылықты деп айта аламыз, өйткені әйелдің бейнесі туралы әртүрлі ақпарат беріледі.

Гендерлік стереотиптер – бұл ұзақ уақыт бойы меди желісінде, БАҚ-та болған патриархалды сананың қайталануы, бұл құбылыс қоғамдық сананы бұрмалайды және тұтастай алғанда қоғамның тиісті дамуын қамтамасыз етпейді. Ғасырлар бойғы дәстүрлі стереотиптер ескірген, бірақ олар біздің өмірімізде әлі де бар. Бұдан шығатыны, бұқаралық ақпарат құралдарының ерлер мен әйелдердің стереотиптік бейнелерін күшейтпеуі, керісінше, оларды қоғамдық сананың дамуымен өзгертуге көмектесуі өте маңызды.

Перспективада гендерлік стереотиптер қазақстандық әртүрлі кәсіби және жеке салаларда әйелдердің шығармашылық әлеуетін белсенді іске асыруды талап ететін қазіргі заманғы жастар қоғамының қажеттіліктерінен артта қалуды еңсеру үшін өзгерістерді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Соколова Е. А. Гендерные стереотипы в современных СМИ как инструмент коммуникации / Е. А. Соколова // Известия Уральского федерального университета. Сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры. – 2013. – № 1. – С. 71-77.
2. Стасенко О. В. Трансляция гендерных стереотипов средствами массовой коммуникации [Электронный ресурс] : Информационный сайт. / О. В. Стасенко – Режим доступа : <http://superinf.ru/> (дата обращения 10.03.2021).
3. Скорнякова С. С. Гендерные стереотипы в средствах массовой коммуникации / С. С. Скорнякова // Сборник научных трудов «Актуальные проблемы теории коммуникации». – СПб, 2004. – С. 225-231.
4. Максимова В. Е. Репрезентация гендерных стереотипов в СМИ / В. Е. Максимова // *Linguamobilis*. – 2011. – № 7 (33). – С. 96-102.
5. Гайфуллина А. Н. Гендерные стереотипы в электронной коммуникации / А. Н. Гайфуллина // Вестник ТГПИУ. – 2007. – № 4 (11).
6. Tackling social norms: A game changer for gender inequalities// UNDP. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hd_perspectives_gsni.pdf. С. 24.
7. Неоплачиваемый труд в мире и в Казахстане. 20 августа 2020 г. Казахстан- UNDP; – Режим доступа : <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/ru/home/stories/2020/unpaid-care-work-in-the-global-perspective-and-in-kazakhstan.html>
8. Известный абаевед призвал девушек вместо учебы рожать // zakon.kz. 5 марта 2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.zakon.kz/5010334-izvestnyy-abaeved-prizval-devushek.html>

СЕКЦИЯ 2

ОРЫС ТІЛІ СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

К ВОПРОСУ ОБ ИЗМЕНЕНИИ КЛИМАТА И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯХ

Айдын Турсынказы (Китай)

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: старший преподаватель Айтпаева А.С.

Изменения климата на Земле замечают и жители разных стран, и учёные, которые фиксируют с помощью приборов эти изменения. Учёные всего мира рассматривают это как глобальную проблему человечества, так как этот процесс является частью самых разнообразных катаклизмов на планете. Так, повышение температуры вызвало с одной стороны таяние ледников, подъём уровня воды в океанах, а с другой осадки стали нерегулярными или совсем прекратились на некоторых территориях. Как известно, за последние 100 лет температура в атмосфере Земли выросла на 2/3 градуса, и она продолжает расти.

В данной статье сделана попытка рассмотреть мнения учёных о том, насколько серьёзна эта проблема в настоящее время и для человечества в будущем. Прежде чем говорить о самой проблеме, надо понять, что такое климат, чем климат отличается от погоды, что означает глобальное потепление.

Согласно определению, которое даёт Википедия, климат – это многолетний, около нескольких десятилетий, режим погоды, который установился в каком-либо регионе. А погода, в отличие от климата – это мгновенное состояние некоторых характеристик: температура, влажность, атмосферное давление [1]. Климат может быть локальным, то есть климатом на определённой территории, или глобальным, когда рассматривается состояние погоды планетарного размера – атмосфера, гидросфера, суша, криосфера и биосфера – за несколько десятилетий. Климат подразделяют на несколько типов: макроклимат – климат планеты, мезоклимат – климат одной небольшой территории, и микроклимат – климат части небольшой территории. И климат, и погода изменяются, но изменения климата происходят медленнее, чем изменения погоды. Если погода может измениться даже в течение нескольких часов, то на смену климата могут уйти не только десятилетия, но и века. Если во время какого-то сезона погода непривычно меняется, то это не может означать изменения климата, так как обычно это случается время от времени. Чтобы говорить о климате определённого региона, нужно знать среднее погодное значение за несколько лет. А за изменения климата на Земле отвечают такие процессы, как теплооборот, влагооборот и общая циркуляция атмосферы.

Существует много фактов, доказанных результатами исследований учёных из разных стран мира, что на климат влияют движения плит, активность солнечного излучения, вулканическая деятельность, и т.д. Например, если случается мощное извержение вулкана, то замечено, что в этой местности в течение нескольких лет холодает. Считается, что это связано с вулканическим пеплом, попадающим в атмосферу и отражающим солнечный свет, что уменьшает количество тепла. Примерами такого похолодания могут служить, например, извержение вулкана Тамбора в 1815 году, после которого температура упала на два с половиной градуса Цельсия. Это привело к продолжительному похолоданию в Европе, из-за чего в апреле и мае 1816 года шли дожди с градом, температура была как зимой, а летом были ночные заморозки, от которых погибли посевы сельскохозяйственных культур. После извержений вулканов Сен-Хеленс на севере США в 1980 году и вулкана Эль-Чичон в Мексике в 1982 году в США и Канаде были самые холодные зимы, когда из-за холода погибло много людей, а в Австралии, Индонезии, на Филиппинах летом 1982-83 годом была ужасная засуха, из-за которой горели леса, погибло много животных, не было урожая. В это же время в Китае, на побережье Южной Америки, на Среднем Западе США на протяжении трёх лет непрерывно шли дожди. Но не только изменение климата влияет на природу, но и перемены в природе оказывают влияние на климат. Так, из-за очень длительного отсутствия осадков, возможно, года и более, может начаться засуха, высыхание рек, озёр, а это является причиной появления и увеличения площади пустынь. А на таких территориях будет выпадать всё меньше осадков, что означает полное изменение климата в этих местах. Кроме того, учёные предполагают, что при изменении наклона земной оси, отклонении от своей орбиты и удалении от Солнца на Земле может начаться оледенение. Так, исследования геофизика Миланковича ещё в 1939 году показывают, что изменение траектории движения Земли и климатические циклы взаимосвязаны [2]. В истории планеты изменения траектории движения были причиной появления и исчезновения ледников. Всё, сказанное выше, связано с природными явлениями.

В наше время очень много говорят о том, сильно ли влияет деятельность человека на изменение климата на планете, как темп развития разных отраслей промышленности, сельского хозяйства, вырубка лесов, бесконтрольное использование водных ресурсов связаны с глобальным потеплением, и, насколько катастрофичны будут его последствия для человечества. Современная наука установила, что

климат теплеет, рост температуры связан с ростом парниковых газов в атмосфере и деятельность человека влияет на потепление климата. К сожалению, учёные ещё не обладают такими достоверными фактами, чтобы с полной уверенностью сказать, к чему приведёт глобальное потепление, и, будет ли потепление катастрофичным для человечества и планеты в целом. Например, российские учёные ещё в 19 веке считали, что изменение климата от холодного к тёплому и обратно циклично и происходит раз в 30-40 лет. Это мнение появилось, так как есть сведения об изменениях уровня Мирового океана за этот промежуток времени. Климатологи утверждают, что температурные режимы менялись на планете на протяжении всего её существования, так, например, в 11-13 веках Гренландию называли «Зелёной землёй», а в наше время её поверхность покрыта льдом и температуры очень низкие. Своё мнение по этому вопросу высказал в журнале «Новости сибирской науки» за 2017 год геофизик, главный научный сотрудник Института океанологии Р.П. Ширшова РАН А. Городницкий. По его словам, периоды потепления и похолодания на планете происходили регулярно, например, 80 миллионов лет назад, когда людей на Земле практически не было, а уровень Мирового океана был гораздо выше, климат потеплел. Он считает, что повышение температуры не будет одинаково катастрофичным для всех, например, для таких стран, как Канада, Скандинавские страны, Россия потепление может принести некоторые плюсы, а для стран Азии и Африки, для островов это может быть связано с затоплением [3].

Давайте рассмотрим, что же понимается под глобальным потеплением. Согласно определению, данному Википедией, глобальное потепление – долгосрочное повышение средней температуры климатической системы Земли, происходящее уже более века, основной причиной чего является человеческая деятельность. Споры о том, действительно ли деятельность человека на планете оказывает сильное влияние на климат и потепление в общем ведутся постоянно на протяжении 20-21 веков. Это связано с тем, что до того, как промышленность начала активно развиваться на большинстве территорий планеты, температура повышалась крайне медленно, по подсчётам ученых на одну десятую градуса за тысячелетие. После того как начался промышленный бум, рост температуры наблюдается уже за несколько десятков лет. Но повышается не только температура воздуха, но и воды.

Одним из важных механизмов, влияющим на климат Земли, является парниковый эффект. Рост температуры связан с количеством водяного пара, углекислого газа, озона, метана, оксида азота в атмосфере. Что вызывает парниковый эффект? Это может быть и природными факторами и тем, что связано с деятельностью человека. Известно, что к природным факторам относятся: а) выбросы CO₂ в случаях лесных пожаров и извержений вулканов, а также увеличения количества, выдыхаемого людьми и животными углекислого газа; б) океаны, которые выделяют водяной пар; в) «вечная мерзлота», выделяющая метан. А к человеческой деятельности, вызывающей выбросы газов в атмосферу, относятся: а) использование нефти и газа в качестве топлива, что выделяет большое количество углекислого газа; б) удобрение почв пестицидами и разной химией, из-за чего выделяется диоксид азот; в) вырубка лесов, что ведёт к росту диоксида углерода; г) образование свалок мусора, которые сжигают или зарывают в землю или они попадают в воды морей и океанов; д) автомобильные выхлопы. Всё это вместе взятое влияет на рост температуры поверхности планеты.

О каких последствиях для нашей планеты говорят учёные? Самая очевидная связь: повышение температуры – таяние ледников – повышение уровня Мирового океана. Считается, что повышение уровня Мирового океана – это самое достоверное последствие, так как в 2016 году было отмечено ежегодное увеличение уровня воды на 3-4 мм, что связано с таянием ледников. Учёные считают, что к концу 21 века его уровень повысится на 2 метра, а в течении следующих нескольких столетий – на 5 метров по сравнению с настоящим временем. В связи с таянием ледников изменится химический состав воды, количество осадков, будут частые наводнения, ураганы и другие катаклизмы, а также изменится направление Гольфстрима. Всё это может привести в будущем к голоду, так как будут затоплены плодородные регионы и сельское хозяйство не сможет обеспечивать людей продуктами питания. Далее, видима связь повышение температуры – пожары лесных массивов – повышение температуры из-за увеличения углекислого газа в результате сгорания древесины. В последние годы наблюдается увеличение количества пожаров, охватывающих огромные территории, например, в США, в России в Сибири, в Австралии и других странах. Это является причиной повышения количества углекислого газа, попадающего в атмосферу Земли, что опять поднимает температуру. Рост температуры изменит химический состав воды, из-за чего вымрут, по подсчётам учёных, около 20% морских обитателей. В случае постоянных наводнений, засухи, пожаров погибнет большая часть животных и птиц, хвойных деревьев, которые обеспечивают атмосферу кислородом.

Грядущие предполагаемые последствия ужасны. Может ли человечество изменить этот сценарий? Безусловно, человечество не сможет изменить кардинально свою деятельность в короткие сроки, поэтому рост температуры будет продолжаться. Но так как взаимосвязь изменения климата и состояния

экосистем ещѐ недостаточно изучена, прогнозы учёных носят предполагаемый характер. В некоторых случаях, например, в случае потепления из-за роста активности Солнца, вулканических извержений, отклонения от орбиты, бороться с ростом температуры бесполезно. Но, если люди смогут сократить выброс углекислого газа, диоксида азота, появляющегося при использовании удобрений, то это сможет задержать рост температуры. Правительства многих стран пришли к соглашению, отраженном в документах ООН по Парижскому соглашению, что необходимо до 2050 года снизить выброс диоксида углерода до нуля, сократить выброс метана, снизить потребление электроэнергии, отказаться от использования органического топлива, использовать методы очистки газа и воды от CO₂. К сожалению, не все страны подписали это соглашение.

В заключение нужно отметить, что каждый должен внести свой вклад в решение этой проблемы. Что же может сделать каждый человек для улучшения ситуации? Необходимо уменьшить использование обѐрточного материала, удобрять землю вместо пестицидов натуральными продуктами, например, скорлупой яиц, очистками от овощей и фруктов. Каждый может посадить несколько деревьев, начать передвигаться пешком, на велосипеде или на электрокарах.

Список литературы

1. Википедия. Климат. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Климат>
2. Большаков В.А. Что такое «Теория Миланковича»? / Материалы VII Всероссийского совещания по изучению четвертичного периода. – Апатиты; СПб, 2011 – Т. 1 – 326 с.
3. Учёные о глобальном потеплении: это больше не является предметом дискуссии /Новости Сибирской науки. <http://www.sib-science.info/ru/ras/globalnoe-poteplenie-22022017>

БИОХИМИЧЕСКИЙ ПОЛИМОРФИЗМ БЕЛКОВ КРОВИ И ВОЗМОЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИХ В СЕЛЕКЦИИ

Барлыков Сарсенбек (Казахстан)

КазНУ им. аль-Фараби, КазНАИУ

Научные руководители: ст.преп. Ахмедова А.К., проф. Кулатаев Б.Т.

Решение задач интенсификации животноводства, в том числе овцеводства, невозможно без научного сопровождения, основного на современных, объективных, надежных методах оценки, прогноза генетического потенциала племенных животных. В условиях интенсивного промышленного животноводства большое значение имеют достижения частной генетики, цитогенетики, иммуногенетики, биохимии и других наук, позволяющие глубже познать биологические особенности и отдельные продуктивные свойства животных, создать на этой основе более эффективные и быстрые методы селекции. При этом уже недостаточно применение только зоотехнических методов, сыгравших свою роль на ранних этапах развития животноводства [1,2]. Термин «полиморфизм» применительно к различиям какого-либо признака, обусловленным наследственностью. Поэтому считают, что правильнее в таких случаях пользоваться выражением генетической «полиморфизм», под которым предусматривают наличие в каждом поколении популяции двух или нескольких форм признаков. Явление полиморфизма широко распространено в природе. Предполагают, что полиморфизм имеет приспособительное значение. Он обнаружен почти во всех классах животных, от простейших до позвоночных [3,4]. Примером полиморфизма морфологических признаков может служить окраска шерстного покрова, характер завитка и т.д., определяемые серией множественных аллелей одного локуса, а также ряд жизненно важных биологических систем животных и человека – группы крови, сывороточные белки [5,6].

Цель исследований – использованием иммуногенетических, морфо-, биохимических методов изучить генофонд и внутривидовую дифференциацию овец эдильбаевской породы, определить генотипы высокой продуктивности. Теоретической основой исследования послужил системный подход к изучению и анализу работ отечественных и зарубежных ученых в актуальной области овцеводческой отрасли проблемы, направленной на повышение, оценку, прогнозирование продуктивности, племенной ценности животных. Системный подход позволил обеспечить объективность полученных данных. Научно-исследовательская работа проводилась в период с 2019 по 2020 гг. В эксперименте использовались овцы эдильбаевской породы трех типов, разводимые в хозяйствах Алматинской области: взрослые бараны-производители, матки селекционного ядра, а также молодняк (ярочки, баранчики) в возрасте 4,5 и 12-месяцев. Белковый и иммуноглобулиновый состав сыворотки крови новорожденных ягнят и телят изучали электрофорезом, иммуноэлектрофорезом и радиальной иммунодиффузией. Взятие крови у новорожденных ягнят и телят производилось в течение 10-30 минут после рождения до приема молозива. Электрофорез в агаровом геле проводили в боратно-ацетатном буфере, pH 8,6, в электрофоретической камере (5,6) сделанной из плексигласа, состав буфера: 43,55 г ацетата натрия, 52,58 г борной кислоты и 76,28 г буры растворяли в 10 л дистиллированной воды pH буфера – 8,6. Иммуноэлектрофоретическое изучение сыворотки крови также проводили в боратно-ацетатном буфере с использованием антисывороток против белков барана. Изучение иммуноглобулинового состава сыворотки крови проводили в боратно-ацетатном буфере методом радиальной иммунодиффузии с использованием моноспецифических иммунных сывороток к иммуноглобулинам овец.

Из всех полиморфных систем крови наибольшее количество аллелей, а, следовательно, и фенотипов, имеют трансферрины (Ff), изучение которых способствовало бы лучшему пониманию этой полиморфной системы в организации генетико-селекционной работы с животными. Генетически детерминированное разнообразие трансферринов у овец впервые описал G.G. Ashton. Он обнаружил 14 фенотипов, образуемых 5 кодоминантными аллелями А, В, С, Д, Е. О наличии у овец нескольких форм гемоглобина (Hb), отличающихся по электрофоретической подвижности, впервые сообщили Evans I.Y., H. Harris, E.L. Warren. Позже изучение полиморфизма трансферринов и гемоглобина применительно к разным породам овец, проведенное многими отечественными и зарубежными исследователями показало, что разнообразие типов Ff и Hb в первую очередь связано с породными особенностями. Отмечена также значительная изменчивость внутри породы и между географическими зонами, адаптацией животных и внешним условиям.

Исследованиями этих авторов и ряда других установлены различные величины живой массы, настига, длины шерсти и других хозяйственно полезных признаков овец с теми или иными типами трансферринового и гемоглобина. При этом некоторые типы полиморфных систем, обуславливающих ве-

личину продуктивности, едины для всех, а другие – присущи отдельным породам. Материалы по биохимическому полиморфизму используются для характеристики отдельных популяций, стад и других групп животных. Они позволяют изучить генотип животного, структуру популяции в целом, ее гетерозиготности и динамики процессов, нарушающих гомеостаз популяции, и поэтому широко используются в популяционных исследованиях. Биохимический полиморфизм белков крови находит все более широкое применение при оценке и отбора животных по генотипу.

Разрешаются сомнительные случаи отцовства, осуществляется контроль родословных при внедрении новых заводских линий и семейств, приводится проверка происхождения при экспорте и импорта животных, при отборе животных на станции искусственного осеменения, на контрольно-испытательных станциях для оценки животных по потомству. Чем больше идентифицируется отдельных полиморфных систем у животных, которыми они как бы маркированы, тем выше вероятность установления истинного отцовства при различных комбинациях исходных родительских генотипов. Поэтому вполне возможно на основе знания типов трансферринов и гемоглобина исключение спорного происхождения.

Показатели биохимического полиморфизма для конкретного животного являются пожизненным паспортом, мало зависящим от условий жизни, возраста и физиологического состояния. Наследственная природа ряда белковых компонентов животных помогает расшифровке действия генов в синтезе многих белков, имеющих прямое или косвенное отношение к изменчивости хозяйственно полезных признаков животных. Они могут быть использованы для определения генетических корреляций, как следствие сцепления генов, так и их плейотропного влияния на разные признаки. Типы белков постоянны в онтогенезе и хорошо наследуются. Каждый белок – продукт определенных генов. Теоретически возможна тесная взаимосвязь между генами, детерминирующими полиморфную систему белков, и генами, обуславливающими продуктивные качества животных. Теоретическое предположение исходит из: а) плейотропного эффекта генов, детерминирующих полиморфные признаки и одновременно оказывающих влияние на хозяйственно полезные признаки; б) внутриврохромосомного сцепления этих генов с генами, влияющих на хозяйственно полезные признаки; в) гетерозиготное состояние генов, что отражает общий уровень гетерозиготности организма, связанный с высокой жизнеспособностью и лучшей продуктивностью. Поэтому возникает необходимость изучения генетики количественных признаков и выделения зависимости продуктивных качеств животных от полиморфных систем. Отсюда широкое изучение наследственной изменчивости, биохимического полиморфизма представляют не только теоретический интерес, но и имеет весьма важное прикладное значение в селекции животных. Системы групп крови является совокупностью антигенных факторов, которые наследуются единым комплексом и отличаются друг от друга серологическими свойствами. Каждая система представлена в хромосоме в виде множественных аллелей локуса, контролирующего одноименную группу

Теоретическая и практическая значимость работы определяется тем, что широкое использование эдильбаевско-гиссарских помесей в хозяйствах Актюбинской области будет способствовать увеличению мясной продуктивности овец. Продолжение опытных изысканий позволит создать новый породный тип овец с улучшенными и стабилизированными показателями мясной продуктивности.

Полученные результаты по определению количественного содержания иммуноглобулинов М и А у ягнят южно казахского меринуса и их помесей в раннем постнатальном онтогенезе приведены в таблице 1.

Таблица 1.

Содержание иммуноглобулинов М и А в сыворотке крови ягнят, мг/мл

Возраст ягнят	n	Иммуноглобулины	
		М	А
Ягнята породы овец эдильбаевской породы			
0,5ч до приема молозива	5	0,13±0,01	-
24 ч после приема молозива	5	3,12±0,21	1,78±0,29
10 день	5	2,98±0,42	0,58±0,04
1 месяц	5	1,24±0,09	0,26±0,1
3 месяц	5	2,17±0,18	0,35±0,02
Ягнят овец помесей			
0,5ч	3	0,21±0,01	-
-24 ч	3	4,20±0,22	1,93±0,17
10 день	3	2,48±0,37	0,49±0,08
1 месяц	3	2,17±0,26	0,43±0,07
3 месяц	3	2,22±0,25	0,39±0,05

Как видно из таблицы иммуноглобулин М в сыворотке крови новорожденных ягнят овец обеих пород в следовых количествах обслуживается до приема молозива и к 24- часам постнатальной жизни

его содержание составляет $3,12 \pm 0,21$ и $4,21 \pm 4,20 \pm 0,22$ г % соответственно, в то же время иммуноглобулин А у ягнят в заметных количествах появляется только к 24 часам, ($1,78 \pm 0,29$ и $1,93 \pm 0,17$ мг/мл соответственно), уровень которого быстро уменьшается в процессе роста ягнят и составляет $0,35 \pm 0,43$ мг/мл. После завершения реакции иммуноэлектрофореза отмывали от балластных белков в изотоническом растворе хлорида натрия в течение недели, затем высушивали и окрашивали амидо-черным 10 В. Идентификацию иммуноглобулина М в сыворотках крови овец проводили иммуноэлектрофорезом, реакциями двойной диффузии и перекрестными реакциями с использованием анти-IgM человека и IgM человека. Идентификацию иммуноглобулина А в сыворотках крови овец проводили также иммуноэлектрофорезом перекрестными реакциями с использованием анти-IgMA человека и IgA человека. Количественное определение иммуноглобулинов М и А проводили методом радиальной иммунодиффузии в агаровом геле с использованием моноспецифических иммунных сывороток к ним. В условиях современного промышленного технологического подхода, связанного с концентрацией и интенсификацией животноводческой отрасли, возрастают требования к сохранению и повышению устойчивости животных, в том числе овец, к воздействию изменяющихся условий окружающей среды. При этом общая резистентность обусловлена как естественными, так и антропогенными факторами. Овцеводство в Казахстане является одной из традиционно сложившихся отраслей животноводства, обеспечивающая население продуктами питания и промышленность сырьем.

На современном этапе развития животноводства особо актуальна проблема сохранения поголовья животных и повышения их продуктивности, в связи с этим необходимо изыскание и изучение биологически активных веществ, повышающих жизнестойкость и продуктивность животных. К таким веществам относятся иммуноглобулины – белки животного происхождения, обладающие защитными свойствами. По химической природе иммуноглобулины представляют собой сложные белки – гликопротеиды, содержащие углеводы. В сыворотке крови человека обнаружены и идентифицированы пять классов иммуноглобулинов – G, M, A, D и E, а в сыворотке крови сельскохозяйственных животных – G, M и A. Иммуноглобулины защищают организм от вирусов и бактерий, нейтрализуют чужеродные антигены, создают условия для оптимального течения биохимических процессов, ведущих к повышению продуктивности животных. К настоящему времени достигнуты определенные успехи в изучении иммуноглобулинов сельскохозяйственных животных. Между тем, требуют дальнейшей разработки методы выделения и идентификации иммуноглобулинов, особенно IgM и IgA и их количественное определение. Недостаточно изучен белковый состав сыворотки крови овец, крупного рогатого скота в норме и при различных заболеваниях. Особый научно-практический интерес представляет белковый и иммуноглобулиновый спектр сыворотки крови новорожденных животных и их динамика в постнатальном онтогенезе.

Актуальность изучения белков сыворотки крови связано с тем, что они находятся в постоянном обмене с белками органов и тканей, влияют на интенсивность обменных процессов и продуктивность животных. Проведение современных биохимических исследований способствует установлению иммунологического статуса животных и могут быть использованы в селекционной работе при совершенствовании существующих и создании новых пород и породных групп животных. В этой связи особо актуальным является изучение спектра иммуноглобулинов в онтогенезе молодняка сельскохозяйственных животных, в частности в первые часы раннего онтогенеза, так как именно в этот период онтогенеза формируется иммунная система животных – основа защитных сил организма и его продуктивности. За последнее десятилетие в этой отрасли, в результате социально-экономических потрясений нанесен значительный ущерб – снизились поголовье и продуктивность.

В целях увеличения мясной продуктивности эдильбаевских овец в условиях круглогодичного пастбищного содержания рекомендуем в системе разведения использовать гиссарских баранов-производителей для получения помесей первого поколения. Для получения баранины, полноценной по биохимическому и морфологическому составу и пользующейся высоким спросом на рынке, рекомендуем убой баранчиков эдильбаевской породы производить в возрасте 4 месяцев при достижении ими живой массы не менее 35-40 кг, что в соответствии с требованиями ГОСТ Р 52843-2007 относится к «молочной баранине», а баранчиков эдильбаевско-гиссарских помесей первого поколения в возрасте 7 месяцев при достижении ими живой массы 48-50 кг и более, что соответствует баранине «класса экстра».

Список литературы

1. Zhumagaliyeva G.M., Kulatayev B.T. Productive and reproductive qualities of sheep of the kazakh fine-wool breed. News of the national academy of sciences of the republic of Kazakhstan. Kazakh national agrarian university. Series of agricultural sciences. 6 (48). November – december 2018. Almaty, NAS RK. 81-86p.

2. Жумашев Ж.Ж., Алимжанова Ш.С., Кенжеев Ш.Т. Об особенностях формирования системы иммуноглобулинов G у ягнят. // Матер. Второго международ. ветеринарного конгресса, Алматы. 15-16.10.2003. с. 161-162.
3. Жумашев Ж.Ж., Алимжанова Ш.С., Сеитов З.С., Туганбекова М.А. Выделение идентификация и количественное определение иммуноглобулинов в сыворотке крови овец и крупного рогатого скота. // Методические рекомендации. Алма-Ата, 1985. -50с.
4. Махатов Б.М., Сейитпан К.Н., Кулатаев Б.Т. Улучшение генофонда современных пород овец и коз Казахстана. Сборник научных трудов Ставропольского научно-исследовательского М. института животноводства и кормопроизводства 2012. Т.1. №5. 73-76.
5. Кулатаев Б.Т., Рысбаев. Рекомендации по рациональному использованию пастбищ в овцеводстве и козоводстве и по изготовлению и применению лутеотропной цитотоксической сыворотки (ЛЦС) с целью повышения естественной резистентности и репродуктивной функции овцематок и коматок. Алматы 2017 г. Издательство НАН РК «Ғылым» (Рекомендация рассмотрена и утверждена на научно-техническом совете АО «Казагроинновация» от 236-24 октября 2013г) Алматы 2017 г.
6. Iskakov K.A., Kulataev B.T., Zhumagaliyeva G.M., Pares Casanova P.M.. Productive and Biological Features of Kazakh Fine-Wool Sheep in the Conditions of the Almaty Region. This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 3.0 license. Online Journal of Biological Sciences. Investigations. Science Publications. Received:12-06-2017. Revised: 04-07-2017.Accepted: 04-08-2017.

ПЛОДОВИТОСТЬ МАТОК И ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ МОЛОДНЯКА ОВЕЦ ЭДИЛЬБАЕВСКОЙ ПОРОДЫ

Барлыков Сарсенбек (Казахстан)

КазНУ им. аль-Фараби, КазНАИУ

Научные руководители: ст.преп. Ахмедова А.К., проф. Кулатаев Б.Т.

Эффективность овцеводства напрямую связана с воспроизводительной функцией овец, в частности с плодовитостью маток, поскольку от них зависят темпы совершенствования животных и рентабельность отрасли. Плодовитость – это признак, характеризующий биологические возможности овец той или иной группы стада, породы или отдельной овцы. Важными показателями при оценке воспроизводства овец являются выход ягнят на 1 или 100 маток на начало ягнения и на начало года. Важным показателем в экономическом плане, при оценке воспроизводства, является сохранность молодняка. Многочисленными исследованиями установлено, что на плодовитость маток влияют порода, возраст, упитанность, сроки случки и ягнения, тип рождения [1]. В настоящее время основной стратегией для восстановления и дальнейшего развития отечественного овцеводства следует считать производство высококачественной баранины.

Поэтому для решения проблемы расширения производства и улучшения качества баранины необходимо увеличение численности специализированных мясных пород овец.

Среди всех пород овец, разводимых в условиях Алматинской области для производства баранины, значительное распространение получили эдильбаевские овцы.

Овцеводство всегда считалось одной из самых перспективных отраслей животноводства, поскольку овцы – вид животных, который приносит разнообразную продукцию, такую как: мясо, молоко и шерсть. Для получения халяльных мясных продуктов чаще используют мясо овец, чем мясо других видов животных. Опыт развития отрасли овцеводства в мировом масштабе показывает, что для повышения её эффективности и конкурентоспособности необходимо в полной мере использовать резерв мясной продуктивности овец [2]. Целью исследований явилось изучение продуктивных особенностей овец эдильбаевской породы разных мастей в Алматинской области. При этом решались следующие задачи: оценить репродуктивные качества маток; изучить рост и развитие молодняка эдильбаевской породы разных мастей; изучить мясную продуктивность и качество мяса баранчиков с учётом их масти

Экспериментальная часть научно-исследовательской работы проводилась в условиях Алматинской области. Для сравнительного изучения продуктивности эдильбаевских овец разной масти перед ягнением сформировано 2 группы маток чёрной и рыжей масти по 100 голов в каждой, в возрасте 3-4 года отнесённых к первому бонитировочному классу.

В период ягнения маток было сформировано также 2 группы баранчиков и 2 группы ярок названных выше мастей по 25 голов в каждой. Учёт подопытных животных осуществлялся путём индивидуального мечения. Все животные находились в одной отаре и в одинаковых условиях кормления и содержания.

Результаты исследований

К одной из главных биологических особенностей мясо-сальных пород овец можно отнести скороспелость. Не менее ценными качествами являются интенсивная скорость роста и развития, эффективная и малорасходная трансформация корма в продукцию, ранне-возрастное хозяйственное использование молодняка [3]. К представителям отечественных мясосальных овец, успешно разводимых в условиях Алматинской области, относятся: казахская курдючная порода и местная курдючная или её еще называют «местная эдильбаевская». Репродуктивные способности маток свидетельствуют о том, что от 100 маток чёрной масти обьягнилось 97, или на 3 головы больше, чем у рыжих. Причём от 100 маток чёрной масти получено 111 ягнят, что соответственно на 6 голов больше, чем от рыжих (табл. 1).

Таблица 1.

Плодовитость маток и жизнеспособность молодняка

Масть	Случено маток, гол.	Обьягнилось маток		Получено ягнят		Сохранность ягнят к отъёму от матерей, %	Получено ягнят к отъёму от матерей, гол.
		гол.	%	всего	на 100 маток, %		
чёрные	100	97	97	111	114,4	95,3	109
рыжие	100	94	94	105	111,7	93,1	104

Благодаря высокой скороспелости, мясной продуктивности и приспособленности к аридным условиям эдильбаевские овцы в последние годы являются наиболее конкурентоспособными. Известно, что среди животных эдильбаевской породы основными мастями являются чёрная и рыжая. Среди учёных и практиков овцеводов нет единого мнения по их продуктивности, поэтому изучение продуктивности животных эдильбаевской породы в зависимости от их масти имеет как научную, так и прикладную значимость [4]. **Динамика живой массы молодняка**, наибольший среднесуточный прирост живой массы молодняка приходится в подсосный период, что составило соответственно 289 г у чёрных баранчиков и 284 г у рыжих (табл.2).

Таблица 2.

Динамика живой массы баранчиков

Масть	Живая масса, кг	Прирост	
		абсолютный, кг	среднесуточный, г
при рождении			
чёрная	4,58±0,24	-	-
рыжая	4,22±0,15	-	-
2 месяца			
чёрная	21,94±0,25	17,36	289
рыжая	21,26±0,35	17,04	284
4 месяца			
чёрная	37,43±0,49	15,49	258
рыжая	36,49±0,59	15,23	254
6 месяцев			
чёрная	43,77±0,41	6,34	113
рыжая	42,57±0,31	6,08	108

К концу нагула показатели среднесуточного прироста имели тенденцию снижения, у животных черной масти на 60,9% и на 61,9% у баранчиков рыжей масти, в то же время преимущество по выше-названным показателям было у баранчиков чёрной масти. Управлять онтогенезом сельскохозяйственных животных является достаточно сложной задачей для биологии и зоотехнии, поскольку характер роста и развития молодняка в последующем определяет уровень их продуктивных качеств. Другим технологическим приемом повышения рентабельности овцеводства, получения высококачественной баранины является интенсивный откорм молодняка. Откорм ягнят является самым выгодным, так как на единицу прироста они затрачивают меньше кормов, чем взрослые животные и дают мясо лучшего качества. При откорме овец наблюдаются интенсивный рост и развитие организма. Рост обусловлен увеличением мышечной ткани за счет образования новых мускульных волокон, т.е. накоплением мяса, что в большей степени присуще молодому организму. У взрослых животных прирост мяса происходит, в основном, за счет утолщения мышечных волокон. **Мясная продуктивность**, практический опыт показывает, что в европейских странах в настоящее время овцеводство в основном специализируется на производстве баранины. Это позволяет обеспечить экономический эффект и стабильное развитие отрасли [5]. Работа по созданию специализированного генофонда, носит неотложный характер в отечественном овцеводстве. В работе установлена зависимость мясной продуктивности баранчиков от их масти, о чём свидетельствуют результаты убоев (табл. 3).

Таблица 3.

Убойные качества баранчиков

Масть	Масса, кг					Убойный выход, %
	предубой-ная	охлажден-ной туши	внутрен-него жира	курдюка	убойная	
в 4 месяца						
чёрная	37,44±0,54	18,55±0,18	0,97±0,03	0,83±0,10	20,53±0,28	54,8
рыжая	37,18±0,24	18,29±0,18	0,71±0,01	0,57±0,10	19,57±0,17	52,6
в 6 месяцев						
чёрная	43,03±0,62	21,70±0,24	1,18±0,01	1,15±0,01	24,03±0,22	55,8
рыжая	42,77±0,40	21,44±0,34	0,92±0,02	0,89±0,02	23,25±0,31	54,4

Для обеспечения мясной специализации в отрасли овцеводства необходимо задействовать породы, отличающиеся высоким уровнем мясных качеств и скороспелостью. В полной мере этим требованиям

отвечают курдючные породы овец мясосального направления продуктивности. В своих трудах академик М.Ф. Иванов, к курдючным породам выражал своё отношение следующей цитатой: «курдючная овца не имеет для себя конкурентов и не может быть заменена никакой другой породой»

Для дальнейшей разработки темы планируется: – продолжить глубокие исследования по изучению интерьера овец, полиморфных систем крови, а также других физиологических и биохимических параметров животных для характеристики биологических особенностей породы и внутривидовой дифференциации, ведение селекционно-племенной работы с поголовьем овец эдильбаевской породы, разводимых в условиях Алматинской области на: увеличение живой массы, выраженность мясных форм, повышение упитанности туши, убойной массы и убойного выхода, коэффициента мясности, что позволит хозяйствам всех форм собственности эффективно использовать альпийские пастбища, увеличить производство экологически чистой молодой баранины, повысить рентабельность отрасли. **Морфологические и биохимические показатели крови баранчиков и анализ изучаемых гематологических показателей выявил их соответствие физиологическим нормам (табл. 4).**

Таблица 4.

Гематологические показатели молодняка баранчиков

Масть	Эритроциты, 10 ¹² /л	Гемоглобин, г/л	Гематокрит, %	Лейкоциты, 10 ⁹ /л
4 месяца				
ср. зн.	8,5±0,03	116,0±0,6	39,0±0,2	8,9±0,05
чёрная	8,7±0,01	121,0±0,5	40,0±0,1	9,1±0,04
рыжая	8,3±0,05	111,0±0,2	38,0±0,1	8,7±0,09
6 месяцев				
ср. зн.	11,7±0,1	124,0±0,5	41,0±0,3	9,3±0,01
чёрная	11,8±0,3	127,0±0,5	42,0±0,1	9,4±0,04
рыжая	11,6±0,6	121,0±0,3	40,0±0,5	9,2±0,01

Разработка научных положений на основе изучения общих закономерностей онтогенеза представляет большой интерес для увеличения производства ягнятины, а также для совершенствования пород овец, в том числе казахской курдючной и местной курдючной. В связи с тем, что их потенциальные генетические возможности ещё не достаточно изучены, это позволит оптимизировать сроки их убоя с пищевой и экономической точки зрения.

Гематологический и биохимический состав крови характеризует более высокий уровень гемоглобина и количества форменных элементов относительно физиологической нормы в 4 и 6 месяцев говорит об интенсивных окислительно-восстановительных процессах указывающих на хорошую адаптацию этих животных в данных условиях внешней среды. Также у молодняка в 6 месяцев отмечается высокая интенсивность минерального обмена в организме.

По сообщениям многих авторов, эдильбаевская порода овец обычно разводится для получения мясной продукции и курдючного сала. Эта порода ценится, прежде всего, за свои мясные и сальные показатели. Эдильбаевская порода овец характеризуются следующими чертами: крепкое коренастое телосложение с развитой курдючной подушкой; округлые формы, рост у баранов до 85 см в холке; масса баранов – 120-160 кг, маток-70-100 кг; рога отсутствуют, у некоторых представителей – в зачаточном состоянии; нос с горбинкой, голова сухая, удлиненная; масти: черная, коричневая, жемчужносерая, рыжая. Эдильбаевская порода обладает хорошей пригодностью к засушливым условиям сухих степей, пустынь и полупустынь, крупной живой массой и самыми лучшими убойными показателями. С 1959 г. была подтверждена, как главная в разведении овец мясо-сального направления и наиболее продуктивная из абсолютно всех сохранившихся курдючных пород овец. Совокупность эдильбаевской породы, сыграла огромную роль в создании грубошерстных и полугрубошерстных овец курдючного направления, подобных, например, казахской полугрубошерстной, сарыаркынской и многим другим. Наиболее основным показателем эдильбаевских овец является скорость созревания молодняка, в особенности в первые четыре месяца постнатального периода формирования организма животного.

Выводы Анализ динамики живой массы свидетельствует о том, что за период выращивания среднесуточный прирост баранчиков чёрной масти составил 113 г, или на 4,6% больше, чем у баранчиков с рыжей мастью. Ягнята, рождённые от маток чёрной масти, отличались лучшей сохранностью, которые к отёму их от матерей составили 95,3%, что на 2,2 % больше, чем от матерей рыжей масти.

Список литературы

1. Kairat Dossybayev, Aizhan Mussayeva, Bakytzhan Bekmanov, Beibit Kulataev. Analysis of Genetic Diversity in three Kazakh Sheep using 12 Microsatellites. *International Journal of Engineering & Technology*, 7 (4.38) (2018) 122-124. *International Journal of Engineering & Technology*. Website: www.sciencepubco.com/index.php/IJET Research paper.
2. Iskakov K.A., Kulataev B.T., Zhumagaliyeva G.M., Pares Casanova P.M. Productive and Biological Features of Kazakh Fine-Wool Sheep in the Conditions of the Almaty Region. This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 3.0 license. *Online Journal of Biological Sciences. Investigations. Science Publications*. Received:12-06-2017. Revised: 04-07-2017. Accepted: 04-08-2017.
3. Zhumagaliyeva G.M., Kulatayev B.T. Productive and reproductive qualities of sheep of the kazakh fine-wool breed. *News of the national academy of sciences of the republic of Kazakhstan. Kazakh national agrarian university. Series of agricultural sciences*. 6 (48). November – december 2018. Almaty, NAS RK. 81-86p.
4. Zhumagaliyeva G.M., Shynybayev D.S., Kulataev B.T. and Akimzhan N. Early Preliminary Assessment of Breeding Qualities of South Kazakh Merino Sheep Breed. *Global Veterinaria* 13 (4): 462-466, 2014. ISSN 1992-6197. © IDOSI Publications, 2014. DOI: 10.5829/idosi.gv.2014.13.04.8591.
5. Makhatov B.M., Seyitpan K.N., Kulatayev B.T. Improving the gene pool of modern sheep and goat breeds of Kazakhstan // *Collection of scientific works of the Stavropol Scientific and Research Institute of Livestock and Feed Production*. 2012. Vol. 1, N 5. P. 73-76.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ МОНГОЛИИ

Баяр-Билег Ореодол (Монголия)

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Божко Н.М.

Весь мир сегодня живет в условиях глобализации, под которой понимают расширение и углубление социальных связей и институтов в пространстве и времени таким образом, что на повседневную деятельность человека все большее влияние оказывают события, происходящие в других частях земного шара. Идет процесс создания единого экономического, политического и культурного пространства, что захватывает и системы образования практически всех стран мира.

Идет процесс активного студенческого обмена между государствами. Украина сегодня занимает одно из весьма престижных мест в мире по количеству иностранцев, обучающихся в ее высших учебных заведениях. Инокультурная составляющая современного студенчества страны постоянно меняется. С начала двухтысячных она стала активно пополняться выходцами из центрально-азиатского региона, среди которых появились и студенты из моей страны – Монголии. Сегодня я тоже получаю здесь высшее образование.

В своем сообщении я хотел бы остановиться на некоторых проблемах и особенностях системы образования моей родины и попытаться представить часть имеющейся на сегодняшний день информации, полезной для преподавателей, работающих в группе монгольских студентов.

Молодежь в возрасте до 30 лет составляет около 70% почти трехмиллионного населения Монголии. На смену старому поколению, которое хорошо знает и помнит традиции своих предков, приходит новое поколение, новые монголы, которые стремятся жить в духе нового времени. У монгольской молодежи, как и во всем мире, происходит смена приоритетов. Но получение образования продолжает оставаться одним из главных моментов развития современного общества и приоритетом внутренней политики страны.

На данный момент неграмотность в Монголии практически ликвидирована, благодаря созданию в XX веке сезонных школ-интернатов для детей кочевников. Кроме того, предлагаются курсы профессиональной подготовки для молодых людей в возрасте 16-18 лет.

К сожалению, начиная с 2000-х годов, стандарты образования несколько упали. Например, вдвое сократилось число школ для детей-кочевников. Это было связано с переходом к рыночной экономике и потерей экономической помощи образованию со стороны России. Поэтому дети состоятельных родителей начали выезжать на учебу за границу.

В новом законе об образовании в Монголии (в редакции 2002 года) была определена новая структура системы образования: введено шестилетнее начальное образование, с 2008 года – 11-летнее среднее образование, что способствовало вхождению Монголии в мировое образовательное пространство. После 8-го или 10-го класса молодые люди могут поступать в профессионально-технические училища, а после 11 лет обучения в школе – в высшие учебные заведения.

Закон об образовании дал значительные полномочия органам самоуправления, у которых было недостаточно средств. Поэтому значительную часть расходов на образование взяли на себя более 30 государств и более 20 международных организаций: Япония, Южная Корея, США, Китай, Великобритания, Германия, Международный валютный фонд. Всемирный банк, Азиатский банк развития, ЮНИСЕФ, Европейский Союз.

Государственная школа в этот период имела огромное количество проблем. Это была и слабая материально-техническая база, значительный отсев учащихся и недостаточно высокий уровень подготовки преподавателей. Все это привело к значительному уменьшению количества учащихся.

Государство в лице Министерства образования, культуры и науки Монголии и Азиатский банк развития приступили к осуществлению «Программы развития общеобразовательной школы» как составной части стратегии правительства в области образования. А программы неформального и компенсационного образования помогли сохранить доступность к школе детей. Старшие классы школы перешли к подготовке по профилю, который дал возможность доступа к будущей профессии. Среди основного списка профильных предметов в школе сегодня математика, информатика, иностранные языки, химия, физика, общественные науки, основы предпринимательства и современного производства.

Сегодня государство уже не диктует потребности рынка профессий, что привело к существенным изменениям в сфере высшего образования. С 1995 г. все высшие учебные заведения перешли на двухуровневую подготовку дипломированных специалистов. Следствием этого стало признание монгольских дипломов о высшем образовании на межгосударственном уровне.

После серьезных проблем с государственным финансированием в начале 21 века в стране появилось много частных детских садов, школ с углубленным изучением определенных предметов, новые лицеи, гимназии и учебные заведения, учредителями которых являются монгольские и зарубежные организации. Это привело к увеличению количества частных школ. С одной стороны, эти учебные заведения обеспечивают подготовку учащихся к самостоятельному мышлению, формируют у них потребность мыслить самостоятельно и развивать навыки достижения социальной успешности. С другой стороны, программы этих учебных заведений часто отстают в плане объема и широты охвата научного знания.

Первое высшее учебное заведение страны – Монгольский государственный университет — был открыт в 1942. Он и сегодня остается ведущим вузом, в котором обучаются около 20 тыс. студентов. Кроме этого успешно работают Монгольский государственный университет науки и технологии, Медицинский университет Монголии, Монгольский институт производства и торговли, Монгольский государственный университет образования. Значительная часть вузов страны – это небольшие частные учебные заведения, в которых обучаются около 180 тысяч студентов. Важным является тот факт, что около 20% этих учебных заведений работают в провинции. На сегодняшний день в Монголии имеется 42 государственных и частных университетов, в которых обучаются около 60 тысяч студентов главным образом в Улан-Баторе. Здесь следует отметить, что около 52% всех обучающихся составляют девушки.

Высшее образование в Монголии с 1993 года является платным. По действующему законодательству государство оплачивает обучение студента, если оба его родителя пенсионеры, или отсутствует один из кормильцев (т.е. ребенок воспитывается в неполной семье). В некоторых вузах администрация снижает плату за обучение на 25 – 60 процентов, если студент 3 семестра учился на "отлично". Бесплатным оно является для тех, кто получает государственную академическую или социальную стипендию, или для получателей именной или повышенной стипендии. Постепенно в вузах вводится кредитная система, для получения степени бакалавра обычно требуется получение не менее 120 зачетных единиц (кредитов).

В последнее десятилетие из-за нехватки мест в учебных заведениях страны активно практикуется обучение монгольской молодежи за рубежом. Сегодня более 10 тысяч монгольских студентов и магистрантов обучаются в России, Китае, Японии, Турции, Украине и ряде европейских государств.

Обучением за государственный счет в вузах Украины монгольские студенты очень дорожат, так как по договору они несут ответственность за каждое пропущенное ими занятие, следствием чего может быть снижение стипендии или полное лишение ее. Следующим шагом может быть снятие льготы на обучение за государственный счет, что приведет к необходимости полной оплаты.

В самой Монголии проводятся реформы высшего образования, которые проходят в двух направлениях: 1) преобразование самой структуры системы образования; 2) программное преобразование. Так, например, в составе Монгольского государственного университета раньше было 19 институтов, то после проведенного слияния в результате реформы их осталось 5.

Второе направление модернизации высшего образования Монголии имело целью совершенствование содержания и технологий обучения. Оно включало внедрение индивидуальных планов обучения, дающих студентам свободу выбора учебных курсов, методы обучения в малых группах, междисциплинарный подход, новые формы проведения занятий в виде диалогов и многое другое.

Как и во многих европейских и американских вузах, вводится модульная технология обновления содержания образования, повышается роль самостоятельной работы студентов, дается установка на личностно-ориентированный подход к организации учебного процесса. Такие преобразования системы образования являются весьма актуальными, т.к. сегодня на мировом рынке труда требуются самостоятельные работники, которые должны быть готовыми не только уметь работать в коллективе, сотрудничать с другими работниками и группами и нести ответственность за принятые самостоятельные и коллективные решения. Еще одним важным моментом является информационная культура и культура делопроизводства, а также компетенции в области менеджмента и лидерства.

Преобразования, которые проходят в вузах Монголии, позволяют приблизить образовательную систему страны к международным стандартам образования.

Однако трансформация самой системы сопровождается рядом проблем, которые сегодня приходится решать руководству страны. На первом месте стоят существенные финансовые расходы, которые вызваны созданием электронной инфраструктуры учебных заведений. Далее следует острая необходимость переработки учебных программ и планов, которая требует значительного времени на выполнение работы. Еще одним важным моментом является необходимость подготовки и переподготовки преподавателей к работе в рамках новой системы обучения и при недостатке методической и материально-технической базы.

И все же, несмотря на имеющиеся трудности, Монголия идет по пути создания новой системы образования, ориентированной на требования рынка и международные образовательные стандарты.

Список литературы

1. Викторова Л.Л. Монголы. Происхождение народа и истоки культуры. – М., 1980. – 223с.
2. Очбадрах Н. Особенности развития высшего образования в Монголии // Современная педагогика. 2014. № 9 [Электронный ресурс]. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2014/09/2704> (дата обращения: 11.09.2020).
3. Эпхбаяр Дэмбэрэл. Эволюция системы образования в Монголии (Начало XX-XXI вв.). Специальность 07.00.03 – всеобщая история. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Улан-Удэ- 2011. – 26 с.

КАК Я ИЗУЧАЮ РУССКИЙ ЯЗЫК ОНЛАЙН

Елшат Молдир (Китай)

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: преподаватель Айдарова Б.С.

Пандемия изменила жизнь жителей почти всех стран мира. Изменения коснулись всех сфер жизнедеятельности человека, в том числе и системы образования. Традиционное обучение оказалось невозможным. После объявления в середине марта этого года ЧП и жесткого карантина все учреждения образования перешли на дистанционное обучение. Новый учебный год также начался с дистанционного обучения. Студенты, желающие изучать русский язык, не смогли приехать на учебу, так как закрыты границы. Но если есть желание – найдется возможность! Этому помогают и технологии: весьма удобно, когда находясь в любой точке земного шара, можно подобрать мастер – классы, курсы по изучению языков. Сейчас я учусь в Казахском национальном университете на факультете довузовского образования. Здесь я изучаю русский язык. Казахский национальный университет имени аль-Фараби считается ведущим учреждением высшего образования Казахстана и одним из лучших университетов Центральной Азии. Все больше иностранных граждан желает получить качественное высшее образование именно в этом вузе. Этому способствуют высокие позиции ведущего университета в мировых рейтингах. География студентов, обучающихся в данное время на факультете, обширна. В нашей группе учатся студенты из Сирии, Турции, Китая, Южной Кореи. Преподаватели прилагают все усилия, чтобы дать студентам качественную языковую подготовку. При составлении учебного графика учитывается и разница во времени, и возможность доступа к сайтам. График обучения выстраивается буквально для каждого студента. Конечно, отсутствие живого общения создает определенные сложности, но наши педагоги прилагают все силы, чтобы более эффективно организовать учебный процесс. Для преподавателей очень важно, чтобы ученики достигали поставленных целей, усваивали учебный материал. Они постоянно ищут более эффективные способы передачи знаний учащимся, чтобы сделать процесс обучения более результативным. При этом серьезное внимание уделяется и воспитательной работе с иностранными учащимися. Преподаватели организуют для них познавательные кураторские часы. На факультете действуют клубы по интересам. Педагоги стараются дать не только академические знания, но и привить любовь, вызвать интерес к изучаемому языку. Чтобы разнообразить процесс обучения, кураторы и руководители клубов и в условиях карантина проводят тематические вечера и онлайн-экскурсии, на которых иностранные слушатели знакомятся с культурой казахского и русского народов. Мне очень интересно изучать русский язык. Я вижу свои результаты. Теперь я могу читать тексты на русском и могу правильно говорить по-русски. Изучение русского языка – это интересное испытание, которое откроет новый мир идей и возможностей. Многие великие произведения написаны на этом языке, чтение которых в оригинале стоит многого. Конечно же, изучение русской литературы невозможно без чтения произведений А. С. Пушкина.

Пушкин – величайший, гениальный поэт русской и мировой литературы. Знакомство с творчеством великого русского поэта началось со сказок. Пушкин написал несколько сказок, и каждая по-своему – особенная. К сказкам у Александра Сергеевича Пушкина особое отношение, он их слышал еще в детстве от своей няни Арины Родионовны и потом, уже в зрелые годы, где бы ни был, записывал народные произведения. Его сказки, а их он написал в 1820-1830 годы, объединяет один общий смысл, который заключается в том, что **добро всегда побеждает зло, свет – тьму**. В сказках разных народов много общего, но есть и особенности, которые отражают уклад жизни того или иного народа, его культуру. Ведь сказочный мир Пушкина наполнен героями, созданными под влиянием фольклора. Читать сказки Пушкина интересно! Читать сказки Пушкина очень увлекательно! Первой сказкой, с которой началось мое знакомство с творчеством великого поэта, была «Сказка о рыбаке и рыбке». На уроке мы прочитали «Сказку о рыбаке и рыбке», посмотрели мультипликационный фильм, а потом пытались понять, что именно хотел сказать автор. Ведь сказки, несмотря на свою внешнюю простоту, содержат глубокий смысл. Своей сказкой Пушкин хотел донести до слушателей простую истину: нельзя быть жадным человеком, нужно быть благодарным за все и радоваться тому, что имеешь. Иначе можно потерять даже то, что имеешь. Но Пушкин писал не только сказки. Он писал стихи о дружбе, о любви, о родине. Пушкину было только 15 лет, когда в журнале «Вестник Европы» были впервые напечатаны его стихи. На экзамене 8 января 1815 года Пушкин читал свое стихотворение «Воспоминания в Царском Селе». С этого времени имя Пушкина становится известным. Эти интересные факты из биографии Пушкина мы узнали на уроках, проводимых Клубом любителей русской литературы. Я думаю, что к концу курса я смогу самостоятельно работать над литературными произведениями. А сейчас я

только в начале пути. Знание иностранных языков открывает большие возможности! Русский язык – красивый язык, русская культура и история – чудо, для меня это уважительная причина, чтобы дойти до своей мечты! Мы постоянно открываем для себя что – то новое. Преподаватели стараются разнообразить наши занятия. На очередном мероприятии Клуба мы познакомились с пейзажной лирикой Пушкина. Конечно, русская поэзия достаточно тяжела для восприятия. Чем меньше объем стихотворения, тем больше желание выучить его. В качестве примера для анализа преподавателем было выбрано стихотворение Пушкина «Зимнее утро». Стихотворение «Зимнее утро» – прекрасное лирическое произведение Пушкина. Стихотворение написано простым и понятным языком. Мне очень понравилась стихотворная русская речь. Стихотворение начинается строкой: «Мороз и солнце; день чудесный!». С первых строк автор создает волшебную картину ясного зимнего дня. Красота окружающей природы вызывает у автора восхищение. На уроке мы прочитали отрывок из стихотворения, потом посмотрели красочную презентацию, затем ответили на вопросы. Творчество Пушкина давно стало достоянием мировой культуры, поэтому изучение русского языка с использованием произведений поэта было важным и интересным.

Изучение любого иностранного языка имеет множество плюсов: тренирует ум, память, открывает новые возможности. Знание русского языка – это ключ к знанию, к пониманию русской культуры.

Конечно, учиться онлайн сложнее. Не хватает живого общения, нет погружения в языковую среду, но онлайн обучение – это наша действительность. Необходимо проявить терпение. Да, к новому формату постепенно привыкают и студенты, и преподаватели. И всё же и те, и другие ждут окончания карантинных мер и возвращения к привычному режиму.

Список литературы

1. А.С. Пушкин «Стихи». – Москва: Издательство АСТ, 2019, -312 с.
2. А.С. Пушкин «Сказки». – Москва: Издательство Росмэн, 1997, -133 с.

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Каминская Софья (Китай)

Чжэцзянский университет

Научный руководитель: д.филол.н., профессор Ван Юн

Теория языковой личности отличается междисциплинарным подходом, объект которого определяется сферой исследования. Так, например, лингводидактический подход позволяет создать речевой портрет билингва или вторичной языковой личности; этнокультурный подход рассматривает французскую, китайскую и русскую языковые личности; социолингвистический подход подразумевает изучение языковой личности филолога, студента, экономиста, финансиста и т. д.; лингвокультурологический подход позволяет определить лингвокультурные типы личности. При литературоведческом же подходе внимание преимущественно сосредотачивается на языковой личности одного из персонажей либо непосредственно на самом авторе произведения.

Идеи характеристики особенностей речи можно проследить еще в трудах В. фон Гумбольдта и И. А. Бодуэна де Куртенэ, но в российской лингвистике первым использовавшим термин «языковая личность» и введшим его в обиход является В. В. Виноградов. В своей работе «О художественной прозе» ученый рассматривает языковую личность как человека, способного совершать речевые поступки. Изучая языковую личность в контексте художественного текста, лингвист утверждал, что анализ речи одного из героев произведения не только раскрывает его характер, но и позволяет узнать многое о самом авторе, при том, не стоит ограничиваться лишь поверхностными языковыми особенностями и грамматическими формами – следует учитывать и более глубокие факторы [2, 30].

Далее эту идею развивает и Ю. Н. Караулов, внесший большой вклад в теорию языковой личности. По его мнению, речь человека имеет непосредственное отношение к его мышлению, и далее – к его характеру и внутреннему миру. В соответствии с его определением, языковая личность есть не что иное, как совокупность языковых способностей к созданию и восприятию речевых поступков различных степеней сложности и последующая реализация этих способностей в различных видах речевой деятельности. Несмотря на более широкое понимание концепта, Ю. Н. Караулов наследует мнение В. В. Виноградова, утверждая, что языковая личность в художественном тексте является наиболее ярко выраженной и продуктивной моделью языковой личности.

При исследовании языковой личности персонажа художественного текста следует обратить внимание на то, что герой произведения должен восприниматься как существующий на самом деле, а его речь должна отождествляться с речью в контексте реальности. В то же время, не стоит упускать из внимания необходимость разграничения образа персонажа от непосредственного образа автора. Безусловно, создавая персонажа и наделяя его характером, автор произведения неизбежно «вкладывает» в него частичку своего мировоззрения и мировосприятия, однако то не полная «мультипликация» своей языковой личности, а лишь частичное ее отражение, что дает право языковой личности героя на автономное существование.

В художественном произведении портретная характеристика является лишь одним из немногих средств для создания образа героя. Знакомство читателя с ним может происходить и без прямого изложения автора – посредством поступков, в том числе и речевых. Именно они являются основным источником информации о характере героя и его поведенческих особенностях, обусловленных социальными, эмпирическими, биологическими и другими факторами. Отсюда у читателя появляется возможность самостоятельно сделать выводы о внутреннем мире персонажа.

В качестве материала для анализа может использоваться как внешняя (экстериоризованная), так и внутренняя (интериоризованная) речь. Первая предназначена для других и обладает рядом характерных признаков: она может быть как спонтанной, так и тщательно продуманной, как диалогической, так и монологической. Интериоризованная речь представляет собой «внутренний диалог» персонажа самого с собой, ход его мыслей, которые автор произведения выносит на бумагу, то есть, является не чем иным, как демонстрацией процесса мышления героя в чистом виде, не ограниченного внешними факторами.

Структура языковой личности отчетливо прослеживается на всех уровнях языка персонажа художественного текста, включая используемый лексикон и фонетические особенности, характерный синтаксический строй, использование прецедентных текстов, феноменов языковой игры и речевых клише и так далее. Все они формируют характерное для персонажа речевое поведение, которое в зависимости от социального, эмоционального и психологического контекста дает глубокое представление о герое. Несмотря на то, что единой схемы для анализа языковой личности персонажа художественного текста

не разработано, исследователи (см. работы Караулова, Богина, Китайгородской, Канчера и др.) склоняются к трехуровневому анализу, где в первую очередь внимание концентрируется на строе речи персонажа – особенностях словоупотребления, тематической составляющей лексикона, наличии или отсутствии иностранной и диалектной лексики, соотношении литературного и просторечного языка, его синонимическом богатстве и т. д. На этом же уровне следует обратить внимание на фонетические особенности произношения, предпочтение в пользу тех или иных синтаксических структур и т. п. Анализ на втором уровне предоставляет информацию о картине мира персонажа, его знания о мире и национально-культурный фундамент. Посредством оценки используемых речевых и этикетных клише и штампов, фразеологизмов, метафор, каламбуров, цитат и т. д. персонажа можно определить как социоцентрический тип (преимущественно использующий чужую речь), коммуникативный тип (склонный к использованию клишированных выражений в конкретных речевых ситуациях) и ментальный, или эгоцентрический тип (насыщающий свою речь фразами, свойственными лишь ему). Наконец, на третьем уровне предметом для анализа становится коммуникативная и прагматическая направленность речи персонажа, т. е., цели коммуникации и способы ее осуществления. То может быть предпочтение в выборе коммуникативных ролей, речевые тактики и стратегии, процесс оценки речевой ситуации общения и т. д.

Таким образом, анализ языковой личности персонажа художественного текста не только допустим, но, даже более – высоко эффективен и предлагает на выходе большой объем информации о характере и мировоззрении героя, которые могут использоваться в дальнейшем при изучении идиостиля писателя, исторического контекста и, в конце концов, для более глубокого изучения с точки зрения литературоведческого подхода.

Список литературы

- 1) Давлетова Т. А. Персонаж художественного произведения как языковая личность // Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2016. – № 2. – С. 11-14.
- 2) Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: ЛКИ, 2010. – 264 с.
- 3) Каминская С. А. Языковая личность Остапа Бендера: характер, темперамент, психотип: дисс. ... д-ра философии. – Ханчжоу, 2021. – 189 с.
- 4) Николаева Т. М. «Социолингвистический портрет» и методы его описания // Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики: докл. всесоюз. науч. конф. – М., 1991. – Ч. 2. – С. 73-75.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР ПРОБЛЕМ ФАЛЬСЕОИНТЕРАКЦИИ УЧАЩИХСЯ В СФЕРЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Толеген Эльвира (Казахстан)

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: к.соц.н. Морозова Т.А.

В социологической теории существует ряд понятий, связанных с понятием "фальсеоинтеракция", например, процедура, симуляция, имитационное взаимодействие. Но, несмотря на очевидное сходство этих понятий, термин «фальсеоинтеракция (ложное вмешательство)» указывает на особую, малоизученную форму социального взаимодействия. "Фальсеоинтеракция" – это фрагмент особого социального пространства с правилами игры, понятными всем участникам социальной коммуникации по сравнению с окружающей действительностью или стандартами.

Во – первых, ложь-это попытка человека сделать заведомо ложное утверждение с намерением впитать ложные убеждения в сознание адресата этого утверждения (Ли, 2000).

Лжецы должны уметь правильно оценивать собственное и психическое состояние реципиентов, чтобы успешно лгать (например, знают ли реципиенты об истинном состоянии дел, при котором сами лжецы имеют полное представление).

Затем лжецы должны делать и делать ложные заявления о своих действиях, отличные от их истинных убеждений. Кроме того, ложные заявления следует делать аккуратно, чтобы они не вызывали подозрений у адресата. Это часто требует, чтобы лжеучители соответствовали ложному утверждению, но не соответствовали их истинным убеждениям, а вербальное и невербальное поведение соответствовало их истинным убеждениям, но не соответствовало ложному утверждению. Таким образом, изучая поведение детей, которые лгут, мы можем получить важное представление о том, как дети учатся использовать свою теорию интеллекта для адаптивных (или вредных) целей в повседневной жизни.

Что касается проблемы фальсеоинтеракции, то пояснение о ней раскрыто в журнале Социум в статье Каширина Марии Валерьевны (2013) «Фальсеоинтеракция как особая форма социального взаимодействия». Фальсеоинтеракция он связан с тем, что два человека ожидают, что общающиеся будут лгать друг от друга в процессе социального общения. Можно сказать, что "лжец «понимает, что второй или более человек, вступивший в социальную коммуникацию, знает, что он лжец, и что сторона, принимающая ложь, то есть» адресат «не говорит о том, что» лжец «знает ложь» лжец". Обе стороны, вступившие в коммуникацию, добровольно принимают между собой порядок этой фальсеоинтеракции.

Дж. Обращение к теории речевых актов в исследовании фальсеоинтеракции, по мнению Дьюи, поддерживает прагматизм еще с одной теоретико-методологической точки зрения и, в соответствии с ней, критерием истины является эффективность. То есть, если взаимодействие полезно, оно верно. Но здесь понятие прибыли требует уточнения. Если говорить о достижении тактических целей, то возникает вопрос о том, что ложные связи выгодны. Например, если во время экзамена студент получает оценку, то преподаватель, закрывая на это глаза, «сохраняет контингент". Если говорить о стратегических целях, то в данном случае проявляется ложная полезность фальсеоинтеракции: оба не только получают вознаграждение, но и терпят убытки. Ученик не получает образования, а учитель рискует репутацией.

Таким образом, фальсеоинтеракция-это особая форма социального взаимодействия, содержание которой-ложь, а социально – демонстративный образ – «как истина». Фальсеоинтеракция как категория социологической науки должна проводиться наряду с другими видами социальных взаимодействий и отношений власти, зависимости и др.

Ложь, которая возникает между школьником и учителем из-за того, что школа является важной частью жизни ученика, препятствует тому, чтобы ребенок получил полное и хорошее образование. Ложь влечет за собой много вопросов, говорить дно. Это тоже относится к социологической проблеме. Социологами до конца не изучена фальсеоинтеракция учащихся в сфере среднего образования. Только в области психологии и философии было выявлено, что были проведены некоторые исследования, связанные с проблемой лжи, близкой к фальсеоинтеракции.

Существуют исследования и научные концепции, связанные с ложью школьников и ее причинами. Многие исследователи полагаются на достаточно четкие критерии при разделении типов лжи, такие как: сознательная и бессознательная ложь в зависимости от уровня осознанности; мнимая и реальная; положительная и отрицательная ложь в зависимости от моральной оценки; неосознанная, эгоистичная,

злая, самосохранительная и гордая ложь в зависимости от причины личной и социальной лжи в зависимости от сферы проявления; под соответствием высказывания фактам понимается наличие или отсутствие умысла на фальсификацию, обман. Также в литературе встречаются понятия «Святая ложь», «ложь во спасение» и тому подобное.

Резюмируя статью, фальцеоинтракция-это взаимодействие в особом виде, характеризующееся знанием обоими акторами того, что ложь говорит (ложь, обман), и одновременным принятием (или имитацией восприятия) этой лжи за истину.

Недостаточное количество исследований в рамках темы послужило препятствием для достижения поставленной в статье цели. Поэтому среди учащихся среднего образования не удалось в полной мере показать связь между правдивостью и ложностью информации посредством фалсеоинтракции. Однако в целом дано определение понятию «фалсеоинтракция», раскрыта и проанализирована совокупность социокультурных факторов, влияющих на нее. Кроме того, в ходе социологического анализа были проанализированы обобщенные теоретические подходы к проблемам фалсеоинтракции и лжи, на основе специальных социологических исследований и научных статей было установлено и проанализировано, как это явление понимается.

Список литературы

1. Ивонин, Ю.П. Трактат о шпаргалке / Ю.П. Ивонин // Идеи и идеалы: научный журнал. 2010. №1 (3) т. 1. С. 132–143.
2. Хоманс, Дж. Социальное поведение как обмен // Современная зарубежная социальная психология / Дж. Хоманс [Электронный ресурс]. URL: <http://ecsocman.hse.ru/text/18352507/>
3. Каширина, М.В. Современный российский вуз как сфера генезиса фальсеоинтракций // Социология образования. – №10. – 2014. – С.76-86.;
4. Каширина, М.В Современный вуз: факторы генезиса фальсеоинтракций // Наука и образование: сборник научных трудов по материалам I Между- народной научно-практической конференции 25-26 июня 2014 г. Анталия – Тамбов: Kutlu&Avei Offset – Изд-во ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2014. – С. 56-63.
5. Каширина, М.В. Социокультурные факторы распространения фальсеоинтракций в современном вузе. Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) №4 (13), 2015 – С. 77-79
6. Каширина, М.В. Фальсеоинтракция как особая форма социального взаимодействия. Социум и власть №6 (44), 2013 – С. 11-16
7. Силантьева Е.А. Факторы проявления лжи в процессе учебного взаимодействия студента и преподавателя / Е.А. Силантьева // Дисс. канд. психол. наук: 19.00.07. Сургут, 2007 – 124 с.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОЙ КУЛЬТУРЫ МАРОККАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Меруахи Алаа (Марокко)

*Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет
Научный руководитель: старший преподаватель Кисиль Л.Н.*

Толерантность осуществляет право каждого человека на свободное проявление собственных взглядов и реальное равноправие людей в практической жизни. Это право проявляется в том, что гражданин какого-либо государства, не отказываясь от собственных убеждений, одновременно относится доброжелательно к чувствам, высказываниям, убеждениям других людей. Понятие «толерантный человек» имеет сложную структуру, прежде всего, потому, что толерантность выступает как психическая и духовно-моральная черта личности и имеет свою специфику относительно действий человека в различных сферах общественной и личной жизни. Безграничность оттенков толерантности не дает возможности их пересчитать и описать, однако мы понимаем, что вошедшее в последнее время в нашу жизнь слово «толерантность», прежде всего, означает уважение иного мировоззрения, обычаев, религии и др.

Марокко – яркий пример толерантного арабо-мусульманского государства. Эту удивительную страну Магриба можно назвать одной из самых светских среди всех исламских стран. Культурная жизнь марокканцев представлена фестивалями, музыкальными концертами, выставками, спектаклями. Следует отметить, что вышеперечисленные культурные мероприятия проходят очень часто, поэтому можно утверждать, что это обычные события в культурной жизни марокканцев. О религиозной толерантности говорит то, что жители Марокко с большим уважением относятся к представителям других религий, несмотря на то, что большая часть граждан этого государства являются приверженцами мусульманского вероисповедания. Так, мечети, синагоги, католические и православные храмы мирно сосуществуют в одном городе, а часто и на одной улице. Также благосклонно местные жители относятся к реставрации культурных объектов – святынь, подчеркивая, что их религиозная принадлежность не имеет абсолютно никакого значения. Мы знаем, что марокканцы не только свято чтят свои традиции и обычаи, которые, кстати, находят отражение во всех сферах человеческой жизни, но также с глубочайшим уважением относятся к людям не только иного вероисповедания, но и другого мировоззрения и мироощущения.

Местные жители этой североафриканской страны отличаются дружелюбием, гостеприимством и общительностью. Часто можно видеть, как даже обычный торговец с радостью угостит посетителя ароматным кофе или чаем. Отказ от предложения выпить чашечку чая или кофе может обидеть гостеприимного хозяина, и поэтому желательно соглашаться. Во время разговора марокканцы могут задавать самые разнообразные вопросы на различные темы, например, могут спрашивать о работе, материальном или социальном статусе и о многом другом, поэтому многим иностранным гражданам местное население может показаться достаточно любопытным. Однако следует воспринимать такие вопросы собеседников не как проявление чрезмерного любопытства, а как естественное желание узнать о новом знакомом максимальное количество информации с целью установления в дальнейшем доверительных отношений. Отвечать необходимо сдержанно и вежливо, чтобы не обидеть собеседника. Гостю в Марокко всегда рады. *«Гость будет гостем, даже если он остался в вашем доме на всю зиму и все лето»*, – гласит марокканская пословица, которая максимально точно отражает такую национальную черту марокканского характера, как гостеприимство. Когда в марокканский дом приходит гость, то его обязательно усаживают на лучшее место, подают чай в самой красивой посуде и приносят самые вкусные сладости. Для дорогих гостей даже в бедных домах всегда припасены традиционные «райские» угощения – молоко и финики. Согласно исламским традициям, когда делишься с ближним, то ты и сам становишься еще богаче, поэтому гостить подолгу у незнакомых людей считается нормальным явлением, что непривычно для европейцев. Марокканец может зайти в гости на один день и задержаться на несколько дней или неделю. Кроме того, люди верят, что если в доме нет гостей, то его обходят стороной ангелы.

В среднем образованный марокканец владеет тремя языками: дарижей (марокканский диалект арабского языка) или берберским, арабским классическим и французским языками. Марокканский диалект используется в повседневной жизни, преимущественно для бытового общения. Язык Священного Корана – литературный арабский – употребляется для молитв, чтения религиозной, научной, художественной литературы и др. Французский язык используется преимущественно в деловом общении.

Кроме того, в 2011 году наряду с официальным арабским государственным языком Марокко стал берберский язык. Знание арабского классического языка позволяет местным жителям частично понимать другие арабские диалекты, например, алжирский или тунисский диалекты. Благодаря такой лингвистической натренированности марокканцы с легкостью обучаются новым языкам, лучше узнают традиции и обычаи не только соседних государств, но и многих других народов мира. Взаимодействуя с представителями своей страны и других стран и, соответственно, вступая в общественные и межличностные отношения, у марокканской молодежи формируется толерантная культура.

Следует отметить, что для Марокко характерен собственный неспешный жизненный ритм, который сохранился еще с незапамятных времен. Редко можно встретить марокканца, который куда-то спешит. Марокканцы известны своей неторопливостью. *«У того, кто хочет выиграть – весь год впереди»*, – говорит еще одна марокканская поговорка. Именно поэтому марокканские люди редко куда спешат, пребывая в гармонии с собой и окружающим миром. Такая философия жизни марокканцев способствует формированию у них своеобразного толерантного сознания, которое проявляется в выдержке, терпении, стремлении жить в гармонии с самим собой и окружающим миром.

Семья для марокканца была, есть и будет его главной ценностью. Уважительное и доброжелательное отношение к старшим, родителям, помощь братьям и сестрам, любовь к жене и детям, терпимость, настроенность на понимание – это священный долг марокканца. Толерантность как качество, которое характеризует отношение к другому человеку как к равно достойной личности, признание и уважение права другой личности на отличие, культивируется во многих марокканских семьях.

Также следует сказать, что марокканцы остаются оптимистами даже в самых непростых ситуациях. Они хорошо понимают, что какой бы трудной не была жизнь, всегда найдутся люди, которым еще тяжелее, и, следовательно, им нужно помогать, поддерживать как материально, так и морально, что также способствует воспитанию толерантности у марокканских детей и подростков.

Традиции – фундамент марокканской жизни. Они способствуют сохранению идентичности культуры, накопленного с давних времен опыта, а также содействуют укреплению семьи. Например, без кускуса, который включили в Список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО, в Марокко не обходится ни одно застолье, ни один праздник. Его едят в деревнях и городах, готовят как кочевники, так и те, кто ведет оседлый образ жизни. И кускус, и чайная церемония, и связанные с ними традиции, объединяют семьи, поскольку за большим столом в окружении родных людей всегда можно поделиться впечатлениями прошедшего дня и обсудить планы, таким способом выказывая свое уважение и почтение по отношению к близким.

Испокон веку марокканский народ гордился своей богатой историей и самобытной культурой. Марокко – не только страна с уникальным географическим расположением, где берберы, африканцы, арабы, иудеи, европейцы проживают на одной территории, но и страна, для которой характерно органичное смешение различных культурных традиций, их гармоничное сосуществование и синтез. Как видим, культура и традиции являются важным фактором формирования толерантного сознания марокканцев.

Таким образом, Марокко – настоящий исторический перекресток, где встречались и встречаются разные народности и культуры. Жители марокканского Королевства обладают способностью доброжелательно и терпимо относиться к окружающему миру, в частности, к людям и имеют врожденное желание понимать и принимать другие культуры, при этом уважая и свято соблюдая собственные традиции и обычаи, которые заложены на уровне ментальности и передаются из поколения в поколение. Все вышесказанное способствует формированию толерантной культуры марокканской молодежи.

Список литературы

1. Горячкина Т.В., Ярич И.Г. Страны мира: современный справочник. Москва: Славянский дом книг, 2004. – 606 с.
2. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ // Вопросы психологии. – 1993. – №5. – С.20–29.
3. Кубеев М.Н. Сто великих тайн мира. Москва: Вече, 2010. – 256 с.
4. Садохин А.П. Толерантное сознание: сущность и особенности // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-мет. ст. / отв. ред. С.К. Бондарева. – М.: Изд-во МСПИ; Воронеж: Модэк, 2002. – С. 20–31.

ОСОБЕННОСТИ МОЛОЧНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ ГОЛШТИНСКОГО СКОТА РАЗНЫХ ГЕНОТИПОВ РАЗВОДИМЫХ В УСЛОВИЯХ ЮГО-ВОСТОКА КАЗАХСТАНА

Муратова Молдир (Казахстан)

КазНУ им. аль-Фараби, КазНАИУ

Научные руководители: ст.преп. Ахмедова А.К., проф. Кулатаев Б.Т.

Молочная продуктивность коров обусловлена многими факторами. Однако наибольшее влияние оказывают генотипические факторы: порода, генотип, генеалогическая принадлежность. Большое влияние оказывает физиологическое состояние и паратипические факторы: сбалансированность кормления и условия содержания. Факторы, влияющие на молочную продуктивность и качество молока должны постоянно учитываться и контролироваться с целью получения качественного молока и молочных продуктов [1]. За годы реформирования АПК во многих регионах нашей страны в технологии производства молока произошли большие изменения сокращение поголовья крупного рогатого скота, снизилась техническая оснащенность ферм и комплексов. Однако, наряду с этим, в ряде областей Казахстана на животноводческих фермах и комплексах появляется все большее количество высокопродуктивного голштинского скота зарубежной селекции, обладающего высоким генетическим потенциалом, что позволяет повысить молочную продуктивность. Для реализации генетического потенциала коров голштинской породы необходимо создание комфортных условий содержания, приближенных к естественным условиям и обеспечение полноценного кормления сбалансированного по комплексу питательных веществ. В Алматинской области численность чистопородных животных голштинской породы постоянно увеличивается по причине того, что порода является высокомоленной. В молоке этих животных большое содержание белка и жира. В стадах голштинского скота много высокопродуктивных коров, проявляющих рекордную продуктивность. Голштинские животные используются для чистопородного разведения и для получения быков с целью совершенствования других пород и дальнейшего разведения полученных помесей в себе. Общеизвестно, что племенная ценность быка-производителя на 90% определяет генетическое улучшение стада молочных коров [2]. Большое значение оказывает линейная принадлежность быка. Как правило, голштинская порода хорошо передает потомству технологические особенности вымени и скорость молокоотдачи [3,4]. Для скрещивания желательно использовать голштинских быков, полученных от матерей с удоем более 10 тыс. кг молока и выращивать телок с таким расчетом, чтобы, будучи первотелками, они весили около 550 кг. Замечено, что высококровные помеси крупного рогатого скота не всегда характеризуются высокой продуктивностью. Иногда у таких животных возникают проблемы, связанные с воспроизводством, наблюдается снижение показателя оплодотворяемости, а так же увеличен межотельный и сервис периоды, что сокращает сроки их хозяйственного использования. По этой причине очень важным является поиск повышения воспроизводительных качеств скота и его продуктивного долголетия, которые влияют на уровень молочной продуктивности [5,6,7]. В процессе разведения голштинского скота обращают особое внимание на оценку производителей по качеству потомства для эффективного использования быков-улучшателей [8].

Целью работы являлось сравнение продуктивности импортных коров принадлежащих к различным генотипам двух ведущих групп по молочности. **Задачами явилось** изучить и сравнить молочную продуктивность коров разных групп, принадлежащих к голштинской породе. В процессе опыта были обработаны данные об увеличении живой массы коров, качественных и количественных показателях молока и скорости молокоотдачи.

Опыт проводился в ТОО «Асылбек-Ай» Алматинской области в течение 12 месяцев. Для постановки эксперимента были сформированы две группы животных по принципу пар-аналогов, численностью 30 голов каждая. При подборе животных-аналогов учитывалась их порода, возраст, живая масса, физиологическое состояние. В первую группу входили коровы, относящиеся к высокоудойным. Во вторую группу – коровы, средне обильно удойные. Кормление и условия содержания у подопытных животных в течение всего периода были одинаковыми. Кормление осуществлялось два раза в день сбалансированными рационами, поение происходило из групповых поилок с дозаторами с постоянным доступом животных к воде. Прирост живой массы учитывался от рождения до первого осеменения. Качественные и количественные показатели молочной продуктивности коров изучались в течение третьей лактации.

Фундаментальное значение для интенсификации скотоводства имеют модернизация отечественных пород, улучшение их продуктивных и технологических признаков на основе использования генофонда лучших пород мира, что имеет народно-хозяйственное значение. Одной из самых перспективных для скрещивания является голштинская порода крупного рогатого скота.

Длительная селекция голштинского скота повысила его молочность и интенсивность доения, улучшила форму вымени и пригодность к 5 использованию в условиях промышленной технологии. Поэтому голштинская порода скота высоко ценится и характеризуется не только как самая обильно молочная, но и как наиболее технологичная и экономичная в условиях индустриализации скотоводства и рыночных отношений. Большинство животных голштинской породы имеет черно-пеструю масть, красно-пестрая масть является рецессивной формой и используется при совершенствовании палевопестрых и и красных пород. Результаты молочной продуктивности поголовья приведены в таблицах 1.

Таблица 1.

Продуктивность коров ТОО «Асылбек-Ай»

Показатели	n	M± m		σ		C _v	
		I	II	I	II	I	II
Удой за лактацию	30	7598,3±178,5	5935,1±108,5	178,5	594,2	12,8	10
Содержание жира, %	30	3,6±0,01	3,6±0,01	0,03	0,03	0,833	0,833
Содержание белка, %	30	3,04±0,01	3,04±0,01	0,05	0,05	1,64	1,64
Скорость молокоотдачи, кг/мин	30	1,52±0,03	1,52±0,02	0,18	0,19	12,5	12,4

Анализ данных показывает, что по удою коровы, принадлежащие к I группе превышают стандарт черно-пестрой породы на 111% и на 65% стандарт голштинской породы. Жирномолочность находится на уровне стандартов, содержание белка уступает на 5% стандартам. Коровы, принадлежащие к II группе, по удою превышают стандарт черно-пестрой породы на 64,86% и на 29% стандарт голштинской породы. Содержание жира находится также на уровне стандартов, содержание белка уступает на 5% стандартам. В этой связи совершенствование голштинской породы, направленной на создание в ней животных интенсивного молочного типа имеет важное значение для повышения конкурентоспособности животноводства в условиях перехода отрасли к рыночной экономике. Накопленный в стране научный и практический материал о скрещивании отечественных пород скота с голштинами свидетельствует о том, что животные наследуют многие хозяйственно-полезные признаки, присущие отцовской породе, дающий улучшающий эффект только лишь в условиях высокой культуры ведения молочного скотоводства. Они требовательны к уровню, ассортименту и качеству кормов, условиям содержания, ухода и технологии машинного доения. Подавляющее большинство исследований посвящено эффекту гетерозиса помесных животных. Между тем, очень важно дать комплексную оценку помесных животных различной кровности в условиях Алматинской области. Живая масса подопытных коров находится в прямой коррелятивной связи с показателями их молочной продуктивности. Данные роста и развития подопытных животных приведены в таблицах 2.

Таблица 2.

Изменение живой массы животных ТОО «Асылбек-Ай»

Показатели	n	M± m		σ		C _v	
		I	II	I	II	I	II
Живая масса при рождении, кг	30	31±0,2	31,1±0,3	1,2	1,3	3,87	3,86
Живая масса в 6 мес, кг	30	158,3±3,2	155,7±2,3	17,4	12,7	11	8,16
Живая масса в 10 мес, кг	30	243,2±5	246,5±4,9	33,2	26,8	11,6	10,8
Живая масса 12 мес, кг	30	285,6±6,1	289,2±6,4	33,2	34,8	11,6	12
Живая масса при 1 осеменении, кг	30	396,4±1,2	396,3±1,1	6,6	6,2	1,66	1,54
Живая масса при 1 отеле, кг	30	514,2±0,8	513,4±0,7	4,3	3,7	0,836	0,74
Прирост до 6 мес, г	30	708,8±17,3	691,6±13,4	95	73,5	13,4	10,6
Прирост до 6-10 мес, г	30	706,1±16,1	729,9±51	88,2	279,5	12,5	38,3
Прирост до 10-12 мес, г	30	703,2±17,9	710,8±40,6	98,1	222,3	14	31,3
Прирост до 12-1 осеменение, г	30	614,9±28,4	604,9±34,3	155,7	187,9	25,3	31,1

Развитие живой массы у коров, принадлежащих к I группе в возрасте 6 месяцев отстаёт от стандартов ч/п и голштинской пород на 4%. На следующем этапе развития они превышают стандарт на 1%. Далее, в возрасте одного года и при первом осеменении, превышение показателей составляет 5,7%. К

моменту отёла показатель живой массы превышает стандарты на 7,1%. В возрасте 6 месяцев животные, принадлежащие к I группе, на 5,6% отстают по развитию живой массы от стандартов ч/п и голштинской пород. В современных условиях развития сельского хозяйства наиболее остро стоит проблема обеспечения продовольственной безопасности страны, что связано с резким снижением производства продукции животноводства в целом, и молока, в частности. Обеспечение населения страны достаточным количеством относительно дешевых и качественных продуктов питания – важнейшая задача агропромышленного комплекса. Наиболее доступными для основной массы населения были и остаются молоко и молочные продукты. Увеличение их производства может быть достигнуто за счет использования животных с высокой продуктивностью, либо путем увеличения поголовья крупного рогатого скота. Лучшим решением этой проблемы может стать использование животных, обладающих высоким генетическим потенциалом продуктивности.

В настоящее время с целью повышения племенных качеств животных, повсеместно используется генофонд лучшей в мире молочной породы, голштинской. Это привело к созданию большого массива голштинизированного скота, с различной долей крови по голштинам у маточного поголовья. Так же в стране применяют и чистопородное разведение по линиям. Однако этих исследований не достаточно. Так, мало изучены особенности молочной продуктивности, состава молока коров линий черно – пестрой породы с измененным генотипом маточного поголовья, с учетом возможности его использования для переработки в молочные продукты.

В этой связи возникает необходимость всестороннего исследования физико-химических и технологических свойств молока, получаемого от коров принадлежащих к различным линиям. Глубокое сравнительное изучение молочной продуктивности, состава молока и его технологических свойств животных разных линий черно – пестрой породы отродья является необходимым и актуальным для науки и практики, особенно в зонах распространения этих животных. На следующем этапе развития превысили стандарт на 2,75%, а уже в годовалом возрасте и при первом осеменении превышение составляет 7,1%. Эта тенденция в развитии сохраняется и при первом отёле. В таблице 3 приведено сравнение показателей продуктивности голштинских коров, принадлежащих к различным группам.

Таблица 3.

Показатели молочной продуктивности коров ТОО «Асылбек-Ай»

Показатели	I группы	II группы	Соотношение по группам
Удой за 305 дней	7598,3±178, 5	5935,1±108, 5	1,28:1
Содержание жира, %	3,6±0,01	3,6±0,01	1:01
Содержание белка, %	3,04±0,01	3,04±0,01	1:01
Скорость молокоотдачи, кг/мин	1,52±0,03	1,52±0,03	1:01

При сравнительном анализе продуктивности коров подопытных групп, можно сделать вывод, что животные обеих линий, находящиеся в одинаковых условиях кормления и содержания, проявляют различную продуктивность. Следовательно, на продуктивность оказывает влияние их генотип. Коровы, принадлежащие I группы превосходят своих сверстниц II группы по качественным и количественным показателям продуктивности, находясь в равных условиях.

На основании проведенных исследований и сделанных выводов можно предложить хозяйствам увеличить в стаде долю количества коров принадлежащих к I группы, т.к. они показывают большую продуктивность, нежели их завезенные сверстницы II группы.

Голштинские коровы венгерской селекции имели некоторые хозяйственно-биологические особенности, обусловленные возрастом. Максимальную живую массу имели коровы по третьей лактации – 551,6568,7 кг, что на 32,4-52,4 кг или на 6,3-10,2% выше по сравнению с первой лактацией. Животные были сравнительно крупные, о чем свидетельствуют основные промеры, характеризующие развитие экстерьера. Высота в холке коров по третьей лактации составляла 144,4 см, косая длина туловища – 173,6 см, обхват груди за лопатками – 191,7 см. Продолжительность сервис периода у коров находилась в пределах 152,3-192,8 дней; сухостойного периода – 55,6-59,9 дней; интенсивность молокоотдачи – 1,70-1,81 кг/мин. Молочная продуктивность коров венгерской селекции повышалась от первой лактации к третьей на 1156-1419 кг или на 19,7-25,4%. Максимальный удой по третьей лактации получен от коров I группы - 7034 кг с массовой долей жира 4,0% и белка – 3,17%. От коров этой линии был получен максимальный удой за полных лактации – 20880,9 (P>0,99) и максимальный выход молочного белка – 656,9 кг (P >0,999). Реализация генетического по удою за третью лактацию находилась в пре-

делах 86,198,6%, по массовой доле жира – 102,7-108,4%; по массовой доле белка – 95,2104,9%. Результаты проведенных исследований позволили получить молочную продуктивность коров венгерской селекции в среднем до уровня 7000 кг молока за 305 дней третьей лактации и создать молочный потенциал в стаде на уровне 9000 кг молока и добиться улучшения его качества в соответствии с современными требованиями технического регламента.

Список литературы

1. Алимжанова Л.В., Алимжанов Б.О., Беккожин А.Ж. Экономическая эффективность использования голшти-низированного скота для производства молока. // Экономические и социальные проблемы преобразования аграрного сектора. / Материалы межреспубликанской конференции. Акмола, 1993, с. 82-84.
2. Кинеев М.А. О генетических ресурсах животноводства Казахстана и использовании мирового генофонда // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстан. 2009. №1. С.46.
3. Алентаев А.С., Попов В.П., Апенько Н.И. и др. формирование высокопродуктивных племенных стад голшти-низированного черно-пестрого скота в Костанайской области // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстан. 2013. №1. С. 47-50.
4. <http://www.agroinvestor.ru/regions/article/22582-golshtinizatsiya-po-kazakhski/full/#cut>
5. Даленов Ш.Д. Селекционно-генетические методы и технологические приемы повышения молочной продуктивности коров молочных пород в Казахстане: автореф... доктор. дис. – Алматы, 1999. – 7 с.
6. Онгарбаев Т.А., Даленов Ш.Д., Адайбаев Ж.Ж. Пути повышения молочной продуктивности на крупных фермах. – Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана, 2006. – №10, – С. 37-40.
7. Каримов Ж.К. Продуктивные качества и биологические особенности бурой лавтийской породы и ее помесей в Казахстане: автореф... дис. на соискание ученой степени д.с./х. наук. – Алма-Ата, 1988. – 21 с.
8. Папуша Н.В. Гармоничное телосложение телок – основа формирования продуктивности молочного скота. // Тез. докл. республ. науч.-теор. конф. «Сейфуллинские чтения – 3», посв. 50-летию основания КазГАТУ им. С.Сейфуллина. – Астана-2007. – С. 195-196.

КОСМИЧЕСКАЯ ДОБЫЧА

Мехмет Четин (Турция)

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: к.филол.н. Койшыбаева Г.С.

За последние 30 лет мы стали свидетелями очень ярких событий в области космических исследований. В этой статье я хочу рассказать вам об астероидах. Астероиды – это маленькие светящиеся точки, которые мы видим в ночное небо. Они всегда были там, существовали с самого начала Солнечной системы. В Солнечной системе астероиды вращаются вокруг Солнца по самостоятельной орбите. Ученые полагают, что астероиды возникли в период формирования Солнечной системы, а не являются обломками разрушенной планеты.

Астероиды могут сталкиваться друг с другом или с другими планетами. Большинство астероидов находятся в области между орбитами Марса и Юпитера формируя главный пояс астероидов и составляют большое количество объектов различных размеров.

Астероиды, встречающиеся по всему околоземному пространству, несут в себе не только угрозу, но и выгоду. Ресурсы, которыми могут обладать астероиды, способны обеспечить долгосрочное процветание человечества на Земле, а также дать базу для нашего дальнейшего продвижения в Солнечной системе и космосе. В астероидах содержатся огромные запасы ресурсов: начиная от воды, заканчивая платиной. Их использование даст практически бесконечный источник, который установит стабильность на Земле, увеличит благосостояние человечества, и создаст основу для исследования космоса.

Добыча астероидов – это концепция, которая включает в себя добычу полезных материалов из астероидов. Из-за своей доступности околоземные астероиды (те астероиды, которые проходят вблизи Земли, также известные как NEAS) являются особенно доступным подмножеством астероидов, которые обеспечивают потенциально привлекательные цели для ресурсов и для поддержки космической индустриализации.

Многие материалы могут быть извлечены и обработаны из NEAS, которые полезны для двигателей, строительства жизнеобеспечения, сельского хозяйства, металлургии, полупроводников, драгоценных и стратегических металлов.

Летучие вещества, такие как водород и метан, могут быть использованы для производства ракетного топлива для транспортировки космических аппаратов между космическими обитателями, Землей, Луной, астероидами и за их пределами. Редкоземельные металлы могут быть использованы для изготовления конструкционных материалов, а также солнечных фотоэлектрических батарей. Эти солнечные элементы также могут быть использованы в созвездии спутников солнечной энергии на орбите вокруг Земли, чтобы обеспечить электроэнергией ее жителей. Также доступны драгоценные металлы, такие как платина, металлы платиновой группы и золото.

Список литературы

1. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Australian_Academy_of_Science
2. <https://www.nrel.gov/docs/fy16osti/62409.pdf>
3. <http://settlement.arc.nasa.gov/spaceres/IV-2.html>
4. <https://www.sciencedaily.com/releases/2009/10/091018141608.htm>

ФАКТОРЫ НЕУДАЧ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРОЕКТОВ В АФГАНИСТАНЕ

Мохаммад Башир Ахмадзай (Афганистан)

*Преподаватель инженерного факультета университета Шейха Зайда г. Хост
Научный руководитель: старший преподаватель Ахмедова А.К.*

Провал строительных проектов – это международная проблема, и строительные проекты в Афганистане также страдают от этого. Целью данной работы является оценка основных факторов, которые являются ключевыми значимыми компонентами неудачи проекта. Обзор литературы по смежной области показал, что три основных фактора являются надежными при оценке успеха или неудачи проекта: время, стоимость и объем. За этим тройным ограничением мы рассмотрели различные факторы, которые являются реальными силами, стоящими перед строительным проектом в течение его жизненного цикла. С помощью обзора литературы и интервью с афганским экспертом по строительству 29 выявленных ключевых причин было включено в анкету. Опрос проводился с участием специалистов отрасли, непосредственно курирующих строительные проекты в афганской общине. Полученные данные позволяют выделить девять основных причин срыва строительных проектов в Афганистане: (1) Задержка в процедуре закупок, (2) Задержка в процедуре платежей, (3) Неправильная смета затрат, (4) Неопытность Подрядчика, (5) Плохая безопасность, (6) Неэффективная команда проекта, (7) Неспособность директора проекта, (8) Задержка в предоставлении подрядчикам доступа к площадке, (9) Дефицит бюджета.

Неудачи в реализации проектов являются одной из основных жалоб в строительном секторе Афганистана. Есть несколько заметных провалов строительных проектов: национальная автомагистраль Гардез-Хост, портовый комплекс Чабахар и Ваханский коридор. Успех проекта в корне зависит от управления тремя основными факторами: управление временем; управление затратами; управление областью применения. Они также известны как тройные ограничения и являются основой для оценки успеха проекта. Отклонение одного из них повлияет на другой, а значит, повлияет и на общий успех проекта. Проект считается убыточным, если показатели времени, затрат и масштаба успеха не достигают согласованности заинтересованными сторонами, сформулированными в тексте Плана управления проектом. Не следует обвинять подрядчика, как единственное лицо, ответственное за задержку. Проекты строительства, плавные потери денежных потоков будут препятствовать и тормозить прогресс проекта. И большинство программ борются, потому что денежные потоки прерываются. Shareef, Nawaz & Ikram (2013).

17 основных причин задержек, о которых сообщалось, заключаются в следующем: трудности с оплатой и финансированием, качество контента, неточная оценка времени, задержки в платежах от поставщиков и субподрядчиков, плохое управление сайтом, старое управление сайтом, технология, плохая защита, природные опасности, плохие условия на местах, отсутствие поставок, задержки, вызванные субподрядчиками, чертежные смены, ненадлежащее оборудование, ненадежная смета расходов, Заказы на изменение, корректировки в организации, законодательные изменения. Следствием этих факторов стало следующее: перерасход времени, перерасход сметы, отказ от соглашений при подаче судебных исков и конфликтов в суде (Hammadi & Nawab, 2016).

Выбор заинтересованных сторон является очень важной особенностью проекта. Такой подход добавляет им осознанности. Эффекты, желания, стремления и потребности-все это важно для успеха проекта. И неспособность распознать их может привести к задержкам проекта, перерасходу средств, непредвиденным осложнениям, а отмена проекта может иметь последствия. (PMBOK, 2010). Время и стоимость зависят от жизнеспособности технических условий и чертежей, подготовленных проектировщиками. Если чертежи четко определены, это позволяет руководителю проекта легко принимать решения, не останавливая никаких проектных операций. В прошлом опыт строительных практиков, знакомых с одной и той же формой проектного опыта, улучшил бы подготовку и понимание спецификаций проекта. Успех проекта зависит от чертежей и графика работы, которые продолжаются без каких-либо препятствий (Ajmal Nikjow, 2018). Проблемы задержки проекта в строительной отрасли Афганистана привели к спорам, обвинениям, полному дезертирству и медленному расширению строительного сектора. В исследовании описывались различные причины, вызывающие сверхурочные задержки в проекте, превышение бюджета, конфликты, переговоры, судебные разбирательства и т. Д. (Niazi & Painting, 2017). Задержки с реализацией проектов в строительном секторе Афганистана являются очень распространенной проблемой. Самая неподходящая подготовка, плохой контроль за участком, плохая безопасность, недостаточная экспертиза, отсутствие опыта – вот типичные переменные задержек. По-

ставки на месте, задержки в контрактах, нехватка оборудования и т.д. (Hosaini & Singla, 2019). За исключением стихийных бедствий, включая наводнения и лесные пожары, землетрясения также часто вызываются задержками. Исследование пришло к выводу, что финансовая безопасность клиента является секретом хорошего проекта в дополнение к оперативному принятию решений для обеспечения соблюдения сроков реализации проекта. Адвокат имеет возможность досконально понять интересы потребителя, чтобы гарантировать, что все знания включены в эскизы дизайна в соответствии со спецификациями агентства. Задержки подрядчика объясняются задержками из-за нехватки необходимого строительного оборудования и расходных материалов для использования. Это также является источником споров о том, что для строительства используется исключительный материал (Agyekum-Mensah & Knight, 2017). Отсутствие материала, предоставленного владельцем своевременно, источники задержек также являются фактором. Нехватка рабочих рук, реформы правительства, законы и погода также являются источником задержек проекта. Пауза вызвана в основном правительственными реформами в строительных программах Афганистана, и нынешняя установка запланированного нового дизайна проекта и процесс выставления счетов не так просты с этими изменениями. Дефицит энергии в Афганистане на строительных площадках, который часто препятствует нескольким часам строительства без работы, и из-за этих погрешностей в обеспечении электроэнергией страдает техника (Ajmal Nikjow, 2018). В проектах гражданского строительства в Египте задержки строительства являются типичными проблемами. На протяжении всего проекта эти проблемы также приводят к конфликтам и судебным искам (Marzouk & El-Rasas, 2014). Успех руководителя проекта не только коррелирует с его желанием получить выгоду, но и зависит от того, сможет ли он успешно и эффективно осуществлять деятельность по управлению. Модель служебной аттестации объединяет методы руководства с некоторыми важными переменными, которые могут на них повлиять. Данные этого анализа свидетельствуют о том, что оценщик обладает потенциалом для того, чтобы наиболее важными лидерскими привычками в проекте были принятие решений и поиск информации (Kadhim, 2019). Это связано с тем, что руководителей проектов обычно просят обрабатывать или закупать данные или решения для автономного решения проблем своих проектов. Примерно в то же время технологические навыки и компетентность одинаковы. Уровень статуса менеджера в организации воспринимается как два наиболее важных фактора, которые могут повлиять на работу менеджеров проектов. Поэтому внедрение или создание новых и эффективных технологий или ресурсов, помогающих руководителям проектов выполнять свою работу, а также создавать проектную матрицу и коммуникативную организацию на основе проектной команды, имеют важное значение для бизнеса (Gamal, 2019).

Подход данной статьи заключается как в качественном, так и в количественном анализе. Цель состоит в том, чтобы распознать, диагностировать и оценить основные причины задержек строительных проектов в Афганистане. Для компонентов управления проектами, важных для управления эффективными проектами, был проведен обзор РМВОК (Project Management Body of Knowledge). Метод жизненного цикла управления проектами и области знаний для наилучшей практики управления проектами в рамках этих систем. Фактические причины, стоящие за временем, затратами и масштабами в контексте неудач строительных проектов, являются целью наших исследований. С помощью анализа литературы было признано максимальное количество отказов в строительстве проектов, вызванных во всем мире. Затем мы провели интервью с руководителями проектов об их восприятии задержек проектов среди населения Афганистана, чтобы определить причины неудач на местах. Интересно, что многие руководители проектов с более чем десятилетним опытом работы в строительной отрасли сталкивались с потерей проекта в течение своей карьеры. Все причины, в результате обзора литературы, были сведены воедино. Анкета была распространена среди 160 практиков, непосредственно контролирующих строительные проекты в Афганистане. Было выявлено 29 причин.

Таблица 1.

Факторы неудачи строительного проекта в Афганистане

№	Причина	Ответ участника	%
1	Задержка в процедуре закупок	11	6.875
2	Задержка в порядке расчетов с контрагентами	11	6.875
3	Неверная оценка стоимости	10	6.25
4	Неопытный подрядчик	10	6.25
5	Плохая безопасность	9	5.625
6	Неэффективная команда проекта	9	5.625
7	Непрофессионализм руководителя проекта	8	5
8	Задержка в предоставлении подрядчикам доступа к участку	8	5

9	Дефицит бюджета	8	5
10	Задержки Процесса проектирования	7	4.375
11	Плохое Управление Сайтом	7	4.375
12	Изменения в чертежах	6	3.75
13	Непрофессионализм дизайнера	6	3.75
14	Нехватка квалифицированной рабочей силы	6	3.75
15	Нехватка строительных материалов	6	3.75
16	Задержка в утверждении чертежей	4	2.5
17	Нехватка строительной техники	4	2.5
18	Отсутствие связи	4	2.5
19	Нехватка ресурсов	4	2.5
20	Отсутствие качественных процедур	3	1.875
21	Отсутствие координации	3	1.875
22	Задержка платежей консультанту	3	1.875
23	Отсутствие управления заинтересованными сторонами	3	1.875
24	Отсутствие процесса управления изменениями	2	1.25
25	Изменения сферы применения	2	1.25
26	Нормативные изменения	2	1.25
27	Вопросы правопорядка	2	1.25
28	Организационные изменения	1	0.625
29	Стихийное бедствие	1	0.625

Как можно увидеть из Таблицы, анкетный опрос помог нам выявить девять основных факторов неудачи строительного проекта в строительной отрасли Афганистана.

Список литературы

1. Agyekum-Mensah, G., & Knight, A. D. (2017). The professionals' perspective on the causes of project delay in the construction industry. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 24(5), 828–841. <https://doi.org/10.1108/ECAM-03-2016-0085>
2. Ajmal Nikjow, M. (2018). Analysis of Traditional Way of Construction of Projects in the Construction Industry of Afghanistan. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 07(01), 0–6. <https://doi.org/10.4172/2162-6359.1000506>
3. Aloko, M. N. (2018). Risk Assessment Process for Construction Projects in Afghanistan. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 5(8), 211–217. <https://doi.org/10.22161/ijaers.5.8.26>
4. Aziz, R. F. (2013). Ranking of delay factors in construction projects after Egyptian revolution. *Alexandria Engineering Journal*, 52(3), 387–406. <https://doi.org/10.1016/j.aej.2013.03.002>
5. Azuwa, N. U. R., & Ghazali, B. (2017). *the Causes of Delay in Construction Project in Kuantan. December*.
6. Behm, M. (2008). Construction Sector. *Journal of Safety Research*, 39(2), 175–178. <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2008.02.007>
7. Fund, T. (2020). *ARTF Results Matrix JANUARY – JUNE 2020 Reconstruction Trust Fund. June 2019*, 1–45.
8. Hammadi, S. Al, & Nawab, M. S. (2016). Study of Delay Factors in Construction Projects. *Iarjset*, 3(4), 87–93. <https://doi.org/10.17148/iarjset.2016.3420>
9. Hamzah, N., Khoiry, M. A., Arshad, I., Tawil, N. M., & Che Ani, A. I. (2011). Cause of construction delay – Theoretical framework. *Procedia Engineering*, 20(Kpkt 2010), 490–495. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2011.11.192>
10. Hosaini, S. B., & Singla, S. (2019). Significant factors of delay in construction projects in Afghanistan. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(9 Special Issue), 1060–1069. <https://doi.org/10.35940/ijitee.I1170.0789S19>
11. Lister, S., & Karaev, Z. (2004). *Understanding {Markets} {In} {Afghanistan}: {A} {Case} {Study} {Of} {The} {Market} {In} {Construction} {Materials}*. 14641. <http://ideas.repec.org/p/ags/areucs/14641.html>
12. Marzouk, M. M., & El-Rasas, T. I. (2014). Analyzing delay causes in egyptian construction projects. *Journal of Advanced Research*, 5(1), 49–55. <https://doi.org/10.1016/j.jare.2012.11.005>
13. Niazi, G. A., & Painting, N. (2017). Significant Factors Causing Cost Overruns in the Construction Industry in Afghanistan. *Procedia Engineering*, 182, 510–517. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.03.145>
14. Tschudin, V. (2004). Country profile: Afghanistan. *Nursing Ethics*, 11(5), 517–525. <https://doi.org/10.1191/0969733004ne730xx>
15. Wasim, S. S., & Khalidi, M. A. (2018). *Causes of Construction Project Failures in Pakistan*. 10(7), 38–41. www.iiste.org.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ КИТАЙСКИХ ИЕРОГЛИФОВ

Мэй Ифань (Китай)

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: к.филол.н. Казмагамбетова А.С.

До настоящего времени точно неизвестно, когда возникли китайские иероглифы и бытует различные точки зрения по данному вопросу. В связи с этим представляется интерес рассмотреть историю происхождения и эволюции китайских иероглифов.

Происхождение китайских иероглифов

О происхождении китайских иероглифов ходит много легенд, в древних китайских источниках говорится, что иероглифы были созданы Цанцзе. Легенда гласит, что у Цанцзе было четыре глаза, и он являлся официальным историком Желтого Императора. До того, как появились китайские символы, люди записывали события, связывая веревки. Но он счел это неудобным и, наблюдая за следами птиц и зверей на земле, придумал символические обозначения (иероглифы). Древние часто приписывали определенные достижения одному человеку, но это, я считаю, неправильно. Китайские иероглифы постепенно обогащались и развивались поколениями в соответствии с потребностями реальной жизни, после длительного периода социальной практики.

Эволюция китайских иероглифов

Эволюция китайских иероглифов – это процесс постепенной стандартизации и стабилизации китайских шрифтов. Многие годы китайские иероглифы претерпели изменения. Процесс эволюции китайских иероглифов: Оракул, Бронза, Большая печать, Малая печать, Официальный шрифт, Курсивный шрифт, Обычный и Рабочий шрифты. Буду коротко описывать каждый из них.

Оракул

Надписи на костях оракула – самые ранние символы с относительно полной системой среди древних иероглифов, обнаруженных в Китае. Они были вырезаны на панцирях черепах и костях зверя во времена династий Инь и Шан. Они использовались королевской семьей в конце династии Шан (14-11 веков назад) для записей гадания.

Бронза

Бронзовые надписи относятся к надписям, вырезанным на бронзе времен династий Инь и Чжоу, также называемых Чжун Динвэнь. Возраст бронзовой письменности около 1200 лет. Согласно «Бронзовым надписям», количество знаков в надписях составляет 3722, из которых 2420 можно распознать.

Большая печать

Большая печать – это шрифт, используемый в династии Западная Чжоу, и говорят, что он был создан Ся Чао Бойи.

Малая печать

Сяочжуань (Малая печать) – это единая форма письма китайских иероглифов, созданная после того, как первый император Цинь объединил Китай (221 г. до н.э.). Из-за сложных штрихов и древней формы, а также возможности добавления изгибов и поворотов печать была выгравирована, особенно для официальных печатей, которые нуждались в защите от подделок. Скрипты печатей использовались до тех пор, пока феодальная династия не пала и не появились новые технологии защиты от подделок.

Официальный шрифт

Официальный шрифт – это своего рода торжественный шрифт, который часто встречается в китайских иероглифах. Эффект письма немного широкий и плоский, достигнув своего пика в династии Восточная Хань.

Курсивный шрифт

Курсивный шрифт был сформирован во времена династии Хань и развился на основе официального шрифта для удобства письма. Он отличается простой структурой и непрерывными штрихами.

Обычный шрифт

Обычный шрифт – распространенный шрифт в китайской каллиграфии. Его гриф более квадратный, а не плоский, как на официальном шрифте. Обычный шрифт по-прежнему является эталоном для современного китайского почерка.

Рабочий шрифт

Этот шрифт представляет собой шрифт между обычным и курсивом.

Заключение

Китайские иероглифы – это символы идеографической системы. От надписей на костях оракула до современных китайских иероглифов – тенденция развития китайских иероглифов – от изображений

к штрихам, от пиктограмм до символов, от сложных к простым. Китайские иероглифы сыграли чрезвычайно важную историческую роль в поддержании единства китайской нации, создании и процветании национальной экономики и культуры, укреплении и развитии единства страны и распространении традиционной китайской цивилизации.

Список литературы

1. 周国安, 《汉字的发展历史》 (华语网)
2. 郑廷植, 《汉字学通论》 (福建人民出版社, 1997年)
3. 国务院侨务办公室, 《中国文化常识》 (高等教育出版社)

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМЫ ZOOM

Ровшенов Кувват (Туркменистан)

*Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет
Научный руководитель: к.пед.наук, доцент Семененко И.Е.*

Стремление человека к собственной профессиональной самореализации приводит к децентрализации глобального образовательного рынка. Учитывая это обстоятельство, а также ситуацию с пандемией появилась необходимость повысить качество образовательного процесса, расширить возможности образовательной среды и повысить эффективность обучения студентов за счет использования онлайн-платформ для дистанционного обучения.

Онлайн-платформы обладают возможностями развития коммуникативной компетенции иностранных студентов в процессе их обучения за счет определенных возможностей: ориентированность на все виды речевой деятельности; возможность делиться на группы, пары; использование, кроме традиционных методов, интерактивных методов обучения; возможность комментировать, задавать вопросы; использование электронных учебных материалов, интерактивной доски; контроль успеваемости студентов и возможность оценивания непосредственно на занятиях; отправка в чат ссылок на учебные материалы, контрольные, тесты по вариантам; отслеживание профилей студентов; возможность формирования индивидуального плана обучения [2].

Платформа Zoom как раз обладает всеми этими возможностями.

Zoom – это облачная платформа для проведения видеоконференций, вебинаров и других похожих онлайн мероприятий. Пользователь получает идентификатор и использует его для работы, например, для проведения встреч.

Положительные стороны дистанционного обучения:

- активное участие в процессе обучения самого студента;
- необходимость четкого отбора учебного материала;
- эффективность в педагогическом плане;
- рентабельность в экономическом плане;
- основная форма учебного процесса в условиях пандемии;
- дополнительная форма учебного процесса в традиционной очной форме обучения;
- может дать больший объем знаний, чем это предусмотрено образовательной программой;
- способствует реализации и раскрытию способностей индивида; повышает активность как студентов, так и преподавателей [2].

Использовать дистанционное обучение для иностранных студентов в процессе их языковой подготовки необходимо с учетом социокультурных и психологических особенностей обучаемых.

Целью дистанционного обучения для иностранных студентов является развитие, формирование и закрепление языковых и коммуникативных навыков иноязычного общения, развитие межкультурной и профессиональной компетенций.

Учебно-методический материал может быть охарактеризован как:

информативный – состоит из текста, видео и системы упражнений, ориентированных на усвоение специальной профессионально-ориентированной или аутентичной лингвокультурологической информации;

- лексико-тренировочный – направлен на закрепление лексики по определенной тематике – деловая беседа, профессиональное общение, общеразговорная тематика;

- речевой-тренировочный – предполагает усвоение типичных языковых форм, идиоматических выражений, клише;

- речестимулирующий – предъявление информации, побуждающей к действию, требующей осмысления и обсуждения, организация дискуссионных выступлений, обоснование утверждений [1].

Нельзя не согласиться с Н.Л. Рулине в том, что, характеризуя сетевые сообщества в современных условиях, нужно понимать, что насущная задача преподавателей – педагогизировать Интернет-среду, управлять формами взаимодействия студентов в информационной среде, заполняя пространство Сети сетевыми курсами, блогами, форумами. Ключевой фигурой дистанционного обучения есть преподаватели, основная функция которых в этих условиях заключается не в том, чтобы передать учебную информацию, а в том, чтобы научить студентов работать с ней самостоятельно, то есть управлять их ра-

ботой в виртуальном образовательном пространстве. Исходя из этого, эффективность учебной деятельности во многом зависит от уровня организационной, познавательной самостоятельности студентов и средств индивидуальной поддержки их образовательной деятельности. В системе дистанционного обучения преподаватель (автор курса и / или тьютор) обеспечивает трансляцию (передачу) знаний и организацию познавательной деятельности и контроль. Итак, дистанционное обучение можно представить как своеобразную модель постановки и решения образовательных проблем, то есть как специфическую высокую гуманитарную технологию [1].

Занятия по языковой подготовке в режиме онлайн осуществляются максимально эффективно, если иностранным студентам предоставлена возможность выбора уровня сложности задачи, что обеспечивает комфортность и результативность обучения. Для дистанционных занятий в условиях пандемии с целью совершенствования учебного процесса, на кафедре языковой подготовки Харьковского национального автомобильно-дорожного университета разработаны учебные материалы, созданные на базе основного учебного пособия для студентов инженерного и экономического профилей.

Использование информационно-коммуникационных технологий в дистанционном обучении способствует повышению интереса и общей мотивации иностранных студентов, дает возможность индивидуализировать и дифференцировать обучение в случае разноуровневой подготовки; объективно оценивать уровень знаний иностранного студента.

Формат дистанционного обучения дает возможность преподавателю по языковой подготовке усовершенствовать методический материал, который должен быть отобран и адаптирован в соответствии с целями и задачами обучения иностранных студентов в современных условиях.

Каждый иностранный студент работает с преподавателем в программе Zoom в соответствии со своими индивидуальными возможностями и полученными ранее знаниями, что значительно облегчает работу преподавателя и повышает интерес студента к обучению.

Приведем примеры таких разноуровневых задач для иностранных студентов инженерных специальностей по теме «Реферирование научного текста».

Пример 1.

Уровень А по шкале ECTS

Напишите реферат-обзор текстов по своей специальности.

Уровень В

Напишите реферат-обзор текстов по специальности, пользуясь реферативными средствами изложения.

Уровень С

Напишите реферат-обзор текстов по специальности, пользуясь общим тезисным планом двух текстов и реферативными средствами изложения.

Уровень Д

Напишите реферат-обзор текстов по специальности, выполнив задание, в котором нужно закончить предложения, предварительно ознакомившись с общим тезисным планом двух текстов.

Пример 2

Уровень А по шкале ECTS

Напишите аннотацию текста по своей специальности.

Уровень В

Используя схему-модель аннотации, напишите аннотацию текста по специальности.

Уровень С

Используя необходимые словосочетания и конструкции и номинативный план текста, напишите аннотацию текста по специальности.

Уровень Д

Используя необходимые словосочетания и конструкции, номинативный план текста, напишите аннотацию текста по специальности, закончив предложения.

Пример 3

Уровень А по шкале ECTS

Напишите вопросный, тезисный и номинативный планы текста по своей специальности.

Уровень В

Ответьте на вопросы по тексту. Трансформируйте тезисный план в номинативный.

Уровень С

Прочитайте номинативный и тезисный планы текста. Составьте вопросный план.

Уровень Д

Обратите внимание на различия номинативного, вопросного и тезисного планов.

Таким образом, использование онлайн-платформ для дистанционного обучения иностранному языку в вузе, продиктовано возросшими требованиями к качеству образования, новыми подходами к обучению в условиях конкуренции на образовательном рынке. Формирование индивидуального плана обучения иностранного студента для развития его коммуникативной компетенции с использованием возможностей онлайн-платформы Zoom полностью отвечает современным потребностям в гибких графиках этого самого обучения.

Список литературы

1. Рулиене Н.Л. Высокие технологии в информационно-образовательном процессе университета/ Н.Л. Рулиене/ Образовательные технологии и общество. – 2012. С. 377-389.
2. Ташетова С. С. Smart-образование: тенденции и новые возможности развития педагога системы повышения квалификации [Электронный ресурс] / С.С. Ташетова. – Режим доступа : <http://www.zkoipk.kz/kz/2016smart3/2469-conf.html>.

МЕТОД ТЕХНИЧЕСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ СООТВЕТСТВУЮЩИЙ ТЕКУЩИМ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫМ УСЛОВИЯМ В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ АФГАНИСТАН

Саид Азим Шах Садат (Афганистан)

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: старший преподаватель Ахмедова А.К.

Железнодорожный сектор Афганистана находится в стадии развития и день ото дня он растет. Также мы знаем, что после этапа строительства фаза эксплуатации и технического обслуживания является наиболее ключевой и находящейся под фокусом стадией, которая играет ключевую роль в жизни железнодорожных проектов, так что должно быть чрезвычайное внимание к эксплуатации и техническому обслуживанию железнодорожных проектов, в дополнение к этому, в настоящее время железнодорожный сектор Афганистана находится в стадии развития, которая охватывает только ряд границ с соседними странами, а также система эксплуатации и технического обслуживания и механизация должны быть. Они должны использовать силу техники и силу человека, которую называют полумеханизированной системой обслуживания, эта полумеханизированная система предлагается по следующим причинам:

1. Это требует меньших затрат, чем полная механизированная система технического обслуживания.

2. Это дает высокую точность системы технического обслуживания для железнодорожных проектов.

3. Существует высокая безопасность для полумеханизированных благодаря мерам предосторожности при движении поездов.

4. Поскольку существует потребность в дополнительных инвестициях на полный механизм функционирования системы, было бы очень трудно выделить бюджет на полную механизированную систему обслуживания на данном этапе экономического развития страны.

5. Как мы уже упоминали, железнодорожный сектор Афганистана находится в стадии развития, железнодорожная линия проходит только вдоль границ, полумеханизированная система лучше всего подходит для афганских железнодорожных линий.

6. Помимо вышеперечисленных пунктов, главной проблемой в железнодорожных проектах является незащищенность, требующая большего внимания, чем полная механизированная система технического обслуживания.

Как мы знаем, железнодорожный проект – это один из строительных проектов, который включает в себя 4 этапа от начала до конца проекта, а именно проектирование, внедрение, эксплуатацию и техническое обслуживание. После того, как реализация железнодорожного проекта завершена и доведена до стадии эксплуатации, техническое обслуживание является ключевым мероприятием, которое должно быть спланировано и реализовано в соответствии со стандартами, относящимися к железнодорожным секторам, таким как МСЖД, ОСЖД, АРЕМА (UIC, OSJD, OTIF) и другими кодексами, относящимися к железнодорожным секторам. Техническое обслуживание является наиболее важным для того, чтобы продлить и сохранить безопасную эксплуатацию поездов. В дополнение к этому отметим, что железнодорожные секторы работают для грузоперевозки и перевозки пассажиров. Перевозятся миллионы тонн грузов, а также миллионы пассажиров по всему миру ежегодно. Если нет стандартной системы технического обслуживания для обеспечения безопасности железных дорог, то нет и безопасности, что скажется на экономике страны. Таким образом, необходимо сосредоточить внимание на обслуживании железнодорожного сектора, чтобы обеспечить жизнедеятельность железных дорог, перевозку грузов, а также безопасность пассажиров.

Цель статьи – выяснить стандартный метод технического обслуживания, который подходит для железнодорожного сектора Афганистана.

Ключевые выгодные моменты в железнодорожных секторах, такие как высокая скорость, безопасность, дисциплина, пропускная способность и ее комфорт, привели к приобретению и привлечению большего количества грузов, грузов и пассажирских перевозок. Сегодня ежедневно миллионы тонн грузов, миллионы пассажиров перевозятся железнодорожными секторами с высокими удобствами и комфортом, а также высокой скоростью в некоторых странах. Кроме того, благодаря экономической необходимости железнодорожные секторы стран развиваются день ото дня. Безопасность всех видов перевозок укрепляет доверие людей и торговцев.

Основной темой данного исследования является обсуждение системы технического обслуживания в железнодорожном секторе Афганистана, а также обсуждение того, какая система железных дорог с

какой протяженностью и какие районы были охвачены железнодорожным сектором Афганистана. В дополнение к этому, выяснение того, какая система технического обслуживания подходит к текущей ситуации в железнодорожном секторе Афганистана, также мы сосредоточились на поиске наилучшего решения системы технического обслуживания для железнодорожного сектора Афганистана. В настоящее время Афганистан имеет около 250 км завершенных проектов и около 1500 км должны быть завершены до 2025 года в соответствии со Стратегическим планом Управления железных дорог Афганистана.

Управление железных дорог Афганистана – это правительственная организация, которая работает в структуре правительства Афганистана в качестве бюджетного технического сектора, соблюдает правительственные законы, правила. Эта организация управляет всеми связанными с этим обязанностями в соответствии с правительственным законодательством Афганистана. Её основное внимание уделяется разработке политики, реализации, эксплуатации и техническому обслуживанию железнодорожных проектов в масштабах всей страны в соответствии с правительственными стратегическими планами. Кроме того, управление железных дорог Афганистана сотрудничает, имея соответствующие соглашения с международными организациями железнодорожных секторов, такими как МСЖД, ОСЖД, ОТИФ (UIC, OSJD, OTIF) и многими другими, которые занимаются железнодорожными секторами. Как известно, Афганистан пострадал от различных войн, что повлияло на его экономику и инфраструктуру, особенно в строительном секторе. К счастью, после войны правительство Афганистана смогло сосредоточиться на региональном соединении посредством железных дорог. Это соединение со странами региона также находится на стадии развития. Также многие проекты находятся на стадии строительства, которые вскоре будут завершены и начнут свою работу. В настоящее время правительство Афганистана может построить железнодорожные линии в пограничных районах, по которым осуществляется транспортировка большого количества грузов. С другой стороны, пассажирские перевозки ждут своего развития по причине пока ещё существующей незащищенности.

Как мы уже упоминали, афганская железная дорога лежит вдоль границ страны и не имеет соединительной линии через все города. Для обслуживания существующих железнодорожных линий рекомендуется использовать полумеханизированный метод обслуживания железных дорог. Товары и грузы подвозятся к границам, откуда они транспортируются автомобильным транспортом в города, районы и другие пункты назначения.

Как уже упоминалось ранее, в настоящее время железнодорожные линии просто соединены с границами, существует необходимость в полумеханизированной системе технического обслуживания для железнодорожного сектора Афганистана, это было бы лучшим решением текущей ситуации управления железных дорог Афганистана, что помогает минимизировать затраты, повысить безопасность поездов, требует меньших инвестиций.

НОВЫЙ ШЁЛКОВЫЙ ПУТЬ: СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И КИТАЯ

Шен Синье (Китай)

КазНУ им. аль-Фараби

Научные руководители: к. филол. н. Казмагамбетова А.С.,
старший преподаватель Курманова Т.В.

Древний Шелковый путь – или, так называемый «Великий Шелковый путь» – это общее название торговых караванных путей, которые связывали Восток и Запад, Китай с Передней Азией и государствами Средиземного моря. Он появился во времена династии Западная Хань после путешествия посланника китайского императора Чжан Цяня в западные регионы. Маршрут начинался в Чанъане (в настоящее время г. Сиань, провинция Шэньси). Этот путь пересекал равнину Гуаньчжун, коридор Хэси, впадину Тарим и вел к мутным рекам Центральной Азии, затем шел между рекой Сырдарьей, рекой Уху и Большим Ираном, встречаясь с сухопутными путями из стран Средиземноморья. В древности по этой исторически значимой международной магистрали текли разноцветные шелка, специи, китайский фарфор, внося важный вклад в экономический и культурный обмен между Востоком и Западом. Открытие новых морских путей и развитие мореходства отодвинуло Шелковый путь на задний план, но прошли века – и вот он возрождается: в современную эпоху на принципиально новом качественном уровне.

7 сентября 2013 года президент Китая Си Цзиньпин выступил с важной речью в «Назарбаев Университете» в городе Астане (ныне Нур-Султан), предложив совместно принять участие в реализации проекта «Экономический пояс Нового Шелкового пути». Данный проект создан был для того, чтобы сблизить сопредельные евразийские страны, углубить взаимное сотрудничество между ними и расширить пространство для дальнейшего развития, способствуя экономическим связям. Лидер Китайской народной республики представил инновационные модели совместного сотрудничества, которые открывают большие перспективы для всех государств, принимающих участие в создании «Экономического пояса Шелкового пути». Эта глобальная стратегия предполагает создание обширной инфраструктурной сети по пути от западных границ Китая через страны Центральной Азии и Иран в Европу. Новый Шелковый путь не только должен выстроить самые удобные и быстрые транзитные маршруты через центр Евразии, но и усилить экономическое развитие внутренних районов Китая и соседних стран, а также создать новые рынки для китайских товаров.

Какие преимущества дает Китаю продвижение Нового Шелкового пути?

Во-первых, при развитии Китая необходимо учитывать региональный баланс и сосредоточить внимание на открытии новых точек экономического роста. Оживление Шелкового пути может привести к развитию более слабых в экономическом отношении западных регионов Китая, и, как ожидается, позволит открыть новые сферы для сотрудничества.

Во-вторых, строительство «Экономического пояса Нового Шелкового пути» дает возможность Китаю создавать более благоприятные условия для улучшения политической, оборонной и этнической среды.

В-третьих, это может способствовать развитию устойчивых взаимосвязей между регионами, включая инфраструктурные, что способствует повышению уровня регионального сотрудничества.

В-четвертых, проект поможет «перевариванию» серьезных избыточных мощностей Китая, например, в области энергетического сотрудничества между КНР и странами Центральной Азии, и в особенности, с Казахстаном.

Экономический пояс Нового Шелкового пути – это перспективная территория экономического развития, сформированная на основе древней концепции Шелкового пути. На сегодняшний день на северо-западе Китая расположены пять провинций – Шэньси, Ганьсу, Цинхай, Нинся и Синьцзян, а также четыре провинции и крупнейший город на юго-западе: Чунцин, Сычуань, Юньнань и Гуанси. Отсюда начинаются современный маршрут на Запад. Перейдя границы, он проходит через пять стран Центральной Азии: Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан и Туркменистан. В Западной Азии он пересекает Иран, Ирак, Иорданию, Сирию, Саудовскую Аравию, Турцию и другие страны. На Кавказе его траектория выходит на Азербайджан, Грузию, Армению, в Восточной Европе – к Украине, Беларуси через Россию. Южная ветвь, выйдя из Китая, соединяет Афганистан, Пакистан и Индию.

В реализации данного проекта огромная роль отводится Казахстану. Он является одним из важнейших транзитных государств, поскольку расположен в самом центре евразийского континента. Тер-

ритория страны составляет 2 724 900 квадратных километров, занимая девятое место в мире по площади. Казахстан имеет общую границу с пятью государствами: на востоке – с Китаем, на юго-востоке – с Кыргызстаном, на юге и юго-западе – с Узбекистаном и Туркменистаном; с Российской Федерацией – на севере и северо-западе, имея самую протяженную сухопутную границу в мире. Кроме того через Каспийское море, омывающее страну на западе, можно добраться в Азербайджан и Иран. Казахстан соединяет восток и запад и является естественным мостом и плацдармом для выхода на международный участок «Экономического пояса Нового Шелкового пути». В рамках данного проекта Китай и Казахстан взаимосвязаны и взаимозависимы: они имеют общую границу протяженностью более 1700 километров с несколькими приграничными хабами. Среди них – китайско-казахстанский пограничный переход Алашанькоу (Джунгарские ворота) и другой крупнейший китайско-казахстанский переход – Хоргос. Это мощные железнодорожные узлы для нового евразийского континентального моста, ведущего в Центральную Азию и Европу. Казахстан берет на себя важную задачу создания плацдарма для совместного сотрудничества и функционирования казахстанского транспортного коридора основного международного участка Экономического пояса Шелкового пути, который позволяет значительно сократить сроки перевозки грузов из Китая в Европу с 45-60 суток морским путем до 10-13 суток сухопутным путем.

Для Республики Казахстан возрождение Шелкового пути – это уникальная возможность использовать свой огромный транзитный потенциал и стать материковым центром торговли. В 2019 году грузооборот между двумя странами составлял 17,5 млн тонн. В 2020, несмотря на пандемию, наблюдается его рост на 23% (до 21 млн тонн), в 2021 прогнозируется увеличение грузооборота еще на 11,1% – до 24 миллионов тонн. Только за январь нынешнего года через Алашанькоу из Китая в Европу прошло 444 грузовых состава.

Энергетическое сотрудничество является изюминкой сотрудничества между Китаем и странами Центральной Азии, в том числе и Казахстаном. Крупные масштабные проекты сотрудничества в области энергетики, такие как нефтепровод Казахстан – Китай и газопровод Центральная Азия – Китай, были завершены и введены в эксплуатацию один за другим, вливая свежую кровь в региональное экономическое развитие. С момента своего официального открытия в 2006 году нефтепровод Казахстан – Китай, протяженностью 2800 км, стал главной энергетической артерией, соединяющей Китай с месторождениями Каспийского моря. Казахстан транспортировал в Китай более 50 миллионов тонн сырой нефти. Проектная пропускная способность газопровода Центральная Азия – Китай составляет 30-40 миллиардов кубометров в год. С конца 2009 по 2013 год по нему было перекачано в Китай более 60 миллиардов кубометров природного газа, что эквивалентно половине общего объема добычи природного газа в КНР в 2010 году.

Строительство Экономического пояса Нового Шелкового пути дало мощный импульс для роста экономики Казахстана в последние годы. Реализация этого проекта позволила создать около 200 000 рабочих мест для жителей Казахстана и имеет мультипликативный эффект в соответствующих секторах экономики, включая производство цемента, стали, асфальта и различной техники. В то же время разворачивается производство оборудования и сопутствующих услуг.

Восточный конец наземного «экономического пояса Нового Шелкового пути» связан с динамичным Азиатско-Тихоокеанским регионом, богатая ресурсами Центральная Азия находится в середине, а путь на запад ведет к развитым европейским экономикам. «Морской Новый Шелковый Путь» соединяет Китай и страны Юго-Восточной Азии с крупными морскими портами. Портовые города связаны друг с другом, и механизмы их экономического сотрудничества, в конечном итоге, сформируют морской «Экономический пояс Нового Шелкового пути», который принесет пользу не только Китаю и АСЕАН, но также достигнет Южной Азии и Ближнего Востока.

Строительство «Нового Шелкового Пути» должно привести к дальнейшей интеграции и всестороннему обновлению стран, расположенных на крупнейшем в мире евразийском континенте. Это не только «китайская мечта», – это еще и «мировая мечта», или даже мечта всего человечества.

ТРАДИЦИОННЫЙ КИТАЙСКИЙ ФЕСТИВАЛЬ: ПРАЗДНИК ВЕСНЫ

Чжан Цзяхуэй (Китай)

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: к. филол. н. Казмагамбетова А.С.

Весенний фестиваль – самый торжественный и характерный традиционный китайский народный праздник, знаменующий конец старого года по лунному календарю. Возникновение и развитие Праздника Весны – это процесс постепенного становления, совершенствования и популяризации. Праздник Весны имеет долгую историю. Китайцы отмечают Праздник Весны не менее 4000 лет. В настоящее время китайцы отмечают Праздник Весны в первый день первого месяца лунного календаря, но обычно он заканчивается, по крайней мере, на пятнадцатый день первого лунного месяца.

Существует легенда о происхождении Праздника Весны: в древнем Китае существовало чудовище по имени Нянь с длинными щупальцами и слыл своей свирепостью. «Нянь» много лет жил глубоко на дне моря и только в канун Нового года выходил на берег, пожирая скот и нанося вред человеческим жизням. Поэтому каждую новогоднюю ночь сельчане помогали старым и молодым бежать в горы, чтобы избежать от зверя «Нянь».

Один раз, в канун Нового года, пришел из-за пределов деревни старик, просящий милостыню, и рассказал людям, как отогнать зверя «Нянь». Оказывается, «Нянь» больше всего боялся красного цвета, огня и взрыва. С тех пор каждую новогоднюю ночь каждая китайская семья вывешивала красные куплеты и зажигала петарды; свечи в каждом доме были яркими. Этот обычай стал распространяться, и он стал самым торжественным традиционным праздником среди китайского народа. В китайском языке произношение и написание «нянь» и «год» одинаковы. Новый год также называют Праздником весны.

Весенний фестиваль – древний праздник в Китае и самый важный праздник в течение всего года. В историческом развитии он объединил народные обычаи многих мест в одно целое, которые до сих пор передаются из поколения в поколение.

В своей статье хочу кратко описать некоторые традиции: покупка новогодних подарков, традиция распевать куплеты, дарить деньги детям в красном конверте, семейный ужин и т.д.

Китайская новогодняя культура имеет долгую историю, и различные новогодние обычаи были заимствованы из всех частей страны. Север и юг очень разные, и каждый имеет свои особенности. Хотя обычаи меняются от места к месту, приготовление новогодних подарков и вручение их сохранилось и распространяется по всей стране. Покупка новогодних подарков – это важное занятие для китайцев по случаю праздника Весны.

В последний день последнего месяца существует традиция распевать куплеты. В этот день принято распевать новогодние куплеты, эта традиция чем-то напоминает русские рождественские колядки. Куплеты просто поют, не прося при этом что-либо. Тексты этих куплетов чаще всего желают хорошего урожая, удачи и процветания всем слушателям. Самая важная традиция – это семейный ужин. Все члены семьи собираются вместе и едят традиционные блюда. Главное блюдо – это пельмени. В зависимости от провинции, они могут содержать мясную или овощную начинку. Пельмени могут быть жареными, вареными или приготовленными в бамбуковой пароварке. Пельмени принято есть в полночь. В южных районах Китая вместо пельменей едят пирог Ниангао. Китайский новогодний ужин – это ужин для воссоединения семьи. Это самый роскошный и важный ужин в конце года. В новогоднюю ночь Китайцы смотрят телевизор всей семьей. Самый популярный канал – CCTV. Новогоднее шоу включает музыку, танцы, Пекинскую оперу, выступления акробатов и много всего еще.

После новогоднего ужина старшие должны раздать подрастающему поколению, приготовленные в конвертах новогодние деньги. Новогодние деньги в народной культуре означают отпугивание злых духов и благословение мира.

Среди китайцев есть поговорка: «Открой дверь и запусти петарды». Первоначальная цель петард – приветствовать богов и изгонять призраков. Позже он превратился в символ отказа от старого и приветствия нового своим ярким праздничным цветом. Запуск петард может создать праздничную и оживленную атмосферу. Это развлечение, которое может приносить людям радость и хорошее настроение.

Поздравление во время Праздника Весны – один из традиционных новогодних обычаев, это способ выразить друг другу добрые пожелания и попрощаться со старым и встретить Новый год. Смысл новогоднего поздравления – посетить и пообщаться с родными и близкими, встретить Новый год, выразить свои чувства к родным и близким и пожелать добрых пожеланий в жизни.

Благодаря значительному усилению всеобъемлющей национальной мощи Китая, радиационное поле китайской культуры также расширяется. Значение Весеннего фестиваля превзошло китайскую категорию и имеет глобальное влияние. Весенний фестиваль – не единственный праздник в Китае. Среди азиатских стран празднование китайского Нового года и официальные праздники, такие как Китай, включают Вьетнам, Индонезию, Северную Корею, Южную Корею, Сингапур и Малайзию. Кроме того, в Таиланде, на Филиппинах и в Монголии также есть традиция проведения Весеннего фестиваля.

Китайский Новый год уже стал международным праздником. Согласно неполным статистическим данным, в настоящее время почти 20 стран и регионов, включая США, Канаду, Филиппины и Маврикий, объявили китайский Новый год официальным праздником для всех или некоторых городов, находящихся под их юрисдикцией.

Весенний фестиваль, традиционный праздник, который передавался в Китае на протяжении тысячелетий и высоко ценится китайцами, священен и благороден в китайском сознании. Статус и влияние Весеннего фестиваля сопоставимы с Рождеством на Западе.

Список литературы

1. 杨烈. 《灿烂的文化》, 2019年
2. 李永顺. 《中国年节》, 2007年
3. 章雪茹. 《盛世春节》, [M]人民文学出版社, 2017年

ИСТОРИЯ О РАСШИРЕНИИ ВЛИЯНИЯ ФРАНЦИИ В АФРИКАНСКИХ СТРАНАХ

Эль Мади Хамза (Марокко)

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

Научный руководитель: преподаватель Авдеенко Ю.И.

История – это наука, изучение которой всегда было есть и будет актуальным. Человечество в ходе своего развития, оглядывается назад, в прошлое. Это помогает не совершить похожих ошибок, выбрать правильное решение будь-то личного либо политического значения. Однако до нас дошли далеко не все события прошлого. Конечно, то, что произошло на земле тысячелетия назад невозможно знать доподлинно, однако события 300, 300-летней давности дошли до нас не все. Существует еще множество неразгаданных тайн и исторических загадок, которые еще предстоит раскрыть. Об одной из них повествуется в данной статье, а именно – о последнем путешествии мореплавателя Жана Француа де Гало (графа де Лаперуза), который отправился на поиски новых земель.

В свое время английский мореплаватель Джеймс Кук совершил три кругосветных путешествия, в ходе которых открыл новые земли. Это не давало покоя французскому королю. Престиж Франции, как морской державы, упал. Поэтому Желая исправить ситуацию, французский король Людовик XVI, пытаясь исправить положение своей страны, в 1785 году снарядил морскую экспедицию, во главу которой поставил адмирала графа де Лаперуза. Король хотел, чтобы Лаперуз перек Атлантический океан, вышел в Тихий и открыл новые земли. Экспедиция Лаперуза проходила в двух океанах и длилась 4 года. Но новые земли так и не были открыты и корабли домой не вернулись. Только в XIX веке нашли следы той экспедиции [2].

По сути Людовик дол распоряжение пройти по маршруту Джеймса Кука, изучить открытые им острова и, по возможности, присоединить их к Франции. Возражений Англии король не опасался, так как после Кука экспедиций по тому же маршруту не было. В те времена Англия решала проблемы с Северной Америкой и с колонизацией Индии. Лаперуз прекрасно понимал, какую непростую задачу поставил перед ним король. Как патриот своей страны он был готов исполнить желание правителя и поднять престиж морского флота Франции, но как опытный моряк знал, что подвергает всех членов экспедиции и себя большому риску. Он стал тщательно и усердно готовиться к кругосветному путешествию.

Лаперуза дали под командование два новых 500-тонных корабля «Буссоль» и «Астролябия», которые были названы так в честь морских инструментов. Строители этих кораблей убедили командира, что все сделано качественно: парусники крепкие и надежные. На борт погрузили продовольствие, которое рассчитали на 4 года пути и 200 человек команды. Лаперуз придерживался мнения о необходимости дружественного общения членов команды с туземцами и делал акцент на избегании любых конфликтов с местными жителями, вспоминая о несчастье, которое случилось с Куком на Гавайских островах. Командир сделал запасы из подарков для туземцев: зеркала, бус, дешевых колечек, мелкой металлической бижутерии. Но погрузили тоже и оружие – небольшие пушки и ружья, в море могли встретиться и пираты [1, 123].

Еще один важным вопросом задавался Лаперуз – надежная команда, которая будет готова перенести разные испытания и вступить в бой с пиратами. Лично он просматривал списки кандидатов и знакомился с каждым. В команду принимали только крепких, выносливых людей, которые обладали опытом морских плаваний. Одним из претендентов был 16-летний младший лейтенант из Парижской военной школы, корсиканец по происхождению – Наполеон Бонапарт. Сначала его внесли список, но чуть позже, скорее всего по причине молодого возраста, Бонапарта вычеркнули.

1 августа 1785 года была дата выхода кораблей в море из порта Бреста. Погода благоволила морякам. Дул хороший ветер, небо было безоблачным и паруса наполнились, а оба корабля, набрав скорость, вышли в открытый океан и держали путь по направлению к Южной Америке. Лаперуз был опытным мореплавателем. Он прошел обучение в Королевской военно-морской академии, окончив ее, принял участие в Семилетней войне Франции и Англии, а также служил на разных кораблях, плавал к берегам Северной Америки, дважды плавал в Индию, именно там он встретил свою будущую жену Элеонору Бруду. В 43 года Лаперуз решил отдохнуть и вышел в отставку. На юге Франции, в своем поместье он поселился вместе с семьей. Но в скором времени ему пришлось вернуться на службу [1, 123].

Лаперуза вызывали в Версаль для беседы с Людовиком XVI. Король познакомил мореплавателя с картами и открытыми Куком новыми землями. Это было сделано с целью отправить Лаперуза в кругосветное путешествие с целью открыть новые земли, так как Франции были необходимы свои острова в океанах. Король получил обещание Лаперуза.

Оба судна дошли до Южной Америки успешно. Обогнув мыс Горн, они оказались в водах Тихого океана. После заправки и отдыха корабли зашли в Вальпараисо (Чили) на остров Пасхи, далее двинулись на север, к Гавайским островам. Новые земли открыть не удалось. Однако без происшествий достигли Аляски.

Климат был суровый – впереди льды, дул холодный ветер. Надо было поворачивать обратно. Все же решили измерить глубину и нанести на карту места, где встречались льды. Спустили на воду шлюпки и приступили к измерениям. Случилось несчастье – порыв ветра и неожиданно набежавшие волны опрокинули обе шлюпки. Корабли отнесло в разные стороны. Спасти оказавшихся в воде не удалось, так как ветер разогнал корабли в разные стороны. Погиб 21 человек, в том числе 6 офицеров. Однако после случившегося экспедиция все равно продолжилась.

Приплыв в Калифорнию и поправив такелаж, они переплыли Тихий океан и остановились на Филиппинах, там они остались ремонтировать оба судна. Лишь в апреле 1787 года команда продолжила свой путь, взяв курс на Азию, с целью исследовать ее побережье. Они прошли мимо острова Тайвань, Японии, направились по Татарскому проливу мимо острова Сахалин. И снова попытались замерить глубины. Морское дно было близко. Подул сильный ветер [1, 124].

Лаперуз приказал повернуть назад, опасаясь наткнуться на мель. Он подумал, что Сахалин связан с сушей, полуостров. Команда вышла в открытое море и повернула влево, направившись на Камчатку. Прибыв на место, суда причалили, Лаперуз высадил офицера Лессепа, говорящего по-русски. Он должен был двигаться через Сибирь в Европу, чтобы доставить королю доклад о результатах плавания.

Отходя от Камчатки «Буссоль» и «Астролябия» поплыли на юг, к Южному полушарию по направлению к Австралии. До встречи с Австралией корабли подошли к островам Восточного Самоа, с целью пополнить запас пресной воды. Но местные аборигены напали на матросов, убили 12 человек и ранили несколько десятков. Только 45 членов команды сумели спастись. Лаперуз не стал отстаивать свои права и отправился на юг.

Только в марте «Буссоль» и «Астролябия» отплыли от берегов Австралии. Путь они держали на северо-восток. Это было их последним плаванием. Никто не знал к какому берегу они пристали и что с ними случилось далее. Экспедиция бесследно исчезла.

Во Франции началась революция, поэтому только через 2 года новое правительство отправило на поиски экспедиции контр-адмирала д'Антраксто. В мае 1793 года поисковое судно подошло к острову Ваникоро, которое находилось ближе к северо-востоку от Австралии. Над лесом поднимались столбы дыма. Это могли быть сигналы о помощи. Но корабли неожиданно наткнулись на мель. Впереди сплошные коралловые рифы, поэтому двигаться дальше было опасно и корабли ушли дальше [1, 125].

Только в 1826 году ирландец Питер Диллон добрался до одного из островов Санта-Крус и обнаружил у туземцев бижутерию европейского производства. Аборигены сообщили, что обменяли эти вещи на соседнем острове. Это был Ваникоро. Там нашлись следы пребывания французов. Местные жители рассказали ему о жизни на острове чужеземного вождя и его воинов. В 1829 году Диллон привез в Париж некоторые вещи, которые свидетельствовали о том, что Лаперуз пребывал на острове Ваникоро.

Французское правительство отправило поисковый отряд под командованием Дюмон-Дервиля на этот остров. Он остановился недалеко от острова Ваникоро. Туземцы рассказали ему, что в те далекие времена два корабля пытались преодолеть рифы, но не смогли, а люди добрались до острова и жили на нем. Но о дальнейшей судьбе тех людей они не знают.

Таким образом экспедиция не осуществила поставленные цели и задачи. А исторические исследования так и не раскрыли загадочное исчезновение экспедиции.

Список литературы

1. Кубеев М.Н. Сто великих тайн мира. – М.: Вече, 2010. – 256 с.
2. Чуковский Н. К. Водители фрегатов. – М.: Стройиздат, 1993.

АВТОМОБИЛЬНЫЙ ЖАРГОН

Эззиат Жаллал-Эддин (Марокко)

*Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет
Научный руководитель: старший преподаватель Цимбал Т.Н.*

Современный этап развития лингвистики характеризуется возросшим интересом к аспектам языка, изучающим язык в тесной связи с человеком, его сознанием, мышлением, различными видами деятельности.

Особый интерес вызывает образная система языка, в частности метафора. Метафоризации подвергаются, прежде всего, слова, обозначающие наиболее известные понятия и предметы из ближайшего окружения человека. Среди них и автомобиль. Влияние автомобиля сейчас настолько многогранно, что ощущается во всех сферах человеческой жизни. Люди, владеющие автомобилем, как правило, владеют еще и особым языком.

Автомобильная лексика с ее личностным приоритетом является неотъемлемой и весьма коммуникативно активной частью современного русского языка (наряду с компьютерной и спортивной лексикой, лексикой сферы обслуживания и других сфер).

В данной статье мы рассмотрим автомобильный жаргон. Сегодня он невероятно популярен практически среди всех людей, хоть немного связавших свою жизнь с автомобилем.

Автомобильный жаргон – это разновидность речи, используемая обычно в устном общении отдельной социальной группой автомобилистов, которая не ограничивается ни возрастом, ни социальными рамками, ни статусом.

Метафоры, используемые в автомобильном жаргоне, можно классифицировать по таким признакам.

1. Сходство по цвету. Например, слово «банан» – фрукт, который имеет жёлтый цвет. В автомобильном жаргоне слово «банан» – так называемая неполноразмерная запаска. В японских автомобилях это колесо обычно имеет ярко-жёлтый диск, отсюда и название. Их общий признак – жёлтый цвет. Или слово «снежка» (ударение на второй слог) – слово, образованное от слова «снег». Снег обычно имеет белый или серебристый цвет. В автомобильном жаргоне слово «снежка» означает автомобиль серебристого цвета. Общий признак: серебристый цвет.

2. Сходство по форме. Например, слово «гвозди» – крепёжное изделие в виде стержня с головкой и острым концом. В автомобильном жаргоне слово «гвозди» означает шипы на зимней резине. Общий признак: форма. Слово «самовар» – устройство для кипячения воды и приготовления чая. В автомобильном жаргоне слово «самовар» означает корпус воздушного фильтра двигателя. Итак, их общий признак: форма чайника. А слово «батон» – хлебобулочное изделие продолговатой формы в жаргоне автомобилистов – это продолговатая по форме машина – Toyota Crown 1993 года выпуска. Общий признак: продолговатая форма.

3. Сходство по внешнему виду. Например, слово «карлсон» – вентилятор, который имеет функцию теплоотдачи. В речи автомобилистов слово «карлсон» означает пластиковый вентилятор системы охлаждения двигателя. Их общий признак: внешний вид – винт. Слово «лыжи» – приспособление для перемещения человека по снегу, которое представляет собой две длинные деревянные или пластиковые планки с заострёнными и загнутыми носками. А в автомобильном жаргоне слово «лыжи» означает продольные багажные дуги на крыше автомобиля. Общий признак: размер – длинный. Слово «мослы» – кость, преимущественно бедренная, а также – вообще выступающая кость. А в автомобильном жаргоне слово «мослы» означает дворники. Общий признак: внешний вид – длинный продолговатый предмет. Слово «селедка» – рыба, тело которой сжато с боков, с зазубренным краем брюха. Эта рыба длинная и узкая. А в автомобильном жаргоне слово «селедка» означает ремень безопасности. Итак, их общий признак: размер – длинный.

4. Сходство по местоположению. Например, слово «башка» – то же, что голова. На языке автомобилистов слово «башка» означает «головка блока цилиндров». Оба расположены наверху. Общий признак: расположенный наверху. Слово «губа» – одна из парных (верхняя и нижняя) кожномышечных складок, окружающих вход в полость рта. А в автомобильном жаргоне слово «губа» означает спойлер по низу бампера. И то, и другое расположено спереди. Итак, их общий признак: расположенный спереди. Слово «торпеда» – самодвижущийся боевой снаряд. Для автомобилистов «торпеда» – передняя панель автомобиля. Оба расположены спереди. Итак, их общий признак: спереди.

5. Сходство по состоянию и свойству. Например, слово «ведро» (с гайками) – сосуд для хранения жидких и сыпучих материалов и транспортировки их на небольшие расстояния (с гайками). А в автомобильном жаргоне слово «ведро» (с гайками) означает старую дешёвую машину в плохом техническом состоянии, которая гремит во время езды так же, как гремят гайки в металлическом ведре. Их общий признак: старый, гремучий. Слово «подснежник» – название растения, цветы появляются сразу из-под снега ранней весной и живут совсем недолго (не более месяца). В автомобильном жаргоне словом «подснежник» называют автомобилиста, который зимой ставит свою машину на прикол. То есть машина стоит под снегом и не используется. Общий признак: под снегом, появляется весной. Слово «русалка» – человекоподобное существо, девушка-рыба, живущая в море. Автомобилисты используют слово «русалка» для обозначения автомобиля, ставшего жертвой наводнения или притопленного в море. Их общий признак: под водой.

6. Сходство по функции и движению. Например, слово «гриль» – установка для приготовления блюд на углях, жару. А в автомобильном жаргоне слово «гриль» означает тюнингованую решетку радиатора. Их общий признак: решетка с функцией теплоотдачи. Слово «жучок» – насекомое, двигается по кругу. А в автомобильном жаргоне слово «жучок» означает движение в заносе по окружности. Их общий признак: движение – кружение. Слово «метла» – хозяйственный инструмент, используемый для подметания помещений и территорий от мусора. Для автомобилистов «метла» – стеклоочиститель (дворник) заднего окна. Общий признак: функция уборки (сметать снег, воду). Слово «слепая» – слепой – тот, кто не может видеть. В автомобильном жаргоне слово «слепая» означает машину с открывающимися (выдвигающимися из кузова) фарами. Такие фары похожи на закрытые глаза. Общий признак: функция зрения.

7. Сходство по нескольким признакам. Например, такие варианты сочетания признаков:

- «Цвет + форма»: слово «желток» – часть яйца, желтая и круглая. В автомобильном жаргоне – запасное колесо автомобиля с диском желтого цвета. Это синоним жаргонизма «банан». Но их общий признак, кроме жёлтого цвета, ещё круглая форма.

- «Внешний вид + местоположение»: слово «рога» – твердые, суживающиеся к концу наросты из костного вещества на черепе у некоторых животных. Для автомобилистов слово «рога» означает зеркала заднего вида. Их общий признак: изогнутые и находящиеся сбоку.

- «Внешний вид + функция»: слово «кочерга» – толстый железный прут с загнутым концом для перемешивания топлива в печи. Жаргонизм «кочерга» означает механическую коробку передач и/или её рычаг. Общий признак: длинный предмет с функцией регулирования.

- «Местоположение + функция»: слово «зенки» – глаза. А в автомобильном жаргоне слово «зенки» означает фары. Человек видит благодаря глазам. Благодаря свету фар водитель видит дорогу. Их общий признак: находятся спереди и функция зрения.

Таким образом, можно сделать следующие выводы. Автомобильный жаргон – распространенное явление в современном русском языке. Среди жаргонизмов очень распространенный тип образования – метафора, главное назначение которой выражение отношения автомобилиста к тому или иному транспортному средству или ситуации, юмор, языковая игра, образность, экспрессивность речи.

Благодаря жаргону автомобилист сразу узнает, кто перед ним стоит – «свой» или «чужой».

Список литературы

1. Гаврилова Е.Г. СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В АВТОМОБИЛЬНОМ ЖАРГОНЕ (НА ПРИМЕРЕ НОМИНАЦИЙ МАРОК ОТЕЧЕСТВЕННЫХ АВТОМОБИЛЕЙ) // Международный студенческий научный вестник. – 2016. – № 5-3.; URL: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=15994> (дата обращения: 18.03.2021).
2. Мокиенко В.М., Никитина Т.М. Большой словарь русского жаргона. – СПб: НОринт, 2001. –720 с.
3. Авченко Василий Олегович, Правый руль. URL: <https://document.wikireading.ru/63224> (дата обращения: 18.03.2021).
4. Большой современный толковый словарь русского языка в трёх томах / Т.Ф. Ефремова. – М.: АСТ, Астрель, Харвест, 2006.

ОСОБЕННОСТИ ТУРКМЕНСКОЙ СКАЗКИ

Ягмуров Худаяр (Туркменистан)

*Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет
Научный руководитель: доцент, к. филол. н. Рязанцева Д. В.*

Народное творчество туркмен очень богато и разнообразно. Особенности быта народа, одним из основных занятий которого было пастбищное скотоводство, связанное с медленными передвижениями и остановками, когда люди изобретали различные занятия, для того, чтобы занять себя, а также и то обстоятельство, что туркмены в прошлом почти все были неграмотны, вызвали широкое развитие сказочного творчества, и самобытный характер туркменской сказки.

Туркменские народные сказки – кладезь мудрости многих поколений, в них отражены особенности быта народа, его традиции, характер и юмор. В старину эти поучительные истории рассказывались во время остановок торговых караванов, на базарах и в чайханах, где собирались люди, в домах и юртах жителей селений, особенно в кругу женщин, стариков и детей.

Кочующие странники переносили из города в город сказочные сюжеты, обмениваясь самыми интересными. Туркменская сказка испытала также влияние соседних народов, обогатилась разнообразием восточной культуры и дожила до наших дней.

Собирание и постепенная публикация сказок туркменского народа начались в начале 30-х годов нынешнего века, при этом первый наиболее полный сборник, составленный М. Сакали и А. Каушутовым и содержащий 50 туркменских сказок, вышел из печати только в 1940 году. Крупнейшее издание туркменских сказок осуществили А. Каушутов, Н. Кураев и А. Тайимов в 1959 году. Работа по собиранию, изучению туркменских сказок ведется и по сей день, однако сделано уже многое, чтобы выделить характерные черты туркменского сказочного творчества.

И в сказках других народов, и в туркменской сказке выделяют три типа: 1) сказки о животных, 2) волшебные сказки, 3) бытовые сказки. Анекдоты часто добавляют в группу бытовых сказок.

Также сказки условно можно разделить на два рода: сказки-новеллы о невзгодах и приключениях героев и героинь и сказки-сатиры, в которых осмеиваются разные человеческие пороки: глупость, жадность, лицемерие и вероломство.

Мифология иранцев и арабов имеет тесные переплетения с миром туркменской волшебной сказки, как следствие культурных взаимодействий народов. Пери, дэвы, драконы, птица Симург и птица Зумруд (по-туркменски Замыр) являются обязательными персонажами туркменской сказки. Пери в туркменских сказках — это девушка-красавица, которая обычно попадает в плен к дэву. Пери может иметь магическую силу. Пери всегда помогают герою и поэтому олицетворяют собой доброе начало в сказке. Зло, которое угрожает главному герою обычно представлено образами дэва и дракона. Есть некоторое различие в образах дэва в иранском фольклоре, где дэв – это чудовище с рогами, большими глазами и носом, с копытами и хвостом, тогда как в туркменской сказке дэв похож на человека, он огромный, прожорливый и глупый. Дэвы в сказках изображены сильными и мощными героями, но при этом добродушными: они глупы, неуклюжи, часто трусливы, дэва легко обмануть и убить. Они могут быть послушными (в сказке «Сорок небылиц» дэв отказывается от своих злых намерений по приказу падишаха), также с удовольствием помогают людям (сказки «Три сына падишаха», «Караджа-батыр»). Помощниками главного героя кроме животных, пери, а иногда и дэвов, в туркменских волшебных сказках являются мифические птицы Симург и Замыр. Рассказы с участием этих персонажей имеют, как правило, следующий сюжет: герой спасает птенцов птицы Симург (также встречается имя Замыр) от дракона (змеи) и ложится спать. Прилетает птица Симург и хочет убить героя, но птенцы рассказывают ей, что он спас их от смерти, и тогда в благодарность птица Симург помогает герою: переносит его в нужное место. По пути птице не хватает мяса, и герой сказки отрезает часть своей ноги. Птица догадывается об этом и не ест мясо, а впоследствии выплевывает его и исцеляет ногу героя. В турецких, азербайджанских и других восточных сказках также часто встречается образ птицы Симург в подобных эпизодах.

Что касается положительных героев туркменских волшебных сказок, то в его роли обычно предстает младший сын падишаха, или сын бедняка, или сирота. Перед ним стоит следующая задача: поиски и добывание различных необходимых ему вещей: коней, похищенных дэвом (сказка «Караджа-батыр»), девушки-красавицы (сказки «О сыне падишаха и сыне везира», «Пять каландаров»), птицы-соловья с волшебным голосом (сказка «Три сына падишаха») или просто богатства (сказка «Сирота»). Для достижения необходимой цели, герой сказки отправляется в путешествие, где его ждут разные

испытания и приключения. Большинство сказок имеет счастливый конец, но бывают сказки и с плохим концом (сказка «Как плешивый был батраком»).

Падишах и хан в сказках выступают как носители злого умысла. Желая завладеть красивой женой главного героя, они дают ему поручения, которые непременно должны привести его к гибели. Далее различные волшебные существа, в числе которых, кроме уже упомянутых, отметим чудесного коня (сказка «Проданный сон») начинают осуществлять свою помощь. Негативными героями также могут выступать старшие братья героя, которые обманывают своего младшего брата и присваивают себе его заслуги (сказки «Караджа-батыр», «Три сына падишаха»).

Исследователи отмечают тесную связанность туркменских волшебных сказок с жизнью и бытом народа. Судьба может забросить главного героя в различные места, но всюду обязательно будет присутствовать упоминание и описание пустынь, безлюдных степей, гор и долин, ветров, пыльных бурь, одиноких чинар, караван-сараев и мечетей, дикой природы и прекрасных цветущих садов.

Туркменские сказки имеют одну общую черту. Это характерно звучащий мотив назидания. Положительные герои сказок являются носителями добродетелей, сумма которых определяет моральный облик народа. Герои сказок добры, бескорыстны, миролюбивы, склонны к прощению, почтительны со старшими, трудолюбивы. Негативные черты характера в сказках обычно проявляются только в эпизодах возмездия. Заканчиваются туркменские сказки моралью, которая часто выражена пословицей, например: «Не поджигай — обожжешься, не копай — сам упадешь» (сказка «Сын пастуха»), или: «Огонь сначала на себе испробуй; не обожжет — тогда уж на другом» (сказка «Как три брата нанимались в батраки»), или: «С сильным не борись, с быстрым не беги наперегонки» (сказка «Дыни в подарок»).

Огромное количество диалогов и прямой речи, частое употребление пословиц для иллюстрации различных ситуаций является хаарктерной речевой особенностью туркменских сказок.

Интересными композиционно-стилистическими особенностями туркменской сказки являются формулы зачина, перехода внутри сказок и концовок. Начинаются сказки стереотипно: «Было ли не было, жил один...», «Было ли не было, в старые времена...» и т. д. Сказки о животных часто начинаются прямо: «Однажды» и т. д. При переходе повествования от одного героя сказки к другому обычно употребляются следующие формулы: «О ком теперь пойдет речь? Теперь речь пойдет о...» Или: «О ком теперь послушать новостей? Послушай-ка о...» и т. д. Для описания странствий героев используются формулы: «Коротко ли он шел, долго ли он шел — и наконец дошел до...» Формула может быть расширена добавлением: «...пересекая дороги, пересекая пустыни...» или осложнена метафорическим сравнением: «Как ветер в песках, как поток в горах, как вихрь и буря, коротко ли, долго ли они мчались и...». Среди вариантов концовок сказок наиболее распространенными являются: «Я тоже нес с того пира миску плова и большущую, кость. Но вдруг по дороге споткнулся — плов по земле рассыпался. А кость пес Акбилек утащил. Так я голодным и остался». Другой вариант: «На том пиру и я был. И досталась мне на том пиру большая кость. Принес бы я ее вам, да пес Алабай выхватил ее у меня из рук и убежал». Некоторые сказки заканчиваются лаконично: «Была друзьям радость, а врагам — погибель».

Повторяемость эпизодов в сказке обычно троекратная. Также часто встречаются числа 7 и 40. Характеристика героя в туркменских сказках ведется по эпизодам, и в каждом из них герой называется по-разному. Даже в сказке, носящей имя главного героя (сказка «Караджа-батыр»), оно появляется только в середине, до этого говорится: мальчик, сын падишаха, юноша.

Таким образом, сказки туркменского народа представляют большой интерес для исследователей фольклора. Мир туркменской сказки чрезвычайно богат и разнообразен, ее сюжеты разнообразны и полны очарования, прекрасны и национальные черты, отображенные в ней: непосредственность, находчивость, простодушие.

Список литературы

1. Липовецкий М. Н. Поэтика литературной сказки. – Свердловск : Изд-во «Союз», 1992. –183 с.
2. Сакали М.А. Туркменский сказочный эпос. – Академия наук Туркменской ССР. Институт языка и литературы. – Ашхабад : Изд-во АН Туркменской ССР, 1956. – 152 с.

СЕКЦИЯ 3

АҒЫЛШЫН ТІЛІ СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

MY FUTURE DREAM

Abilda Aliya (Turkey)

*Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak
Scientific supervisor: Doctor of Philology Rysbayeva G.K.*

The English language is really in demand today. I study at the Faculty of Religious Studies, thus, knowing the English language, I will be more present my knowledge in the best possible way and many people will understand my speech. After all, already half of the world's population understands English more. I want to change some stereotypes that relate specifically to our country and nation, and prove that we also know and are competitive. There is more information on the social network in English, which allows me to gain more knowledge.

My dream is to visit America. I am very interested in this country. I hope that I will learn a lot and become an even more developed personality. After all, every day it becomes a goal for me and a very important thing. America is a very interesting country for me with different special people. Especially I like New York. This aesthetics of the city is so nice, sometimes it feels like I've been there before, although I've never visited this city. I like him so much when I watch films I feel like I'm in this city. There are many opportunities in this country, and ordinary people can afford a good and prosperous life for themselves. These people live in the moment, their teenagers also enjoy life. I searched and studied different methods and programs in the USA. Work and Travel I liked this program. In the future, I want to visit the united states with this program. My relatives currently live in New York, I follow them on social networks, they have become even more cheerful and I am so happy for them. Americans are not like we see them in films, these people are sincere and always happy to help. We all know that different people, different religions, and nations live in the United States. Therefore, each person respects both himself and the other person. Treat you with respect as a person. Now I am even more interested in this country, I do not want to compare my country with the USA. I will say that the standard of living there is much better. After all, I see my relatives and they are a living example for me. I certainly want to visit Mecca, Paris and other cities. But today we are talking about something else. This is a free country in which the same free people are gathered. For their salary, people can afford a lot. For example, good clothes, healthy food and good housing in a good place, new gadgets and self-education for yourself. I do not call everyone, this is my great interest and for this, I am writing here. I cannot hide either the negative or the bad side of the United States. But they are not as bad as you think, not as they show us in the movies. There is a more real eventful life than in the films. And this is not comparable. There are many interesting places to visit, with the help of this people develop and they have a relationship. I like the state of California, especially San Diego and Los Angeles. I can tell you interesting facts that shook me. In the USA, a man knows how to clean up after himself and cook. The women of this country have fought for equality for many years. Men still do not lose their masculinity, gallantry, and good manners despite this. They can be caring and self-care, go to the gym, read books, and work. The girls of this country know their own worth too much, so the opposite sex fights for the attention of the fair sex. Parents give them a good upbringing and do not keep their children. And teenagers from an early age begin to save money for themselves. This shows that they are already preparing to become individuals and independent people. Americans are sometimes so strange that they contradict themselves. They consider themselves to be the most successful and happiest, but they lead the world in the consumption of antidepressants. They live in a secular state, the religiosity of which is off the charts. They are obsessed with healthy lifestyles, but they are more obese than any other nation.

As befits a nation founded by pariahs, convicts, adventurers, and religious fanatics (and this demographic salad hasn't changed that much over the past four hundred years), Americans still retain a spirit of unwavering independence. Americans pride themselves on being Americans – citizens of the best country in the world – but each of them is sure to tell you that he is personally completely different from other Americans. It's much better. Americans love to boast that they are not alike and that they are not alike at all. Some Americans strongly believe that all foreigners can speak English (they are taught at school), but they do not do it out of sheer harm. The misconception that they are "just like us, they just talk, eat and dress differently" seems to stem from the fact that almost all Americans are descendants of immigrants. Residents of other countries are not strangers to them, they are potential Americans. America, like any other nation, considers itself the best nation in the world. The Americans, however, have strong evidence of this: people from all over the world are struggling to get into the United States; some are even worth the hide. What more proof is needed here? Americans need to be the best. Which game you play doesn't matter. It doesn't even matter if you win or lose. What matters is whether you look like a winner or a loser, or rather, whether you look like a winner. Primary school is primarily concerned with fostering self-esteem in children: children are taught how wonderful all their

achievements are (even if those achievements do not imply the ability to divide one number by another without the help of a calculator). In some schools, dictations were abolished altogether, because the kids will write some words incorrectly, and this has a detrimental effect on their self-esteem, i.e. makes them feel less than great.

America is rich. And not just rich. She is phenomenally rich. She has everything – oil, bread, coal, gold, cotton – everything that only can lie underground and grow on the earth. She has people – excellent workers, capable, neat, executive, honest, hardworking. America went to its enrichment with rapid strides. The country is reminiscent of a fast-paced career trader who first trades in suspenders on the East Side, then opens a ready-to-wear store and moves to Brooklyn. Then he opens a department store, starts gambling, and moves to the Bronx. The United States has created a high standard of living, America has risen to a high degree of prosperity, leaving Europe far behind. And then it turned out that she was seriously and seriously ill. And the country came to complete absurdity. She is now in such a state, today she can feed a billion people, but her own one hundred and twenty million cannot. It has everything to create a peaceful life for people, and it has arranged itself so that the entire population is in a state of anxiety. The unemployed are afraid that they will never find a job, the employed is afraid of losing his job, the farmer is afraid of a crop failure because prices will rise and he will have to buy bread at a high price, he is afraid of the harvest because prices will fall and the bread will have to be sold for a pittance.

America does not know what will happen to her tomorrow. And we know in comparison with it and will be able to tell with certainty what will happen to us in fifty years. And yet we can learn a lot from America. If an American said in a conversation, even in passing: "I will do it," he will not need to be reminded of anything. Everything will be done. The ability to keep your word, to hold tight, to be exact, to burst, but to keep your word is the most important thing to learn from American businesspeople.

Let's talk about American schoolchildren or college students. American students are uncomplicated and not constrained by anything. In class, they can sit on a chair with their legs crossed in Turkish style or with their legs crossed on a desk. Moreover, this is not a pose, not a challenge to the teacher – this is in the order of things, even the most exemplary students often do this. If you tell them that you don't like it, they will no longer do it in your class. American students do not have any complexes about their appearance. It was already mentioned above that many people suffer from overweight, but this does not bother them much. The one who is doomed to be a laughingstock here is very often the soul of society. The next point is very important and serious. I want to dwell on it in more detail. Being a bully and having bad grades in an American school is not considered cool. It is also not cool to drink, smoke, and swear. And having exemplary behavior for a boy is not considered shameful. On the contrary, it is prestigious (cool) for them to be a diligent student and have good grades in school, and losers are considered not leaders, but losers (looser). It is also prestigious to do some kind of common work, to be in sight. All this is the result of purposeful upbringing or ideology in the field of education. Americans are very fond of the word success, emphasizing that success in school is the beginning of success in a big life. Here there is a veiled substitution of concepts: the right to quality education is being replaced by the right to success. Supposedly they are the same thing.

Summing up what I wanted to say in the end, giving different examples. The USA is my dream. We all know that every country has a good and bad side. I think that we revealed it a little, it was clear to everyone. I am making efforts, and I am preparing for the visit to this country. What I like the most is that America does not restrict people, everyone does what he wants to do within reasonable limits. I think that in the future I will achieve my dream.

References

1. Ilyalf and EvgenyPetrov. One-story America. – Moscow: ACT, 1937.- 512 p.
2. Ayrat Dimiev.Cool America. – Kazan: Paradigma, 2008.- 208 p.
3. Stephanie Foul. These strange Americans (original name Xenophobe's Guide to the Americans). – Moscow: Alpina Publisher, 2016.-138 p.

KAZAKH NATIONAL TRADITIONS

Erkin Estay (Mongolia)

*Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak
Scientific supervisor: Doctor of Philology Rysbayeva G.K.*

Traditions and customs are one of the characteristics that give the spirit of the nation and express its inner and outer appearance. The Kazakh people are rich in traditions. From birth through old age and death, every step of lives has historically been marked with celebration. Even funeral ceremonies have their own special symbolism. Kazakhs have preserved many traditions and customs that pervade life's important moments, like birth, marriage, raising children, hospitality and celebration arrangements which have been passed to generations throughout the centuries. Deepening the knowledge gained about national traditions and Customs.

Traditions and customs of the Kazakh people have from birth to adulthood. They are: **Shildekhana, Besikkesalu, Tusau Keser, Sundet Toy and others.**

Ancient traditions of the Kazakh nation similar to the customs of other neighboring nations. The in this proverb "Kyrgyz and Kazakhs are born-one", this means that the Kazakh and Kyrgyz peoples are very close. At the same time, the Turkich-speaking peoples are similar to the Kazakh people. The traditions of each nation reflect the behavior and character of this people. For example: The Kazakh people are very hospitable, friendly, kind and stronger and more. It depends on his nature and tradition.

The tradition of greeting:

The tradition of greeting is one of the great traditions of the Kazakh people. When older and younger meet each other, the younger one greets the first. Older men say always "Assalaumagaleykum!". It is tradition of greeting. It means wishing good: It means, "May the light of God shine on you." That's the word It is often used when men greet of different ages adults. And next people say "Uagleykumussalam" and give him his right hand. This means good for you too. People you haven't seen in a long time they hug and shake hands. One of the features of the Kazakh people's greeting-brides greet their parents and in-laws. Respectfully, the bride bows to her parents.

Shildekhana: "Shildehana" is an ancient custom that has come down to us. This custom is dedicated to the birth of a child. In the old days, when a child is born sent messengers close and distant relatives, friends asking suyinshi (reward for the good news). Thus the birth of a son said that he was born "**Zhilkishi**" (the groom), "**at ustar**" (holder horse), at birth girls are told, was born "**saunshy**" (milkmaid) or "**koilek tiger**" (dressmaker). Notified neighbors, relatives, friends are going to "shildehana toy". Wishing the child a long life and health throw "shashu" – this is another ritual of a joyful meeting. Guests play on the lute, horse racing horses, so celebrate that. In such days they come, congratulate not only invited, but all who heard the good news of the birth of a child.

Besikkesalu: For babies, the tradition of Besikke Salu was practiced and involved placing the baby in the cradle for the first time. Special foods are prepared, and all the relatives, neighbors, and nearby children are invited. Guests to the feast brought «Shashu» or candies, or kurt, and coins. The baby's cradle is made by a special master carver. Only women who have conceived their own children are allowed to place babies in their cradles, and any woman who would place a friend's baby in this place of honor must sew and present a new "Itkoiek" to the baby's mother. The mother sings a "BesikJiri" to the baby in the "besik" to put him to sleep.

Tusau Keser: Traditions that decorate the life of the Kazakh people "TusauKeser". When the baby starts to wals parents make "TusauKeser" The woman who will make the "TusauKesu" will be chosen by the child's parents. She gives the child a present. She cuts the child's leg with a thread. The thread is made of white and black threadprepares. Made of black and white It is a good intention not to let anyone pass through the thread-means. Earlier, the child was given a horse and a saddle. Songs are sung and guests make wishes. One of the most popular song for the TusauKeser:

БЕСІК ЖЫРЫ

Қаз-қаз, балам, қаз балам,
Қадам бассаң, мәз болам.
Қаз-қаз, балам, қаз балам.
Тақымындыжаз балам.
Күрмеуінді шешейін,
Тұсауыңды кесейін,
Қадамыңа қарайық,
Басқаныңды санайық,
Қаз-қаз, балам, жүреғой...

Sundet Toy: is an ancient rite of circumcision, which was carried out for Kazakh boys and symbolized their initiation into horsemen. Earlier, in honor of this event, the child's parents arranged a dastarkhan with baiga, kokpar and other entertainments. And the guests presented valuable gifts to the hero of the occasion, the most significant of which was considered to be livestock. In Kazakhstan, Sundetis spent for sons in odd years, from 3 to 9 years old, most often at the age of 5 years. In the old days, this rite was performed by the Molda. Sundetis usually done in spring or autumn.

Wedding Traditions

Kazakh wedding traditions consist of an extensive series of rituals – starting with matchmaking and continuing even past the wedding night – and many customs and unwritten rules. His or wedding is, of course, one of the most important events in the life of any Kazakh person. In the past, early marriages often took place when the girl was 13 or 14 years old and the boy was 14 or 15. There were also unions concluded between families before the birth of the future spouses. Sometimes, if a girl's parents were against a marriage, the groom's family abducted her.

Kyzaittyru

In old times parents started looking for a bride for their son long before he reached marriageable age. They travelled through the villages, met respected families, and learned about potential brides' ancestry and background. If they found a suitable girl, they expressed to her parents the desire to match-make. Sometimes, between good friends, there was an agreement to marry each other's future children (bel kuda).

The Kazakh people are rich in traditions and Customs. The Kazakh people differ from other nationalities in their national values. I think that our country is happy with such an invaluable value.

References

1. Қазақстан тарихы. Алматы, 2008.
2. Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы, 2005.
3. Қалиев С., Оразаев М., Смайлова С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. – Алматы, 1994.
4. Құралұлы С. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің анықтамалығы. – Алматы, 1998.
5. <https://visitkazakhstan.kz/en/about/78/>
6. <https://www.nineoclock.ro/2019/12/10/kazakh-culture-and-national-traditions/>

MOBILE PAYMENT

Ermek Yersin (China)

*Al-Farabi Kazakh National University
Scientific supervisor: Koishybayeva Gulmira*

The world is developing at an alarming rate. Our lives have undergone earth-shaking changes. Due to the needs of people's lives and the promotion of the trend of the times, many high-tech products have emerged and refresh our lives time and time again. For me, the most refreshing thing is mobile payment.

China seems to have entered a cashless era overnight. The rapid development and the breadth of expansion are unprecedented. We have entered the era of mobile payment directly from the era of debit cards, surpassing the era of credit cards. Credit cards have been used in the United States and European countries for decades, and are still in use today. Of course, there is a difference between WeChat payment and credit card payment. Credit cards can be overdrawn, while WeChat payment is not. Early consumption and overdraft consumption in European and American countries may also be the reason why their mobile payment development is not fast enough, and credit cards are the main reason. Mobile payment is actually an electronic means of debit card. It is not like a credit card that can be used to borrow and consume. However, mobile payment still makes people's consumption very convenient and makes impulsive consumption easy to achieve. This may also be a test of personal rationality. It is very important to cultivate planned consumption and rational consumption.

Advantages of mobile payment:

1. High-security

As mobile payments need to pass multiple biometric authentication to ensure safe transactions, soon, even if scammers steal your data or account, they will not be able to verify fingerprints, pupils or facial features, and they will still be useless.

2. Commission and fee schedule

Mobile payment will potentially eliminate or significantly reduce credit card fees. Previously, small businesses had to return 2-3% of their total credit card revenue to the credit card company. This kind of cost accumulates, and the amount is still huge

3. Reduce late fees

Consumers like simplicity, and this is exactly what mobile payment provides! Mobile payment will reduce costs and make people no longer bothered by late fees. Various apps and mobile payments allow you to set tracking reminders.

Disadvantages of mobile payment:

1. Personal privacy information disclosure

Consumers spend through mobile payment, and merchants have a lot of consumer data. If they encounter bad merchants, transacting these data will undoubtedly bring great security risks to consumers, even personal life and property problems. Will be threatened.

2. Phone battery life

Due to the great convenience of mobile phones, few people go out to bring money, but the battery life of mobile phones is still not enough to meet market demand, so if a consumer's mobile phone suddenly runs out of power, there is no way to consume it.

Mobile payment has been around for a long time now, but it is still developing vigorously, but it is more prosperous, showing its unique value in various fields. Now, when I think of mobile payment, which is changing my life. I am full of emotions. Mobile payment is refreshing my life!

THE POETRY OF ABAI TRANSLATED INTO ENGLISH AND GERMAN AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Zarina Yesbulatova (Kazakhstan)

Abai Kazakh National Pedagogical University

Scientific supervisor: Doctor of Philology, Professor Zhumabekova A.K.

Abai's poetry, whose work mainly belongs to the second half of the XIX century, is the pinnacle of literary creativity of the entire previous era. The poetry of Abai had a huge impact on the development of Kazakh literary language. Abai creatively used all the richness of the national language, its vocabulary and grammar. Having thoroughly cleared the language of all foreign and alluvial things, comprehending the best classical techniques of the masters of the Russian literary word, Abai created a tender, stylistically developed language of Kazakh fiction. The language of Abai's poetry impresses the readers with its simplicity, clarity, and sonority. This is the attractive power of Abai's language, however, Abai's poetry is not just a set of beautiful words and original phrases, it is full of deep social significance. Abai sought to ensure that the deep content was expressed in a highly literary form. This is being reflected in his magnificent poems [1].

Starting from this principle of poetic creativity, Abai reproached the akyns for primitivism, for disrespect for the literary word, and calls their "creations" "patches" from various scraps, poor in thought [1].

Abai's creative activity took place in a dark era, which the poet figuratively called "wolf times". He made a valuable contribution to the culture of the Kazakh people, approved the democratic direction for Kazakh literature [1].

Abai's poetry should be considered in terms of the English and German translations as a means of intercultural communication. Firstly, *intercultural communication* is a discipline that studies communication across different cultures and social groups, or how culture affects communication. In this sense, it seeks to understand how people from different countries and cultures act, communicate and perceive the world around them [2, p. 255].

Identity and culture are also studied within the discipline of communication to analyze how globalization influences ways of thinking, beliefs, values, and identity, within and between cultural environments. Intercultural communication scholars approach theory with a dynamic outlook and do not believe culture can be measured nor that cultures share universal attributes. Scholars acknowledge that culture and communication shift along with societal changes and theories should consider the constant shifting and nuances of society [3, p. 321].

When translators carry out translations of some poems and verses, a free translation is assumed to convey the general idea of the poems translated. It is believed that free translation can also be a part of literary translation. Hence, it should be noted that during the process of translation, there are three potential participants of intercultural communication: the author of the source (original) text, the translator who comprehends the main idea of the original text and possible recipients (readers and speakers of target languages). In addition, it can be said that translators, as a general rule, are intermediaries between the author of the source text and the recipients. Moreover, sometimes translators can give their own understanding of the source text. In this case, they apply the methods of a free translation reproduction for the source text. Translators can commit an interlinear translation, if the source text has its very first translation into any other language. In this case, the original text plays the role of a meta-language. Naturally, there will be an intermediary language, which will help to carry out an interlinear translation of Abai's verse called "Желсіз түнде жарық ай" ("The Moonlight"). Hence, the translations of this verse should be compared in the following table:

The original text [4, p.22]:	The Russian translation (by Y. Neuman) [4, p.75]:	The German translation (by L. Kossuth) [4, p. 23]:	The English translation (by Z. Auezova) [5, p. 30]:
Желсіз түнде жарық ай, Сәулесі суда дірілдеп. Ауылдың, жаны — терең сай, Тасыған өзен күрілдеп. Қалың ағаш жапырағы Сыбырласып өзді-өзі. Көрінбей жердің то- пырағы, Құлпырған жасыл жер жүзі. Тау жаңғырығып, ән қосып Үрген ит пен айтаққа. Келмеп пе едің жол	Тихой ночью при луне Луч в воде дрожит слегка, За аулом в тишине По камням гремит река. Листья дремлющих лесов Меж собою говорят. Темной зелени покров Землю всю одел до пят. Горы ловят дальний гул, Крик пастуший — в тишине... На свиданье за аул Приходила ты ко мне.	Mondlicht ueberglaenzt die Nacht, Bebt im Wasser-Spiegelbild. Liegt auch der Aul im Schlaf, rauscht des Flusses Wirbelspiel. Dunkles Gruen verhuellt das Land. Undurchdringlich steht der Wald. Raschelnd fuerht sein Blattgewand Zwiegespraeche sonder Zahl. In den Bergen widerhalln Hundebellen, Hirtenschrei.	No wind tonight, just the moon Flooding the lakeside with silver, Over the valley, all alone, Some low huts down by the river. A spreading tree, noble and bright, Rustles its leaves in the cool night. Under the green hills, still in the light, The earth is concealed from our sight. The peaks ring out with echoes

<p>тосып Жолығуға аулаққа? Таймандамай тамылжып, Бір суынып, бір ысып, Дем ала алмай дамылқып, Елең қағып, бос шошып. Сөз айта алмай бөгеліп Дүрсіл қағып жүрегі, Тұрмап па еді сүйеніп, Тамаққа кіріп иегі?</p>	<p>И отважна и кротка, Ты прекрасна, как дитя, Прибежав издалека, Дух с трудом переводя. Места не было словам. Помню сердца частый стук В миг, когда к моим губам Молча ты прильнула вдруг.</p>	<p>Hinterm Dorf – zum ersten Mal! – harrt ich dein zum Stelldichein. Kuehn warst du trotz scheuer Scham -fast ein Kind, so zauberhaft -, als du fernher zu mir kamst, atemlos vom schnellen Lauf. Jedes Wort war hier zu viel. Ach, mein Herz war heiss entflammt, Als du um den Hals mir fielst, Stumm dein Mund den meinen fand.</p>	<p>Of barking dogs and voices. Did you travel here to follow The road to these far places? You heart wavered, all alone, Flushed with fever, cold as stone, You could hardly breathe, strength all gone, Fear touched you for no reason. Did he not stand here, head bowed down, Hiding his face in her breast? Unable to speak, and no sound But his pounding heart in his chest?</p>
---	--	--	---

Having analyzed the main aspects of the translation of “The Moonlight” verse, it can be said translators Y. Neuman, L. Kossuth and Z. Auezova, are the intermediaries of the intercultural communication. They translated this poem, having understood culture and language of the Kazakh people. They definitely know the cultural and mental peculiarities of the Kazakh people. Therefore, it is important to highlight their work as intermediaries between Abai’s masterpieces and the speakers of Russian, English and German languages. Therefore, the beauty of Abai’s lyric poem “The Moonlight” was translated into German by dint of the Russian translation. However, Zifa Auezova, who translated this incredible poem into English, did not apply the Russian translation of Y. Neuman. Since she is a native speaker of Kazakh, she translated the verse from Kazakh into English.

References

1. Sauranbayev N. The Role of Abai in the Development of Kazakh Literary Language. [Online resource]: Abai Institute // Al-Farabi KazNU. – Almaty, 2012. – URL: <http://abai.kaznu.kz/rus/?p=147> (Date of access: 08.03.2021)
2. Luring J. Intercultural Organizational Communication: The Social Organizing of Interaction in International Encounters // Journal of Business Communication. – 2011. – Vol. 48. – №3. – pp. 231-255.
3. Aneas M.A, Sandin M.P. Intercultural and Cross-Cultural Communication Research: Some Reflections about Culture and Qualitative Methods // Forum: Qualitative Sozialforschung. – 2010. – Vol. 10. – №1. – pp. 320-342.
4. Kossuth L. Abai. Zwanzig Gedichte. – Koeln: Oenel Verlag, 2007. – 136 S.
5. Kunanbayev A. Book of Songs. Rendered by J. Burnside. – Oxford: Signal Books, 2020. – 73 p.

REVISITING FRANCE IN THE 19th CENTURY: REFLECTION ON THE SYMBOLS OF THE RED AND THE BLACK

Peilin Zhang (China)

master student of International Organizations and International Exchange
Zhejiang University

Stendhal's *The Red and the Black*, or *Le Rouge et le Noir*, was published and set in 1830 – as it turned out, a classic masterpiece. The Red and the Black is generally considered as the author's major work and one of the greatest 19th century novels. Many attempts have been made to solve the riddle of the title Stendhal chose for his novel. Was Stendhal's change of title from Julien merely a question of fashion, or there are inner thoughts behind it? In the absence of direct proof of the author's intention, readers' curiosity begin to roam. This book review contains my reflection on the symbolic meanings of its title based on the novel, the life story of the author and the social background in France back in 19th century.

The red and the black situated in France in 19th century

Born in 1783 in France, Stendhal lived in a world wrought by political and cultural change. He was six years old when the Revolution of 1789 began, young enough to approve of the new republic but also old enough to remember absolutism under Louis XVI. Stendhal had been yearning for a more adventurous life. He got his chance after Napoleon Bonaparte's coup in 1799. Eager for military glory, He became an ardent supporter of Napoleon and enlisted in the French army in 1800. For the next fourteen years he fought in almost all of Napoleon's campaigns, achieving glory in Italy and Austria, but also suffering bitter defeat at the hands of Russia and Great Britain. Napoleon's fall was also Stendhal's. He was forced to flee to Italy as the Bourbon monarchy was reestablished in the place of the (Napoleonic) Empire.

This Restoration period marked a time of intense political debate. The fading aristocracy or conservatives tried to reintroduce absolutism and consolidate political power in the Catholic Church and the Army. But a rising middle class with commercial and industrial interests had become a dominant social force throughout France. This bourgeoisie, nostalgic for the glory days of the Revolution and Napoleon, sought a return to a constitutional monarchy and more *laissez-faire* economic policy.

Stendhal stepped further in his creation of the red and the black by writing about the 1830 Revolution. Unlike other examples of historical fiction, Stendhal sought to expose modern-day political tensions and corruption rather than events of the past. There is thus a certain amount of urgency in Stendhal's writing, denying his readers the novelty of a tale about chivalry and the old regime. Instead, they are forced to examine the flaws and consequences of their own society as Stendhal's presentation of a social world frequently dominated by lying, cheating, and stealing offers a hint of the author's possible intentions. In this light, The Red and the Black was just as integral a part of the 1830 Revolution as the actual fighting itself.

The “red” and the “black”: Ideal v. Reality

In the novel, Julien is dominated by two flows of thoughts which constantly fight with each other. On the one hand, he loves and treasures books like the Confessions, the Memoirs of St. Helena, and the Napoleonic Wars, and is willing to sacrifice his life for these embedded new ideas; on the other hand, in order to make a living, he has to memorize the whole Bible. These two different concepts are always in fierce conflict in his heart.

Initially, Julien is more a man of the freethinking 19th century, and he has no sincere religious beliefs. Joining Church for him is a means to advance and a source of intellectual stimulation. Before Julien successfully earned prosperity, the new bourgeois ideology represented by Rousseau, Voltaire, and Montesquieu had always occupied him. But life experience is a process of enduring the temptation of interest, money, beauty and so on. Julien is an idealist, in the meantime a constant pursuer for higher social status. After he stepped into the door of Madame de Renal (Julien's first lover and the wife of the mayor), the decadent ideas of the church and the pulp frenzy of the French Parisian upper class constantly post impact on him. His performance in the novel is one kind of process that individualism and idealism synchronism, repress, transit, and soar. He bears his belief in heart, meanwhile, bows down from time to time to the reality, the temptation and the power. Julien's failure in realizing his rightful ambition through intelligence and diligence represents the cruel reality, that is the injustice of the society.

It can be said that in this tortuous process of ups and downs, all of his personal struggle behavior of Julien paves the way for the final outbreak of his idealism. Julien can give up the rational death to pursue the perceptual survival, but he does not. It also shows the theme spirit of Stendhal: he confused in the dark reality and light bright ideal which coexists at the same time, however, he also firmly believes the sublimation and guid-

ance for mankind of idealism. “Black” represents the reality’s power of darkness, “red” represents the athanasies of idealism. Starting from the primitive human spirit, Julien is a prodigal son returns to idealism that people happy to see, even a hero.

The “red” and the “black”: Revolution v. Restoration

The “red” and the “black” symbolizes two paths lie ahead for France – revolution or restoration. At that time, although feudalism has made a comeback after Napoleon's defeat, the feudal hierarchy, an important pillar of feudal rule, has been weakened, and the idea of capitalism has spread to the French public. The elements of the capitalism are displayed in the bargaining between Julien and Madame de Renal, and Julien's request for a table and face-to-face dining at the home of Madame de Renal. The country is at a crossroad, either forwarding along the wheel of history to establish a more equal society or backward, a complete return to the Bourbons before Louis XVI. Stendhal’s preference is showed in the conversations among the characters, for example, Mathilde (Julien’s second lover) said to Julien that, “Republican era is the time of hero; people at that time were not so selfish”.

Stendhal is often regarded as “Father of the modern novel”, and the Red and the Black, is viewed as the foundation of critical realism literature. Firstly, the settings and the plots well express the style of French society of the times, displaying the hierarchy in society and the hidden flow of republic ideas. Secondly, Stendhal brings the spirits of criticism throughout the work by exposing the darkness of reality, through the creation of negative characters, and detailed description of relationships between people. His strong belief and longing toward “red” – the new order of society, is explicitly expressed through the choice Julien made in the end.

The “red” and the “black” and more

The red and the black is surly a tragic story. Julien, a young man full of ideals and doing things carefully and prudently ends up being sentenced to death. In his life journey, in a sense, “red” symbolizes the pursuit of fame, “black” symbolizes the death. In the beginning, Julien plans to be a priest, which is a career that ambitions can be achieved. However, he departed from the church to Monsieur de Renal's house as a tutor and began to run to the battlefield to pursue his career, to be a secretary of Monsieur de La Moles. Julien is a passionate dream pursuer in the first half of the story. Then his life turns grey. He goes back to the church to shoot his lover, Madame de Renal, and eventually he is sentenced to death. His life story indicates the result that his pursuit of “red” is bound to be a failure or death – that is “black”.

Furthermore, the Red and the Black is certainly a great love story, where love and conspiracy wind up, representing the “red” and the “black” side respectively. Julien and Mathilde can be considered similar in their relationship. Their love began with conspiracy, but eventually evolved into true love. This is not only contrary to their own surprise, but also confirmed that love is invincible to conspiracy. In the novel, Julien, Madame de Renal, Mathilde, represents three kinds of different purity separately. But the purity is surrounded and corrupted by conspiracy and hypocrisy. Julien painfully realizes that innocence will make people never come to anything in the end, but hypocrisy can make a person a fortune overnight with instant fame. Julien pursues status for his honor, and even gives up love. Julien really falls in love with Madame de Renal for his first love; second love, Mathilde really loves him, when Julien learns he did not kill Madame de Renal, that resurrects his intemperate love for her. It can be proved that love cannot be destroyed when Julien pour out everything in his heart to Madame de Renal, when Mathilde herself buried the head of Julien. In love, people see “red in the black”.

Conclusion

This distinguishing novel has lasting attraction to various readers worldwide. It becomes famous for good reasons as it’s a well combination of both romantic story and critical thoughts. It’s my humble opinion that the change of the title made by the author is not simply a choice out of fashion but with further consideration. The red and the black symbolize not only the life journey of Julien – the pursuit of fame and the death, but also the entanglement between love and conspiracy and the contradiction between ideal and reality, embodying the theme of human spirit. The symbols of these two colors can also be situated in French history. Restoration or revolution – Stendhal brings his observation of French society at that time into the novel with vivid description and calls out his inclination regarding France’s future by depicting Julien. As there is no general consensus of its meaning, I hope this analysis of symbolic significance could be one source of inspiration.

References

1. Stendhal. (2001). *Le Rouge et Le Noir*, World Literature translated by Cao Jingang. Beijing: World Literature Magazine.

THE EUCLIDEAN ALGORITHM

Ghulam Omer Abdullah, Abdul Manan Sulatani (Afghanistan)

Helmand university

Chancellor of Arakozia institution of Higher Education

Abstract

In mathematics, the Euclidean algorithm, or Euclid's algorithm, is an efficient method for computing the greatest common divisor (GCD) of two integers (numbers), the largest number that divides them both without a remainder. It is named after the ancient Greek mathematician Euclid, who first described it in his *Elements* (c. 300 BC). It is an example of an algorithm, a step-by-step procedure for performing a calculation according to well-defined rules, and is one of the oldest algorithms in common use. It can be used to reduce fractions to their simplest form, and is a part of many other number-theoretic and cryptographic calculations. The Euclidean algorithm is based on the principle that the greatest common divisor of two numbers does not change if the larger number is replaced by its difference with the smaller number.

Introduction

We are going to introduce the Euclidean algorithm for the purpose of finding inverses. However, it is extremely useful in many contexts, and we will use it when we begin investigating properties of certain kinds of groups. Because of this, we will spend some time becoming comfortable with it so that we have it at our disposal from now on. As mentioned above, the Euclidean algorithm is first and foremost a method for finding the greatest common divisor of two integers. Say, for example, that I want to find the (GCD) of 24 and 15. You may be able to spot right away that it is 3, but it won't be so easy when the numbers are larger. The Euclidean algorithm will be quite efficient, even when the numbers are big. Let's try something and see where it leads. We begin by dividing 15 into 24:

$$24 = 1 \cdot 15 + 9$$

Now take the remainder and divide it into 15:

$$15 = 1 \cdot 9 + 6$$

Divide the current remainder into the previous one,

$$9 = 1 \cdot 6 + 3$$

and repeat:

$$6 = 2 \cdot 3 + 0$$

Now stop. When we get a remainder of zero, we stop, and we look back at the previous remainder. In this case, the last nonzero remainder is 3, which happens to be the (GCD) that we were seeking. It turns out that this works in general here is the general procedure for the Euclidean algorithm that summarizes what we have just done.

Euclidean algorithm: Given integers n and m (suppose that $m < n$) $\gcd(n; m)$ can be computed as follows:

1. Divide m into n , and use the Division Algorithm to write

$$n = q_0 m + r_0$$

2. Now divide the remainder r_0 into m , and apply the Division Algorithm again to write

$$m = q_1 r_0 + r_1$$

i.e., to obtain a new quotient and remainder.

3. Continue this process| divide the current remainder into the previous one using the Division Algorithm.

4. Stop when you obtain a remainder of zero. The previous (nonzero) remainder is $\gcd(n; m)$.

If $m = n$, then we know what the greatest common divisor is. Therefore, it is safe to assume that one of the integers is bigger than the other.

Example.1.1. Let's try this out on some larger numbers, where it is harder to see what the gcd might be. Let's try to find $\gcd(105; 81)$, say. We divide each remainder into the previous divisor:

$$105 = 1 \cdot 81 + 24$$

$$\begin{aligned}81 &= 3 \cdot 24 + 9 \\24 &= 2 \cdot 9 + 6 \\9 &= 1 \cdot 6 + 3 \\6 &= 2 \cdot 3 + 0\end{aligned}$$

We've reached a remainder of 0, so we stop. The last nonzero remainder is 3 so $\gcd(105; 81) = 3$.

Example.1.2. Now try to find $\gcd(343; 210)$.

Solution. Run through the Euclidean algorithm until we hit 0:

$$\begin{aligned}343 &= 1 \cdot 210 + 133 \\210 &= 1 \cdot 133 + 77 \\133 &= 1 \cdot 77 + 56 \\77 &= 1 \cdot 56 + 21 \\56 &= 2 \cdot 21 + 14 \\21 &= 1 \cdot 14 + 7 \\14 &= 2 \cdot 7 + 0\end{aligned}$$

Then we see that $\gcd(343; 210) = 7$.

We mentioned that the Euclidean algorithm not only lets us find gcds, and thus show that a number is invertible in $\mathbb{Z}_n$, but that it can actually help us find the inverse. Note that if we worked backwards in our examples, we could write the gcd as a linear combination (with integer coefficients) of the two numbers:

$$\begin{aligned}\gcd(24; 15) &= 3 \\&= 1 \cdot 9 - 1 \cdot 6 \\&= 2 \cdot 9 - 1 \cdot 15 \\&= 2 \cdot (1 \cdot 24 - 1 \cdot 15) - 1 \cdot 15 \\&= 2 \cdot 24 - 3 \cdot 15\end{aligned}$$

We simply work our way up the list of remainders, collecting like terms until we reach the two integers that we started with. Similarly, in our second example we would have

$$\begin{aligned}\gcd(105; 81) &= 3 \\&= 1 \cdot 9 - 1 \cdot 6 \\&= 3 \cdot 9 - 1 \cdot 24 \\&= 3 \cdot (81 - 3 \cdot 24) - 1 \cdot 24 \\&= 3 \cdot 81 - 10(105 - 1 \cdot 81) \\&= 13 \cdot 81 - 10 \cdot 105\end{aligned}$$

Hopefully you get the idea, and you could work out the third example.

Exercise: Check that;

$$\gcd(343; 210) = 18 \cdot 210 - 11 \cdot 343.$$

Through these examples, we have (in essence) observed that the following theorem holds. It is sometimes called the extended Euclidean algorithm, or **Bezout's lemma**.

Theorem1.1. Let $n, m \in \mathbb{Z}$. There exist integers x and y such that

$$\gcd(n, m) = nx + my.$$

Using this theorem, it's not hard to determine precisely which elements of $\mathbb{Z}_n$ have multiplicative inverses.

This also brings us to our first proof.

Theorem 1.2. An element $a \in \mathbb{Z}_n$ has a multiplicative inverse if and only if $\gcd(a, n) = 1$. Proof.

Suppose that $\gcd(a, n) = 1$. Then by **Bezout's lemma**, there are integers x and y such that

$$ax + ny = 1.$$

Then, since $ax + ny - ax = ny$ is a multiple of n ,

$$\begin{aligned}ax &\equiv ax + ny \pmod{n} \\&\equiv 1 \pmod{n}\end{aligned}$$

This implies that a is invertible. What's the inverse? Why, it's $[x]_n$, since

$$a \cdot_n [x]_n = [a \cdot_n x]_n = 1.$$

On the other hand, suppose a is invertible. Then there exists an integer x so

$$ax \equiv 1 \pmod{n}.$$

But this means that $[a \cdot x]_n = 1$, i.e.,

$$ax = qn + 1,$$

or

$$ax - qn = 1.$$

Since $\gcd(a, n)$ divides both a and n , it divides $ax - qn$, so it divides 1. Since the gcd is always positive, it must be 1.

As advertised, this theorem tells us not only which elements are invertible, but how to explicitly compute the inverse.

Example .1.3. We mentioned before that 3 is invertible in $\mathbb{Z}_5$. What is its inverse? We use the Euclidean algorithm:

$$5 = 1 \cdot 3 + 2$$

$$3 = 1 \cdot 2 + 1$$

$$2 = 2 \cdot 1 + 0$$

so of course $\gcd(5,3) = 1$. We also have

$$1 = 1 \cdot 3 - 1 \cdot 2$$

$$= 1 \cdot 3 - (5 - 3)$$

$$= 1 \cdot 5 + 2 \cdot 3,$$

so the inverse of 3 is 2.

To summarize this discussion on $\mathbb{Z}_n$ and the Euclidean algorithm, we have shown that every element of the set.

$$\mathbb{Z}_n^\times = \{a \in \mathbb{Z}_n : \gcd(a, n) = 1\}$$

has a multiplicative inverse, so $\langle \mathbb{Z}_n^\times, \cdot \rangle$ satisfies the group axioms. With all of these preliminaries out of the way, we are now in a position to give the formal definition of a group, and we'll also begin to investigate some more interesting examples.

METHODOLOGY

Since the collection of materials and information in this article is in the form of a library, therefore has been used a qualitative method. and have been used in the collection of materials and information reliable, national and international sources and references. I have also benefited from the advices and guidance of experienced lecturers in compiling these materials.

In this research paper, studied and compared four deferent methods of solving linear equation system to choose a suitable method for solving linear equation system.

CONCLUSION

It would take MUCH longer than the age of the universe for a fast supercomputer to perform that many divisions!! Nevertheless, I can find the gcd of a pair a 200 digit numbers on my Macbook (which is NOT a supercomputer) in a couple of seconds. THERE MUST BE A BETTER METHOD THAN MAKING LISTS OF DIVISORS! The better method is called the Euclidean algorithm, of course. It is based on the division algorithm. Let's see how it works on a small example.

References

1. V. VEKATESWARA RAO and N. KRTSHNAMURTHY, Mathematics for B,S,C volume-3 pages(3-108)
2. Emal, Abdulhaq, Linear Algebra III Saeed Publications (2011)
3. Emal, Abdulhaq, Linear Algebra II Saeed Publications (2014)
4. Emal, Abdulhaq, Issues of linear algebra solved Saeed Publications (2017)
5. Porncky, Mohammad Raza, Tabish, Yahya Analytical Geometry and Linear Algebra, Iran Textbook Publishing Company (2015)
6. Sanaye, Ghulam, Theory of numbers and linear algebra Saeed Publications (2017)
7. Krant, S. (2011). The Schwarz lemma at the boudary. Complex variable and Elliptic equations, volum 56, 455-468.
8. Ornec, B., & Akyel, T. (2019). Some result for a certain class of holomorphic functions at the 9. Boundary of the unit disc. Conference paper in AIP Conference proceedings April.
10. Richard, F. (2004). Cases of equality for closs of Boundary-preserving Operators over Pn. Computational and function theory, volum 4, 183-188.

ADAPTATION PROBLEMS OF INTERNATIONAL STUDENTS IN CHINA

Каминская Алиса (Китай)

Чжэцзянский университет

Научный руководитель: старший преподаватель Азнабакиева М.А.

КазНУ им. аль-Фараби

(The article is based on research and surveys of foreign students of Zhejiang University)

Unlike the previous decade, Chinese government is currently pursuing the goal of attracting more foreign students to their universities. Even 10 years ago, the situation was completely opposite, because the main strategy was to educate the best students abroad [1].

For the Chinese government, attracting foreign students to study in the country is not only a tool to increase the income of educational institutions, but also a mechanism for popularizing the country abroad, as well as improving the education system within the country, improving the standards and quality of Chinese education, as well as integrating the country into the international educational space [1].

By 2000, China had accepted about 405 thousand foreign students, 88 thousand of these studied on the base of scholarships provided by the Chinese government [1, 2].

To ensure good school management, different Chinese universities in different provinces of China have rules for foreign students, but there are still certain amounts of regulations that have to be considered [1, 2].

Foreign students applying for higher education in China must obtain a competent qualification and meet the requirements for admission, have economic guarantees and a guarantor in China. Foreign students who receive an academic qualification in Chinese must participate in HSK examination.

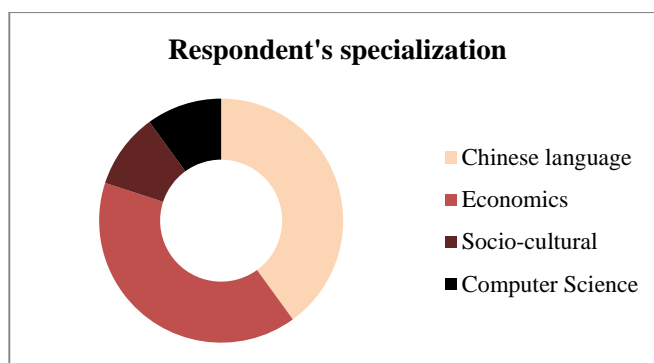
The Chinese government provides significant financial support to foreign students. At the moment, the state provides several types of scholarships, which are allocated to 279 national universities to study foreign students at all levels, including the following academic programs: engineering, natural Sciences, agriculture, law, medicine, Economics, management, Humanities (philosophy, history and fine arts). The scholarships are divided into seven categories: the Great wall program, programs of the European Union , bilateral joint programs, the Chinese University program, the program of the Association of Southeast Asian Nations, the program of the Pacific Islands Forum and the program of the world meteorological organization. Foreign students study in 465 higher education institutions in China, which were selected by the government as suitable for admission of foreign students.

Of course, scholarship support for foreign students has a significant impact on the attractiveness of studying in China. At the same time, the cost of education in Chinese universities is relatively low for foreign students and ranges from 1.7 thousand to 3.0 thousand euros for undergraduate programs, from 2 thousand to 3.4 thousand euros for master's programs and from 2.5 thousand to 3.8 thousand euros for doctoral programs [3]. It should be noted that tuition rates for foreign students in China are not set centrally, so the cost varies between universities and programs. Taking into account the above, the number of students studying on self-financing terms also increases permanently.

For objective analysis of the adaptation features of International students at Zhejiang University, the author of the article researched a sociological study, the main method of which was a survey of 10 male and 10 female international respondents.

The survey included simple questions examining person's occupation, reasons for studying in China, experience with university and etc. The average age of respondents was 23 years.

The majority of the surveyed students (40 %) studying Chinese, including specialty as future translators and teachers of Chinese. More than 40% of respondents specializing in Economics (including world economy), business, trade, as well as management (public administration) and regional studies, 10% are studying in socio-cultural profile and pedagogy, 10% in technical Sciences and computer science in 2019-2020.

Having researched at the reasons for the choice of International students to study at Chinese Universities, it was discovered that motives for choosing Chinese Universities have not changed significantly. The decisive factors here are still opportunities in finding better career and learning language and the popularity and prestige of the Chinese University.

The majority of respondents surveyed (80 %) lived on student campuses, 20% of students rented apartment.

International students of Zhejiang University positively evaluate the work of canteens, cafes, buffets, quality of medical care, conditions for sports and leisure activities organized by the administration of Zhejiang University for foreign students.

One of the important indicators of student's adaptability to study abroad is the degree of personal security. The results of surveys in 2017 showed great progress in this area. According to the results of research conducted, China treats States with a very favorable attitude to foreigners. [3] Suffice it to say that few of the surveyed International students at least once encountered any manifestations of unfriendly feelings, nationalism, and none of them became the object of physical violence or attacks. [4] The great attention to this issue by local authorities is evidenced by the creation of an emergency response system in China in 2008 to ensure the safety of foreign students.

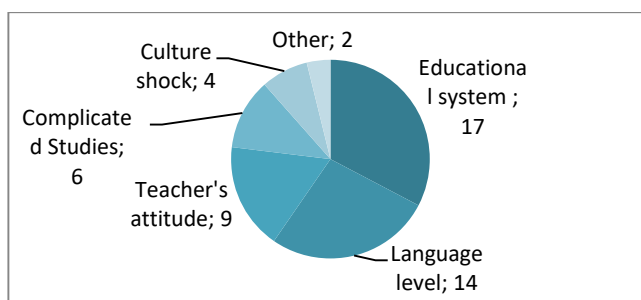
The respondents explain the reasons for low adaptation in the Chinese University as follows:

1. Educational system problem.

Most of the surveyed students said they had difficulty accepting the Chinese educational system (Diagram 2). Also, respondents mentioned that this is influenced by the Chinese culture in general. Under the problems with the Chinese educational system, students had in mind the different criteria for selecting students, the method of evaluating the results of the student, the monotony of some subjects and the selection of literature in some subjects.

2. Language level problem.

According to the survey, most of respondents explained that one of the biggest troublesome part was lack of Chinese skill (Diagram 2). Students also mentioned that Chinese language requires a lot of practice and the level certificate (HSK) is not enough. International respondents explained it that their ability to understand, write and speak Chinese cannot be compared to the level of native speakers, which are the students of same classes. Adding some information, they also mentioned that only the small amount of teachers treat this situation leniently. That leads to the net adaptation problem below.

Diagram 2

3. University teacher's attitude to International students.

According to a survey, 9 of 20 respondents declared that one of the problems that's occurring their studies is the teacher's attitude to International students and the class in general. This problem includes several factors like teacher's position to the class in general, their work and other small factors. Respondents mentioned that all of the teachers have quite good attitude to foreign students, but not all of them are used to cooperate with them and recognize the problematic factors of International students. The attitude problem is not the trouble that needs to be instantly solved, but they explained it as one of the biggest factors influencing on their studies and the view on China in general.

4. Level of Chinese educational studies.

30% of respondents explained their adaption problem in Chinese University due the difficulty of studies, fulfilled schedule, big amount of assessments. They also explained, that due to the lack of Chinese speaking, reading, writing and understanding skill, it demands more time to finish all needed tasks. It was also mentioned,

that the schedule is much occupied and the credit system can be very irrational sometimes, since some of the classes can be taken only in the winter or only in the spring semester.

5. Cultural shock.

In addition, 4 of the respondents mentioned the cultural shock factor, which cannot be ignored. In every society there are generally accepted stereotypes of behavior and communication. Representatives of the Caucasian race adhere to similar behaviors, suggesting common language norms, certain criteria for appearance and sign language. However, when integrating into China, a European may have problems adapting to the rhythm and lifestyle of the People's Republic of China. Most of the adaptation problems mentioned above can be the cause of cultural factor. This factor is not considered as the problem that has to be solved, but as the fact that cannot be changed.

A foreigner who came to live in China needs to get used to the new climate and living conditions, to replace the social environment, to a new educational system, to a new language of communication and much more.

The quality of life of a foreigner depends on how well he adapts to the new environment. To help him in this is quite a difficult task.

CONCLUSION

In General, the number of foreign students in China has grown significantly over the past 20 years. As it grows, Beijing's policy towards foreign students is also changing, migration formalities are being regulated, control over illegal activities is being strengthened, and domestic issues are being resolved. That also increases the important problematic issues of adaptation of foreign students in Chinese universities. This research allowed showing most important adaptation problems on example of Zhejiang University students. The short survey opened some of the most problematic parts and explained the situation on example of major students in Zhejiang University.

References

1. Пинигина, О. Н. Студенческая мобильность как фактор повышения качества обучения иностранным языкам и межкультурной коммуникации в ВУЗах / О. Н. Пинигина // Вестник Ассоциации ВУЗов туризма и сервиса. – 2013. – № 4 (23). – P. 33–37. [trans]
2. <https://worldeducation.uz/ru/university/положение-об-иностраннных-студентах-в-2/>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/inostrannye-studenty-v-kitae-i-problemy-regulirovaniya-ih-prebyvaniya-v-strane>
4. <https://moluch.ru/archive/210/51350/>

THE IMPACT OF THE EPIDEMIOLOGICAL SITUATION ON THE QUALITY OF EDUCATION

Кислицын Николай (Қазақстан)

ҚазИТУ

Научный руководитель: старший преподаватель Курманова Т.В.

ҚазНУ им. аль-Фараби

On March 3, 2020, the Spanish media reported that the country recognized the first death from a coronavirus, established by a retrospective study.

Doctors and scientists of the city of Valencia confirmed that on February 13, a 69-year-old man who returned from a trip to Nepal died of severe pneumonia of unknown origin [1]. An autopsy of the man was tested positive for COVID-19. On March 27, the number of patients with coronavirus was 3.2 thousand people, 167 died.

Later it turned out that the date of origin of the virus was revealed at an earlier time – December 1, 2019 and it was registered in China [1].

Since the first detected case of coronavirus infection, the situation with the spread of the virus began to deteriorate sharply, many countries had to take emergency measures to prevent it. The first country to declare quarantine was the Republic of China. Since January 23, a strict quarantine has been introduced in Hubei province. It was impossible to leave the provincial capital for two months. Residents of the city were not allowed to leave the house for 14 days, the activities of aviation and railroad communications were suspended [2].

Chinese authorities announced the end of the coronavirus epidemic in the country on March 29 [2].

Unfortunately, the quarantine affected all aspects of social life, not only in China, but also in other countries, which followed the example of the lockdown. The work of schools, theaters, restaurants was suspended and public events were canceled, many employers and companies transferred their employees to remote work.

The transfer of universities to a distance learning format will undoubtedly exacerbate the problem of reducing the quality level of graduates of many universities. After all, they have been deprived of the opportunity to receive full-fledged knowledge and skills for several semesters in a row. In particular, attend laboratory and practical classes, get acquainted with real production, modern technologies, the life cycle of which is constantly shortening due to the acceleration of progress [2, 3].

The urgent transfer of training to distance format in the context of a pandemic has significant differences from a properly planned online training based on massive open online courses. Educational organizations forced to work with students remotely in order to reduce the risks of the spread of coronavirus should be aware of the difference when assessing the effectiveness of "online learning" using distance learning technologies.

During the coronavirus crisis, all Central Asian countries, including Kazakhstan, provided not distance learning, but emergency access to online learning. The difference is that distance learning requires developing training materials, running a trial version, and examining the effectiveness of such training. Teachers and instructors should time the class so they know how much information can be provided and what students will learn during this time. There was no time to schedule online classes when COVID hit Central Asia and the rest of the world [3].

The coronavirus crisis has exacerbated preexisting inequalities in education, preventing people who were already in vulnerable situations from continuing their studies. These include schoolchildren, students living in poor or rural areas, refugees and people with disabilities. Moreover, educational losses threaten to reach future generations and reverse the progress made over decades [3].

At the same time, it should be noted that the crisis served as a stimulus for innovation in the field of education. Innovative approaches are being taken to ensure the continuity of education and training. To this end, radio and television broadcasts were organized, as well as home study kits. Distance learning solutions have been developed through rapid responses to ensure smooth learning by governments and partners around the world, including through the Global Education Coalition under the auspices of UNESCO [4]. In addition, the incident served as an occasion to recall the critical role of teachers and that government and other key partners have an ongoing responsibility to care for educators [3, 4].

According to QS, the virus affected the plans of 70% of students who wanted to study abroad: they either postponed or canceled their studies [4, 5].

Unfortunately, the number of students enrolled in universities in 2020 decreased, and forecasts for the current 2021 are also disappointing. That means that most of the universities in the world are facing financial losses. The biggest problem will be the decline in income from foreign students, who in many countries pay several times more tuition fees for local residents [6].

Online learning during the coronavirus period has become the main format of education in 2020. According to QS, by the end of the year, 55% of students were studying abroad completely online, 21% – mostly online with a small number of offline classes [7]. In the second wave of coronavirus, even those universities that announced full-time and other forms of study at the beginning of the academic year were forced to switch to the online format.

The losses incurred by the education system due to COVID19 are disappointing, they have reduced progress in achieving international education goals and more affected more vulnerable groups of the population. Nevertheless, the educational community has shown its resilience and laid the foundation for further recovery. There is still a danger of worsening the situation, and other losses of knowledge are not excluded. However, each danger of exacerbation of socio-economic circumstances is a reason to think about how you can change the situation for the better and build in the future such an education system that will meet modern requirements. Governments and the international community have a responsibility to stay true to principles and implement the necessary reforms to not only enable children and youth to rely on their promised future, but also to ensure that all educators do their part to achieve this goal.

References

1. <https://www.rbc.ru/opinions/society/30/03/2020/5e7dbfa79a7947b91d218143> [translated]
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_COVID-19_%D0%B2_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B5 [translated]
3. <https://ru.wikipe->
[dia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_COVID-19_%D0%B2_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B5](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_COVID-19_%D0%B2_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B5)
4. <https://rus.azattyq.org/a/world-bank-expert-on-pandemic-education-in-central-asia-kazakhstan/30811676.html> [translated]
5. Концептуальная записка: Образование в эпоху COVID-19 и в последующий период (2020) [translated]
6. <https://education.forbes.ru/authors/obrazovanie-ne-budet-prezhnim> [translated]
7. <https://www.gazeta.ru/social/2021/02/26/13492712.shtml> [translated]

CHINA AVIATION LOGISTICS

Liu Fei (China)

*Al-Farabi Kazakh National University
Scientific supervisor: Koishybayeva Gulmira*

As the trade between my country and other countries in the world continues to increase, and with the rapid development of my country's e-commerce, air cargo logistics has also developed rapidly. Air logistics has also become a demand for many cargoes due to its fast speed, safety, and timeliness. In recent years, my country's industrial structure is undergoing upgrading, and the market has an increasing demand for high-quality development of the logistics industry. In the future, with the ever-increasing living standards of Chinese residents, the people's requirements for the safety and timeliness of logistics will become higher and higher, and the demand for aviation logistics in the future will also increase. The development of my country's aviation logistics is facing many opportunities and challenges. With the gradual opening of my country's market, foreign aviation logistics companies are constantly entering the Chinese market, which has also increased the competitive pressure of aviation logistics companies. However, with the development of my country's e-commerce, a number of powerful aviation logistics companies have also been established. However, compared with developed countries, my country's aviation logistics development still has a long way to go.

With the increasing frequency of trade between my country and other countries in the world, aviation logistics has ushered in a period of rapid development. With the development of aviation logistics, many aviation logistics entities have begun to enter the aviation logistics market.

First of all, the three major state-owned airlines have entered the industry through the establishment of aviation logistics companies, mainly including: Air China Cargo Logistics Company, AVIC Cargo Logistics Company, and China Southern Airlines Cargo Logistics Company. For example, through cooperation with e-commerce companies, China Eastern has realized an aviation logistics system integrating transportation, air transportation, and distribution from the origin. Secondly, my country's major logistics companies are also actively entering the aviation logistics market. SF Express, YTO Express, and China Post have actively begun to deploy the aviation logistics market. For example, SF Express established the first private air cargo company in 2009. By the end of 2018, the company had already with 36 cargo planes and 15 cargo planes leased, SF Express has developed into an enterprise with the largest number of cargo planes, and the logistics industry involves all aspects and has become a comprehensive logistics service provider.

From the perspective of foreign aviation logistics companies, foreign aviation logistics companies are also actively entering the Chinese market, as well as some international freight forwarding companies. After China entered the WTO, Korean Airlines, Japan Airlines, Singapore Airlines, etc. have all actively carried out freight logistics transportation with China, and the four major international express companies such as UPS and FedEx have actively established operations in China. The center hopes to actively occupy the share of the aviation logistics market.

Through active competition, the development of aviation logistics gradually tends to the integrated development of aviation logistics. At the same time, through the cooperation between logistics companies, the industry competition environment is getting bigger and bigger, and it is also conducive to promoting the development of aviation logistics.

At present, my country's aviation airports are mainly distributed in the eastern region, while airports in the western region are less distributed. Therefore, it is necessary to take into account the needs of various regions for aviation and actively expand the infrastructure construction of aviation airports in the central and western regions. At present, railway cargo and road cargo transportation are the main competitors of air transportation. In order to improve their competitiveness, the distribution of aviation airports needs to be more dense. At present, the distribution density of airports in my country is low. At the same time, aviation logistics turnover centers can also be established in various regions. As my country's railway transportation is relatively developed, it is unrealistic to arrange airports in a large area. Therefore, the competitiveness of air cargo can be improved by setting up more regional aviation logistics turnover centers. At the same time, airlines should also actively pay attention to the development potential of the air cargo market, actively deploy domestic and foreign air cargo markets, and form a comprehensive service logistics company integrating aviation logistics enterprises, airports, and customers.

THE ROLE OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT ON ORGANIZATIONAL EFFECTIVENESS

Shekiba Hilal¹, Alinaqi Mohammadi², Sayed Abas Hashimi³ (Afghanistan)

¹Kabul University

^{2,3}Kandahar University

Abstract

Human resource management has its special significance. Human resource power has dynamic attribute that other organizational resources have not this indicators, and effectiveness, from another side work force efficiency is one of the most important issues, that organizations have deeply attention to this. It is crystal clear that the role, and importance of human power is not preservative. Among productive factors human power is the most important factor, that inattentiveness on it only could not decrees effectiveness and efficiency, rather increasing lesion, and annoyances from the occupation. In a competitive universal environment, those organizations are able to conquer their objectives, by competitive work force, and whiteout paying attention to their religion, race, attitude, gender, language, and... **The method** used in this research is using works, books, articles in prestigious national and international journals. **the main purpose** is to examine The Role of Human Resources Management on Organizational Effectiveness

Key words: human resource, management, effectiveness.

Introduction

Organizations in any society, using the limited resources at their disposal, somehow meet the individual and group needs of people in the community, and since production resources are always faced with one feature, scarcity, often the main goal of organizations is optimal use It is one of the factors of production and achieving effectiveness. These factors include land, capital, manpower, technology and management. In the meantime, human resources are the most valuable and sensitive assets of organizations. Human performance within the organization is a reflection of his knowledge, skills and values. Therefore, recognizing the factors affecting employee performance is one of the goals of human resource improvement in public sector management, which is based on measuring the knowledge, ability, motivation, job behavior and performance of employees.

Definition of job performance

There are different definitions of job performance, but what all these definitions have in common is how to perform the assigned activities and responsibilities. Some have referred to human resource performance as labor productivity, but it should be noted that performance has a concept beyond data and output. In another definition, performance is the accomplishment of the tasks assigned to the workforce by the organization (Casico, 1989). In a relatively comprehensive definition, performance is the efficiency and effectiveness in the assigned tasks and some personal data such as causing an accident, delay in attendance, absence and slowness of work. In this definition, efficiency means the ratio of returns to Resources used and effectiveness is the rate of achievement of predetermined goals; on the other hand, factors such as absenteeism, slowness in work, delays and accidents, can be good criteria for measuring performance (Robbins, 1998) Performance at the individual, group and organizational level. Factors affecting individual performance are: ability, learning, personality, perception, motivation (same source). First, we examine the important roles of human resource management in the organization.

Important roles (tasks) of human resource management

The human resources manager has a very important and valuable role in the organization. The role of human resource management in sustainable development programs is crucial. Human resource management is tied to the efficiency, effectiveness and productivity of the organizational essence. Efficiency and effectiveness that can ensure the survival of the organization and a way to gain a competitive advantage. Productivity of materials, energy, equipment and material facilities has a specific capacity and power that must be considered to increase productivity in the organization; But real and continuous productivity, which has no boundaries, is the productivity of human capital. Therefore, understanding the role of human resource management and what an HRM human resources manager should do is recommended for CEOs (Tabidian, 2014).

Performance

The amount of output of employees at a given time is called efficiency." In this definition, efficiency is an indicator of how an organization's resources are used. More output represents greater efficiency. (Provided that resources are not increased) A typewriter that Specifies the number of pages in accordance with the standard set or close to it, the employee who at a specific time a number of clients in accordance with the standard set or close to it to respond and provide service (Alvani, 2012).

A worker who produces goods with little waste, a teacher who teaches a variety of things to his students at certain hours of his teaching, and ... all these examples show the movement of these people towards greater efficiency. That is, they make the best use of the resources at their disposal. Proper use of materials, capital, manpower, time, etc. is a move towards efficiency. To measure efficiency, quantitative and tangible indicators or standards must be determined. Some of these standards and indicators can be as follows:

Number of pages typed per hour to measure typing efficiency
Number of goods produced with a specified quality within a specified time frame to measure the efficiency of the worker or production units, amount of materials used in the production of goods
Number of students accepted in one academic year, number of certificates issued within a specified time frame and so on.

Effectiveness

The effectiveness of the well-known definition of effectiveness by many management thinkers is: "Effectiveness is the amount of achievement of organizational goals." The organization can set several goals beyond its goals, such as: employee satisfaction, customer satisfaction (customer), quality of products and services, etc., to measure its effectiveness with the extent to which the set goals are achieved. And it's convenient. Effectiveness has the meaning of quality. Efficiency means using the data (resources) of the organization in a desirable and appropriate way in a short time and with low costs, in other words, with less waste. Effectiveness can be achieved by performing the following:

1. Eliminate things that no one else should do.
- 2- Appropriate delegation of authority to employees to carry out the affairs of the organization.
- 3- The remaining tasks should be done by you (the manager).

Now that we are familiar with the definition of effectiveness and efficiency, we write a brief critique of efficiency. The question here is; to what extent can we pursue efficiency? Is an employee who serves more clients always good? In terms of performance definition, the answer is yes. But if the goals of the organization are to have employees with a healthy and fresh spirit, the quality of customer service, reducing psychological pressures and job stress on employees and employee service to the number of customers more than one limit the above goals, then what is the answer? We must continue to be efficient as long as these goals are not harmed. Therefore, the efficiency tape should be stretched to the extent that it does not harm the effectiveness of the organization (Shariatmadari, 2016).

Efficiency

To better and more comprehensively understand the concept of productivity, several definitions are provided: 1. Oxford culture defines productivity as the ratio of goods produced to resources consumed. 2. Many specialized cultures have defined organization and productivity management as "the ratio of inputs to data." 3- Stephen P. Robbins sees productivity as a set of efficiency and effectiveness. Therefore, in order to achieve productivity, one must act efficiently and effectively. An organization is effective if it can achieve the goals of achieving customer satisfaction.

But if the organization achieves the same goal (customer satisfaction) by reducing the number of its employees, it will be more efficient than before. As we see in the example above, productivity is a combination of effectiveness and efficiency.

4- "Productivity in the economy is: the effective and efficient use of economic resources in the production process so that the economy of a society reaches its maximum potential, they say.

Effectiveness of human resources in the organization

In order for human resource management to be able to handle a much more complex mile from today, it needs to be given more importance and a higher status than it has traditionally had. Due to the change in the existential philosophy of human resource management and the expansion of its tasks, as well as the inseparability of organizational and management issues from personnel issues, now more than ever it is necessary for the Deputy Human Resources as an official and permanent member in important planning and involve the strategic policies of the organization. Research also shows that in recent years, the Deputy Minister of Human Resources has been in the ranks of Deputy Minister of Finance, Deputy Minister of Production and other deputies, and the person in charge is present in board meetings and is often elected as a member of the Board of Trustees. Creating a favorable environment for the effectiveness of human resources, managers in this sector should be aware of the prevailing political, economic and social conditions in order to be able to make appropriate decisions (Sadat, 2016). Organizational success depends on three factors (individual ability, organizational environment and motivation). If employees have the ability to be individual, the technical environment is supportive and motivated enough, they have the best opportunity to achieve their goals and play a valuable role in the effectiveness of the organization. If one of these factors is not present or is weak, the success of the organization will be damaged (Faizi, 1396).

Barriers to human resource productivity in organizations

1- Weakness of management: Weakness in management is one of the main factors of low productivity in administrative organizations. Lack of familiarity of managers with techniques and techniques of planning, organizing, human resource management, rewards and punishments, motivational methods, control, inappropriate selection of managers at different levels of their frequent shifts and lack of planning training courses, weakens management and ultimately reduces the body.

2 – Non-specialist manpower: Employees who have the necessary knowledge and skills in the work will perform the assigned tasks properly. Therefore, in order to improve the level of productivity, in addition to considering other characteristics, having expertise should be one of the basic principles in selecting employees in organizing employees. It should be noted that recruiting and employing qualified staff requires the creation of a human resource system in which meritocracy prevails.

3 – Lack of proper employee evaluation system: Some of the goals of employee evaluation systems are: to determine the weakness of employees in doing work and develop training programs to improve it at the organization level, create interest in employees by creating a system of rewards and rational encouragement in the organization. Establish a rational standard for conceding benefits and privileges and reduce grievances and grievances arising from biased views of employees. Therefore, employee evaluation systems should measure their performance and use it as a criterion for correcting inefficient methods. Having a proper evaluation system can be a factor in improving work motivation.

4 – Lack of motivation to work in employees: Increasing and improving productivity in the organization is directly related to the motivation of effort and effort in employees. Motivated employees are able to strive to achieve the goals of the organization, reduce costs and use resources properly. Unfortunately, for years, low work motivations have appeared as a problem (Mousavi, 1998). 5- Dominance of individual profit-seeking spirit: If in the organization people seek to achieve individual and personal goals and use the facilities and resources of the organization to achieve personal intentions and goals, ultimately the productivity of the organization in paying attention to the goals of the organization

Factors affecting the productivity of human resources in organizations

Factors affecting the productivity of human resources in organizations are generally divided into two parts (internal and external factors):

A) External organizational factors

Factors that are outside organizations and affect their productivity are external factors. The most important external factors are as follows:

1- Cultural factors: Culture as a vital factor causes behaviors in members of society. The culture that governs society as an umbrella shapes all of our behaviors. The discussion of productivity is useless regardless of the culture in which we live. How can we move forward with the slogan of productivity if we create criteria in culture that are in conflict with productivity, if in the culture of society, productivity is considered equivalent to the exploitation of individuals, then productivity will be opposed to cultural goals, Values, habits, and other cultural categories are closely related to working properly? A society in which success, creativity, innovation, waste prevention (organizational), avoidance of waste and waste of resources and the optimal use of time are considered as enduring values, is an easy way to better days than before.

2- Economic factors: Economic fluctuations and changes in the country, such as: the general level of payment of wages in the country, the general conditions of the society's economy, such as: unemployment and inflation can affect the level of productivity. For example: in inflationary conditions, people will be forced to work more due to the devaluation of the country's currency. The multi-job phenomenon will reduce productivity.

3 – Social factors: the existence of social relations based on cooperation and timeliness, social discipline, level of public education, population composition, population growth rate, literacy and health and unemployment rates are effective in the productivity of organizations.

B) Intra-organizational factors

Factors that are inside government buildings and affect their productivity are factors within the organization. The most important factors within the organization are as follows:

1- Organization space: Deployment of equipment, tools and machines of the organization and the way people are located in the organization can be effective in how the organization works.

2- Salaries: The salaries paid by the employees should provide the necessary motivation in them. In other words, employees should consider the amount of salary paid to be related to their work and fair. Usually in the public sector payment system, the salaries of fixed and equal employees are increased annually and it practically does not create a relationship with the employees' performance. Numerous studies have shown the relationship between payroll and increasing efficiency and productivity in the organization.

The organization's payments to employees should be based on fairness. What is considered as a motivational criterion in payroll is the employees' understanding of fair and just pay. Having a payment system that employees can feel and feel fair is one of the most important things to increase productivity. In general, based on Adams' theory of equality, which is one of the theories of motivational process, individuals examine their data (education, experience, effort, and loyalty) with the inputs they receive from the organization, the most important and most obvious of which is payroll. Then, by comparing other outputs and their data with other data, if a sense of justice will motivate them (Robbins, 1998).

3 – Staff training: Staff training to empower those who work in government agencies, today is known around the world as one of the strategic programs of public management, this is because everything is tied to its quality. IBM spent \$ 2 billion on its employee training programs in 1985. Interestingly, IBM's net profit that year was \$ 6 billion. Japanese employees attend in-service classes an average of 28 days a year. Statistics pay attention to human resource training in Raqqa countries show its importance in productivity development.

4 – Technology: Selecting and using the appropriate technology as tools and methods that cause work to be effective in increasing or decreasing productivity. The choice of tools, machines, methods and other tools of the manufacturer or service provider can be effective in reducing costs and increasing the organization's outputs.

5 – Encouragement and reward: Employees should receive appropriate rewards for doing things properly and continuously in doing better. Managers are often unaware that reward, however small, affects employee performance. In this regard, an example will be considered: Suppose you have neglected your rest and that of your family to do some of the work of the organization, and after that work, you refer to your manager for delivery, your manager even has the trouble of smiling and shaking his head or It also does not express simple feelings. Do you do the same thing or get discouraged from doing your homework properly? Many studies show that not receiving a reward for job performance reduces the continuity of work in a desirable way. Managers may believe that the salary received by employees is a permanent and appropriate reward for them. It is true that salary is an important factor in the retention and performance of employees, but employees want to receive various rewards in connection with their performance. Rewards can be tangible or intangible. Rewards include many simple things like: Smiling, verbal thanks, nodding means satisfaction, and so on. It is up to the managers to use various incentives and rewards to develop the desired performance in the organization.

6-Organization culture: Organization culture can play an important role in promoting or reducing the productivity of the organization: can. The culture of the organization can encourage laziness and self-cultivation or overwork and effort, quality and accuracy in doing things, and so on. The culture of the organization can hinder productivity or facilitate it in the organization (Robbins, 1998). The following are examples of actions taken by personnel that can help make the organization more profitable by reducing costs and increasing production and efficiency:

- Reduce unnecessary overtime and increase work efficiency during normal hours.
  - Take measures to reduce and control seemingly justified absenteeism and leave.
  - Proper job design to avoid wasting staff time.
  - Prevent leaving the organization with proper management and establishing healthy human and social relations and providing a suitable environment that causes employee satisfaction and, as a result, prevents leaving the organization and the costs associated with it.
  - Design an effective health and safety system and closely monitor it.
  - Training the necessary skills to train employees who are most productive.
- Knitting and hiring the most qualified person possible for any job and at any level.
- Designing a system for payment of salaries and benefits that can be used to attract and retain efficient staff from other organizations.

The main goal of human resource management in any organization is to help the organization perform better to achieve organizational goals. Helping to increase production and productivity is the most effective help that can be given to the organization. Productivity can be attributed to the effective use of human and financial resources. Although human resource management cannot have much direct involvement in how to use other resources in the organization, but due to the presence and involvement of the human factor in all scenes, resource management Human beings can play an important role in the survival and efficiency of the organization by designing programs and systems for the proper use of the organization's manpower (Sadat, 2016).

Transforming Organizations: First, it is important to introduce transformational organizations in a concise manner, and then to examine the status of human resource management. The same organizations are divided into different categories in terms of their diversity, but in terms of status can be divided into two major

categories, which are: fixed and changing or variable. "Today, all aspects of human life, including knowledge and technology, are evolving at an unprecedented rate. Organizations are constantly innovating and constantly changing in order to survive and be dynamic. The world is constantly changing and, in a sense, Drucker is the only constant change in today's world. If change, transformation and innovation were not necessary, man would still remain in the lives of early humans and perhaps even at the level of animal life, and no change in his knowledge, attitude and behavior would be achieved. If human beings did not have the ability to change and reform, they would remain in their narrow-minded framework and their progress would be blocked. As a result, in today's competitive and rapid world, the need for rapid organizational change and management is one of the basic conditions for organizational success (Amini, 2017). Organizational change does not happen without preamble. The drivers of change usually come from the organizational or market environment. These stimuli include things like competitors' bold moves, new technology, or changes in government regulations. Manager inefficiency can also be a driver for change in the organization. It has been said many times that the only thing that is fixed in organizations is change itself.

The position of human resource management: Human resource management plays a great role in all changing and non-changing organizations. The above organizations were introduced and now we will explain the role of human resource management in the organization very briefly.

Human resource management is very important in programs related to sustainable development. The role of human resource management is tied to the efficiency, effectiveness and productivity of the organizational essence. Efficiency and effectiveness that can ensure the survival of the organization and be a way to gain a competitive advantage. Productivity should be considered in the organization; But real and continuous productivity that has no boundaries is the productivity of human capital. Therefore, understanding the role of human resource management and what an HRM human resources manager should do is recommended for CEOs (Amini, 2017). Dr. Nasrin Jazani in human resource management points out that: The knowledge, and beliefs of managers and all members of an organization and how they work, have a major impact on the effectiveness of the organization. The way in which knowledge, skills, and values are transformed into high motivation and teamwork is of particular importance in achieving organizational goals. Thus, the human resources manager is involved not only in individual actions but also in the interactions of people, such as the interaction between a supervisor and a subordinate or an employee and a customer; In workgroups, task forces, and planning teams; And between groups, such as workgroups, task forces, and planning teams; and between groups or units, such as interactions between employees in the manufacturing and marketing units. In addition, it is necessary to think not only about the quality of those relationships, but also about how the impact that human resource management has on these relationships (Jazani, 2012).

Discussion:

Manpower plays a valuable role in the success and achievement of organizational goals. Effectiveness and efficiency and better organizational performance are all related to human resources and how to manage and utilize this valuable workforce. The study shows that human resources have a special dynamism and importance in relation to all resources. At the same time, the management of people seems to be more important than the presence of strong people, because the existence of strong and specialized people in the absence of healthy management is irreparable damage. Enters the organization and organizational goals.

If the existing force of the organization is used optimally and the human resources manager uses the existing force in appropriate and necessary situations according to a pre-planned plan, he can experience the success of his organization in the very near future. Yayed added that the role of human resources manager is not limited to managing people within the organization. He should adjust the program and policy of human resources according to the conditions and make his final effort to attract the best resources from outside the organization. Also, the human resources manager should try to create a collusion between the human resources in the organizations and other resources, and it should be said that the success of the organization to the human resources manager and the success of the human resources manager lies in how people manage and plan.

4. Conclusion:

It can be concluded that paying attention to the motivational factors of employees and their needs and paying attention to the individual differences of each employee is one of the most important factors that can be achieved in the productivity of human resources and effectiveness of the organization and one of the important and basic conditions for Achieving a goal in anything is motivating and motivating the people who do it. There are several factors in low work motivation in organizations and therefore management should look for ways and techniques that can increase the motivation of its employees. This is done with written appreciation or job promotion incentive payments. Given that we humans are not safe from the effects and effects of stress debilitating, so for productivity and positive performance of employees in the organization, which requires reducing risk factors such as stress, we must improve and promote mental health in the workplace. As

the most important aspects of human resource development, we have taken all necessary measures to provide the ground for the growth, prosperity and positive performance of employees while turning the work environment into a calm and acceptable environment.

References

1. Alwani, Seyed Mahmoud. (1391). General management. Tehran: Ney Publishing, 34. 2.
2. Amini, Ali. (1397, Cancer 21). www.andish.com. Retrieve management and business news: <https://iranmct.com>
3. Exiles, Seyed Ahmad. (1393). Increase Productivity. Shahverdi Publications p., 188
4. Robbins, Stephen. (1377). Human resources management. Tehran: Institute of Business Studies and Research, p. 360
5. Saadat, Esfandiar. (1395). Human resources management. Tehran: Samat Publications, pp. 6, 7.
6. Shariatmadari, Seyed Mehdi. (1395). Fundamentals and Principles of Management. Tehran: Kuhsars Publications, 48.
7. Faizi, Tahereh. (1396). Principles of organization and management. Tehran: Payame Noors University Press, 238
8. Mousavi, Seyed Abbas. (1377). Quality circles and increase productivity. Journal of Public Management, 18.

СЕКЦИЯ 4

**ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО**

КӨЗ – ОПТИКАЛЫҚ ПРИБОР

Амантай Жадыра, Ришат Бүлдіршін (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Үсенбекова А.Е., Касымова К.А.

AE250160@mail.ru

Көз – қоршаған ортаның 90% ақпаратын қабылдауға мүмкіндік беретін ең маңызды жұп мүше. Көз сезім жүйке рецепторларынан, көз жүйкесінен, өткізу жүйесінен және үлкен ми сыңарлары қыртысының шүйде аймағында жатқан көру жүйкелік орталықтарынан тұрады. Ол бассүйектегі көз шарасында орналасқан. Көздің қосымша мүшелері – қас, қабақ, кірпік, жас бездері, жас өзекшесі, көзді қимылдататын бұлшықеттер. Көз алмасы шар тәрізді, ол шыны тәрізді дене, ақ қабық (склера), тамырлы қабық және тор қабықтан тұрады. Ақ қабықтың алдыңғы бөлігі қасаң қабыққа жалғасады, қасаң қабық жарықты өткізеді. Торлы қабықта қантамырлары көп, оның алдыңғы жағы орталығында қарашық орналасқан нұрлы қабыққа жалғасады. Көздің түсі нұрлы қабыққа байланысты. Қарашықтың артқы бөлігінде екі жағы дөңес линза көзбұршақ орналасқан. Көз бұршағының қызметі – күн сәулесін торлы қабықшаға шоғырландыру. Көз қарашығы жарық сәулесін фокустайды. Көз бұршақтың заттың жақын, алыстығына қарай қисықтығын өзгертуін көз аккомодациясы дейді. Көз алмасының артқы қабырғасында көздің торлы қабығы орналасқан. Торлы қабықта құтышалар мен таяқшалар бар. Құтышалар – жарықты, түсті қабылдайтын рецепторлар. Таяқшалар – қас қарайған кездегі, яғни қараңғы түскен кездегі жарық рецепторлары. Көздің тор қабығында қарашыққа қарсы жиналған құтышалар сары дақ деп аталады. Осы тор қабығындағы көру жүйкесі шығатын жер соқыр дақ деп аталады.

Көру анализаторының қызметі:

Жарық қарашық арқылы түседі, көзбұршақ жарықты сындарады, оны аударылған күйде көздің тор қабығына бағыттайды, бұлшықеттер көз алмасын зат кескіні сары даққа дәл түсетіндей етіп қозғайды. Зат туралы анализ мидың көру аймағында аяқталады.

Көз аурулары:

1. Алыстан көргіштік (қырақтылық, гиперметропия) – көзбұршағының жарықты сындыру қабілетінің жеткіліксіздігі.

Жас ұлғайған сайын көзбұршақтың пішінін өзгерту қабілетінің төмендеуінен алыстан көргіштік пайда болады.

Алыстан көргіштік кезінде шыны тәрізді денедегі су азаяды, көз алмасы қысқарып, жарық сәулесінің сынуы көздің тор қабығының шегінен шығады.

2. Жақыннан көргіштік (сығырлық, миопия) – көз алмасы ұзындау пішінді болып, сынған сәуле тор қабыққа жетпей қалу.

Жақыннан көргіштік дұрыс еңбек режимін сақтамағаннан, көзге ұзақ уақыт күш түсуден туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Биологияческий энциклопедический словарь, Москва, – 2003ж
2. Х.С.Ганиев, А.Б.Рахимов. Биология человека. Душанбе, -2016г.
3. Р.Әлімқұлова, т.б. Биология. Алматы, «Атамұра», – 2016ж
4. Aco.imfo.ru «Глаз-какоптическая система».

ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК ИНДУКЦИЯ ҚҰБЫЛЫСЫН ПРАКТИКАДА ҚОЛДАНЫЛУЫ

Бағашар Бағжан (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Қасымова К.А.

Физиканың тылсым құбылыстары техниканың перспективті дамуына үлес қосқан бірден бір ғылым саласы болып табылады. Электр машиналарын ойлап табу адамзат тарихында ғылымның дамуын бір ғасырға алға жылжитты. Әйгілі ток генераторының жұмыс істеу принципі электромагниттік индукция құбылысына негізделген.

Электромагниттік индукция құбылысы – магнит өрісінң уақыт бойынша ағыны пайда болғанда өткізгіште немесе құрылғыда индукциялық токтың пайда болуы. Бұл құбылыспен ең алғаш Майкл Фарадейдің тәжірибелерінен таныс болдық. Ғалым катушкадағы ЭҚК магнит ағынының жылдамдығына байланысты екенін анықтады. Бұл оның мөлшеріне пропорционалды. Дәл осындай үлгі тұрақты магнит өрісінің күштік магниттік сызықтары арқылы тұйық контур кезінде толығымен көрінеді. ЭҚК әсерінен электр тогы сымда пайда болады.

Электромагниттік индукция құбылысы сымдар мен орамаларда ғана емес, кез-келген массивті металл заттарда да көрінеді. Олардағы токтар әдетте құйынды деп аталады. Индукциялық пештер жоғары температура жасау үшін өнеркәсіптік өндірісте кеңінен қолданылады.

Сонымен қатар, бұл құбылыс ток генераторларында кеңінен қолданыс тапқан. Айнымалы ток генераторы – механикалық энергияны айнымалы токтың электр энергиясына түрлендіретін электр машинасы. Көптеген айнымалы ток генераторлары айналмалы магнит өрісін пайдаланады.

Генератордың жұмыс істеу принципі – сым катушқасын магнит өрісіне айналдыру арқылы механикалық энергияны электр энергиясына айналдыру. Электр тогы қозғалатын магнит өрісінің күш сызықтары катушқаның сымдарын кесіп өткен кезде де шығарылады. Электрондар магниттің оң полюсіне қарай жылжиды, ал электр тогы оң полюстен теріске өтеді. Магнит өрісінің күш сызықтары катушқаны (өткізгішті) кесіп өткенше, өткізгіште электр тогы пайда болады. Ұқсас принцип сым жақтауын магнитке қатысты жылжитқан кезде де жұмыс істейді, яғни контур магнит өрісінің күш сызықтарын кесіп өткен кезде. Индукцияланған электр тогы оның өрісі рамка жақындаған кезде магнитті итеріп, рамка алынып тасталғанда тартады. Жақтау магнит полюстеріне қатысты бағытты өзгерткен сайын электр тогы да бағытын керісінше өзгертеді. Механикалық энергия көзі өткізгішті (немесе магнит өрісін) айналдырған кезде генератор айнымалы электр тогын шығарады.

Электромагниттік индукция құбылысына негізделген генератор тек автокөліктерде ғана емес, жылу техникаларында, альтернативті энергия көздерін алу кезінде жел турбиналарында, су электр станцияларында да кеңінен қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Тихомиров П.М. Расчёт трансформаторов. Учебное пособие для вузов. М.: Энергия, – 1976.
2. Лизунова С.Д., Лоханина А.К. Силовые трансформаторы. Справочная книга / М.: Энергоиздат – 2004.
3. Кронгарт Б.А., Қазақбаева Д.М., Имамбеков О. Физика. 10-сынып, – Мектеп. – 2019.

КҮН ЭНЕРГИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Бақытәлі Айбар (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Қасымова К.А.

Kassymova.Kamshat@kaznu.kz

Энергиясыз жер жарында тіршілік жоқ. Физиканың іргелі заңдарының бірі – энергияның сақталу заңы бойынша, энергия жоқтан пайда болмайды және мүлдем жоқ болып кетпейді, ол бір түрден екінші түрге айнала алады. Энергияны түрлі жолдармен табиғи ресурстардан алуға болады және қажеттілікке байланысты жарық немесе жылу энергиясына айналдыруға болады. Бірақ, әлемдегі басты мәселе – сол табиғи ресурстарының сарқылуында. Адамзат ол мәселеге де шешім тапты. Сарқылмайтын энергия көздерінің бірі – Күн энергиясы.

Күн энергиясы қалпына келтірілетін энергия көздеріне жатады, яғни адамның қатысуынсыз табиғи түрде қалпына келтіріледі. Бұл қоршаған ортаны ластамайтын экологиялық таза энергия көздерінің бірі. Күн энергиясын пайдалану мүмкіндіктері шексіз және бүкіл әлемдегі ғалымдар Күн энергиясын пайдалану мүмкіндіктерін кеңейтетін жүйелерді жасау үшін жұмыс істейді.

Күннің бір шаршы метрі 62 900 кВт энергия шығарады. Бұл шамамен 1 миллион электр шамының қуатына сәйкес келеді. Бұл көрсеткіш өте әсерлі — күн жерді әр секунд сайын 80 мың миллиард кВт береді, яғни әлемдегі барлық электр станцияларынан бірнеше есе көп. Қазіргі таңда ғылымның алдында күн энергиясын неғұрлым қауіпсіз деп танығандықтан, оны толық және тиімді пайдалануды үйрену міндеті тұр. Ғалымдар Күн энергиясын кеңінен қолдану адамзаттың болашағы деп санайды [1].

Күн коллекторлары мен батареяларының пайдалы әсер коэффициентін ғана есептеу тиімсіз. Тұрғылықты жердің күн сәулесі ағынының интенсивтілігін ескеру өте маңызды. Жер атмосферасының бетіне күн сәулесінің түсуі (күн тұрақты) орташа есеппен 1366 Вт/м² құрайды. Бұл жер планетасының өзі емес, атмосфераның бетінде. Жер бетіне ең көбі 1000 Вт/м² бөлігі ғана жетеді. Қалғаны атмосферада шашырап, ғарышқа шағылысады. Атмосфераның «қалыңдығы» неғұрлым көп болса, шашырау соғұрлым көп болады. Күн көкжиекке неғұрлым жақын болса, соғұрлым ұзақ жол күн сәулесінен, «қалың» атмосферадан және шашыраудан өтуі керек. Бұлттылық неғұрлым көп болса, шашырау соғұрлым көп болады. Ауа неғұрлым лас болса, шашырау соғұрлым көп болады. Күн сәулесінің нақты қарқындылығы 50 Вт/м²-ге дейін түсуі мүмкін (аспан бұлттармен жабылған) [2].

Берілген ғылыми жұмыста күн коллекторы мен батареясының негізгі түрлері көрсетілген. Олардың құрылысы мен жұмыс істеу принципі түсіндірілген. Күн коллекторының ПЭК-ін есептеу формуларарын пайдаланып, қаншалықты тиімді екені есептеулер жүргізу арқылы зерттелді. Оған қоса, шыққан нәтижелерді негізге ала отырып, жаңартылатын энергия көздерін дәстүрлі энергия көздерімен салыстыра келе тиімді жақтары мен кемшіліктері көрсетілген [3].

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Интернет ресурсы: <https://solarsoul.net/effektivnost-solnechnogo-kollektora-na-praktike>
2. ООО «Виссманн». Книга о Солнце. Руководство по проектированию систем солнечного теплоснабжения. — Киев: ООО «Злато-Граф», 2010.
3. Богословский В.Н., Крупнов Б.А., Сканава А.Н. и др. Внутренние санитарно-технические устройства: Ч. 1. Отопление. Изд. 4-е / Под ред. И.Г. Староверова и Ю.И. Шиллера. – М.: Стройиздат, 1990

КИІЗДІ МОБИЛДІ ҚОЛДАНУ

Бақытәлі Сұңғыла (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Үсенбекова А.Е

AE250160@mail.ru

Қазақ қол өнерінің өзге ұлттан ерекшелігінің негізі киіз басу өнері. Киізді, соңғы кезде мұражайлардан көретін болдық. Киіз үй б.з.б. 3000 жылдықта пайда болды деген деректер бар [1-3]

Киіз басу – көшпелі халықтардың, оның ішінде қазақ халқының өте ертеден келе жатқан дәстүрлі қол өнері. Қазақ халқы киіз басу технологиясын өте ерте заманнан игерген [1].

Ноин – улин мен Пазырық қорғандарынан (б.з.б. V ғ) табылған заттар ішінде киіз бұйымдары бар[2]. 2016 ж Монғолия археологтары Алтай тауларынан шамамен 1100 жыл болған әйелдің мәйітін тапқан, мәйітпен бірге киізден жасалған етік, өрнек салынған киіз, ер тоқым, теріден, киізден жасалған киімдер мен басқа да заттар табылған [4-5].

Киіз басу ісі жыл маусымына байланысты болған, ол күзде қойдың күзгі жүнін қырқып, күзем жүнді өңдеп болғанға дейін созылған. Қойдың жүнін қырқар алдында жүні таза болу үшін, қойларды ағын суға 3-4 рет тоғытып жүнін жуған. Қазіргі кездегі фетр деген киізге ұқсас матаны да киіз басу технологиясы бойынша жасайды. Киіз, жасалу барысында 80%-ға жуық шуиды. Киіз басу кезіндегі ең жоғары тығыздық 0,55г/см³. Егер тығыздығын одан әрі арттырса, киіз ыдырап, жүн талшықтары үзіле бастайды.

Үй жағдайында, қолмен киіз басу кезеңдері:

1. *Жүнді сабау.* Жүнді түсі, сапасы бойынша ажыратып алады. Одан соң ешкі терісін төсеп, үстіне жүнді салып, ұзындығы шамамен 1 м-дей сырты тегіс, таяқпен жүнді араластыра отырып сабайды.

2. *Шабақтау.* Жүнді киіздің көлеміне қарай, қамыстан жасалған шиді жайып, бетіне жүнді салып шабақтайды. Одан кейін киізге ою-өрнек нақышталып, боялған түрлі-түсті жүннен жасалады.

3. *Булау әдісі.* Булау кезінде қайнап тұрған, өте ыстық суды ши бетіне салынған жүннің үстіне бір шегінен себелеп құяды. Ыстық су жүн талшықтарының буланып, өз ара бір-біріне кірігіп, жабысып киізденуіне жағдай жасайды. Су себіліп жатқан жағынан бастап дайын отырған 3-4 әйел ақырыпдап жиді жүнін қозғалтпай орап отырады. Шиді ораған сайын үстіне ыстық суда азап-аздап құйып отырады. Шиді толық орап, жинап болған соң, жұмырлап байлайды, ортан белінен, кейді екі жерінен арқанмен байлап, домалатады. 10-12 адам қатар жүре отырып, шиге ораулы киізді аяқтарымен теуіп отырады, соңынан үстіне ыстық су құйып, сығымдап, тонмен, көрпемен жауып таспап булайды.

4. *Білектеу әдісі.* Жабулы жатқан киізді шешіп алып, ашып, тағы да жіпен шандып байлайды. Киізшілер киізді білектерімен ұрып басады, тізесіне соғады. Білектеп болған соң, киізді ұзынынан екі қабаттап бүктеп, екі бұрышын беттестіріп, шуда жіппен көктеп тігеді.

5. *Қарпу әдісі.* Киізді ши үстіне салып, айнала отырады. Киіздің әр жерінен қамти ұстап, оңды-солды қарпиды. Сол кезде киіздің шептеті жиналып тегістеледі, бос қылшықтары түседі. Қарпудан кейін киіз кірігіп, көлемі аздап кішірейеді. Енді киізді ұзынынан созылай есіп, шиыршықтап, бір жақ шегін жұмыралай білектеп келесі шегіне дейін барады, сонда киіз молайып, созыла түседі.

Киізді мақсаты бойынша жасап, атайды – өре киіз, кесек киіз, текемет киіз, сырмақ киіз, талдырма киіз, сатымсақ киіз, қозы жүнді киіз, т.б. [1].

Киізден жасалатын бұйымдар:

Киіз үйдің сыртқы жабдықтары, киіз үй бұйымдары, төсеніш, тоқым киізі, киімдер, жабулар, қамыт, ершік киізі, жады, қом, күйме киізі, бесік жабдығы, күйек киізі [2].

Қазіргі замандағы механикаландырылған киіз басу:

Жүн арнаулы машиналармен көпсітіліп, майланып араластырылады. Одан соң, жүнді тарақтап түту машинасында түтіледі. Түтілген жүнді жасалатын бұйым пішіміне қарай тартылып, талдыру машиналарында дірілдеткіш, қызған тақталар арқылы жүн талдырылады және күкірт қышқылының ерітіндісі сіңіріледі. Одан соң, басу машинасына жіберіледі, «білектенуден» өтіп, нығыздалады. Киіз жасалатын бұйымның қажетті мөлшеріне дейін кішірейеді. «Білектеу» бірнеше рет қайталанады және киіз кергіш машинамен түзетіліп отырады [1].

Алматыда Қастеев мұражайында экспозицияның сәнін келтіріп тұрған Романова Бибайшаның текеметі – алтын қордағы баға жетпес туындылар қатарында [6].

Киіздің денсаулыққа пайдасы қандай? Киіз өте жеңіл, температураны бірқалыпты ұстайды. Жуған сайын жаңарады.

Біздің елімізде киіз басу өнері замануи талаптарға сәйкес түрлі киім үлгілері жасалып, сәнге айналууда. Киізді соңғы кездерде мобилді телефондардан шығатын зиянды толқындарды «ұстап» қалады деп айтылып жүр. Мүмкін солай да шығар... Ұлтық ата кәсіп болған, суықта пана болған, ыстықтан қорғаған, ыдыстарды сақтайтын түрлі нақышты заттар болған киіздің ұмытылып бара жатқаны жаныма батады. Осы орайда қазіргі кезде саналы әрбір азаматтың қолынан табылатын мобилді телефонға киізден қапшық жасадым. Ол біріншіден ұлттық зат, екіншіден табиғи дүние, үшіншіден әдемі-сәнді төртіншіден денсаулыққа зиянды толқындарды «ұстап» қалатын қасиеті шындығында бар шығар?

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Киіз басу – Уикипедия. (kk.m.wikipedia.org.)
2. Киіз – Уикипедия (kk.m.wikipedia.org.)
3. tirshilik-tynusy.kz Сырдария облысы қоғамдық саяси газет «Киіз басу өнері ұмыт болып барады». 14.13.2021ж 1 бет.
4. mugalzar.kz «Киіз басып, текемет тіккен әжей» 08.10.2020ж
5. Ютуб канал (Самая странная находка археологов» 14 сәуір 2017ж
6. www.gmirk.kz А.Қастеев атындағы өнер мұражайы. Киіз басу өнері.

ТІГІНШІЛІКТІҢ ОФИСТАҒЫ ПАЙДАСЫ

Берікбол Айжұлдыз (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Үсенбекова А.Е

AE250160@mail.ru

Тігін тігу өнері – әлемдегі ең ертеден келе жатқан кәсіп. Былайша айтқанда бұл өнер адам баласымен бірге жасап келе жатыр. Өте ертеде адамдар өлген жануар терісінен киім кигені адамзатқа белгілі, олар инені сүйектен жасаған болуы керек. Кейіннен бұл іспен әйелдер айналысатын болған. Тігіншілік – қазақ қолөнерінің өміршеңдігін жоймаған басты саласының бірі, қол мен қиялдың еңбегі, халықтың тұрған географиялық ауданына, күнкөріс үшін айналысатын ата кәсібіне біте қайнасып шыққан туынды. «Тігін тігу өнері – маххабат пен сұлулыққа деген құштарлық жиынтығы»- деген әдемі сөз бар екен [1].

Тігін өнері тігін машинасының тарихымен бірге дамыған. Қазіргі кезде тігін машинасының қол машина, аяқ машина және электр машина деген үлгілері бар. Тігін машинасының үш класы шығарылады: тек тура тігісті – 2М, тура және бір-екі жіпті инемен ирек жүргізетін – 132 класты, бір немесе екі жіпті инемен тура немесе ирек сызықты тегіс жүргізетін және өрнек жүргізетін, сонымен қатар арнайы тігіс тігетін 142 класты тігін машиналар [2].

Тігін машинасы шыққалы қол тігіс түрлері мүлде ұмытыла бастады. Қазіргі кезде қол тігіс тек қазақы ұлттық жасау-жабдықтарды дайындау кезінде ғана қолданылып жатыр [3].

Енді байырғы, қазақтың қол тігіс түрлерін қарастырайық:

Көктеп тігу. Көктеутін екі түрі болады. Біріншісі – инені алшақ шаншып, екі матаны бір-біріне жапсыра тігу. Екіншісі, теріден пішілген киімдерді немесе саба жасағанда жіптің ұшын түйіп, бір өткізіп алған соң, қайта түйіп кете беру. Екінші алшақтау жерден, осылайша іліп тігу. *Тенуу тігісі.* Ине шаншымын жиі алып, тек бір шаншымнан емес, инені шүберекке әлденеге шаншып тізіп алған соң бірақ тартып шығаруды *тенуу* дейді. *Жөрмеу тігісі.* Бұл – теріден, көннен, киізден тігілетін жабдықтар мен киімдерді тіккен кезде қолданылатын тігістің түрі. Киіз үйдің киізден жасалған жабдықтарын осы *жөрмеу* әдісімен тігеді. Шетін жиектеуге де жөрмеу әдісі қолданылады. Жөрмеудің жапсырып тігу, бүгіп тігу түрлері де бар. Екі киізді, теріні беттестіріп алып, шетінен инені көлденеңінен түйреп шаншып, жіпті орап түсіріп тігеді. Жөрмеудің мынадай түрлері де болған – сіргеше жөрмеу, асықша жөрмеу, шырыштап жөрмеу, торлап жөрмеу. *Қабу тігісі* – арасына жүн, мақта салынып жасалған жабдықтар, астарланған бұйымдардың бір-біріне жабысып тұруы үшін қолданылады. *Қайып тігу* – ертеде қайып тігуді берік әрі сәнді болуы үшін киімдердің жаға-жең, бас киімдердің көрнекті тұстарын тігуге жиі қолданған. Өте берік болады. Етікшілер осы тігіс түрімен тіккен. *Таңдай тігіс.* Қосылатын екі жапсарды кезек қиғаш қабырғалата тігу – таңдай тігіс деп аталады. Осы әдіспен оюларды жапсырып тігеді. *Торлау тігіс.* Бұл жөрмеу тігістің бір түрі. Түйме өткізілетін тесіктердің кенересі сетінеп, қалпын бұзбауы үшін қолданылады. *Жара тігіс.* Киіздерді құрастырғанда, аяқ киім ұлтарағы, киіз байпақтың қонышын немесе табанын қаусырғанда, терілерді тіккенде қолданылатын тігіс түрі. Тігіп отырған екі заттың шеттерін не астыңғы не үстіңгі бір жақ қыртысынан ғана шаншып, инені сол шеттің ортасынан жара шығарып отырады. *Қабырға тігіс* екі жапсарды қосу үшін қолданылатын тігіс. Торлаудың кесек шаншып тігілетін түрі. Осы тігіспен кездемелерге, оюлар шетін жапсыруға, тоқыма заттарға өрнек салып тігуге болатын тігіс түрі. [3]. Қазақ халқының дәстүрінде сан ғасырлар қызмет еткен, жоғарыда аталған қол тігіс өнерін біздер, келер ұрпақ ұмытпағанымыз жөн. Бұл тігіс түрлері – халқымыздың тұрмыстық қажеттілігінен туындаған алтын қазынаның бірі десек артық болмас.

Мен тігін өнерінің аппликация жасау түрін ұнатамын. Аппликация латынның «applicatio» – қосу, үстіне қою, жапсыру деген ұғым беретін сөзінен шыққан термин сөз. Аппликацияны үлкен матаның үстіне керек түсті маталарды таңдап алып, қажет үлгіде қиып композиция жасай отырып жасайды. Матаға жасалатын аппликация – бұл кестенің бір түрі деп айтуға болады. Қазіргі кезде аппликацияның бірнеше түрі бар – көлемдік аппликация, жазық аппликация, бір түсті аппликация, түрлі-түсті аппликация, екі түсті (қара мен ақ) аппликация, белгілі бір затты жасау аппликациясы, мазмұнды аппликация, сәндік аппликация, пейзажды бейнелейтін аппликация. Аппликация жасауға түрлі материалдар қолданылады, мысалы – бисер моншақ, қағаз, киіз, мата, жіп, тері, үлбір, балшық, ермексаз, фетр мата, ши, ағаш таяқшалар, т.б. [4].

Аппликация – көркем шығарма, сәндік қолданбалы өнерге жатады. Адам өмірінде аппликацияның алатын орны ерекше. Өйткені үй тұрмысында, киім үлгілерінде, т.б. бұл өнер көп кездеседі.

Апликация адамның эстетикалық сезімін оятып, қиялын, шығармашылық қабілетін дамытады. Әр халық туған жер көрінісіне байланысты өрнектер жасаған. Солтүстік халқы өз өрнектерінде елік, шыршаларды бейнелесе, қазақ халқы кең даланы, мүйізді қойлар мен жылқыларды бейнелеп, түрліше атаған. Әзірбайжан халқы геометриялық фигуралар мен өсімдіктер әлемін бейнелеген. Әр халық ұрпақтары сол өнерді жетілдіріп, бізге дейін алып келген.

Сәнді қолданбалы өнерді киізден, кілемнен, матадан, керамикалық ыдыстан, кітаптарды безендіруден, ақшалардан, арихитектурадан көреміз.

Апликацияны жасау кезінде көптеген тәрбиелік және білімділік міндеттерді орындауға болады. Апликация жасауда мазмұнына байланысты төртке бөлінеді: 1. Заттық апликация. 2. Сюжеттік апликация. 3. Өрнектік апликация. 4. Шрифттік апликация [5].

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Emur.kz «Тігін тігуді онлайн үйренуге болады».
2. kk.m.wikipedia «Тігін машинасы».
3. kk.m.wikipedia org «Тігіс түрлері».
4. Ru.m. wikipedia org «Апликация».
5. Engime. Org. «Апликация. Апликация түрлері».

ТЕРІ ИЛЕУ – ҚАЗАҚТЫҢ АТА КӘСІБІ

Касип Ерханат (Монғолия)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Үсенбекова А.Е

AE250160@mail.ru

Аң терісін адамзат б.з.б алғашқы қауымдық құрылыс кезінде киім ретінде, төсеніш ретінде, баспана жасау үшін пайдаланған. Қазақ халқының тұрмыс тіршілігі мал бағумен, аң аулаумен тығыз байланысты көшпенді халық болған. Аң аулағанда қасқыр, түлкі, қарсақ, қоян, бұлғын тіпті жолбарыс та аулап, терісін илеп, түрлі тондар мен ішіктер тіккен, ер тоқым, қамшы, етік, аяқ қап, торсық, т.б. бұйымдар жасаған. Аң терілерін илеп өңдегенде терінің ішкі жағына айран немесе оған қарабидай ұнын жағып 1-2 тәулік қалдырады. Қоян, түлкі, қарсақ, бұлғын терілері өте жұқа болғандықтан тез иі канады [2].

Мал терісін илеу үшін «малма» деп аталатын сұйық дайындап алады. Малманы дайындау үшін ұйыған айранды дорбаға құйып, астына ыдыс қойып, аузын байлап, іліп қояды. Айранның сары суы ыдысқа жиналады. Сары суға қарабидай ұнын және кебек қосып ашытады. Ашыған қоспа малма деп аталады. Малмаға теріні салып, қақпақпен жауып, үстін ауыр затпен бастырып қояды. Күніне 3-4 рет теріні аударыстырып отырады, себебі малма толық жібітпесе, әр жері қатқыл болып қалады. Малма аздау болып қалса, үстемелеп ұн, кебек, сары су қосып теріні жылырақ жерге қойып тағы бастырады, терінің біркелкі жұмсақ болғанын қадағалайды. Жылқы терісі қалың, сондықтан малмада 15-20 күн жатады. Терінің иі қанғанын білу үшін, түгі жағынан ұстап, екі жаққа тартып көреді. Иі жақсы сіңген терінің түгі түбінен ағарып жарылады және теріге тебен ине шаншығанда жеңіл сұғылса, терінің иі қанғаны. Енді теріні малмадан шығарып, ағашқа жайып суын сорғытады. Сәл дегдіген соң жұмыр ағашқа теріні асып қайып, қырғымен қырып отырып, шелін, түгін алады. Одан соң керіп қойып, 10-шақты күн аязға сорғызады, яғни «аязға пісіру», тері ширап, аппақ болады. Теріні үйге кіргізіп, тобарсытып алып, талқыға салады [1]. Талқыдан шыққан сиыр терісінен таспа тіліп, одан тартпа, айыл, өмілдірік, құйысқан, қамытқа құлақбау, үзеңгі бау жасаған. Жылқы терісінен қамшы, шылбыр, жүген, т.б. жасаған. Серке терісінен нәзік мүліктер жасалады [3]. Теріні бояудың екі мақсаты бар – біріншісі өң беру, екіншісі – су өтпес етіп ширектіру. Ең көп тараған және тиімді тәсілі – қабыққа салып бояу. Бұл әдіске талдың теректің, еменнің қабықтары қолайлы. Сонымен қатар, жер қынасын, шеңгелдің, көк тікеннің бүрлерін де қолданады [4].

Пайдаланылған әдебиеттер

1. kk.m.wikipedia «Мал терілерін илеу».
2. kk.m.wikipedia.org «Аң терілерін илеу және өңдеу».
3. Райымбеков Қ.Ж., Байғабылова Қ.Т. Сен білесің бе? Энциклопедиясы. Алматы. «Аруна» баспасы.
4. Surak.baribar.kz «Теріні қалай илейді?» 10.01.2014ж.

ҚАЗАҚТЫҢ ТҰҢҒЫШ БИОЛОГЫ – К. МЫҢБАЕВ

Қаділет Ақмарал (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Үсенбекова А.Е

AE250160@mail.ru

Еліміздің дамуында өмірдің әр саласында елім, жерім дейтін озық ойлы ұлдарын халықтың өзі туғызып отырған. Олар кешегі өткен алыптарымыз Шоқан, Абай, Мұхтар, Қаныш тобы болса, сол қатардан ойып орын алатын тұлға К.Мыңбаев [1-4]. Өткенге баға беру – халықтың еншісі. Қазақтан шыққан тұңғыш биология ғылымдарының докторы, ВАСХНИЛ академигі Кәрім Мыңбаевтің есімі мен еңбегі туралы көп адам біле бермейді. Ол кісінің өлімі де қазірге дейін жұмбақ екен...

Кәрім Мыңбаев 15 тамыз күні 1906 ж қазіргі Қарағанды облысы Нұра ауданы Ивановка аулында дүниеге келген. Кейіннен бұл ауылға Кәрім Мыңбаев есімі берілді. Ол арғын тайпасы, Қуандық руының Тоқа бөлімінен шыққан [1]. Ақмоладағы орыс-қырғыз приход мектебінде ең үздік оқушы болған. Ержеткенде қабілеттілігінің арасында 2-3 жұмысты қоса атқарған [3].

К. Мыңбаев – қоғам қайраткері, ғалым, қазақтың тұңғыш биологы – селекционер ғалым. 1944 ж биология ғылымдарының докторлығын қорғаған. Осы жылдан бастап ВАСХНИЛ-дің Қазақ филиалы президиумының төрағасы болады. Ал, 1946 ж Қазақ КСР ғылым академиясының корреспондент мүшесі. С.Сейфуллиннің кеңес беруімен Ташкент қаласындағы Орта Азия мақта – ирригация институтын 1932 жылы бітірген. 1932 – 1936 жж Қазақ ауыл шаруашылық институтында және Алматы селекция станциясында ғылыми – педагогикалық жұмыстарда болды. 1936-1942 жж Ленинград қаласындағы Бүкілодақтық өсімдік шаруашылығы ғылыми зерттеу институтында аспирантурада оқыды. Академик Н.И. Вавиловтың шәкірті болды. Осы институтта кандидаттық және докторлық диссертацияларын қорғады. Н.И. Вавиловтың жетекшілігімен осы институттың каучукты өсімдіктер бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалды [1]. Кәрім атамыз туралы айтқанда қазақтың аграрлық саласының бастауында тұрғанын айта аламыз. Ол еліміздің аграрлық ғылымының негізін қалаушы. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты, республика Мемлекеттік жоспарлау комитетінің бірінші орынбасары [4]. Мыңбаевтің негізгі ғылыми зерттеулері көк сағыз өсімдігіне және астық тұқымдас-тарына арналды. Ол 200-ден астам ғылыми еңбектің авторы, соның ішінде екі монографиясы бар. Негізгі еңбектері «Көк-сағыз. Биологиялық ерекшеліктері, селекциясының жаңа әдістері, 1946ж», «Бетпақ дала шөлі, 1948 ж.», «Ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігін арттыру жолдары, 1948 ж.». Ол бидайдың өнімділігін арттыру үшін тек суармалы жерлерде ғана емес, сонымен қатар Оңтүстік, Шығыс Қазақстан облыстарының тәлімді жерлерінде де егуге болатынын дәлелдеді. Қазақстанда қант қызылшасы мен кендірді биологиялық-селекциялық тұрғыдан сипаттап жазған тұңғыш ғалым [1].

К. Мыңбаев 1948 ж 30 қыркүйекте Мәскеуге іс сапармен бара жатқан жолда ұшақ апатынан қайтыс болды. Онда атамыздың үзеңгілес серіктері, сол кездегі ауыл шаруашылығы саласындағы білгір маман ғалымдар: Қылыш Бабаев, Сапар Нұғыманов, Хасен Наурызбаев және Солонников бірге көз жұмды [4].

Кәрім Мыңбаев атамызды келер ұрпақ білуі тиіс, осы орайда Алматы облысы Жамбыл ауданындағы бір ауылға, Ағадыр станциясындағы бір мектепке және Алматы қаласындағы көшеге Мыңбаев есімі берілді. К.Мыңбаев еңбектерін ЖОО-ғы биология факультеттерінде оқытылғаны жөн. Ол кісінің қысқа да мағыналы өнегелі өмірі бізге үлгі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Kk.m.wikipedia.org «Кәрім Мыңбаев».
2. History – state.kz Астана Ақшамы газеті. «Кәрім Мыңбаевті кім біледі?» 17.02.2017ж.
3. Nuralib.kz «Мыңбаев Кәрім Мыңбайұлы».
4. Egemen.kz «Мыңбаев» 03 тамыз, 2011ж.

ҚОЙДЫҢ СЕЛЕКЦИЯСЫ

Қойшыбай Ершін (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Үсенбекова А.Е.

AE250160@mail.ru

Адамзат қой малын 10-11 мың жыл бұрын қолға үйреткені дәлелденген. Ең алғаш қой малын қолға үйреткен орталықтар деп Жерорта теңізінің маңын, Орта Азияны, Қазақстанды, Орталық Азияны, Оңтүстік Африканы айта аламыз. Үй қойының арғы тегі – муфлон және арқар болып табылады. Қойды адамзат етті – майлы бағытта өсірген. Ғасырлар нәтижесінде сұрыптау арқылы қой малын бағушы халық қойдың қазіргі қолтұқымдарын шығарған, мысалы – еділбай қойы, бағаналы қойы, ырғыз қойы, сарыс қойы, қарқаралы қойы, т.б. Еділбай қойы Бөкей хан Ордасында өсірілген деген деректер кездеседі. Осы кезде Жетісу, Шу өңірінде құйрықты қоңыр қой өсіріледі. Қой шаруашылығы саласында ерен еңбегімен құрметке бөленген, Еңбек Ері атағын екі рет алған Жазылбек Қуанышбаев ағамызды мақтан етеміз [1-2].

Отанымыздағы қой өсіру төрт бағытта жүргізілетінін айта аламыз, мысалы-биязы жүнді қолтұқымдар. Оның жүні сапалы, саласы жіңішке, биязы. Қойдың сегіз тұқымы осы биязы жүнді. Дүние жүзілік сұрыптау жетістіктердің бірі, Қазақстанда шығарылған арқар – меринос қойы. Бұл қолтұқым 1934-1950 жылдары арқардың құлжасы мен жергілікті саулық қойларды жұптастыру арқылы алынды, яғни атап айтсақ И.С. Бутарин, Ә.Есенжолов, А.Жандеркин, т.б. ғалымдардың ұзақ жылғы ғылыми еңбектерінің жемісі. Арқар – меринос қолтұқымы өте көп сұранысқа ие және таулы аймақтың табиғатына өте төзімді мал. Алматы, Павлодар, Шығыс Қазақстан аймақтарында көптеп өсірілетін осы арқар-меринос қойы. Белгілі ғалым В.А.Бальмонт Қазақтың биязы жүнді қойы – 1934-1946 жылдар аралығында шығарды. Бұл қолтұқым Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде көптеп өсіріледі. Жамбыл мен Оңтүстік Қазақстанда өсірілетін жүнді – етті бағыттағы қолтұқым оңтүстік қазақ меринос қойы. Солтүстік қазақ меринос қойы – Павлодар, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Ақмола, Солтүстік Қазақстанда өсіруге өте жақсы бейімделген.

Қаракөл қойы – әдемі және қымбат бағалы елтірісі арқылы дүниежүзіне белгілі қой тұқымы. Ол бұдан 3-3,5 мың жыл бұрын Орта Азия жерінде халықтық сұрыптау тәсілімен шығарылған. Оның 2-3 күндік сойылған қозыларының елтірісі өте бағалы болады. Қаракөл қойы құрғақ далалы, шөл-шөлейтті аймақта өсіруге бейімделген. Қатаң ауа райына шыдамды, тұлғасы берік, терісі жұқа, бірақ тығыз. 1990 жылдары Қазақстанда қаракөл қойының саны 6 млн болса, 2000 жылғы саны 2 млн шамасында. Қаракөл қойы Атырау, Батыс Қазақстан, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Маңғыстау облыстарында өсіріледі. Қой өсіру – қазақтың ежелден келе жатқан мал шаруашылығының саласы. Қазақ ұлтының тұрмыс тіршілігі, күнкөріс көзі, баспанасы, үй жасауы, киімі қой шаруашылығымен тікелей біте қайнасып жатыр. “Мал өсірсен қой өсір, өнімі оның көл – көсір” деген халық даналығы бар. Мүшел жыл санауда да атам қазақ қойды ұмытпаған [1].

XX ғасырдың соңында Шымкенттік ғалымдар селекция-сұрыптау әдісі арқылы «Ордабасы» асыл тұқымды қойды шығарды. Бұл қойдың қолтұқымы өте өнімді, Ресей мемлекеті қызығушылық танытып отыр. Бұл қойлар ыстыққа, суыққа төзімді келеді, шөлге шыдамды дейді басы қасында жүрген шопандар. Етті өте мол, жүні аз. Қозысы төрт ай шамасында орташа салмағы 40 келі тартады. Ал, саулықтары – 70-90кг. Қошқарының салмағы шамамен 95-тен 120 келіге дейін жетеді екен. Еттілігіне байланысты мұндай қой тұқымы қазірдің өзінде аса өтімділігін көрсетуде. Аталған облыста бірнеше шаруашылық қойдың осы Ордабасы тұқымын өсіріп келеді. Сарыағаш, Ордабасы, Отырар, Қазығұрт, және Сайрам аудандарында шаруа қожалықтарында 30 мың бастан астам осындай қой бапталып, өсірілуде. Қазіргі уақытта, осы қой қолтұқымының санын көбейту міндеті мен мақсаты жоспарлы.

Қаракөл қойының елтірісіне де сұраныс жоғары. Бұл қойдың елтірісін көрші Қытай мен Түркия елдері сұраныспен сатып алуда. Шопан ата тұқымының осы түрін шұғыл жандандыру қажет екенін айтады селекционер ғалымдар. Институт ғалымдары жуырда көгілдір елтірі өндіру жобасын іске қоспақ. Алдағы жылдарды Ордабасы тұқымды қойлар еліміздің барлық өңіріне таралатынына күмән жоқ. Ордабасы тұқымы шопандардың еңбегін екі есе ақтайтынына сенеміз [3].

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Биология. 2007 ж Алматы “Атамұра” баспасы.
2. Шаңырақ. Үй – тұрмыс энциклопедиясы. 1991 ж
3. Интернет сайты: www.inform.kz

ҚАЗІРГІ ЗАМАННЫҢ ҚАРАПАЙЫМ БӨЛШЕКТЕР ФИЗИКАСЫ

Төлеген Айбол (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Өмірхан Шұғыла

Ғылыми жұмыста қарапайым бөлшектердің қасиеттері мен құрылымын зерттеу – қазіргі физиканың негізгі мәселелерінің бірі екенін ескере отырып. Қазіргі кезде антибөлшектерді қосқандағысы шамамен 200-ге тарта қарапайым бөлшектер белгілі болып жатыр. Осылардың ішіндегі атомдар құрамына кіріретін протон және нейтрон мен электрон. Нуклондардан атом ядросы, ал электрондардан атомның электрондық қабығы түзіледі. Қалған қарапайым бөлшектер ылғи да секундта өте аз үлесіндей уақыт өмір сүреді екен. Қарапайым бөлшектерге зат атомдары мен әсерлесуінің нәтижесінде нуклондарға түрленеді.

Электрон, позитрон, протон, антипротон, нейтрино, антинейтрино және фотоннан басқа бөлшектердің барлығы өздігінен ыдырайды. қарапайым бөлшектердің пайда болатын уақыты мен ыдырайтын уақытының арасындағы кезең (тұрақсыз қарапайым бөлшектердің өмір сүретін уақыты деп аталатын) секундтың миллиондық және миллиардтық үлесіндей ғана болады.

Осы жұмысымда қарапайым бөлшектерді тіркейтін құралдар мен қатар олардың жұмыс істеу принциптері туралы нақты мәліметтер берілді. Сонымен қатар, Нейтрино бойынша соңғы ғылыми жаңалықтарда яғни, Физика бойынша Нобель сыйлығының лауреаттарының есімдері белгілі болды. Нейтрино осцилляциясын ашқан ғылыми қызметкерлер – Артур Макдональд пен Такааки Кадзита физика бойынша 2015 жылғы Нобель сыйлығының лауреаты атанғандығы. Оларға «Нейтрино өз пішінінің өзгерте алатындығын тәжірибе барысында дәлелдегені үшін» Нобель сыйлығының берілгендігі. Осы жаңалықтар материяның ішкі құрылымдары бойынша ғалымдарымыздың түсіністігінің болмауы талап етілмейтіндігі туралы және де нейтриноның медицина бөлімінде енгізетін жаңалықтары орасан зор болатынын. Осы жолғы берілген Нобель сыйлығы нейтриноға байланысты берілген Нобель сыйлықтардың соңғысы емес екендігі, бұл тақырып бұдан әріде әрі қарай зерттеліп жалғасын табатындығы туралы, Тағы да бір маңызды зерттелген құбылыс пайда болды: антрактидадағы химия астрофизикалық нейтриноны тапты.

Бұл дегеніміз біздің күн жүйесінен келмеген нейтриноның бар екенін білдіреді. Мен бұл жұмысымды әрі қарай зерттей отыра жалғастырып болшақта медицина мен физика саласына өз үлесімді қосар жақсы маман боламын.

СЕКЦИЯ 5

**ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ТАРИХИ ТАНЫМ МЕН ТІЛ
МӘСЕЛЕСІ**

**ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ И ЯЗЫКА В
ПАТРОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИЯ**

МҰСТАФА ШОҚАЙ – АЛАШ АЛЫБЫ

Парасат Ертай (Қазақстан)

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ғылыми жетекшісі: Нусупбаева С.А*

Алаш жанашыры, Алаш үшін жанын берген ұлы тұлғалар. Осындай тұлғалар жайында Елбасы Н. Назарбаев: “Ұлы тұлғаларын білмейінше, бірде-бір дәуірді дұрыстап тану мүмкін емес. Адам тарихының айнасынан біз тарих көшінің жүрісін ғана аңдап қоймаймыз, оның рухын, тынысын сезінеміз. Сондықтан халқы мен елінің алдындағы өздерінің перзенттік парызын айқын да анық түсінген, қандай да қиын-қыстау жағдайда оны адал орындаудан жалтармаған адамдар қай дәуірде өмір сүрсе де, дәйім жұртының азаматы болып қала бермек. Тарихтың қай кезеңінде болсын, олар өз ұлтының бетке ұстар мақтанышы болып келген”, дейді.

Соның бірі Алаш қозғалысының қайраткері, Түркістан өлкесі халықтарының азаттық күресінің жетекшілерінің бірі Мұстафа Шоқай. Осыдан 126 жыл бұрын 1890 жылы 7 қаңтарда Қызылорда облысы Шиелі ауданы Сұлутөбе ауылының Сыр өңіріне сыйлы, ауқатты Шоқайдың шаңырағында өмірге келді. Мұстафаның шыққан тегі Орта жүздің Қыпшағы, оның ішінде шашты руы. Атасы Торғай Сыр бойындағы қазақтары патшалық Ресейдің қол астына кірмей тұрғанда Хиуа ханының датқасы болған.[1. 248 б]

Бірде Хиуаның ханы Торғайдың бітімі сұлу, жүйрік тұлпарына қызығып, алып кететін көрінеді. Батыр Хиуа ханына жалғыз өзі барып, барша халықтың көзінше хан сарайынан атты мініп кеткен екен. Сонда хан қарап тұрып: «Тимеңдер оған, тиюге болмайды», - деп батпаған дейді. Торғайдың ханнан қаймықпай өз тұлпарын мініп кеткені халық арасына аңыз болып тараған. Бұндай мінез Мұстафаның әкесі Шоқайда да болған. Анасы Бақты да текті жердің қызы екен. Анасы Бақты Түркістанды орыс басқыншыларынан қорғауда ерекше көзге түскен әскербасының қызы. Бақты да әкесімен бірге соғысқа қатысып, барлаушылық қызмет атқарған. Бейбіт күнде өлең жазып, дастандар жырлаған. Араб әліппесінде оқу-жазуды білген. Мұстафаныңда ержүрек, ештеңеден қайтпайтын мәрт мінезі атадан қанға сіңген қасиет болса керек [2. 9 б].

Мұстафа Шоқай жазу-сызуды анасынан 5 жасқа толмай үйреніп, 5 жасында домбыра шерте білген. Білім алуды Сұлутөбе станциясындағы орыс мектебінен бастайды. 1902 жылы Ташкенттегі ер балалар гимназиясына түседі. Гимназияны 8 жылдан кейін «өте жақсы» деген бағамен бітіреді. Мұстафа ер балалар гимназиясын алтын медальмен бітіреді. Мектепте тағы бір бала күміс медаль алады. Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы Александр Самсонов медальдарды тапсыру үшін гимназияға келеді. Бірақ Самсонов ұлтшыл болатын. Самсонов Мұстафаға тиесілі алтын медальды бергізбей, күміс медальға ұсынылған орыс баласына бермекші болады. Мұстафа медальдан бас тартып, алмайтынын айтады да, әлгі орыс оқушысы Зепреметов күміс медальды ғана алады. Отаршылдықтың осы өрескел көрінісін жергілікті жастармен бірге орыс жастарының қарсылығын туғызады. Осындай оқиғалар арқылы Мұстафаның алғашқы саяси сауаты ашылды деуге болады [2 10 б].

Мұстафаның Қызылордадағы ұстазы Иван Наливкин мен Ташкенттегі ұстазы Т. Доррер білім, ғылым ізденуде жол көрсетті. Осы екі кісі Мұстафаға Санкт-Петербургтегі императорлық заң университетіне түсуіне ықпал еткен. Санкт-Петербургтегі кезең Мұстафаның жай ғана бунтарь емес, саналы түрде революциялық жолға түсуіне жол ашты.

1910 жылы Санкт-Петербург университетіне оқуға түседі. Осында оқып жүргенде жерлестері әртүрлі арыздармен жәрдем сұрап, көмек алып тұрды. Мұстафаның оқуына бөгет жасайды. Кейбір үлкен істер бойынша тіпті сенат алдында да мәселе қоюға тура келеді. 1914 жылдың көктемінде Мұстафа Петербургте оқып жүрген түркі жастарының патша өкіметінің ислам діні жөніндегі саясатына байланысты баспасөз бетінде жарияланған үндеуіне қатысады. Оған сол кезде империя астанасындағы 31 өзбек, татар, башқұрт, қазақ студенттері қол қояды. Мұның өзі Мұстафаның саяси қозғалысқа бет бұра бастауының, ұлттық мүдде жолындағы күрескерлер қатарынан өзіндік орын алғандығын көрсетеді. Түркі халықтары тарапынан сөйлейтін бүркеншік діни құрылымдар мен басылымдарды ұйымдастыру арқылы патша өкіметінің ұлт-азаттық қозғалысын іштен бүлдіруге бағытталған арандатушылық саясатының қауіптілігін жете түсінуі, ол жөнінде өз пікірін ашық білдіруі, М.Шоқайдың саяси ұйымының қалыптасып, шындала түскендігінің куәсі еді.

Мұстафаға алғашқы жүктелген қоғамдық жұмыс – оның 1914 жылы Әлихан Бөкейхановтың ұсынысымен IV Мемлекеттік Думаға Мұсылман фракциясының хатшысы қызметіне тағайындалуы. 1907 жылғы 3 маусымдағы заңы қазақтарды Мемлекеттік Думаға депутат сайлау құқығынан айырады. Осындай жағдайда Думадағы Мұсылман фракциясы жұмысына араласып жүрген М.Шоқайдың Ресей-

дегі қайраткерлермен, Дума депутаттарымен араласуы, іс жүзінде жалпы мұсылмандық, жалпы түркістандық идеяларды қолдауына алып келді. Азаттық алу үшін езілген халықтардың тізе қосуы қажет екендігін Мұстафа сол кезде анық түсініп, өмірінің соңына дейін бұл пікірден айныған жоқ [2 11 б].

М. Шоқайдың Ә. Бөкейхановпен бірге 1916 жылдан бастап жақын қарым-қатынаста болады. Сол жылы IV Мемлекеттік Думаның Мұсылмандық фракциясы жанынан құрылған Кеңесу бюросы құрамына енген Әлихан жаңа құрылымда Түркістанның бір өкілінің болуы керектігі және оған М. Шоқайдың лайық екендігі жөнінде мәселе көтереді. Бұл орайда оның жан-жақты дайындығының барлығы, Түркістан жағдайын жақсы білетіндігі, Петроградта тұратындығы, бұрыннан да Мұсылман фракциясының жұмысына қолғабыс беріп келгендігі есепке алынады.

Мұстафа бюро жұмысына 1916 жылдың 1 қарашасынан бастап кіріседі. Бұл құрылым өз алдына мәселе шешпегенімен, халықтың арыз-шағымдарын Мұсылман фракциясына, ол арқылы Дума мүшелеріне, жұртшылыққа жеткізуде фракция мүшелерін қажетті ақпаратпен қамтамасыз етуде үлкен рөл атқарды. Мұсылман фракциясы мен оның Кеңесу бюросы төңірегінде мұсылман прогресшіл-реформаторлық қозғалысының ең жігерлі күштері топтасады. Бюро ұлттық қоғалыстың интеллектуалдық, ақпараттық және үйлестіру орталығына айналады.

Сол уақытта Әлихан Бөкейхановтың Алаш көсемі болғаны белгілі. Оның оң қолы мен сол қолы Міржақып Дулатов пен Ахмет Байтұрсынов еді. Осы үшеуімен де Мұстафаның тағдыры тығыз байланысты.

Мұстафаның саясаткер, қайраткер, күрескер ретінде жетіліп, толығына үлкен әсер еткен 1916 жылғы көтеріліс. Генерал Анненковқа болған соттың архивте жатқан стенографиясында «Революцияны 1917 жыл біз бастаған жоқпыз, шын революцияны 1916 жылы киргиздар бастаған болатын», дейді. Себебі, Еуропада соғысып, өзімен-өзі болып жатқан Ресей тылында, алыстағы қазақ жерінде революцияның бұрқ ете қалатынын білмеген.

1916 жылғы көтеріліс қазіргі Өзбекстанға қарасты Жизақ облысында да кең құлаш жайған еді. Думаның мұсылман фракциясында жұмыс істеп жүрген Мұстафа болашақ Уақытша үкіметтің төрағасы Керенскиймен бірге Ташкентте комиссия мүшесі болып келеді. Ел арасына тарап кеткен мынадай бір әңгіме бар. Керенский Жизаққа келгенде: «Ал, Мұстафа, көтеріліс болған жерді көрсетпейсің бе маған?», – дейді. Сонда Мұстафа: «Керенский мырза, сіз тұрған төмпешік қаланың дәл ортасы еді. Қазір қалада үй қалмаған, тып-типыл болған», – депті.

Керенский: «Апыр-ай, бұл не деген жауыздық!»- деп қысылып қалған екен.

1916 жылғы көтеріліске қатысушыларға көрсеткен айуандығын тексеру үшін тергеу комиссиясын құруға да шешуші ықпал жасаған – Мұстафа Шоқай. Тергеуге бейбіт халыққа жасалған жауыздық жайлы құжаттар мен деректер, тонау, өлтіру жайында айғақтар табыстаған да, қиратылған, өртелген, тоналған қышлақтар мен қалалардың санын көрсетіп, аттарын атап берген де – Мұстафа Шоқай. Құрылтай жиналысындағы Түркістан халықтарының хұқықтарын қорғау жөніндегі өкілдер комиссиясына басшылық еткен де Мұстафа Шоқай. Сонымен бірге Мұстафа Шоқай тобы біртұтас Түркістан конференциясының құрамында Түркістан ұлттық автономиясын құруды жоспарлайды. Ресейдегі революциялық ахуал: монархияның құлатылуы, 1917 жылғы Ақпан көтерілісі, уақытша үкіметінің құрылуы оны осындай ойға жетелейді. Ол уақытша үкіметтің басында тұрған Керенскийдің өз кабинетіндегі министірдің портфелін ұсынғанын қабыл алмай Түркістанға жүріп кетеді. Алайда, сол уақытша үкіметтің дәл өзі Түркістан халықтарының өзін-өзі билеу құқына ашықтан-ашық қарсы шығып, империялық саясатты жалғастыруды жақтаған.

Елдегі саяси қозғалысқада Мұстафа Шоқай белсене араласып, іс жүзінде ұлттық қозғалыстың басты көсемдерінің біріне айналды. Түркістан Уақытша Кеңесі 12 орыннан тұратын Түркістан автономиясының Уақытша үкіметін бекітеді. Бас Министр болып Мұхамеджан Тынышбаев, ол отставкаға кеткеннен кейін Мұстафа Шоқай бекітіледі. Бұл кезде Мұстафа Шоқай.

Өлкелік Қазақ Кеңесінің төрағасы болатын. Оған қоса 1917 жылдың шілде айында Орынборда өткен I Бүкілқазақтық Құрылтайдан соң құрылған «Алаш» партиясында мүше еді [2 13 б].

Дегенмен кеңестік тарихнамада Мұстафа Шоқай басқарған Түркістан автономиясының мән-мағынасы төмендетіліп, қала деңгейіне түсіріліп, «Қоқан автономиясы» аталып келді. Сонымен бірге, бұл автономия жергілікті халықтың қолдауын таппай құлап қалды, ал оның басшылары қашып кетті деген пікір қалыптасты. Шындығында олай емес. Ташкендегі жұмысшы-солдат депутаттарының үкіметі өзін бірден-бір билік иесі деп есептеп, 1918 жылдың қаңтарында Қоқандағы Мұсылман автономиясына қарсы қанды қырғын ұйымдастырды, өйткені оны контрреволюцияның ошағы деп санады. Мұны Түркістан халықтары Совет үкіметінің өздеріне қарсы жасалған шовинистік акциясы деп қабылдады. Бұл шара жалпы халықтық қарсылықты туғызып ол кеңестік тарихнамада «басмашылық», яғни бандалар қозғалысы деп теріс бағаланды.

1917жылғы 5-13 желтоқсандағы 2-ші жалпықазақ құрылтайы барлық қазақ облыстары өкілдерін қамтыған 15 адамнан тұратын Ұлт Кеңесі – Алашорда өкіметін құрғанда, оның құрамына Мұстафа Шоқайда енді. Мұстафа Шоқайдың жерлестеріне өз атынан жолдаған қайрылуында «Сырдария халқына өз тарапымнан айтарым, тегінде Алаш баласының басы қосылатын кезі осы, бүгін. Айрылсақ, мұнан соң жұрттың басын қосуымыз қиын. Алаш ұранына шаппайтын қазақ баласы болмас. Сырдария қазақтары кешіктірмей Алаш туының астына жиналар деген үміттеміз» - деген сөздер бар еді [2 14 б].

Желтоқсан айының басында революцияға әбден беріліп, қанаттанған халық мешітке жиналып, намаздан кейін уағдаласып, көшеге шығады. Бұларға көшеде күтіп тұрған еуропалықтар қосылады. Араларында Доррер, Наливкин бар, Орта Азияны мекендеген немістер мен еврейлердің де, орыс-қазақтары мен жұмысшы табының да өкілдері бар, барлығы қолдарына ту алып қаланың орталық бөлігіне бет алады. Шыршық өзенінің жаңа көпір деген жерінен өте берген кезде, төрт тұстан пулемет құрып қойған большевиктер халықты қанға бөктіріп, қырып салады. Сол күннің ертеңінде «Қанды оқиға» деген мақала жазылған. Большевиктердің халықты қалай қырғаны жайында Мұстафа Шоқайдың өзінде шығармаларында жазған. Саясатқа жүйрік большевиктер енді ұлттар арасына жік сала бастайды. Түркімендер мен өзбектер арасында соғыс шығарады. Ташкентке келе жатқан составтарда ұлтаралық қақтығыстар туғызады. Өзбектер мен тәжіктерді, тау қырғыздары мен қазақтарды қақтығыстыра білген. «Түркістанды қазақтар билеп отыр. Бұлар ертең өзбектерді де, тәжіктерді де, қырғыздарды да қазақ қылып алады. Министрлерінің бәрі қазақ. Бұған төзуге болмайды. Қазаққа билетіп қоямыз ба?» – деп өсек таратып, базарларда жүретін адамдары болған. Ақыры ушығып, түркімен делегациясы кетіп қалады. Осыдан кейін Мұстафа Шоқай Түркістан республикасының астанасын Ташкенттен басқа жаққа алып кетуді ойластыра бастайды. Ақыры тоқтағаны Қоқан қаласы болды.

Қоқанға көше салысымен революциялық іс, мемлекетті құру жалғаса береді. Аз уақыттың ішінде 12 министрлік құрылады. Мұстафа өзінен гөрі сәл жастау, Мұхаметжан Тынышпаевты бірнеше рет сөйлесіп жүріп, Түркістан республикасының премьер-министрі болуға көндіреді. Өзі революцияның көсемі және сыртқы істер министрі ретінде қалады. Екі айдан сәл-ақ асатын мезгілде ішкі істер министірлігін құрып, милиция жасақтайды. Екі айдың ішінде 2 мың адамнан тұратын армия құрылды, оның формасы тігілді. Мемлекеттік банк, қазіргі тілмен айтқанда, мақта-мата кластері құрылды. Судьялар тағайындалды. Франциядан, Ыстамбұлдан көп ақша түсе бастады. Мұстафа Түркістан республикасының мән-мағынасын түсіндіріп, оларға өкілдер жібереді. Енді жанданып келе жатқан кезде, большевиктер ұлт араздығын бұрынғыдан асқындырып жіберді. Қоқан қаласының маңайындағы өзбек ауылдарына «қазақтар түбі сендерді аямайды, сақ болыңдар» деген үгітшілер жібереді.

Мұстафаға жазған Фрунзенің хаты. « – Мен Қоқанды қоршап тұрмын. Бүгін түс қайта шабуылды бастаймын. Зеңбірек көп, оқ та көп. Пулемет бар, әскер жақсы қаруланған. Қоқан қаласы жермен – жексен болады. Менің саған ақылым, бәрін таста да қаш». Бұл хатты Тынышпаев Мұстафа Шоқайға көрсетеді. Мұстафа министрлерге хатты оқып береді. «Не істейміз?» - дегенде бәрі: «Өлсек – өлерміз, мұндай қоқан-лоққыдан қорықпаймыз», – дейді. «Біздің екі мың әскеріміз не болады, мыналар кемінде жүз мың әскермен келіп тұр ғой», – деп сөйлегендерде болған. Сонда Мұстафа: «Болашақ ұрпағымыздың сағы сынбасын, аз болсақ та, қырылсақ та, қашпайық», - деген екен. Үш сағат уақыт берем деген Фрунзе жарты сағаттан кейін қаланы атқылай бастайды. Үш-төрт сағат зеңбіректен снаряд жаудырады. «Осы қырғынның салдарынан 60 мың адамы бар Қоқанда 20 мың ғана адам қалды» - деп жазады Мұстафаның өзі. Жазықсыз бала-шаға, кемпір-шал, қатын-қалаш қырылып кеткен.

Түркістан республикасының барлық басшылары қашуға мәжбүр болады. Мұстафаның қасында бір ғана офицері қалады. Ол тамақ іздеп кеткенде бір қышлақтың жастары, большевиктердің айдап салуымен Мұстафаны қорлайды. Шоқынған дейді. Большевиксің деп ұрып соғып, дарға аспақшы болады. Дарға асуға алып келген кезде жиналған топтың ішінде сауатты бір өзбек Мұстафаны бірден танып: «Не істеп жатсыңдар? Бұл Түркістан республикасының басшысы Мұстафа Шоқай ғой! Төреге сендер қалай қол жұмсадыңдар?!» - деп айқай салады. Фанатик халықтар төрені қатты ғой. сыйлайды Әлгілер: «Кешіре гөр, кешіре гөр» - деп бастарын иіп, жерге жығылады. Мұстафа құтылып кетеді. Ташкентке әрең жеткен Мұстафа Мария Горинаны тауып алады. Петербургке жүретін пойыздың басшысымен келісіп, Мұстафаны жаралы солдаттардың ішіне кіргізеді. Бұлар алдымен Орынборға, одан Екатеринбургке барады. Ол арада Мұстафа мен Вадим Чайкин деген досы генерал Колчакты өлтірудің жоспарын жасайды. Бұлардың қонақүйде жарған бомбасынан Колчак аман қалады. Енді Мұстафа мен Чайкин Марияны қалдырып, өздері кавказға қарай қашуға мәжбүр болады. Онда кавказ халықтарының демократиялық қозғалысына белсенді көмектесті.

Шоқайдың саяси күресінің ең маңызды құралдарының бірі-баспасөз болып табылады. Ол саяси идеяларын тарату құралы ретінде газет-журналдарға әрдайым үлкен мән беріп, күрес жылдарының кезінде мақала жазып отырған. Шоқай мақала жазумен шектелмей, Түркістанға қатысты жеке газет

немесе журнал шығаруға да күш салды. 1920 жылы Қызыл Армия Грузияға кірген кезде М.Шоқай Турцияға көшіп келеді, Берлин арқылы Францияға жетеді, сонда тұрақтап қалады. Эмиграцияда жүріп, Түркістан халқының көзін ашу мақсатында газеттер мен журналдардың шығарылымын ұйымдастырады. Стамбулда, Парижде, Берлинде, Лондонда, Варшавада шығарылған осы басылымдар Орта Азия туралы мақалалар жарияланды. «Новый Туркистан» және «Молодой Туркистан» журналдары Стамбулда, Берлинде жарық көрді.

Шоқай 1921 жылдың жазында Парижге барғаннан кейін Түркістанның саяси және экономикалық жағдайы туралы мақала жазуды жалғастырды. Шоқайдың мақалалары орыс, түрік, француз және ағышын тілдерінде әр түрлі газет-журналдарда жарияланды. Шоқай орыс тіліндегі мақалаларын, Бұдан бұрын жан-жақты айтылып өткеніндей, босқын орыс лидерлері Кренскийдің «Дни» газеті мен Миллюковтың «Последние новости» газеттерінде жариялады. Француз тіліндегі мақалаларының басым көпшілігі «Прометей» журналында, содан кейін «Ориен е Оксидан» журналында жарық көріп тұрды. Ағылшын тіліндегі мақалалары, «Азиятик Ревью» секілді журналдарда орын алды.

1926 жылдан бастап Мұстафа Шоқай-«Прометей» журналының редколлегиясында, Кавказ, Украина мен Түркістан халықтарының ұлттық қорғау органында жұмыс істеді. Тбилиси қаласы Кеңес үкіметінің қолына өткен соң Мұстафа Шоқай зайыбымен бірге Түркияда біраз аялдап, Соңынан Францияға ауысты. Шетелдік эмиграция көптеген қиыншылықтарды жеңе отырып, ол кең ауқымды, терең мазмұнды саяси күрес жүргізді. А.Керенскийдің «Дни» және П.Миллюковтың «Последние новости» газеттерінде қызмет етті. 1927 жылдан Зәки Уәлиди Тоғанның редакторлығымен Парижде шығып тұрған «Иени Түркістан» журналына атсалысты, «Туркистан милли бирлиги» («Түркістан ұлттық бірлігі») ұйымына жетекшілік етті.

1927 жылы Мұстафа Кеңестік Ресейден Түркістан арқылы Түркияға сезікті түрде «өтіп кеткен» ескі танысы Ахмет-Заки Валидовтың көмегімен Стамбулда Түркістанды Ұлттық саяси қорғау органы-«Жаңа Түркістан» журналын (1927-1931) ұйымдастырды. 1929 жылы Берлинде «Яш Түркістан» журналын шығарды, оның бас редакторы болды. Журнал 1939 жылы екінші дүниежүзілік соғыс басталғанға дейін шығарылды, 117 номері шықты. Эмиграцияда жүрген түркі-мұсылман халықтарының Ә. Топшибашев және Г. Исхаки секілді өкілдерімен жиі араласып, пікірлес болды. Оларды Ресейдегі түркі-мұсылман халықтарын азаттыққа жеткізуге күш біріктіре әрекет етуге үндеді. 1929 жылдан «Яш Туркистан» («Жас Түркістан») журналын шығарды. Бұл журналдың алдына қойған мақсаты Мұстафа Шоқай: «Егер біз халқымыздың ұлттық тәуелсіздік жолындағы талаптарының мән-мағынасын сол күйінде әлсіретпей «Яш Түркістан» беттерінде бере алсақ, онда бәріміз үшін қасиетті және ауыр жауапкершілік артқан міндеттердің бір бөлігін өтеген болар едік», -сипаттады.

Ол «Яш Туркистанда» Түркістан халқының мәдениеті, кеңестік биліктің бұл өлкедегі саясаты және екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңындағы халықаралық қатынастар тақырыптағы қоғамдық-саяси мәні өткір зерттеу мақалаларын жариялады. Оның атсалысуымен жарық көрген басылымдар тек Түркістан өлкесі ғана емес, Әзірбайжан, Солтүстік Кавказ, Еділ-Жайық бойы, Қырым халықтары жөнінде қоғамдық-саяси мәні бар материалдар басылып тұрды. Мұстафа Шоқай Орталық Азия кеңістігінде ұлттық-аумақтық межелеу негізінде бірнеше кеңестік республикалардың өмірге келуін құптаған жоқ. Ол большевиктер бұл өлкені бөле отырып, билеу саясатын ұстанып отыр деп түсінді. Ал республикаларды «ұлттық» емес, «ұлыстық» республикалар ретінде қабылдады. Түркістанда кеңестік биліктің орнауы және қызметі, іске асырылған жер-су реформасы, мемлекеттік мекемелерді жергіліктендіру, байлар меншігін тәркілеу, көшпелілерді отырықшы тұрмысқа көшіру, ауылшаруашылығын ұжымдастыру мәселелерін талдауда нақтылы мәлеметтерге жүгіне отырып, тоталитарлық жүйені сынға алды және оның солақай саясатын әлем жұртшылығына паш етті.

Кеңес үкіметі басшылығына Мұстафа Шоқай сыны өте жайсыз тиді. Сондықтан да кеңес үкіметінің үгіт-насихаты Мұстафа Шоқай сынына қарсы мақсатты түрде жұмыс істей бастады, ал бұл істің басында И.Сталиннің өзі тұрды. Мұстафа Шоқайдың еңбектерінде фактілік материал ретінде падаланылған түркістандық қазақ және орыс тіліндегі басылымдарды кеңестік билік орындары қатаң бақылауға алды. 1925 жылы мамырдың 29-ында И.Сталин РЛ(б)П Қазақ өлкелік комитетіне жолдаған хатында «Ақ жол» мен ақ гвардияшыл эмигрант Мұстафа Шоқай арасында идеялық бірліктің байқалатындығын жазды. Мұстафа Шоқай қайда және қандай ауыр жағдайда жүрседе бүкіл түркі-мұсылман халықтарының қамқоршысы болуға тырысты.

Қол қойып отырғанда Мұстафа Байдырахманға: «Мен өзіме-өзім үкім шығардым, қарағым. Мынау хатты алғаннан кейін, мені бұлар аман қалдырмайды», -дейді. Бір ғажабы, әйелі Мария көрмеген Байдырахман осылай десе, Марияның кітабында да тура осы оқиға бар. Хатты Гитлердің идеологияны басқаратын Розенберг деген министріне жіберген. Сол күні Мұстафаны Винницадан алып кетеді. Барған соң Берлиндегі ақсүйектер жататын ауруханаға жатқызады. Үш күннен соң Мұстафа қайтыс

болды деген хабар келеді. Мұстафа Шоқай Берлиндегі түріктердің мұсылман бейітіне (Османидтер) жерленген.

Алматы қаласында Мұстафа Шоқай есімімен аталатын көше бар. Қызылорда қаласындағы Экология университетіне Мұстафа Шоқай есімі берілген. Қайраткердің туған ауылына ескеркіші қойылған. Анкара университетінің профессоры Тахир Шағатайдың және Әбдулақап Оқтайдың есімдері құрметпен аталуға лайықты. Олар 1942 жылы М.Шоқайұлының қайтыс болуына жыл толуына орай Ыстамбұлда "Мұстафа Шоқай альбомын" даярлап, басып шығарды. Ал 1950 жылы олар М.Шоқайұлының туғанына 60 жыл толуына арнап "Түркістан Ұлттық қозғалысы және Мұстафа Шоқай" деген кітап даярлады. Осы кісілердің және Т.Шағатайдың жары, профессор Саадат Исхаки Шағатайдың тікелей басшылығымен 1972 жылы Мария Шоқайдың және 1988 жылы Мұстафа Шоқайдың естеліктері жеке кітап болып жарық көреді.

Бүгінгі күні Мұстафа халық жадында да, жүрегінде де берік орын алды. Оның маңдайына кезкелген тұлға ие бола бермейтін бақыт-өз халқымен үндес, тағдырлас болу жазылды. Мұстафаның қайраткерлік болмысын, ұланғайыр мұрасын, бүгінгі күнмен өзектесіп жатқан ой-тұжырымдарын зерттеу, насихаттау, ұлықтау еліміздің егемендігін баянды етуге, жас ұрпақты отансүйгіштік рухта тәрбиелеуге қызмет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Әл-Фараби атындағы Қазақ Мемлекеттік Ұлттық университетінің жанынан құрылған шығармашылық топ әзірлеген: Мұстафа Шоқай II том. А, 1998
2. Әл-Фараби атындағы Қазақ Мемлекеттік Ұлттық университетінің жанынан құрылған шығармашылық топ әзірлеген: Мұстафа Шоқай I-том. А, 1998
3. Көшім Есмағамбет, тарих ғылымдарының докторы, профессор: Әлем таныған тұлға. // www.peperam.kz/.
4. Мұстафа Шоқай әдебиет әлемінде: Көшім Есмағамбетов, профессор. // <http://anatili.kazgazeta.kz/>

ТАРИХШЫ ҒАЛЫМ МІНІС ӘБІЛТАЙҰЛЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Еркман Берік (Моңғолия)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Аширбекова Қ.С.

Моңғолия Республикасындағы қазақ диаспорасының бетке ұстар тарихшы ғалымдарының бірі Мінис Әбілтайұлы. Моңғолиядағы қазақ диаспорасының тарихы жайлы және көрнекті қоғам қайраткері Тұрар Рысқұлов Моңғолиядағы қызметі, XVII-XVIII ғасырдағы қазақ пен жоңғарлар арасындағы күрделі қатынастар туралы монографиялар жазған ғалымның тек Моңғолия қазақтарының тарихына емес сонымен қатар, Қазақстан тарихына қосқан үлесі орасан зор деп айтуға болады. Әрине, бір ғалымның атқарған бүкіл еңбегін толық қарастырып үлгермесек те, Мінис Әбілтайұлының еңбектерінің жалпы маңыздылығын түсініп, өзіне сай бағасын беру біздің мақсатымыз болып табылады.

Қарастырып отырған тақырыбымыздың өзектілігі Моңғолиядағы қазақ диаспорасынан шыққан атақты тарихшымыз Мінис Әбілтайұлының еңбектерімен, атқарған қызметімен таныса отырып, біз секілді өскелең ұрпаққа үлгі тұту.

Мінис Әбілтайұлының өмірбаянына қысқаша тоқталып өтетін болсақ, Моңғолия қазақтарының арасынан шыққан тұңғыш ғылым докторы Баянөлгей аймағында туған. Орта мектепті бітірген соң Ұланбатыр қаласындағы марксизм-ленинизм университетінде оқып, жоғары білім алады. Еңбек жолын Баянөлгей аймағының оқу бөлімінде нұсқаушы, аймақтық «Өркендеу» газетінің редакторы, Ұланбатыр қаласында баспа комбинатының редакторы қатарлы қызметтерін бастаған.

1954 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетінде үш жыл дәріс алып, оқуының қалған жылдарын Моңғолия мемлекеттік университетінде жалғастырып, 1958 жылы бітіреді. 1958-1962 жылдары Жоғары партия мектебінде ұстаз, кафедра меңгерушісі, Х.Чойболсан атындағы Моңғолия мемлекеттік университетінде ұстаздық қызметтерін атқарды.

1960 жылдан 1990 жылға дейінгі аралықта партия орталық комитетінің жанындағы қоғамдық ғылымдар институтында жұмыс істеп, кіші ғылыми қызметкерден директорлыққа дейін көтерілді.

1964-1967 жылдары Москвада қоғамдық ғылым академиясында жұмыс істеп, кіші ғылыми қызметкерден директорлыққа дейін көтерілді.

1964-1967 жылдары Москвада қоғамдық ғылым академиясында аспирантурада оқып, тарих ғылымдарының кандидаты, 1973 жылы аталмыш академияда докторлық диссертациясын қорғайды. Оның кандидаттық және докторлық диссертациясы Моңғолиядағы ауыл шаруашылығының тарихи өзгерістеріне арналған.

Мінис Әбілтайұлы ұлы жазушы Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» романын тәржімалап, моңғол тілінде жарыққа шығарған. Сондай-ақ «Моңғолша-қазақша сөздік» (1951), «МХР-ның Баянөлгей аймағындағы қазақтар тарихы» (1960) атты шығармаларының авторы. «Моңғол Халық Республикасының тарихы» атты біріккен тарихи еңбектерге автор ретінде қатысқан.

Мінис Әбілтайұлы 15 монография, 20-дай біріккен монография, 150-дей ғылыми мақала және көптеген баяндамалардың авторы. Оның жазған еңбектері моңғол, орыс, қазақ, поляк, чех, неміс, француз, вьетнам, лаос, парсы тілдеріне аударылған.

1991 жылы профессор атағына ие болған белгілі ғалым Мінис Әбілтайұлы 1992 жылы Қожахмет Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-түрік университетінің арнайы шақыруымен атажұртына көшіп келіп, аталмыш білім ошағының тарих кафедрасында профессорлық қызмет атқарған [1].

Ғалым 2012 жылы 85 жасқа қараған шағында қайтыс болды. Артында мол мұра, өшпес із қалдырған, ардақты ғалым.

Қазақ елі газетінің тілшісі Б.Айдос Мінис Әбілтайұлымен «Моңғолиядағы қазақтар «төңкеріс жаулары» болды ма?!» деген тақырыпта алған сұхбатында, Мінис Әбілтайұлы Тұрар Рысқұлов жайлы былай дейді. Қазақтың белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Тұрар Рысқұлов 1937 жылы сотталғанда оған Коминтерннің өкілі ретінде Моңғолияда істеген кезіне байланысты саяси жала жабылды деген сөз бар, Осы жайында не айтасыз деген сұраққа Мінис Әбілтайұлы былай жауап береді: «Тұрар Рысқұлов 1924-1925 жылдары Коминтерннің өкілі ретінде Моңғолияда бір жылдай уақыт қызмет атқарды. Ол осындағы партияны нығайтуға, Моңғол еліне демократиялық өзгерістер енгізуіне елеулі үлес қосты. Тұрар Рысқұлов 1925 жылы көктемде Моңғолияның уәкілдерінің құрамында Моңғолиядағы қазақтардың мырзасы «Қазақбай» деген құпи атпен Қытай еліне барып қайтқан. Моңғол уәкілдерінің мақсаты Қытай елімен бейбіт қарым-қатынас орнату. Гоминдан партиясы мен Моңғол Халық Революциялық партиясының арақатынасын қалпқа келтіру еді. Моңғол уәкілдерінің кеңесшісі болып тұрған Тұрар Рысқұлов бұл мақсатты жүзеге асыруға елеулі үлес қосқан.

Белгілі жазушы Шерхан Мұртазаның айтуына қарағанда, Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті Тұрар Рұсқұловтың Жапонияның тыңшысы екендігін Қытайға барып, сондағы Жапонияның тілшісімен тілдестің деп дәлелдемекші болған [2].

Мініс Әбілтайұлының Әбілдаев Нұржанмен бірігіп жазған «Тұрар Рысқұлов Моңғолияда» атты еңбегін жазу барысында Т.Рұсқұловтың Моңғолияда атқарған іс-әрекетіне байланысты қолдарына түсірген архив құжаттарына сүйене отырып, оның өмір баянының және атқарған қызметінің кейбір тұстарын ашып көрсетуге тырысқан.

Т.Рысқұлов Коминтерннің жүктеген міндеттерін жүзеге асыру үшін өзінің қабілетін, күш жігерін толық жұмсағандығы, аз мерзімнің ішінде әркімнің қолынан келе бермейтініс тындырғандығы архив құжаттарынан айқын көрінеді. Осы құжаттарға көз жүгіркенде оның партия ісіндегі мол тәжірибесіне, жан-жақты білімділігіне, іскерлігіне, принциптілігіне тәнті боласың. Ол партия Орталық Комитетінен бастап бастауыш ұйымдарға дейінгі, Министрлер Кеңесінен бастап жеке министрлікке дейінгі үлкенді-кішілі барлық жұмыстарға араласып отырған. Ол партияның ұйымдық және идеология мәселелері, мемлекеттік құрылыс істер, өнеркәсіп, сауда, қаражат мәселелері, партия, өкімет кадрларын дайындау, елдің сырт саясатын жүзеге асыру сияқты салалардың келелі мәселелерін шешуге үлес қосып отырғаны айқын көрінеді.

Т.Рысқұлов өзіне жүктелген міндет бойынша келе салысымен Моңғол Халық партиясы мен Жастар одағының арасындағы пікір таластың мәніне талдау жасап, оның шығуы, барысы, нәтижесі туралы қорытынды жасаған. Ол Моңғол Халық Республикасының тұңғыш конституциясының жобасын жасауға белсене қатысып, оған елдің саяси өмірін демократияландыруға байланысты бірсыпыра маңызды ұсыныстар енгізді [3; 11 бет].

Қорыта келе, Мініс Әбілтайұлы Тұрар Рысқұловтың Моңғолияда аз уақыт ішінде атқарған қызметін зерттеп, салалы еңбек жасаған. Жалпы, Моңғолия қазақтарының тарихын зерттеуде үлкен жұмыс атқарған, Моңғолия қазақтарының арасынан шыққан ең белгілі тарихшылардың бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақ елі. №13 (89) 1997 ж. Сәуірдің 4-і,
2. Қазақ елі. №19 (95) 1997 ж. Мамырдың 16-сы.
3. Әбілтайұлы М., Әбілдаев Н. Тұрар Рысқұлов Моңғолияда. – Алматы: Қазақстан, 1994.-84 бет.

БҰҚАР ЖЫРАУ ҚАЛҚАМАНҰЛЫ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ

Мұсажан Мәдина (Қытай)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы С.А. Нусупбаева

Бұқар жырау – әдебиетімізде аты әйгілі, ірі тұлға. Бұқар жырау (1685-1778) 1685 жылы дүниеге келген. ақын ретінде өз ортасына ерте танылған, Тәуке ханның тұсында оның жанындағы аса ықпалды билердің бірі болды. Ақын өмірінің көп бөлігін жоқшылықта өткізген, жеке меншігінде ешқандай малы болмаған. Ол алпыс жасқа толғанда дала билеушілерінің арасынан жас сұлтан Абылай алға дара шығып, ақынды жанына тартқан. Абылай ханның ақылшы биі, абыз. Жұрт оны «Көмекей әулие» деп атаған. Сөйлегенде үнемі қара сөзбен емес, көмекейі бүлкілдеп, түйдек-түйдек жырмен сөйлейтін болған. Әкесі Қалқаман батыр болған. Бұқар жыраудың өзінен Ақдербіс, Жарылғап, Жанта есімді үш ұл тараған. Бұқар жырау Қазақ халқының Жоңғар шапқыншылығы тұсында, елдің болашағы қыл үстінде тұрған кезде өмір сүріп, сол алмағайып замандағы күрделі мәселелерге өз жырларымен жауап бере білді. Осындай ауыр сәттерде Абылай ханға дұрыс кеңес беріп, ел-жұртты басқыншы жауға қарсы күресте біріктіруге, бір тудың астында топтастыруға күш салды.

Бұқар жырау шындықты бетке айтатын батылдығымен де дараланады. Кейбір тығырыққа тірелген мәселелерге орай ешкім хан алдында батыл сөйлей алмағанда, жырау ғана қиядан қисын, қиыннан жол тауып беретін болған. Бірде Абылай хан көршілес орыс еліне қарсы жорық ашпақ болғанда, Бұқар жырау мұның немен тынатынын болжап, халық үшін қатерлі жаулық жолынан сақтап қалады. Мұндай жағдай тек ханмен ғана емес, басқыншы жауды жеңу жолындағы әр қилы талас-тартыс кезінде де болып отырған. Сондай сәттерде де жырау қара қылды қақ жарып, тек қана шындықты бетке басып айтатын болған.

Жыраудың жұртты татулық-бірлікке, адамгершілікке үндеген үгіт-насихатық жырлары да әр алуан. Бұларда ол халқымыздың ертеден келе жатқан жол-жоралғысы мен салт-дәстүрін негізге ала отырып, мұсылман дінінің қағида шарттарын да үлгі ете білді.

Бұқар жыраудың өзіндік өрнек, мәнерін айтқанда, оның аз сөзге көп мағына сыйғызатын шеберлігі бөліп атаған жөн. Мұндай жолдардың мақал-мәтел іспеттес болып құрылатынын көреміз. Бұлар осы сипаттарымен үлкен ойды қорытып жинақтау дәрежесіне көтеріледі.

Өмір көріністерін кеңінен қамтып бейнелеуі жағынан ол жазба әдебиетке бір табан жақын тұрды, өзінен кейінгі ұлы Абайға да әсер етті. Қазақ өлеңдерінің мазмұны жағынан байып-көркеюіне елеулі үлес қосқан жырау туған халқының болашақ тағдырының қалыптасуына да өз жырларымен еңбек етті.

Бұқар жырау жылдары әр алуан басылым, жинақтарда кейде толық, кейде қысқартылып жарық көріп келеді. Бұлардан 1925 жылы «Таң» журналында, одан соң С. Сейфуллиннің «Қазақтың ескі әдебиет нұсқалары», «Алдаспан», «Бес ғасыр жырлайды» тәрізді жинақтарда басылып келгенін айтуға тиіспіз. Бұдан тыс бір топ өлеңдері Ш.Уәлихановтың, Г.Н.Потаниннің жинақтарында, «Шайыр» жинағында жарық көрді.

Бұқар жыраудың шығармалары бізге қолжазба түрінде жетіп отыр. Бұлардан белгілі ақын, ауыз әдебиетінің мұқият жинаушысы М.Ж.Көпеев қолжазбалары елеулі орын алады.

Бұқар – XVIII ғасырдың екінші жартысында хандық құрған Абылайдың тұстасы, Абылайдан жасы үлкен. Ол Абылайға: «Абылайшам», «Абылайша» деп сөйлейді екен. Бұқар өзінің «Ей, Абылай, Абылай!» деген өлеңінде.

Ей, Абылай, Абылай!
Сені мен көргенде-
Тұрымтайдай ұл едің,
Түркістанда жүр едің.
Әбілмәмбет төренің
Қызметінде тұр едің, –

дейді. Осы өлеңінде ол Абылайды 11 жасынан бастап, өмірінің соңына дейін білетін адам болып сөйлейді.

Бұқар – халқының, елінің тағдырына қабырғасы қайысып, парасатты ой түйген жырау. Хан Абылайдың кеңесшісі, ақылгөйі, поэзияның ірі өкілі. Бұқар аласапыран заманның тіршілік болмысын, ел басына төнген қауіп-қатерді, екіталай кезенді жыр өрнегіне түсіріп, халқының тағдырына ортақтасқан жырау.

Еліміз өз алдына жеке шаңырақ көтеріп, тәуелсіздік алғаннан кейін философ ақын Бұқардың есімі де халық сүйіспеншілігіне, ықыласына бөленді. Қарағанды қаласының ең бір үлкен көшесіне, бір ауданына Бұқар жырау есімі берілді. Жыраудың дүние салған жеріне оның ұрпақтары зәулім күмбез тұрғызды.

XVIII ғасырдағы бізге мәлім ақындардың ішінде әлеуметтік мәселелерді басымырақ жырлаған ақын – Бұқар. Ол өз кезіндегі әр алуан қоғамдық мәні зор мәселелерге үн қосып, өзінің көзқарасын білдіріп отырған.

Бұқар жыраудың өз сөздеріне және ел аузындағы әңгімелерге қарағанда, ол хат білген адам болса керек. Бірақ оның «Керей, қайда барасың?», «Айналасын жар тұтқан», «Бірінші тілек тілеңіз», «Асқар таудың өлгені», «Ей, Абылай, Абылай!», «Қалданменен ұрсысып», «Кәрілік», т.б. өлеңдерінің бәрі де бізге жазба түрде емес, ауызша жеткен.

Жырау өлеңдерін жинап, қағаз бетіне түсірген – белгілі ғұлама, фольклорист әрі ділмар ақын – Мәшһүр Жүсіп Көпеев. Ол Бұқардың шығармашылық өнерін аса жоғары бағалаған.

Бұқар шығармаларының бір алуанының тақырыбы Абылай есімімен байланысты. Абылайды жырлауда да сыртқы жауға қарсы күрес, ел ынтымағы, ел бірлігі Бұқар өлеңдерінің негізгі өзегі болып отырады.

Қырық беске келгенде,
Жақсы мен жаман демедің.
Елу жасқа келгенде,
Үш жүздің баласының
Атының басын бір кезеңге тіредің, -

деп, енді бірде: «Үш жүздің басын құрадың», – деп Абылайды Жоңғар қалмақтарына қарсы күресте елге басшылық еттің, оның азаттық жолындағы күресінің ұйымдастырушысы, қолбасшысы болдың деп мадақтайды.

Жоңғар қалмақтарының Абылай тұсындағы күшті ханы – Қалдан Серен. Бұл – тарихта аты мәлім, әдебиеттен көп орын алған адам. Бұқар жыраудың айтуынша, Абылай бастаған қазақтар сол Қалданды бірде ойсырата жеңеді. Сол жеңісті дәріптеп шығарған өлеңінде жырау қазақтың басқа батырларының да ерлігіне айрықша тоқталады:

Қалданменен ұрсысып,
Жеті күндей сүрісіп,
Сондағы жолдас адамдар-
Қаракерей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгенбай,
Шақшақұлы Жәнібек.
Абылай салды жарлықты,
Қалдан ханды қашырып,
Шеп салған жерін бұздырып,
Ұрысты қатты қыздырып.

Ғасырлар бойы қазақ еліне шабуыл жасап келген қалмақтың сол кездегі ең күшті ханын қазақтың жеңгендігіне қатты қуанады. Ел үшін ерлік көрсеткен батырларды ұрпаққа үлгі ете тереңнен толғап, шабыттана жырлайды.

Абылайды Абылай еткен, оған абырой әперген, «бір жағынан қарашаның елдігі болса», екіншіден, «ел қамын ойлаған қаһарлы батырлары» еді деген әділ пікір айтқан.

Абылай туралы өлеңдерінде Бұқар жырау оның жақсылық жақтарын ғана көріп қоймайды кемшіліктерін де айтады. Ол «Ей, Абылай, Абылай!» деп, азуы алты қарыс ханға өктем сөйлейді. Айтарын бүкпейді, батыл айтады. Өйткені жырауға ел бірлігі, ел тағдыры қымбат. Бұқар жыраудың Абылай хан саясаты жөніндегі байламды пікірлері де орнықты, әділ. Бұқар жыраудың толғаулары, шын мәнінде Абылай дәуірінің айнасы. Ұлтының тамаша рухани адамгершілік қасиеттерін бойына дарытқан көкірегі даңғыл, алмас тілді, дуалы ауыз кемеңгерді Абылай хан да қасынан бір елі қалдырмаған. Ақыл-ойға кемел «Көмекей әулие» Абылай ханның дұрыс шешім, парасатты пайым қабылдауына, қос бүйірдегі алып мемлекеттің арасында оңтайлы саясат ұстануына, әскери-мәмілегерлік қарым-қатынастарды реттеуге барынша ықпал жасайды. Бұқар жырау толғауларында Ресей империясының отаршылдық, басқыншылық саясаты, зұлымдық әрекеттері әшкереленді.

Сөйтіп, Бұқар Абылайдың ұнамды жағын да, саясатындағы кемшіл тұсын да көрсете келіп, оны өзінше образ етіп шығаруға тырысады. Екіншіден Абылай образын жасау барысында халық

батырларының ел үшін істеген істерін дәріптеп, басқаға үлгі етеді. Ел басқарушылардың халықпен қатынасы, байланысы қандай болу керектігі туралы құнды пікірлер айтады.

Ол ханға « жаулық жолын сүймеңіз» деп тыныштық, бейбітшілік жолын ұсынады. Соғыспауға үндейді, «соғыссаң кетер сәніңіз» деп ұрыстың, жанжалдың, егестің неге апарып ұрындырарын айтады.

Бұқар жыраудың көп өлеңдерінің Абылайға арналуының негізгі себебі – қазақ елін сол замандағы беделді Абылай ханның айналасына топтастыру еді.

Бұқар жыраудың асыл тегі. Арғын ~ Қодан ~ Дайыр қожа ~ Қара- Мейрамсопы Сүйіндік ~ Қаржас ~ Алтынторы ~ Жолымбет ~ Қалқаман ~ Бұқар.

Бұқар поэзиясы – нақылдық поэзия. Ол нақылға толы. Сондықтан да жырау толғаулары ел арасына кең тараған.

Мәңгілікке кеткен, өсиеті біздің заманымызға жеткен Көмекей әулие аруағы иемен болған елін, қасиетті жерін жібесін деп еске алып отырған қасиетті елі бар. Ғарышта самғап еліміздің болашағын қорғаған алып қырандай, қазақ халқының, бостандығының, дербес мемлекеттігінің дауылпасы Бұқар жыраудай-ақ болар!

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бұқар жырау Қалқаманұлы шығармалары
2. Манаш Қозыбаев «Жауды шаптым ту байлап»
3. Аяған Б.,Әбжанов Х., Исин А. «Қазақ хандығы тарихы: құрылуы, өрлеуі, құлдырауы. Мектап баспасы «Қазақ әдебиеті» Мектеп оқушыларына арналған оқулық

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ ЖӘНЕ МОСКВА ҮШІН ШАЙҚАСТАҒЫ ЕРЛІГІ

Мейіржан Бақыт (Қытай)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Нусупбаева.С.А.

Бауыржан Момышұлы – Кеңес одағының батыры, жазушы, Екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, әскери қолбасшы, стратег және тактик Батыс майданындағы 16 армияның 316 (1941 жылдың қарашасынан бастап 8 – гвардиялық Қызылту атқыштар дивизиясы 1073 атқыштар полкінің (1941жылдың қарашасынан 19 Гвардиялық полкі) және батальон командирі. Ұлы Отан соғысына генерал-майор И.В.Панфилов басқарған әйгілі дивизияның құрамында 1941жылдың қыркүйек айынан бастап қатысты. Батальон командирі ретінде аға лейтенант Бауыржан Момышұлы Москва үшін шайқаста 207 рет ұрысқа қатысады. 1941 жылдың 16-18 қараша күндері вермахтың Мәскеу бағытында екінші мәрте жасаған жорығы кезінде аға лейтенант Момышұлы басқарған батальон дивизиядан қашықтықта, Матронино деревнясының жанында Волоколамск тасжолында асқан ерлікпен ұрыс жүргізеді. Білікті қолбасшының арқасында 3 күн бойы фашистер шабуылын тойтарып, батальон үлкен шығынсыз, ұрысқа қабілетті жағдайда қоршаудан шығады.

Балалық шағы: Бауыржан Момышұлы 1910 жылдың 24 желтоқсанында Жамбыл облысының Жуалы ауданында Мыңбұлақ ауылында туылған. Имаш бабасы 1911 жылы 92 жасында дүниеден өткен. Әкесі Момыш өз бетімен ескіше сауат ашқан, кирилица алфавитімен оқуды меңгерген сол кездегі көзі ашық адамдардың бірі болған. Ел арасында ағаш ұстасы және етікші, зергерлігімен танымал болған. Имаш атасы қартайған кезінде барлық шаруашылықты Момыш ұлына табыстаған. Әжесінің есімі-Қызтумас, қартайған шағында ағайын-туыс «сары кемпір» деп атаған. Анасы Рәзия дүниеден ерте өтіп, Бауыржан 3 жасынан бастап Қызтумас әжесінің қолында өседі.

1921 жылы бастауыш мектепті Аса интернатына түседі. 1924 жылдан бастап жеті жылдық мектепті Шымкент қаласында оқиды. Бұл сол өңірдегі 1924 жылы ашылған жеті жылдық мектеп болатын. Бауыржанмен бір сыныпта Әбділда Тәжібаев және Құрманбек Сағындықов оқиды. 1928 жылы мектепті үздік бітіріп, Орынбор қаласындағы Қазақ Педагогикалық институтына оқуға түседі. Институт директоры Тоқтыбаев деген кісі болатын. Жас баланың қатты суықта жұқа киіммен жүргендігін көріп, өзінің кабинетіне шақыртып алады. Баланың қолына бухгалтерияға қағаз жазып беріп, осы қағаз бойынша ақша алатындығын және сол ақша арқылы аулына қайтатынын айтады. Осындай тұрмыс жағдайына байланысты оқудан кетеді.

Отбасы: Бірінші әйелі – Бибіжамал Мұқанқызы Момыш келіні – Бауыржаннан екі жас кіші, ақсары, сұлу кісі болған. Бибіжамал Мұқанқызынан тұңғыш баласы – Бақытжан Момышұлы дүниеге келеді.

Екінші әйелі – Строева Вера Павловна – өнер саласында еңбек сіңірген кісі. Ерінің әдебиетке келуіне себепші болған адам.

Үшінші әйелі – Коркина Клавдия Григорьевна – опера театрының әртісі, цыган қызы. Бұл кісіден Елена Бауыржанқызы дүниеге келді.

Төртінші әйелі – Бахытжамал Калибековна – шет тілдер институтының аспиранты, 13 жыл бірге болған.

Зейнеп Ахметова – келіні, Бақытжан Момышұлының жұбайы, жазушы, қазақы дәстүрлерді насихаттаушы.

Соғыс алдында: 1928-1930 жылдары бастауыш мектепте ұстаздық етеді. Біраз уақыт аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы ретінде қызмет атқарады. Аудандық милицияда 6 айдай жұмыс істейді. 1932-1934 жылдар аралығына Қызыл армия қатарында қызмет етеді. 1933 жылы полк мектебін бітіреді. Атқару комитетінде қызметімен көзге түскен Бауыржан Момышұлы Тимофей Дубовиктің қолдауымен Шымкент өнеркәсіп банкінің экономисті болады. Осы қызметте жүрген уақытта 1936 жылы Республика банкінің меңгерушісі Б.М.Барханның жолдамасымен Ленинградтағы Финанс академиясының жанындағы бір жылдық курсты бітіріп шығады. Біліктілігін бағалаған басшылық оны КСРО өнеркәсіп банкінің республикалық басқармасына аға консультант ретінде тағайындайды. 1936 жылы жаңадан құрылған бөлімге взвод командирлігіне шақырылады. Бұл кезде рота командирі, полк штабы бастығының көмекшісі болады. 1939 жылы әкесі Момыш қайтыс болады. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдары: 1941 жылы Қазақ әскери комиссариатының нұсқаушысы қызметін атқарады. Ұлы

Отан соғысында 1941 жылдың қыркүйегінен бастап қатысты. 316 атқыштар дивизиясының жасақталуына белсене араласып, сол дивизия құрамында майданға аттанады. 1941 жылдың 26 қарашасында маршал Рокоссовский полк командирі етіп тағайындалады.

1941-1945 жылдары Панфилов атындағы 8-гвардиялық дивизияның батальон, полк командирі, соғыстың соңғы жылдары аталған дивизияның командирі болады. 1942 жылдың 6 маусымында «Қызыл жұлдыз» орденімен марапатталады. 1944 жылы денсаулығына байланысты Алматы госпиталіне жіберіледі. Кезінде жеке басының қаһармандық ерлігімен жеке ұрыс жүргізудегі әскери шеберлігімен ерекше көзге түседі. Бірнеше рет жау қоршауынан жауынгерлерді аман – есен алып шығады.

Соғыстан кейінгі жылдар: 1946-1948 жылдары Ворошилов атындағы әскери академиясының тыңдаушысы болады. 1948-1950 жылдары 49-атқыштар бригадасының командирінің орынбасары қызметін атқарады. 1952 жылы Кеңес Армиясы Бас Штабының жанындағы Жоғары әскери академиясын тәмамдайды. 1953 жылы академик Ван-Чон-Худың басқаруымен келген Қытай делегациясымен кездеседі. Соғыстан кейін 1950-1955 жылдары Совет Армиясының әскери академиясында сабақ береді. 1956 жылы полковник атағымен отставкаға шыққан соң, елге оралады. Елде біраз уақыт жұмыс табылмайды. Өмірбек Жолдасбеков ҚазҰУ-дың әскери кафедрасына жұмысқа алмақшы болады, бірақ оғанда қарсылық болған көрінеді. Батыр енді толықтай шығармашылықпен айналысады. Ол қазақ және орыс тілдерінде бірдей жазып, өз өміріндегі көрген білгендерін шығармаларына арқау етеді.

Бауыржан Момышұлы соғыс кезінде «Серігім», «Жазушыға», «Қалыбек аға», «Біреулерге», «Жардың мұңы», «Ана тілін ардақта», «Досыма», «Толғау» атты өлеңдерін жазды.

Москва үшін шайқаста Москва түбіндегі шайқаста Бауыржан Момышұлының өміріндегі ерекше кезең болды. Жас сардар, 1073 атқыштар полкінің батальон командирі, аға лейтенант Бауыржан Момышұлы сарбаздармен қақаған қыста Мәскеу түбінің омбы қарына малтыға жүріп, бес рет қоршауды жарып шығып, жалпы саны 27 рет қол бастап ұрысқа кіріп, соғыс тарихында болмаған тактикалық маневрлер жасап, әскери өнерге жаналық енгізген. Командир Момышұлы жетік стратег, асқан тактик, психолог еді. 1941 жылдың 16-18 қараша күндері аралығында Вермахтағы Мәскеуге екінші рет шабуылы кезінде Б.Момышұлы басқарған батальон өз дивизиясынан қашықтықта Мотронино селосының маңында Волоколам тас жолыда аса ерлікпен соғысты. Комбаттың дарынды басшылығының арқасында неміс әскері бұл маңда 3 күнге іркіліп қалды. Бұл ерлігінен соң жас комбат өз сарбаздарын қоршаудан соғысқа қабілетті жағдайда алып шықты. Алайда аласапыран шақта қысылтаян жағдайдағы ұшыраған кейбір полктердің батальон, роталарымен байланысы үзіліп, жауынгерлердің қай жерде, қандай халде екенін білу қиынға соқты. Сондай жағдайға ұшырағандардың бірі – Бауыржан басқарған батальон еді. Бауыржан енді шегінудің нақты жоспарын құрды. Батальонның жүретін он бес адамнан құралған барлаушы қойып, взвод-взводпен бөлек-бөлек болып, бірінің ізімен бірін жүргізе жылжуды ұйғарды. Батальон алдындағы барлаушыларды аға лейтенант Рахимов пен саяси жетекші Мұхаметқұл Сләмқұлов басқарды.

Күндіз жау көзіне түспеу үшін жауынгерлеріне түнделетіп жүруді бұйырады. Күндіз қалың тоғайда тыныстап, түнде барлаушылар арқылы белгіленген бағытпен сақтана жүріп отырған жауынгерлер табандылық пен төзімділік көрсетіп, қалың қарағайлы тоғай ішінің қалың қарын омбылай жүре отырып, екі күннен кейін Новлянск пен Ивановск деревнясында панфиловшылардың 1075-полкінің бірінші батальоны тұрады екен. Бұлар әлі шайқасқа қатыспағандықтан тың тұрады.

Әдісқой, тәжірибелі комдив И.В. Панфилов бұл полкті уақытша әдейі резервте ұстап тұр екен. «Б.Момышұлы басқарған батальон түгелдей жау қолынан қаза тауып, жойылып кетті» деген лақапты естіген олар түгелдей аман оралған жауынгерлерді көргенде И.В. Панфилов қуанғаннан көзіне жас алады. Иван Васильевич көптен көрмеген бауырын кездестіргендей Бауыржанды қаусыра құшақтай алып: «Жарайсың сұңқарым!» деп арқасынан қағады.

19 гвардиялық атқыштар полкінің командирі ретінде 1941 жылдың 26-30 қараша күндері гвардия капитан Момышұлы Мәскеу облысының Соколова деревнясының маңында неміс әскерінің шабуылын 4 тәулік бойы қайтарып, сәтті ұрыс жүргізеді. 1941 жылдың 5 желтоқсанында омыртқаға оқ тиіп, жарақат алады. Өзілхан Нұршайықовтың «Ақиқат пен Аңыз» кітабында Бауыржан өзін санбатқа жеткізгенде дәрігерлер дереу госпитальға апару керек деп шешкендігін, бірақ ол тапаншамен дәрігерді қорқытып, оқты сол жерде шығаруын бұйырғанын айтады. Оқты алып, жараны таңғаннан кейін ұрыс алаңына қайта оралғандығын жазған. Кеңес әскерлерінің 1942 жылғы қаңтар-ақпан айларындағы ұрыстарында 8-гвардиялық дивизияның Бауыржан Момышұлы басқарған полк жауынгерлері ерекше көзге түсті. Дивизия екі ай ішінде батысқа қарай 500-600 шақырым алға басып, фашистердің мыңдаған солдатты мен офицерлерін саптан шығарады, жаудың көптеген техникасын жойып жіберді. 1944 жылы Командир болып жүрген кезінде Дубровка деревнясының маңында болған ұрыс кезінде тағы қатты

жараланады .Өз айтуынша құймышақпен жерден шығып тұрған темірге құлаған екен. Біраз уақыт атқа отыра алмай және шалқасынан жата алмай жүрді, бірақ госпитальге бармады .

Сол уақыттан 1944 жылдың наурызына дейін госпитальде жатады. Сол жылы Бас Штабының Әскери Академиясының жанындағы офицерлердің біліктілігін арттыру курстарын бітіріп шығады. Бауыржан Момышұлы соғыс жылдарында адуынды да қатал әскери басшы болып қана қойған жоқ, сонымен қатар қарамағындағы жауынгерлерге ақылгөй жетекші, зерделі де білгір, байыпты да мейірман тәрбиеші бола білді. Гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлының 1990 жылдың 12 желтоқсанында туғанына 80 жыл толуына орай Кеңес Одағының Батыры деген жоғары атақ беріледі. Бауыржан Момышұлы 1962 жылы Фидель Кастроның шақыруымен Куба еліне барады. Сапар барысында Куба басшысы Фидель Кастромен кездесудің реті келмей, ол кісіге бірақ інісі Рауль Кастромен кездесіп, ол кісіге үлкен әсер қалдырады. Куба әскерлерінің алдында дәріс оқиды. «Куба әскерлері» туралы кітап жазады. 1982 жылы 10 маусымда 71 жасына қараған шағында Алматыда дүние салады. «Кеңсай» зиратына қойылды.

Шығармалары:

«Ұшқан ұя», «Москва үшін шайқас», «Жауынгерлердің тұлғасы», «Майдан», «Майдандағы кездесулер», «Генерал Панфилов», «Төлеген Тоқтаров», «Куба әскері», «Ел басына күн туса», «Адам қайраты» (1981 жыл)

Наградалары:

1942 жылы 6 маусымда «Қызыл ту» орденімен

1944жылы 6 маусымда «Москваны қорғағаны үшін» медалімен

1945 жылы шілдеде 1 дәрежелі «Отан соғысы», «Құрмет белгісі», орденімен, «Қызыл жұлдыз» орденімен екі рет марапатталады

КСРО Президентінің 1990 жылдың 11 желтоқсанындағы жарлығымен Б.Момышұлына 1941-1945 жылдары соғыста неміс–фашист басқыншыларына қарсы күресте асқан ерлігі мен қаһармандығы үшін «Кеңес Одағының Батыры атағы» беріледі (медаль № 11637)

Қорыта келе айтарымыз Бауыржан Момышұлы қазақ тарихынан өз орнын ойып тұрып алған ерекше тұлғалардың бірі. Қазақ жастарының батыр атамыздан алар тәлім-тәрбиесі өте көп.

«Отан үшін отқа түс күймейсің

Арың үшін алыссаң өлмейсің» деген Отанға арналған Бауыржан Момышұлының қанатты сөзі ел есінде мәңгілікке қалмақ. Бауыржан атамыздай ел қорғайтын, намысты ерлеріміз көп болсын.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Айбын. Энциклопедия/Бас ред. Б.Ө.Жақып .-Алматы «Қазақ энциклопедиясы», 2011.-880 бет.ISBN 9965-893-73-х
2. Тарихи тұлғалар.Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы:Тоғысбаев.Б,Сужикова.А-Алматы."Алматы кітап баспасы", 2009.345бет
3. Бауыржан Момышұлы .1-том.Алматы ,"Жазушы", 2004. 55-93 бет
4. Қазақстан тарихы. Алматы, "Отан алдындағы міндет", 2007. 95 бет.

ДІНМҰХАМЕД АХМЕТҰЛЫ ҚОНАЕВ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ

Шадкам Мина (Иран)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ғылыми жетекшісі: Нусупбаева С.А

XX ғасырда Қазақстанда өмір сүрген мемлекет қайраткерлерінің ішінде Д.А. Қонаев орны ерекше бөлек. Ол қазақтың, республиканың атына көптеген игі істерімен абырой мен даңқ әкелді, дүниежүзіне танымал етті. Өткен уақыт қаншалықты күрделіде қарама-қайшылықты болғанымен, Д.А. Қонаевтың экономиканы, әлеуметтік саланы, ғылымды, ұлттың мәдениетін дамыту ісінде Қазақстанның көп ұлтты халқының алдында сіңірген еңбегі талассыз.

Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев – аса көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, үш мәрте Социалистік Еңбек Ері, Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі, техника ғылымының докторы, КСРО, шетел ордендері мен медальдарының иегері.

1912 жылы 12 қаңтарда Верный (қазіргі Алматы) қаласында қызметкердің отбасында өмірге келген. Әкесі Меңліахмет Жұмабайұлы 1886 жылы туған. Алматы облысында ауылшаруашылық, сауда мекемелерінде жұмыскер болып істеген. Қазақ, орыс тілдерінде жаза, оқи білетін сауатты кісі болған. Анасы, Зәуре Байырқызы 1888 жылы Шелек (бұрынғы атауы Чилик) ауданында дүниеге келген. Үй шаруасында бала тәрбиесімен айналасқан. «Димашты да, басқаларын да өте қатал тәрбиеледім. Одан жаман болған жоқ. Өте жақсы оқыды. Мәскеуде оқу бітіріп, Балқаш, Қоңыратта, Риддерде қызмет істеді. Соғыс жылдарының басында Қазақстан үкіметінің орынбасары, Ғылым Академиясының президенті, ширек ғасыр Қазақстан Республикасының бірінші хатшысы болды, – деп Меңліахмет ақсақал әдеміше келген мұртын сипап қойып, әңгімесін жалғастыра: – Ізбасар саған айтайын, Құдай тағала біздің ата – бабаларымыздың ішінде Қонай атамызға ерекше ықылас түсіп, ол кісіге аян берген. Олай дейтінім, ол кісінің аты үрім – бұтақтары арқылы тек Қазақстан ғана емес, әлемнің әр елдеріне белгілі. Сол кісінің аты фамилиялас болып жүргендердің бәрі де, шүкір, жаман емес. Димашты айтпағанда да, Асқар да Қазақстанның және КСРО Ғылым Академиясының академигі. Ал, немерелерім Элдар мен Диар да ғылым кандидаттары. Олардың балалары Мұхтар мен кішкентай Дінмұхамедтен де үмітім зор, – деп, Меңліахмет ақсақал ақ ниетімен ақтарыла сөйлеп еді. – деп еске алады Ізбасар Балтағұлов аға» Дінмұхамед Ахметұлының әкесі Меңліахмет 1976 жылы тоқсан жасқа толарына үш – ақ ай қалғанда дүниеден озған. Дінмұхамед Қонаевтің әке – шешесі жетпіс жылдан астам уақыт бірге ғұмыр кешкен. Ұлы адамды дүниеге келтірген Зәуре апамыз 1973 жылы сексен алты жасында дүниеден өткен.

Д.А. Қонаев 1930 жылы – Алматыдағы № 14 орта мектепті бітіргеннен кейін, 1931-1936 жылдары Қазақстан өлкелік комсомол комитеті Дінмұхамед Қонаевты Мәскеудегі Түсті металл институтына жібереді. 1936 жылы институтты ойдағыдай бітіріп, тау – кен инженері руднигіне жұмысқа орналасып, онда бұрғылау станогінің машинисі, цех бастығы, рудниктің бас инженері және оның директоры болды. 1939 жылы Екінші дүниежүзілік соғыстың қиын күндерінде тылдағы жұмысты ұйымдастыруда іскерлігімен көзге түсіп, «Алтайполиметалл» комбинаты бас инженерінің орынбасары, Риддер руднигінің және КСРО қорғасын – мырыш өнеркәсібінің ең ірі кәсіпорындарының бірі – Лениногор кен басқармасының директоры қызметін атқарды. 1939 жылы КОКП мүшелігіне қабылданды. 1942-1952 жылдары Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасының орынбасары болып қызмет етті. Осында жүргенде Қазақстан ғалымдары оған зор сенім көрсетіп, оны Қазақ КСР Ғылым Академиясының академигі және оның президенті етіп сайлады. Тау – кен саласының ірі ғалымы Қонаев республика ғылымының дамуы жолында зор еңбек сіңірді. Ғылыми – ұйымдық жұмыстарды жақсарту, ғылыми зерттеулердің негізгі салаларын білікті кадрлармен нығайту шаралары оның басшылығымен жүзеге асырылды. 1955-1960 жылдары Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің төрағасы болды. 1960-1986 жылдары Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметін атқарды. 1986 жылы 16 жетік күні Қазақстан Орталық Комитетінің юірінші хатшылығынан алынып, орнына Колбин тағайындалды. Бұған наразы болған қазақ жастарының Желтоқсан оқиғасы орын алды. 1987 жылы маусымдағы пленумда Д.А. Қонаев «Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің Бірінші хатшысы болғанда республика партия ұйымын басқарудағы жіберге қателіктері үшін» деген сылтаумен КОКП мүшелігінен босатылды. Бірнеше мәрте КСРО Жоғары Кеңесінің депутаты болып сайланды. КОКП – ның XIX – съезінен бастап, кейінгі съездердің бәріне делегат болды. Парламент және партия делегациясын басқарып, әлденеше рет шетелдерге болып қайтты. Партияның XXIII – съезінде ол КОКП – ның Орталық Комитетінің Саяси Бюросының мүшелігіне кандидат, ал XXIV – съезде мүше болып сайланды. КСРО Жоғары Кеңесі Төрақасының және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының мүшесі болды.

Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев Республика партия ұйымын басқарған ширек уақыттың ішінде өзінің үлкен мәдениеттілігімен, иманжүзді ізеттілігімен танылып, халық дәстүрін жасқы білетін,

тағылымы терең, ой – өрісі биік жан екенін көрсетті. Кейін мемлекет ісінен қол үзген кезде де ол білімдар білікті жан ретінде елде жүріп жатқан реформа бағыттарын, қоғамды демократияландыру қажет екенін терең түсініп, қолдай білді.

Д. Қонаев өз заманының ұлы саясаткері бола білді. Д. Қонаев билік құрған жылдары Кеңестік Қазақстан тарихында елеулі өзгерістер болды. Ол билік басында болған уақыт күрделі қарама – қайшылықты болғанымен, елдің экономикасын, әлеуметтік саласын, ғылымын, ұлттық мәдениетін дамыту ісіне айтулы еңбек сіңірді. Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев ел басқарған жылдары кең байтақ қазақ жерінде 68 жұмысшылар кентімен 43 қала пайда болды. Оның ішінде өнеркәсіп орталығы болып саналатын Рудний, Екібастұз, Шевченко (қазіргі Ақтау), Никольский, Степногорск, Теміртау, Жаңатас, Кентау, Арқалық қалалары салынды. Ауыл шаруашылығы қарқынды дамып, тың және тыңайған жерлер игерілді. Кеңшарлар мен ұжымшарлар салынды. Мал саны көбейіп, ауыл шаруашылығының өнімдері жыл сайын артып отырды. Дінмұхамед Қонаевтің арқасында Қазақстанның өнеркәсіп, оның ішінде түрлі – түсті металлургия саласы жоғарғы деңгейде дамыды. Бүкілодақтық көлем бойынша мыстың үштен бір бөлігі, қорғасынның 70% – ынан астамы, мырыштың 40% – ынан астамы қазақ жерінде өндірілді. Өскемен қорғасын – мырыш және титан – магний комбинаттары, Соколов – Сарыбай мен Лисаков кен – байыту комбинаттары, Жезқазған мен Балқаш таукен – металлургия комбинаттары Ермаков пен Ақтөбе феррокорытпа зауыттары іске қосылып, Ақтөбе қаласында шығарылған хром кенінің көлемі артты. Д. Қонаев металл өңдеу және көлік жасау салаларында өндіріс тиімділігін арттырып, Өскемен, Орал, Қарағанды, Петропавл, Шымкент, Алматы қалаларында көлік жасау зауыттары құрылды. Алматы ауыр машина жасау зауытында шығарылған өнім әлемнің 40 – тан астам мемлекетіне таралды. Қазақ жерінің аумағында көмір мен мұнай кен орындары ашылып, Қазақстан отын – энергетика өнеркәсібінің ірі орталығына айналды. Тараз және Шымкент қалаларында орналасқан комбинаттар сары фосфор өндіру бойынша әлемде бірінші орында болды.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым Академиясының академигі Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев ғылым саласында орасан зор қызмет етті. 100-ден аса ғылыми еңбектер мен зерттеулер жазды. Айта кетсек, 1978 жылы – «Кеңестік Қазақстан», «Таңдамалы сөздері мен мақалалары», 1992 жылы – «О моём времени», 1994 жылы – «От Сталина до Гобачёва», «Ақиқаттан аттауға болмайды». Біраз ғылыми жұмыстарын шаруашылық пен өндірістің тәжірибеден өткізді. Өз еңбектерінің халық шаруашылығына тигізер пайдасының зор екенін іс жүзінде дәлелдеген еді. Өндіріс тиімділігін арттырумен қатар, ол жас ғалымдарды қолдап, білім жүйесіне ерекше көңіл бөлді. 1970 жылы Қазақ КСР-дегі мектептердің саны 10154-ке жетті. Онда білім алатын оқушы саны 3 млн 266 мың болды. 80 жылдардан бастап шағын аудандардың жойылуымен ондағы қазақ тілінде оқу ісін жүргізетін бірнеше мектептер жабылды. Нәтижесінде 1986 жылы республикада физика, математика пәндерін тереңдетіп оқытатын мектептер ашылды. Бұл мектептерді Қазақ КСР Ғылым Академиясы қамқорлыққа алды. 1986 жылы КОКП ОК-нің орта мектеп жұмысын жақсарту шаралары туралы қаулысы шықты. 1972 жылы Қазақ КСР-де жалпыға бірдей орта білім беруге көшудің соңғы кезеңі басталды. 1970 жылдан бастап республикадағы жоғары оқу орындарында бірқатар өзгерістер болды. Республикадағы 55 жоғары оқу орнында 173,3 мың студент білім алды. Арнаулы орта оқу орындарының саны 246 болды. Бұл оқу орындарында 272,2 мың адам білім алды. Қазақ өнерін жоғары бағалаған Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев өнерде жүрген жандарды жан – жақты қолдап, қазақ мәдениетінің дамуына ықпал етті. Өнер ордалары салынып, мәдениет үйлері өз қызметін бастады. Қазақ жерінің барлық аймақтарында дерлік білім және мәдениет ошақтары ашылып, тұрғын үйлер тұрғызылып, әлеуметтік нысандар салынды. Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтің бастамасы бойынша қазақ жерінің сол кездегі астанасы Алматы қаласында Үкімен үйі, Қазақстан Компартиясының Орталық Комитетінің ғимараты, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым Академиясының ғимараты тұрғызылды. Қала көшелерінің саны артып, жаңа тұрғын үйлер салынып, 12 ықшамаудан ашылды. Мектеп пен бала – бауша ғимараттарының құрылысы басталып, Оқушылар сарайы жас өнерпаздарға есігін айқара ашты. Республика сарайы, Спорт және Мәдениет сарайы, «Медеу» спорт кешені, Ұлттық Кітапхана, цирк сынды мәдениет, білім және спорт нысандары бой көтерді. Авто, аэро және теміржол вокзалдары, әуежай, «Алматы», «Отырар», «Жетісу», «Алатау», «Достық», «Қазақстан» қонақ үйлері салынып, қала көркін ашты. 1970 жылдардан бастап Қазақстан халықаралық байланыста орны кеңейді. Әсіресе Қазақстанның сыртқы саясатында мәдени және экономикалық байланыстар ерекше орын алды. Қазақстан металл мен руданы, мұнайды экспортқа шығарса, станок пен жиһазды, киім мен электр тауарларын, тағамды сырттан импорттады. Қазақстан мамандары Египет пен Иранда, Монғолия мен Финляндияда, Ауғанстан мен Үндістанда қызмет етті. Ғалымдар АҚШ, Франция, Италия, Болгария, Чехославакия ғалымдарымен тәжірибе алмасты. КСРО-ның Франциядағы күндерінде артистер Б. Төлегенова, Е. Серкебаев өз өнерлерін көрсетті. Қазақстанда Кеңес – Сирия достығының күндері өтті. Коммунистік партияның шалағай саясаты Қазақстанның сыртқы байланысына белгілі түрде кедергі

жасады. Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев 1993 жылы тамыздың 22-сінде, 82 жасқа қараған шағында кенеттен қайтыс болды.

Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев сүйікті жары Зухра Шәріпқызымен өткізген өмірінің әрбір күнін санаумен өткізген. Димекен: «Мен жарыммен 50 жыл 6 ай 2 күн бірге өмір сүрдім» дейді. 1939 жылы қыркүйектің соңында бойдақ Димаш Балқаштан Алматыға ұшады. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің қайраткерлерімен бірқатар кездесулер өткізеді. Дәл сол күні Зухрамен кездеседі. Қызметінің Риддерге ауысқанын айтып, оған өзімен бірге баруға ұсыныс жасайды. Бұл – Димекеннің Зухрамен тұрмыс құруға жасаған ұсынысы болатын. «Зухра Шәріпқызының келісімін берге кезі, өмірімнің ең бақытты сәттерінің бірі еді», – дейді Димекен. Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев мұны былайша еске алады: «Сүйіктімен табысуды тағдырыма жазған Аллаға мың тәубе. Тойымыз 18 қазан күні әпкем Әмина Ахметқызының пәтерінде өтті. Қонаққа институттағы достарым, Қазақ тау – кен институтының мұғалімдері, инженер Жақсыбаев пен Кравченко, Зухраның ағасы Гариф Шәріпұлы жас жұбайымен және апа – қарындастарым келді». Зухра Шәріпқызы 1990 жылы 20 сәуірде өмірден озды. Талғампаз, оқығаны, тоқығаны көп, мәдениеті жоғары жан еді. Мамандыға есепші болғанына қарамай, дүниетанымы сан саланы қамтитын, өте кең еді. Орыс және қазақ тілдерін жоғары деңгейде меңгерген, ағылшын тілін үйренуді де қолға алған. Дінге деген құрметі ерекше болған. Шетелдерге сапарлай барса, міндетті түрде Құран кітабын өзімен алып жүретін.

Д.А. Қонаев атындағы мұражайы 1994 жылдың 24 ақпанында Қазақстан РЕСПУБЛИКАСЫ Президентінің «Д.А.Қонаевтың есімін мәңгі есте қалдыру туралы» қаулысы жарияланып, онда Д.А. Қонаевтың Қазақстанды өркендету жолындағы еңбегін ерекше бағалай отырып, Алматы қаласында оның мұражайын ашу жөнінде тапсырма берілді. Ұлы тұлғаның 90 жылдығына орай 2002 жылы қаңтар айында мұражай өз есігін көрермендеріне айқара ашты. Мұражайды ұйымдастыру барысында Дінмұхамед Ахметұлының туыстарында сақталған құжаттары, фото және видеоматериалдар, әр алуан портреттер, тұрмыстық заттары жинастырылды. Бірте – бірте олардың қатарын Д.А.Қонаевтың замандастарының тапсырған жәдігерлері толықтыра түсті. Мұражай жәдігерлері қарапайым шаруа баласының тау – кен инженерінен үкімен басшысы деңгейіне көтерілген, тіптен бұрынғы Одаққа, шет елдерге де танымал болған еңбек жолын көрсетеді. Әрине, бұл жол ауыр болса да, абыроймен атқарылған ұлы жол болды! Сондықтан да мұражай қызметкерлеріне жүктелген міндет – мұнда келушілерге Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың осындай ерлікке бара – бар жауапкершіліктерді абыроймен атқарғандығын жан – жақты түсіндіре білу. Д.А.Қонаевтың өнегелі өмірі мен адал қызметіне деген адамдардың қызығушылығы арта түсуде. Бұл жай ғана қызығушылық емес, ол қоғамдағы күрделі тарихи қызығушылық жағдайға да байланысты. Сондықтан да, 2012 жылдың 12 қаңтарында «Д.А.Қонаевтың мемориалдық пәтер – мұражайының» ашылуы үлкен жаңалық болып табылады. Бұл мұражай өз жәдігерлерінің құндылығымен ерекшеленеді. Мұнда Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың жекелеген заттары, техникалық, анықтамалық және көркем әдебиеттер, өнер жөнінде альбомдар, авторлардың жекелей қолтаңбалары жазылған кітаптары, жиһаздар, тұрмыстық заттар, мерейтойларына арналған көптеген сыйлықтар мен экспонаттар, басқа да әр алуан заттар бар. Бұлардың бәрі ұзақ жылдар бойы мұқият сақталған. Дінмұхамед Ахметұлының немере інісі Диар Асқарұлы Қонаев мұражайға табыс еткен. Мұражайдың ерекше құндылығы – мемориалдық пәтер – мұражайының толықтығында және ауқымының кеңдігінде. Мұнда сақталған жәдігерлер Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың дүние – мүлікке қызықпайтын қарапайым адам болғанын, оның қарапайым тіршілігін, қалай деп алып нендей дүниеге қызығушылық білдіретінін аңғартады. «Д.А.Қонаевтың мемориалдық пәтер – мұражайы» – бұл өткен тарихымызбен таныстыратын орын әрі өнегелі өмірдің нағыз куәгері.

Қорыта келе айтарымыз бір ғасырда сирек туатын тұлғалардың бірі Д.А. Қонаевтың үлгі тұтарлық өмірі мен қызметі өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеу мақсатында томдық кітаптардан артық тәрбие береді. Біз, Д.А. Қонаевты Қазақстаннан немесе керісінше Қазақстанның тарихын Д.А.Қонаевтан бөліп қарастыра алмаймыз. Қазақстан мемлекетінің қалыптасуында өзіндік ролі жоғары Д.А. Қонаевты қазіргі және болашақ ұрпақта сан ғасырлар өтсе де мәңгі жадында сақтайтын болады. Қазақстан үшін адал қызмет еткен Қ.А.Қонаев тарихқа өз атын алтын әріппен жазып қалдырды.

Қазақ халқы мәңгі сізге қарыздар!

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «Ақиқаттан аттауға болмайды» Д. Қонаев. (Естелік – эссе), аударған Ғұмыр – дария. Ж. Ауыпбаев. Алматы.
2. Ел тұтқа. М. Жолдасбекұлы, Қ. Салғарұлы, А. Сейдімбек. Астана 2001ж
3. Қыдыр ғұмыр. Р. Ниязбек. Алматы. Жалын. 2002ж
4. Тарихи тұлғалар. Танымдық көпшілік басылым. Құрастырған Б. Тоғысбаев, А. Сужикова.
5. Тұғыры биік тұлға. Х. Ерғалиев. Егемен Қазақстан.
6. Жаны таза Димекен еді. С. Аққұллы. Қазақстан – Заман.

ЖӘНГІР ХАННЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Солтанмурат Елик (Моңғолия)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Нусупбаева С.А.

Күні кешеге дейін елімізді, тарихынан кесіп тұрып орын алатын қазақтың біртуар ірі тұлғаларының атын атап олардың есімдерін құрметтеу былай тұрсын оларды ескеруден де қалдық. Оған себеп жетпіс жылдан астам билік құрған кешегі Кеңестік идеологиялық әсері болатын. Шындығында да олар ескеруге лайықсыз ба еді? Осындай тарихи тұлғалардың бірі Жәңгір хан Бөкейұлы еді. Жәңгір хан кім? Қандай саясат ұстанды? Халқына қайыр-шапағаты тиді ме? - деген сауалдарға жауап іздеген болсақ оған тарихи деректер былай деп жауап береді. Тарихи деректер Жәңгір ханның отарлаушылар саясатынан халқын қорғаушы, еліне мәдениет пен білім мұсылман дінінің нұрын себуші хан ретінде көрсетеді. Сонымен Жәңгір хан кім? 1815 жылы Бөкей хан өлгеннен кейін ханының тағын өз баласы Жәңгірге өсиет етіп қалдырды, ал ол кәмелетке толғанға дейін уақытша басқаруда өз туған інісі Шығай сұлтанға тапсырды. 1823 жылғы 22 маусымда патша Жәңгірді ішкі Орданың ханы деп тану туралы грамотаға қол қойды, ол 1824 ж 26 маусымда Оралда ертедегі рәсім сақтала отырып патшалық өкімет орындарының бақылауымен ол хан болып жарияланып, 20 жылдан астам уақыт билік етті.

Әр нәрсенің әділдігі керек, патша үкіметі Жәңгірге, оның балаларына да орысша білім, тәрбие беріп, көп үміт артты. Қазақ даласын отарлауда жан-жақты білімді, ақылды, мәдениетті Жәңгір сияқты тұлғаны қолға ұстаудың қаншалықты пайдалы екендігін патша да генерал-губернаторлар жақсы біледі. Сол үшін де Жәңгір атақ- абыройдан кенде қалған жоқ. Хан тағына отырғызу салтанатында 48 дүркін зеңбіректен оқ атып Орал даласы дүр сілкінді. Салтанатқа қатысқан зиялы қазақтарды сый-құрметпен құралақан қалдырмады. Жәңгірге 20 сәйгүлік тарту етті. Бірнеше ордендермен хан өңіріне жарқыратты. Қазақтың тұңғыш генералы дәрежесіне көтерді.

Бұлардың барлығы отарлау саясатының мүддесі үшін істелген айла екендігі белгілі. Осындай айла жұмысқа тәсілдерді саналы түрде өткізе отырып, Ішкі Орданы басқаруды отарлаушылар өз мүддесіне сәйкес хан кесенесінің кеңесшісі етіп Ресей сыртқы істер министрінің өкілі Г.С.Карелинді тағайындады. Ол Ішкі Орданың тыныс тіршілігін күн сайын Орынбор Шекаралық комиссиясына хабарлап отырды. Ақырында отарлау саясатынан асқынғандығы соншалық, бұған дейінгі Ішкі Орда ханының басқан қадамын бақылап отырған Ресей сыртқы істер министрлігінің Азия департаменті, Ресей Мүлік министрлігінен бастап Астрахан, Орынбор генерал-губернаторларымен Орынбор Шекаралық комиссиясы, Орал, Астрахан полкымен, қалмақ кардондарынан бақылауының үстіне енді хан кеңсесі іс басқарушысынан бастап қойма меңгерушісіне дейін түгел орыстандырып, әр бір әрекетін есепке алып отырды.

Ішкі Орда қазақтары бірте-бірте шұрайлы аймақтардан ығыстырылып құмға қуылды. Жайылымға, қыстауға қолайсыз жерге ығыстырылды. Қолайлы жерлер, өзендері мен көлдері, шабындығы мол аймақтар қазақтар мен қалмақтарға берілді. 1873 жылы 21 Орынбор шекаралық комиссияның төрағасы Г.Ф.Генстің бұйрығы бойынша үлкен және кіші өзен бойынан қазақтардың шөп шабуына тыйым салынды.

Бұл жағдайларға наразылық білдіріп Жәңгір Астрахан генерал-губернаторы А.С. Осиповке: «Киргизам остались обнаженные степи, пески, солонцы, – деп хабарлап воспретить кордонным казак-ом Уральского войска открытою силою действовать против прибрежных киргизцев» – деп казактардың жөнсіздіктеріне тыйым салуды талап етті. Жәңгір халқының ауыр. Тағдырын император Николайдың өзіне де жеткізді, көмек сұрады. Амал не отарлау саясатының көрігін басып өз аузымен тапсырма беріп отырған әміршіден тегеурінді шешім болмады.

Тарихи құжаттар отарлаушылардың сенімен Жәңгірдің ақтамағандығын анықтайды. Жәңгір, халқын сатпады, халқының мұнын мұндап, жоғын жоқтады.

1823 жылы Жәңгір ішкі Бөкей ордасына хан сайлағаннан бастап қазақтың ұлттық мәдениетіне, оның ішінде ұлттық білім жүйесіне ерекше мән берді. Оның басты себептерінің бірі: Жәңгірдің өзі орысша білім алған және осындай білімнің Қазақстанға, оның ішінде Бөкей Ордасында өте қажет екенін түсінді. Ол Ресей империясының Еуропалық білім жүйесі арқылы көптеген салаларды жетістіктерге жеткенін жақсы білді.

Жәңгір хан қазақ халқының сауаттылығын, ұлттық мәдениетін дамытатын әрі толықтырған жаңа білім жүйесі «Еуропалық үлгідегі жаңа мектептер мен орта және жоғарғы оқу орындары» деп түсінеді. Оны Жәңгір ханның осы білім жүйесінде қазақ балаларын оқытуды арман етіп, білім саласын дамытуға

бағытталған саясатынан көруімізге болады. Жәңгір хан алғашқы болып Қазақстанда оның ішінде «Ішкі Бөкей Ордасында ұлттық білім жүйесін» қалыптастырумен айналысқан

Жәңгір хан қазақ халқының сауаттылығын, ұлттық мәдениетін дамытатын әрі толықтыратын жаңа білім жүйесі «Еуропалық үлгідегі жаңа мектептер мен орта және жоғарғы оқу орындары» деп түсінеді. Оны Жәңгір ханның осы білім жүйесіне қазақ балаларын оқытуды арман етіп, білім саласын дамытуға бағытталған саясатынан көруімізге болады. Жәңгір хан алғашқы болып Қазақстанда оның ішінде «Ішкі Бөкей Ордасында ұлттық білім жүйесін» қалыптастырумен айналысқан.

Жәңгір ханның ағартушылық саясаты Ресей империясының саяси билігінің ықпалы арқылы жасалған жоқ. Дегенмен жаңа Еуропалық білім жүйесі Ресей арқылы келгені, бұл тарихи шындық. Осы білім жүйесін дамытуды Жәңгір хан Ресей империясы көмегімен жүзеге асырды. Бірақ, Ресей империясы отарлау саясатын жүргізгенімен жаңа Еуропалық білім жүйесін жалпы Қазақстанға, оның ішінде Ішкі Бөкей Ордасында қалыптастыруға арналған арнайы ағартушылық саясаты болған жоқ.

Сондықтан тек Жәңгір ханның өтініштерімен ғана отарлаушы Ресей империясы білім саласына өзінің көмегін жасап отырған. Жәңгір ханның өтініштерінен кейін Ресей қазақ балаларының оқу-тәрбие алуына мән берген. Жәңгір ханның ағартушылық іс-әрекетінің арқасында Қазақстанда, оның ішінде Ішкі Бөкей Ордасында тұңғыш рет ұлттық білім мен тәрбиенің негізі қалыптасып, одан әрі өркендеген. Ресейдің Қазақстандағы ағарту ісіне мән беруіне елін дамыту үшін оқу тәрбие керек екенін түсінген Жәңгір хан мен балаларының болашағы үшін оқу мен білімнің қажет екендігін сезген қазақ ата-аналары түрткі болды. Сондықтан Ресейдің оқу орындарында оқуға деген тілектерін жүзеге асыру үшін Жәңгір хан басшылығымен жасалған Бөкей Ордасы қазақтарының өтініштерін Ресей империясы еріксізден қанағаттандыруға тура келді. Қазақ балаларына орысша және орыстық рухта тәрбие беру, христиандық дінге шоқындыру саясатын Ресейдің басты саясаты болған. Мұндай мәліметтерді мұрағаттық материалдар дәлелдейді.

Мұрағат деректері бойынша христиан дінінің миссионерлері (дін таратушылар) қазақ балаларына шоқындыру саясатын жүргізген. Қазақ балаларын шоқындырудан құтқару үшін Жәңгір хан бастапқы оқу-тәрбиені ислам мәдениеті негізінде беру үшін мұсылман мектептері мен медреселерін ашты. Мұндағы Жәңгірдің ойы қазақ балаларының бойында ұлттық және ислам мәдениеті арқылы ұлттық рухты дамытуды қолға алу болды. Жалпы қазақ халқының бойына көптеген ғасырлар бұрын ислам мәдениеті қалыптасқанын айта кеткен жөн. Жәңгір хан тұсында ислам діні мемлекеттік дін мәртебесін алғаны тарихи деректерден белгілі.

Ең басты айта кеткім келетіні: ұлттық мәдениет пен имандылықтан ұлттық рух, патриоттық сезім, солар арқылы ұлттық идеология жас ұрпақ бойына қалыптасуы, жан тәні мен психологиялық сана-сезімінде ұлттық оқу-тәрбие арнауы бала қаншалықты орыстық рухта білім алса да, бастапқыда қалыптасқан ұлттық тәрбиені жеңе алмайды, қазақ балаларының бұзылуына жол бермейді. Осыны Жәңгір хан жақсы түсінген еді.

Сондықтан ұлттық мәдениет пен ислам мәдениеті арқылы ұлттық идеологияны соған негіздеп, Қазақстанда алғаш рет ұлттық білім жүйесін құруды ойластырды. Осы саясатын іске асыру үшін Қазақстанда, оның ішінде Ішінде Ішкі Бөкей Ордасында білім саласына тұңғыш рет «Жәңгір білім реформасын» жасап, оны жүзеге асыруды қолға алды. Бұл ұлттық білім реформасы бойынша Қазақстанда алғаш рет ұлттық педагогиканың негізгі қаланып, дами бастады. Мұндағы басты шараның бірі – Жәңгір ханның Қазақстанда, оның ішінде Ішкі Бөкей Ордасында Еуропалық үлгідегі тұңғыш ұлттық мектепті ашуы. Ол Бөкей Ордасында Еуропалық үлгідегі тұңғыш ұлттық мектеп 1841 жылы 6 желтоқсанда Хандық ордада ашылған болатын. Оның мұсылман мектептері мен медреселерден үлкен айырмашылығы сол, бірінші қазақ-орыс мектебі болды. Бұл алғашқы ұлттық мектептің тікелей ықпалымен ХІХ ғасырдың алпысыншы жылдары Батыс Қазақстанның басқа да жерлерінде білім ордалары ұйымдастырыла бастады. Олар жаңа Қазан мен Қамыш – Самарда, хан ставкасынан 12 шақырымда Нарынд, Тал мен Тоғында ашылды. Ордаға ұлттық мектептердің ықпалымен 1860 жылы Түркістан өлкесіндегі № 1 орта, Перовскіде №2 орта алғашқы ұлттық мектептер құрылды. Бұл мектептерде 455 қазақ балалары оқып 221 оқушысы басқа да халықтың өкілдері болды. 40-шы жылдардың ортасында Ордада орыс-қазақ мектебінде 25 оқушы оқыды. Сөйтіп, алғашқы мектепте Жәңгір ханның білім жүйесінің іргетасы қаланды. Оқу жылы қазан айында басталып, мамыр айының аяғында аяқталатын. Жыл сайын 6 желтоқсанда оқушылардың ата-аналары шақырылып, олар ханның басшылығымен жүретін емтихандарда оқушылардың алған білімінің нәтижелерін бағалауға қатыстырылатын. Бұдан біз хан ставкасындағы (Ордаасындағы) білім беру ісі тікелей Жәңгір ханның басшылығымен жүргізілгенін көреміз. Оған қоса мектепте өткізілетін әр түрлі шараларға міндетті түрде хан қатысатын еді. Мектептегі сабақтардың жүргізілуін, оқушылардың білімін бақылау істерін, емтихандарды, оқу бағдарламаларын, оқу жоспарларын хан қадағалап отырған.

Бұл білім мен тәрбие жүйесін қазіргі жаңа білім жүйесінің негізгі мен іргетасы деп айтқан жөн. Өйткені, осы қазіргі жаңа білім жүйесіне сол кездегі білім жүйесі өте ұқсас екенін айта кету қажет. Мектепегі педагогикалық үрдісті ұйымдастыруға демократиялық, идеялардың да іске асырылғанын көруге болады. Бұл тәжірибені қазіргі кезде де пайдалануға болатын оң тәжірибе деп айтуға болады. Ефимцев Жәңгір хан мектебінде оқытылған келесі пәндерді ата көрсетеді: татар, араб, орыс тілі, арифметиканың алғашқы ережелері, жазу, сызу, тарих, географияның қысқаша жинағы, алғашқы дәрігерлік көмектің ережелері. Осы пәндерге қоса негізгі пән-мұсылманды имандылық сабағы жүргізілген. Хан кейін ұлттық мектепті училище деп атап, білім саласы арнайы ғибрат үй салған және мұғалімдерді байқау қазіргіше айтсақ конкурс арқылы таңдалатын әдістемелік орталыққа айналдырылған. Мектептерді бітірген оқушылар Орынбордағы Неплюев кадет корпусына одан әрі оқуын жалғастырған. Бұл білім ордасында мектептің арнайы бекітілген оқу жоспарлары оқыту бағдарламалары, жүйелі оқыту әдістемесі болған. Осылардың бәрі Жәңгір хан ашқан ұлттық мектеп қазіргі кездегі Қазақстан білім жүйесінің болғандығын көрсетеді.

Жәңгір хан ашқан ұлттық «ұлттық мектеп» кейіннен дами келе «Жәңгір училищесі» деп аталып, әрі қарай өз жалғасын тапты. Еуропалық үлгідегі білім реформасын жасаудағы Жәңгір ханның ағартушылық саясаты осылай жүзеге асырылды.

Жәңгір хан мектебінің ең бірінші мұғалімі дәрігер Ольдекир Константин болды. Алғаш рет сабақт қазақ тілінде жүргізетін мұғалім Шығыс тілдерінен дәріс беруші Әминов Сәуидин еді. Ішк Бөкей Ордасындағы Жәңгір ашқан алғашқы орыс-қазақ мектебі Орталық мектеп деп аталған.

Орталық мектепте қазақ балаларына орыстық білім мен мәдениеті және Ресейлік үлгідегі білім жүйесімен оқу-тәрбие берген, білімге деген ынтасын көтерген. Бұл орыстық білім қырғыздарды (қазақтарды) орыс пен қырғыздың жақындауында үлкенді- кішілі жетістіктерге жеткізеді.

Бұл орталық мектепті нәтижелерін орыстық білім мен орыстық мәдениет арқылы жетістіктерге жетті деуге болмайды. Орыс білімі мен орыс мәдениеті арқылы Еуропалық үлгідегі білім жүйесі Бөкей Ордасында Жәңгір хан саясатымен енгізіліп қалыптасты және ол бүкіл қазақ жеріне Бөкей Ордасы арқылы тарады деген дұрыс. Білім алуға қазақ балаларының ынтасы жоғары болды. Тарихтан мәлім Ресей білім жүйесі еуропалық білімге негізделіп жасалып, орыс жерінде тарала, сол білім жүйесі арқылы Ресей Жәңгірдің білім саясатына қолдау жасап, көмектесіп отырды. Жәңгір ханның білім саласындағы саясаты ғана қазақ халқының оқуға деген сана сезімін оятты, қазақ балаларының білімге деген ынтасын арттырды. Бұл орыстың рухына, мәдениетіне деген ұмтылыс емес екенін түсінген жөн. Қазақ балаларының ойлары жаңа үлгідегі оқу-тәрбие алу болды. Қазақ балаларының сол ұмтылыстарын іске асыруға Жәңгір хан ашқан мектеп сол кездегі мүмкіндіктерді пайдалана білді. Мен өз ғылыми жұмысымның басында Жәңгір хан өзіне дейінгі бірде бір хан істемеген істерді істеген деген едік. Ол қандай істер еді? Олардың әр қайсысы өзекті әңгімеге арқау боларлық күрделі іс болғандықтан қысқаша мыналарды айтамын.

Ең алдымен Ішкі Орда халқы астық іздеп, малын айдап Ресей қалаларына шұбырмасын деп Антонов постына орыс көпестердің астық қоймаларын ұйымдастырды. «Жасқұста» жәрмеңке ашты.

Халықтың – мұң мұқтажын талқылап, шешіп отыратын хан ордасын, онда қызмет ететін қазақ, орыс, татарлар үшін тұрғын үй салды. Хан ордасында өз қаржысына халқының мүддесі үшін мектеп, дәріхана, аурухана ашты. Хан қаржысымен Ресей оқу орындарында қазақ жастарын жіберіп оқытты. Жыл сайын оқуға жіберілетін жастардың санын анықтауға қол жеткізді.

Қазақ тарихында тұңғыш қазақ қару жарақтарының мұражайын ұйымдастырды. Әрбір 170 үйге бір молда есептеп, қазақ жастарынан 139 молда даярлап Ішкі Ордада мұсылман дінінің терең тамыр жаюына ықпал жасады.

Алайда коммунистік партияның ызғарлығы желі есіп тұрғанда Жәңгірдің халқына еткен еңбегі, саяси көзқарасы, отарлаушылыққа қасы күрескені ақыл парасаты халқы үшін еңбек сіңірген қайраткер екендігі жоққа шығарылды. Халықтан бүркемеленді. Біздіңше бұл қазақ тарихына, Жәңгір рухына жасалған қиянат. Себебі, Жәңгір халқына адал еңбек етті. Елдің экономикасының, мәдениетін, білімін, дінін, тілін көтеруге зор еңбек етті. Жәңгір хандық құрған 22 жылдың ішінде қазақ тарихында өшпес игіліктерді мұраларды өмірге келтірді.

Жәңгірдің халқына еткен мұндай игілікті істеріне көз жібергенде оның суылдаған Нарын құмына өзі айтқандай, «су сеуіп», гүл бақшаға айналдыруға, халқын мәдениетті, білімді, таза дінді, ұлттық намысы бар ақылы мен күшін жұмсаған қайраткер екендігіне ден қоюға болады.

Токсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтсақ Бөкей, Жәңгір секілді қайраткерлер Ішкі Ордада табан тіреп отарлаушыларға қарсы әрекет істемесе, ол жерлерге орнықпаса онда қазіргі Батыс Қазақстан, Атырау облыстары Астрахан, Сарытау, Құлынды даласы секілді Ресей жерінің бір пұшпағы болып

кетуі күмәнсіз еді. Бөкей де, Жәңгір де халқы үшін қабырғасы қайысқан қайраткерлер. Халқымен тағдырлас, халқымен мұндас. Тарихи деректердегі ақиқаттар осыны көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Ұлттық энциклопедия, 638-бет
2. Ж.Қасымбаев «Жәңгір хан», 15-бет
3. Ж.Қасымбаев «Жәңгір хан», 18-бет
4. Қазақстан мектебі № 56 2004 мамыр 7
5. Букевское ханство. Алматы, 1981, 143- бет
6. Еврейнов А. Указанное сочинение. 63-бет
7. Букевской Орде 200лет. «Өлке», Алматы, 2001, 169-170 бет
8. ОМӨТА. КСРО, 162- бет.

ҚАЗАҚТЫҢ БАТЫР ҚЫЗЫ МӘНШҮК МӘМЕТОВА

Газзаг Маэдех (Иран)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Нусупбаева С.А.

Мәншүк атың бар әлемге аңғырып,
Есімінді ұрпағың жүр ән қылып,
Асқан ерлік ұмытылмас ешқашан
Сақталады ел ішінде мәңгілік.

Мұқағали Мақатаев

Қазақтың тарихында да қоғамында батырлығы ерлерге пара-пар Әлия, Мәншүк, Хиуаз қайсар қыздарымыз болды. Тұмар патшайымнан бастау алған қазақ қыздарының ерлігі Ұлы Отан соғысында қайталанды. Ел басына қауіп төнген қаһарлы соғыс жылдары елін, жерін қорғауға аттанып, мұз жас-танып, қар кешкен, ерлермен қатар сапқа тұрған қазақтың қайсар қыздары майданда батыр бабалардың қанына тән қасиет танытып, ержүректілігімен бірге қайсарлығымен, алған беттерінен қайтпас табандылықтарымен келешек ұрпаққа өнеге болатындай із қалдырды. Бүкіл Орта Азия елдерінің ішінде Кеңес Одағының Батыры атағын алған қайсар қыздар – Әлия Молдағұлова мен Мәншүк Мәметова ғана болды. Шығыстың қос шынары атанған батыр арулардың есімі тарих беттерінде мәңгі алтын әріптермен жазылатын болады.

1922 жылы 16 қазанда Орал облысының Жаскүс ауылында дүниеге келді. Балалық шағын Алматы қаласында өткізеді. Азан шақырып қойған аты Мәнсия. Бес жасынан бастап оны әкесінің немере інісі Ахмет Мәметов және әйелі Әмина асырап алған. Үлкен қара көзі, пысықтығы, ширақтығы үшін олар баланы еркелетіп «Моншағым» деп атады. Өзінен атын сұрағанда, бала «Мәншүк» деп жауап берген. Солай аты Мәншүк боп қала берді. Ахмет пен Әмина ол кезде Н.Чернышевский атындағы Саратов университетінің бірі медицина, екіншісі филология факультетінің студенттері болатын.

Бертін келе Мәншүк он жасқа толғанда анасы Тойылша, екі жылдан кейін әкесі Жеңсікәлі қайтыс болады. Әскери комиссариатқа жазған өтінішінде «қайтыс болған» деп өзінің туған әке-шешесі Жеңсікәлі мен Тойылшаны көрсетіп тұрғаны да сондықтан.

Мектепті бітіріп, медициналық жұмысшы факультетке, ал кейін Алматының медициналық институтына оқуға түсіп, осымен бір мезгілде Республика Халық комиссарлары кеңесінің хатшылығында жұмыс істейді. Мәншүк Мәметова Мәскеудегі шеруге барып, Қызыл алаңды, кесене мен Кремльдегі Спасск мұнарасын көріп қалсам деп армандап жүреді. Астанаға кететін күн де жақындай берді. Бірақ оның орнына басқа күн келді. Ол, соғыс басталған күні еді. Гитлершілер Севастопольді, Одессаны, Киевті бомбалап, Мәскеуге қауіп төндірді. Әскери уақыттың қауырт өмірі басталды. Қатал шайқас Алматы қаласынан мыңдаған шақырым жерде болып жатса да, оқиғаның елесі онда да байқалған еді. Дауыс зорайтқыштардың қасында жұрт топпен жиналып, соңғы жаңалықтарды тындап тұратын. Әр күн Отан үшін уайымды ойларға толы болды.

1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталғанда Мәншүк 18 жаста болатын. Ол соғысқа бару, Отанын қорғау туралы шешім қабылдады. Өтінішінде: «Фашистерді жою үшін майданға жіберетін менің ағайым да, апайым да жоқ, сондықтан өзімді жіберіңіз», деп жазған. 1939 жылдан бері комсомолмын. (1941 жылдың 7-ші тамызы).

Бір жыл бойы Мәншүк әскери комиссариаттан өзін әскерге жіберу туралы өтінді. 1942 жылдың 13-ші тамызында Алматыдан 100-ші атқыштар бригадасы майданға аттанды. Оның құрамында 4890 жауыңгер, оның ішінде 2 қазақ қызы – дәрігер Мәриэм Сарлыбаева және Мәншүк Мәметова болған екен. Бригаданы ұла дана ақын Жамбыл өлеңімен шығарып салыпты.

Немере сіңлісі Айман Мәметова: 1934 жылдың қуғын-сүргініне Мәметовтер әулеті де ұшырады. Ғылыми – зерттеу институтының директоры Ахмет Мәметов қамауға алынды. Ол кісінің әйеліне айтқан соңғы сөзі: «Менің Мәншүгімді ренжітпе, аман сақта». Кейіннен Ахмет Мәметовті ақтады, бірақ олардың отбасы қудаланып, «халық жауы» аталды. Есейген Мәншүк әкесінен бас тартпады, оны сатпады. Ол әкесінің қамалуын қате деп санады. 1934 жылы Ахмет әкесін Алматыда «халық жауы» деп қамауға алғанда оның қандай жолмен болса да майданға барудың жолын іздегенін көресің. Басқа амал жоқ-тын. «Халық жауы» атантып, ату жазасын алған Ахметтің қызы екенін білсе, НКВД оған сенімсіздік көрсетіп, майданға жібермей қоюы мүмкін еді. Сол бір сұрапыл күндері Әмина апам да: «ата-анам деп бізді емес, Жеңсікәлі мен Тойылшаны көрсет» деп әбден үйретіп қойғаны бар. Майданда жүргенде Мәншүк әкесі Ахметтің туған бауыры Қанаттың әйелі Майраға жазған тағы бір

хатында: **«Әкемді босатыңыз, қыз да болсам соғысқа келдім»** деп Сталинге үш рет хат жазғанын бірақ оған жауап болмағанын айтыпты.

Әрине, ол әкесінің тірі екеніне сеніп кетті. Бала жүрегі жазықсыз жаладан Ахмет атамның опат болғанын сезбеді. Оған сездіруге ешкімнің де батылы бармады. Бір жағынан ол да дұрыс болған сияқты. Әйтпесе, жанындай жақсы көретін әкесінің қазасы намыс оты мен өршіл мінезі атойлап тұрған Мәншүкті қандай күйге түсірерін кім білсін!..

Мәншүктің анасы Әмина апам аса зиялы ақсүйектер әулетінен тарайтын. Төре руына жататын Әбілқайыр, Нұралы, Жәңгір хандардың тікелей ұрпағынан болып келеді. Ол кісінің Құдай қосқан қосағы да Алаш қайраткерлерінің бірі – жазушы, ғалым-дәрігер Ахмет Мәметов еді. Алайда 1937 жылы ұлтымыздың асыл азаматтары қамалып, «халық жаулары» аталып жатқанда Ахмет атамыз да ұсталып, соңынан жазықсыз атылып кетеді. Осыдан соң, Әмина апам Ахмет атамыз түрмеде отырғанда, соңын күтпей-ақ өзге адамға күйеуге шығып кетеді. Қатал тағдырдың қарбалас сәттерін жеңіп, өз мақсатына еріксіз жету үшін де ол осы жолды таңдайды. Әрине, мұның бәрі амалдың жоқтығынан болған іс болатын. Оның уайым-қайғысыз ырду-дырдумен сүретін өмірге араласуы жар құшағын аңсау емес, ол, сол тұстағы үрейді алған кесапаттан аман қалудың амалы еді. Екіншіден, желкілдеп өсіп келе жатқан Мәншүкті «халық жауының» қызы деген көзтүрткі атақтан аман алып қалудың әрекеті болатын. **«Майданға аттанарда Әмина апамыз Алматыдан тысқары жүрген көрінеді. Сондықтан асығыс түрде анасына үшкіл хат жазуын парыз санаған. «Әпкетай, маған ренжи көрмеңіз, Сізді қалдырып барамын. Апашым менің! Қамығып уайым шекпеңіз, мен майданға аттандым. Батылдық танытып, кісілік келбетімді көрсеткім келеді, егер қажет болса, Отан үшін жаным да пида. Қабілет-қарымымды іспен көрсетпекшімін. Хош, анашым!»** депті ол майданға аттанғалы тұрған эшелонға шығар алдында.

Әмина апам сол күні үйде болғанда да Мәншүктің өрекіпген көңілін баса алмас еді. Әйтсе де ол Мәншүктің өжет мінезіне ризашылығын білдіріп, аналық мейіріммен құшағына алып мауқын басар ма еді.

Мәншүк майданнан жазған хаттарының бәрін де анасы Әминаға жазыпты. Орал қаласындағы Мәншүк атындағы мемориалдық мұражайда оның майдан даласынан жазған бес хатының түпнұсқасы сақталған. Әмина апам ол хаттарды көзі тірісінде өз қолымен тапсырса керек. Әрине, Мәншүктің хаттарының бәрі түгел сақталмауы да мүмкін. Жазылған хаттарда Мәншүктің анасына деген жүрек лүпілі, сағынышы басым. Онда нәзіктік пен балаңдық, тазалық пен инабаттылық табын байқайсың.

Алғашқы жазылған хаттарындағы: **«Мен де ешқандай суретіңіз жоқ, тек хаттарыңызды қайталап оқи беремін...»** деп жазғанын оқи отырып, аяныш сезімін білдіресің.

1943 жылғы 20-мамырда жазған хатында: **«Қайткенмен де жауынгерлер арасында жалғызбын ғой, дегенмен мені олар өте сыйлайды, мені қынжылтпау үшін бәрі де тырысып бағады»** депті. Бұл жерде Мәншүк ер азаматтардың арасында өзінің жалғыз екенін айтса керек. Осы жылғы 7-тамызда ұрыс даласына келген күні жазған хатында: **«Алматыда құрылған біздің жүзінші бригада қазір Калинин облысында, Великие Лукиден қашық емес, майдан шебінен 10-12 шақырым. Қала немесе деревня көрмегенімізге таяуда бір жыл толмақшы, деревня болса да түгел қираған, халық тұрмайды. Жерден қазылған жертөледе тұрып жатырмыз. Көңілсіз, бірақ күн сайын жаттығу немесе қорғаныс жұмыстары, сондықтан уақыт байқалмай тез өтеді.**

Әуелі мен бригада штабында аға жазарман (писарь) болып істедім, бірақ қолыма қару алып ұрысқа тікелей қатысқым келді, сөйтіп батальонға ауыстым, онда мен қазір пулеметшімін. Жуықта өз арамыздағы озық ретінде «Үздік пулеметші» значогын алмақпын.

Иә, ол өз құрбылары сияқты ана болу, бала сүю, жар құшу бақытына ие бола алмады. Жастығын соғысқа ұрлатты.

Мәншүк әнді де әуезді айтқан көрінеді. Оның қазақ және орыс әндерін әдемі шырқағаны соншалық оны білетіндердің бәрі де сүйсіне сөз етеді. Ол «Қараторғай», «Көзімнің қарасы», «Зәуреш» тағы басқа ұлттық бояу қанық тамаша әндерді кереметтей айтады екен.

Мәншүктің бүкіл аңсары туған Отанын сүюден тұрған. Ең алғаш әскерге алынғанда жолай пойыздан туған жері Оралға түсіп, бірден оның топырағына тәу етуі недеген кереметтік! Осынысы үшін ол пойыздан да қалып қоя жаздапты.

– «Мәншүк-ау, қайда жүрсің?» – дегендерге:

– «Су іштім. Оралдың суы қандай тәтті», – деп жауап беріпті.

Мәншүк анасына ең соңғы хатын 1943 жылы 11-қазанда жазыпты. Онда:

«Ардақты анашым. Сіздің хатыңызды алғаннан кейін мен жауап жазған болатынмын, ал қазір алдыңғы шептемін, тағы да хат жаза алам ба, жоқ па білмеймін, сондықтан открытка салып отырмын.

Әзірге денсаулық жақсы. Қымбатты анашым, бізден бәлкім делегация барар болса, қалған жаңалықты естіп біле жатарсыз. Көп жазудың қисыны қазір келмейді.

Енді хатты ұрыстан кейін күт. Хатты жиірек жазыңыз. Бәріне сәлем, мен үшін Динашты шөпілдетіп сүйіп аларсыз. Сізді тыңдайтын болсын.

Хош, қатты-қатты сүйдім Сізді.

Қызың Мәншүк. 11.10.1943 ж.»

Хаттың соңында анасына 400-500 сом шамасында ақша салып жібергенін жазыпты. Міне, бұл Мәншүктің ең соңғы хаты болған. Осыдан соң ол төрт күннен кейін Невель қаласы үшін болған шайқаста ерлікпен қаза табады.

Немере сіңлісі Айман Мәметова: Невель операциясы кезіндегі ұрыстардың картасында бұл жота 173.7 санымен белгіленген екен. Біз оны Мәншүктің атақ-даңқымен бірге қара жонның да аты бүкіл дүниеге тарады екен деп білдік. Мәншүктің ерлік жолын көзбен көріп, тағзым ету қашаннан бері көкейімізде жүрген арман еді. Аудан аумағында 368 көл бар екен. Айнала сыңсыған орман алқаптары. Күміс көлдер аумағының айналасы аяқ алып жүре алмайтын ну-батпақ. Фашистердің «тәбетін» қайтарған да осы батпақ көрінеді. «Іздегенге табылған» деген. Қала маңындағы деревняда Мәншүкті жерлеуге қатысқан Новикова-Власенкова деген қартаң әйел тұрады екен. Әкімшіліктің қызметкерлері көлікпен ол кісіні Мәншүк жерленген жерге алып келді.

« – Мен ол кезде 17 жастағы қыз едім, – деді ол әңгімесін бірден бастап жатып, әкем колхоз басқармасының бастығы болатын. Қалада кілең кемпір-шалдар қалған еді. Біздерге қаза тапқан жауынгерлердің қалталарын қарап, құжаттарын жинау тапсырылды. Міне, осы жерде қара шашты, қос бұрымды бір әйелдің денесі жатты. Ал әріректе, етекте тағы бір әйелдің денесі табылды. Негізі ол байланысшы болса керек. Жанында сым катушкалар жатыр екен. Ол табылған сары шашты, орыс па әлде белорусь па деп шамаладық. Ал мына жердегі әйел қара шашты, үлкен бұрымы бар екен.

Ерлердің бәрін бір жерге бауырластар зиратына жерледік. Әйелдерді олармен бірге қосқан жоқпыз. Екі әйелді өз алдарына бөлек жерледік. Оған осы жерде «1943 жылдың қазан айында Мәншүк Мәметова ерлікпен қаза тапты деген белгітас қойдық», – деді қарт ана.

Бүгінгі зерттеу амалдары көрсеткендей, сол кезде бүкіл Кеңестер Армиясында Мәншүк Мәметова жалғыз пулеметші қыз болған көрінеді. Бес сағаттан асқан ұрыс кезінде Мәншүк жауға қарсы үш пулеметтен де оқ жаудырыпты.

Ол соғысқа шығар күні ерекше мерекеге дайындалғандай күй кешіпті. Пулеметін сүртіп-сипап, әбден бабына келтіріпті. Түн баласын жамылып, пулеметті орналастыратын орынды дайындаған көрінеді. Келесі күні жау шетіне барлау да жасаған көрінеді.

Ол: «Мынау тұрған бөріктей шоқ терек – бірінші белгі, екінші белгі, оған дейін 300 метр» – деп барлау жобасын қағазға сызып көрсетіпті. Атыс схемасын сызып көрсетіп: «біз жауды аңдимыз, жау бізді аңдиды. Өзара сырын біліп алуымыз керек және оларды алдап жаңылыстыруымыз керек» деп жанындағы жауынгерлерді соғысқа дайындапты.

Мәншүк майданда 418 күн болды. Ұлы Отан соғысы 1418 күнге созылды десек, оның 418 күнінде қазақтың ержүрек қызының азапты күндері мен ерлік ісі қалды. Әлемге даңқы шыққан Мәншүк жұмыр жердің бетінде небәрі 21 жыл 13 күн өмір сүрді. Бұл көп пе, әлде аз ба?! Әдетте ерлік жасау үшін ұзақ өмір сүру парыз болмаса керек болар!», — депті.

Қазақстанда құрылған 100-ші бригада 1942 жылдың желтоқсан айының соңында Великие Луки түбіне орын өзгертеді. Қала 1941 жылдың шілде айынан бастап жау қолында қалған екен. Қаланы азат ету үшін кеңес әскерлері жауды жан-жақтан қоршауға алады. Құрамында Мәншүк те бар 100-ші бригада кескілескен ұрысқа бірден қойып кетеді. Великие Луки қаласын азат ету жолында мыңдаған жауынгер қаза табады. Қаланы азат ету жолындағы 100-ші бригада ерлігі Дубосеково разъезі түбінде генерал-майор Панфилов басқарған 316-шы атқыштар дивизиясының ерлігінен бірде-бір кем болмайды.

Кеңес Социалистік Республикалар Одағы Жоғарғы Кеңесінің Жарлығымен 1944 жылдың 1 наурызында неміс басқыншыларымен соғысу майданындағы қолбасшының әскери тапсырмаларын бұлжытпай орындағаны үшін, көрсеткен ерлігі үшін Мәншүк Мәметоваға Кеңес Одағының батыры берілді. Қаршадай қыздың ерлігі көптеген жауынгерге үлгі болды. Бүгінде туған жерінде оған арнап ескерткіш орнатылған.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Әдігенқызы С. Қазақтың қайсар қызы-Мәншүк Мәметова. // Жұлдыздар отбасы.-2014.- № 9.- 6.48-49.
2. <http://alashainasy.kz/alashuni/kazaktyin-batyir-kyizyi-manshuk-mametova-63578/>
3. Мәншүк МӘМЕТОВА – Әбілқайыр ханның ұрпағы // <http://tore.com.kz/wp-content/uploads/2013/05/toreler.png>

АҚЫТ ҮЛІМЖІҰЛЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Айтолқын Жагсалг (Қазақстан)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Мажиқызы Н.

Еліміз егемендік алып, тәуелсіз мемлекет құрғанымызда ел қамын ойлап, сол жолда өздерінің саналы ғұмырын сарып еткен, ұлтымыздың мәдениеті мен әдебиетіне қомақты үлес қосқан асыл азаматтардың шынайы түрде «ақтандақтарының» бетін ашып, қазіргі заман талабына сай зерделеудің маңызы зор.

Осындай біртуар азаматтарымыздың бірі Ақыт Қажы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың алғашқы жартысында Қытай қазақтары ішінен шыққан ғұлама, тарихшы, ақын тәрбиеші, жаңашыл ойшыл, қоғам қайраткері. Оның шығармалары бір ғасыр бойы Алтай қазақтары ішінде құндылығын сақтады. Ал, XXI ғасырдың табалдырығынан аттап отырған осы тұста да, Ақыт Қажының шығармаларының мәнін жоғалтпағаны, тіпті арта түскенін айтсақ, асырғандық болмас еді.

Ақыт Үлімжіұлы 1868 жылы Қытай Халық Республикасы Шығыс Түркістандағы Алтай аймағының Көктоғай ауданында кедей отбасында дүниеге келген. Бала кезінен бастап ауыл молдасынан, одан кейін Бұқар медресесінде дәріс алып араб, парсы тілдер, сондай-ақ шарифат пен тәжуитті үйренген. 1908 жылы Алтай, Қобда аймақтары қажылар тобының аудармашы ретінде Меккеге қажыға сапар шегіп барады. 1910 жылы елге қайтып келген соң, Сарытоғай ауылында мешіт салдырып, медресе ашып мұғалім болады. 1939 жылы Шың Шицайдің үкіметіне наразы шыққан халық көтерілісіне белсене қатысқаны үшін тұтқынға алынып, мешіті талқандапып, кітаптары өртендіріліп, 1940 жылы Үрімжіде түрмеде азаптап өлтірілген [1].

1891-1914 жылдары Санкт-Петербург, Қазан баспаларынан Ақыт Қажы атамиздың “Жиһанша”, “Ахиретбаян”, “Сәйпілмүлік-Жамал” дастандары, “Абият ғақидия”, “Сейітбаттал Ғазы”, “Ишан Махмұд” аталатын кітаптары бірнеше рет жарық көрді. Оның шығармалары “А. Алтайский” деген бүркеншік атпен “Айқап” журналына да жарияланып тұрған. Ақыт өлеңді алуан ырғақта насихат, ғақлия түрінде жазған. Ой толғауда Абай мәнеріне ден қояды. Абай өлеңдерін үлгі ете отырып, “Дәләйлул-ғақылия” (“Ақыл түбі”) өлеңдер топтамасын жазып шыққан. “Адамның жасы”, “Асан ата”, “Шыңжан қаритасы”, “Керей шежіресі”, “Ер Жәнібек”, “Алтай” деп аталатын туындылары ел арасына кеңінен таралған. Ақын Ақыт Үлімжіұлы Қарымсақовтан бастап 30-дан астам халық ақындарының шығармалары жинастырылып, зерттеліп, ел игілігіне айналды [2].

Ақыт қызмет бабымен 1930 жылы Қобдаға барған бір сапары кезінде Кеңес Одағы коммунисті Абай Қасымовпен танысады. А.Қасымов Ақыттың білімді, әрі ақын, жасампаз ойлы тұлға екенін байқап, Ақытқа А.Құнанбайұлының кітабын сыйға тартады. Осы тарихи кездесу Ақыт рухани дүниесінің кемелдене дамуына үлкен әсер етеді. Ақыт Абай өлеңдерін оқыған кез-келген адам Абай әлемін, оның өлеңдерінің мәні мен мазмұнын, оның философиялық ой-түйіндерін терең түсіне алмайтындығын ашық айтады. Ақыт Абайдың күрделі ойларын, дүниетанымын, Абайдың күрделі ой әлемін алдымен өзі тануым керек, осы арқылы басқаға түсіндіруім керек деген ойға тоқталады. Сөйтіп, Абай өлеңдерінің үзіндісін басына алып, күрделі лебіздерін шешу мақсатымен 66 тақта қара сөз (“Дәләйлул ғақлия”) жазды. Ақыт: «Бисмиллә рахман рахим, Ей, мүмин, қарындастар! Қазақ ұлтының керей елінен шыққан мен әлсіз, пақыр пенде-қажы және қазы А.Үлімжіұлы, мүминдердің көңіл көзін ашуды, оларды опық жеуден сақтандыруды, кейінгі дәуірге естелік қалдыруды ниет етіп, марқұм А.Құнанбай қажыұлының кітабынан өрнек алып, осы ғақылиялық, нақылдық үндеулер кітабын жаздым. Шіркін, Абай адамның жуырда есіне түспейтін сөздерді тауып, соны өрнектеген екен. Мен де сондай есімге түсе қалған сөздерді кіргізді. Сондай-ақ Абай өлеңдерінің үзіндісін басына алып, күрделі лебіздерін шештім. Бұл нұсқаға сонан «Дәләйлул ғақылия» (“Ғақылиялық үндеулер”) – деп ат қойдым. Мақсатым, ел-жұртқа тағылым болса...», – дейді. Құран Кәрімді алғаш қазақ тіліне аударған Ақыт шығармаларында өз ойларын Жаратқан Хақ Тағаламен сабақтастыра жырлайды.

Ақыт өзінің бүкіл саналы өмірін қазақ халқын ең дамыған алдыңғы қатарлы елдердің қатарына қосу мақсатында туған еліне адал қызмет етуге арнады. Ақырғы демі таусылғанша туған елін, жерін сүйіп, өз халқының тәуелсіздігі үшін күресіп өткен Ақыт ақынның тұлғалық болмысы мен асыл мұралары әлі де болса Қазақстанда терең зерттеу нысанасына ілінбей отыр. Ақыттың ерлерге, әйелдерге, жігіттерге, қыздарға, балаларға, моллаларға, билерге, төрелерге, сұлтандарға, байларға, кедейлерге бөлек-бөлек шығармалар арнап, жалпы адамға ақыл кеңес беретін қанатты сөздерінің этикалық, эстетикалық қырлары, тарихи сананы қалыптастырудағы ой-пікірлерінің бүгінгі күні және келер уақыт еншісінде де өзектілігі арта беретініне сеніміміз мол.

Ақыт жалпы қазақ әдебиеті мен мәдениетіне зор үлес қосып, артында өшпес мұра қалдырды. Сондықтан А.Үлімжіұлына өзінің тарихи Отаны Қазақстанда лайықты бағасын беріп, оның мұраларын зерделеуге назар аударуымыз керек. Белгілі отандық әдебиеттанушы академик Т.Кәкішев: «Ақытты әдебиетіміздің үлкен өкілі ретінде қазақ мәдениетінің тарихына кіргізуіміз керек. Ол Абайдың алғаш кітап шығаруына дейін өзінің 9 кітабын 17 рет жариялаған. Мұны ескермеуге болмайды. Октябрь революциясына дейін осындай кітап шығарған дарын иесі қазақта өте сирек. Сондықтан Ақытты Абай деңгейлес дарындар қатарында тануымыз керек», – деп атап көрсетті [3].

2011 жылықазанда А.Үлімжіұлы шығармаларының 2 томдық толық жинағы бауырлас ел Түркияның Кония қаласында 6000 данамен басылып шықты. Ағартушы, көрнекті ақын А.Үлімжіұлы жастарға білім, ұлттық, тәрбие беруге, қазақ халқы ой-пікірінің қалыптасып, дамуына терең ықпал жасап қазақ әдебиеті мен мәдениетіне зор үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.
2. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010.
3. Омарова Г. Қазақ ой-пікіріндегі Ақыт Үлімжіұлының орны // Қазақ үні, 2012 ж. 19 маусым.

ТАҢЖАРЫҚТЫҢ ӨМІРБАЯНЫ

Қуантай Ділнұр (Қытай)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Сандықбаева Ө.Д.

Таңжарық – қазіргі қазақ әдебиетінің ең көрнекті өкілі, менің елімдегі қазіргі қазақ әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі және ұлтжанды революционер ақын. Таңжарық 1903 жылы 15 наурызда Синьцзянның Синьюань уезі, Бестобе поселкесі, Хамсти ауылындағы кедей малшының үйінде дүниеге келген. 10 жасынан бастап ағартушылық білім алып, әдебиетке деген қызығушылығын арттырды. Ол халықтық Әкенге өзінің ұстазы ретінде табынған және олардан кішіпейілділікпен тәлім алған. Ол көптеген әйгілі батырлық эпостармен және қазақтардың махаббат туралы өлеңдерімен таныс болған, тіпті олардың кейбір маңызды тарауларын жаттай алады. Таңжарықтың өсу кезеңінде отандағы және шетелдегі танымал ақын-жазушылардың шығармалары да үлкен рөл атқарды.

1925 жылы Таңжарық туған жеріне Кеңес Одағынан оралғаннан кейін, ол донгбула алып, көптеген ауылдарды аралап, ән шырқады. Оның өлеңдерінің көпшілігінде Бай мен жемқор шенеуніктерге қарсы тұру және кедей малшыларға жанашырлық таныту тән. Сондықтан оны малшылар қатты жақсы көрді және сонымен бірге реакцияшыл билеушілердің жеккөрушілігін туғызды. 1933 жылдан бастап поэзия жасаумен қатар, ақын қоғамдық жұмыстарға да белсене араласты. Өзінің белсенді күш-жігерімен шабындықта мектептер ашылды, Іледе алғаш рет қазақ газеттері шыға бастады, қазақ драмалары да пайда болады. Сонымен қатар, Таңжарық та әділеттілікті қолдап, жергілікті шенеуніктерді халықтың майлануын талан-таражға салу және қысу қылмысын әшкерелеу және айыптау үшін хат жазды. Сол кезде Шэн Шицай Шыңжаңда революционерлер мен прогресшілдерді күшпен басып-жаншып, ақ терроризм саясатын жүзеге асырды. Таңжарық 1940 жылы ақпанда «қауіпті элемент» ретінде саналды және сол жылы 12 сәуірде Иньиндегі қаласындғы Дихуа түрмесіне қамауға алынды. Таңжарық Дихуа түрмесіндегі Шэн Шицай мен гоминдандық реакционерлердің қатал билігін әшкерелейтін көптеген өлеңдер жазуды жалғастырды және түрменің сыртына жіберілді.

Дихуа түрмесінде ұстау және азаптау кезінде Таңжарық барлық этникалық топтардың коммунистері, революционерлері және басқа да прогрессивті адамдармен танысу құрметіне ие болды, бұл оған революциялық демократиялық идеяларды одан әрі орнатуға және ақынның қарсылығын күшейтуге мүмкіндік берді. Ол «Түрмедегі құпиялар» өлеңінде «Мен енді ұйқышыл болу үшін ештеңе істемеймін, таңның атуына деген сенімнің жоғалуы былай тұрсын, мен соңғы деміме дейін күресуге бел будым, сенің қастарыңның бірі болуға ант етемін». Бұл ақынның жауға соғыс жариялау туралы очеркі, сонымен қатар оның революциялық қатарға қосылғаны туралы мәлімдеме. Дихуа түрмесінде өмір мен өлім шайқасында шомылдыру рәсімінен өткеннен кейін, ақын сол кезде Дихуаның революциялық жастар ұйымына ресми түрде қосылды. Содан бері ақын шығармаларының идеялық сипаты едәуір жақсарды, олардың көпшілігі халықты революцияға шақыруға және халықты жеңіс үшін күресуге басты тақырып ретінде шабыттандыруға негізделген.

Таңжарықтың өмірі – бұл жасампаздық пен күресу өмірі еді. Ол, Отанды және халықты жақсы көреді және өмір бойы азаттыққа, теңдікке және әділеттілікке жол табу үшін аянбай еңбек етті. Ол өзінің 20 жылдан астам қысқа мансабында бізге терең ойлармен, мазмұнымен және талғампаз формаларымен 20000-нан астам өлең жолдарын қалдырды, бұл қазіргі Қытай әдебиетінің қазынасын байытты. Оның негізгі шығармаларына: «Іле лездік көрінісі», «Жастық шақ», «Туған қаламен қоштасу», «Түрмедегі жағдай», «Сәлем, менің туған қалам», «Ақын жүрегі» және басқа да көптеген қысқа өлеңдер енеді; «Санавал» және «Ах, Насавури» сияқты өлеңдер.

Таңжарық біздің елдің жаңа демократиялық революция кезеңінде өмір сүрді. Ол өзінің революциялық қызметімен және жауынгерлік өлеңдерімен біздің еліміздегі жаңа демократиялық революцияға үлес қосты. Таңжарық қазақ халқының жігерлі демократиялық күрескері болуға лайық. Ұқыпты тараулар, қысқаша сөйлемдер, қатаң рифмалар, жеңілдігі мен тегістігі оның көркемдік стилі. Таңжарық біздің еліміздегі, қазіргі қазақ әдебиеті тарихында көрнекті орын алады.

ӘЛИХАН – КӨСЕМСӨЗДІҢ ХАС ШЕБЕРІ

(Әлихан Бөкейхановтың 155 жылдығына арналады)

Тұрдыбай Ұлықбүбі (Қытай)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Идрисова Г.А.

Әлихан Бөкейхановтың мамандығы – экономист бола тұра, журналистика саласына бет бұруының негізгі себебі – ол саяси қоғамдық істерге белсене араласқан, әлеумет, әдебиет, өнер, мәдениет саласында із қалдырған бірегей тұлға ретінде танымыз. Сондықтан да оның көсемсөздері барлық қоғамдық өмірдің сан-саласын қамтыған. ХХ ғасыр басында көсемсөздің атқарар міндеті айрықша болды. Сондықтан да қазақ зиялылары өз ойын көсемсөз арқылы жеткізетін баспасөз ашуға ұмтылды, оның міндеттерін жақсы білді. Мәселен, А. Байтұрсынов: ”Әуелі газета – халықтың көзі, құлағы һәм тілі”, – деді. Бұдан байқайтынымыз, сол кездегі көсемсөздің қазақ халқын оятудағы ролі жоғары болғанын байқаймыз. Сондықтан да Әлихан Бөкейханов өзінің бүкіл халыққа етер қызметін осы баспасөз арқылы үйлестіре білді. Ол алдымен қазақша газет шығаруға күш салды. Сол ұмтылыстың арқасында 1913 жылы “Қазақ” газеті шықты.

Қазақ көсемсөзінің бастауында тұрған қазақ зиялыларының атын атауға болады. Оның ішінде алғаш қазақша газет шығарған азаматтарымыз – Шахмардан Қосшығұлов ”Серке” газеті, Сералин ашқан ”Айқап” журналы т.б. атауға болады.

Әлихан Бөкейханов – сол кездегі түркі мұсылман дүниесіндегі И.Гаспринский, О.Ақчури, А.Топчибаев, Х.Максұтовтар сынды өз халқына қажетті деп білген тақырыптың барлығын көтерген адам. Ол – 1913 жылы Орынборда Ахмет Байтұрсынов ашқан “Қазақ” газетінің ашылуына үлкен еңбек сіңірген және оның бас жазушыларының біріне айналған тұлға. Жалпы осы газеттегі мақаланы үш көсемсөзші жазып отырған. Олар – Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов.

Бұлардың қай-қайсысы да кез келген тақырыпқа жаза алар хас шеберлер болғанымен де, Әлихан көбіне саяси-экономикалық, Ахмет мәдени-ағартушылық, Міржақып әдебиет пен өнерге көбірек қалам сілтегені көзге айқын шалынады. Осы газетте басылған Әлихан қаламынан туған көсемсөздік дүниелер саяси-әлеуметтік мәселелерді молынан қамтып, жер, саяси билік, азаттық үшін күрес, Дума мәселесі, оқу-ағарту, экономика, билік мәселелерін кеңінен қамтиды. Мәселен, осы газетте Бөкейхановтың “Үшінші дума һәм қазақтар”, ”Дума һәм қазақтар”, ”Петербург хаты”, т.б мақалалары Мемлекеттік Дума ісіне арналған.

Әлихан Бөкейханов кез келген тақырыпқа қалам тербейтін әдебиетші ретінде Абайға деген көз-қарасынан білуге болады. Оны тұңғыш абайтанушы ретінде де танымыз. Абай өмірі мен шығармашылығының білгірі Қайым Мұхамедханов “Абайдың көз тірісінде, оны оны орыстың оқырман қауымына тұңғыш рет таныстырған адам – Әлихан Бөкейханов” екенін айтады. Ол Абайға ерекше тоқтап, қазақ жазба әдебиетінің көшбасшысы деп бағалаған. Абайдың өлеңдері мен қара сөздерінің тұңғыш жинағын өңдеп 1909 жылы Санкт-Петербургте жарыққа шығуына атсалысқан.

Әлиханның кейінгі ұрпаққа қалдырған әдеби мұрасының ішінде оның көркем аудармасының алатын орны айрықша. Ол орыстың классик жазушылары Л.Н.Толстой, А.П.Чехов, В.Г.Короленкомен қатар, Еуропаның қаламгерлері, сондай-ақ үнді, түркі тектес халықтарының әдеби шығармаларын аударған.

Әлихан – халқы үшін қызмет етудің нағыз көшбасшысы көсемі. Ол – халқына адал еңбек еткен, оның өркениетті ел қатарына қосылуына, тәуелсіз ел болуына айрықша еңбек сіңірген ұлы тұлға. Оның бойында адамдық пен азаматтық бір бүтін бітімге айналған.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Уикипедия – ашық мәліметтер энциклопедиясы.
2. Жұлдыздар отбасы журналы, 2011 жыл

АЛМАТЫ – МЕНІҢ СҮЙІКТІ ҚАЛАМ

ТҮРҒАНЖАН МӘРУ (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Сандықбаева Ө.Д.

Алматы – менің сүйікті қалам. Әдемі көркімен, жанға жайлы ғимараттарымен есте қалатын Алматы, бүгінде әр адамның жүрегінен жылы орын тапқан болар, Алатауы айқара ашылып қарсы алса, Көктөбесі жайқала жадырап құшақ жаяды. Онсыз да әсем әнмен баурап алатын Алматы, күн өткен сайын құлпыра түскендей.

Алматы дегенде көз алдыма әсем де, ару биік таулары, мұнартқан Алатаудың бауырында жатқан түнгі Алматы елестейді. Өйткені, Алматы Алатаудың ару қызы іспеттес. Сол Алатаудың етегінде жасыл кілемдей болып төселіп, жасыл желектер көмкерілген. Әсіресе, түнгі Алматы жақұт шамдарын жаққанда, тіпті, құлпырып кетеді. Әсіресе, көзге оттай басылатын ақ шамдары маған аппақ арманға алып ұшатын ақ қанаттардай көрінеді.

Алматы – қып-қызыл апортымен аты шыққан әсем қала. Ол кез келген адам жанына рақат сыйлап, адамды өзіне әсемдігімен баурап алатын мәдени орындарымен де көрікті. Жері қандай байтақ болса, жаны да сондай дархан қала, жұмақ қала десек те артық емес

Медеу спорт кешені – жасанды мұз айдыны бар дүние жүзіндегі ең ірі спорт кешені. Қазақстан туралы айтқанда, кез келген адамның ойына биік таудағы Медеу мұз айдыны алдымен еске түседі. Бұл кездей-соқтық емес, өйткені бүгінде Медеу спорт кешенінің аты бүкіл әлемге жайылған.

Шымбұлақ тау шаңғы курорты – Іле Алатауы шатқалында 2510 метр биіктікте орналасқан. Шымбұлақты желтоқсаннан сәуір мезгіліне дейін қар басып жатады. Бұл кәсіби шаңғышылардың ұнататын жері, өйткені мұнда асудан түсетін жер өте тік. Талғар асуынан альпинистер шыңдарды бағындырады. Ал әрі қарай одан биік – тек жұлдыздар.

ҚР тұңғыш Президенті атындағы саябақ Алматы қаласы Бостандық ауданының Навой және әл-Фараби көшелер қиылысында орналасқан. Дендропактің жалпы аумағы 73 га құрайды. Оның құрылысы басталған 2001 жылдан бастап жоспарланған элементтер – аллея, бульварлар мен дендрарлық учаскелерінің құрылысы және дендрарлық жоспар бойынша жасыл желек отырғызу жұмысы жүргізілді. Саябақ аумағында 2001 жылы ҚР Бірінші Президенті Н.Назарбаевтың өз қолымен отырғызған емен ағашы өсіп тұр.

Алматы әртүрлі ұлттан құралған:

Қазақтар 68,00%
Орыстар 20,00%
Ұйғырлар 5,00%
Корейлер 1,00%
Татарлар 1,00%
Басқалары 5,00%

Алматы – үлкен белестерді бағындырған қала. Оның тарихына көз жүгіртсек, басынан сан-қилы тарихи кезеңдерді өткерген. Мен – Алматымен мақтанамын, марқаямын. Өйткені, біреуді қолтығынан демеп, арманын – асуларға, биіктерге жеткізген қала.

Алайда, бұл сұлулық мәңгілік жасай бермейді. Соңғы кездері қаламыздың экологиялық жағдайы бәсеңдеп бара жатыр. Экологиялық апатты аймақтардың бірі екендігімізде рас, егер әрбір тұрғын өзінің ауласын, жүрген жерін таза ұстап, Табиғат – Ананы естен шығармай жүрсе, нұр үстіне нұр болар еді.

ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАЙЫҚ

Хайбар Мерей (Моңғолия)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Сандықбаева Ө.Д.

Табиғат сөз жетпес сұлулық, баға жетпес қазына, көз тоймайтын әсемдік, айтып жеткізе алмайтын қыры мен сыры мол құбылыс. Табиғатты қорғау – қазіргі кезде өмір сүріп жатқан біз ғана емес сондай-ақ, болашақ ұрпақтардың да денсаулығы мен хал-жағдайы дұрыс болуы үшін де жақсы қорғауда болуы тиіс жағдай.

Табиғат бұл адам баласының тіршілік тынысы әрі таусылмас қазынасы. Оны қорғау біздің міндетіміз болып келеді. Біз тіпті әрбір жайқалып өсіп тұрған ағашқа дейін қорғауға міндеттіміз. Қазіргі кезде адамдар саяхаттап барған жерлеріне көптеген қоқыстар тастап жатады. Бұл дегеніміз жер анамыздың ластануына, аң жан-жануарлардың да көптеп өлуіне әкеліп соғады. Ғалымдардың зерттеуінше қоқыс болып тасталған әрбір заттың ыдырауына кемінде екі айдан бастап 100-200 жылдай уақыттар кетеді екен. Шыны ыдыстар мүлдем ыдырамайды. Қоқыс ол табиғаттың басты жауы болып келеді.

Мысалы: бір орманға саяхат жасап барған адамдар өздерінен көптеген қоқыс қалдықтарын қалдырып кетті дерлік. Оның арасында шыны ыдыс қалдықтары болса, оған түскен күн сәулесі арқылы құрғақ шөптерге түсіп тұтанып, ол дегеніміз тұтас бір орманның өртенуіне әкеліп соғуы мүмкін. Сондықтан, артымызды әр қашан тазалап, қоқыс қалдықтарын жинап, қоқыс тастауы тиісті жерге апарып тастаған дұрыс.

«1 ағаштың өсуіне жүздеген жыл астам уақыт жұмсалса, оның өртеніп күл болуына бірнеше минуттар да жеткілікті». Сол үшін адамдар сіздерді қоршаған ортамызды аялауға, таза ұстауға шақырамын. Деніміз сау, жақсы таза ортада тұруды қаласақ, сол ортаны өзіміз жасауымыз керек.

ҚОСТАНАЙ МҰРАҒАТЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Жабай Айбын (Қытай)

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Ибрагимова М.Н.*

Мұрағат – тарих үшін жинақталған құжаттар қоймасы. Сондықтан ол жеке тұлға мен қоғамның, мемлекеттің тыныс-тіршілігімен бірге тыныстап, өмір сүріп, халқына, мемлекетке, қоғамға қызмет етеді. Мұрағат қоры, оның құндылықтары-негізінен қандай ғылымның болмасын деректік көзі. Әсіресе, тарих ғылымы және оның салалары мұрағат құжаттарынсыз тақырыптың теориялық-тәжірибелік байланысын айқындай алмайды.

Қостанай облысының мемлекеттік мұрағатының тарихы 1923 жылдың 21 желтоқсанынан бір штаттық бірлік құрамы – меңгерушіден тұратын Қостанай губерниялық мұрағат бюросынан бастау алады. Қазіргі таңда «Қостанай облысының мемлекеттік мұрағаты» ММ құрылымында 20 филиалдар: 5 аймақтық мемлекеттік мұрағат, 15 аудандық және қалалық мемлекеттік мұрағаттар бар. Қостанай облысы бойынша Қазақстан Республикасы Ұлттық мұрағат қорының толықтыру көздері мыңнан астам әр түрлі меншіктегі мекемелер мен ұйымдар, кәсіпорындар болып табылады. Облыстың мұрағат қоймаларында XIX ғасырдың аяғы және қазіргі кезеңге дейінгі аймағымыздың тарихи өткен шақтары туралы құжаттар жинақталған. 2013 жылдың 1 қаңтарына «ҚОММ» ММ және оның филиалдарының ақпараттық әлеуеті бес мыңнан астам қорда қалыптасқан 1,5 миллионға жуық істерді құрайды. Бұлар басқару және ғылыми-техникалық құжаттамалар, жеке тектік және жеке құрам бойынша құжаттар, аудиовизуалдық жәдігерлер. Көбінесе, бұл құжаттар мемлекеттік тілде (қазақ тілі) және орыс тілдерінде, сонымен қатар бірлі жарым ағылшын, корей, неміс, татар, украин тілдеріндегі дереккөздер. Аз мөлшерде араб және латын графикасы негізінде жазылған қазақ тіліндегі құжаттар кездеседі. Қостанай уездік земствалық басқармасы құжаттарының арасында 1915 – 1919 жылдардағы ауылдар және болыстар, қолөнер шеберханалары және май өңдеу зауыттары, тұтынушылар қоғамдары және несие серіктестіктерінің сандары, тұрғындардың жынысы мен жас құрамы және экономикалық жағдайы, егістік жағдайы және астық жинау мөлшері, ауыл шаруашылық құралдарының бар болуы, азық-түлік бағалары туралы мәліметтер бар. Уездік, губерниялық, округтік, болыстық және аудандық атқару комитеттерінің қорларында азамат соғысының барысы, қылмыспен күрес және шаруашылық бұзушылықпен күресті ұйымдастыру, өткен жүзжылдықтың 20-30-ыншы жылдарда аймақтағы егін шығымсыздығы және аштық және ашыққандарға көмек жасау комиссияларының қызметі, тұрғындардың сауатсыздығын жою, кәсіпорындарды мемлекеттік меншікке айналдыру, ауылшаруашылығын индустрияландыру және ұжымдастыру, ауылшаруашылық артельдерін, кеңшарлар мен ұжымшарлар құру, шаруа қожалықтарын және байлардың мүліктерін тәркілеу туралы құжаттармен толықтырылған. 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі құжаттар – біздің жерлестеріміздің еңбек және жауынгерлік, батырлық ерліктерінің жылнамасы. Тыңды көтеруге келген жастардың хаттары мен арыздары, жаңа тұрғындар мен құрылысшылардың, жас жүгері өндірушілері мен ауылшаруашылық озаттарының алғашқы облыстық слеттарының хаттамалары, МТС, жаңа кеңшарларының құрылуы, облыстағы қалалар мен ауылдардың инфрақұрылымының дамуы – осының бәрі мұрағат қорларында кездеседі.

Сонымен, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында мәдениетіміз бен төл тарихымыз үшін ғылыми құндылығы жоғары жәдігерлермен байытылуда. Қазіргі жаһандану заманында тарихи жәдігерлер мен құжаттардың сақталуын қамтамасыз етумен қатар, оны қалың көпшілікке таныту және халық игілігіне айналдыру маңызды да жауапты іс. Осы жағдайларға байланысты тарихи құжаттар мен деректер, жәдігерлер сақталатын мұрағат мекемелерінің тарихын зерттеп зерделеу қоғамдық сұраныстан туындайтын, теориялық, практикалық тұрғыдан өзекті тақырып екендігі анық.

ҚАЗАҚ ЕЛІ ОСЫНДАЙ!

Қорғаубек Арнал (Қытай)

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Ибрагімова М.Н.*

Менің де бар арманым,
Соған да нық қадам басармын.
Елімнің туын желбіретіп,
Бар әлемге шарқыратар!

Менің арманым болашақта Қазақ халқының дәстүрін, тарихын, мәдениетін бүкіл әлемге таныту. Қазақстанда мемлекетінде тұратын әр бір азаматтың ойында жүрген ойлардың бірі болар.

Егер маған, өз еліңді таныстыр десе. «Қазақ елі қандай?» деген сұрақ қойса. Мен басымды тік көтеріп: «Қазақ елі – Тәуелсіз ел! Қазақ халқының тарихы терең қойнаудан тамыр алуда. Қазақ елі егемендік алу үшін ғасырлар бойы күресуден жалықпаған халық. Намысымыз бен арымызды алға қоятын. Әділетсіздікке жол бермейтін, әділеттілікті жаны сүйетін ел!»-деп жауап беретін едім.

Қазақ елінің тарихына үңіліп қарайтын болсақ онда, еліміз тәуелсіздік алу үшін көптеген қиындықтарды басынан кешкен болатын. Егемендік жолында қаншама адамның өмірі қиылып, халық қаза тұтқан болатын.

Ежелде қазақ елі жер үшін, ел намысы үшін күрескен болса, бірнеше ғасырлар өте келе еліміз тәуелсіздік үшін күресуін бастады. Сонау орта ғасырдан ХХ ғасырдың аяғына дейін бұл күрес жалғасын тапты. Соның нүктесі әрі шешу күресі болып елімізде мәңгі қалатын 1986 жылғы желтоқсан оқиғалары болып табылады. Осымен иығымыздан ауыр жүк түсті. Осылайша қанды шайқастармен, көптеген адамдардың өмірімен біз тәуелсіздікке қол жеткіздік.

Ожан кейінгі кезеңде ойдағыдай атқардық. Елбасыны сайладық, заңдар қабылдадық. Егемен ел екенімізді әлемге мойындатқыздық.

Қазіргі таңда Қазақ елі, 30 жыл ішінде қандай жетістіктерге жетті, егемендік алдық, жеке мемлекет құрдық. Еліміздің астанасы бас қала Астананы көркейтіп, еліміздің символдарының біріне айналды. Көптеген олимпиадаларға қатыса отырып спорттың майталмандары атанды. Өнер, мәдениет, ғылым салаларында да көрнекті орын алуда. Қазақстан «50 дамыған мемлекеттердің» қатарына кірді. Қорытындылай келе, мақсатымызды айқындап алға нық қадам басатын болдық. Болашаққа деген көзқарасымыз өзгеріп Отанға деген патриоттық сезім күшейді. Осының бәрі небәрі 30 жыл ішінде ғана атқарылды.

Қазақ елінің табиғаты да недеген керемет еді, таулары, құшақ жетпес даласы, ормандары, сулары, өсімдік және жануарлар әлемінің сан түрлері.

«Қарасаң көз тоймайтын, зәулім сарайлары, ежелден өз құндылығын жоғалтпаған ғимараттары, археологиялық құнды заттар даламыздың төрінде ерекше орын алуда.

Қазақ елі әрдайым қонақжайлығымен қарсалатын жеңісін бермейтін, намысын ешкімге тапталпаған ел!

Қазақ елі осындай!

САЛҚАМ ЖӘНГІРДІҢ ТАРИХТА АЛАТЫН ОРНЫ

Нұрболат Нұрдана (Қытай)

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Ибрагимова М.Н.*

Қазақ халқының өзінің мемлекеттілігін қалыптастыруда ғасырларға созылған күрес нәтижесінде жеткендігі тарихтан белгілі. Бұл күрес қазақ ұлтының тарихында ерекше орын алады. Қазақстанның XVII ғасырдағы халықаралық жағдайы өзгеріске ұшырады. Қазақ иелігінің шығыс шекарасында Жоңғар хандығы (1635-1758 жж.) ірі көшпелі мемлекет қалыптасты.

Есім ханның екінші ұлы XVII ғасырдың 40-жылдары хандық билікті қолына алады. Жәңгір (Жахангир, Янгир) Есім ханның баласы. Ол басы үлкен, кеудесі кең, аласа адам болған екен. Сол себепті қазақтар оны "салқам Жәңгір" деп атаған.

Жәңгір батырлармен және билермен өз қатынастарын сәтті орнатады, Бұқара және Хиуа хандарымен өзара қатынастарға ерекше назар аударады. Жәңгірдің беделі тез өсті. Уақыттың көп бөлігін ол Түркістан қаласында өткізді қоғамдық өмірдің қақ ортасында болып, өз бақталастарының жағдайын және жоңғарлардың қозғалуын бақылап отыру керек еді. Күш-жігерді ғана емес, ақыл-ойды да қоса жұмсауды қажет етті. Жәңгір өзін белсенді қайраткер ретінде көрсете алды. Жәңгір Бұхара хандығының әйгілі қайраткері, Самарқанд сарайларын салғызушы Жалаңтөспен жақсы қатынастар орнатты. Жәңгір, тіпті көршілес елдерге елшіліктер ұйымдастырды.

1643-1647 жылдарда жаңа қазақ-жоңғар соғысы басталды. Ол осының алдындағы оқиғалардың барысымен, жоңғар феодалдарының және Батыр қонтайшының мақсатына сай дайындалған еді. Жалпы Батыр 50 мың адамдық әскер жинай алды. Бұған негізінен түрлі топтардағы жоңғарлар және олардың одақтастары – Орталық Азияның монғол халықтары кірді. 1643 жылы Батыр Тянь-Шаньның оңтүстік сілемдеріндегі жерлердің бір бөлігін басып алды, бірнеше мың қазақтар мен қырғыздарды тұтқынға түсірді.

Сонда Жәңгір Бұхара хандығының ықпалды төресі әйгілі әмір Жалаңтөстен көмек сұрады. Тянь-Шань қырғыздарының әміршілерімен де уағдаластыққа қол жеткізілді. Олар көмек көрсетуге уәде берді. Жағдай жедел қимылдауды талап етті. Жиналған жасақпен Жәңгір Жоңғар Алатауына, Орбұлақ деген жерге жетті. Қазақ ханы сол жерде жоңғарлардың беталысын бақылап жатты. Жәңгір сұлтанға небәрі 600 қаруланған атты әскер бар еді. Бұлар таңдаулы жасақтар болатын. Олардың арасында Шапырашты Қарасай, Арғын Ағантай, Алшын Жиёмбет, Қаңлы Сарпық, Найман Көксерек, Дулат Жақсыгүл, Суан Елтанды батырлар болды. Жоңғарларға қарсы күресте Жәңгір тапқыр әрі дұрыс айла-тәсіл қолданды.

Орбұлақ шайқасында аз санды әскермен жоңғарларды талқандаған қазақтар түрлі әдістерді пайдаланып, соғыс техникасын мықты игергендігін көрсетті. Ал көмекке келген Жалаңтөстің әскері жоңғарларға күтпеген жерден тосын сый болды. Шайқаста қазақтар жеңіске жетіп, өзінің тәуелсіздік жолындағы асқан ерлігін паш етті. Бұл қазақтардың ең алғашқы үлкен жеңістерінің бірі болғандықтан, тарихтағы маңызы зор.

Қорыта келсек, бұл кезеңдегі деректерге қарағанда Жәңгір хан дәуірінде қазақтар мен ойраттар арасында үш ірі шайқас болған, біріншісі, 1635-жылы, екіншісі, 1643-жылы, ал үшіншісі, 1652-жылы болды. Бұл соғыстарда бірде қазақтар бірде жоңғарлар жеңіп отырды. Салқам Жәңгір қаза болған 1652 жылғы зор майдан болды, қазақ халқы үшін абыроймен аяқталған. Қаһарман ханның сүйегі жау қолына түспейді. Қазақ Ордасының астанасы Түркістанға әкелініп, арулап, әспеттеп, Әзірет Сұлтанның саясына қойылады. Басына тұрғызылған күмбез уақыт оза келе жермен жексен болған. Бар ғұмырын туған ұлтының мерейін көтеруге арнаған, сол жолда жанын қиған сайыпқыран Салқам Жәңгірдің асыл сүйегі нақты қай шаршыда жатқанын қазір ешкімде білмейді. Бірақ, артынан қалған ұрпағы оны мәңгі есте сақтап, ерлігін паш етіп, еліне жасаған қызметін ұмытпайды.

ҰЛЫ ДАЛА – АРИЙЛЕР ӨРКЕНИЕТІНІҢ БЕСІГІ

Рақметолла Розагүл (Қытай)

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Ибрагимова М.Н.*

Ғылымда арий халықтарының тарихи отаны, шығу тегі жайлы толық мойындалған тұжырым жоқ. Авестаға сүйенетін болсақ, арийлердің мекендеген территориясы – «Айрианам-Вайджа». Айрианам-Вайджаның орналасқан жері жайлы көптеген болжамдар бар. Мысалы, атақты ирантанушы Майкл Витцель оны Гиндукуштың маңайы десе, үнді зерттеушісі Шрикант Талагери Айрианам-Вайджа Кашмирде орналасқан дейді. Авестада суреттелгендей арийлердің тарихи отаны – «Айрианам-Вайджа» еңсіз, шексіз далада орналасқан делінеді. Кең даланың дәл ортасынан керемет – «Даитя» өзені ағып өтеді. Өлкенің климаты қатал, бір жылда – жеті ай жаз, бес ай қыс болады. Жоғарыда айтып өткен Майкл Витцель мен Шрикант Талагери «Айрианам-Вайджаны» Гималай мен Гиндукушта деп көрсетеді. Олардың болжамын қарастырсақ, Авестада суреттелген өлкемен климаттық және географиялық ұқсастық табылмайды. Біз арийлердің тарихи отанының Қазақстан территориясы және Ресейдің оңтүстік далалық зоналарында болуы мүмкін деген болжам келтіреміз. Болжамға негіз ретінде бірнеше дәйекті дәлелдерді келтіруге болады:

Археологияда арийлермен байланыстырылатын ямная, срубная және андрон мәдениеттері – Қазақстанның және Ресейдің оңтүстік далалық зоналарында орналасқан.

Егер сарматтар мен дайлар батысын, ал түркілер солтүстік-шығысын мекендесе, Авестада суреттелген арийлердің тарихи отаны – Айрианам-Вайджаның орналасқан жері – Мұғалжар тауы мен Ертіс өзені аралығын қамтыған кең дала. Сарыарқа осы кең даланың үлкен бөлігін алып жатыр.

Келесі географиялық атау – арийлер даласының ортасынан ағып өтетін ірі өзен – Вахви-Датъя. Біздің ойымызша Вахви-Датъя, көне заманда бір өзендер жүйесін құраған Торғай-Ырғыз-Сарысу-Шу өзендері. Геологиялық мәліметтерге сүйенетін болсақ, б.з.д. I мыңжылдықтың басында Торғай-Ырғыз-Сарысу өзендері бір ірі өзенді құрап, Сарыарқа арқылы ағып өтіп, Арал теңізінің бассейніне құйған. Рангха өзенін көптеген зерттеушілер Сырдария өзені деп көрсетеді. Рангха өзені Чайчаста теңізіне, яғни Арал теңізіне құяды. Ардви өзеніне – Балқаш көліне құятын Іле өзені сәйкес келеді. Ворукаша теңізі – арийлердің мифологиясында ерекше орынға ие. Ол «әлемдік теңіз, орталық теңіз» деп есептелген. Қазіргі таңда зерттеушілер Ворукаша теңізін – Арал немесе Каспий теңізі деп көрсетеді. Біздің болжамымыз бойынша Ворукаша – Балқаш көлі. Біз бұл болжамға негіз болатын бірнеше дәйекті дәлелдерді келтіреміз:

Ежелгі парсы тілі мен түркі тілдеріндегі әріптің алмасу заңы. Парсының «v» және «g» әрпі түркінің «b» және «l» әрпіне сәйкес келеді. Ежелгі парсы (авеста) бойынша – Vorukasha, орта пехлеви бойынша – Vorkash, ежелгі түркі бойынша – Balkash (Vorukasha–Vorkash–Bolkash–Balkash). Біздің болжамымызша «Балқаш» деген сөз түркінің «балық» деген сөзіне қатысы жоқ. Балқаш деген сөз арийлердің Ворукаша деген сөзінен қалған субстрат. Авестада Хукарья (Тянь-Шань) – Ардви (Іле) өзені бастау алатын тау. Ардви (Іле) өзені Ворукаша (Балқаш) теңізіне құяды. Дәлел ретінде Авестадан үзінді келтіруге болады: «Молись великой, славной, величиною равной всем водам, взятым вместе, текущим по земле. Молись текущей мощно Ардви от высоты Хукарья до моря Ворукаша. Сонымен, алпауыт «Ұлы дала арийлерінің» ұрпақтары қазіргі таңда бүкіл Еуразия континентіне таралып орналасқан. Әр жерде таралған халықтардың пікірі әр түрлі. Біз қарастырып отырған жобаның басты мәселесі локализация болғандықтан, біздің пікірімізше және дәйекті негізі бар дәлелімізше олардың тарихи отаны – Қазақстан территориясындағы ұлан-ғайыр дала немесе кейінірек Дешті-Қыпшақ даласы.

XIX ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫНДАҒЫ РУХАНИ ӨМІРДІҢ ДАМУЫ

Тоқтарқызы Шынарғұл (Қытай)

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Ибрагимова М.Н.*

XIX ғасырда Ресей империясының отаршылдық әрекеттері қазақ қоғамының дәстүрлі жағдайын өзгертті. Көшпелі тіршіліктің аясы тарылып, қоғам дағдарысқа тап болды. Патшалық Ресей мен оның миссионерлері Қазақ жерінде 1862 жылдан бастап ресми түрде қазақ халқын шоқындыру, сол арқылы біртіндеп орыстандыру саясатын ашық жүргізе бастады. Қазақтардың христиандық сенімге кіргізу патшаның Қазақстандағы отаршыл саясатының негізгі бағытының бірі болды. Ол ұйымдастырылған миссионерлік қоғамдармен де, қостармен де, жеке тұлғалармен де – христиандықтың идеологтарымен де жүргізілді. Торғай облысының қарамағында екі миссионерлік қос – Ақтөбелік және Макарьевтік өз қызметтерін атқарды.

Миссионерлер қазақтарды орыстандырудың, жаңа шоқындырылғандарды христиандық арнасында ұстаудың ең тиімді құралы мектеп, әсіресе, шіркеу-приход мектебі деп есептеді. Священник Д. Кононов Орынборлық православиелік миссионерлік қоғамының епархиялық комитетінің 35 жылдық қызметі туралы есебінде атап көрсетті: «Шоқындырылған бөгделерді христиандыққа бекітудің ең жақсы құралы жас ұрпақты христиандық сенім рухында тәрбиелеу екенін түсініп, комитет шоқындырылған бөгделер мекендерінде мектептер ашуға бөгелмей шаралар қолданды». Қазақ халқын рухани құл қылу исламды және оған байланыстылардың барлығын олардың өмірінен шектеуге, сосын ығыстырып шығаруға бағытталған іс-шаралар кешенінен тұрды. Ислам сенімінің «жалғандығы», мұсылман халықтық-мектебелер мен медреселердегі дәстүрлі мектептік білімнің зияндығы және дінилігі жөніндегі жаппай насихат мешіттердің жабылуымен, молдаларды полицейлік қуғындаумен және т.б. қатар жүрді. Мұсылмандық қасиетті жерлерге тәуап етушілерге қатаң талап қойылды. Патша әкімдері ауданда мұсылман дінін ұстаушыларды жер аударуға дейін барып, оларды қуғын-сүргінге ұшыратты.

1876 жылдың күзінен мектеп пен медреселерді ашуға, оларда орыс сыныптары ашылған және ол ашушылар қаражатына қамтамасыз етілген жағдайда ғана рұқсат берілді. Шәкірттерге орыс тілі мен орыс тарихын оқыту зорлап міндеттелді. Биліктің арнайы рұқсатынсыз мектеп, медреселерді де және мешіттерді де салуға болмады. Әр жаңа салынған мектеп уездік, шаруалар басшыларының, Орынбор оқу округінің, Торғай облысының мектептері инспекторларының қатаң бақылауында болды. Отаршыл әкімшілік облыстағы мұсылман мектептерін жабу және жаңа мектеп пен медреселерді ашуды болдырмауға кез-келген сылтау іздеді. Қуғын-сүргінмен қатар жүрген мұндай шаралар мұсылман мектептерінің «табиғи өліммен өлуіне» әкелуі тиіс еді. Мұсылмандардың рухани істері Торғай облыстық басқарманың қарауында болды. Ол жаңа мешіттерді салуға ең қатаң талаптар қойды, сондай-ақ, ескі ғимараттарды жөндеуге рұқсат бермеді. 1891 жылы «Дала ережесінің» 99 бабына сәйкес Торғай облысында мешіттер салуға Ішкі істер министрлігі рұқсат берді. Мешіттер қоғамдар есебінен қамтамасыз етілді, бірақ соңғыларына бұған қаржы жинауға келісім бермегендерді еріксіз көндіруге тиым салынды. Сондықтан билік осы мақсатқа ақша жинау кезіндегі еріктіліктің жоқтығын сылтау етіп, әрқашан мешіттерді салу туралы өтінішті қабылдамай тастауы мүмкін еді.

Қорыта айтсақ, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының діни сана-сезімінде кең түрде таратылған мұсылман діні мен христиан діні идеологиясы қамтылған кезең болатын. Сонымен бірге Ресей патша отаршылдары қазақ халқының жері мен оның табиғи байлығын иеленіп қойған жоқ, олар қазақтарды рухани жағынан да отарлады: орыстандыру, шоқындыру, қазақ тілінен, дінінен айыру шараларды жүзеге асырды. Соның нәтижесінде, қазақ халқы ата-баба дінінен, тілінен, әдет-ғұрпынан, салтынан, дәстүрінен айырылу процесі басталған еді.

АЛЛАҒА ҚҰЛШЫЛЫҚ ҚЫЛУДЫ СТАЛИННІҢ АЛДЫНДА ДА ҰМЫТПАҒАН

Жанболат Айман (Моңғолия)

Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Идрисова Г.А.

Жамбыл Жабаев – ақтық демі таусылғанша бір Алланың хақ екеніне қапысыз сенген адам.

Бес уақыт намазын мүмкіндігінше қаза қылмаған. Мұсылман баласының имандылығына жат едеттерді, әсіресе, арақ ішіп, темекі тартқан, біреудің сыртынан ғайбат сөйлеген адамдарды жақтырмай отырады екен. Дүниенің шексіздігін, оны шебер ойластырып жаратқан ұлы Алланың ақиқат екенін әрдайым тамсанып айтып, айналасындағы діншіл адамдарды әспеттеп сөйлейтін көрінеді. Тіпті өзі науқастанып жатқанда халін білуге келген Сәбит Мұқановқа үкіметтің ауруханасында иманын айттырып, аят оқытса керек. Ел ішінде Әбдіқадырдың Жамбылдың молдасы, ұйғыр молда аталуы тегін емес. Оның білімдарлығы мен адалдығына көзі жеткен қарт жырау қауқары кеткенге дейін қасынан тастамай, қамқор болған, “мен өлсем әлдекімге қор қылмай, жаназамды өзің шығар” деген. Немересі Әлімқұлдың айтуынша, Жамбыл ата әр жұма сайын Қарғалыға барып, жұма намазын Сәт мешітінде оқып қайтады екен.

Жамбыл атамыз бір кездері молдадан білім алған. Бірақ молданың да жақсы-жаманы, білімді-білімсізі бар. Молданы сынап шығарған өлеңдерінен Жамбыл ақынның лайықсыздау молдаға тап болғанын көреміз. Оның “Оқымаймын молдадан, Не оқытпақшы ол маған” деп басталатын өлеңі бар. Жамбыл ата жас кезінде тентектеу болған. Сондай алымды, айбынды, адуынды ақын болуы үшін де адамға мінез керек. Үйінің, ағайынның еркесі болған тентектеу баланың да кішкентайынан діни ұстанымдарды берік ұстап кетуі оңай емес. Бірақ Жамбыл атамыздың қайыр, садақа берудің пайдасы, байлардың кедейлерге қайырлы болуы, зекет беру, сол зекет пен садақаның ақыретте адамға көмектесетіні туралы айтылған өлеңдері бар. Адамның дінге байланысты саналатын кез-өмірінің соңы. “Адам қалай өмір сүрсе, солай қайтыс болады. Қалай қайтыс болса, ақыретте сол сипатпен тіріледі” деген қағида бар. Жамбыл атамыз сал-серілікті, қызылды-жасылды өмірді басымнан өткізгенімен, жүрегін таза сақтай білген. Себебі өмірінің соңында бес уақыт намазын қаза қылмай, Алланың дініне беріктігімен көзге түскен. Мысалы, Жамбыл атамызға Кремльде сыйлық табыс еткелі жатқанда намаз уақыты келіп қалса керек. Соған байланысты “Намаз уақыты өтіп бара жатыр, маған мүмкіншілік беріндер”, - дегенде, халық сыйлаған адамға Сталин де кеңшілік жасаған екен. Солайша шапанын жайып жіберіп, Сталиннің кабинетінде намаз оқыған тұңғыш қазақ – осы кісі. Ал бүгінгі күні дінге дұрыс қарайтын патшасы бар елде Алланың парыз еткен намазын лайықты түрде орындай алмай жүргендерге бар. Ал Жамбыл атамыз болса Аллаға құштарлық қылуды Сталиннің алдында тұрып та ұмытпаған. Сондықтан ол кісінің дінге деген қарым қатынасының қандай болғандығы, ұрпағына қандай өнеге қалдырып кеткендігін айтпасақ та түсінікті.

Жамбыл – үлкен жыраулығымен қатар, әулие, көріпкел еді. Мәскеуге қазақ өнерінің онкүндігіне барған кезі болса керек. Сталиннің алдында өлең айтайын деп тұрған Жамбылдың аузына сөз түспей қояды. Онымен қоймай отырған жерінде ұйықтап кетіпті. “Ойбу, тоқсандағы шалды алып келіп бізді қара басты ғой” - деп жан-жағындағылар мазасыздана бастайды. Мұхтар Әуезов оларды сабырға шақырыпты. Бір кезде Жөкең атып тұрып: “Ей, тоқтатыңдар! Мен өлең айтамын” - деген екен.

Қайтыс боларынан бір-екі күн бұрын емханада жатқанында сол оқиғаны еске алып: “Баяғыда Мәскеуде болған кезімде, аузыма өлең түспей ұйықтап кеткенімде, Сүйекең келіп қамшымен арқамнан бір тартып: “Ей, албасты басып неғып жатырсың? Тұр, домбыранды қолыңа ал”, - деген еді. Сүйекеңнің ұрған жері әлі күнге дейін ашып тұрушы еді. Сол кейінгі кезде білінбей кетті. Осы мен екі-үш күннен ары ұзамаймын-ау, мені елге апарыңдар”, - депті.

Мінекей, ұлы жыраудың ақындығымен қатар, көріпкелдігі мен діндарлығына тоқтала кеткенді жөн санадым. Бұндай қасиетті адамдар ғасырға бір келетін тұлға ретінде танымын.

Дереккөз

1. Уикипедия – ашық мәліметтер энциклопедиясы.
2. Жұлдыздар отбасы журналы, 2011 жыл

МОҢҒОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ЕЛІНЕ ДЕГЕН САҒЫНЫШЫ

Жанболат Айман (Монғолия)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Бегалиева А.К.

Бүгінгі мақаламда өз елінен жырақта жүрседі жүрегі қазақ деп соғатын Моңғолия қазақтары жайлы айтқым келеді, Моңғолияда туылып, осында білім алып еңбек етіп жатқан зиялы қауым туралы сыр шерткім келеді. Моңғолиядағы 150 мыңдай қазақтың негізгі шоғырланған жері – Баян-Өлгий аймағы. Ал, ел астанасы Ұланбатыр мен оның ішкі өлкелерінде 40 мыңға жуық қазақ мекендейді. Баян-Өлгий аймағы қазақтар шоғырланған бірден бір аймақ. Бұл жерде қазақ жазба әдебиетіне өзіндік үлесін қосқан жыршы жыраулар дүниеге келген. Моңғолиядағы қазақ әдебиетінің бастамасын шығарған Ақыт Үлімжіұлы. Ақыт Үлімжіұлы халқына мына біздей жастарға мұсылман дінін оның тікелей шарифатын насихаттап кеткен бірден бір тұлға. Ақыт Алтай тауының Қытайға қараған бетінде туып өскенімен, шығармашылығының даму кезеңі Моңғолияның Қобда аймағында өмір сүрген делінген. Сондықтан да болар, Ақыт Үлімжіұлының Моңғолиядағы қазақтарға жасаған рухани ықпалы өте зор болды. Ақыт атамыздың өлеңдері мұндағы халық арасында кең тараған. Бүгінге дейін өлеңлер жинағын Баян-Өлгийдің әр өңірінен табуға болады. 1942 жылы Баян-Өлгий ақын-жазушыларының тұңғыш жыр-жинағы «Өлеңдер» деген атпен басылды. Осы жылдан бастап көркем әдебиет кітаптарын басып шығаруы 1991 жылға дейін қарқынды жүрген. Моңғолия қазақтарының жазба поэзиясының дамуына зор үлес қосқан қаламгерлер: Имашхан Байбатырұлы, Шабдарбай Қатшанұлы, Дайын Қалаубайұлы, Байыт Жанатұлы, И.Жәбенұлы, Кәп Құмарұлы, Егеухан Мұқамадиқызы, Қауия Арысбайұлы, Яки Ілиясұлы, Кәкей Жаңжұңұлы, Зуқай Шаріпақынұлы, Шынай Рахметұлы, Кеңес Ілиясұлы, Тойлыбай Құрмандолдаұлы, Қ.Бодаухан, Солдатхан Орайханұлы, Қуанған Жұмажанұлы, Зұлқафил Мәулітұлы, Мұрат Бұшатайұлы, Рысбек Зұрғанбайұлы. Кәкей Жаңжұңұлы 1947, Моңғолия, Баян-Өлгей аймағы, Бұлғын ауданы – 1993, Завхан – Моңғолия қазақтары арасында дүниеге келген ақындардың біріде бірегейі. Моңғолиядағы қазақ орта мектептеріне арнап әдебиет оқулығын дайындаған айтыс өнерінің қанат жаюына үлес қосқан. Моңғолия жазушылар одағының сыйлы лауреаты. Қазірдің өзінде Өлкемізде Кәкей Жаңжұңұлына атынан айтыс өтеді. Моңғолиядағы қазақ әдебиетінің бөлімшесін басқарып әдеби «Шұғыла» журналының бас редакторы болды. Міне, осының нәтижесінде Баян-Өлгий аймағында 1991 жылы Кәкей Жаңжұңұлының жинап құрастыруымен «Қажыбаян», 1994 жылы Шынай Рахметұлының құрастыруымен «Ғақылия» атты кітаптары жарық көрді. Қазіргі күнде Баян-Өлгий аймағында қазақ телеарнада, журнал, газет, мектеп бала бақшада кеңінен дамыған. Теларналардан тікелей аймақта не болғанын жаңалықтарды шығарады. Дербес каналы, Саян тв, TV4 сияқта арналар бар.

150 мың қазағы бар Моңғол мемлекеті қазақ халқының ақпараттық қажет-тілігін қанағаттандыру мақсатында Орталық комитеттің хатшылар кеңесінің 1931 жылғы 28 қарашада қазақ тілінде басылым шығаруды Оқу ағарту министрлігіне міндеттеген. Содан бастап мерекелік ұрандар «Үнән» газетінде қазақша басыла бастады. Ал, 10 жылдан кейін 1941 жылғы шілдеде орталық баспаның инженері Г.Насанбуян (1916-1998) шағын «Тигель» баспа станогын орнатты. Сол жылдың 13 қарашасында аймақ әкімшілігі мен аймақ комитетінің біріккен мәжілісінен баспа бөлімшесін құрып, «Өркендеу» газетін шығаруға шешім қабылданды. Алғашқыда редактор үгіт бөлімінің меңгерушісі М.Қабасты, Бас редактор орнына Әжікен Сәдуаұлы тағайындаған. Латын әліпбиімен «Өркендеу» газеті 1941 жылдың 19 желтоқсанында жарық көрген. Алғаш 200 данамен басылып шығып, өткен жылы кириллицаға көшті. Алғашқы тілшісі – Моңғолия мемлекетіне еңбек сіңірген қайраткер, ақын Ақтан Бабиұлы болды. Газет 1957 жылы «Жаңа өмір» болып атын өзгертті. 1980 жылдардың аяғында аптасына 3 рет моңғолша қосымшасымен басылып, газетке жазылушылар саны 10 000-ға жеткен. 2002 жылдан «Жаңа дәуір» атанып, қазірге дейін аймақтық жетекші баспасөз құралы болып келеді. Газеттің 5400-ден астам саны жарық көріп, бет саны 30-ға дейін ұлғайған кездері болды. Қазіргі таңда аталмыш газет айына бір рет 24 беттен шығып тұрады. Жалпы алғанда, Моңғолиядағы қазақ жазба әдебиетінің қалыптасуы «Жаңа талап» немесе «Шұғыла» журналымен тікелей байланысты. Жазбаша түрге түскеннен кейін халықтық дәстүрге бейім поэзия, проза жанры қалыптасып, драматургия, әдеби зерттеу, сын мақалалары, халық ауыз әдебиетінің бай мұралары журнал бетінде жиі көрініс тапты. «Жаңа талап» журналы 1970 жылы аты «Шұғыла» деп өзгертілді. Алғашқыда бас редакторы Арғынбай Жұмажанұлы болып, редакция алқасына Ақтан Бабиұлы, Даниял Дікейұлы, Құрманхан Мұхамедиұлы сынды жазушылар енген.

Қазіргі таңда Баян Өлгий аймағында кеңенен тараған 'Заман' газеті болып табылады. Моңғолияда қазақ тілінде жұмыс жасайтын сайттар: Таңдаулы контент – www.kazlife.com. Әлемдегі қазақ тілді жаңалықтардың топтамасын осы сайттан көруге болады. Негізгі аудиториясы Қазақстан, Қытай, Моңғолия, Түркия, АҚШ елдері. Kazlife.com сайты социал медиа яғни әлеуметтік саладағы веб сайт болып табылған. Моңғолияда қазақ журналының бастамасын бастаған Айнагүл Сарайқызы. Моңғолия журналистер одағының мүшесі, Моңғолиядағы қазақ әйелдеріне арналған "Арулар одағының" Төрайымы, "Арулар жұлдыз" журналының Бас редакторы Айнагүл Сарайқызы. Қазақ тілін дамытуға үлес қосып жүрген бірден бір тұлға. Арулар одағы немен айналысады? Бұл одақтың жұмысына үш ұрпақтың өкілдерін түгелдей қатыстыруды көздейді. Мысалы әжесін, шешесін және қызын үшеуін де осы одақтың жұмысына, одақта атқарылатын іс-шараларға араластыруға тырысады.. Әсіресе жастарды, қыздардың тәрбиесіне көп көңіл бөледі және Моңғолиядағы қыздардың, әйел-аналардың ғана емес, осы елде тұратын азғана қазақтың қал-жағдайы қалай, олар немен айналысады, қалай күн көріп жатыр, қандай жетістіктерге жетті, болашақта нені есте сақтауымыз керек, қай салада несі жетіспей жатыр деген секілді мәселелерге үнемі араласып отырады. Осы мәселерге қатысты әлеуметтік талдаулар, зерттеулер жасап Моңғолияның өзге де қоғамдық, үкіметтік емес ұйымдарымен бірлесіп арнайы сараптамалық жиындар өткізіп отырады, сонымен қатар студенттерге степендия тағайындайды. Жағдайы төмен, күн-көрісі нашар отбасыдан шыққан немесе көп балалы отбасында тәрбиеленген, жетім балаларға сабағын үздік оқыған жағдайда одақ атынан арнайы степендия беріледі. Айнагүл Сарайқызының бір сұхбатында; «Назарбаев 25 жылда Қазақстанды ғана емес, күллі қазақты әлемге танытты» – деген еді.

Шыныменде Қазақстанның көтеріліуінің өзге елдегі қандастарын өз ұлтына тартып қазақтың қандай бауармал екенін дәлелдеп көрсетіп жүрген Нурсұлтан Назарбаев екенін бәріміз білеміз. Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев қазақ халқының тұңғыш Елбасы болды. Ол кісінің бастауымен әлемге қазақ деген ұлттың бар екені білді. Қазақ елі Елбасы мен қазіргі Президенті Қасымжомарт Тоқаев пен үкімет басындағы адамдар елі үшін еңбек еткен ағаларымыздың аянбай еңбек етуі осы бейбітшілік күндерге жеткізді деп білемін. Осының бәрі алға қойған мақсаттардың орындалуы деп сенемін. Жалпы қазақ халқына осы тәуелсіз күндер онайшылықпен келмеді. Мұның бәрі еңбекпен қаншама қиын күндермен өткенін біздер біле білмейміз. Назарбаев атамның арқасында біздер шетелдік тыңдаушыларға осылай оқу мүмкіндігі берілді, сол үшін үлкен алғыс білдіремін.

Өз елінің қандастарына мұндай көмек көрсету кез келген адамның қолынан келе бермейді. Міне осындай үлгі аларлық тұлғасы бар қазақ елі бақытты деп ойлаймын. 30 жыл аянбай еңбек етіп, өз ұрпағы үшін барын салған Елбасын құрметтейміз. Моңғолиямен Қазақстанның арасындағы достық қарым-қатнасы мәңгілік болса екен. Моңғолиядағы қазақ баспасөз бысылымдарында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың оқытушыларының мақалалары жарық көріп жатыр. Өз елінде өмір сүрген жақсы ғой. Сыртта жүргендіктен Қазақ еліне деген сағынышымыз бар.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. adebiportal@gmail.com
2. EL.KZ
3. «Ару жұлдыздар» журналы Арнайы басылымы 26 нөмір 2012.

АБАЙ ЖОЛЫ

Төлеген Құралай (ҚХР)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Сандықбаева Ө.Д.

Мен алдымен түйсігімдегі Абайдың қандай екенін айта кетейін. Абай мен үшін бір түбі терең теңіз секілді, меніңше ол теңіздің түбіне әлі ешкім бара алмай жатқан сияқты. Кім білсін ол жер бір ғажайып немесе нағыз періштелер мекені шығар, кім білсін! Ал Абай қандай адам болғаны бәріңізге айдан анық деп ойлаймын.

Абай Құнанбай азан шақырылып қойған есімі (Ибрахим) 1845 – жылы дүниеге келген 1904 – жылы дүниеден өткен. Абай ақын, жазушы, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор, аудармашы, саяси қайраткер болған. Жәнеде Орыс және Еуропа мәдениетімен жақындасу арқылы қазақ мәдениетін жаңартуды көздеген реформатор. Абай ақындық шығармаларында қазақ халқының әлеуметтік, қоғамдық, моральдық мәселелерін арқау еткен. Абай Шығыс пен Батыс мәдениеті мен өркениетін жетік меңгерген. Әлем ойшылдарының еңбектерімен өте жақсы таныс болған. Ал Абайдың арғы ататектеріне келетін болсақ, ол Орта жүздің Арғын тайпасының Тобықты руынан, билер әулетінен шыққан. Құнанбай Өскебайұлы әкесі өз заманында атақ даңқы алысқа кеткен адам болған. Патша өкіметі ХІХ ғасырдың ортасында бір сайлауда оны Қарқаралы ауданының аға сұлтандығына бекіткен. Шешесі Ұлжан Орта жүздің Арғын тайпасынан Қаракесек руының шешендікпен, тапқырлық, әзіл әжуамен аты шыққан шаншарлардың қызы "Абай" деп кішкентай Ибрахимді анасы Ұлжан еркелетіп атаған. Содан бері Абай есімімен тарихқа енді.

Осындай текті ортадан шыққан Құнанбаймен Ұлжанның туған төрт ұлының бірі Абай жастайынан-ақ ерекше қабілетпен, ақылдылығымен көзге тез түседі. Әкесі баласының зеректігін байқағаннан кейін, он жасқа толған соң Семейдегі Ахмет Риза медресесіне береді. Медреседе төрт жыл оқығаннан кейін, оқудан шығарып, қасына алып, ел басқару ісіне баули бастайды. Әкесінің жанында ел жақсыларымен араласып, өз халқының рухани мәдени жүйелерімен жете танысады. Өзі билер үлгісінде шешен сөйлей бастайды. Ұтымды сөзімен, әділ билігімен елге танылып, аты шығады. Жетпісінші жылдардың бас кезінде Қоңыр көкше дейтін елге болыс болады. Ол осылай билікке араласып өзіне біраз тәжірибе жинағаннан кейін халық тұрмысындағы көлеңке жерлеріне жарық түсіруге тырысады, бірақ мұнысынан ештеңе шықпайды. Абай ойлана келе бір амалын тапқандай болады ол халықтың пайдалы деп есептеген істерін көркем сөзбен, өлең шумақтарымен насихаттамақ болады.

Құнанбай төрт әйел алған. Оның бәйбішесі Күңкеден – Құдайберді, інісі Құттымұхамбетке айттырылып, қалыңдық кезінде жесір қалған соң өзі алған екінші әйелі Ұлжаннан – Тәңірберді (Тәкежан), Ибрахим (Абай), Ысқақ, Оспан, үшінші әйелі Айғыздан – Халиулла, Ысмағұл туады Қартайған шағында үйленген ең кіші әйелі Нұрғанымнан ұрпақ жоқ болған.

Абай онбес жасында әкесінің құдаласуымен Ділдәға қосылады. Ділдә Жүсіпқызының төркіні Әйбике – Шаншар елінің ақсүйегі Алшынбай Тіленшіұлының ұрпағы. Ділдәдан Ақылбай, Әкімбай, Әбдірахман, Мағауия, Күлбадан Райхан туған. Екінші әйелі Әйгерім. Шын есімі Шүкіман, әнін естіп, ұнатып алған. Абай Әйгерімге 1875 жылы үйленген. Әйгерімнен Тұрағұл, Мекайіл, Ізкәйіл, Кенже, туған. Абайдың он баласы болған.

Айтқанымдай Абай теңіз секілді мүлдем сарқылмайтын, айта берсем кете береді, өте қызықты, шытырманға толы болған. Ал, Абай жолын бәріңізге мәлім Мұқтар Әуезов жазған болатын. Мұқтар Әуезов – әлемге әйгілі роман – эпопеясы. "Абай жолы" қазақтың көркем прозасын жоғары деңгейге көтеріп, әлем әдебиетіне биік эстетикалық талғам, көркемдік қуат әкелген үздік туынды. Әуезов роман – эпопеясында қазақ халқының, оның ұлттық дәстүрін барлық қырынан ашып көрсеткен. Қазақтың дана ұлы Абай образын, сөз өнерінде өзгеше даралықпен сомдаған. Шыныменде өте тамаша роман болған, әрине бұл тамаша дей салуға келмейді. Бұл роман қазақтың қандай халық екенін, баяндағандай болады. Романда Абайдың он үш жас кезінен басталады, яғни медреседен ауылға молда болып қайтып келе жатқанынан басталады. М.Әуезов бұл әңгімені баяндағанда асқан шеберлікпен жазған. Даналықпен, тілдің шеберлігі өте жоғары, алғаш оқыған адам бір оқығаннан емес, бірнеше рет оқығаннан кейін түсінетіндей.

Пайдаланған интернет желісінің сілтемелері

1. https://kk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D0%B0%D0%B9_%D2%9A%D2%B1%D0%BD%D0%B0%D0%B%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D2%B1%D0%BB%D1%8B
2. <http://abai.kaznu.kz/?p=2737>
3. <http://elibrary.kaznu.kz/ru/node/3848>

ҚЫТАЙДЫҢ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

Айжан Бақытқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

Ғылыми жетекші: Савденбеков Б.

892523861@qq.com

Электрондық коммерцияның пайда болуы мен дамуы қоғамның экономикалық дамуына айтарлықтай рөл жасады. Электрондық коммерцияның пайда болуы: халықаралық стратегиялық дамудың нәтижесінде экономикалық өңірлік шектеулерін жойып, аймақтық және халықаралық сауда барыс-келіс жүйесін ретке келтірді. Электрондық коммерцияның негіздемесі интернет біртіндеп ғаламдық коммерциялық аймаққа шығып транзакциялық ақпарат құралдарының дамуымен жаңа бір интернет кезеңінің пайда болғандығынан дерек береді.

Электрондық коммерцияның пайда болуы газет, журнал сынды дәстүрлі ақпарат құралдарының дамуына кедергі жасап, дамудың жаңа тенденциясына қадам басты. Электрондық коммерцияның пайда болуы интернет құралдарының көмегінің нәтижесінде мемлекеттің халықаралық сауда-саттық жүйесі және мемлекеттің ішкі экономикалық дамуын жеделдетті. Дегенменде, Электрондық коммерцияның пайда болуы толығымен дәстүрлі ақпарат құралдарына тосқауыл жасағанымен олардың қатар өмір сүруіне түбегейлі тойтарыс бере алған жоқ. Сол себепті Электрондық коммерцияның тез қарқынмен дамуы көптеген кедергілердің ықпалына ұшырады. Сондықтан Электрондық коммерцияның даму бағыты, жоспары, даму кезеңі, жетістігі, түбегейлі зерттеудің маңызы өте зор.

Негізгі ұғымдар «Электрондық коммерция», «стратегия», «фактор», «коммуникациялық және транзакциялық ақпарат құралдары», «ғаламдық Интернет», «онлайн» режимі, «Алтын әріп», «Платформа», «Электрондық сауда», «онлайн-сатылым», «Қытай-шығыс сауданың өрлеуі», «ішкі және халықаралық сауда-саттық, уақыт пен кеңістік шектеулері» болып табылады.

Бүгінгі таңда Электрондық коммерция адамзат қоғамының қозғаушы күшіне айналды. Қоғамның бір түрлі заманауи тұрмыс тәсілі, өндіргіш күштің даму формасы, қоғамдық байлық пен капиталдың интернет жүйесіндегі айналысы, адамдардың Интернет сауда жүйесіне иек артуынан қалыптасқан бір түрлі жаңа қоғамдық байланыс орнатты. Бұдан біз Электрондық коммерцияның қоршаған орта, адам және капитал сынды маңызды факторлардан құралатындығын анықтаймыз. Бүгінге дейін адамзат қоғамы пайда болуына 3 миллион жылдан астам уақыт болды. Осы аралықта адамзат қоғамы дәстүрлі сауда жүйесінде мардымсыз дамуды орындаған, ал интернет пайда болған қысқа ғана 20 жыл айналасында адамзат қоғамы жедел даму сатысына аяқ басты, – дейді ғалымдар.

Эпидемия кезінде оқшаулану мен қашықтықтан жұмыс жасау шараларының атқарылуы онлайн-сауданың айтарлықтай өсуіне түрткі болды, компаниялар B2C, B2B сайттары арқылы сатылымды арттырды. Alibaba веб-сайты қытайлық компаниялардың дамуы мен Қазақстанның өнімін жоғарылату үшін арнайы интернет аймағын құрды. 2020 жылдың аяғында Alibaba платформасында қазақстандық 50 кәсіпорын болатынын жарияланды. 2021 жылдың қаңтарынан бастап «алтын тасымалдаушы» атты біліктілігі бар 50 қазақстандық компания Alibaba-ның халықаралық электрондық сауда платформаларымен байланыс орнатты. Бұл қазақстандық компанияларға Alibaba платформасы «қазақстандық өнім қанбасын» құруға мүмкіндік беру болып саналады. Alibaba платформасының маңызы: ғаламдық қолданушыларды ашу, көрнекілікті арттыру, өндірушілердің немесе сауда компанияларының бейімделуін арттыру, қабілеттерін ашу сияқты ерекшеліктерге ие.

Электрондық коммерцияны дамытудың соңғы негізгі тенденциялары:

1. Электрондық өнімнің сан алуандылығы, мазмұнының тереңдігі.
2. Транзакция көлемі үлкен және капитал ағымының кеңдігі.
3. Сомасы үлкен пайдаланушылардың операцияларының сан жиілігі.
4. Электронды сауданың жаһандық деңгейі, төмен құнды, жоғары тиімділігі негізгі фактор болып табылады.

5. Уақыт пен кеңістіктің шектеуін жойған халықаралық маңыздылыққа ие тың тақырып.

Осы сипаттамаларға байланысты бұл сауданың жаңа түрі ғана емес қайта кәсіпорынның өндірісі, жұмысы, басқару салаларында халықаралық маңызды рөл атқарады.

СЕКЦИЯ 6

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-МАТЕМАТИКА СЕКЦИЯСЫ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКАЯ СЕКЦИЯ

ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ КӨПТЕГЕН ФАКТОРЛЫҚ РЕГРЕССИЯЛЫҚ МОДЕЛІН ҚҰРУ

Құрақбай Қызжан

Алматы облысы, Іле ауданының № 47 орта мектебі, Қазақстан
bota.85.27@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: №47 орта мектебінің математика мұғалімі Тұрлыбаева Б. А.

Математикалық модельдеу белгілі бір заңдылықты немесе гипотезаны сандық растау немесе жоққа шығаруға мүмкіндік береді. Модельдеудің маңызды бағыттарының бірі әр түрлі экономикалық көрсеткіштерге болжам жасау.

Мақсаты: үш экономикалық тәуелділікті көрсете отырып көптеген факторлық регрессиялық теңдеулерді құру: USD/KZT бағамы, Brent маркалы мұнай бағасы (USD/баррель) және рубль RUB/KZT бағамы.

Тәжірибе әдістемесі: бастапқы деректерді статистикалық талдау; корреляция және регрессиялық талдау; математикалық және компьютерлік модельдеу; эмпирикалық математикалық модельдердің сәйкестігін тексерудің статистикалық әдістері; болжамды талдау.

Зерттеудің жаңалығы және тәуелсіздік дәрежесі: экономикалық көрсеткіштер арасында күшті байланыс болуы анықталды; статистикалық көрсеткіштерге сүйене отырып, көп өлшемді регрессиялық модель жасалады. Модельдің көмегімен USD/KZT бағамының өзгеру кезеңділігі анықталды. Тербеліс кезеңі шамамен 5 жылды құрайды.

Жұмыстың нәтижесі мен қорытындысы: статистикалық көрсеткіштердің негізінде көп ретті регрессиялық модель жасалады: $\hat{y} = 103,896 - 2,735x_1 + 72,705x_2 + \varepsilon_i$

Түзетілген бірнеше айқындау коэффициенті, $\bar{R}^2 = 0,94 > 0,7$, сондықтан тәуелділік күшті; әрбір фактор у тәуелді айнымалының 94 % құрайды, сондықтан тәуелді айнымалының нақты мәндерінің есептік мәндерден ауытқуы аз және сәйкестік сапасы өте жоғары. Жұптастырылған корреляция коэффициенттері $|r_{yx_1}| = 0,83$; $|r_{yx_2}| = 0,62$ бұл USD/KZT динамикасы мен Brent (USD/баррель) бағасының динамикасы арасындағы тәуелділіктің бар екендігін көрсетеді; USD/KZT динамикасы мен және RUB/KZT динамикасы орташа тәуелділіктің бар екендігін көрсетеді. Біз ең аз квадраттар әдісін қолданғандықтан, онда математикалық күтудің шарты $M(\varepsilon_i) \approx 0$ орындалды.

Дисперсияның тұрақтылығын тексеру үшін біз Голдфилд-Квандт тестін қолдандық, нәтижесінде біз оны алдық: $F_{кесте} > F_{есеп}$, 99% ықтималдықпен дисперсияның тұрақтылығы туралы айтуға болады. Осылайша, біздің регрессия коэффициенттері ең жақсы бағалауды ұсынады. Әр түрлі деңгейдегі қалдықтардың тәуелсіздігін тексеру үшін Дарбин-Ватсон (DW) өлшемі қолданылды. Біздің жағдайда құндылық DW аралыққа түседі: $0 \leq DW \leq 2$. Автокорреляцияның болмауы туралы гипотеза қабылданады.

Есептеулер корреляция коэффициенттері көрсетеді: $|r_{yx_1}| = 0,83$; $|r_{yx_2}| = 0,62$; $|r_{x_1x_2}| = 0,15$ сондықтан, шарт: $|r_{x_1x_2}| < |r_{yx_1}|$; $|r_{x_1x_2}| < |r_{yx_2}|$ орындалды, мультиколлинарлық жоқ. Таңдалған факторлар бір-біріне тәуелсіз.

Бөлу кездейсоқ, яғни модельдегі барлық маңызды факторлар ескеріледі. Қалдықтар қалыпты тарату заңына сәйкес келеді. Ең кіші квадраттар әдісінің шарттары қанағаттандырылады және болжам мәндерін құруға болады. Серпімділік $E_2 > E_1$, сондықтан екінші фактор: RUB/KZT бағамының динамикасы бірінші факторға: Brent маркалы мұнай бағасының динамикасы қарағанда, USD/KZT бағамының динамикасына күшті әсер етеді.

РАЗРАБОТКА МЕТОДОВ ПОИСКА ПОТЕНЦИАЛЬНО ОБИТАЕМЫХ ЭКЗОПЛАНЕТ

Мамырбек Д. Е.

*Средняя школа №47 Илийского района Алматинской области,
s.hamitovna@mail.ru*

*Научные руководители: к.ф.- м.н. Шестакова Л. И,
Почетный работник образования РК Бекмухамбетова С. Х.*

Поиск потенциально обитаемых планет является важнейшей задачей человечества. Различные планеты Солнечной системы движутся на разных расстояниях от Солнца и получают неодинаковое количество солнечной энергии. Для звезды вроде Солнца есть определенная область оптимальных температур, называемая «тепловым поясом жизни» и она лежит между Венерой и Марсом.

Цель исследования: теоретическое обоснование существования теплового пояса жизни в экзопланетных системах; поиск потенциально обитаемых экзопланет.

Гипотеза: модель абсолютно чёрного тела описывает излучение реальной звезды, что позволит установить связь температуры тела с расстоянием от звезды до теплового пояса жизни.

Методы исследования: статистический анализ; физическое и математическое моделирование теплового пояса жизни на основе физической модели абсолютно черного тела, первого закона Кеплера (закона эллипсов) и характеристик эллипса; компьютерное моделирование теплового пояса жизни с помощью библиотеки Matplotlib на языке программирования Python.

Этапы исследования: 1. вывод формулы, связывающей температуру тела с расстоянием до звезды в чернотельном приближении. 2. Вычисление температур поверхности планет Солнечной системы, находящихся в тепловом поясе жизни: Венера, Земля и Марс. 3. Выбор из банка данных характеристик родительских звезд в экзопланетных системах. 4. Вычисление расстояний от центра родительской звезды до экзопланет, на которых температурный режим будет аналогичен земному. 5. Систематизация экзопланет по трем видам: планеты не доходят до теплового пояса жизни; планеты попадают в тепловой пояс жизни; планеты находятся за тепловым поясом жизни. 6. Классификация потенциально обитаемых экзопланет по массе и степени нагрева. 7. Разработка программы для моделирования теплового пояса жизни с помощью библиотеки Matplotlib на языке программирования Python.

Новизна исследования и степень самостоятельности: осуществлен вывод формулы, связывающей температуру тела с расстоянием до звезды в чернотельном приближении. С помощью полученной формулы обнаружено 117 потенциально обитаемых экзопланет, на которых температурный режим аналогичен земному режиму. Разработана программа для моделирования теплового пояса жизни на языке программирования Python.

Результаты работы и выводы. Вычислены температуры планет Солнечной системы. Определены расстояния от родительских звезд до теплового пояса жизни экзопланет. Осуществлена систематизация 2271 планет из 1397 экзопланетных систем по трем видам: планеты не доходят до теплового пояса жизни: 1986 планеты; планеты попадают в тепловой пояс жизни: 117 планет; планеты находятся за тепловым поясом жизни: 168 планет. Проведена классификация потенциально обитаемых экзопланет по массе: 69-гиганты, 27-земли, 21- непуны; по степени нагрева: 15 холодные, 74 прохладные; 25 теплые и 3 горячие.

ФИБОНАЧЧИ САНДАРЫ

Омар Ж.Ж.

Алматы облысы, Іле ауданының № 47 орта мектебі, Қазақстан
bota.85.27@mail.ru

*Ғылыми жетекшілері: Муратов Аманқос Аманбаевич,
Джумагалиева Зулхумар Сапарбаевна математика пәнінің мұғалімдері*

Зерттеліп отырған жұмыс білім алуды жалғастыруға қажетті нақты математикалық білімді меңгеруге, интеллектіні дамытуды, математикалық іс-әрекетке тән және қоғамда толыққанды қызмет етуге қажетті зерттеу сапасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу мақсаты: Фибоначчи сандары және алтын қима туралы мағлұматпен толық танысып, оның Қазақстан архитектурасында, табиғатта, өнер және музыкада қолданысын зерттеу.

Болжамы: Фибоначчи сандарын ұлттық табиғатта, өнерде, құрылыста кеңінен қолдану «Мәңгілік ЕЛ» патриоттық актісінің идеясын жүзеге асыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар математикалық теория мен практика арасында байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Зерттеу кезеңдері: 1) Фибоначчи сандарын Қазақ музыкалық аспаптарында қолдану мүмкіндіктерін зерттеу. 2) Фибоначчи сандарын және алтын қиманын Қазақ сәулетінде қолдану мүмкіндіктерін зерттеу. 3) Алтын қиманын Қазақ ою-өрнектерінде қолдану мүмкіндіктерін зерттеу. 4) Алтын қиманын адамның денесінде қолдану мүмкіндіктерін зерттеу. 5) «Фибоначчи сандары» тақырыбындағы тест нәтижелері зерттеу.

Тәжірибенің әдістемесі: Фибоначчи сандарын және алтын қатынасын теориялық зерттеу, математикалық талдау, статистикалық талдау, синтез, байқау, тестілеу, қорытындылау.

Зерттеу жұмысының жаңалығы: қазақ музыкасында, сәулетінде, ою-өрнектерінде, адамның денесінде Фибоначчи сандарын және алтын қатынасын қолданудың жаңа мысалдар ашылды және іс жүзінде зерттелді.

Жұмыс нәтижелері және қорытындылар: Фибоначчи сандары ғылым мен өмірдің түрлі салаларында кеңінен қолданылды. Мысалы, табиғатта, сәулетте, өнерде. Бұл сандар арасында өзгермейтін байланыс бар екенін ескеру қажет. Мысалы, жоғарыда айтылғандай, келесі санның алдыңғы санға қатынасы асимптотикалық түрде 1,618-ге (алтын қатынас) ұмтылады. Белгілі бір санның алдыңғы санға қатынасы да 1,618-ге ұмтылады.

Фибоначчи сандары қазақ архитектурада, өнерінде, музыкасында және табиғатында кеңінен қолданылады. Ғылыми жұмыста Фибоначчи сандарының теориясы және олардың практикада қолданылуы зерттелді. Фибоначчи сандарының Қазақстанда қолданылуын зерттеуге ерекше назар аударылды. Алтын қатынастың Астана қаласының архитектурасында қолданылуы Бейбітшілік және келісім сарайы мен Триуф аркасы ғимараттар мысалында зерттелген.

Нәтижесінде келесі фактілер анықталды: 1) қазақтың музыкалық аспаптарында (домбыра мен қобыз) алтын қатынастың бар екендігі расталды. Демек, ежелгі шеберлер Фибоначчи сандарының құпияларын да білген. 2) Қазақ ою-өрнектерінде Фибоначчи сандарының бар екендігі анықталды. Сондықтан ою-өрнектерді жасаушылар алтын қатынастың құпияларын да білген. 3) Адам ағзасындағы алтын қатынастың болуы эксперименталды түрде расталды. Бұл дегеніміз, Фибоначчи сандары адам ағзасында да бар.

Мектеп оқушыларының Фибоначчи сандары туралы білімдері тексерілді. Нәтижелерінен көріп отырғанымыздай, мектеп оқушылары үш тест сұрақтарына дұрыс жауап берді. Фибоначчи сандарына ұқсас сандар қатарлары да жасалды.

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ ДЛЯ АНАЛИЗА И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ МАССИВА ДАННЫХ С ПОМОЩЬЮ МОДЕЛИ ХОЛЬТА НА ЯЗЫКЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ C#

Серікқан А.А.

Средняя школа №47 Илийского района Алматинской области, Казахстан.

Научные руководители: учитель информатики Адилханова Б.Т.

учитель английского языка Ешенгазина П. К.

Цель работы: разработка программы для краткосрочного прогнозирования динамики биржевого индекса KASE (в пунктах) с помощью адаптивной модели Хольта на языке программирования C#.

Методы работы: 1. Метод наименьших квадратов (МНК). 2. Метод Крамера. 3. Аппроксимация временного ряда динамики биржевого индекса KASE (в пунктах) в период с 20.03. 2020 по 18. 08. 2020 года методом Хольта. 4. Анализ и прогнозирование временного ряда динамики биржевого индекса KASE (в пунктах) методом Хольта. 5. Методы линейного программирования.

Этапы исследования: 1. Математическое моделирование динамики биржевого индекса KASE (в пунктах) методом Хольта. 2. Проверка точности модели и отсутствия автокорреляции остатков. 3. Анализ и прогнозирование временного ряда. 4. Разработка стандартных требований к создаваемой программе, выбор средств программирования. 5. Проектирование, кодирование программы. 6. Предварительная проверка правильности функционирования разработанного модуля. 7. Отладка и тестирование созданной программы.

Новизна исследования и степень самостоятельности: в проекте построена линейная адаптивная имитационная модель Хольта для биржевого индекса KASE (в пунктах), а также разработана программа на языке программирования C#, которая очень удобна в практическом использовании для целей краткосрочного прогнозирования экономических показателей.

Результаты работы и выводы: получена кривая роста линейного вида: $Y_p(t) = A_0 + A_1(t) = 2114,856 + 18,232 \cdot t$. Методом подбора определены коэффициенты сглаживания (адаптации): $\alpha_1 = 0,7$ и $\alpha_2 = 0,1$. Осуществлена корректировка коэффициентов A_0 и A_1 модели с учетом коэффициентов сглаживания для 100 точек кривой роста. Анализ временного ряда динамики биржевого индекса KASE методом Хольта позволил получить прогнозные значения, доверительный интервал прогноза, которые указывают, что последующие 10 шагов модели будут сопровождаться плавным увеличением биржевого индекса KASE (в пунктах).

После математической реализации модели Хольта, проверки ее точности и отсутствия автокорреляции остатков была создана программа с помощью объектно-ориентированного языка программирования C#, которая помогает очень быстро и адекватно построить модель Хольта.

Для отладки работы программы все математические операции были проведены предварительно, а затем осуществлялась поэтапная проверка функциональности и корректности модулей программы. Результаты моделирования с помощью математического аппарата и разработанной программы совершенно идентичны, что подтверждает корректность модулей программы. Таким образом, представленная программа позволит применять методы построения и исследования эконометрических показателей с помощью модели Хольта и переносить полученные теоретические результаты на реальную действительность самому широкому кругу аналитиков, экономистов и менеджеров.

ПЛАНИМЕТРИЯ КУРСЫН ОҚЫТУДА «GEOGEBRA» БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ШАРТТАРЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ

Анькей Рамазан

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Бейіндік Мектеп
Ғылыми жетекші: Егембердиева Ә.Е.*

«Геометрия не үшін керек?» деген сауал туындағанда ойға сан түрлі тұжырымдамалар келеді. Біріншіден, геометрия кеңістіктегі пішіндердің түрлерімен таныстырып, қажетті кеңістік түсінік кеңістіктерді қалыптастырады. Екіншіден, геометрия ғылыми таным әдісін беріп, логикалық ойлауды дамытады. Үшіншіден, геометрияны оқып-білу кеңістіктік фигураларды кескіндеуге, модельдеуге және құрастыруға, негізгі геометриялық шамаларды өлшеуге қажетті практикалық дағдыларды меңгеруге мүмкіндік жасайды. Бұл курста оқушылар геометриялық фигуралармен танысып, оларды салуды, қосымша салуларды жүргізуді, дәлелдеуге, кесінділердің ұзындығын, бұрыштардың шамаларын, практикалық мазмұнды және т.б. есептерді шешуді үйренеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Атанасян Л.С., В.Ф. Бутузов, Сб. Кадомцев и др. Геометрия. 7-9 классы: учеб. для общеобразоват. учреждений. – М.: Просвещение, 2010. – 384 с.
2. Смирнов В.А., Тұяқов Е.А. Геометрия: жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2017 ж. – 144 б.
3. Смирнов В.А., Тұяқов Е.А. Геометрия: жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2018 ж.
4. Погорелов А.В. Геометрия: жалпы білім беретін 7-11 сыныбына арналған оқулық. – Алматы, 2002 ж.

КЕЙБІР СҰЙЫҚТЫҚТАРДЫҢ НЬЮТОНДЫҚ ЕМЕС ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Ерикова Диана, Абдусалим Аружан

*Ғылыми жетекшісі: Септемирова Ақмәлдір
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Бейіндік мектебі*

Тұтқырлық – сұйықтар мен газдардың негізгі қасиеттерінің бірі. Мысалы, машиналарды майлау үшін жанармайды алдын ала тұтқырлығына қарап таңдап алады. Сұйық тұтқырлығының температураға байланыстылығы өте күшті болады. Себебі сұйықтың температурасы жоғарылап кризистік температураға жеткенде (мысалы, суды алсақ ол 100с°-та қайнап бұға айналады) басқа фазаға өтеді.

Сұйықтар тұтқырлық қасиетіне қарай 2-ге бөлінеді: Ньютондық сұйықтық және Ньютондық емес сұйықтық. Тұтқырлық коэффициенті сұйықтың табиғаты және температурасына тәуелді сұйықтарды Ньютондық сұйықтар деп атайды.

Тұтқырлық коэффициенті сонымен қатар сұйықтың ағыс жағдайын сипаттайтын шамаларға да тәуелді, мысалы, жылдамдық градиентіне тәуелді сұйықтарды Ньютондық емес сұйықтар деп атайды.

Ньютондық емес сұйықтықтардың қоршаған ортада болуына байланысты бірнеше тәжірибелік жұмыстар жасалынды. №1 тәжірибелік жұмыста, Ньютондық емес құбылысты анықтау. Ол үшін су, крахмал, шұңғыр ыдыс және қасық қажет етілді. Ең алдымен суға крахмал салынып, жақсылап араластырылды. Кейінінен ол сырт көзге сұйық болып көрінгенмен, ішінің бір жері сұйық, біржері қатты денеде болды. Араластыруда онай емес. Осы тәжірибе жасай отыра, Ньютондық емес сұйықтықтың құрамы біркелкі емес екеніне көз жеткізілді.

№2 тәжірибелік жұмыста, тұтқырлықтың екінші түрі – Ньютондық емес сұйықтықты анықтау о үшін уксус, ас содасы, шұңқыр ыдыс, қасық және бокалдағы су қажет етілді. Еңалдымен уксус, ас содасы, суды шұңқыр ыдысқа салынды. Шұңғыр ыдыстағы сұйықтық бірденреакция бергені байқалды. Кейін бұл сұйықтық бір түн тұруды қажет етілді. Бір түн өткенненкейін, ол сұйықтық қатты түрге айналды. Ол 5 минутқа отқа қойылғаннан кейін толық сұйықкүйге айналды. Ал ол сұйықтықты банкаға құйғанда, бірден кристалды күйге айналды.Кейінірек оны қолға алғанда, нәтижесін байқадық. Яғни, кристалды мұз пайда болды, бірақыстық.

Сонымен 2 тәжірибелік жұмысты жасала отырып, Ньютондық емес сұйықтық екі күйді де бір уақытта көрсететінін анықталып, дәлелденді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. <https://fb.ru/article/181575/svoystva-jidkostey-osnovnyie-fizicheskie-svoystva-jidkosti>
2. TheBackyardScientist Эксперименты с неньютоновской жидкостью (перевод) на YouTube
3. kk.wikipedia.org
4. Уилкинсон У. Л., Неньютоновские жидкости, ауд. ағылш., М., 1964
5. Астарита Д ж., Марруччи Д ж., Основы гидромеханики неньютоновских жидкостей, пер. с ағылш., М., 1978
6. Рейнер М. Реология./ауд. ағылш., М., 1965
7. Шульман З.П. Беседы о реофизике. – Мн., 1976
8. present5.com

СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГРАЖДАН В БОСТАНДЫКСКОМ И АЛАТАУСКОМ РАЙОНАХ. ПУТИ ИХ УЛУЧШЕНИЯ.

Зейнелгабыл Ерсалим

*Учащийся профильной школы КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Тұрсынбек А.М., учитель географии
Профильная Школа КазНУ имени аль-Фараби*

В данный момент будут рассматриваться Бостандыкский и Алатауский районы.

Цель работы: Показать вам социальные проблемы города Алматы. Предложить возможные пути из решения. Изучение социальных проблем в городе. По средствам социальных сайтов об социальных проблемах в этих районах Алматы. Анализ мнения жителей районов. Обобщение найденной информации. Социология- это наука об обществе, составляющих его системах и закономерностей его функционирования и развития. Социология изучает общество, его структуру, закономерности социальных действий и массовое поведение людей, а также отношение между личностью и обществом.

Социальное положение граждан в Бостандыкском районе. Бостандыкский район был 31 января 1966 года, в то время он назывался Калининский район. Был переименован в 1997 году. Население: 326 469 жителей. Бостандыкский район является самым молодёжным районом города. Здесь обучаются более 71 тысяч студентов. Но отнюдь второй по дороговизне район. Как и говорилось раньше Инфраструктура имеет большое значение. Так в Бостандыкском районе расположены «Казахский Национальный Университет им Аль-Фараби», один из самых популярных торговых центров «Mega center Alma-Ata», киностудия «Казахфильм», и многие другие вузы. Что в свою очередь повышает инфраструктуру на более высокий уровень чем в Алатауском районе. Также имеются станции метро.

Как и во всём городе в этом районе имеются проблемы: такие как загазованность воздуха, не освещённость дворов, детских площадок и улиц. Также не малую проблема это повышенная цена на жильё. Да проблем так скажем довольно таки мало. Но малые проблемы скрывают более большие проблемы.

Социальное положение граждан в Алатауском районе.

Современный Алатауский район образован в 2008 году. Население: 260 441 жителей. Алатауский район является молодым районом по сравнению с Бостандыкским районом.

В этом районе нет хорошо развитой инфраструктуры как в Бостандыкский и Медеуских районах. Алатауский район не имеет станций метро. Но его преимуществом перед Бостандыкским является его молодость. Это означает что есть свободные клочки земли на которых можно построить новые предприятия. Что в будущем улучшит инфраструктуру этого района.

Жители Алатауского района жалуются на пробки на улицах Момышулы и Рыскулова.

Также проблемами района являются не освещённость улиц, некоторые дороги общего пользования в дырах и неровностях. Загазованность воздуха в этом районе практически не отличается от Бостандыкского района. В этом районе не имеются торговые центры либо Университета.

Возможные пути решения социальных проблем в Бостандыкском и Алатауском районе.

Так как оба этих районах имеют схожие социально значимые проблемы. С предлагаю начать с озеленения улиц и дворов. Высадка деревьев и кустарников. Деревья не только являются декораций но и источником воздуха и тени, также деревья приглашают часть шума с улиц города. Могу предложить полный переход на газ «ТЭЦ-2». Что в разы уменьшить выбросы углекислого газа в воздух. Построить новые дороги и отремонтировать старые. Поставить уличные фонари на улицах и детских площадках города. Так как безопасное передвижения жителей в тёмное время суток это очень важно.

Как заключение скажу каждый город это. Отражение их жителей. Как мы видим – наш город по своему положителен и отрицателен. Я не стал подробно останавливаться на всех проблемах этих районов. Так социальные сайты не так подробно об этом пишут. Они известны и по другим источникам. В большинстве мы обращаем внимание только на проблемы вашего места проживания. Я хотел вам показать что есть такие же проблемы и в других районах нашего города. Озеленение в положительную сторону повлияет на экологию города и сам город. Можно будет говорить Алматы город Яблок. Предлагаю установку общественных туалетов. Так как сам не сталкивался с такой проблемой. Если мы любим свой город то пусть он будет чистым и здоровым.

Список использованной литературы

1. techvillage.ru
2. ru.wikipedia.org
3. locefoc.com
4. open-almaty.kz
5. baigenews.kz
6. Психология города. Как быть счастливым в мегаполисе.

ИТ БЕЗОПАСНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ И В КАЗАХСТАНЕ

Наянов Назар

*Учащийся профильной школы КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Тұрсынбек А.М., учитель географии
Профильная Школа КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы*

В данной работе говорится о проблеме 21-го века, а именно кибер атаках и ИТ безопасности. ИТ безопасность помогает обеспечить непрерывность бизнеса. Информационная безопасность очень важна в наше время, так как ИТ сфера прогрессирует очень быстро. Цель данной работы – это ознакомить людей с положением ИТ безопасности в мире и в Казахстане.

Информация утекает в результате бесконтрольного распространения секретов за пределы кабинета, здания, предприятия. Несоблюдение правил защиты и хранения данных влекут за собой их утечку и распространение в общедоступных местах, таких как сеть «Интернет».

Например возьмем случай крупной утечки информации.

*В 2016 году утекли персональные данные пользователей сервиса Uber: имена, адреса и телефоны 50 миллионов клиентов и 7 миллионов водителей по всему миру оказались похищены злоумышленниками. За это власти Великобритании и Голландии оштрафовали европейский Uber на \$1.2 миллиона.

Как я только что сказал 7 миллионов человек по всему миру были похищены, а значит это лишь то, что при попадании информации в плохие руки дело может дойти до достаточно плохих последствий, вплоть до убийства!

Какая информация имеет спрос на незаконных рынках – Даркнет.

В даркнете любая информация о человеке воспринимается с распростертыми объятиями, ведь маленького кусочка информации достаточно, чтобы узнать все необходимые данные о человеке, а именно банковские данные и т.д

Даркнет – теневой рынок или криптомаркет – это коммерческий сайт в даркнете, который работает через Тог или I2P. Они функционируют, в первую очередь, как чёрные рынки, продающие или являющиеся посредниками в сделках с продажей наркотиков, кибероружия, фальшивых денег и так далее.

Сейчас все страны мира пытаются защитить данные своего народа, от злоумышленников из других стран! Но даже у них это с трудом получается так как “хакеры” научись взламывать и обходить даже самые сложные способы защиты данных.

Сейчас на экране вы видите все кибератаки в режиме реального времени. Так в 2000 году Челябинские хакеры смогли взломать PayPal. Двадцатипятилетний Василий и его двадцатилетний друг Алексей были арестованы ФБР в ноябре 2000 года в Сиэтле. Их обвинили в незаконном проникновении в корпоративные компьютерные сети PayPal, Western Union, а также американского банка Nara Bank. С домашних компьютеров хакеры украли 16 тысяч номеров кредитных карт, чем причинили ущерб на \$25 млн. Чтобы заманить преступников на свою территорию, ФБР организовало подставную фирму. В итоге Василий получил четыре года тюрьмы, Алексей – три, но с обязательством выплатить \$700 тысяч компенсации.

Итак у меня есть таблица стран поинформационной защищенности (На 2020 г)

1) Сингапур с индексом- 0.925

2) США с индексом- 0.919

3) Малазия с индексом- 0.893

Наш с вами Казахстан занимает 82 место и имеет индекс- 0.352

Последние три страны это

178) Йемен с индексом- 0.007

179) ЦАР с индексом- 0.007

180) Экваториальная Гвинея с индексом- 0.000

Информация менее защищена в странах чье место в рейтинге ниже 100

Сейчас в нашей стране созданы испытательные лаборатории, занимающиеся исследованием вредоносных кодов. Запущен национальный координационный центр информационной безопасности. А так же работает частная служба реагирования на компьютерные инциденты (CERT). Действуют 7 оперативных центров информационной безопасности (SOC- security operations center). Для будущих специалистов увеличено число грантов по этой специальности.

Сейчас в Казахстане введен проект до 2022 года “Кибер Щит” Казахстана который подразумевает собой улучшение защиты от кибератак на базы данных наших граждан.

В заключении можно сказать, как вам избежать утечки информации с вашего смартфона.

Ведь сейчас хакеры сильнее ориентируются на сотовые телефоны, по этому хочу вас предостеречь от случайной утечки информации и от кражи ваших кровных денег. А сохранить ваши личные данные в секрете очень легко. Просто старайтесь не переходить по разным подозрительным ссылкам, кто бы вам их не отправлял, ведь даже аккаунт вашего близкого человека могут взломать и отправить вам ссылку на приложение или на простой сайт, а вы в свою очередь перейдя по ссылке не заметите ничего странного, но ваши данные уже будут слиты.

Список литературы

1. <https://bit.ly/2MIRIz9>
2. <https://www.google.kz>
3. <https://bit.ly/3p7fvWC>
4. <https://bit.ly/3aSi1L5>
5. <https://bit.ly/370DMaF>
6. <https://bit.ly/3qdt3Rw>

ӨРТ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Тельманова А., Қанағат М.

Әл-Фараби атындан ҚазҰУ бейіндік мектебі

Ғылыми кеңесші: Тұрсынбек А.М., география мұғалімі

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ бейіндік мектебі, Алматы қ.

Өрт – бұл адамның өмірі мен денсаулығына, қоғаммен мемлекетке зиянын тигізетін, қоршаған ортаға үлкен материалдық зақым келтіретін, қоршаған ортадағы заттардың бақылаусыз жануы.

Өрттің пайда болуының барлық негізгі себептері:

34% – отты абайсыз қолдану

32% – электр жабдығын орнату және пайдалану қағидаларын бұзу

20% – пеш жабдығын орнату және пайдалану қағидаларын бұзу

14% – басқалары

Әлемде болған ірі өрттер:

Сібірдегі орман өрттері (2019)

Өрттердің нәтижесінде атмосфераға көмірқышқыл газының үлкен көлемі бөлінеді – жаһандық жылынуға жауап беретін негізгі парниктік газдардың бірі

Сарапшылардың пікірінше, өрттер мыңдаған жануарлар мен құстарды өлтірді, ал табиғатқа келтірілген материалдық залалды ондаған триллион рубльге бағалауға болады.

Австралиядағы орман өрттері (2019-2020)

Өлген жануарлардың саны 400 миллионнан 1,25 миллиардқа дейін жетеді (соның ішінде коалалар) және бұл тек сүтқоректілер, құстар мен бауырымен жорғалаушылар, яғни қосмекенділерді, жәндіктерді және басқа да омыртқасыздарды есептегенде.

Сондай-ақ, 200-ге жуық тұрғын үй өртенді. Мыңдаған адамдар үйлерін тастап кетуге мәжбүр болды. Өрт басталғаннан бері, мамандардың айтуынша, өрт 20 миллион гектардан астам аумақты өртеді.

Өрттің алдын алу жолдары

- құрылыстық-жобалау;

- техникалық;

- ұйымдастырушылық;

Мектепте бізге өрт кезінде өзін қалай дұрыс ұстау керек, не істеу керек және не істемеу керек екендігі туралы бірнеше рет айтылды. Сіздермен өз біліміммен бөліскім келеді.

Егер сіз өрт аймағында болсаңыз, онда біріншіден, салқын ұстаңыз, 01 өрт сөндіру бөліміне қоңыр-ау шалыңыз, ауа ағыны мен оттың таралуын болдырмас үшін барлық есіктерді жабыңыз. Мұрыныңыз бен аузыңызды дымқыл орамалмен жабыңыз, өрт сөндірушілер сіздің пәтерде болғаныңыз туралы білуі үшін терезе жанында тұрыңыз. Өрт сөндірушілерді күтіңіз, отпен өзіңіз күресуге тырыспаңыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Пресс А. А. Пожары // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907.

2. ГОСТ Р 54081-2010 Воздействие природных внешних условий на технические изделия. Общая характеристика. Пожар

3. Топ-десять самых известных поджогов в истории человечества // Игорь Гончаренко, Портал гражданской журналистики. Интернет-издание ХайВей, 26 июня 2020 10:37:07

ЖЕР СІЛКІНІСІ: СЕЙСМОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАР ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАР

Бегалиқызы Данель

Әл-Фараби атынданы ҚазҰУ бейіндік мектебінің оқушысы

Ғылыми кеңесші: Тұрсынбек А.М., география мұғалімі

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ бейіндік мектебі

Жер сілкіністері мен онымен байланысты құбылыстарды арнайы ғылым – сейсмология зерттейді, ол келесі негізгі бағыттар бойынша зерттеулер жүргізеді.

Жер сілкіністерінің табиғатын зерттеу, басқаша айтқанда, олар неге, қалай және қайда болады деген сұраққа жауап іздейді. Жер сілкінісі туралы білімді олардың әсеріне төзімді құрылымдар мен құрылыстарды салу мақсатында белгілі бір жерде болуы мүмкін сейсмикалық соққыларды болжау арқылы олардан қорғау үшін қолдану.

Жер қойнауының құрылымын зерттеу және жер сілкіністерінен және жасанды сейсмикалық көздерден сейсмикалық толқындарды пайдалана отырып пайдалы қазбалар кен орындарын барлау.

Сейсмология жер сілкінісінің пайда болуымен байланысты барлық құбылыстарды зерттейді. Сондықтан жер асты соққыларының табиғатын зерттеу көптеген ғылымдардың – геология, геофизика, физика, химия, биология, тарих және басқалардың түйіскен жерінде жүреді. Сейсмологияның арқасында жер құрылымының құпиясы ашылып, оның жер қойнауындағы негізгі шекара – қыртыс, мантия және ядро орнатылды. Жер сілкінісінің көзі – ошақтары туралы мәліметтерден басқа, сейсмикалық толқындар олар таралатын орта туралы ақпарат алып жүретіні анықталды.

Сейсмология жер сілкіністерінің табиғатын түсінуге, жер асты соққыларына төзімді жаңа құрылыс технологияларын жасауға мүмкіндік берді.

Жер сілкінісі кезінде топырақтың тербелісі пайда болады; жер сілкінісін тудыратын толқындар сейсмикалық деп аталады. Сейсмикалық толқындар тарайтын нүкте жер сілкінісінің фокусы деп аталады, ал жер бетіндегі нүкте жер сілкінісінің эпицентрі деп аталады. Жер сілкінісінің тереңдігі бойынша мыналарды жіктеуге болады: аралық, терең фокустық және ұсақ фокустық. Жер сілкінісіне дейін дүмпулер (форшоқтар) және одан кейін (афторшоқтар) байқалуы мүмкін. Жер сілкінісі-бұл нақты болжауға келмейтін апат, сондықтан сіз төтенше жағдайларда өзін-өзі ұстауға дайын болуыңыз керек, үрейленбеңіз және бейтаныс адамдарға қажетті көмек көрсете білуіңіз керек. Әрқашан есіңізде сақтаңыз апат сізді апаттан қорықсаңыз ғана қирата алады!

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Апродов К.А. Зоны землетрясений .Мысль, 2000.
2. СНиП Строительство в сейсмических районах , 2000.
3. Геологические стихии Б.А. Болт, У.Л. Хорн, Ф. Скотт. Мир, 1978.
4. Болт Б.А. Землетрясения Мир, 1981.
5. Диц Р. Распад Пангеи Новая глобальная тектоника. Мир, 1974.
6. Токарев П.И. Вулканические землетрясения Камчатки Москва, 1981 г
7. Anderson. M. Investigating plate tectonics, earthquakes and volcanoes, Britannica 2012г

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ ТОҒЫЗҚУМАЛАҚ ОЙЫНЫНДАҒЫ ЖАЙ ПОЗИЦИЯЛАРДА ЖҮРІС САНЫН ЕСЕПТЕУ

Ерланова Аяулым

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

Бейіндік мектебі

Ғылыми жетекшісі: Сейдулла Исабек

Тоғызқұмалақ ойынының негізі математикалық есептеуге негізделген. Біріншіден, тоғызқұмалақты «Қойшылар алгебрасы» деп те атайды. Себебі бұл ойынды алғашында өрісте қойларын жусатып жіберген қойшылар ойнайтын болған. Жерден ұя-шұңқырлар қазылып, құмалақпен ойналған бұл ойын қазір он сегіз отадан және екі қазаннан тұратын арнайы тақтада жүз алпыс екі таспен ойналады. Төнентаев (1994) осы малшылар математикасының қай халықтың болмасын күнделікті мұқтажына керекті бүтін санадардың төрт амалын есептеп шығаруын тоғызқұмалақ ойыны үстінде қалыптасқанын айтады [1,99].

Тоғыз құмалақ ойынында жай позициясында (отауларда тұздық жоқ жағдайы) бес амалмен (жолдармен) жүріс сандарын жылдам есептеуге болады. Бірінші жолында жүріс жасалатын отаудың соңындағы құмалағы дәл қай номерлі отауға барып түсентігін есептеуге арналған. Ол үшін отау санымен (а) отаудағы құмалақ сандарын жазу үлгісінде жіктеп ($bb(b1;b2)$), қосып ($a+bb=a+b1+b2=c$), қосындыны (с) оннан үлкен болса бірден азайтып ($((a+b1+b2)c- 1)$) есептейміз. Егер қосынды оннан үлкен болса, онда қосындыдан онды азайтамыз ($((a+b1+b2)c- 10)$). Сонда шыққан нәтиже жүріс жасалатын отаудың соңындағы құмалағы дәл қай номерлі отауға барып түсентігін көрсетеді.

Екінші әдіс бірінші әдіске ұқсас, бірақ күрделірек. Бұл әдісте жүріс жасалатын отаудың соңындағы құмалағы дәл қай номерлі отауға барып түсентігін есептеуге арналған. Ерекшелігі отау саны мен құмалақ сандарының қосындылары жиырмадан артық болған жағдайда есептеледі. Егер қосынды мөлшері (с) 20 немесе 20-дан кем болса, қосындыдан 19-ды аламыз; Егер қосынды мөлшері (с) 29-дан 37-ге дейін болса, қосындыдан 28-ді аламыз; Егер қосынды (с) 38 немесе одан да көп болса қосындыдан 37-ні аламыз.

Үшінші әдіс бір жақ (ақ немесе қара жақ) отауында тек 2-ден 9-ға дейін құмалақтардың 9-шы отауға дейін қанша жүріс жасай алу мүмкіндігін есептеуге арналады. Бұл жағдайда ең бастысы отаудағы құмалақ санын қарғу санына көбейткен соң одан алынатын тұрақты сандарын білу қажет өйткені алынатын тұрақты сандар құмалақ санына байланысты өзгеріп отырады. Тұрақты сандар 2 құмалақта болмайды; 3 құмалақта -2; 4 құмалақта -5; 5 құмалақта -9; 6 құмалақта -14; 7 құмалақта -20; 8 құмалақта -27 және құмалақта -35.

Төртінші әдісті Гаусс әдісі деп те аталады. Гаусс әдісі арқылы отауларда тек бір құмалақтан қалған жағдайда «атсырауға» жеткізу үшін қолданылады. Бұл әдіс тұрақты жағдайды есептейді сондықтында жауабы да тұрақты.

Бесінші әдіс Арифметикалық прогрессияның алғашқы N – мүшесінің қосындысын табу формуласымен тоғызқұмалақ ойынында жүріс санын есептеуге қолданылды. Ойын барысында көршілес жатқан отаулардағы құмалақ сандары бірдейлілік танытса формуланы жүріс санын есептеуге қолдануға болады.

Ғылыми жұмыстың құрылымы кіріспе бөлім, негізгі бөлім, қортынды және пайдаланылған әдебиеттерден тұрады. Кіріспе бөлімде тақырыптың өзектілігі, мақсаты, ғылыми болжамы, міндеттері, зерттеу тәсілдері практикалық қолданбалылығы қарастырылады. Ғылыми жұмыстың мақсаты математикалық әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, тоғызқұмалақ ойынында жеңіл позиция жағдайларында жүріс сандарын есептеу жолдарын көрсету. Ғылыми жұмыстың гипотезасында тоғызқұмалақ ойынындағы математикалық заңдылықтарға сүйене отырып, жүрістерді есептеу жолдарын анықтау күтіледі. Зерттеулер үшін анализдеу, синтездеу, индукция және дедукция әдістерін қолдана отырып ақпараттарды жинақтаудан, талдаудан, жалпылау мен қорытындылау арқылы орындалған. Жұмыстың ғылыми жаңалығы оқушылардың математикалық білімдерін тоғызқұмалақ ойынында қолдануға мүмкіндік беретін математикалық әдіс- тәсілдер арқылы жеңіл позицияларда жүріс сандарын есептеу жолдары ұсынылады.

Ғылыми жұмыстың негізгі бөлімі теориялық және практикалық бөлімдерден тұрады. Теориялық бөлімде тоғызқұмалақ ойынына математиканың байланысы қарастырылады. Тоғызқұмалақ ойынындағы математикалық заңдылықтар және жалпы ойынның сипаттамасы ашылады. Практикалық бөлімде математикалық заңдылықтарды негізге ала отырып, тоғызқұмалақ ойынындағы жай позициядағы жүріс сандарын есептеудің бес жолы есептеліп көрсетіледі. Жүріс сандарын математикалық есептеудің

алғашқы қарапайым тәсілдерімен қоса Гаусс әдісі және арифметикалық прогрессияның алғашқы N – мүшесінің қосындысын табу арқылы жүріс сандары есептелу жолдары келтіріледі. Қорытынды бөлімде математикалық әдіс-тәсілдерін қолдану арқылы тоғызқұмалақ ойынындағы жүріс сандарын есептеудің жолдарының маңызыдылығы қортындыланады. Жай позициядағы көрсетілген жүріс сандарын есептеудің бес жолдары сарапталынады. Жұмыстың нәтижесі жүрістерді есептеудің бес практикалық есептеу жолдарын оқушыларға, мұғалімдерге, тоғызқұмалақ ойыншыларына және көпшілікке үйренуге және жеңіл позицияларда қолдануға негізделген.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Төнентаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. Алматы: Қайнар баспасы 1994 жыл 192б
2. Гарифуллин Д. Оқушылардың қазақтың ұлттық ойыны тоғызқұмалақ арқылы есепке қызығушылығын арттыру. <http://infourok.ru>
3. Ақшораев Ә. Тоғызқұмалақ. Алматы: Қазақстан 1979 204 б.
4. Құланова Қ.Қ., Марчибаева Ұ.С., Омаров Е.Б., Ахметов Ә.Қ. Ұлттық ойындарды оқу үрдісінде қолдануға арналған әдістемелік құрал. Астана, 2008-88 б.
5. Болғамбаев М. Қазақтың ұлттық спорт түрлері. Алматы Қайнар баспасы 1985 жыл 126 б.
6. Шарипов С.А., Шотаев М.Е., Сейтжанов А.М. Тоғызқұмалақ ойынының ережесі. Астана: Арай баспасы 2006 127 б.
7. Рысмағанбетов Р. Ойын жүрістерін жазу әдістері // Мектептегі дене шынықтыру 2013 ж №2 5-7 б.
8. Аманжолов С. Тоғызқұмалақ – Алматы: Қазақстан 200184 б.
9. Құсайынов Ж. Тоғызқұмалақ // Валеология 2014ж №3 21-22 б.
10. Қазашев А. Математика. – Алматы: Қазақстан 200184 б.
11. Әбілқасымова А., Кудаква Р. Алгебра және анализ бастамалары. – Алматы: Ана тілі 199184 б.

МИНЕРАЛДЫ СУЛАРДЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Әбдікалид Сания

Т. Тәжібаев атындағы №47 мектеп-гимназия

Ғылыми жетекшісі: Туртбаева К.К.

Ауыз су сапасы күрделі, маңызды проблемаға айналууда. Көптеген ауыз сулары мұнай өнімдермен, фенолдармен, азоттармен, пестицидтермен, ауыр метал қосындыларымен ластанууда.

Кез келген тірі ағзалар тіршілігіне суды қажет етеді. Гиппократтың өзі судың сапасын адам денсаулығымен байланыстырған: «Қандай судың адам денсаулығына пайдалы, ал қандай судың зиянды екендігін білу керек, суды ішкеннен қандай пайда бар екенін және қандай зиян болатынын білу керек, өйткені судың адам денсаулығына әсері зор».

Адам ағзасының 70% сұйықтықтан тұрады. Шымкент қалалық қоршаған ортаны қорғау басқармасының мәліметі бойынша 2007 жылы, қала атмосферасының құрамында формальдегид, азот диоксиді, фенол, көмірқышқыл оксиді элементтері мен шаң мөлшерінің жоғары болғаны анықталған. Атмосфераға бөлінген ауыр металдар және т.б. заттар табиғи айналымға қосылады. Олардың су мен топырақта көп мөлшерде жинақталуы тіршілікке үлкен зиян келтіреді.

Қазіргі кезде ауыз суды дайындау процесі барысында түрлі технологиялық әдістер қолданылады. Соңғы жылдары тұрғындардың көбісі технологиялық жолмен дайындалған ауыз суларын тағамға, шайға қолданууда, ал оған барлық тұрғындардың қолы жете бермейді.

Сондықтан, Қазақстан үшін ауыз судың құрамы, өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Су барлық ұлпалардың құрамына кіреді. Сусыз ағзадағы зат алмасу үрдісі, жылу алмасудың дұрыс сақталуы, ыдырау өнімдерінің қалдықтарының шығарылуы т.б. жүрмейді. Ағзаның бірнеше пайызға сусыздануы оның тіршілік құбылыстарының бұзылуына алып келеді. Ағзаның көп көлемде суды жоғалтуы адам өмірі үшін қауіпті. Ыстық аймақтарда адам суызыз 5-7 тәуліктен кейін өліп кетуі мүмкін, ал тамақсыз су болған жағдайда ұзақ уақыт өмір сүре алады. Тіпті суық аймақтарда да адам қалыпты күнделікті жұмыс істеу үшін тәулігіне 1,5-2,5 литр су керек.

Әртүрлі су берілген егеуқұйрықтардың бауыры мен қалқанша безінің морфологиялық және гистологиялық өзгерістерін зерттеп көрдік.

Жұмыстың мақсаты: Құрамы бойынша әртүрлі ауыз судың егеуқұйрықтар бауырының, қалқанша безінің морфологиялық ұйымдасу құрылымына биологиялық әсер көрсету ерекшеліктерін зерттеу.

Нәтижелер: Бірінші – бақылау тобы. Кран суы берілген топтың егеуқұйрықтардың бауырын морфологиялық зерттегенде келесі өзгерістер анықталды: бауыр тінінің бағаналық құрылысы негізінен сақталған. Орталық веналар қанға толы. Синусоидтардың тарылуы Тегіс емес. Гипохромды ядролар көптеп кездеседі. Диссе кеңістігіндегі Купфер жасушалары созылыңқы пішінді.

Синусоидтардың эндотелиальды жасушалары қалыпты пішінді Шеткі гепоциттердің көпшілігінің цитоплазмасы түйіршікті аздаған мөлшерде гипохромды ядролар кездеседі.

Екінші – Тассай минералды суына күнделікті мөлшердегі иод қосылған су берілген топтың егеуқұйрықтардың бауырын морфологиялық зерттегенде келесі өзгерістер анықталды: бауыр типінде гепоциттердің көпшілігінің көлемдері ұлғайған, ісінген, жасуша ядросындағы хроматидтердің теңдей таралмағаны байқалады. Ядроларда типер және гипохроматоздары анықталады, цитоплазма тегіс емес – эозинофилді, гепоциттер цитоплазмасы вакуольденген және бөлшектенген, перинуклеарлы ісіну анықталды. Гепоциттер ядросы мен цитоплазмасының некрозы, осыған қоса жекелеген гепоциттер ядросы біріккен. Жекелеген гепоциттер мөлшері өте ұлғайған, ядросы гиперхромды, дөңгелек пішінді, кейбіреуі сопақша пішінді Купфер жасушалары дөңгелектеніп, ұлғайған.

Үшінші – Тассай минералды суына күнделікті мөлшердегі иодтан 10 есе артық йод қосылған су берілген егеуқұйрықтардың бауырын морфологиялық зерттегенде келесі өзгерістер анықталды: бауыр типінде орталық вена жақсы көрінеді синусоидтар кеңейген, кейбір Купфер жасушаларының органеллалары ісінген. Гепоциттердің бағаналық құрылысы сақталған, көпшілігі ісінген, кейбір белшектер діңі – ядросы гипохромды, жекелеген кейбір ядролар ыдыраған. Гепоциттердің ұсақ топтары (2-3 жасушадан) орталық белік гепоциттерімен салыстырғанда да ыдыраған, «көлеңке» тәрізденіп көрінеді. Шеткі бөліктердегі гепоциттер гипохромды. Төменгі ағыс саңылауларының кеңістігі бос.

Қорытындылай келе, Қазақстан үшін ауыз судың құрамы, өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Сонымен, зерттеу нәтижесі ауыз су құрамының әртүрлі болуы жануарлар бауырының ұйымдасу құрылымына әсер көрсететінін анықталды. Гепатоциттердің көлемдері ұлғайған, ісінген, ядроларында хроматидтер біркелкі таралмаған, цитоплазмаларындағы эозинофилия біркелкі емес, цитоплазмаларында вакуолизация мен бөлшектену, перинуклеарлы ісіну процестері жүрген көрініс берді. Кейбір

гепатоциттер ядросы пикнозға ұшыраса, кейбіреулерінің көлемі ұлғайған, ядролары гиперхромды, сопақша пішінді болып келген. Купфер жасушасы дөңгелектеніп, ұлғайған, синусоидтар едәуір кеңейген. Яғни, ауыз судың жағымсыз құрамы бауыр бөліктерінің ұйымдасу құрылымында морфологиялық өзгерістер туындататынын көрсетті. Соныменен, ауыз су құрамының әртүрлі болуы бауырдағы метаболизм процестерінің бұзылуына, қалқанша безінің құрылымдық өзгерістеріне себеп болатыны керсетілді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. С.Н.Черкинский. Руководство по гигиене водоснабжения. М: Медицина, 1975,-С . 175.
2. Рахманин Ю.А., Михайлова Р.И., Кирьянова Л.Ф. // Вестник РАМН. – 2006. – № 4. – С. 9 – 17.
3. Когонова З.И., Михайлова Р.И., Скворонский А.Ю., Рыжкова И.Н. Действие питьевой воды, измененной по водородно-кислородному составу, некоторые биохимические показатели экспериментальных животных // 2009. -№ 5. – С. 43-44.

АЛМАТЫ АТМОСФЕРАСЫН ТАЗАРТУ МӘСЕЛЕСІ

Сраж Меруерт

№32-ші ЖББМ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Үсенбекова А.Е

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

AE250160@mail.ru

Атмосфера – биосфераның негізгі бөлігі. Атмосфера бірнеше қабаттардан тұрады – тропосфера, стратосфера, мезосфера, экзосфера. Жер бетіне ең жақын қабаты – тропосфера. Барлық тірі ағза ауасыз 1 минутта тіршілік ете алмайды. Аристотель бұдан 2000 ж бұрын атмосфера жөнінде «Метереология» деген кітап жазған екен. Қалыпты жағдайда адам өкпесі арқылы 8 – 9 л, бір сағатта 500 – 600 л ауа өтіп, ағзаға сағат сайын 25 л оттегі сіңеді [1]. Ауа 2 түрлі жолмен ластанады: 1. Табиғи жолмен ластану: жанартаудың атқылауы, шаңды дауыл, таудың үгілуі, орман өрттері, өсімдік споралары мен тозандарының таралуы, т.б. жатады. 2. Адамның іс-әрекетімен ластануы. Ауаның өндіріс арқылы ластануы ең алғаш Еуропа мен Америкада басталған. Зауыт мұржаларына сүзгі орнату ойлап табылмаған еді. Мысалы: Англияда жылына 420 млн т шаң-тозаң, түтін, күйе, улы заттар таралған [2]. Ауаның ластануынан 1974 ж Перудің Ла – Орой қаласында өнеркәсіптен 8 км қашықтықтағы орман алқабы тіршілігін жойды. Ұлыбританияда атмосфераның ластануы жүздеген фунт стерлинг шығынға ұшыратқан. АҚШ – та 1960 ж шығын 75 млн долларға жеткен.

Қазақстанда да ауаның ластануы етек алған. Елде 2291 кәсіпорын, оның 1151 – де ғана улы газ ұстағыш қондырғылары бар. Бұл өте аз. 1999 ж ҚР-ның 15 қаласының атмосфера тазалығы тексеріліп, қорытындысы шығарылды. Ең ауасы ластанған қалалар: Лениногорск, Өскемен, Теміртау, Екібастұз, Шымкент, Тараз, Алматы, Қарағанды, Ақтау, Атырау, Павлодар, Семей [3].

Алматы қаласы географиялық қолайсыз орында орналасқан. Таға тәрізді Іле Алатауы қалаға таза ауа жібермейді. Желдің жылдамдығы қыста 1,7 м/сек, жазда 2м/сек аспайды. Қала үстінде қимылсыз, тұрақты, жоғары қабаттармен араласпайтын шаң – тозаң, газдар жиналып ауаның ластануына әкеп соқты. Күн сайын аспаннан келетін шаң – тозаң мөлшері 125 – 130 т шамасында [4]. Қалада халық саны өсуде, сонымен қатар автокөлік санының өсуі қала ауасының ластануының өзекті мәселесін туғызып отыр. Қала ауасының ластануының 80% автокөліктерден таралатын түрлі улы газдар қоспасы [6]. Алматы ауасын ластаушы тұрақты көздер мен жылжымалы көздер арқылы таралатын зиянды заттардың жалпы жиынтығы 2000 ж 177 000 т болған. 2005 ж I жарты жылдықта 10 000 т зиянды зат ауаға тараған. Ауаны тазартатын қондырғылар тек қатты бөлшектерді ғана зиянсыздандырады. Қаладағы ауаны ластаушы негізгі тұрақты көздерге ТЭЦ – 1, АПК ГТС, Алматыгортеплокомунэнерго, АО «Құрылыс материал», АО Аэропорт Алматы, Жолаушы вагоны депосы – ВЧД7, және автокөліктер жатады.

Автокөлік транспортынан 2010 ж 170000 мың т қатты, газ тәрізді, сұйық зиянды заттар шығарылған. Қазіргі таңда атмосферадағы зиянды заттың 85-89% автокөлік үлесіне тиіп отыр.

Соңғы жылдары қала тұрғындарының денсаулығы, демографиялық жағдайы алаңдатуда. Нәрестенің туылуы бойынша Алматы республикада соңғы орында. Қалада кісі өлімінің саны өсуде. Оның себебі: 1 – ші орында қанайналым жүйесінің ауруы. 2-ші орында – қатерлі ісік аурулары. 3-ші орында ауадағы зиянды заттармен улануы [5].

Қала ауасын тазарту жолы – қаланы көгалдандыру. Көгалдандыру АҚ қаладағы ауаны тазарту мақсатында жұмыс істейтін бірден бір мекеме. Алматыда 1940 ж жан басына шаққанда жасыл желек аумағы 5 гектардан келсе, ол қазір 6,9 м кв қана болып отыр. Бұған себеп: қала халқының өсуі, қала көлемінің ұлғаюы, құрылыс салу себебінен ағаштардың қырқылуы. Қаланың жасыл – желек аумағы 0,83 мың га. Оның 2,1 га қорғаулы аймақтар. Арнаулы жасыл – желек аумағы 1,1 мың га, оған Ботаника бағы, хайуанаттар паркі, су қорғау аймақтары, Атакент территориясы жатады. Қалада 1 орман саябағы, 6 қалалық және аудандық саябақтар, 3 бау және сквер бар. Жыл сайын 2,5 мың ағаш қырқылады. Қаламыздың Баум тоғайы «қала өкпесі» деп аталады. Бұл тоғайдың алғашқы ағашын 1892 ж Э.Баум екен екен. Осы кезде тоғайдың 100 жылдық ағаштарын өз мақсаттарына пайдалану үшін жоюшылар табылуда. Осындай келеңсіз әрекеттерден қорғау үшін ГКП «Алматы құрылыс» арнаулы топтар шығарып тоғай территориясын қорғауға алды [1].

Алматы ауасын таза ұстау бағытындағы ұсыныстар:

1. Баум тоғайын қорғау, оны жақсарту.
2. Автокөліктерді ұдайы техникалық байқаудан өткізу.
3. АЗС санын қысқарту.

4. Дамыған елдерден үлгі алып, өте ескі автокөліктерді жүргізуге тиым салу.
5. Қала тұрғындарын келісімді түрде, кеміне айына 1 рет автокөліктерін қалдырып, «Таза ауа – жанға дауа» деген ұранмен метромен, велосипедпен қозғалыс жасауға шақыру және соған дағдыландыру.
6. Қаланың жаңа құрылысын таудан алыс, жазыққа қарай салу ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Боголюбова С.А. Экологиялық оқулық. Москва, 1997 ж
2. Қаженбаев С, Махмутов С. Табиғатты қорғау. Алматы, 1992 ж
3. Лаптев И.П. Атмосфераны қорғау. Томск, 1997 ж
4. Сағымбаев Ғ. Экология негіздері. Алматы, 2000 ж
5. Экологиялық бюллетень. Алматы, 2010 ж
6. Экологиялық курьер газеті. 2015 ж

ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНБАЛЫ КУРСТАРДЫҢ ОҚУШЫЛАРҒА БЕРЕТІН ПАЙДАСЫ

Жунусова Ақтолқын

*№ 43 Жалпы білім беретін мектеп
Ғылыми жетекшісі: Өмірхан Шұғыла*

Қазіргі уақытта негізгі мектеп оқушыларына пәннің мазмұнын меңгерумен бірге, олардың болашақ қоғам тұлғасы ретінде алдын-ала өз, қызығушылықтары, бейімділіктерін мен мүмкіндіктерімен ескере отырып, бейінді білім алуымызға деген дайындықтарымызды қалыптастыруда аса көңіл бөлуді көздеуіміз керек. Бұл мақсаттарым осы заңның экономикалық және әлеуметтік талаптарынан туындады.

Зерттеу барысында болжамым толығымен дәлелденді, қойылған мәселелерім шешіліп, келесідей нәтижелер мен қорытындыларды алынды:

1. Бейінді оқыту барысында талдай отырып, олардың негізгі ерекшеліктері анықталды: жеке білім алу арқылы пәндерді тереңдетіп оқуыма; саралап оқуыма, өзімнің қабілеттерімді, икемділіктерімді сонымен қатар қажеттіліктеріме сәйкес жеке білім траекториямды таңдап алдым; бізді әлеуметтендіру, кәсіби тұрғыдан өз орнымызды анықтай білуге көп көмегін тигізді; жалпы немесе кәсіби білім алу арасындағы байланыстың болатындығын; өзіміздің келешек кәсібіміздің бағдарын таңдауда әсер ететін кәсіби сынақтарды енгізу арқылы дайындықты іске асырдық.

2. Осы курстар біздің мектептің жоғары сатысында болашақ оқу бағдарымызды саналы түрде таңдап алуымызға көмек көрсетуші екенін түсіндік, жеке білім беру барысын құруға мүмкіндік беретін бір құрал болып табылатынын түсіндім.

3. Осы курсты оқу барысында мақсатыма қарай пәнаралық және кәсіби бағдарланған пәндік деген үш түрлі мазмұнды түсіндім.

4. Физика пәні бойынша қолданбалы курстардың мазмұнына қойылатын талаптарды анықтай алдым,

5. Курс барысында қойылған талаптарды зерттеу кезінде жұмыстың барысында эксперименттік бақылаудан өттім.

6. «Атомдық энергетика» курсы барысында өзімнің басқа оқушылардың шығармашылық қабілеттімнің дамығанын байқадым.

7. Өзімнің кәсіби бағдарымды таңдау жолымда тиімділігін дәлелдеді, бұл менің ізденімпаздығымды, практикалық икемділігімді, физика пәнін оқуға деген құлшынысымның артуына себеп болды.

СЕКЦИЯ 7

**ҚОҒАМДЫҚ-ГУМАНИТАРЛЫҚ СЕКЦИЯСЫ
ОБЩЕСТВЕННО-ГУМАНИТАРНАЯ СЕКЦИЯ**

ЫБЫРАЙ ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ ӨСИЕТ СӨЗДЕР МЕН МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҮЙЛЕСІМІ

Сүнбек Сымбат

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

Бейіндік мектебі

Ғылыми жетекшісі: Алмабек Қымбат

Ыбырай әңгімелерінің тәрбиелік мәні

Көркем әдебиеттің күрделі жанры – әңгіме. Ыбырай балалар әдебиетіне тән көптеген әңгімелер жазды. Бұл шығармаларда алдына үлкен мақсат қойып. «Мен қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшыл тұрмыстың артықшылығына үйретудің өзі қазақ даласына тәрбиелік мәні бар жұмыс деп білемін» дейді. Ыбырай әңгімелері бізге бұрыннан мәлім. Ыбырайдың шығармаларын оқи отырып, ол өз заманының беталысын анық аңғарғанын, халық өмірін жаңа арнаға салуда білім мен тәрбие мәселесі қатар жүру керектігіне назар аударғанын көруге болады. Ыбырай әңгімелерінң негізгі қайнары халық тұрмысынан алынған. Өмірді, адам әрекеттерін ешқашан дағдыдан тыс әсірелеп суреттеп, шындықтан алшақтамаған. Кейіпкерлерді шынайы өмірге тән әрекеттері арқылы бейнелеуді мақсат тұтты. Оның әңгімелерін тақырып жағынан еңбек пен өнерге баулитын және адамгершілікке тәрбиелейтін шығармалар деп екі топқа бөліп қарастыруға болады.

Ыбырай шығармаларының басты тақырыбы – еңбек. Ол еңбек адамның өмірі үшін ерекше маңызды рөл атқарады, еңбексіз өнер де, білім де қолға келмейді деп еңбекті бірінші орынға қойып, тәрбие негізі адал еңбекте деп тұжырым жасайды. Оның бұл тақырыпта жазған көптеген әңгімелері бар. Мысалы Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш, Бай баласы мен жарлы баласы, Қыпшақ Сейтқұл, т.б. Жазушының бір топ әңгімелері адамгершілік тәрбие мәселесіне жазылған. Адамзат баласы шыр етіп жерге түскеннен бастап ата-ананың аялы алақаны мен ыстық ықыласына бөленіп өсетіні белгілі. Ата-ана баласына небір асыл қасиеттерді үйретіп, жақсы азамат болуын тілейді және үміттенеді. Бұл тақырыпта да жазған Ыбырай шығармалары бар. Мысалы Асыл шөп, Бақша ағаштары, Таза бұлақ т.б. Әр әңгімесінде тәрбиенің ізі жатыр. Оны түсініп оқыған адам ғана ұлы ұстаздың шебер тәрбиеші екеніне көзі жетеді.

Әңгіме – оқиғаны баяндауға негізделген қара сөзбен жазылған көркем шығарма. Әңгімеде бас-аяғы жинақы, тиянақты бір оқиға айтылады.

Ыбырай шығармалары қысқа мазмұнды, балалардың түсінуіне жеңіл. Аз сөзге көп мағына сыйғызу, мақал-мәтел мен афоризмдерді орынды қолдану, әр әңгіменің тағылымдық мәніне ерекше көңіл аудару Ыбырай шығармаларының өзіндік ерекшеліктері. Шығармалары мазмұны жағынан да, түрі жағынан да балалар әдебиетіне қойылатын талаптарға сай келеді. Сондықтан да Ыбырай Алтынсаринді балалар әдебиетінің негізін салушы дейміз. Бүгінгі сабағымыздың нысанасы әңгімедегі тәрбие мәселесі. Тәрбие мәселесі бүгінгі өмірде де өз маңызын жойған жоқ, тіпті күн тәртібіндегі өзекті мәселе екенін де білеміз. Ана мейіріне қанып, әке өсиетін тыңдап өскен бала ғана түбінде жылы жүректі азамат болары сөзсіз, олай болса, Ыбырай әңгімелерінде жасынан отбасы тәрбиесін көрген бала үлкен азамат болғанда, өз мәнінде өмір сүруге бейім болады деген нақты тұжырымдар беріледі.

Ыбырай әңгімелеріндегі үлгі-өсиет нақыл сөздер мен мақал- мәтелдердің үйлесімі

Ыбырай әңгімелеріндегі ерекшелік – аз сөзге көп мағына сыйғызу, мақал-мәтел мен нақыл сөздерді орынды қолдану, әр әңгіменің соңында түйін тағылымдық сөздермен түйіндеу.

Реттік сан	Әңгімелері	Өсиет нақыл сөздер	Мақал мәтелдер
1	Өрмекші, құмырсқа қарлығаш	Еңбек қылғың әрқашан	Еңбек етсең өнерсің Еңбектің наны тәтті Ер дәулеті еңбек
2	Жаман жолдас Л.Толстой аудармасы	Тар жерде жолдасын тастап қашатын достармен дос болма.	Жолдасын тастаған жолда қалар Жаман жолдастан таяғым артық
3	Атымтай Жомарт	Еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі.	Еңбек түбі береке

Қорытынды: Ыбырай Алтынсарин өмірі жемісті, туған халқы үшін жасаған еңбектері елеулі. Ыбырай жас буынды оқу-өнерге, еңбекке баулып, адам бойындағы қасиеттерді жетілдіріп, ұнамсыз жақтардан аулақ болуға тәрбиелейді. Ыбырай Алтынсарин туған халқы үшін жасаған елеулі еңбектері әр ұрпаққа өсиет. Ыбырай жаққан шам шырақ қазақ балаларына мәңгі жарық сәулесін береді.

Ы.Алтынсариннің келешек ұрпағына қалдарған асыл мұрасы ұлан-ғайыр. Оның шығармаларының тәрбиелік мәні мен мазмұны бүгінгі күнге дейін қолданыста екені сөзсіз. Қазақ халқының ұлы перзенті, қазақ жерінде оқу-ағарту ісін жүзеге асырған қазақ зиялылығының көшбасшысы, тұңғыш халық ағартушысы қоғамда өзгерісті жасау жолында талмай күрескен, сөйтіп халық игілігі үшін жан алмай еңбек етудің үлгісін көрсеткен. ХІХ ғасырдың екінші жартысындағы аса көрнекті ағартушы-демократ – Ыбырай Алтынсарин Қазақстандағы қоғамдық ой-пікірдің өркендеу тарихында үлкен орын алды. Ол жас ұрпақты тәрбиелеу мәселесіне ерекше көңіл бөлді. Қазақ даласындағы аумалы төкпелі заманда ұрпақ болашағын ойлап, балалар мен жас жеткіншектердің тағдырына терең үңілген ағартушы -ұстаз. Ыбырай жас ұрпақтарға дұрыс тәрбие беру, оларды жас кезінен дұрыс баулу мәселесіне ерекше көңіл бөлді. Баланы дұрыс күт, түзу тәрбиеле, қисығын түзе, адасса айқын жолға сал деді. Бұл жөнінде де елге үлгі боларлық әңгімелер жазды. Тәрбие мәселесін сөз қылғанда, ерекше тоқтап өтуге керекті мәселенің бірі – Ыбырай еңбектерінде түрлі елдердің мәдениет майданындағы өзара достық қарым-қатынастарды да бейнелеп отырады. Ыбырай балаларға шетелдің жақсы адамдарын үлгі етуі – оның жалпы адам баласының достық идеясын аңсағандығын көрсетеді

Пайдаланылған әдебиеттер

1. ҚазРеферат – ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН
2. Әдеби әлем – Ыбырай Алтынсарин
3. Ыбырай Алтынсарин қазақ әдебиеті тарихындағы орны
4. Today.Kz: Ыбырай Алтынсарин
5. Ы. Алтынсарин атындағы балалар және жасөспірімдер кітапханасы.

ЗАЧЕМ НУЖНЫ ПСЕВДОНИМЫ

Алибекова Амина

Профильной школы КазНУ им. Аль-Фараби

Научный руководитель: Доспанов Н.М.

Наука о псевдонимах называется псевдомастикой, т.е. это наука о вымышленных именах. Эта наука возникла в эпоху Возрождения.

Первый словарь псевдомастики был издан в 17 веке. С греческого «псевдо» - означает ложь, «омонима» - имя.

Псевдоним – это средство скрыт общественное положение. Так Маршак печатался под псевдонимом Доктор Фрикен. Выбирая себе псевдоним знаменитые люди создавали себе образ. Псевдонимы заслуживают изучения, как один из важных факторов литературной жизни всех времен. Звучание любого имени несло в себе определенный успех. Псевдонимы несли в себе второе имя, это было следство избежать преследование. И в настоящее время псевдонимы широко используются в литературной деятельности.

Список использованной литературы

1. И.Ф.Масонов «Словарь псевдонимов»
2. Список литературоведческих терминов
3. Москва Просвещение 1985 г.
4. Ожегов «Словарь русского языка»

ФОЛЬКЛОР

Исаева М.

*Ученица 8 «Б» класса
Профильной школы, КазНУ имени Аль-Фараби
Научный руководитель: Доспанов Н.М.*

Фольклор – устное народное творчество. Слово «фольклор» появилось в XIX веке, пришло из английского языка. Сегодня им пользуются везде. Оно в буквальном переводе означает «народная мудрость», устное народное творчество. Фольклор – множество созданных в народной среде поэтических произведений, бытующих в устной форме.

Жанры фольклора: Загадки Небылицы Потешки Поговорки Пословицы Прибаутки Заклички Пестушки

Фольклор хранится в памяти народа и воспроизводится устно. Автору литературного текста не обязательно непосредственно общаться с читателем, произведение же фольклора исполняется при наличии слушателей.

Даже один и тот же сказитель при каждом исполнении вольно или невольно что-то меняет. Тем более по-другому передает содержание следующий исполнитель. А сказки, песни, былины и пр. проходят через тысячи уст. Слушатели не только определенным образом воздействуют на исполнителя (в науке это называется обратной связью), но подчас и сами подключаются к исполнению. Поэтому всякое произведение устного народного творчества имеет множество вариантов. Например, в одном варианте сказки Царевна-лягушка царевич слушается отца и женится на лягушке без всяких разговоров. А в другом – хочет уйти от нее. По-разному в сказках помогает лягушка суженому выполнить задания царя, которые тоже не везде одинаковы. Даже такие жанры, как былина, песня, частушка, где есть важное сдерживающее начало – ритм, напев, имеют отличные варианты. Вот, например, песня, записанная в 19 в. в Архангельской губернии:

Соловешка премилый,

Ты везде можешь летать:

Полетай в страны веселы,

В славный город лети Ярославль...

Приблизительно в те же годы в Сибири пели на тот же мотив:

Ты рассизенький мой голубчик,

Везде можешь летать,

Полетай-ка ты в страны чужие,

В славный город Еруслан...

ВЫВОД: Устное народное творчество учит нас любить Родину и ее культуру; обогащает нашу речь, делает её выразительной; учит нас думать и мыслить.

Список использованной литературы

1. Азадовский М.К. История русской фольклористики. тт., 1–2. М., 1958–1963
2. Азадовский М.К. Статьи о литературе о фольклоре. М., 1960
3. Мелетинский Е.М. Происхождение героического эпоса (ранние формы и исторические памятники). М., 1963
4. Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. М., 1971
5. Пропп В.Я. Фольклор и действительность. М., 1976
6. Бахтин В.С. От былины до считалки. Рассказы о фольклоре. Л., 1988
7. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. М., 1989
8. Буслаев Ф.И. Народный эпос и мифология. М., 2003
9. Жирмунский В.М. Фольклор Запада и Востока: Сравнительно-исторические очерки. М., 2004

УТЕРЯННЫЕ БУКВЫ РУССКОГО АЛФАВИТА

Садвокасова А.

Ученица 10 «Б» класса Профильной школы

КазНУ имени Аль-Фараби

Научный руководитель: Доспанов Н.М.

В алфавите, который изучают школьники в первом классе, 33 буквы. А в древней кириллице – азбуке, составленной в середине IX века Кириллом и Мефодием, их было гораздо больше – целых 46. Братья-монахи, уроженцы греческого города Солуни (ныне Салоники), взяли за основу своей азбуки греческие буквы и приспособили их к звукам славянских языков, один из которых стал русским.

Куда же пропали 13 букв? Их украло время. По мере того как славяне, в том числе и русские, осваивали свой язык и свою письменность, многие буквы отпадали за ненадобностью. Одна за другой из алфавита исчезли S (зело), I (и десятичное), Ъ (чье), ОУ (оук), СѠ (омега), С (коппа), Ъ (ять), А (малый юс), Ж (большой юс), З (кси), П (пси), Ф (фита) и V (ижица). Далеко не все буквы уходили мирно, «без боя». С трудом отстоял своё место в алфавите твёрдый знак, но теперь у него «новая работа».

У твёрдого знака было даже имя собственное – «ер». В Толковом словаре живого великорусского языка Владимира Ивановича Даля читаем: «ЕР м. (ъ), тридцатая буква в церковной азбуке, двадцать седьмая в русской; некогда полугласная, ныне твёрдый знак, тупая или безгласная буква». (Мягкий знак в то время назывался «ерь», а буква «ы» – «еры».)

Зачем же были нужны твёрдые знаки, которые сейчас кажутся лишними? По правилам, пришедшим ещё из старославянского языка, «ъ» следовало писать:

- на конце слов мужского рода после согласных (то есть всегда, кроме тех случаев, когда слово заканчивалось гласной, мягким знаком или буквой «й»);
- в некоторых словах-исключениях (обезьяна);
- в качестве разделительного знака между согласным и гласным на границе приставки и корня. В древнерусском языке твёрдый и мягкий знаки означали гласные звуки.

А	Б	В	Г	Д	Е	Є
Азь	Боги	Вѣди	Глаголи	Добро	Есть	Есмь
Ж	С	З	И	І	Ї	Ѓ
Животь	Сѣло	Земля	Иже	Іжен	Їнть	Гервь
К	Л	М	Н	О	П	Р
Како	Люде	Мысльте	Нашъ	Онъ	Покон	Рѣци
С	Т	У	Ѵ	Ф	Х	Ѡ
Слово	Твѣрдо	Укъ	Оук	Фертъ	Хѣръ	Отъ
Ц	У	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь
Ци	Чѣрваль	Ша	Шга	Еръ	Еры	Ерь
Ѡ	Ю	Ѡ	Ѳ	Ѵ	Ѷ	Ѹ
Ѡтъ	Юнь	Арь	Эдо	Ом	Ень	Одь
Ѳ	Ѷ	Ѹ	Ѻ	ѻ	Ѽ	ѽ
Ѳта	Ота	Кси	Пси	Фита	Ижица	Ижа

Вывод: Сопоставив древнерусский алфавит и алфавит современного русского языка, мы выявили, что в процессе исторического развития было утрачено 16 букв. Причина исчезновения этих букв в том, что они выполняли смысловозначительную функцию лишь на письме, и между людьми возникало непонимание, поскольку буквы имели разное написание, но почти одинаковое звучание. Эти буквы стали «обузой» и поэтому были исключены из него.

Список использованной литературы

1. Даль, В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. – Сборник в 2 томах. – М.: Русская книга,
2. Русинов, Н.Д. Древнерусский язык : учеб. пособие для студентов филологических и исторических спец. ун-тов и пед. ин-тов / Н.Д. Русинов. – М.: Высшая школа,
3. Саблина, Н.П. Буквица славянская. Поэтическая история азбуки с азами церковнославянской грамоты / Н.П. Саблина. – М.: Русская книга, 1995. – 237с.
4. Самсонов, Н.Г. Древнерусский язык : учеб. пособие для ист. фак. ун-тов / Н.Г. Самсонов. – М.: Высшая школа, 1973. – 295с.

ИСТОРИЯ ОРУЖИЯ: ФАКТОР ПРОГРЕССА ИЛИ РЕГРЕССА

Ширяев Марк

*Ученик Профильной школы КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Зейнелов Б.С.*

Война разрушала города, уничтожала целые народы. Но война была не только разрушительной силой. Ученые разных времен трудились над новыми технологиями производства оружия. Развитие инженерной мысли вело к прогрессу, война становилась стимулом к открытию нового.

Цель моего исследования проследить историю развития оружия от первобытных времен до наших дней.

Практическая значимость данной работы: материал можно использовать при проведении уроков и внеклассных мероприятий, посвященных событиям мировых войн.

За свою относительно долгую историю человечество непрерывно совершенствуется. Развиваются все аспекты жизнедеятельности человека. Еще несколько веков назад не было электроники, микробиологии, робототехники, отсутствовала даже теоретическая возможность полета в космос. Но особого внимания заслуживает совершенствование вооружения.

Во время расцвета цивилизаций, находившихся в районах рек Тигр и Евфрат (Шумеры, Вавилон и захватившие его позднее персы) на полях сражений господствовали луки и бронза. Древний Рим продемонстрировал необходимость правильного комбинирования войск. Его легионы на голову превосходили по организации любого соперника. Благодаря этому, Римская империя, сделавшая Средиземное море собственными внутренними водами, оставила глубокий след в развитии человечества. Латинский язык стал основой для большинства европейских языков. Римские дороги использовались в средневековье.

Средневековье немного приостановило темпы развития. В бой теперь шли закованные в двадцатикилограммовую броню рыцари, пешие и на конях. Конница была гораздо мобильнее, заходила в тылы, разбивала построения лучников и затаптывала деморализованную пехоту врага.

Но настоящий скачок начался при открытии пороха. В самом начале, из-за чрезмерного задымления после выстрела, пороховое оружие имело низкую эффективность. Но уже тогда аркебуза (одно из первых пороховых ружей) стрелявшая камнями, а позднее, свинцовыми пулями, поражала бронированные цели на порядок лучше, нежели арбалет или лук. Артиллерия стала «Богом войны». Пушки появились везде, будь то корабли, стационарная артиллерия в бастионах или полевые орудия на конной тяге в сухопутных войсках. Пехотное вооружение не отставало. Аркебуза сменилась мушкетом, мушкет сменился фузеей. Появился бумажный патрон, сочетавший в себе пулю и пороховой заряд, которые раньше заряжались раздельно. Пехота и конница стала разделяться в зависимости от оружия и тактики его применения.

Новой вехой стал бездымный порох, который не только не застилал поле боя дымом, но и имел повышенные убойные свойства. Появились капсюльные ружья, новые виды подачи патронов, барабанные механизмы. Оружие стало совершенствоваться в геометрической прогрессии. Дальше человечество открыло двигатель внутреннего сгорания. Появилась возможность строить боевые машины нового типа.

Первая Мировая война запомнилась нам толпами летающих трипланов и бипланов, вооруженных пулеметами, танками, плетущимися как улитки и позиционной войной. Но в самом начале в самолете пилот не имел возможности стрелять через винт, не ломая его. Использовались револьверы и разнообразные предметы, сброшенные сверху вниз на врага.

Вторая Мировая война дала миру радары и сонары, биологическое и атомное оружие, ракетостроение и реактивные двигатели. Это далось миллионами жизней простых людей. Как и оружие – войны совершенствуются, забирая каждый раз все большее количество жертв. Сейчас мы имеем высокоточные баллистические ракеты, с ядерными и обычными зарядами. Прогрессирует лучевое оружие. Появились системы ПРО, пулеметы со скорострельностью свыше 5000 выстрелов в минуту, особые бомбы и снаряды, урановые броня и боеприпасы. Разнообразное стреловое оружие.

Все это говорит нам о том, что как бы человек не стремился к высоким знаниям, касающихся зарождения вселенной или победе над раком, выходу управляемого космического корабля к Марсу, а потом и за пределы Солнечной системы, созданию органов на 3d принтере или генной инженерии, военная сфера всегда будет приоритетнее. Будем надеяться, что людям хватит благоразумия, чтобы не уничтожить тот хрупкий мир, в котором мы живем. В данном исследовании перечислены основные виды вооружений и их тактикотехнические характеристики, а также применение их на практике и показана роль, которую оно играло на полях сражений.

Я хочу, чтобы мир был в каждом доме и на всей планете. Он всегда необходим людям. К сожалению, к полному разоружению люди в современном мире еще не готовы.

Список использованной литературы

1. Джон Фуллер. Оружие в истории: от пращи до ядерной бомбы / Джон Фуллер; [пер. с англ. А. С. Цыпленкова]. Москва, 2012.

ДРАГОЦЕННЫЕ КАМНИ-ТАЛИСМАНЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Алиева Мариям

Учащаяся профильной школы КазНУ им. аль-Фараби

Руководитель: Кадырова К.К., учитель русского языка и литературы

Профильная Школа КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

Аннотация. Я предполагаю, что драгоценные камни обладают магической силой, могут как помогать своему владельцу, так и вредить ему, если получены неправедным путём. Разобраться в этом я решила с помощью классиков русской литературы. В своей исследовательской работе я решила выяснить, какое же значение имели талисманы в жизни и творчестве писателей, какое влияние они оказали на их творчество и на судьбы литературных героев. Для исследования я выбрала талисманы – драгоценные камни, так как истории, связанные с ними, наиболее красочны и увлекательны.

Испокон веков драгоценные камни были неразрывно связаны с человеческими страстями. Благодаря этому они дарили вдохновение многим знаменитым писателям и становились не просто частью, а практически «главными героями» художественных произведений. Не перечислить все книги и литературные источники, в которых, так или иначе, упоминаются драгоценные камни. Предания и легенды о драгоценных камнях настолько разнообразны и порой так невероятны, что современному человеку могут показаться лишь фантазией, выдумкой.

Сюжет многих литературных произведений напрямую связан с драгоценными камнями. В романтической и близкой к ней приключенческой литературе частым сюжетом является поиск таинственного клада или пропавших драгоценностей. Схожий сюжет очень часто использует и детективная литература. В подобных произведениях драгоценные камни и ювелирные украшения являются в первую очередь эквивалентом материального благосостояния. О них мечтают, к ним стремятся, ради них совершают преступления только потому, что драгоценные камни дороги. Нас заинтересовали в литературе иные произведения. Те, в которых сюжетобразующим элементом становится именно символическое значение камней, связанные с ним легенды, поверья, семейные предания, те произведения, в которых магическое значение драгоценных камней влияет на судьбы героев. Классическим примером может послужить рассказ А.И.Куприна «Гранатовый браслет». В нем маленький чиновник Желтков отваживается подарить предмету своей давней, искренней и беззаветной любви – княжне Шеиной – единственную семейную драгоценность – гранатовый браслет.

Вообще драгоценные и полудрагоценные камни очень часто выступали в качестве подарков. В подобном контексте символическое значение драгоценных камней приобретало особое значение, поскольку оно увеличивало ценность подарка. В качестве примера можно привести рассказ А.И. Куприна «Олеся».

В нем повествуется о девушке, наделенной сверхъестественными способностями, за которые односельчане и заставили ее покинуть родные края, сочтя ведьмой, опасной для них. В финале рассказа влюбленный в Олесю рассказчик входит в ее уже опустевшую избу и находит там лишь нитку дешевых коралловых бус.

Если перечислять все произведения, в которых хотя бы раз упоминались драгоценные камни, то это работа не на один научный трактат. Многие литературные произведения крутились вокруг одного самоцвета, например, у Куприна есть ряд произведений, посвященных самоцветам: помимо известного «Гранатового браслета», это «Бриллиант» – «...два бриллианта, каждый величиной с лесной орешек, их граней, их очертаний не видно. Это не камни – это два странные таинственные огня. Они горят, дрожат, играют, переливаются, смеются тысячами неуловимых сияющих, лукавых улыбок, и манят, и обещают, и обманывают...», «Суламифь» – где говорится о сапфире: «Это камень девственности – холодный и чистый. Во время далеких и тяжелых путешествий его кладут в рот для утоления жажды. Он также излечивает проказу и всякие злые наросты. Он дает ясность мыслям. Жрецы Юпитера в Риме носят его на указательном пальце».

Кстати, именно такие произведения писателей, где упоминалась не просто природная красота самоцветов, но и описывались их мистические свойства, могли кардинально изменить мнение людей о камнях. Взять минерал Опал, свойства которого описал в своем романе «Анна Гейрштейнская» Вальтер Скотт. Писатель настолько достоверно описал трагическую роль опала в романе, что люди перестали доверять этому кристаллу, в итоге, опал стал не популярным на очень долгое время.

Еще одно мнение на этот раз об алмазах, сформировал Уилки Коллинз в своем романе «Лунный камень». Даже распространенная любовь к алмазам не смогла перебороть его мнения о том, что бриллианты приносят одни несчастья и даже обрекает своего владельца на проклятие.

Конечно, такими мистическими свойствами драгоценных камней не могли не воспользоваться знаменитые авторы детективов и приключений. К примеру, Конан Дойль написал произведение «Ночной Кошмар», в котором раскрыл историю алмаза «Звезда Родезии», который странным, даже «смертельным» образом, влиял на своих владельцев.

Все эти произведения отражают страхи людей о мистическом предназначении камней. Однако, не смотря на потаенные волнения, люди все равно все свою жизнь посвящают драгоценным камням.

Мы лишь рассказали о немногих произведениях, которые описывали драгоценные камни. Поэты, как и любая творческая профессия, должны находить вдохновение в чем-то. А что может быть прекраснее драгоценного камня? Люди писали, пишут, и будут писать о самоцветах, посвящая им поэмы, раскрывая их тайный смысл, даря новую жизнь и переписывая историю.

Однако стоит признать, что никто не может так описать безупречное совершенство камней, как поэты. В стихах и песнях встречаются не просто названия драгоценных камней, им даются очень лиричные эпитеты. И, конечно, практически каждому драгоценному кристаллу посвящено свое, пускай маленькое, но четверостишие, а порой и целые стихи.

Многие поэты ценили драгоценные камни не только за их красоту и изящество, но и за их мистические свойства. Даже в самые просвещённые века никто не мог отобрать у людей веру в магию кристаллов, хотя церковь осуждала такие поверья. Например, известный русский поэт А.С.Пушкин имел свой собственный амулет – изумрудный перстень, который, по мнению поэта, даровал ему писательский талант.

Широко известный во всем мире поэт Омар Хайям, он постоянно в своих стихах сравнивает предметы и вещи с драгоценными камнями: губ рубиновых цвет, украшения мироздания, которым, по его мнению, является перстнем. А о жемчуге поэт упоминает чаще всего, например, строки – «В море мыслей нашел я жемчужину смысла».

Не избежал этой участи и И.А. Бунин, которые описывал море как жемчужное зеркало:

У берегов в воде застыли скалы,
Под ними светит жидкий изумруд,
А там, вдали, – и жемчуг, и опалы
По золотистым яхонтам текут.

Завершая повествование, хотелось бы добавить, что такая, вроде бы, незначительная деталь, как драгоценный камень может являться не просто безделушкой или подарком от дальнего родственника, а нести в себе часто символический, скрытый смысл. Разумеется, каждый автор вкладывает в это свой смысл – камень может быть и символом чего – либо, и связующим звеном между героями, раскрывающими их характеры, и элементом мистики. Нередки случаи, когда драгоценности становятся причиной конфликта персонажей. Как бы то ни было, от взгляда внимательного читателя не ускользнёт ни одна важная деталь произведения, помогающая составить точную картину. И будь то XIX век или XXI, драгоценные камни по-прежнему притягивают внимание человека. Это творения природы, непонятные, таинственные. Есть в мерцании камней что – то завораживающее, не так ли?

ҚАЗАҚТЫҢ АЛЫП КЛАССИГІ – СӘБИТ ДОСАНОВ

Тұрсын Райла

ҚазҰУ Бейіндік мектебі

Ғылыми жетекші: Ұ.С.Шанбаева

Қазақтың алып классигі, құрметті қайраткері Сәбит Досанов жазушымыз 1940 жылы Қостанай облысы Байғабыл ауылында дүниеге келген. Жастайынан өнер – білімге ғашық болып, құмар болып ержеткен. Ең алғашқы өлеңін 8 жасында шығарған, шығарып қойғанымен қоймай ауылындағы қиын жағдай туралы жазып, әкімдердің беттерін қызартқан. Яғни ауылында монша жоқ еді, сол мәселені көтеріп, аулына монша салдыртқызды. Әрі бастауыш сынып оқып жүргенінде шығарып жүрген өлеңдері басылымға шығып, 2 сынып кітаптарынан осыған дейін түспеген еді. Ол әрі өзімен аттас жазушы, ақын Сәбит Досановтан бата алған еді. Сол батасы қабыл болғаны міні, әр шығарма, өлеңдері халық аузында, әрі сол кездегі 8 жастағы бала қазір 80 жастыда артта қалдырды...

Сәбит Досановтың еңбегі үшін алған марапаттары өте көп. Мысалы:

1999 жылы елбасының жарлығымен "Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері" құрметті атағымен марапатталды.

"Алаш" халықаралық әдеби сыйлығының иегері.

2000 жылы Ресейдің Шолохов атындағы Халықаралық сыйлығының иегері;

2007 жылы Қырғыз Республикасының "Алтын қалам" әдеби сыйлығының иегері;

2012 жылы Елбасының жарлығымен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сыйлығының иегері атанды.

Еліміздің жоғарғы мемлекеттік марапаты "Парасат ордені" мен марапатталған.

Ресей педагогика және әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі.

2016 жылы "Қазақстан тәуелсіздігіне 25 жыл" медалі деген секілді марапаттарға ие. Бірақ ең бастысы халықтың бағалағаны, қолдағаны. Сәбит Досанов осы туралы жақсы біледі. Оның өмір жолында ағысы да қарасы да жетерлік. Ол мақсатына жету жолында аянбай еңбек етті, тоқтамады. Ол әр сөздерінде, сұхбаттарында адамның барлығына бірдей қарайтынын алға тартады. «...Талай-талай драмалық шығарма жазған Сәбит Досанов өмірінің өзі өте күрделі де қызықты, сонымен бірге біршама мұнды роман сюжетіне ұқсайды. Расында да, күні бүгінге дейін қаламынан отыз том шығарма туған қаламгердің көргені аз емес. «Осынау ғұмырымда о дүниеге он рет барып қайтыппын» деп жазушының өзі де айтады. Көзі қарақты көпшілік, тіпті, оның бір мәрте ұшақ апатынан да аман қалғанынан хабардар. Үлкен қалам иесінің сүйікті ұлынан айырылып, қайғы жұтып қалғанын да ел жақсы біледі. Сол бір ауыр қазаға душар болған кездері осы Сәкеннің: «Тәңірі берген талант ұлыма ғана емес, ұлтыма да қызмет етуі керек. Қарсы тұрып қасқайып күресемін тасжүрек мынау тағдырмен деген ойға бекіндім» деген сөздерінен оның сабырлылығын, төзімділік қасиеттерін байқауға болады.

Ол өзінің кәсіп жолын, еңбек жолын республикалық газет-журналдардан бастаған. 1985-1989 жылдары КСРО әдебиет қоры Қазақ бөлімшесінің директоры, 1991-1995 жылдары Республикалық Халық шығармашылығы және мәдени қызмет көрсету орталығының Бас директоры, 1996-1997 жылдары мемлекеттік «Қайнар» баспасының Бас редакторы болып істеді. Т.Жүргенов атындағы Өнер академиясында ұстаздық қызмет атқарған. Африкадағы Дунду, Қазақстандағы Қостанай қалаларының, Ақсуат, Аманкелді аудандарының құрметті азаматы да болды.

Оның танымал әрі керемет туындылары өте көп. Соның ішінде сомдалған Алғашқы "Қайырлы таң" очерктер мен әңгімелер жинағы 1966 жылы жарық көрді. Бұдан кейін "Соны іздер" әдеби-зерттеу еңбегі жарияланды. Кейіннен Досанов көркем жанрға бет бұрып, "Қыран қалғымайды" (1971) повестер жинағы мен "Тау жолы" (1978), "Екінші өмір" (1981) романдарын жариялады. "Жер тағдыры", "Сексен бестің көктемі", "Адашпандар адамдар", "Тотем под чадрой", "Тензор стенного кургана", "Сыңсып ұшқан сыңар аққу" шығармалары жазушының өмірдің өзекті мәселелерін көтерген, өткір көркем сөз шебері ретінде танытты. Осы аралықта әдеби-зерттеу мәселелеріне қайта оралып, "Қазына" (1984), "Жүректің отын сөндірме" (1988) монографияларын жариялады. Досанов соңғы жылдары "Жиырма-сыншы ғасыр" (1998), "Аптаның екінші күні" (2003), "Қылбұрау" (2003), "Ұйық" (2005), "Тұйық" (2007) романдары мен "Дүние жалған" (2007), "Жусан исі" (2007) повестер мен әңгімелер жинақтарын жарыққа шығарды. "Дауыл", "Ертең бюро", "Тозақ шеңбері" пьесалары республикалық және облыстық театрлар сахнасында қойылды. "Тау жолы" (1981), "Ақ аруана" (2001), "Жиырма-сыншы ғасыр" роман, повестері орыс тілінде, "Ақ аруана" (2007) француз тілінде жарық көрді.

Екінші өмір (роман). Роман 1982 жылы "Жазушы" баспасынан жарық көрді. "Дауыл", "Жас дәурен", "От кешу", "Қиын асу" деп аталатын төрт бөлімнен тұрады.

Шығармаға қазақ поэзиясының даңқты өкілі, дауылпаз ақын Қасым Аманжоловтың өмір жолы, ақындық, азаматтың болмысы арқау болады.

Жазушы С.Досановтың “Екінші өмір” атты романының басты кейіпкері – қақтың дауылпаз ақыны Қ.Аманжолов. Романның оқиға желісі басты кейіпкердің балалық шағынан, жігіт ағасы болғанға дейінгі өмірбаянына құрылған. Жазушы ақынның өскен ортасы мен дәуірін бейнелей отырып, ел өміріндегі елеулі кезеңдерді суреттеген.

Қазақ әдебиетінің тағдыры Сәбит Досановтай жазушыларымыз барда ешқашанда оты сөнбейді. Әр адам әдебиетті түсіну білу жолында ізденсе, білсе ол сол елдің мәдениетіне, тарихына таңылуына, шарықтауына өз әсерін берері сөзсіз. Менінде осы жобаны қорғау себебінде сол, Сәбит Досановтай жазушымыздың шығармаларын оқу арқылы біз әдебиет әлеміне деген саяхатты жасаймыз, танымыз, білеміз!

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАРНАМАЛАРДЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ: “САҚАУ” ЖАРНАМАЛАР, САУАТСЫЗ АУДАРМАЛАР

Рахымжан Аружан

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Бейндік мектеп
Ғылыми жетекшісі: Алмабек Қымбат*

Тіл бүкіл халықтың жүрегі. Біз тіл арқылы сөйлеп, бір-біріміздің ойларымызды анық біліп, былайша айтқанда, тіл арқылы өмір сүреміз. Тілсіз адамзатты, мына өмірді сүру тұрмақ, елестету де мүмкін емес. Әлем бойынша тілдердің мыңдаған түрі бар. Адам баласы сөйлей бастағаннан бастап бүгінгі күнге дейін, тілдің көптеген түрлері пайда болып, біреуі жоғалып, біреуі жаңарып, енді біреуі қазіргі күнге дейін сақталып келе жатыр. Тіл маңыздылығы өмірде адам үшін ауа маңыздылығы сияқты десек те артық емес. Тілдің рухани мәдениетке де, заттық мәдениетке де қатысы бар. Өйткені тіл-ойлаудың, танымның және өнердің құралы, сондай-ақ ақиқат пен өмірдегі зат пен құбылыстардың таңбасы, оларды танып білудің құралы. Ол – таным-білімді сақтаудың, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізудің құралы. Аса көрнекті Ахмет Байтұрсынұлының сөзімен айтқанда: “Тіл – құрал”. Ал осы мыңдаған тілдердің ішінде қазақ тілі мен бүгінгі күндегі оның қолданысы қандай?

Қазақ тілі түркі тілдерінен бастау алады. Бұл тіл жақында ғана әлемдегі ірі 40 тілдің қатарына енді. Сонау жылдардан бастау алып келе жатқан тілдің бүгінгі таңдағы маңызы қандай?

Дәл қазір қазақ тілі теңдесі жоқ тарихи кезеңді бастан кешіріп отыр. Ал біз сол кезеңнің жай куәгері ғана болмай, талабы мен табысын, қайшылықтары мен қиындықтарын қолымыздан өткізіп отырғанымызды біріміз сезсек, біріміз сезбей, күнделікті күйбең шаруаның біріндей көріп жүрміз.

Бүгінде қазақ тілі жайында аз жазылып жүрген жоқ. Тіліміздің әлеуметтік қызмет өрісі бар ма, қолданылу мәдениеті бар ма, оны әуелі өзімізге, одан соң өзгелерге үйрету бар ма, тіл туралы білім-ғылымның жай-жапсары бар ма – осылардың баршасы өз ішінен және бұтарланып, пәрменді түрде сөз болып келеді.

Ғылыми жобаның да бастауы болып отырған осы қазақ тілі. Көшеде болмасын, теледидарда болмасын, дүкендерде де болмасын айналаңа қарап қалсаң барлық жерде жарнама. Ал сол жарнамалардың көпшілігіне зер салып қарап отырсаң, қазақ тілін дұрыс қолданбаған сөздерге қарап отырып ішін ашиды. Мұхтар Әуезовтың өзі “Абай жолы” романын жазғанда сөз саны жағынан орыстың атақты жазушысы мен ақыны Пушкин мен Толстойдан асып түскен. Ал бүгінгі таңдағы жарнамаларды қарап отырсаң “Қазақ тілінің сөздік қоры соншалықты төмендеп кеткеннен бе?” әлде “Бұл сауатсыз жарнама шығарушылардың кесіріме?” деген сұрақ туындайды. “Әрине, төмендеген жоқ” деп біз жарнамаларды зерттеуге кірісіп кеттік.

Себебі жарнама ол ХХІ ғасырдағы ең маңызды дүние болып отыр. Жарнама дегеніміз белгілі бір зат пен құбылысты, іс әрекет пен қызметті елге таныту мен насихаттау. Яғни, жарнама арқылы адамзат баласына бір затты сата аласың. Егер жарнама сәтті шыққан болса, сатып алушыны бірден алдап сол затты сатып алуға үгіттейді. Бүгінгі таңда таңертең оянғаннан бастап кешкі ұйқыға дейін жуық шамамен адамзат 100 дей жарнаманы кездестіреді. Расыменде, теледидарға қарасаң да, радио тындасаң да, автобуста болсаң да, көшеге шықсаң да жарнамадан көз ашпайсың. Егер жарнама соншалықты адам өмірінде маңызды болса, қазақша жарнамалар қателігі қандай? Жарнама баспалары әрі заң өкілдері назар аудармағанымен қазақ тілін қорлау қаншалықты дұрыс? Егер осылай қазақ тілі құрметтелмей, қорлана берсе болашағымыздан не күтеміз? Талай қазақ батырлары, Алаш өкілдері қазақ жері үшін, тіліміз бен дініміз сақталсын деп қан төккенде, неге біз тәуелсіз мемлекетте тұрып қазақ тілінің қорлануына жол беруіміз керек?

Осы бір сұрақтар әрбір саналы түрдегі қазақтың ойында бар деп ойлаймыз. Бүгінгі ғылыми жобамызда да сөздердің қолдану аясы қате екенін көрсетіп, компаниялар назарына ұсынғымыз келіп отыр. Көптеген компаниялар мен жеке брендтер бұл мәселеге назар аудармайды. “Орысша сөздерді қазақша сөзге аудардым, болды жарнама шығуға дайын” деп бірден сол жарнаманы шығарып қояды. Ал сол жарнама “Дұрыс аударылды ма? Бұл сөз нақышына келіп тұр ма? Мән-мағынасы қандай?” деп ойланбайды. Мысалы: жақында шыққан Oтіgаn компаниясының қаймақ өнімі. Бұл компания “щедрая сметана” сөзін қазақша “жомарт қаймақ” деп аударып қойған. Адам баласы жомарт болғанымен қаймақ жомарт бола алмайды. Біз осыны дәлелдеу үшін сөздік кітаптарын да қарап шықтық. Сөздік кітаптарында да жомарт деген сөздің мағынасын “кең пейіл адам” деп көрсеткен. Қаймаққа байланысты қазақ тілінде атаулар көп. Мысалы: “бал қаймақ”, “дәмді қаймақ”, “нағыз қаймақ”. Осындай сөздік қоры мол халықтың тілін дұрыс емес қолдануағыз тілді қорлау деп ойлаймыз. Сонымен қатар “SULPAK” компаниясы өз жеткізушікөліктеріне ”Доставляем счастье!” сөзін қазақша ”Бақытты жеткіземіз!” деп аударған.

“Бақыт” деген сөз екі мағынаны білдіреді. Бірі адам есімі болса, екіншісі адамның тілегінің орындалып, қуанышқа кенелуі. Яғни, сәт. Бақытты көлікпен жеткізу мүмкін емес. Сол үшін де бұл сөздің орнына “Қуанышқа бөлейміз!” деген сөзді жазса дұрыс болар еді. Компаниялар осыған назар аударады деген үміттеміз. Бұл жобада тура мағынада аударылған сөздерді сөздіктен көрсете отырып, өзіміздің балама нұсқаларымызды да ұсындық.

Мысал келтірейік, егер кез-келген сөйлемді ағылшын тілінен қазақ тіліне тура мағынада аударатын болсақ, онда сол сөйлем бізге түсініксіз болып аударылады. Егер балама мағынасымен аударсақ бізге әрі түсінікті, әрі жақсы естіледі. Қазақ тілі қиын тіл болғандықтан бұл тілді жай ғана тура мағынада аудару салуға болмайды. Әр тілдің өзінің қыр-сыры мен қиындықтары бар. Сондықтан адамдар назарына жарнаманы бермес бұрын тілді зерттеп алу керек деп ойлаймыз. Себебі, оны тек қана өздері емес, көпшілік халық көріп отыр.

Қорытындылай келе жарнама мәселесіне байланысты осы мәселенің шешу жолдарын қарастырдық. Жарнаманы қалың халық назарына ұсынбас бұрын, оны тексеріп алу қажет. Әрі жарнамаға байланысты заңға баптар енгізілсе екен дейміз. Заң өкілдерінің тексеруінен кейін ғана жарнама мәселесі шешіліп, қазақ тіліне зияны тимейді деп ойлаймыз. Әрбір тілді сыйлап, сол тілде сөйлейтін халықтың әдет-ғұрыпын, мәдениетін, салт-дәстүрін құрметтеп, сөзді тура мағынасында ғана емес, екінші сөзбен байланыстыра отырып беру керек деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. “Тіл және ұлттық мәдениет” Рәбиға Сыздық. Түркістан 2005.
2. “Қазақ тіл білімінің мәселелері” Өмірзақ Айтбаев. “Арыс баспасы” 2007 ж.
3. “Қазақ тілі және сөз мәдениеті” Н.Уәли. Ө.Қыдырбаев. Алматы “Мектеп” 2014
4. “Massaget” интернат сайты. 2015 жыл Нұргелді Оралбекұлы

КАК РАЗВИТЬ НАВЫКИ ОРАТОРСКОГО МАСТЕРСТВА?

Хасанова Данэля

Назарбаев Интеллектуальная школа
физико-математического направления г. Ральска

Ученики испытывают трудности с созданием воздействующих текстов в говорении и письме. Необходимо облегчить работу над изобразительно-выразительными текстами.

Цель нашего исследования – разработать программу упражнений, основанную на функциональном подходе для овладения изобразительно-выразительными средствами. В работе использовался теоретический метод анализа научных исследований и эмпирический метод обучающего эксперимента. Мы взяли за основу труды Аристотеля [1], казахского ученого Б.А. Адамбаева [2], российских ученых Т.А. Ладьженской [3], А.К. Михальской [4]. Ораторское искусство – это широкое понятие, поэтому мы решили обратиться к разделу «элокуция», то есть к работе с изобразительно-выразительными средствами языка. Для того, чтобы разработать программу упражнений, мы взяли за основу функциональный анализ изобразительных средств, предложенный А.К.Михальской. Наша программа построена по плану: введение, учебно-тематический план, практические занятия, заключение, список рекомендованной литературы. Практические занятия разработаны нами в количестве 43 занятий. Они включают справочный материал (о значении и функциях изобразительных средств), цели, задания и критерии оценивания. В каждом занятии предусмотрены традиционные и нетрадиционные задания (традиционные – на знание, понимание и применение знаний; а нетрадиционные – на анализ, синтез и оценку функций изобразительных средств).

Мы придумали задания для проведения мини-исследований, которые позволят учащимся понаблюдать над языковыми средствами в письменных и устных текстах. Материал программы предполагает работу с текстами художественного, научного и публицистического стилей речи. Особый акцент в программе сделан на тексты и задания, связанные с научной, профессиональной, социальной и личной сферами, что является очевидным признаком соответствия требованиям международного исследования PISA. Содержание многих занятий связано с культурой, природой и жизнью Казахстана, что способствует становлению гражданской позиции учеников. Мы включили тексты произведений казахского устного народного творчества, отрывки из произведений Абая Кунанбаева, Аль-Фараби, Олжаса Сулейменова, Ибрая Алтынсарина и известных казахских деятелей, а также школьников – участников клуба TEDx. Поскольку уже год учащиеся учатся дистанционно, мы разместили нашу программу на электронной платформе MIRO. Проводя занятия по программе, мы добились того, что учащиеся стали использовать широкий спектр изобразительных средств: риторические вопросы, метафоры, эпитеты, олицетворения, анафоры. После каждого занятия мы собирали данные и анализировали их, корректируя наши задания и тексты. Проведенное исследование помогло узнать, какими функциями обладают изобразительно-выразительные средства речи, углубить понимание функций различных средств.

Наша программа предназначена для учащихся 7-8 классов средней школы (Я1). Задания развивают критическое и творческое мышление, есть возможность работать в паре и группе. Учащиеся смогут выполнять как исследовательские, так и творческие задания. Наша программа оформлена в виде книги «Как развить навыки ораторского мастерства?» и вышла в казахстанском издательстве «Лантар Трейд» в 2021 г.

Список литературы

1. Аристотель. Риторика. Перевод Н.Платоновой// [Электронный ресурс] - URL: <https://www.twirpx.com/search/> (дата обращения: 17.08.2020). С.3
2. Адамбаев Б.А. Казахское народное ораторское искусство. Алматы, Ана тілі, 1997.
3. Ладьженская Т.А., Ладьженская Н.В. Программа «Риторика» для четырехлетней начальной школы. [Электронный ресурс] URL: <http://school2100.com/uroki/elementary/rit.php> (дата обращения: 17.08.2020).
4. Михальская А.К. Русский язык: риторика. 10-11 кл. М., Дрофа, 2011.

СЕКЦИЯ 8

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ АДАМНЫҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОЙ
КУЛЬТУРЫ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА**

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕ АДАМДАРДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ САҚТАЛМАУЫ

Барисқызы Гүлім (Қазақстан)

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі
Ғылыми жетекші: Тоғайбаев Р.М.*

Қазіргі таңда әлеуметтік желілерде көптеген мәліметтер бар. Біздегі 5,6 миллион адам интернетті жиі пайдаланады. Өмірден біле бермейтін ақпараттарды әлеуметтік желіден таба аламыз. Қазіргі заманымызда үлкені де, кішісі де әлеуметтік желінің құлағында ойнайтыны сөзсіз. Көптеген ақпараттарды білу үшін, көптеген заттарға жарнама жасау үшін де, тіпті толғандырған мәселелерді шешу үшін бір-бірімен хат алмасу арқылы көпшілік осы желілердің көмегіне жүгінетіні белгілі. Дүние жүзінде көптеген адамдар қолданатын, бәрлығына мәлім «ВКонтакте», «Instagram», «Facebook», «Twitter», «WhatsApp» әлеуметтік желі қолданушыларының көбейгені соның бір дәлелі десемде болады.

Адамның аты-жөнін білсеңіз болды іздеген адамыңызды бірден тауып алуыңызға болады. Оны қалай білуге болады десеңіз: қазіргі кездегі ең ауқымды дүниежүзілік интернет желісі «Instagram» желісі болып отыр. Мысалға: «Instagram» желісін өзіңізге жүктеңіз. Жүктеген соң, «тіркелу» батырмасын басыңыз. «Instagram» сізден өзіңіз жайлы мәліметтерді сұрайды: сіздің аты-жөніңіз, қай жылы дүниеге келдіңіз және де телефон нөміріңізді не болмаса электрондық поштаңызды енгізу арқылы желіге тіркеле аласыз. Тек «Instagram» желісі ғана емес барлық әлеуметтік желілер өзіңіз жайлы ақпараттарды сұрайды. Міні осындай қадамдармен сіз желіге оп-оңай тіркеле аласыз.

Тіпті «Instagram» желісінен сіз мүлдем көрмеген шет ел танымал жұлдыздарын көре аласыз. «Іздеу» батырмасын басу арқылы өзіңіздің кумиріңіздің аты-жөнін жазып, оның қызығушылығын, түрлі суреттерін, шығармашылығын, отбасын көре аласыз.

Әр нәрсенің жаман жағы мен жақсы жағы қатар жүреді демекші, әлеуметтік желінің пайдасын ғана емес, зиян жақтарын көріп жатқан адамдарда бар.

Өзге адамның атынан жалған парақша ашып, өзі екенін жасырып, басқа адаммын деп көптеген адамдармен танысып, басқа адамның суреттерін заңсыз қолданып, тіпті балағат сөздермен бопсалаған адамдар өте көп.

Әлеуметтік желілер лабиринт тәріздес. Бір кірсеңіз шығу қиын. Шыр айналып шығар есікті таппай шырмалып қаласыз. Бір адам, құлағыңыз естуге келмейтін ауыр сөздерді әлеуметтік желіңізге жазған болса, сіз сол адамның сөздеріне бейжай қарамай, сіз өз құқығыңызды, бостандығыңызды сот арқылы қорғауыңызға құқығыңыз бар! Жұмыссыз, үйде не істерін білмей бос отырған ер азаматтарда нәзік жандыларға тіл тигізіп неше түрлі пікірлер жазып жатқанын көзіміз үйреніп қалды десемде болады. Заң алдында жұрттың бәрі тең екенін естен шығармауыңыз керек. Құқық Қорғау Органдарына барып сізді бопсалаған адамның үстінен арыз жазуыңызға болады. Мемлекет билігінің бірден-бір бастауы – халыққой. Мұндай істерді жауапсыз қалдыруға болмайды. Адамның құқықтары және олардың бостандықтары әркімге тумысынан жазылғаны рас. Біреудің сізге ауыр сөздерді айтуына жол бермеңіз!

Интернет желісімен, адамдарды қорқыту арқылы пайда тауып жүрген адамдарда аз емес. Суреттер жайлы қорқыту да өте көп. Мысалға мына оқиғаны айтсам болады:

Оңтүстік Қазақстан облысының ішкі істер департаментінің Ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес басқармасының қызметкерлері облыс аумағында 2016 жылы әлеуметтік желілердің мүмкіндіктерін пайдаланып қоқан-лоқы көрсету бойынша 5 деректің бетін ашқан болатын. Оңтүстікте кейбір теріс пиғылды адамдар, өзінің құрбанын алдын ала көздеп, онымен әлеуметтік желі арқылы танысып, жеке мәліметтері мен фотосуреттерін қолға түсірген соң, қомақты қаражат талап еткен.

Адам құқығы бұзылған жағдайда ұлттық заңнамада мынандай жауапкершіліктер түрі қарастырылған:

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 3-тармағында конституциялық және басқа да адам және азамат құқығы мен бостандығына қарсы қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту қарастырылған. Олар мына баптарда қарастырылған: 141-бап "Азаматтардың тең құқылығын бұзу", 142-бап "Жеке өмірге қол сұқпауды бұзу", 143-бап "Жазылудың, телефонмен сөйлесу, пошталық, телеграфтық және басқа да хабарлардың құпиялығын заңсыз түрде бұзу", 144-бап "Дәрігерлік құпияны жариялау", 145-бап "Тұрғын үйге қол сұқпаушылықты бұзу", 146-бап "Сайлау құқығын іске асыруды немесе сайлау комиссиясының жұмысына кедергі келтіру", 147-бап "Сайлау құжаттарын, референдумның құжаттарын фальсификациялау немесе дауыс санын дұрыс есептемеу", 148-бап "Қазақстан Республикасының еңбек туралы заңнамасын бұзу", 149-бап "Ар тазалығы құқығына және діни ұстамдылықты іске асыруға кедергі болу", 150-бап "Қоғамдық бірлестіктердің жұмыстарына

кедергі келтіру", 151-бап "Жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, жорықтар мен пикеттерге немесе оларға қатысуға кедергі келтіру", 152-бап "Еңбекті қорғау ережесін бұзу", 153-бап "Көтеріліске қатысуға мәжбүрлеу немесе оған қатысудан бас тартуға мәжбүрлеу", 155-бап "Журналистің кәсіби заңды әрекетіне кедергі келтіру".

Тіпті бір жылдары интернет желісі арқылы жасөспірімдер арасында суицид көбейіп кеткен болатын. Бұл оқиға жайында Отандастарымыздың бәрі бір үркіген болатын. Осы бір оқиғадан кейін ата-аналар қорқып, балаларының ұялы телефондарын жиі тексеріп, балалардың өміріне қатты алаңдай түсті. Адам құқықтары мәселелері бойынша балалардың білімін қалыптастыруда және практикалық көмек көрсетуде ата-аналар мен отбасының рөлі зор, өйткені оқушылардың көпшілігі адам құқықтары жөніндегі ақпаратты өз ата-аналарынан алады және құқықтары бұзылған жағдайда да олар өзінің ата-анасына барады.

Алаяқтық пен ақша тауып қылмыс жасайтындарда бар. Анкетасын жалған жариялап жастармен танысады. Танысудың соңы түрлі жағдайға әкеледі.

Егер сіздердің аттарыңыздан жалған парақша ашқан болса бос отырмаңыздар, өйткені сырттарыңыздан суреттеріңізді жаман ниетпен қолдануы да мүмкін. Сізді біреу қорқытып, қысым жасаған болса немесе басқа қылмыстардың куәсі, құрбаны болсаңыз полицияның “102” шұғыл қызмет желісіне хабарлауыңыз керек. Өміріңізде осындай жағдайлар орын алған болса, қорықпай нық қадам жасауға тырысыңыз! Көшедегі немесе әлеуметтік желі арқылы кездейсоқ таныстықтарда өте сақ болыңыз, “бопсалаушылар” мен “қорқытып алушылардың” құрбаны болудан сақтанып жүріңіз. Аман жүріңіз! Менікі бар болғаны ескерту, қалғаны өзіңізге байланысты!

Пайдаланылған әдебиеттер

Нормативтік құқықтық актілер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 1995ж 30 тамыз.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 1998ж 7қазан №284-І және 2007ж. 21 мамырдағы №254–ІІІ өзгертулер мен толықтырулар.

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Алматы, 2014 жылғы 3 шілде

Арнайы әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде. Алматы, 1993 жыл.

2. Сапаралиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Алматы 1998.

3. Шайкенов Н.А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск 1991.

4. ҚазАқпарат «Әлеуметтік желінің пайдалы, пайдасыз тұстары» 2016 ж 4 қаңтар.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗАҢ МАМАНДЫҒЫНЫҢ АКТУАЛДЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Ибрагимова Г. (Қазақстан)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекші: Сапирова М.М.

Бүгінгі таңда цифрлық трансформация идеясы бүкіл әлемді қамтиды. Күнделікті өмірімізде біз цифрландырудың көптеген белгілерін және қолдану салаларын таба аламыз. Экономиканы цифрландыру, мемлекеттік қызметтерді алу және т.б. бойынша мемлекеттің қалыптасқан бағыты бар, ал экономистерге "кәсіпорынды цифрландыру" термині бұрыннан белгілі. Қоғам "цифрландырылды". Ал, барлық қоғамдық қатынастардың негізгі реттеушісі ретінде құқық деген не? Мұнда да "санға" көшудің барлық белгілері бар. Егер реттелетін қатынастар алға жылжыса, реттеуші сол қалпында қала алмайды.

Цифрлық форматқа көшу және цифрлық форматты барлық субъектілер арасындағы құқықтық қатынастарда пайдалану туралы, сондай-ақ цифрландыру дәуіріндегі заң мамандығының ғылым ретіндегі актуалды проблемалары туралы айтқым келеді.

Бүгінгі заңгерлер өз жұмыстарын заң шығармашылығы мен құқық қолдану деңгейін арттыруға, сондай-ақ кәсіби заңгерлердің көп уақыты мен күшін үнемдеуге мүмкіндік берген анықтамалық-құқықтық жүйесіз жұмыс істей алмайды. Өйткені, егер бұрын заңгерлер нормативтік актілердің ресми мәтіндерін газеттер мен журналдардан жазып, оларды жаңартып, жүйелеп, картотекаларды қалыптастыруы керек болса, бүгінде белгілі бір мәселе бойынша толық мәліметті алуға мүмкіндік беретін және барлық функцияларды орындай алатын анықтамалық-құқықтық жүйелер жүзеге асырады.

Қазіргі уақытта қазақстандық экономиканы цифрландырудың артып келе жатқан өзектілігі әлемдік аренада еліміздің одан әрі экономикалық өсуі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Осы мақсатқа жетудің негізгі құралы – «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. Қазір біздің еліміз электрондық үкіметті дамыту индексі бойынша БҰҰ рейтингінде 33-ші орында тұр. Ол адами капиталды, телекоммуникациялық инфрақұрылымды және онлайн-қызметтерді дамыту көрсеткіштерінен құралады.

Сонымен, цифрландыру дәуіріндегі заң мамандығының актуалды проблемалары неде?

1. Болашақтың заңдары – алгоритмдер. Мұның себебі болашақта мемлекеттің көптеген функциялары автоматтандырылатындығында болды, сондықтан оларды реттейтін нормативтік ережелер бағдарламалау тіліне аударылуы керек. Алайда, бұл жағдайда біз заң туралы айтып отырмыз ба? Адамдардың қарым қатынасы ғана белгілі бір заңды реттей алады, сондықтан құқық әлеуметтік қатынастарды реттеуші ретінде әрекет етуге арналған, ал алгоритм, өз кезегінде, реттеуге емес, басқаруға арналған, яғни ол субъективтілікті білдірмейді. Сондықтан заң-алгоритм әлеуметтік қатынастарды реттеуге жарамайды, өйткені ол адам мен жасанды интеллект арасындағы немесе бірнеше жасанды интеллект арасындағы императивті қатынастарды қалыптастырады.

2. Құқық "цифрландырудың" әсерінен трансформацияға ұшыраған объектілерден тыс қалып, оның әсерін сезінбей қалмайды. Осыған байланысты, заң ғылымының алдында цифрлық шындық жағдайында заңмен болып жатқан өзгерістерді түсінумен байланысты маңызды фундаменталды өзгерістер тұр деп ойлаймын.

Цифрлық құқықты қалыптастырудағы және оның іс жүзінде тұрақты жұмыс істеуін бұзудағы 21 ғасырдың ең ықтимал проблемалары келесі факторлар болуы мүмкін:

1. Ақпаратты қамтитын деректер базасына заңсыз қол жеткізу және бағдарламалық қамтамасыз етудің өзі, сондай-ақ ЭЕМ-ге арналған зиянды бағдарламаларды жасау, пайдалану және тарату, ЭЕМ-ді, ЭЕМ жүйесін немесе олардың желісін пайдалану қағидаларын бұзу.

Қылмыстық шабуылдың тікелей объектілері: мәліметтер базалары, жүйелер мен желілердің құпия мәліметтері бар нақты компьютерлердің жеке файлдары, ақпараттың өзгеруі.

2. Бағдарламалық жасақтаманың мүмкін ақаулары.

3. Ұрланған бағдарламалар мен мәліметтер базасы.

Соттардың функцияларын жасанды интеллектке беру перспективаларына қатысты, менің ойымша, Ресей Жоғары Төрелік соттың бұрынғы төрағасы Антон Иванов 2017 жылғы 1 желтоқсанда өткен LegalTech конференциясында дұрыс пікір білдірді. Ол құқықтық нормалар бірнеше мағынаға ие болуы мүмкін жағдайларды, соның ішінде бір заңнамалық акт аясында, сондай-ақ соттардың жұмысын автоматтандыру «судьялардың қалауы» сияқты маңызды аспектіні жоққа шығаратынын еске салды.

Шынында да, заңның өзіне тән белгілерінің бірі – оның дискреттілігі, ал құқық қолдану – бұл шығармашылық функция. "Судья дәлелдемелерді бағалаудың ойлау процесіне және өзінің түйсігі негізінде, өзінің ішкі сенімі бойынша шешім шығарады. Ал робот болса, дұрыс туралы құнды пікірлерді

тұжырымдай алмайынша, ол адамды алмастыра алмайды. Сонымен қатар, бұл жағдайда машина адамның жауапкершілігіне ұқсас жауапкершілікке ие болады".

Бірақ жалпы цифрлық технологиялардың өзі заңгер мамандығына қауіп төндірмейді. Ия, барлық тексерілген болжамдар бойынша, өмір сүрудің көптеген салалары сияқты, сала айтарлықтай өзгереді. Бұл тұрғыда мен әйгілі заңгер Михаил Барщевскийдің пікірімен келісемін, оның айтуынша «заңгерлердің жұмысын интеллектуалды платформаның жұмысы, тек заңгер кейбір формальды функцияларды орындайтын бөлігінде ғана алмастыра алады».

Осыған байланысты цифрландыруға заң қоғамдастығы үшін жаңа мүмкіндіктер спектрі ретінде қарау қажет, ал құқықтық жүйені, заң процестерін жаңа болмысқа бейімдеу процесіне қате көзқарас ғана қауіп төндіруі мүмкін.

Цифрландыру процесінің объективтілігін, сондай-ақ заңгер мамандығына технологияларды енгізудің зор әлеуетін ескере отырып, кәсіби кадрларды іргелі салааралық даярлауды қамтамасыз ететін заң білімінің өсіп келе жатқан маңыздылығына назар аударған жөн. Сондықтан студенттерге ұсынылатын білімді үнемі жаңартып отыру өте маңызды. Заңгерлерді даярлауда құқықтық позицияны дұрыс қалыптастыруға, оны көпшілік алдында дәлелдеуге және жеткізуге, келіссөздер жүргізуге және соңында – кәсіби технологиялық құралдарды тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін жаңа тәсілдер қажет деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Чесноков А.А. Ресурсы Интернет и российские политические технологии: состояние и перспективы развития // Вестник МГУ. 2018. Серия 18. № 4. С. 65-66.
2. Андреева Л.А., Виснап Н.Е., Трухина И.Н. Общество и информационные технологии: проблемы взаимодействия // Вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. XIX междунар. науч.-практ. конф. Часть I. – Новосибирск: СибАК, 2012.
3. Андреева Л.А. К ВОПРОСУ О «ЦИФРОВОЙ» ЮРИСПРУДЕНЦИИ // Актуальные проблемы юриспруденции: сб. ст. по матер. I междунар. науч.-практ. конф. № 1(1). – Новосибирск: СибАК, 2017. – С. 32-41.

ЦИВИЛИСТІК ҒЫЛЫМНЫҢ АКТУАЛДЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Мустафина Ф.А. (Қазақстан)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекші: Сапирова М.М.

Бұл мақалада мен суррогат ана болу шартының мәнін, келісім-шарт жасасудың заңдылығын, суррогат ана болу шартының елеулі талаптарын қарастырамын.

Бүгінгі таңда Қазақстанда суррогат ана болуға заң бойынша рұқсат етілген, ол мүмкін және заңды болып табылады. Қазақстан Республикасының Заңы бойынша біздің елде кемінде бір баласы бар және 35 жастан аспаған тұрмыстағы әйел суррогат ана бола алады. Сонымен қатар, психологтардың пікірінше, тұрмыста болуын талаптарға енгізгені ең маңызды фактордың бірі болып табылады. Егер әйел жалғызбасты ана болса, жүктілік фактісі көбінесе ол үшін қатты күйзеліске ұшырайды. Бұл жағдай нәрестені биологиялық ата-анасына беруден бас тартуға әкелуі мүмкін.

Осы тақырыпты алмас бұрын, мен ҚР суррогат ана туралы жазылған заңдарды, суррогат ана болу шартының мазмұнын, суррогат анаға қойылатын талаптар және суррогат ана болу шарты тараптарының құқықтары мен міндеттерін қарастырдым.

Суррогат ана болғысы келетін әйел жиырма жастан отыз бес жасқа дейін болуы керек, медициналық ұйымның қорытындысымен расталған қанағаттанарлық физикалық, психикалық және репродуктивті денсаулығы, сондай-ақ өзінің сау баласы болуы керек.

Екіншіден, егер суррогат ана тіркелген некеде (ерлі-зайыптылықта) тұрған жағдайда, суррогат ана болу шартын жасасу кезінде жұбайының жазбаша келісімін ұсыну қажет, ол нотариаттық тәртіппен куәландырылуға тиіс.

Үшіншіден, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолданатын медициналық ұйым балалы болғысы келетін адамдардың өздерінің не донорлық банктің осы үшін пайдаланылған биоматериалдары туралы толық және жан-жақты ақпаратпен оларды қолдану туралы қорытынды шығаруға міндетті.

Ізденіс барысында мен Қазақстан Республикасының заңнамасында суррогат ана болу шарты бойынша өлі бала туған жағдайда құқықтық салдарлар туралы ештеңе айтылмағанын аңғардым. Өлі бала туылған жағдайда суррогат ананың жағдайы, әсіресе оның кінәсі және медицина қызметкерлерінің кінәсі болмаса. Егер медицина қызметкерлері жаңа туған баланың өліміне кінәлі болса, мұндай жағдайда не істеу керек? Шарттың барлық қатысушыларын қандай құқықтық салдарлар күтеді? Менің пікіріміше, суррогат ананың кінәсінен емес, өлі немесе мүгедек бала туылған кезде, сол сияқты суррогат ананың кінәсінен емес өздігінен түсік жасату (белгілі бір медициналық қорытынды мен денсаулығының жағдайы бойынша) орын алған немесе суррогат ана болу бағдарламасын жүргізетін медициналық мекеменің қорытындысымен расталатын медициналық көрсеткіштер бойынша жүктілік үзілген жағдайда, суррогат ана болу шартының алеаторлық сипатына байланысты тапсырыс беруші (ерлі-зайыптылар) суррогат анаға суррогат ана болу шартында келісілген жалпы соманың 100% – ына; қажетті медициналық араласуға арналған шығыстарды төлеу және суррогат анаға жүктіліктен және босанғаннан кейін денсаулығын қалпына келтіруге бұрын келісілген мөлшерде өтемақы төлеу керек деп ойлаймын.

Мәселе мынада, суррогат ана болу шарты, мысалы, сатып алу-сату сияқты кең таралған құбылыс емес және әр жағдайда өзіндік ерекшелігімен ерекшеленеді. Менің ойымша, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, суррогат ана болу шартын жасасу кезінде тараптар мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастар саласындағы құқықтарына әсер етуі мүмкін барлық жағдайларды қарастыруы керек, ал мемлекет өз кезегінде осы ережелерді заңнамалық деңгейде бекітуі керек және осы тақырыпты кең мағынада зерттеу керек деген қорытынды жасауға болады.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Марсова Гюзьяльнур (Қазақстан)

*Колледж ҚазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Утегенова М.Е.*

Актуальные вопросы нашего общества связанные с пенсионным обеспечением в Республики Казахстан состоит из таких вопросов как «Что изменилось в правилах о пенсионных взносах в Казахстане? Какие изменения планируются в пенсионной системе Казахстана? Как менялась пенсионная система Казахстана в 2021 году?» – интересовала многих граждан. После окончания трудовой деятельности граждане рассчитывают на помощь государства. Качество заботы о пенсионерах зависит от правильного планирования бюджета страны. При этом каждому человеку важно знать права, которые прописаны в документе «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан». Давайте подробнее рассмотрим суть закона и его важные составляющие. Закон «О пенсионном обеспечении в Республики Казахстан» определяет правовые и социальные основы пенсионного обеспечения граждан республики, регламентирует участие государственных органов в реализации права граждан на пенсионное обеспечение [1].

В сферу действия правительства Казахстана входят такие ключевые моменты как: организация и разработка политики пенсионных выплат; начисление и перевод пенсионных взносов; утверждение правил работы с накоплениями; ликвидация или создание фонда пенсионных накоплений.

Правила пенсионных выплат и удержания пенсионных взносов претерпели некоторые изменения в Казахстане. Согласно постановлению Правительства РК от 9 ноября 2020 года, в некоторые правила, которые касаются пенсионных выплат из Единого накопительного пенсионного фонда и внесения пенсионных взносов работающими гражданами РК, было внесено несколько изменений и дополнений. Изменения касаются текста самих законов. Например, во второй пункт правил осуществления пенсионных выплат из пенсионных накоплений, были добавлены такие понятия, как «Государственная корпорация «Правительство для граждан» и «Проактивная услуга». К слову, проактивная услуга – государственная услуга, оказываемая в электронной форме по инициативе получателя услуг. Для ее оказания необходимо обязательное согласие пользователя, предоставленное посредством абонентского устройства сотовой связи. Это понятие появилось в законе не случайно, потому что он был дополнен пунктом о внедрении проактивной услуги. Новый пункт гласит, что ЕНПФ совместно с Правительством для граждан ежегодно будут сверять список вкладчиков, которые достигли пенсионного возраста, но не обратились за выплатами из ЕНПФ, со списком пенсионеров, получающих пенсию из госбюджета. Если будут обнаружены пенсионеры, которые получают государственную пенсию, но при этом до сих пор не обратились в ЕНПФ, им будет направлено SMS-сообщение с предложением в электронном формате оформить пенсионные выплаты со счета в фонде. Также в данных правилах появились небольшие изменения, касающиеся ссылок на другие законы и процесс оформления и осуществления выплаты. Одно из первых изменений в правилах удержания пенсионных взносов также имеет бюрократический подтекст. В частности, в третьем пункте закона сказано, что налоговый агент может получить из Государственной корпорации «Правительство для граждан» информацию о наличии у работника индивидуального пенсионного счета, открытого в ЕНПФ. Для этого ему нужно подать заявление, подписанное руководителями и главным бухгалтером. Так вот, согласно устаревшему закону это заявление нужно было еще заверять печатью.

Изменения в правилах выплаты государственной гарантии. Также несколько изменений коснулись правил выплаты государственной гарантии. Это деньги, которые государство доплачивает при получении вкладчиком пенсионных накоплений, если инвестиционный доход не "догнал" инфляцию в определенный период. Государственная гарантия должна покрыть недостающую разницу, чтобы доход в результате был равен инфляции в процентном отношении. Если на государственную гарантию претендуют вкладчики, поменявшие гражданство, согласно новой редакции закона они должны будут предоставить свидетельство верности перевода иностранного документа на казахский или русский языки, осуществленное нотариусом. О назначении выплаты Правительство для граждан теперь должно направлять личное уведомление, если нет возможности направить SMS-сообщение на телефон.

Так как «Пенсия» – это понятие долгосрочное, поэтому периодически она требует реформ и обновлений. В Министерстве труда и социальной защиты населения РК рассказали, какие изменения ожидаются в пенсионной системе. Для того, чтобы поэтапно обновить пенсионную систему страны, в 2014 году указом президента Республики Казахстан был утвержден такой долгосрочный закон, как «Концепция дальнейшей модернизации пенсионной системы Республики Казахстан до 2030 года». В текущем году ее планирует дополнить, а также внести некоторые изменения в Закон РК «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан».

И так какие же изменения ждет пенсия от государства? Накопительная пенсионная система в Казахстане была внедрена более 20 лет назад. Пенсионеры, которые официально работали до 1998 года на данный момент получают солидарную пенсию, составляющую основную часть пенсионной выплаты от государства [2].

Несмотря на позитивные тенденции и развития, в пенсионном обеспечении существуют ряд нерешенных системных проблем касающихся:

- 1) Адекватность уровня пенсионных выплат прежним доходам;
- 2) Финансовой устойчивости накопительной пенсионной системы;
- 3) Непродолжительный период функционирования ЕНПФ;
- 4) Низкая доходность ЕНПФ

В связи с эти нужно принять ряд мероприятий по улучшению пенсионного обеспечения в Республики Казахстан, а именно:

- 1) Увеличение заработной платы для всех видов деятельности;
- 2) Государственная гарантия должна покрыть недостающую разницу, чтобы доход в результате был равен инфляции в процентном отношении;
- 3) Снизить пенсионный возраст [3].

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 21 июня 2013 года № 105-V, «О пенсионном обеспечении»
2. Указ Президента Республики Казахстан от 18 июня 2014 года № 841 «О Концепции дальнейшей модернизации пенсионной системы Республики Казахстан до 2030 года».
3. Приказ Министерстве юстиции Республики Казахстан 17 февраля 2021 года «по использованию единовременных пенсионных выплат на лечение».

ЗАГРЯЗНЕНИЕ ВОЗДУХА В КАЗАХСТАН

Омарова Жанель (Қазақстан)

*Колледж ҚазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Кенжебаева Э.Б.*

Как однажды сказал Гиппократ: "то, что мы едим, это лишь одно важное дополнение: "мы дышим сегодня". Воздух в Казахстане очищается не каждый день. Ежегодно объем выбросов вредных веществ в атмосферу увеличивается в среднем на 100 000 тонн. В 2019 году этот показатель достиг 2500 миллионов тонн.

Основные источники загрязнения атмосферного воздуха в Казахстане:

– реже всего, теплоэнергетика, черная и цветная металлургия, нефтедобывающая и нефтеперерабатывающая отрасли, предприятия автомобильного и железнодорожного транспорта.

Давление на состояние атмосферного воздуха оказывают предприятия, расположенные в Актюбинской, Атырауской, Мангистауской, Западно-Казахстанской, Карагандинской и Восточно-Казахстанской областях.

Очевидно, что промышленность является мощным источником загрязнения.

В Казахстане принят новый Экологический кодекс, призванный стимулировать предприятия к сокращению выбросов. Сам код был добавлен совсем недавно, 2 января 2021 года.

Настоящий Кодекс регулирует общественные отношения (экологические отношения) в сфере взаимодействия человека и природы. Настоящий Кодекс регулирует экологические отношения в сфере взаимодействия человека и природы, возникающие в связи с осуществлением физическими и юридическими лицами деятельности, оказывающей воздействие на окружающую среду. Например, одной из мер, предложенных в документе, является внедрение наилучших доступных технологий. Однако с учетом того, что, по словам Ерлана Тасбаева (начальника Управления Государственной экологической экспертизы и выдачи разрешительных документов), практически все промышленные предприятия Казахстана являются наследием постсоветского пространства, для большинства из них переход на наилучшие доступные технологии означает полное переоснащение предприятий, смену технологий производства. В этом случае их большие затраты неизбежны, считает эксперт. Нетрудно догадаться, что во время кризиса эти обязательства могут стать серьезным бременем для предприятий. Напомним, что экономика Казахстана напрямую связана с сырьем, и давление экологических норм может привести к совершенно другой проблеме – экономическому шоку для промышленного сектора. Таким образом, остается найти компромисс, который не испортит ни окружающую среду, ни экономику. Все должно быть сделано с умом.

Ученые доказали, что грязный воздух способствует преждевременному старению, является причиной низкого веса детей и даже негативно влияет на моральный дух людей. Но хуже всего то, что около 3 миллионов человек ежегодно умирают из-за загрязнения воздуха. То есть каждые 9 смертей в мире это катастрофическое загрязнение воздуха. Казахстан, как и многие другие страны, был включен в список стран с крайне негативными экологическими тенденциями.

УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Толмачева Маргарита (Қазақстан)

колледж ҚазНУ имени аль-Фараби

Научный руководитель: Мусалаева Ш.А.

Ключевые слова: Преступность, несовершеннолетние, законодательство, наказание.

В данном докладе я тронула трудности преступности в числе малолетних. В соответствии со статистикой, преступность в числе подростков растёт год от года.

На данный момент любой из нас чувствует, что в последние 10-12 лет общество постигла какая-то апатия, и равнодушие к неудачам детей. Из-за системной ошибки власти, а, может, злого умысла, открыт широкий доступ к ничего-неделанью, пьянству, наркомании, преступности среди детей и подростков, отсутствие моральных обязательств, уважения, памяти. Нынешнее состояние преступности в числе малолетних, состояние их здоровья, соц обеспеченности просит от кабинета министров, силовых органов, научных работников, некоммерческих объединений экстренных мер, которые не должны остаться на бумаге, как это порой у нас происходит, а должны руализовываться. Трудность преступности подростков остается в Республике Казахстан очень острой, не подлежит сомнению. По данным Комитета по законодательной статистике и особым учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, раз в год выявляются около 8-ми тыс. подростков, которые совершали преступные деяния, из них практически половина привлекается к уголовной ответственности. За прошедшие 8 лет по Республике в Центры временной изоляции, приспособления и реабилитации подростков помещены за безнадзорность и беспризорность свыше 70 тысяч подростков, из них 10796 оформлены в детские дома и школы-интернаты. Производство в суде в отношении подростков, согласно казахстанскому законодательству, производится в рамках общей процессуальной формы с некоторыми процедурными отступлениями, которые обеспечивают права обозначенной группы субъектов. К примеру, публикация 492 Уголовно-процессуального Кодекса Республики Казахстан просит обязательного участия в производстве по делу родителей либо других легитимных уполномоченных лиц ребенка обвиняемого. Они имеют право принимать участие в исследовании доказанных фактов на судебном следствии, свидетельствовать, представлять подтверждения, заявлять обращения и отводы, приносить жалобы на деяния и судебного вердикта. Законодательством Республики Казахстан регламентировано право на свободу и личную неприкосновенность граждан, несовершеннолетних в особенности. В согласовании с принципами и международно-правовыми нормами и межгосударственных договоров национальное нормативно-правовые акты в данной части расширено и улучшено. Действующие в системе Ведомства внутренних дел Республики Казахстан Центры временной изоляции, приспособления и реабилитации подростков являются структурными отделениями правоохранительных органов, деятельность которых определяется в соответствии со статьей 11 Закона Республики Казахстан "О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности". Главными задачами Центров временной изоляции, приспособления и реабилитации подростков являются: предупреждение правонарушений, безнадзорности и беспризорности в числе подростков, выявление, ликвидация обстоятельств и критерий, им содействующих; прием подростков, их соц приспособление и реабилитация; доставление подростков в особые организации образования и организации образования с особым режимом содержания, принятие других мер по устройству содержащихся детишек и подростков.

В Центры временной изоляции, адаптации и реабилитации несовершеннолетних в установленном порядке могут быть помещены несовершеннолетние: совершившие общественно опасные деяния до достижения возраста, с которого наступает уголовная ответственность; обвиняемые в совершении преступлений в случаях, когда по условиям жизни и воспитания невозможно дальнейшее их проживание по прежнему месту жительства; направляемые в специальные организации образования и организации образования с особым режимом содержания; безнадзорные и беспризорные для установления родителей или других законных представителей; оставшихся без попечения родителей или лиц, их заменяющих, в случае невозможности их своевременного устройства, а также отобранных при непосредственной угрозе их жизни или здоровью органами опеки и попечительства от родителей.

С целью обеспечения непрерывного процесса обучения подростков закреплены педагоги, проводящие занятия с детками в согласовании с программой общеобразовательных школ.

Но деятельность схожих Центров уже издавна подвергается жестокой критике, как организаций про защите прав граждан, так и профессионалов психологов. Их ведомственная принадлежность к

МВД приводит к тому, что в Центры попадают самые различные несовершеннолетние и те, кто сделал какое-либо преступление, и те, кто просто ушел из дома, заплутался, а иногда просто удрал от опьяненного домашнего скандала.

С криминологической точки зрения, особенное значение имеет исследование домашнего положения подростков преступников. Это полностью ясно, так как в семье формируются общественно важные качества личности и характерные ей оценочные аспекты.

Личность сложного ребенка, обычно, характеризуется низким уровнем социализации и отражает пробелы и недочеты в 3-х главных сферах его воспитания: в семье, в школе (учреждении исходного проф образования) и на производстве. С иной стороны, на личность сложного ребенка огромное воздействие оказывает особенная сфера улица, двор, уличные группы с отрицательной направленностью его досуг. В числе подростков преступников, преобладают лица мужского пола. Это разъясняется, сначала, различием соц связей со средой, в какой развивается личность, критерий морального форм; личности, различием в характере и соотношении типичных конфликтных ситуаций. Доминирование в числе подростков правонарушителей лиц мужского пола соединено с психологическими и психическими чертами пола, с исторически сложившимся различием поведения, воспитания мальчишек и девчонок, с большей активностью, предприимчивостью и иными обще-характерными качествами мужчин. В соответствии с статистике в общей массе подростков, которые совершали преступного деяния, лица мужского пола составляют приблизительно 90%, девицы около девяти процентов. В последние несколько лет наблюдается расширение круга и количества преступлений, совершающ?? девчонки-дети и девицы. Это не случаен, как не случаен и то, что выросло количество несовершеннолетних дамского пола, занимающиеся проституцией, пьянствуют, ведут безнравственный стиль жизни, неминуемым следствием чего является криминальное поведение. Исследование подростков, которые совершали преступного деяния по месту проживания, указывает, что доля горожан в их числе составляет семьдесят пять процентов, а сельской местности – двадцать пять процентов. Обозначенные различия зависят от общественно-финансовых критерий, также от традиций и обычаев, исторически сложившихся в селе и в городе.

В правовой литературе нередко указывается на связь образовательного уровня и личности правонарушителя. По данному признаку можно судить о возможных возможностях личности ребенка преступника в выполнении им собственных соц функций, которые зависят в определенной степени от уровня его культуры, интересов.

Говоря об уровне образования подростков преступников, нужно увидеть, что он больше маленький, чем у ровесников. В их числе нередко видятся второгодники, которые бросили учебу в учебных заведениях, ПТУ, а некоторые во вспомогательных школах.

Выше тридцати процентов подростков, которые совершали преступного деяния, нигде не обучались и не работали, при этом наблюдается тенденция увеличения количества неработающих и не обучающихся участвующих преступлений.

Трудность трудовой занятости несовершеннолетних в государстве остается достаточно напряженной, и прогноз в данном направлении не утешителен. Поэтому доля неработающих и не обучающихся несовершеннолетних в структуре преступности подростков будет возрастать.

В УК РК за привлечение подростков к уголовному наказанию и в случае их осуждения выделен некоторый раздел, регулирующий их правовое положение в процессе проведения органами охраны правопорядка уголовного преследования.

Касательно предупреждений преступлений подростков, с одной стороны это защита прав и интересов подростков, ослабление негативного воздействия не функциональности институтов социализации, а с иной стороны защита общества от правонарушений и преступных действий малолетних.

Основными элементами системы предупредительного воздействия являются: тщательное изучение несовершеннолетних, способных совершить преступления; определение основных мер и мероприятий, опираясь на которые, на практике можно было бы добиться поставленных целей; выработка рациональных методов организации, контроля и определения эффекта индивидуального профилактического воздействия.

Задачей персональной профилактики преступлений, которые совершаются несовершеннолетними, являются исправление и перевоспитание ребенка или изменение его криминогенной ориентации.

Уголовное и уголовно-процессуальное нормативно-правовые акты Республики Казахстан имеет свои индивидуальности ведения досудебного и судебного следственных действий по уголовным делам в отношении подростков лиц. Это обосновано тем, что несовершеннолетние в силу собственного возраста являются уязвимыми и не способны полностью без помощи других защитить свои права и легитимные интересы.

Малолетними признаются лица, которым ко времени совершения уголовного правонарушения исполнилось четырнадцать лет, но не исполнилось 18. Если лицо совершило преступление в несовершеннолетнем возрасте, а на момент досудебного или судебного расследования достигло совершеннолетия, на него распространяются деяния раздела 6 УК РК «Уголовное наказание подростков», имеющ?? ряд особенностей при назначении наказания. Например, несовершеннолетним не назначаются наказания в виде задержания и смертной экзекуции, доп наказания в виде изъятия собственности и лишения специального армейского либо знатного звания, потрясающего чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград.

Наказание в виде штрафа назначается лишь при наличии у ребенка осужденного самостоятельного заработка либо собственности, на которое быть может обращено взыскание. Из чего получается, что органы досудебного расследования в обязательном порядке должны узнать, имеется ли у ребенка подозреваемого самостоятельный доход или имущество.

Размеры наказаний, которые назначаются несовершеннолетним, менее, чем размеры наказаний, которые назначаются иным лицам. Ограничение свободы назначается несовершеннолетним на срок до 2-ух лет, а в случае подмены неотбытой части наказания в виде заключения – на весь срок оставшейся неотбытой части наказания.

Лишение свободы несовершеннолетним быть может запланировано на срок не больше 10 лет. Исключением являются случаи, когда несовершеннолетним совершено убийство при отягчающих обстоятельствах либо акт террористической деятельности. В таких случаях максимальный срок в виде лишения свободы не должен превышать 12 лет.

В итоге, невзирая на то, что лицо совершило правонарушение в несовершеннолетнем возрасте, при достижении им совершеннолетия ко времени судопроизводства в отношении него используются нормы процессуального кодекса как в отношении совершеннолетнего лица.

Нужно также держать в голове, что допрос ребенка подозреваемого, который обвиняется, обвиняемого проводится в присутствии заступника, легитимного представителя, а по мере необходимости – психолога и преподавателя. При этом допрос ребенка делается в дневное время суток и не может продолжаться без перерыва больше 2-ух часов, а в итоге – больше 4 часов в день. В вариантах очевидного усталости ребенка допрос должен быть прерван.

Участие адвоката в производстве по уголовному делу в отношении несовершеннолетнего лица обязательно.

В случае отсутствия легитимного представителя привлекается представитель органа, который осуществляет функции по попечительству и попечительству, выполняющ?? функции легитимного представителя. Несовершеннолетний и его легитимный представитель сразу информируются про причины задержания, также органами досудебного расследования непременно разъясняется право на примирение с пострадавшим, также и в порядке медиации. В соответствии с правилам УК несовершеннолетний, который совершил уголовный проступок, преступление маленький либо средней тяжести, которое не связано с причинением гибели, подлежит освобождению от уголовного наказания, если он примирился с пострадавшим, заявителем, в том числе в порядке медиации, и загладил причиненный вред.

Несовершеннолетний, в первый раз совершивший тяжкое преступление, которое не связано с причинением гибели либо тяжкого ущерба здоровью человека, быть может освобожден от уголовного наказания, если он примирился с пострадавшим, заявителем, также и в том числе в порядке медиации, и загладил причиненный вред.

При всем этом в случае освобождения ребенка, который совершил тяжкое преступление, от уголовного наказания к нему используются принудительные меры воспитательного действия в виде: предупреждения; передачи под контроль родителей либо лиц, их заменяющих, или спец муниципального органа; возложения обязанности загладить нанесенный ущерб; ограничения досуга и установления особых условий к поведению ребенка; помещения в компанию образования с особым режимом содержания; возложения обязанности принести извинения пострадавшему; установления пробационного контроля.

Уголовные дела в отношении подростков лиц рассматриваются в специализированных межрайонных судах по делам малолетних, не считая случаев, когда дело подлежит изучения военным судом или спец межрайонным судом по уголовным делам. Разбирательство дела проводится в критериях ограничения гласности с участием легитимного представителя, обязательным участием заступника и в предусмотренных вариантах с участием преподавателя и психолога.

По обращению легитимного представителя либо заступника, также по собственной инициативе суд вправе с учетом представления сторон своим решением удалить ребенка обвиняемого из зала суда на время исследования обстоятельств, которые могут оказать на него отрицательное воздействие. После возврата председательствующий рассказывает ему в нужных объеме и форме о содержании разбирательства.

ҚР ЕҢБЕК ЗАҢНАМАСЫНЫҢ САҚТАЛУЫН МЕМЛЕКЕТТІК БАҚЫЛАУ

Ибрагимова Диана

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекші: Тоғайбаев Р.М.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары, әркімнің қауіпсіздік пен тазалық талаптарына сай еңбек ету жағдайына, еңбегі үшін нендей бір кемсітудің сыйақы алуына, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғалуға құқығы бар.

Алайда, жұмысшылардың құқықтары бұзылады және әр жұмыс беруші өз кәсіпорнындағы еңбек заңнамасының барлық бұзушылықтарын түзетуге тырыспайды, ал жұмысшылар өз құқықтарын қорғауға асықпайды.

Жұмыс берушілердің еңбек заңнамасын бұзуының негізгі себептері:

- қолданыстағы еңбек заңнамасын елемей;
- жұмыс берушілер санының (әсіресе жеке кәсіпкерлер мен шағын кәсіпорындар басшыларының қатарынан) құқықтық сауатсыздығы;
- еңбек заңнамасын орындағысы келмейтін жекелеген жұмыс берушілердің құқықтық нигилизмі;
- өз құқықтарын қорғай алмайтын және қорғауға талпынбайтын қызметкерлердің құқықтық дайындығының төмен деңгейі, осындай жағдайлар еңбек заңнамасын бұзылуына әкеп соқтырады.

Бұзушылықтардың түрлері:

Еңбек заңнамасы бұзылған жағдайда қайда жүгіну керек?

Еңбек заңнамасы бұзылған жағдайда тұрғылықты жеріңіз бойынша немесе жұмыс берушінің орналасқан жері бойынша еңбек заңнамасын бұзу фактілері туралы шағыммен немесе еңбек заңнамасын бұзу фактілері туралы шағыммен еңбек жөніндегі мемлекеттік инспекторға немесе жұмыс берушінің орналасқан жері бойынша сот органдарына. Еңбек шартының талаптары бұзылған жағдайда қызметкер еңбек инспекциясының уәкілетті органына еңбек заңнамасының бұзылуы туралы шағыммен жүгіне алады. Алматы қаласының тұрғындары үшін Алматы қаласының әлеуметтік әл-ауқат басқармасына, Қонаев көшесі, 122-үй мекенжайы бойынша. Шағым жазбаша нысанда беріледі және кеселі мәлеметтерді қамтиді: Т.А.Ж., лауазымы, жұмыс берушінің толық атауы, оның орналасқан жері және еңбек шартының талаптарын бұзу фактісінің сипаттамасы көрсетіле отырып беріледі. Егер қызметкердің құқықтарын бұзу фактісі анықталса, онда мемлекеттік еңбек инспекторы құқық бұзушылықтарды жою туралы талаппен жұмыс берушіге нұсқама шығарады. Еңбек заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік қарастырылады.

Құқық бұзушылықтар үшін жұмыс берушінің жауапкершілік түрлері

Қылмыстық жауапкершілік:

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 152-бабына сәйкес еңбек қатынастары саласындағы жауапкершілік, яғни заңнамада көзделген қылмыс құрамының барлық белгілері бар іс-әрекет жасағаны үшін туындайды. Жауапкершіліктің бұл түрі жұмыскермен еңбек шартын заңсыз тоқтатқаны, соттың жұмысқа қайта алу туралы шешімін орындамағаны, сол сияқты азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруге әкеп соққан еңбек заңнамасын өзге де бұзғаны үшін туындайды; әйелмен оның жүктілігі себебі бойынша еңбек шартын жасасудан немесе оны тоқтатудан негізсіз бас тартқаны немесе үш жасқа дейінгі балалары бар әйелмен осы себептер бойынша еңбек шартын жасасудан немесе оны тоқтатудан негізсіз бас тартқаны, сол сияқты мүгедекпен оның мүгедектігі себебі бойынша не кәмелетке толмаған адаммен оның кәмелетке толмағандығы себебі бойынша еңбек шартын жасасудан немесе тоқтатудан негізсіз бас тартқаны үшін негіздер болып табылады.

Әкімшілік жауапкершілік:

Қылмыстық жауапкершіліктен айырмашылығы, жұмыс берушіге еңбек заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік жаза қолданылуы мүмкін, бұл құқық бұзушылық қызметкердің құқықтары мен заңды мүдделеріне айтарлықтай зиян келтірді ме, жоқ па соған байланысты болады. ҚР ӘҚБтК-нің 86-бабына сәйкес, еңбек заңнамасын бұзғаны үшін жұмыс берушілерді ірі айыппұлдарға тартады.

«Бұл не үшін қажет?» деген сұрақ туындаса, адамға Конституциямен берілген құқықтарын қорғау және құқық бұзушылықтардың алдын алу сонымен бірге жұмыс барысында кәсіпорындарда зардап шеккендердің және өліммен аяқталған оқиғалардың жолын кесу. 2020 жылдың статистикасы бойынша өңір кәсіпорындары өндірістік жарақаттанудың жол берілген жағдайларының саны ерекше алаң-

даушылық туғызады: өндірісте зардап шеккендердің барлығы 1300, бұл 2019 жылдың сәйкес кезеңіндегі зардап шеккендер санынан 7%-ға көп, оның ішінде 185 адам қайтыс болған жағдайлар, 185 оқиға өліммен аяқталған, бұл өткен жылмен салыстырғанда 25%-ға көп.

Сонымен қатар ең көп зардап шеккендердің саны тау-кен-металлургия кешеніндегі (18,6 %) және құрылыс саласындағы (11%) кәсіпорындарда көруге болады.

Мемлекеттік бақылау нәтижелері анықталған еңбек заңнамасын бұзушылықтардың шамамен 27,3%-ы еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласында болатынын көз жеткіземіз.

2020 жылдың қорытындысы бойынша Мемлекеттік Еңбек Инспекциясы 3 982 тексеру жүргізген болатын, соның нәтижесінде 6 152 құқық бұзушылық анықталды, оның ішінде еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласында – 1 681. Жұмыс берушілерге 2 290 нұсқама беріліп, 174,3 млн. теңге сомасына 1 мыңнан астам айыппұл салынды.

Қорытындылай келе, мемлекеттік еңбек инспекциясының қызметін жақсарту үшін тексерулерді ұйымдастыру тәртібін реттейтін құқықтық актілерге өзгерістер енгізу, сондай-ақ еңбекті қорғау инспекторларының санын көбейту қажет деп қорытынды жасауға болады.

Кәсіптік қатерлерді басқарудың қазіргі заманғы жүйесін енгізу мақсатында еліміздің 2,6 мың кәсіпорнына еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жөніндегі стандарттар енгізілді, ал ішкі бақылау шеңберінде 15 мың кәсіпорында еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жөніндегі өндірістік кенестер құрылды, олардың міндеттеріне жарақаттанудың алдын алу, еңбек жағдайларына тексерулер жүргізу кіреді.

Бұдан басқа, Қазақстанда 2019-2023 жылдарға арналған өндірістік жарақаттануды және еңбек жағдайлары зиянды жұмыс орындарын азайту жөніндегі жол картасы іске асырылуда, ол қызметкерлерді қауіпсіз еңбек жағдайларымен қамтамасыз етуге бағытталған. Сондай-ақ, республика кәсіпорындарын «Vision Zero» нөлдік жарақаттану тұжырымдамасына қосу бойынша ақпараттық науқан жалғасуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамыз.
2. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
4. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ.
5. <https://www.gov.kz/memleket/entities/bkoenbek/press/news/details/139405?lang=kk>

ҚАРАЖІГІТ БИ БЕКТАУҰЛЫ

Нұрбекұлы Әлішер

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекшілері: Егеубаев А.А., Вырахманова А.С.

Мәселе: Тарихта тұлғалардың тарихы ерекше орынды иеленді. Әсіресе, қоғамдық, мемлекеттік және саяси қайраткерлігімен ерекшеленген ірі саяси тұлғалар әрқашанда ел тарихында шешуші ролді атқара білген.

Сондықтан да көзінің тірісінде Отандық тарихтың дамуына ерекше атсалысып, халқымыздың өткеніне, болашағына шыншыл баға беру жолында талай қиындықтарға ұшыраса да өмірінің соңына дейін адал қызмет еткен ірі тұлғаның іс-әрекеті жас ұрпақтардың ой - санасынан берік орын алуы керек деп білеміз.

Мақсаты мен міндеті: Қаражігіт би Бектауұлының өмірінің кезеңдерін қамти отырып, оның қоғамдық қызметін жан-жақты ғылыми тұрғыда зерттеу болып табылады.

Сондықтан оны жүзеге асыру үшін біздер алдымызға мынадай міндеттер қойдық:

- Қаржігіттің өмір жолын, қоғамдық қайраткерлігін бағамдау;
- Бидің тарихи, рухани мұраларының танымдық, тәрбиелік маңызын айқындау.

Өзектілігі: Қазіргі уақытта қоғамдағы жаңа, терең өзгерістер туғызған қажеттіліктерге сәйкес өзінің зерттеу жұмыстарын жан-жақты жүргізуде.

Қазақстан тарихнамасында әлі де болса шындыққа сай әрі терең де толық зерттелмей келе жатқан күрделі тақырыптардың бірі еліміздің ғылым жолында, саяси өмірінде айтарлықтай із қалдырған тарихшы-ғалымдар, қоғам қайраткерлердің өмірі мен қызметі және тарихы болып табылады. Сондықтан өз халқының өткен тарихын асқан көрегендік еңбектерімен, зерттеуге елеулі үлес қосқан тұлғалардың өздері де зерттеу бүгінгі күн талабы болып отырғандығы шындық.

Пайдаланған әдебиеттер

1. «Қаражігіт» – Ақтөбе. «А-Полиграфия», 2008
2. «Ақтөбе» газеті
3. Ғаламтор желісі

НАША ВЫБРАННАЯ ПРОФЕССИЯ И БУДУЩАЯ ПЕНСИЯ

Тулегенов Санжар

Колледж Международного Сервиса и Менеджмента

Научный руководитель: Маукеева А.А.

Однажды Конфуций сказал: «Выбери себе дело по душе, и тебе больше не придется работать ни дня!»

Выбор своей будущей профессии для каждого человека является очень важным шагом в жизни. К данному выбору нельзя подходить необдуманно, спонтанно, или случайно: свой выбор необходимо очень хорошо обдумать; как говорится, взвесить все «за» и «против» в выборе своей будущей профессии, так как этот выбор является особо ответственным как перед самим собой, так же в будущем и перед другими людьми.

Возрастные границы профессий

В таких профессиях, как спортсмен, цирковая гимнастка или фотомоделль, карьерный путь очень короткий, он может длиться всего 10-15 лет. Профессиональный спортсмен должен думать о том, кем он должен стать снова после завершения спортивной карьеры. Администратор, менеджер по продажам (например, розничная торговля) в В2С – это работа, подходящая для молодежи, но она не будет постоянной, если вам 45-50 лет. Если вас сократили должность, то очень сложно устроиться на работу в данной сфере, а наоборот устроиться на вакансию молодой и активной. Но существуют перспективные профессии, в которых можно работать с момента начала карьеры и до самой пенсии: в них есть перспектива карьерного роста и постепенного увеличения дохода. И чем старше специалист, тем он больше ценится. Это такие профессии, в которых специалисту в 50 лет проще найти работу, чем вчерашнему выпускнику без опыта.

Профессии, для которых слово «стаж» имеет важное значение:

1. Врач – специалист, который диагностирует и лечит заболевания. Чем больше у медика опыта и научных званий, тем больше ему доверяют. Хирург или анестезиолог в 50 лет достигают пика своей карьеры, и даже в 70 лет продолжают проводить операции.

2. Юрист – специалист в области права. Многие юридические специальности предполагают длинную карьерную лестницу и постоянную работу до глубокой старости. К самым «долгожителям» относятся судьи, прокуроры, и, конечно, нотариусы.

3. Ученый – исследователь в любой научной области. Человек, который профессионально занимается наукой, в течение жизни накапливает знания и со временем становится только ценнее для науки. И хотя многие научные открытия, особенно в математике или физике принадлежат молодым ученым, возраст не помеха научной деятельности.

4. Педагог – специалист, которые занимается обучением детей и взрослых в образовательных учреждениях. Наверняка, вы вспомните из школы или института какого-нибудь пожилого преподавателя, над которым все посмеиваются, он еле ходит и очень занудно ведет занятия. Тем не менее, он хорошо разбирается в предмете, и к тому же воспитал море благодарных учеников.

5. Спортивный тренер-специалист, который готовит спортсменов к соревнованиям и воспитывает из детей будущих спортсменов.

6. GR-менеджер – это специалист в компании, который отвечает за контакты с государственными службами с целью получения разрешительных документов на ведение коммерческой деятельности. GR (government relations) – то, что принято называть старым словом лоббизм, то есть продвижение интересов коммерческой компании в правительстве. Вполне понятно, что, чтобы находить общий язык с чиновниками, необходимо иметь соответствующий возраст, статус и связи. Поэтому на должность GR-менеджера обычно берут активного коммуникабельного человека «в возрасте».

7. Водитель спецтехники – это специалист, который управляет сложной и дорогостоящей техникой, например, башенным краном, штабелером или карьерным экскаватором. Когда техника стоит, как вся твоя жизнь, ее нельзя доверить человеку без опыта, который только пришел из училища. Поэтому быть водителем или машинистом спецтехники надежно и перспективно.

8. Артист театра и кино. Да, внешняя привлекательность очень много значит для актера, тем не менее, если артист совершенствует свое актерское мастерство, он найдет себе репертуар и подходящее амплуа в любом возрасте.

9. Художник. Творческим профессиям вообще не грозит старость и пенсионный возраст. Художники, дизайнеры, скульпторы, музыканты, писатели не выходят на пенсию.

Итак, подводя итог необходимо запомнить, что будущая профессия – это не только определенное название, но так же и дело всей вашей будущей жизни. Поэтому к выбору будущей профессии необходимо подойти со всей серьезностью, чтобы в будущем быть влюбленным в своё дело, верить в свои успехи и своё карьерное развитие. Будущую профессию необходимо выбирать по зову своего сердца и только по своему собственному решению.

И необходимо знать, что Ваше будущее в Ваших руках!!!

СЕКЦИЯ 9

**ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА
ЭКОНОМИКА МЕН АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫ
РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ**

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА: ЦЕННОСТИ, ПРЕИМУЩЕСТВА, ОГРАНИЧЕНИЯ И РИСКИ

Щинчир Мухаммед

*Колледж КазНУ им. аль-Фараби.
Научный руководитель: Темирбаева А.А.*

Цель и задачи:

Исследование процесса цифровизации современного образовательного процесса и его положительного и отрицательного влияния на участников образовательного процесса, выявление угроз и рисков, поиск путей их нейтрализации.

Актуальность:

Образовательный контент требует регулярного обновления. Нужно актуализировать данные, интегрировать новые образовательные стандарты и методики, адаптировать материалы под потребности учителей и учеников.

Сегодня нашу жизнь невозможно представить без цифровых технологий. Каждый из нас, даже 5-летний ребенок умеет ловко пользоваться гаджетами, они намного раз облегчают повседневную жизнь.

Уже полным ходом идет программа по цифровизации, которая должна охватить все возможные сферы жизни.

В министерстве образования и науки Республики Казахстан затронули три главных вопроса в развитии отечественного образования. Развитие информатизации в системе среднего образования, автоматизация процессов управления образованием, подготовка IT-специалистов.

Ключевые слова: цифровизация, информационно-коммуникационные технологии, интернет, человеческий капитал

В Послании к народу «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев поставил перед вузами задачу по развитию цифровых образовательных ресурсов.

Президент подчеркнул важность подготовки высококвалифицированных кадров и необходимость пересмотра образовательной политики. Кроме того, Президент Казахстана уделил внимание развитию центров компетенций (квалификаций) на базе научно-исследовательских институтов, университетов и инновационных кластеров

Реализация госпрограммы будет проводиться в период 2018-2022 годов в пяти основных направлениях:

1. «Цифровизация отраслей экономики» – изменение традиционных разделов экономики Республики Казахстан с применением прорывных технологий и перспектив, которые увеличат эффективность работы и приведут к повышению капитализации.

2. «Переход в цифровое государство» – модифицирование инфраструктуры государства с целью предоставления услуг населению и бизнесу, предвосхищая их потребности.

3. «Реализация цифрового Шелкового пути» – развитие высокоскоростной и защищенной инфраструктуры передачи, хранения и обработки данных.

4. «Развитие человеческого капитала» – преобразования, анализирующие формирование креативного общества и переход ко новейшим реалиям.

5. «Создание инновационной экосистемы» – создание критерий в интересах развития технологического предпринимательства с устойчивыми взаимосвязями между бизнесом, научной сферой и государством, а так же внедрения инноваций в производство.

Из этих 5 направлений мы будем рассматривать Развитие человеческого капитала. Это направление будет реализовано по следующим критериям.

Среднее образование

- Внедрение основ программирования в начальном образовании (2-4 классы) 100% школ к 2022 г.
- Обновление содержание предмета «Информатика» через актуализацию языков программирования (Java, C, Python, Rust и др.) 100% школ к 2022 г.
- Внедрение предпринимательства и бизнеса (в том числе техническое предпринимательство в среднем образовании (10-11 классы).
- Проведение республиканских олимпиад и конкурсов по техническим направлениям для всех школьников.

- Цифровизация учебного процесса посредством предоставления доступа школьных учебных программ онлайн, с учетом развития дистанционного обучения для малокомплектных и отдельных школ.

Профессиональное, высшее, послевузовское образование

- Актуализация учебных программ по требованиям рынка труда в соответствии с лучшими мировыми практиками: интеграции ИКТ в дисциплины всех специальностей, 80% ВУЗов к 2022 г. с основным упором на гуманитарные:

- Введение в специальности ВУЗов подготовку специалистов по новым профессиям*

- Развитие дистанционного образования через создание национальной платформы открытого образования

- Открытие ИКТ кафедр ВУЗов на базе производства

- Увеличение кол-ва государственных грантов по специальности ИКТ

Непрерывное образование

- Обучение населения базовым и профессиональным цифровым навыкам:

- проведение обучения для 100 тыс. профессиональных кадров

- Проведение обучения для населения

- Проведение обучения для представителей МСБ

Цифровизация намного опережает существующую концепцию требований производства к составу профессий, захваченных на рынке труда. Нехватка оперативной связи между рынком труда и системой образования способен привести одновременно к подготовке уже не востребованных кадров и высвобождению кадров по "умирающим" профессиям. Следует в полном объеме пересмотреть содержание всех уровней образования посредством формирования цифровых навыков всех специалистов.

Цифровой Казахстан – это будущее, в котором каждый человек, с помощью своего смартфона, гаджета совершает много действий. И при этом не использует много ресурсов – время и энергию. Можно сказать что это будущее началось уже сегодня.

Список литературы

1. Госпрограмма «Цифровой Казахстан» утверждена постановлением Правительства РК №827 от 12.12.2017.
2. Клочкова Е.Н., Садовникова Н.А. Трансформация образования в условиях цифровизации.
3. Бабин Е. Н. Цифровизация университета: построение интегрированной информационной среды / Е. Н. Бабин // Университетское управление: практика и анализ. – 2019. – Т. 22, № 6. – С. 44-54
4. Бехер В. В. Цифровые технологии: угрозы и риски внедрения / В. В. Бехер, Е. В. Зеленых Евразийское Научное Объединение. – 2019. – Т. 3. № 1 (47). – С. 145-146
5. Восковская А. С. Применение инновационных стратегий обучения в условиях цифровизации современного образования / А. С. Восковская, Т. А. Карпова // Наука и образование: новое время. – 2019. – № 1 (30). – С. 738-746.

НАРЫҚТЫҚ БӘСЕКЕЛЕСТІК ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ

Оспанов Арман

*Халықаралық сервис және менеджмент колледжі
Ғылыми жетекшісі: Демеуова Айгүль Медешевна*

Кәсіпорынның нарықтық тұрақтылығы – бұл оның жұмыс істеу және даму қабілеті, өзгермелі ішкі және сыртқы ортадағы активтері мен міндеттемелерінің тепе-теңдігін сақтау, тәуекелдің қолайлы деңгейінің шегінде оның тұрақты төлем қабілеттілігі мен инвестициялық тартымдылығына кепілдік беру. Нарықтық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін кәсіпорын капиталдың икемді құрылымына ие болуы керек, төлем қабілеттілігін сақтау және өзін-өзі көбейту үшін жағдай жасау үшін кірістердің шығыстардан үнемі асып кетуін қамтамасыз ететін етіп, оның қозғалысын ұйымдастыра білуі керек. Кәсіпорынның өндірістік саласына қатысты оның тұрақтылығы тауар және шикізат нарықтарының қалыптасқан конъюнктурасына икемді әрекет етудің және өндірістік бағдарламаны өзгерген нарықтық жағдайларға бейімдеу негізінде негізгі өндірістік қызметтің рентабельділігін сақтаудың өндірістік-технологиялық жүйесінің сипаттамасы болып табылады. Кәсіпорынның экономикалық саласының тұрақтылығы оның өндірістік және инвестициялық қызметін несиелер мен кредиторлық берешекті уақтылы өтеу міндеттілігі жағдайында меншікті және қарыз көздерінен қаржыландыру мүмкіндігінің сипаттамасы болып табылады.

Нарық түріне байланысты кәсіпорынның нарықтық тұрақтылық деңгейлері ажыратылады, бұл кәсіпорын ұстайтын нарық үлесіне байланысты. Монополистер ең жоғары тұрақтылыққа ие. Тұрақтылықтың ең төменгі деңгейі олардың жоқтығын білдіреді (мысалы, келешегі жоқ сыртқы кәсіпорындар үшін). Нарықтық тұрақтылықтың қалған деңгейлері солардың арасында қалыптасады. Кәсіпорынның нарықтық тұрақтылығы – бұл оның нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі, ал кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі оның тауарларының бәсекеге қабілеттілігінде көрінеді. Соңғысы оның пайдалы әсерінен (өнімнің тұтынушылық қасиеттері), бағадан, өндіріс пен сату шығындарынан және өнімді тұтыну кезеңіндегі жалпы шығындардан, сондай-ақ өндіріс деңгейінен, жабдықтың, шикізаттың, материалдардың жай-күйінен, технология түрінен, сапа менеджментінен, маркетингтік қызметтің тиімділігінен және т.б. кең мағынада кәсіпорынның нарықтық тұрақтылығы. Бұл оның қызметінің барлық бағыттарын жүзеге асырудың жалпы деңгейі. Ол кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығымен тығыз байланысты. Әдетте жоғары нарықтық тұрақтылық бірдей жоғары қаржылық тұрақтылықпен бірге жүреді. Сонымен бірге нарықтық тұрақтылықты қамтамасыз ету – маркетингтің басты міндеті, ал экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету – қаржы менеджерлерінің міндеті.

Кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығы – бұл кәсіпорынның жұмыс істеу және даму, активтері мен міндеттемелерін өзгертін ішкі және сыртқы ортада сақтау қабілеті, оның тұрақты төлем қабілеттілігі мен тәуекелдің рұқсат етілген деңгейінің шегінде инвестициялық тартымдылығына кепілдік берілуі. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы тұрақты, тұрақсыз және дағдарыс болуы мүмкін. Кәсіпорынның төлемдерді уақтылы жүргізу, өз қызметін кеңейтілген негізде қаржыландыру, күтпеген күйзелістерге төтеп беру және қолайсыз жағдайларда төлем қабілеттілігін сақтау қабілеті оның тұрақты қаржылық жағдайын көрсетеді. Кәсіпорынның экономикалық жағдайының тұрақтылығы оның өндірістік, коммерциялық және қаржылық қызметінің нәтижелеріне байланысты. Егер өндірістік және қаржылық жоспар сәтті орындалса, бұл кәсіпорынның қаржылық жағдайына оң әсер етеді. Егер өндіріс пен өнімді сатудың төмендеуі нәтижесінде оның құны артып, кірістер мен пайда мөлшері азайып, нәтижесінде кәсіпорынның экономикалық жағдайы мен оның төлем қабілеттілігі нашарлауы мүмкін. Кәсіпорынның тұрақты қаржылық жағдайы, өз кезегінде, негізгі қызмет көлеміне, өндіріс қажеттіліктерін қажетті ресурстармен қамтамасыз етуге оң әсер етеді. Сондықтан, қаржылық қызмет экономикалық қызметтің ажырамас бөлігі ретінде ақша ресурстарының жүйелі түрде түсуі мен жұмсалуды қамтамасыз етуге, есеп айырысу тәртібін орындауға, меншікті және қарыз капиталының ұтымды пропорцияларына қол жеткізуге және оны тиімді пайдалануға бағытталуы керек. Кәсіпорын қызметінің негізгі өндірістік көрсеткіштерін талдаудың міндеттері: өнім сапасы және қызмет көрсету бойынша бағдарламаның орындалу барысын бақылау, өндірістік бағдарламаның орындалу көрсеткіштерін тізбекті тәсілмен салыстыру болып табылады.

Кәсіпорынның қаржылық қызметінің басты мақсаты – меншікті капиталды өсіру және нарықтағы тұрақты жағдайды қамтамасыз ету. Ол, үшін кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен рентабельділігін, сондай-ақ актив пен теңгерім пассивінің оңтайлы құрылымын ұдайы ұстап тұру қажет. Экономикалық тұрақтылықты талдау негізінен салыстырмалы көрсеткіштерге негізделеді, өйткені инфляция

жағдайындағы тепе-теңдіктің абсолютті көрсеткіштерін салыстырмалы түрге келтіру өте қиын. Экономикалық тұрақтылықтың өзіндік мәні бар, атап айтқанда кәсіпорындардың, бірлестіктердің, қауымдастықтардың экономикалық процестері, әлеуметтік-экономикалық тиімділігі және экономикалық ақпарат жүйесі арқылы көрініс табатын субъективті және объективті факторлардың әсерінен қалыптасатын олардың қызметінің түпкілікті қаржылық нәтижелері. Экономикалық тұрақтылықтың міндеттеріне мыналар жатады: кәсіпорынның өндірістік-технологиялық құрылымына қатысты көрсеткіштер мен техникалық-экономикалық нормативтер жүйесін әзірлеу;

- барлық деңгейлер мен бөлімшелердегі өндірістің экономикалық тиімділігінің тірі және материалдық еңбек шығындары жағынан да, түпкілікті нәтиже алу жағынан да арақатынасын анықтау;
- өндірістік-қаржылық қызметтің барлық тізбегі бойынша технологиялық басқару процесін ұйымдастыру;
- өндіріс тиімділігін арттыру әсерінің экономикалық әдістерін жандандыру;
- өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мен шығынсыздығын жүйелі талдау.

Қазіргі жағдайда кәсіпорынның нақты экономикалық жағдайын дұрыс анықтау шаруашылық жүргізуші субъектілердің өздері үшін ғана емес, сонымен қатар көптеген акционерлер, әсіресе болашақ әлеуетті инвесторлар үшін де үлкен маңызға ие. Инвестициялау процесі кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығына белгілі бір кепілдіктер мен сенімділікті қажет етеді. Сондықтан қазіргі уақытта инфляция жағдайында нақты болжамдарды ескере отырып, кәсіпорынның тұрақтылығын талдай білу өте маңызды. Экономикалық тұрақтылықты талдаудың қаржылық талдаумен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар. Қосымша материалдарды тартуды және жоспарланған тапсырманың орындалуын бағалауды талап етеді.

Экономикалық тұрақтылықты талдау кезінде көрсеткіштердің кең ауқымы тартылады, олардың өзара байланысы өндірістің нақты жағдайларын ескере отырып қарастырылады, сонымен қатар экономикалық тұрақтылықтың өзгеруіне әсер ететін факторлар талданады. Экономикалық тұрақтылықты талдау барысында экономикалық процестер олардың өзара байланысында, өзара тәуелділігінде зерттеледі. Талдау процесінде экономикалық қызметке әсер ететін негізгі факторлар ашылып қана қоймайды, сонымен қатар олардың әсер ету дәрежесі (күші) де өлшенеді. Кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығын талдау әдісінің тән белгілері: экономикалық қызметті жан-жақты сипаттайтын көрсеткіштер жүйесін пайдалану, осы көрсеткіштердің өзгеру себептерін зерттеу, қазіргі экономикалық жағдайда кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығын арттыру үшін олардың арасындағы қатынасты анықтау және өлшеу. Кешенді бағалау-бұл кешенді зерттеу нәтижесінде алынған сипаттама, яғни экономикалық процестердің көптеген аспектілерін көрсететін және салыстыру базасынан сапалық және сандық айырмашылықтарды анықтауға негізделген өндірістік объектінің нәтижелері туралы жалпылама тұжырымдарды қамтитын индикаторлар жиынтығын бір уақытта зерттеу.

Кешенді бағалау – шаруашылық субъектісінің ғылыми-техникалық жай-күйінің және зерделенетін жиынтықтың индикаторы; кәсіпорындардың коммерциялық қызметін салыстырмалы бағалау критерийі; бұрын қабылданған шешімдердің тиімділігі және оларды іске асырудың толықтығы көрсеткіші; өндірісті дамытудың ықтимал нұсқаларын және болашақта күтілетін нәтижелер көрсеткіштерін таңдаудың негізі: өндіріс стимуляторы болып табылады. Тұрақты нарықтық жағдай кәсіпорынның барлық өндірістік-шаруашылық қызметі процесінде қалыптасады. Оны қандай да бір күнге айқындау кәсіпорынның есепті кезең ішінде қаржы ресурстарын қаншалықты басқарғанын көрсетеді.

Қазақстандағы нарықтық тұрақтылықты бағалау үшін соңғы уақытта көптеген әдістемелер әзірленді және пайдаланылды, олардың арасындағы айырмашылық талдау жүргізу тәсілдерінде және өлшемшарттарында. Нарықтық тұрақтылық қаржылық және бәсекелестік тұрақтылықтың жиынтығы болғандықтан, экономикалық көрсеткіштер экономикалық тұрақтылықты есептеу үшін қолданылатын модельдермен есептелді.

Кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығын бағалаудың негізгі әдістерінің бірі-абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштерді қолдана отырып есептеу. Кәсіпорынның экономикалық жағдайына жалпы баға бере отырып, экономикалық тұрақтылықты зерттеуге көшуге болады. Шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық жағдайы көбінесе меншікті және қарыз капиталының арақатынасы қаншалықты оңтайлы болатынына байланысты. Қаржылық жағдай тұрақты, тұрақсыз және дағдарысты болуы мүмкін. Кәсіпорынның өзінің ішкі және сыртқы міндеттемелерін уақтылы орындауы, қызметін кеңейтілген негізінде қаржыландыру және кез келген жағдайда өзінің төлем қабілеттілігін қолдау қабілеті оның тұрақты қаржылық жағдайын көрсетеді.

Төлем қабілеттілігі – бұл кәсіпорынның экономикалық жағдайының сыртқы көрінісі, ал экономикалық тұрақтылық – болашақта тұрақты төлем қабілеттілігін қамтамасыз ететін ішкі жағы, оның негізінде актив пен міндеттемелердің, кірістер мен шығыстардың, оң және теріс ақша ағындарының

тепе-теңдігі жатыр. Абсолютті көрсеткіштерді қолдану арқылы кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығын бағалау әдісі кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығын толық сипаттайтын көрсеткіштерді есептеуге негізделген. Кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығын бағалаудағы абсолютті көрсеткіштерге қорлар мен шығындардың жалпы мөлшері жатады. Қорлар мен шығындарды қалыптастыру көздерін сипаттау үшін әртүрлі көздерді көрсететін мынадай көрсеткіштер қолданылады: Меншікті айналым қаражатының болуы; Қорлар мен шығындарды қалыптастырудың меншікті және ұзақ мерзімді қарыз көздерінің болуы немесе жұмыс істейтін капиталдың болуы.

ВЛИЯНИЕ УЛЫБКИ НА БИЗНЕС

Нам Людмила, Жиенбаева Жанерке, Фролова Диана

Колледж Международного Сервиса и Менеджмента

Научный руководитель: Иманкулова Р.М.

Впервые научные исследования на тему улыбки были проведены в начале XIX века. Первый человек, который использовал электродиагностику и электростимуляцию для определения различий между искренней, доброжелательной улыбкой и ее разновидностями был французский учёный Гийом Дюшенне да Бульон.

Он сделал вывод что, при неподдельной, искренней и доброжелательной улыбке в уголках глаз образуются морщинки, а вот неискренние люди улыбаются только губами.

Улыбка – это сигнал, который показывает, что человек счастлив и очень рад. В другом случае улыбка говорит вашему собеседнику о том, что вы не представляете угрозы, что вас не стоит бояться и просите воспринимать вас на личностном уровне. Теперь мы понимаем что отсутствие улыбки показывает, почему многие сильные личности, такие как Клинт Иствуд, Маргарет Тэтчер, Владимир Путин и Чарльз Бронсон, всегда выглядят такими мрачными, строгими и агрессивными. Они очень редко показывают свою улыбку, потому что не хотят показаться хоть в какой-то степени покорными и подчиненными.

Самое прекрасное в улыбке – это конечно же ее заразительность. Когда мы улыбаемся кому-либо, рядом стоящий человек обязательно улыбнется вам в ответ, даже если при этом оба собеседника будут лишь имитировать искренность своих чувств.

Таким образом можем отметить, что наука доказывает нам: чем больше мы улыбаемся, тем более позитивно реагируют на нас люди.

Исследование, которые были проведены Марвином Хестом и Марианной Да Франс из Бостонского университета, показали, что люди, склонные к покорности и подчинению, намного чаще улыбаются в присутствии тех, кто руководит или доминирует над ними.

Это же исследования показало, что женщины чаще мужчин улыбаются и в обществе, и на работе. Скорее всего, это из за того что улыбка соответствует эволюционной роли женщины – роли заботницы и миротворицы. Это не означает, что женщина не может быть столь же авторитетной, как и мужчина. Но улыбчивость все таки делает ее менее авторитетной и властной, чем мужчину.

Одна женщина по имени Нэнси Хэнли, являющаяся психологом называет женскую улыбку «знаком миротворца». Ее исследования показали, что во время общения женщины улыбаются 87% времени, а мужчины – всего лишь 67%.

Отсюда можно сделать вывод: при общении с властными мужчинами в деловой обстановке женщинам стоит улыбаться немного реже или ровно столько, сколько улыбается их собеседник.

Если же мужчина хочет убедить женщину в своей правоте, ему следует чаще улыбаться.

Также можно с твердой уверенностью сказать, что улыбки укрепляют иммунную систему, продлевают жизнь, защищают организм от болезней, а также с помощью улыбки люди способны расширять свой круг общении

Улыбка- универсальный инструмент общения

Улыбка делает нас лучше. Когда мы улыбаемся, мы привлекаете к себе людей. Эти факторы притяжения действует как магнит. Люди ведут бизнес с людьми, которые им нравятся и которым они доверяют. Доступность – первый шаг к поощрению таких отношений.

Кроме того, улыбчивые люди производят впечатление более уверенных в себе людей. Посмотрите, как люди реагируют на вас, когда вы улыбаетесь, и когда вы хмуритесь.

Улыбка меняет настроение и жизнедеятельность. Часто долгое время занятости, несвежий воздух на выставочном зале и малодвижение могут заставить вас чувствовать себя подавленным. Улыбнитесь, и ваше настроение с большой силой вероятности изменится к лучшему. Это поможет вам оставаться позитивным, веселым и добавит энергии, когда вам это больше всего нужно. Говорят, что улыбка обманом помогает телу изменить настроение. Кроме того, каждый раз, когда вы чувствуете себя немного напряженно в зале, улыбнитесь, и вы заметите то, как работает этот маленький «подними меня». Попробуйте это в следующий раз, когда почувствуете себя немного подавленным или напряженным.

Улыбка, считается выражающая положительные эмоции и чувства, может снизить частоту сердечных сокращений и артериальное давление. Улыбка – универсальный и социальный инструмент, который превращает близость в инструмент, помогающий укрепить отношения и снизить напряженность в конфликте или в ссоре. Люди больше всего обращают внимание к окружающим, думая, что они более

дружелюбны и заслуживают доверия. Замечено, что люди, которые улыбаются, чаще получают помощь от других, более искренне и позитивно относятся к своим коллегам (коллегам, окружающим). Улыбки, которые разделяют влюбленные, являются флиртом, что улучшает отношения между парой.

Улыбка привлекает внимание. Когда вы улыбаетесь, есть большая вероятность, что вы заставите других улыбнуться тоже. Вспомните, когда в последний раз вы «ворковали» ребенку, он вам улыбался, и вы, вероятно, ответили на комплимент. Когда вы улыбаетесь, вы улучшаете обстановку, меняете настроение людей и приводите в действие «фактор симпатии».

Легкая улыбка, которая очень мало касается уголков рта, даже очень привлекает внимание. Приятная, доброжелательная улыбка поможет завязать новые отношения.

Влияние улыбки на бизнес.

Улыбка как и слово, имеет огромную силу. Наши эмоции это то что управляет нами, нашими телами, и определяют нашу жизнь. Например: ресторанный бизнес. Улыбка в данном виде бизнеса очень сильно влияет на развитие, рост и конечно же на прибыль данного бизнеса. К примеру в вашем ресторане превосходный интерьер, изысканные блюда, напитки, но весь персонал ходит с угрюмыми лицами, и обслуживание будет не таким уж приятным не находите? Эмоциональный осадок после посещение такого ресторана будет не самым лучшим. Соответственно у людей не будет желания возвращаться в этот ресторан снова.

Давайте теперь рассмотрим другой случай. В вашем ресторане пусть даже не с самым красивым интерьером и дорогими блюдами, улыбчивый, позитивный персонал, который по приходе в ресторан хостес радушно и провожает вас с доброй улыбкой, и официанты с улыбкой обслуживают вас, у вас сразу же улучшается настроение. Видя как окружающие вас люда улыбаются вам и приносят позитив в ваше времяпрепровождение вы не сможете остаться равнодушными, и будите дарить улыбку в ответ. После посещение такого веселого, радостного места у людей останется очень приятные воспоминания, и им захочется возвращаться туда снова и снова. И продажи в таких местах всех идут на вверх.

Улыбайтесь жизни, а жизнь обязательно улыбнётся вам в ответ!

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС – ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚОЗҒАУШЫ КҮШІ

Мұңайтпасова Мәдина

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекшісі: Ергали Д.Е.

Шағын және орта бизнесті дамыту – кез келген ел экономикасының негізі. Дамыған шағын және орта кәсіпкерліксіз мемлекеттің макроэкономикалық жағдайының тұрақтылығы туралы айту қиын. Сол себепті, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ақ шағын және орта бизнес Қазақстандағы экономиканың маңызды секторы ретінде айқындалды. Шағын және орта бизнесті жан-жақты қолдау әрқашан мемлекеттің негізгі міндеті болды.

Қазіргі дағдарысқа байланысты Қазақстанның шағын және орта бизнесі елеулі экономикалық мәселелерге тап болды, соның нәтижесінде өткен жылдың бірінші жарты жылдығында шағын кәсіпорындардың пайдасы жылдық мәнде үштен бірге қысқарды. Пайданың негізгі төмендеуі сауда (-33% г/г), қаржы секторы (-45% г/г), тау-кен өнеркәсібі (-84% г/г) сияқты салаларда тіркелді. Дағдарысқа қарсы шаралар ШОБ-ті ұстап тұруға көмектесті, ал құрылыс, ауыл шаруашылығы және телекоммуникация саласында өндірістің де, пайданың да өсуі байқалады. Іскерлік белсенділік зардап шексе де, жағымды тенденциялар жоқ деп айтуға болмайды. Шағын кәсіпорындардың инвестициялары бірінші кезекте құрылысқа салынған инвестициялар есебінен 16.5%-ға өсті, ал сектордағы кәсіпорындардың саны шамалы, бірақ дағдарысқа дейінгі мәндермен салыстырғанда ұлғайды. Пандемияның жақсы әсері оның цифрлық технологияларды қолдануға түрткі болғаны, соның арқасында шағын бизнес операциялары көлеңкеден шықты, ал оған қоса мемлекеттік қолдау көлемінің кеңеюі аталмыш тенденцияны одан әрі күшейтті.

Дағдарысқа қарамастан, ШОБ субъектілерінің саны өсті, ал шағын кәсіпорындардың инвестициялары екі есе қарқынмен өсуде, экономика жаңа дағдарысқа тап болғанына қарамастан, ШОБ секторындағы кәсіпорындар санының қысқаруы әлі байқалмайды. 01.01.2021 жылғы деректер бойынша ШОБ субъектілерінің жалпы саны 1 351 185 құрады, бұл 2020 жылдың басындағы көрсеткіштен 1.9% – ға жоғары (1325 615 ШОБ субъектілері). ШОБ субъектілерінің құрылымында шағын және орта кәсіпорындар мен шаруа және фермер қожалықтары (ШФҚ) санының өсуі байқалады. Кейбір төмендеу жеке кәсіпкерлер (ЖК) бойынша ғана байқалады, олардың саны 8 мыңға азайды (-0.9%).

Осының салдарынан елімізде ШОБ-ты қолдауға бағытталған көптеген мемлекеттік және өңірлік бағдарламалар іске асырылуда. Мысалы, еліміздің қаржы орталығы Алматы қаласында Кәсіпкерлікті дамытудың *Almaty Business-2025* өңірлік бағдарламасы іске асырылуда. *Almaty Finance* бағдарламасы және "Алматы" МҚҰ аясында қаржыландыруды жүзеге асырылуда. Бұл компаниялар жұмыс істеп тұрған бизнеске де, төлем қабілеттілігі талаптарын дұрыс орындайтын стартап-жобаларға да қаржылық көмек көрсетеді. Жалпы, бизнесті қаржылық қолдауға 12,2 млрд теңге бөлінді. Бүгінгі таңда 8,3 млрд теңгеге 84 жоба қаржыландырылды.

Қаржылық қолдаудан басқа, Алматыда жаңа бастаушыларға және жұмыс істеуші кәсіпкерлерге сервистік қолдауды толық қамтамасыз ететін, сондай-ақ тренингтер өткізетін *Qolday* кәсіпкерлік орталығы құрылды. Сонымен, орталықта ШОБ өкілдеріне әр түрлі мемлекеттік органдар мен ұйымдардан бизнесті дамытуға арналған құжаттаманы алуға ақысыз қолдау көрсетіледі, сонымен қатар әр түрлі қаржы институттарында жеңілдікпен қаржыландыруға көмек көрсетіледі.

Сонымен қатар, қазіргі уақытта бірнеше кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталықтары жұмыс істейді. Аталмыш орталықтар жергілікті бюджеттен қаражат болса жеке кәсіпкерлік субъектілеріне және халыққа қаржылық агенттіктің аймақтық филиалдарында құрылған және өңірлердің, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, жергілікті атқарушы органдардың палаталары жанынан құрылған кәсіпкерлік бастамаларына мемлекеттік қолдау көрсетудің инфрақұрылымдық кешені болып табылады.

Кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталықтарының негізгі функциялары:

- 1) жеке кәсіпкерлік субъектілерін және кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік қолдау құралдарымен кәсіпкерлік бастамасы бар халықты хабардар ету;
- 2) кәсіпкерлік қызметті ашу және жүргізу үшін консультациялық қызметтер көрсету;
- 3) жеке кәсіпкерлік субъектілеріне және «бір терезе» қағидаты бойынша кәсіпкерлік бастамасы бар халыққа қаржылық емес қолдау көрсету бағыттарын жүзеге асыру;
- 4) жеке кәсіпкерлік субъектілерінен және жұртшылықтан материалдық емес қолдау құралдарын алуға кәсіпкерлік бастамасы бар өтінімдерді жинау;
- 5) қаржы институттарымен еңбек жағдайларын нақтылау.

Дей тұрғанмен, ШОБ қолдау шаралары мемлекет тарапынан жүзеге асырылып жатқанымен, қолдау көрсетілген бірнеше кәсіпкерлердің арасында сауалнама жүргізу нәтижесінде, бөлінетін қаржылық қолдаудың мөлшері аз екендігін анықтадым. Сонымен қатар, талап етілетін құжаттар тізімі де шағын кәсіппен айналысқысы келетін тұлғалар үшін жинақтауда қиындықтар туады. Ал бөлінетін қаржы мөлшері шағын кәсіпкерлікті бастаудағы мақсаттарды толық қамтуға жетпейді. Бөлінген қаражаттардың мақсатты жұмсалуын қатаң қадағалау да мемлекет тарапынан дұрыс жолға қойылмаған.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ БАНКИНГТІҢ ДАМУЫ

Мұңайтпасова Мәдина

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Жетекші: Аленова Қ.Қ.

Негізгі терминдер: ислам экономикасы, қаржы институттары, ислам банкингі, Шариғат Кеңесі, қаржыландыру.

Египетте банкісі саласына исламдық қағидаларды енгізудің алғашқы әрекеті, операциялардың діни идеологиялық мәніне сілтеме жасалды. Мұндай құпиялылық үстемдік етуші саяси режимге байланысты болды, оның билігі исламдық фундаментализмнің жариялануы ретінде қоғамдық өмірдегі исламдық дәстүрлер мен қағидаларды қайта жандандырудың кез-келген әрекетін қабылдады. 1963 жылы ИСМ Гамрада мысырлық экономист Ахмед әл-Наджар исламдық банк ісін жинақ банкі нысанында енгізу әрекетін жүзеге асырды, оның қызметі пайда мен залалға үлестік қатысу негізінде құрылған. Бұл эксперимент 1967 жылға дейін созылды және сол кезде елде осындай 9 банк жұмыс істеді. Бұл банктер пайыздарды есептемеді және төлемеді, негізінен сауда мен өнеркәсіпке тікелей қаржыландырумен немесе басқа инвесторлармен бірлесіп инвестициялады, ал жобаны сәтті іске асыру нәтижесінде алынған пайда салымшылармен бөлінді. Осылайша, олар іс жүзінде коммерциялық банкке қарағанда жинақ инвестициялық институты ретінде жұмыс істеді. 1971 жылы Египетте құрылған Назир Сошиал Банкі пайызсыз коммерциялық банк деп жарияланды. 70-ші жылдары көптеген мұсылман елдерінде исламдық қаржы институттарын заңдастыруға серпін берген саяси өзгерістер болды. Таяу Шығыста көптеген ислам банктері, мысалы, Дубай Исламик Банкі (1975), Судандағы Файзел Исламик Банк (1977), Мысырдағы Файзел Исламик Банк (1977), Бахрейн Исламик Банк (1979) заңды өмір сүрді.

Ислам дінін уағыздайтын халық тұратын Азия, Тынық мұхиты аймағының елдері де осы өзгерістен зардап шеккен жоқ. Филиппиндік Аман Банкі 1973 жылы президенттік жарлықпен Жарғыда исламдық сипатқа сілтеме жасамай мамандандырылған банк институты ретінде құрылды. Бұл банктің құрылуы Филиппин Үкіметінің мұсылмандардың көтерілісіне мұсылман қоғамдастығы өмірінің экономикалық жағының қажеттіліктерін қанағаттандыру талабымен жауап беруі болды. Алайда, бұл банктің негізгі міндеті елдің оңтүстігіндегі Минданао, Сулу және Палаван қалаларында салу және қайта құру болды. Филиппиндік Амана Банкінің Оңтүстік мұсылман провинцияларының ірі қалаларында орналасқан 8 филиалы бар, бас кеңсесі Минданаода орналасқан. Малайзияда Ислам банк ісінің дебюті 1983 жылы өтті. Малайзиядағы алғашқы қаржылық Ислам институты 1963 жылы құрылған қажылардың салымдары бойынша Ислам жинақ корпорациясы болды. 1969 жылы бұл ұйым қажылық басқармасы және қазір Табунг қажылық деп аталатын қор бөлімі болып қайта құрылды. Бұл ұйым шариғат ережелеріне сәйкес қажылардың жинақтарын инвестициялайтын қаржы компаниясы ретінде жұмыс істейді, бірақ оның рөлі банктік емес қаржы институтының шеңберімен шектелген. Табунг қажының жетістігі Bank Islam Malaysia Berhad Ислам малайзиялық банкінің ашылуына ықпал етті, ол исламдық банктік қызметтердің барлық спектрін ұсынады Табунг қажылық жарғылық капиталдың 12.5% – ын 80 миллион долларға төледі. Бұл Банктің елдің әртүрлі бөліктерінде 14 филиалы бар. Мұсылмандар азшылықта тұратын елдерде құрылған кейбір Исламдық қаржы институттарын атап өткен жөн. 70-ші жылдары Үндістанда пайызсыз жинақ пен әлеуметтік мақсаттарға арналған несиелердің сандық өсуі байқалды. 1978 жылы Люксембургте құрылған ислам банк жүйесі (қазір ислам қаржы үйі деп аталады) Батыс қауымдастығына Ислам банк ісінің үлгісін көрсетті. Бүгінгі таңда АҚШ, Ұлыбритания, Батыс Еуропада ислам банктері ашылып, табысты жұмыс істеуде. Копенгагенде Данияның Ислам Халықаралық Банкі, Мельбурнде Австралияның Ислам инвестициялық компаниясы жұмыс істейді.

Ислам экономикасы ұғымы қазіргі қоғам үшін таңқаларлық болып көрінеді. Соған қарамастан, әлемдік экономика сарапшылары бұл құбылыс жақында дәстүрлі капиталистік қоғамда ерекше орын ала бастағанын атап өтті. Ислам тұжырымдамасында адам нарықтық құны мен әлеуметтік құндылығы бар белгілі бір ресурстың (ақша, тауарлар, жылжымайтын мүлік, инновациялық идея, басқару тәжірибесі және т.б.) иесі емес, өмір бойы осы ресурстың бұйрығымен Алланың сенімді өкілі болып табылады. Бұл ресурс бос қалмауы керек, мысалы, қазынаға жүгіну, сондай-ақ алыпсатарлық операцияларға бару. Адамға сеніп тапсырылған Ресурс-нақты қосылған құнды құру, ақша массасын емес, тауарлар мен қызметтердің массасын ұлғайту үшін бүкіл қоғамның игілігі үшін, оның ішінде басқарушыға материалдық сыйақы беру үшін айтарлықтай пайдаланылуы керек. Мұхаммед Пайғамбар, Аллаң оған игілігімен сәлемі болсын, былай деді: "егер мұндай мөлшерде айырбасталмаса, Алтыңды алтынға сатпаңыз және оның аз мөлшерін көпке сатпаңыз және керісінше". Осылайша, ислам қаржысының әлемдегі үстем модельден басты айырмашылығы несие пайызынан бас тартуға дейін азайтылуы мүмкін. Бұл исламдық экономистерге көптеген субъективті, соның ішінде таза алыпсатарлық, жеке әсерлерге

ұшыраған "ақша бағасы" сияқты құралдың орнына "капитал тиімділігінің" анағұрлым барабар санатын енгізуге мүмкіндік береді. Ислам экономикасының теориялық негізі жеке тұлғаның жеке мүдделерінен бастап мемлекет проблемаарына дейінгі экономикалық қызметтің барлық салаларын қамтиды. Іс жүзінде Ислам экономикасы, ең алдымен, шарифат нормаларын жүзеге асыратын заңнамалық, саяси, әлеуметтік базалары бар қоғамда қолданылады және жүзеге асырылады. Бұл ретте мұсылман ортасынан тыс жұмыс істейтін жекелеген Ислам құрылымдарының рөлін төмендетпеу керек. Батыс елдерінің қазіргі нарықтық қатынастарында берік орын алатын ислам банктері, қаржы институттары, сауда кәсіпорындары жарқын мысал бола алады. Батыс қаржы институттарына қарсы салмақ ретінде банк-қаржы саласын басқару және ұйымдастыру үшін Ислам құралдарын қолдану идеясын қарастыру исламның жалпы көтерілуімен, оның жаңа тарихи жағдайларда қайта жандануымен байланысты. Пәкістанда, Иранда, Суданда және Малайзияда ислам банктері макроэкономикалық деңгейде енгізілген. Ұлыбританияда тіпті исламдық қаржы университеттері де бар.

Ислам қаржы жүйесі дағдарысқа қарамастан өте әсерлі өсу қарқынын көрсетеді. Исламдық қаржыландыру секторы жыл сайын өсудің 15-20 пайызын алатын әлемдегі ең жылдам өсіп келе жатқан сектор болып табылады. Ислам банкингін әлемнің 400-ден астам қаржы институттары қолданады және оның жылдық айналымы шамамен 800 млрд. долларды құрайды. 2016 жылға қарай жыл сайынғы өсім 15 пайызды құраса, олар 1 трлн. АҚШ доллары және бұл емес, шегі. Standard & Poor ' s рейтингтік агенттігінің ең қарапайым бағалауы бойынша нарық жеті есе даму әлеуетіне \$4 трлн дейін ие . Бірқатар ағылшын және американдық банктер өздерінің клиенттеріне Ислам нормалары бойынша қызмет көрсететін арнайы филиалдар ашты ("Citibank" және "UBS"). Ресейдегі ислам банкінің құрылуы мен жұмысының мысалы-Мәскеудегі алғашқы ресейлік "Бадр Банк" исламдық коммерциялық банкі. 1998 жылғы тамызда Ресейдің банк жүйесіне әсер еткен дағдарысқа және Ресейдегі исламдық қаржыландыру қағидаттарының дамымауына байланысты қиындықтарға қарамастан, банк өзін тұрақты қаржы институты ретінде көрсетті. Бірқатар ресейлік басылымдар жүргізген рейтингтердің нәтижелері бойынша "Бадр Банк", "проблемалық белгілері жоқ" банктердің қатарына қосылды. Кейбір Исламдық қаржы институттары ірі көп салалы корпорацияларға айналды. Dallah AlBaraka Group тобына кіретін бір ғана Al-Tawfeek and Al-Amin Companies компаниясы 40 елде жұмыс істейтін және 6 млрд. Исламдық қаржы ісінің сәтті дамуының тағы бір мысалы-саудиялық ханзада Мохаммед Аль Файсал құрған Dar Al Vaal Islami Group қызметі. Kleinwort Benson, ANZ Investment Bank сияқты ірі корпорациялар ислам экономикасы принциптерінде жұмыс істейтін құрылымдар құруда. Жалпы, бүгінгі таңда Mushtak Parker Associates (Mpa) Ltd.. әлемдік ислам қаржы индустриясы 4 Ислам банк холдинг компаниясын, 100-ге жуық ислам коммерциялық банкін, 16 Ислам инвестициялық банкін, 34 ислам қаржы және инвестициялық компаниясын, 30-ға жуық ислам сақтандыру компаниясы мен қайта сақтандыру қоғамын, 6 Ислам мамандандырылған лизингтік компаниясын, 8 ірі ислам халықаралық сауда компаниясын, 10 сенімді басқару компаниясын, 4 дисконттық үйін, 8 брокерлік компаниясын қамтиды. Сонымен қатар, бүкіл әлемде 200-ге жуық қаржы институттары исламдық қаржы құралдарын белгілі бір дәрежеде қолданады. Көптеген исламдық банктік, сақтандыру және іскерлік қауымдастықтар мен одақтар, исламдық консалтингтік компаниялар, исламдық бухгалтерлік ұйымдар, аудиторлық, заңгерлік және рекрутингтік фирмалар исламдық қаржы инфрақұрылымының ажырамас бөлігі болып табылады.

2009 жылғы 12 ақпанда Мемлекет басшысы "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ислам банктерін ұйымдастыру және олардың қызметі және исламдық қаржыландыруды ұйымдастыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Заңға қол қойды. Заңнамалық база өте жедел әзірленді. Бұл үшін Ислам даму банкінің сарапшылары тартылды. 25 жыл бұрын Малайзияда ислам банкингін құрған мамандарды табу мүмкін болды. Сонымен қатар, заңды дайындауға қазақстандық жетекші мамандар қатысты. Жұмыс тобының алдына екі негізгі міндет қойылды: заңнамалық базаны әзірлеу және барлық аспектілерді әзірлеу және келісу процесінде ислам банкингін қалыптастыратын қаржы құралдарының спектрін сақтау. Өйткені, бастапқы кезеңде заң жобасы тартымды болып көрінеді, бірақ барлық келісу рәсімдерінен өткеннен кейін оның мәні түбегейлі өзгеруі мүмкін.

Шын мәнінде, жаңа заң жобасында жасалған басты нәрсе – исламдық қаржыландыру ұғымы. Мысалы, банктер туралы заңда ислам банкингі де болуы мүмкін екенін, ислам бағалы қағаздары нарықта айналыста болуы мүмкін екенін немесе ислам инвестициялық қоры болуы мүмкін екенін көрсету жеткілікті болды. Бірақ кейбір жерлерде қолданыстағы заңдарға айтарлықтай егжей-тегжейлі толықтырулар қажет болды. Қазақстан заңнамасында "Ислам Банкі" (4) сияқты терминнің пайда болуына байланысты "банктер және банк қызметі туралы" заңға ең көп түзетулер енгізуге тура келген шығар. Сондай-ақ, қолданыстағы банк аясында исламдық "терезелерді" құруға заңнамалық түрде тыйым салынғанын атап өткен жөн. Яғни, Исламдық қаржы құралдарымен шарифат ережелеріне сәйкес нөлден құрылған банк қана жұмыс істей алады.

Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығы (АӨҚО) Ислам құралдарының артықшылықтарын басқа институттардан бұрын түсінді және бүгінде Қазақстан экономикасының нақты секторын дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер ашатын, айтарлықтай қаржы жүйесін әртараптандыруға мүмкіндік беретін оларды Қазақстанда енгізудің белсенді бастамашысы болып табылады. Елде исламдық қаржыландыру қағидаттарында қызмет көрсетуге маманданған брокерлік компания – "FATTAN FINANS" АҚ табысты жұмыс істейді. Қазіргі уақытта бұл ұйым шарият ислам нормалары бойынша жұмыс істейтін Қазақстандағы алғашқы тәуекелдік инвестициялаудың "аман Ислам қоры" пай қорын тіркейді. Қазақстанда құрылған қажетті құқықтық база айтарлықтай маңызды қадамдарға – ислам банктерінің офисофын ашуға итермелейді.

Сонымен қатар, негізгі проблема қазақстандық инвесторлардың ментальдігінде жатыр. Инвесторлар исламдық қаржыландырудың дәмін сезінуі үшін уақыт қажет. Ислам банкі кредитке берілген ақшаны мұқият қадағалап, өзінің қаржыландырудың барлық жобаларына серіктес ретінде қатысатын болады, бұл тұтастай алғанда қазіргі банк жүйесіне тән емес. Шарият сарапшыларының кеңесі бар, ол сіздің қаражатыңызға қаншалықты мұқтаж екеніңізді шешеді. Егер сіз өте бай болсаңыз және ақша алғыңыз келсе, кеңес сізге банк қызметі үшін бір төлем тағайындайды, егер олар өте кедей болса – мүлдем басқа. Шарият сарапшыларының кеңесі қандай да бір жағдай үшін қандай төлем қолайлы екенін шешеді. Егер сіз, мысалы, автокөлік сатып алғыңыз келсе, онда ол банктің меншігіне сатып алынады. Банк өз көлігін кепілге қою арқылы ақша береді. Сіз ислам банкінде ақша алған кезде, сіз оны дәл солай ала алмайсыз – қаражаттың нақты не жұмсайтынын, атап айтқанда, қоғамға зиян келтірмейтін бизнеске (алкоголь, қару-жарақ, есірткі саудасы, ойын үйлерін, кинотеатрларды қаржыландыру) бағыттауыңыз керек. Ал Қазақстанда жинақтың сенімді құралы болып саналатын депозиттердің бұл банкте кепілдендірілген пайызы ғана емес, депозиттің өзін қайтару кепілдігі де болады. Мұның бәрі банк жұмысы туралы дәстүрлі түсініктерге айтарлықтай қайшы келеді және қазақстандық клиенттер үшін үйреншікті емес болуы мүмкін. Мысалы, бағалы қағаздар нарығына келетін болсақ, осы нарықтың барлық кәсіби қатысушылары Ислам құралдарының барлық ерекшеліктерін түсінбейді және оларды қалай пайдалану және олардан қалай ақша табу керектігін елестете алмайды. Қазақстанда исламдық қаржыландыру саласындағы мамандарды саусақпен санауға болады. Сонымен қатар, дағдарыс жағдайында, нарық өтімділіктің жетіспеушілігін сезініп, халықтың едәуір бөлігінің кірістерінің төмендеуі байқалса, жаңа қаржы құралдарын енгізу нәтижелерін біржақты болжау мүмкін емес.

2007 жылы жаңа заңды әзірлеу және исламдық қаржыландыруды енгізу процесі басталған кезде қаржылық қадағалау агенттігінде (ҚҚА) қазақстандық қаржы нарығындағы исламдық қаржыландыру үлесі 5-7%-ды құрауы мүмкін деп пайымдаған. Бірақ тіпті реттеушілердің өзі бұл санды өршіл деп атайды. Осылайша, исламдық қаржыландыруды енгізу таяу жылдары қазақстандық нарыққа елеулі ықпал ете ме, жоқ па белгісіз.

Ағымдағы жылдың қазан айына қарай Қазақстанда екі Ислам банкі жұмыс істейді. Қыркүйек айының қорытындысы бойынша екі банктің жиынтық активтері 72,4 млрд теңгені құрап, өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 33,2%-ға артты (54,3 млрд тт). Соңғы бес жылда ислам банктерінің активтері жылына орта есеппен 14%-ға өсуде.

Осындай елеулі өсімге қарамастан, ислам банкингінің елдің банк секторы активтерінің жалпы көлеміндегі үлесі төмен деңгейде – бар болғаны 0,24%. Соңғы жылдары көрсеткіш аздап өзгеріп, 0,15–0,24% аралығында ауытқиды. Бұл ретте, "ҚР қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасына" сәйкес Ислам банктері активтерінің банк секторының жалпы көлеміндегі үлесі 2020 жылға қарай 3-5%-ды құрауы тиіс еді. Сонымен бірге, елдегі ислам банкингінің дамуы әлі де бастапқы кезеңде екенін байқаймыз, дегенмен осы уақытқа дейін қаржы секторын дамыту тұжырымдамасына сүйене отырып, сегмент белсенді жұмыс істеуі керек еді.

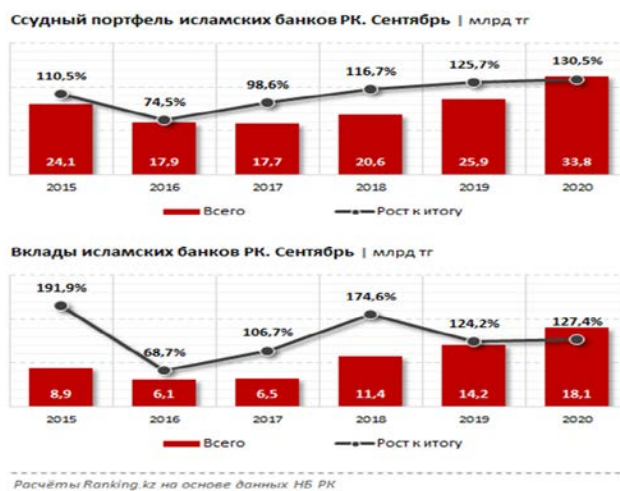

Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың дамуын тежейтін бірнеше факторларды атап өтуге болады.

Бірінші кезекте бұл қаржылық сауаттылықтың төмендігі және халықтың және Бизнесінің ислам қаржысы саласындағы хабардарлығының төмендігі. Исламдық қаржыландыру қағидаттарына сәйкес келетін өнімдерге сұранысты жандандыру үшін маркетингтік науқандарды іске қосу талап етіледі. Бұл ретте елдегі жұмыс істеп тұрған ислам банктері, керісінше, қазірдің өзінде маркетинг пен жарнамаға арналған төмен шығыстарды айтарлықтай қысқартады. 2019 жылдың қорытындысы бойынша Al Hilal Ислам банкінің сегменттегі шығыстары 93,1%-ға төмендеп, бар болғаны 7,8 млн теңгені немесе операциялық шығыстардың 0,3%-ын құрады. Сонымен қатар, Заман-Банк Ислам банкі маркетингтік шығындарды 93,2%-ға, 1,6 млн теңгеге дейін қысқартты, бұл да банктің операциялық шығындарының жалпы сомасының 0,3%-ын құрайды. Екі банк жиынтығында 2019 жылы өз өнімдерін ілгерілетуге және жалпы жарнамаға барлығы 9,4 млн теңге жұмсады – бұл өте төмен көрсеткіш. Салыстыру үшін: еліміздің үш ірі банкі 2019 жылы жарнама мен маркетингке 8,2 млрд теңге немесе операциялық шығындардың 3,4%-ын жіберді.

Екіншіден, халықтың төмен хабардарлығы ислам банктерінің қаржы өнімдеріне белгілі бір сенімсіздік тудырады. Сондай-ақ, мемлекет тарапынан ислам банкінің депозиттеріне кепілдік берілмейді, яғни Al Hilal Ислам банктері мен Заман – Банк елдегі депозиттерге міндетті кепілдік беру жүйесіне жалғыз болып кірмейді.

Бұдан басқа, исламдық қаржыландыру саласындағы қазіргі проблемаларға исламдық өнімдермен жұмыс істеу тәжірибесі бар білікті кадрлардың болмауын, сондай-ақ ислам банктері қызметінің тар бағыттылығын жатқызуға болады, өйткені негізінен екі қаржы институтының қызметі корпоративтік клиенттерге қызмет көрсетуге бағытталған. Ағымдағы жылдың 1 қазанына қарай ҚР Ислам банктеріндегі заңды тұлғалардың салымдарының үлесі 89%-ды құрады, ал жеке тұлғалардың салымдарының үлесі бар болғаны 11%-ды құрады. Бұл ретте ислам банктеріне тек бизнес қана кредит береді. Жалғыз ерекшелік – 2017 жылы Al Hilal банкінен басталған ислам ипотекасы.

Дегенмен, Қазақстанда исламдық қаржыландыруды дамытудың айтарлықтай әлеуеті бар. Елдегі халықтың 75%-дан астамы өздерін мұсылмандар деп санайды. Демек, үлкен мақсатты аудитория баршамамен 14 миллион адам.

Тұтастай алғанда, елдегі ислам банкінің дамуы халыққа қаржыландырудың қосымша мүмкіндіктерін береді және жаңа банк өнімдеріне қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Бұл ретте исламдық қаржыландыруды дамыту бөлігіндегі маңызды сәт-сектордағы өнімдер үшін нысаналы аудитория елдің тек іс жүзіндегі мұсылмандары ғана емес, барлық "банкерленетін" халық болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Сахих әл-Бухари. Сенімді дәстүрлер. Мәскеу. Умма, 2016. 374 Б.
2. "Литер" газеті (<http://www.liter.kz>)
3. "Мегаполис" газеті (<http://www.megapolis.kz>)
4. "Эксперт Казахстан" Журналы. 9-15 ақпан 2019 № 5 (201)
5. "Время" газеті (<http://www.time.kz>)
6. "Эксперт Казахстан" Журналы. 9-15 ақпан 2019 № 5 (201)
7. http://www.expert.ru/kazakhstan/2017/21/bankovskie_sistemy/

ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ ОБРАЗОВ В РЕКЛАМНЫХ ОБРАЩЕНИЯХ КАК СПОСОБ УВЕЛИЧЕНИЯ ЦЕЛЕВОЙ АУДИТОРИИ ПОКУПАТЕЛЕЙ

Кузнецова София

*Колледж Международного Сервиса и Менеджмента
Научный руководитель: Иманкулова Р.М.*

Сегодня, в век глобального общественного потребления, отдельные товары приобретают особое назначение и положение. Эти предметы потребления иногда становятся частью образа жизни, символом принадлежности и статуса. И, к сожалению, обладание ими иногда подменяют собой настоящую взаимосвязь «вживую», заменяют собой человеческие эмоции типа «любовь», «обожание», «товарищество». Вещь, по сути, нацелена на то, чтобы занять в сознании человека-покупателя место подруги-собеседницы, близкого родственника, стать любимым и незаменимым в применении и окружении. Ценность вещи неоправданно растет, а значит и на магазинной полке она должна занимать особое положение, она должна выделяться из серии аналогичных, должна быть особо представлена. Один из способов достичь этого положения – использование персонификации или представление какого-либо предмета (абстрактного, бездушного элемента) в образе лица или в целом облика человека. Конечно, это явление далеко не самое современно изобретенное. Этим занимались еще в древние времена, когда пытались «одушевить» силы природы. В книге Эдварда Тайлора «Первобытная культура» отмечается такой момент: «Духовные существа создавались воображением человека по образцам его первобытных понятий о своей человеческой душе» [5, с. 152]. Современная эпоха видит продукт, который собирается рекламировать, как бы наделенным живой душой (как в доисторические времена обожествлялись, например, физические проявления природы).

Но понятно, что предложить зрителю играючи показать товар, представив его в облике человека – маловато. Здесь требуется буквально сконструировать УТП – уникальное торговое предложение, «одеть» рекламируемый образец в воспринимаемый образ, добавить индивидуальности и уникальных черт для создания БРЕНДА. Маркетологу, работающему над таким образом, приходится позиционировать его не просто как сообщение для информации, а практически выстроить диалог-общение между товаром и покупателем, коммуникационные связи, глядя на которые невозможно не отозваться мыслями. Здесь упор делается на тот момент, который дает возможность создать отображение настоящего человека, а вернее покупателя этого товара. А ведь по природе мы все разные, с особенностями характера, своими настроениями. Точно также мы должны воспринять и создаваемый образа-товар. Это как бы присоединит покупателя к процессу продажи, включит его в своеобразную игру, придуманную маркетологом. Сергей Кара Мурза в книге «Власть манипуляции» отмечает: «Рекламируемый товар должен стать для потребителя своим. Для этого сначала производится мифологизация товара – он одушевляется, возводится в ранг живого существа, и товар-существо становится своим» [3, с. 196]. В этот момент и происходит процесс олицетворения (персонификации) продукта.

Рассмотрим, как данный метод может применяться в рекламе. Вариантов несколько: во-первых, применение только части элементов сознания у товара; а во-вторых, полной идентификацией вещи и человека.

Проанализируем ролик-рекламу жевательной резинки «Орбит».

Во время космической экспедиции к одному из героев приходит ЗУБ. Мы понимаем, что это зуб по общей форме, но бегаёт он как ребенок и ловко перебирает ногами (хотя на экране – это корни зуба). Возникают «руки» с зубной щеткой, которой наш герой пытается убрать кусочки пищи, ему явно очень трудно и неудобно. Зуб расстроен – а вот вам и человеческая реакция. На выручку спешит уже человек, который предлагает использовать жевательную резинку. На данном этапе (в данном ролике) зуб еще не похож на человека внешне, но подсознательно нас подталкивают именно к этой мысли. Зуб «очеловечивается», на глазах превращаясь в самого активного актера-участника ситуации: переживает эмоциональные реакции, выполняет движения, совершает поступки, решает возникшие проблемы.

В дальнейшем этот способ применяется все чаще и активнее. Часто показываемый рекламный клип компании «M&Ms» полностью сохраняет форму конфетки-драже, но уже появляются лицо и конечности. Конфетки наделены разумными фразами, осознанными поступками и даже особым характером (причем совершенно разным – от холерика до флегматика). И хотя мы понимаем, что перед нами вовсе не конкретный образ человека, но маркетолог-рекламщик наделяет их способностью активно разговаривать, общаться со зрителями, вызывать чувство симпатии и сопереживания. Добрые и позитивные эмоции, улыбка на лице. Расположение к объектам – как к родным. Как раз это требовалось от маркетолога!!!!

Отдельным моментом стоит эксплуатация в рекламных целях олицетворенных животных. Например, в рекламном клипе компании «Швепс» нас переносят в кафешку, в которой милые и очаровательные зверушки пробуют минералку и обсуждают ее качество. Внешний вид актеров-анималс не изменен, но их дополнительно награждают характерными эмоциями, речью. Сказка? Да. Этот прием возвращения к детским, позитивным эмоциям, сопереживания герою – это использование наших лучших положительных воспоминаний. В данном случае ролик – это сказка про животных, которых мы всегда помнили из детских мультиков.

Каждый из тех, кто смотрит подобный видеоклип, начисто забывает о меркантильных соображениях создателя и заказчика, а на мгновение возвращается в новогоднюю ночь с подарками и игрушками под елкой. Ожившие и говорящие вещи и зверушки умело навязывают нам с вами элементарную мысль – этот товар делает сегодняшний мир ярче, красивее и просто лучше.

Список литературы

1. Бодрийяр Ж. «Система вещей» / Ж. Бодрийяр. – М., 1995. – 324 с.
2. Кара-Мурза С.Г. Власть манипуляции / С.Г. Кара-Мурза. – М: Академический Проект, 2009. – 380 с.
3. Тайлер Э.Первобытная культура / Э. Тайлор. – М.: Полит. лит., 1989. – 573 с.

5G ҰЯЛЫ ЖЕЛІСІНІҢ МАҢЫЗДЫ ЖАҚТАРЫ

Қалдықұл Ару

МКҚК «Алматы мемлекеттік бизнес колледжі»

Ғылыми жетекшісі: Жармухамбетова Раушан Асығатовна

Жеке компьютерлер индустриясы немесе басқа да сол сияқты техника жасаушы ұйымдарға қарағанда, ұялы байланыс желісінде келесі ұрпаққа көшуі өте айрықша көрініс болып табылады.

Ұялы байланыс әлемінде барлығы айқын: 1G (бірінші ұрпақ) – бұл аналогты байланыс (NMT стандарты). 2G – бұл цифрлық байланысты арна коммутация ұрпағы (GSM мен CDMA стандарты). Үшінші ұрпақ – 3G (UMTS стандарты) арна коммутациясымен бірге, дестелік мәліметті таратуды қарастырады. Ұялы байланыстың үшінші ұрпағы 3G ілгерлік нышаны деп айтуға болады. Сіздер мен біздің көз алдымызда таң қаларлық құбылыстар болуда: ұялы байланыстың келесі ұрпағы алға басуда, атаулы 4G. Егер де осылай ары қарай жалғаса берсе, 3G желісі толықтай таралмай, оның орнын 4G басады.

5G жаңа буынды телекоммуникациялық стандарт болып табылады. Мамандардың деректеріне қарағанда, 5G стандарты LTE (4G) жүйесімен салыстырғанда мәліметтерді жіберу өткізу жылдамдығын еселеп арттыратын болады.

5G желілер мен алдыңғы желілер арасындағы негізгі айырмашылықтар қандай?

Бірінші және ең айқын айырмашылық, жылдамдықтың артуы, кешіктіруді қысқарту, желілік қуатының айтарлықтай өсуі болып табылады. Сарапшылардың болжамы бойынша, 5G ұялы желінің 4G LTE заманауи желісіне қарағанда 1000 есе артық, секундына 800 мегабайт жылдамдыққа жетуі мүмкін. Бұндай жылдамдықпен смартфон мен планшетке фильм жүктеу бірнеше секунд алады және Ultra HD форматтағы видеоларды ойланбай қарауға болады. Ол интернетке соңғы кездері өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру үшін қажет.

Екінші айырмашылығы бастысы базалық станция емес, абонент болып табылатын желілік үлгіге көшу. Қолданыстағы желілерде абонент желіге қатысты әрекет жасайды, ол сигнал тым әлсіз болса, сигнал бар жерге ауысуы керек. 5G ұялы желілерінде нақты жағдайларда клиенттердің қажеттіліктеріне қарай, радиациялық үлгісін өзгертуге қабілетті ақылды антенналар қолданылады. Мысалы, кез келген уақытта сол жерде бір ақ ұялы сигнал болатын болса, тар жолақты арна арқылы деректерді беру жылдамдығын арттыруға мүмкіндік береді.

Үшінші айырмашылығы миллиметрлік толқындарға көшу болып табылады. Спектрлік ресурс шектеулі және дәстүрлі ұялы байланыс жолақтарына қажетті жиілікті табу өте қиын. Әрине, деректер қарқының айтарлықтай арттыру үшін көп, үлкен жиілік ауқымдарын талап етеді. Бұл жағдайдан шығу логикалық жолдан ондаған ГГц аймаққа жылжыту болып табылады. Білетініміздей жұмыс жиілігін арттыру кезінде байланыс қашықтығы төмендейді. Сондықтан, үшінші айырмашылығы біз жоғары жылдамдықты деректерді беру үшін сұраныс бар жерлерде 5G ұялы желілері пайдаланылатын болады деп қорытынды жасауға болады. Суретте көрсетілгендей толық қамту болмайтының болжауға болады.

Төртінші айырмашылық MIMO сияқты технологияны қамтамасыз ету болып табылады. Оның мәні таратқыш және қабылдағыш жағына бірнеше антенналар орнатылып пайдалануда жатыр. Бұл технология 5G ұялы желілерінде пайда болды. LTE MIMO желілерде қабылдау режимі 2x2, яғни, екеуі қабылдағын, ал екеуі таратқыш антенналар болып табылады. Бұл технологияның негізгі артықшылығы 2x2 режимінде деректер екі тәуелсіз арналар арқылы жылдамдығы екі есе дерлік көбейеді. Қазіргі уақытта, 4x4 режимін қолданыла алатын смартфондар бар. Өкінішке орай, антенналар санын шексіз көбейту смартфондардың шағын мөлшеріне байланысты мүмкін емес болып табылады. Тағы бір мәселе әр антеннадан қызмет көрсету дабылдарын беруге қажеттілігі технологияның тиімділігін төмендетеді.

Бесінші айырмашылығы device-to-device (құрылғыдан-құрылғыға) технологиясының іске асыруын тоқтату керек. Бұл технологияның негізі абоненттер бір-бірімен өте жақын қашықтықта ұялы деректер байланысы болады. Сонын салдарынан желі ішіндегі жылдамдық төмендейді, яғни өте жақын орналасқан абоненттер бір-бірімен ұялы деректер байланысы арқылы интернетті қолдануды шектеп, сигналдық трафик төмендету керек.

Қазақстанда 5G ұялы желілердің керектігінің негізгі мақсаты мен талабы келесілер:

- төмен бағамен мәліметтер тарату;
- мәлімет тарату жылдамдығын жоғарлату;
- тиімді бағамен кең спектрлы қызмет көрсету;
- жүйелердің пайдалануын жоғарлатуын көбейту.

Күн сайын желіге қосылған құрылғылар саны өсуде. Бұл ұялы желілерде деректерді тарату мен алудың негізінде пайда болған дүрлікпе.

Бірақ ең басты мақсат – мәлімет таратудың жылдамдығын жоғарлату, басқаларының шешімі осыған тікелей байланысты. 5G ұялы желілердің пайдалану жоғары жылдамдықты ұялы байланысты жасауға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда ALTEL 4G абоненттік база қызметі 100 мың тұтынушыға жетті деп «Казактелеком» АҚ басқарушы төрағасы Қуанышбек Есекеев атап өтті. «Төртінші ұрпақ желісі максималды тарату жылдамдығы 100 Мбит/с қамтамасыз етеді, бұрынғы ұрпақта болмаған жаңа сервистік жұмыстарды жасауға үлес қосады деп атап өтті.

Әрине, ұялы интернет қызметінің 5G ұрпағын толық қолданысқа енгізу үшін әлі де біршама зерттеу жұмыстарын өткізу керек болады. Осыған байланысты арнайы жобамен жұмыс істеп жатқан инженерлердің арқасында біз жақын болашақта көлемді ақпаратты бірнеше секундтың ішінде көшіріп алуға қол жеткізетін боламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. http://www.aipet.kz/student/diplom/2014/frts/ths/ths_kz/26.pdf
2. http://static.kcell.kz/files/vox_journal/kz/is15_2010.pdf

СОВРЕМЕННАЯ МОДА КРОССОВОК И ЭКОНОМИКА

Қайратова Еңлік

ГККП «Алматынський Государственный Бизнес Колледж»

Научный руководитель: Айтпаева Н.М.

Самая продаваемая обувь по всей планете – это кроссовки. Они у всех обязательно на сто процентов есть! Это самая универсальная обувь, без возрастных ограничений. В кроссовках идут на свидание, на прогулки, на учебу и естественно, а также активно занимаются спортом.

Туфли из парусиновой ткани с каучуковой подошвой считаются предками кроссовок, которые носили ещё в XVIII столетии. Да, эта обувь совершенно не похожа на кроссовки, которые мы носим сегодня. Это была простая, примитивная обувь, в единственном числе на одну ногу, которую можно было носить как на левой, так и на правой ноге. И только в последствии некоторых усовершенствований – высокая посадка, шнуровка и многое другое, они приобрели современный вид. В результате преобразований эта обувь приобрела новые качества, такие как, удобная анатомическая посадка на ноге, комфорт в носке. Как вид обуви новые кроссовки стали меж XIX и XX столетием. В США в 1917 году появилась на свет 1-ая пара компании Converse для игры в баскетбол. А с 1924 года их начали изготавливать в Европе компанией братьев Дасслеров, которая со временем разделилась и перевоплотилась в две конкурирующие фирмы: Adidas и Puma.

Сейчас мода и индустрия спортивной обуви развивается достаточно быстро. Соперничество между фирмами велико. Ведь популярность кроссовок не перестает расти, а только набирает обороты. Выбирая другую по стилю обувь, мы поддаемся влиянию моды. Популяризация спорта в нынешнем мире – ещё один дополнительный плюс для кроссовок. Ведь здоровый и активный образ жизни становится более доступным, когда ногам просто и удобно. А как вы считаете, какой вид спортивной обуви является самым знаменитым и самым продаваемым в мире? Будут те, кто назовет цветные кроссовки, да, ведь именно они являются фаворитами по продажам, даже в самых бедных странах мира. Каждый день на всей планете продается более миллиона пар кроссовок.

Чем все-таки обоснован такой высокий спрос на спортивную обувь? И как они появились в нашем гардеробе? Давайте разберемся! Новейшие фамилии, в производстве инновационной обуви, в первый раз возникла в европейских государствах. Основание кроссовок сделали прорезиненной, а парусину сменили на иную плотную ткань.

Таким образом первоначальные кроссовки приобрели наименование «сникерсы» (с английского слова «sneak», означает «подкрадываться»). Из-за этого данное качество обуви также приобрела собственное наименование. В то время еще не очень знаменитая компания Converse изготовила первоначальные баскетбольные кроссовки.

Одной из самых востребованных в двадцать первом веке является спортивная обувь. Население планеты используют ее в повседневной жизни, для пробежки или походов в спортивный зал, потому что она достаточно удобна для длительной ходьбы и может служить долгое время. Если покупатель решит приобрести кроссовки, то перед ним откроется огромный ассортимент товаров с различным дизайном и цветовой гаммой. Никакая другая обувь больше не может похвастаться таким разнообразием.

После выпуска первой модели Converse All Star основатель компании Маркус Миллс Конверс создал маркетинговый ход в начале 1920-х, и спортивные марки этот метод стали активно применять. Компания стала сотрудничать со звездой в мире баскетбола, игроком и тренером Чаком Тейлором. Он не только рекламировал и популяризировал бренд, но и вошел в группу, которая занималась разработкой и продвижением маркетинговых технологий. Это слияние принесло потрясающий успех участникам этой сделки, и этот метод пиара кроссовок с помощью имен популярных спортсменов стали использовать и другие фирмы.

На сегодняшний день производство кроссовок считается очень выгодным бизнесом, так как этот вид обуви приобрел большую популярность! Даже пожилые люди с удовольствием носят этот вид обуви. А индустрия моды шагнула далеко вперед, предлагая такие варианты, как вечернее платье и кроссовки, деловое платье и кроссовки и много других комплектов. Вызвало интерес простых людей к спорту приемлемая цена и удобство кроссовок. Этим и сказывается такой рост производства.

Экономическая выгода от производства кроссовок просто колоссальная! Все началось от производства обуви для удобства игры в баскетбол, на тот момент изобретатели кроссовок и не могли себе представить, насколько дорого будут оцениваться активы производителей этого вида спортивной обуви и какие огромные прибыли будут получать от производства и продажи!

Приведем несколько примеров:

В этом году Puma впервые входит в рейтинг Fab 40 и занимает шестое место в категории «Компании». Ее бренд оценивается в \$4 млрд.

Nike оценивается в \$36,8 млрд.

За последние несколько лет акции Nike по темпам роста обгоняли акции Adidas в соотношении более чем два к одному.

Adidas на сегодня имеет активов \$11,2 млрд!

Список литературы

- 1.Ф.Найт. "Продавец обуви. История компании Nike". Издатель: Бомбора, 2016 год.
- 2.История кроссовок. <https://mega.ru/megastyle/article/istoriya-krossovok/>
- 3.Nike против Adidas или Война кроссовок. <https://www.madridlife.es/ru/novosti/biznes/nike-protiv-adidas-ili-voyna-krossovok>
- 4.Кроссовки в прошлом и сегодня. <https://vk.com/@millionsteps-krossovki-v-proshlom-i-segodnya>

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПРИЛОЖЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕННОГО ИНТЕГРАЛА КАК ОБЪЕМА ПРОДУКЦИИ, ТОВАРА

Ибрагимов Денис

*Алматинский государственный Бизнес колледж
Научный руководитель: Бораишова А.Б.*

Основная цель интегрированного решения – найти первообразную для заданной функции $F'(x) = f(x)$, т.е. найти функцию от заданной производной.

Функция $F(x)$ называется первообразной для функции $f(x)$, если $F'(x) = f(x)$ или $dF(x) = f(x) dx$. Если первообразной функции $f(x)$ является $F(x)$, то существует бесконечное множество первообразных $F(x) + C$, где C – произвольная константа. Неопределенный интеграл функции $F(x)$ обозначается суммой всех ее антивативов и $\int f(x) dx$, где $\int$ – знак интеграла; $f(x)$ – интегральной функцией; $f(x) dx$ – для интегрального выражения; x – переменная интегрирования. Таким образом, $\int f(x) dx = F(x) + C$. Нахождение неопределенного интеграла называется интегрированием.

Вычислить площадь фигуры, ограниченную кривой с полярными координатами.

$\rho = f(\theta)$ Предположим, вам нужно вычислить площадь криволинейного сектора, ограниченного дугой, и радиус-векторы крайних точек этой дуги. $S = \frac{1}{2} \int_{\alpha}^{\beta} [f(\theta)]^2 d\theta$.

Рассчитать объем тела на определенном поперечном сечении. Рассмотрим тело. Предположим, что известны площади сечений, пересекаемых плоскостью, перпендикулярной оси Ox . Эти сечения называются поперечными сечениями. Затем $V = \int_a^b S(x) dx$.

Объем вращающегося тела. Кривая $y = f(x)$, определенную на отрезке $[a, b]$. Вычислим объем тела, образовавшийся в результате вращения криволинейной трапеции на оси Ox . Радиус поперечного сечения – это ордината кривой вращения, равная абсолютному значению y . Следовательно, площадь поперечного сечения $S(x) = \pi y^2 = \pi [f(x)]^2$. Тогда объем вращающегося тела будет $V = \pi \int_a^b [f(x)]^2 dx = \pi \int_a^b y^2 dx$.

Длина дуги кривой и дифференциал дуги.

Пусть функция $f(x)$ определена на отрезке $[a, b]$, и пусть кривая $y = f(x)$ непрерывна. Длина дуги этой кривой до точек A и B рассчитывается по следующей формуле: $L = \int_a^b \sqrt{1 + f'^2(x)} dx$

Рассчитаем длину дуги в случае, заданном криволинейным параметрическим уравнением. $\begin{cases} x = \varphi(t) \\ y = \psi(t) \end{cases}$. Если непрерывная функция с непрерывными производными и не равен нулю в данном интервале. Здесь $\alpha \leq t \leq \beta$ және $\varphi(t), \psi(t)$ – пусть непрерывные функции с непрерывными производными $\varphi'(t)$ непрерывная функция с непрерывными производными и не равен нулю в данном интервале. Тогда $L = \int_{\alpha}^{\beta} \sqrt{\varphi'^2(t) + \psi'^2(t)} dt$.

Площадь поверхности вращающегося тела.

Поверхность кривой $y = f(x)$ от вращения оси Ox . Формула для площади левой страницы между $a \leq x \leq b$.

Если кривая задана как параметр, то площадь поверхности от поворота этой кривой на оси Ox рассчитывается по следующей формуле: $S = 2\pi \int_a^b y \sqrt{1 + y'^2} dx$.

Если кривая задана как параметр то $\begin{cases} x = \varphi(t) \\ y = \psi(t) \end{cases}$, ($\psi(t) \geq 0$) тогда площадь поверхности от поворота этой кривой на оси Ox рассчитывается по следующей формуле: $S = 2\pi \int_{t_1}^{t_2} \psi(t) \sqrt{\varphi'^2(t) + \psi'^2(t)} dt$

6. Несобственные интегралы.

Мы предположили, что интервалы интегрирования в определенном интеграле конечны и что функция под интегралом не обращается в бесконечность на этом интервале. Такие интегралы называются собственными интегралами. Если хотя бы одно из двух вышеуказанных условий не выполняется, то интеграл называется несобственным интегралом.

1. Интегралы, границы которых бесконечны. Пусть функция $f(x)$ задана на отрезке и проинтегрирована на любом предельном отрезке $[a, b]$.

Определение. $\lim_{b \rightarrow \infty} \int_a^b f(x) dx$ если есть, то он называется несобственным интегралом с верхним преде-

лом функции $f(x)$ бесконечностью и $\int_a^{+\infty} f(x) dx$ обозначают таким образом. Итак, $\int_a^{+\infty} f(x) dx = \lim_{b \rightarrow \infty} \int_a^b f(x) dx$

. Если есть предел то, $\int_a^{+\infty} f(x) dx$ будет задана таким образом.

Сонымен қарастырылған интеграл жөнінде мынандай қорытынды жасауға болады.

Если $\alpha > 1$, тогда $\int_1^{\infty} \frac{dx}{x^\alpha} = \frac{1}{\alpha - 1}$.

Если $\alpha < 1$, тогда $\int_1^{\infty} \frac{dx}{x^\alpha} = \infty$.

Если $\alpha = 1$, $\int_1^{\infty} \frac{dx}{x} = \ln x \Big|_1^{\infty}$

Пример 1. Если производительность труда характеризуется функцией $f(t) = -3t^2 + 18t$, определите объем продукции, произведенной работником. Определите продуктивность работника: а) за весь рабочий день; б) в третий час работы; в) за последний час работы, если рабочий день составляет 6 часов; г) экономический анализ проблемы.

Решение: если непрерывная функция $f(t)$ описывает производительность рабочего в единицу времени t , то объем продукции, произведенной рабочим в период с t_1 по t_2 , выражается формулой

$$V = \int_{t_1}^{t_2} f(t) dt$$

: Найдите общую стоимость на одного сотрудника (6 часов)

Найдем общую выработку рабочего за весь день (6 часов)

$$Q = \int_0^6 f(t) dt = \int_0^6 (-3t^2 + 18t) dt = (-t^3 + 9t^2) \Big|_0^6 = 108 \text{ (y. e.)}$$

Определим выработку рабочего за третий час работы

$$Q = \int_2^3 f(t) dt = \int_2^3 (-3t^2 + 18t) dt = (-t^3 + 9t^2) \Big|_2^3 = 26 \text{ (y. e.)}$$

Определим выработку рабочего за последний час работы

$$Q = \int_5^6 f(t) dt = \int_5^6 (-3t^2 + 18t) dt = (-t^3 + 9t^2) \Big|_5^6 = 8 \text{ (y. e.)}$$

Вероятно, работа утомительна и требует ольшого напряжения, поэтому к концу дня падает производительность труда.

Обеспечьте непрерывный денежный поток, например, в случае землепользования. Если r – непрерывная процентная ставка, а $R(t)$ – соответствующая рента, то определение дисконтированной стоимости земли приводит к формуле, которая содержит неверный интеграл.

$$P = \int_0^{\infty} R(t) e^{-rt} dt$$

КОМПАНИИ КАЗАХСТАНА И ИХ УБЫТКИ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСА

Жуман Анель

Колледж Международного Сервиса и Менеджмента

Руководитель: Искакова М.Д.

Аннотация. Компании Казахстана и их убытки во время пандемии. От колледжа международного сервиса и менеджмента.

Ключевые слова: убытки во время пандемии, кризис, коронавирус, цены, финансы, компании в Казахстане, решение проблем, статистика.

На 10 марта 2021 в Казахстане зафиксировано 220 018 случаев заражения коронавирусом Covid-19. За последние сутки число зараженных выросло на 693 человека.

Общее число смертей от коронавирусной инфекции в Казахстане составляет 2 819 человек, сегодня зафиксировано 0 случаев смерти.

Подтвержденных случаев полного излечения от вируса на сегодня, 10 марта 2021 в Казахстане: 203 467.

Как мы все знаем из-за коронавируса пострадали множество компаний...

В число пострадавших компаний входит кинотеатры. В Казахстане к сентябрю кинотеатры оказались в глубоком кризисе – с самого начала пандемии, в марте, эта сфера, как и многие другие, попала под удар. В Казахстане пока не объявили даже предварительную дату запуска кинотеатров и не обозначили условий, при которых это будет возможно. Во время коронавируса все привыкли смотреть фильмы онлайн, теперь даже когда некоторые кинотеатры открылись и их не посещает так часто как раньше. Клиенты киностудии боятся толпы в закрытом зале и говорят что смотреть нечего.

Так же во время пандемии пострадали рестораны. В кафе и ресторанах время работы были ограничены до 20-00, и ограничили количество посетителей при одновременном присутствии до 50 человек. По статистике в каждый банкетном зале работают около шестидесяти человек, и все они сейчас без работы. Большим потерием для ресторанов было то, что запретили проводить той. А как вы хорошо знаете в Казахстане 68,51% казахи и они любят проводить большие и шумные той. Так же некоторые русские которые составляет 18,85% в их числе. Также другие банкеты были под запретом.

Так, выяснилось, что практически 30% ресторанов думали приостановить работу, если карантин затянется, а 9% и вовсе закрыться.

Также изучались:

оборот в ресторанах в период с 16 по 22 марта (оказалось, что его падение на себе ощутили 84% заведений, причём у большинства из них оборот уменьшился в среднем на 45%); запас прочности (около 25% респондентов отметили, что их сбережений хватит на 30 дней, у 13% – на 60 дней, у 2% – на 6 месяцев); планы собственников ресторанов (так, 23% из них планировали замораживать бизнес, 9% – закрываться, почти треть респондентов на тот момент ещё не определились со своими планами).

Рестораторы попали в сложные положение из-за вируса

Основные сложности, с которыми столкнулись владельцы заведений общественного питания, - стремительное падение выручки. Из-за этого сложно было платить по счетам – оплачивать аренду, выдавать персоналу заработную плату. Заведения продолжали держаться, и убытки собственников стали исчисляться сотнями тысяч в месяц. Усугубляло ситуацию то, что официально решения о закрытии ресторанов от государство не было, людям просто не рекомендовали выходить на улицу. Из – за этого не все арендодатели шли на уступки, то есть не все хотели сокращать размер арендных платежей.

Торговля страдает больше других

Рассказывая о ситуации на рынке торговой недвижимости, эксперт отметила, что из-за пандемии коронавируса объем розничной торговли во 2-м квартале 2020 упал **на 30%** в Алматы и **на 19%** в Нур-Султане по сравнению с аналогичным периодом 2019. Наиболее пострадавшим в этом секторе недвижимости оказались ТРЦ, поскольку их деятельность была попросту невозможна на протяжении нескольких месяцев (за исключением аптек и супермаркетов), а в последние недели они все равно закрываются на выходные дни.

Доходы от аренды в ТРЦ во время пандемии просели в среднем по рынку на 50%-70% – многие владельцы предоставляли либо серьезные скидки на время простоя, либо попросту освободили от уплаты аренды своих клиентов.

Общий объем торговой недвижимости в Алматы во втором квартале 2020 составляет 1 804 587 кв.м, из которых только треть составляют ТРЦ или ТЦ (47 единиц).

В своем выступлении Баян Куатова рассказала и о влиянии пандемии коронавируса на рынок жилой недвижимости. Прежде всего она отметила, что, цены на жилье меняются вместе с курсом доллара.

- Поскольку на рынок жилья сильное влияние оказывают такие факторы как состояние экономики, платежеспособность населения, уровень безработицы, доступность ипотечного кредитования, дальнейший эффект падения цен будет виден через 2-3 месяца. Но все же мы пока не можем точно сказать, что будет падение цен в тенговом эквиваленте, тем более с учетом различных ипотечных программ, поддерживаемых государством и, в особенности, возможного использования части накоплений из ЕНПФ на приобретение недвижимости. В ближайшие полгода заметного снижения цен на эту категорию недвижимости мы не прогнозируем, ну а более долгосрочные прогнозы в текущей ситуации делать очень сложно.

Второй этап придется на 2021-2022 годы, когда планируется фаза восстановления после пандемии. Рост экономики в эти годы ожидается на уровне в **3-4%**. В первую очередь для начала процесса восстановления необходимо дать возможность населению для успешной вакцинации от коронавируса. Также следует нормализовать работу различных отраслей экономики и отменить ряд санитарно-эпидемиологических ограничений. Поддерживать различными мерами как население, так и бизнес.

НЕСИЕ – ЕРІКТІ ҚҰЛДЫҚ

Жақсылық Венера

*Халықаралық Сервис және Менеджмент колледжі
Ғылыми жетекшісі: Маукеева А.А.*

Аннотация. Қазіргі кездегі екінің бірі шалдығатын проблема түрі. Несиенің болуы кейбір адамдардың өмірін жеңілдетеді, ал келесінің қиындатады. Несиені қауіпсіз, дұрыс жолмен алу.

Ақшасыз қазіргі өмірді елестету қиын. Барлығы дерлік олардың санына байланысты: сіздің өміріңіз, имиджіңіз, қоғамдағы орныңыз. Сондықтан олардың тапшылығы мәселесі өте өткір. Ақша таусылған кезде адамдар шарасыз жағдайға тап болады. Олар қарыздарын алады, өз еркімен несиелік құлдыққа түседі.

Көпшіліктеріңіз несиелік құлдық туралы естіген боларсыздар, тіпті кейбіреулері оған құлшынып үлгерді. Неліктен кейбір адамдарға несие алдыға қадам болса, басқалары үшін

ең нақты құлдыққа айналады? Бұл сұрақтың жауабы іс жүзінде қарапайым. Несие туралы шешім қабылдау, мақсаттылықты және сіздің қаржылық мүмкіндіктеріңізді басшылыққа алуыңыз керек.

Бүгінгі күні біз халықтың басым бөлігі қара агрессивті маркетингтің салдарынан несиелік қатынастарға мәжбүрлеп тартылатындығын ашық түрде мойындай аламыз. Күтпеген қала тұрғынына жан-жақтан жаппай түсіп жатқан үндеуге қалай басқа атау беруге болады? «Бір сәттегі несие», «пайызсыз несие», «құжатсыз несие» – бұл лозунгтар, оларды қауіпсіз қылмыс деп атауға болады.

Екінің бірі, әр отбасы несие алып көрді деп ойлаймын, бірақ несиенің алу себептері әр-түрлі болуы мүмкін. Мысалға, шағын сұхбатта халықтың несие алу себептері көрсетілген:

- Басқа жерден қаражат алуға ешқандай мүмкіндік болған жоқ;
- Сол затты бірден қолдағым келді, сол затқа қаражат жинау орнына;
- Ақша жинауға қарағанда, несие алу тиімдірек болды;
- Достарым, жақындарымнан қарызға сұрағым келмеді;
- Несиені орнату жеңілдірек болды;
- Несие ұсынысымен банк өкілдерінің үндеуіне көндірді;
- Несиенің жарнамасы көндірді.

Пайыздық мөлшерлеме инфляция индексіне тікелей байланысты. Сонымен қатар, қайта қаржыландыру ставкасы инфляция деңгейінен төмен болуы мүмкін емес, өйткені бұл жағдайда барлығы қарыздарын төлеу үшін несие алатын еді. Сондықтан несиелер бойынша мұндай жоғары пайыздық мөлшерлемені түсінуге болады – банктер шығындар мен төлемдер бойынша тәуекелдерді жабады. Шарттарды қызмет провайдері белгілейді. Сонымен бірге бұл процеске әсер ету мүмкін емес. Қарыз алушы несие шарттарын орындауға міндетті априори болып табылады, және кез келген тармақты өзгерте алмайды. Сіз тек бас тарта аласыз. Бұл жағдайда банк ештеңе жоғалтпайды: егер сіз несие алмаңыз, оны басқасы алады.

Сонда да ештеңеге қарамастан банктен несие алуға бел бұған клиент не істеуі керек?

– Біріншіден, несие келісімшартын толығымен және өте мұқият оқып шығу керек, ең кішкентай жазумен басылатын ұсыныстарды жіберіп алмау керек. Кішкентай шрифт – бұл тағы бір қара маркетинг әдісі, есептеу адамның бұл ұсынысты назар аудармайтындығына байланысты өткізіп жіберетіндігіне немесе көру қабілетінің бұзылуына байланысты оқудан бас тартатындығына негізделген.

– Екінші мәселе – бұл алдағы төлемдердің нақты мөлшерін анықтау. Қажет болса, банк қызметкері бұл соманы міндетті түрде атайды, бұл оның міндеті. Әлеуетті қарыз алушы қарызды төлеу үшін ақшаны қайдан алатынын бірнеше рет тоқтап, ойлануы керек.

Сонымен несие құлына айналмас үшін не істеу керек:

– Отбасының бір жұмыс істейтін мүшесінде біреуден көп несие картасы болмауы керек.

– Шекті жалақыңыздан үш еседен асатын несие картасын алмаңыз.

– «Қауіпсіздік жастығы» болуы керек – сіздің жалақыңыздың кем дегенде үшеуінен кем емес қаражат жинаңыз.

– Өмірді сақтандыру. Көбінесе, қарыз алушының қайтыс болуына немесе ауруына байланысты ірі несиелер төленбейді, ал банк олар бойынша міндеттемелерді жақын туыстарына береді. Қазақстанда қайтыс болған қарыз алушының жас балаларына несие төлеу бойынша міндеттемелерді беру өз мәнінде мағынасыз жағдайлар орын алды.

– Қол жетімді несиелерді қайта қаржыландыру. Бұл мүмкіндікті әрдайым есте ұстаған жөн. Әрине, сізге құжаттармен жүгіру керек болады, мүмкін қайта қаржыландыру үшін біраз ақша табуға болады,

бірақ ақыр соңында бұл оған тұрарлық. Сіздің несиенізді қайта қаржыландыру қажет пе? сіз лайықты ақша үнемдей аласыз.

– Қаржылық жоспарлауды үйреніңіз.

Өз қолтаңбаңызды қоймас бұрын, өз еркіңізбен құлдық несиеге келіспей тұрып, бірнеше рет ойлану керек. Өз қажеттіліктерімізді мүмкіндігінше қанағаттандыру жақсы шығар. Егер сізге шынымен жаңа тұрмыстық техника қажет болса, оны сатып алу үшін ақша жинап көріңіз. Тәжірибе ақшаны үнемдей алмайтын адамның төлем қабілетсіз қарыз алушы болып шығатынын нақты дәлелдейді. Өз кірістерін дұрыс басқара алмайтын осындай контингент үшін несие нақты қаржылық тұзаққа айналады, ол клиент несиелік келісімшартқа қол қоя салысымен ұсталып қалады.

Алайда, несие ешқашан алынбауы керек деген емес. Өмірде көптеген қаржылық жағдайлармен байланыстыруға болмайтын көптеген нәрселер бар.

Кез келген адам жеке қаражат жеткіліксіз болған жағдайда осындай жағдайға тап болуы мүмкін.

Несие дереу қажетті соманың жиналуын күтпестен, қалаған мақсатқа жетуге мүмкіндік береді.

Алайда, мұны түсіну маңызды: несиені тек оны қайтара алатыныңызға сенімді болу арқылы қол жеткізуге болады

Несиеге сатып алғанда, сіз көп төлейсіз. Қаншалықты артық төлеуге дайын екеніңізді бағалаңыз.

• Заңды және сенім білдірілген ұйымдарда несие алуға өтініш берген дұрыс (ол банк болсын, микроқаржы ұйымы болсын). Заңдылықтың көрсеткіші – қаржылық мега-реттеушінің тізілімінде ұйымның болуы.

Барлық ақпаратты мұқият оқып шығыңыз несие және оны алу шарттары туралы бірнешеуінің сөйлемдерін талдаңыз.

• Несиенің жалпы құнын есептеңіз. Ол тек негізгі соманы ғана қамтымайды, сонымен қатар мүмкін қосымша төлемдер мен комиссиялар, сондай-ақ басқа да қызмет көрсету шарттары.

Болжалды төлемдерді өзара байланыстырыңыз.

• Сіздің мүмкіндіктеріңізді уақытында бағалап несиені төлеңіз, тек тұрақты табысқа ғана сеніңіз.

• Егер сізге шынымен қажет болса да, қаржылық жағдайыңызды көркейтуге тырыспаңыз. Мұны есте сақтаңыз жалған мәліметтер болашақта пропорционалды емес шығындарға әкелуі мүмкін.

• Несие төлей алмаған жағдайда, мүмкін болатын салдарын қарастырыңыз.

• Келісім шартты және оған барлық қосымшаларды мұқият оқып шығыңыз. Құжаттарға қол қою керек тек келісімшарттың барлық шарттары сізге түсінікті болған жағдайда, төлейтіңізді сізге қанша және қашан қажет болатындығын нақты елестете алсаңыз және сіз мұны жасай алатыныңызға сенімді болыңыз.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ЦИФРЛАНДЫРУ БАРЫСЫ: МОБИЛЬДІ БАНКИНГ

Ережеп Ғазиза

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Жетекші: Аленова Қ.Қ.

Негізгі терминдер: *диджитализация, цифрландыру, цифрлық банк, интернет-банкинг, мобильді банкинг, қашықтықтан банкинг.*

Қазақстанда банктік қызмет көрсетуді диджитализациялауды дамыту, атап айтқанда интернет-банкинг және мобильді банкинг цифрлық банктердің жұмыс істеуі үлгісінде шетелдік практикада байқалатын өсу әлеуеті бар төлем саласын цифрландырудың қазіргі заманғы трендтері болып табылады. Банктердің цифрландырылған бизнес-модельдеріне көшу банк бизнесін жаңа сын-қатерлер жағдайында дамытудың ұзақ мерзімді перспективасымен байланысты. Цифрлық технологиялардың белсенді дамуы "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде қызметтер көрсетудің бизнес-модельдерінің өзгеруіне әкелді. Қашықтан банктік қызмет көрсету арналары дәстүрлі ұсынадан көптеген артықшылықтарға ие банктік өнімдер. Екінші жағынан, киберқауіптердің алдын алу үшін банктердің ақпараттық қауіпсіздігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ету қажет. Осыған байланысты Қазақстанда ҚР Ұлттық Банкі Қазақстан Республикасы қаржы секторының 2018-2022 жылдарға арналған киберқауіпсіздік стратегиясын қабылдады.

"Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде банктер басқалармен қатар қаржы ұйымдары клиенттерді қашықтан сәйкестендіру тетігін енгізу, ұялы телефон нөмірі бойынша жедел төлемдер жүйесін дамыту, мемлекеттік органдармен электрондық өзара іс-қимыл, онлайн-сақтандыру, өзара іс-қимылдың ашық бағдарламалық интерфейстері көмегімен инновацияларға көшу бойынша белсенді қатысушылар болып табылады. Қазіргі уақытта банкте қажетті қызметтерді алу үшін клиент келу тәртібімен сәйкестендіруден өтуі қажет. Қашықтан сәйкестендіру сервисінің арқасында банк шотын қашықтықтан ашу және банкке бармай-ақ басқа да сұранысқа ие қызметтерді алу мүмкіндігі жасалады. Бұл тетікті Биометрия мен мемлекеттік деректер базасын пайдалану негізінде іске асыру ұсынылады.

Қаржы ұйымдарының мемлекеттік органдармен электрондық өзара іс-қимылы жөніндегі жобалар маңызды бағыт болып табылады. Бүгінгі күні Қаржылық қызмет көрсету үшін банктер клиенттерден қағаз тасымалдағыштағы әртүрлі анықтамалар мен растауды талап етеді, ал осы ақпарат пен мәліметтер мемлекеттік органдардың жүйелерінде және қаржылық жүйелерде бар.

Қазақстанда мезеттік төлемдер жүйесін дамыту жеңілдетілген сәйкестілік бойынша мезеттік режимде кез келген банктердің клиенттері арасында төлемдер жүргізуге және ақша аударуға мүмкіндік береді – ұялы телефон нөмірі. Нәтижесінде тұтынушы қашықтан банктік қызмет көрсетудің әртүрлі арналарын пайдалана отырып, банкке немесе төлем жүйесіне қарамастан, кез келген басқа тұлғаға тәулік бойы төлемдер мен ақша аударымдарын жүргізуге мүмкіндік алады, ал шағын және орта бизнес қаражат айналымын жеделдетуден және төлем қызметтеріне арналған шығыстарды төмендетуден пайда көреді.

Ашық интерфейстердің көмегімен инновациялық әзірлеушілер бір уақытта біріктіре алады жеке банктік жүйелермен қамтамасыз ету және клиенттің өтініші бойынша мобильді қосымша сияқты бір арна арқылы қызметтер жиынтығын (әзірлеушінің өзінен де, басқа банктерден де) ұсыну.

Биометрияны қолдануға негізделген технологиялық шешімдерді (саусақ іздері, дауыс пен бетті тану) Қазақстан банктері қазірдің өзінде жұмыс істеп тұрған клиенттерге қызмет көрсету кезінде қолдануда. Алайда, қазіргі уақытта банктік қызметтерді бастапқы алу клиенттің жеке қатысуын талап етеді. Сондықтан клиенттерді қашықтан сәйкестендірудің болуы Сандық қаржы экожүйесін құрудың негізі мен негізі болып табылады.

Бастапқы кезеңде жүйе осындай био арқылы клиенттерді сәйкестендіруге негізделеді метрикалық көрсеткіш ретінде бетті тану. Клиенттің жеке басын растау үшін мемлекеттік деректер базасынан алынған мәліметтер пайдаланылатын болады. Интернет-банкингті және қашықтан банктік қызмет көрсету жүйелерін пайдалану кезіндегі киберқауіптерге байланысты белгілі бір тәуекелдерді атап өтпеуге болмайды. Жаңа талаптарға сәйкес 2018 жылы банктер тоқсан сайын ҚР Ұлттық Банкіне киберинциденттер туралы мәліметтерді ұсынуға міндетті. Банктердегі ақпараттық қауіпсіздік қызметтері кәсіби дайындалған және жабдықталған, бұл кибершабуылдарды сәтті көрсетуге және ақпараттық қауіпсіздіктің жеткілікті деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Банктермен қатар бүгінгі таңда финтех-компаниялар қол жетімді болуы мүмкін деп мәлімдейді Р2Р-Кредиттеу, инвестициялау (краудфандинг), төлемдер, талдау саласындағы қызметтердеректерді шығару, Blockchain технологиясын қолдану және басқа бағыттар. Мәселен, бүгінде Қазақстанда 40 төлем ұйымы тіркелген, олар Ұлттық Банктің тиісті тізіліміне енгізілген. Оларға төлем терминалдары желісінің банктік емес операторлары, электрондық ақша жүйелерінің операторлары, процессингтік және клиенттердің мобильді/электрондық төлемдерін өңдейтін басқа да компаниялар жатады [2, б. 5].

Интернет-банкинг және мобильді банкинг АЖЖ цифрландырудың заманауи трендтері болып табылады. Бүгінде Қазақстанның барлық банктерінде қашықтан банкинг жүйесі бар. Мобильді банкинг қызметтерін банктердің 60%-ы (20 екінші деңгейлі банк) ұсынады, олар банктердің барлық клиенттік базасының 90%-ын қамтиды. Бүгінгі таңда мобильді және интернет-банкинг жүйелерінде шамамен 11 миллион пайдаланушы тіркелген, олардың үштен бірі (26%) операцияларды үнемі жүргізеді. Күн сайын халық цифрлық банкинг арқылы 6 миллиард теңге сомасына төлем карточкалары бойынша 400 мың операция жүргізеді. Заңды тұлғалардың қаржылық операцияларының шамамен 70%-ы қашықтан сервистер арқылы өтеді.

Мәселен, егер 2016 жылы цифр арқылы төлем карточкаларын пайдалана отырып, халық төлемдерінің өсуі-тегіс арналар 2,6 есе (400,1 миллиард теңгеге дейін) құрады, ал 2017 жылы мұндай төлемдер көлемі олар 3 еседен астам өсті (1,2 триллион теңгені құрады). 2018 жылдың бірінші жартыжылдығындағы көлем төлем карточкаларын пайдалана отырып, қашықтан арналар арқылы халықтың операциялары 1,2 триллион теңге сомасына 80,3 миллион операция деңгейіне жетіп, 2017 жылдың ұқсас кезеңінің көрсеткіштерінен 2 еседен астамға асып түсті.

Төлем карточкалары нарығы фи-дің неғұрлым серпінді дамып келе жатқан секторларының бірі болып табылады. Бөлшек сауда қызметтері секторында дәл қазіргі уақытта төлем карточкасы банктік өнімдерге қашықтан қол жеткізу және онлайн-төлемдер жүргізу кезінде негізгі сәйкестендіргіш болып табылады, сервис және сауда нүктелерінде төлем карточкаларын қолданудан басқа, халыққа бүгінгі күні Интернет және мобильді банкинг арқылы тұрақты төлемдер, тауарлар мен қызметтерді төлеу, картадан картаға жедел режимде аудару бойынша қызметтердің кең спектрі қол жетімді.

Пластикалық карталардың танымалдылығының өсуінде өсіп келе жатқан инфрақұрылымдық желі маңызды рөл атқарады, оларға қызмет көрсету. Бұл желі бүгінде 132 818 POS терминалын, 8 825 банкоматты, 684-ті қамтиды банк дүңгіршегі, 16 536 банк төлем терминалы. Реттеушінің мәліметтері бойынша, 83 221 кәсіпкер төлем карточкаларын пайдалана отырып, төлемдерді төлеуге 107 мың сауда орны. Айналымға 21 млн төлем карточкасы шығарылды-өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда олардың санының өсуі 27,1%-ды құрады.

Банктік қызмет көрсетудің кең желісі безннің дамуына қолайлы жағдай жасайды. 2017 жылы қазақстандық банктердің төлем карточкаларын пайдалану 13,8 трлн сомаға 467,5 млн транзакция жүргізілді (2016 жылмен салыстырғанда 41,2%-ға өсті).

2018 жылдың бірінші жартыжылдығында бұл көрсеткіш 8,7 трлн теңге сомаға 338,9 млн транзакцияны құрады (өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда өсім тиісінше 65,9 және 43,7%-ға) [3].

Қазір төлем карточкаларымен жасалатын барлық операциялардың жартысынан астамы қолма-қол ақшасыз төлемдер болып табылады-операциялардың жалпы санының 62%. Салыстыру үшін: 2016 жылы бұл көрсеткіш 36%-ды құрады. Сомасы бойынша төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшасыз төлемдердің үлесі 2018 жылдың бірінші жартыжылдығында 29% – ды құрады (2016 жылы көрсетілген көрсеткіш 16% деңгейінде болды). Жалпы, 2018 жылдың бірінші жартыжылдығында Қазақстандық банктердің төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшасыз төлемдер көлемі ана-мен салыстырғанда – 2017 жылдың қисынды кезеңі 2,5 трлн теңге сомасына 209,5 мың транзакция құрап, 2,2 еседен астамға өсті [3].

Осылайша, төлем карточкалары нарығының қолма-қол ақшасыз төлемдер саны мен көлемі сияқты маңызды көрсеткіштері бойынша айтарлықтай оң динамика байқалады. Қашықтан қызмет көрсету арналарының сегменті әсіресе белсенді өсуде. Сарапшылардың пікірінше, қолма-қол ақшасыз төлемдерді жүргізу үшін төлем карточкаларын қолданудың танымалдылығының өсуіне бірнеше факторлар ықпал етеді. Бірінші кезекте бұл цифрлық қаржы сервистерін дамыту. Интернет пен мобильді технологиялардың жаппай енуімен банктер қашықтан қызмет көрсету қызметтерін белсенді дамыта бастады. Бүгінде Интернет және мобильді банкинг арқылы барлық қажетті қызметтердің кең спектрі қол жетімді – тұрақты коммуналдық төлемдерді төлеу, несиелер, сақтандыру, депозиттерді ашу және басқару, мобильді шоттарды толықтыру, телефонияны, Интернетті төлеу, карточкалық аударымдар, Инвестициялар. Сонымен қатар, қашықтан арналар арқылы төлеу, әдетте, банк филиалдарына қарағанда бірнеше есе арзан, кейде тегін. Сонымен қатар, интернет-төлемдер электрондық коммерцияның үлкен сегментіне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Электрондық коммерциядан басқа, Қазақстан Үкіметі POS-терминалдарды орнату арқылы сауда және сервис кәсіпорындарының кең ауқымында қарточкалық төлемдерді міндетті түрде қабылдау үшін жағдай жасады. Қолма-қол ақшасыз төлемдерді дамытуда банктердің осы құралды қолма-қол ақшаны алу емес, дәл төлеу үшін қолдануды ынталандыруға бағытталған маркетингтік саясаты да маңызды рөл атқарады. Банктер бонустар төлейді, "кэшбекті" сатып алу сомасынан пайызбен қайтарады, сондай-ақ халықтың қолма-қол ақшасыз төлемдерін көтермелеуге бағытталған түрлі акциялар, лоттар өткізеді, клиенттермен ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізеді. Мысалы, бөлшек банкте Kaspi Bank көптеген төлемдер үшін бонустар алады Kaspi.kz. бұл бар клиенттерді ұстап қалуға және жаңа клиенттерді тартуға қосымша ынталандыру болып табылады.

Сондай-ақ төлем карточкаларының көмегімен жанасусыз төлемдер дамиды.

Қолма-қол ақшаның орнына пластикалық картаны қолданудың маңызды дәлелі қауіпсіздік мәселесі. Қолма-қол ақшаны жоғалту немесе ұрлау қаупі терлеу ықтималдығынан жоғары- егер карта ұстаушы банк ұсынған барлық қауіпсіздік талаптарын орындаса (мысалы, PIN-кодты картамен бірге сақтамаса), қарточкалық шоттағы ақшаны ри. Сонымен қатар, ақша айналымын қолма-қол ақшасыз салаға аудару экономиканы көбірек заңдастыруға, тауарлар мен қызметтердің көлеңкелі айналымын азайтуға, салық салынатын базаны ұлғайтуға ықпал етеді, бұл ел экономикасы мен бюджетінің жай-күйіне жағымды әсер етеді.

Қазақстанда қаржылық қызметтерді қашықтықтан алу, банктік және мемлекеттік сервистерде "қағазсыз" қызмет көрсетуге көшу, қызметтер деңгейін және олардың халық үшін қолжетімділігін сапалы арттыру үшін жағдайлар біртіндеп жасалуда. Банктік қызмет көрсетуді диджитализациялаудың арқасында төлемдер мен ақша аударымдары цифрлық дәуірдің талаптары бойынша жедел режимде жылдам әрі ыңғайлы тәсілмен жүргізілетін болады.

COVID-19: ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ АХУАЛЫ

Дюсембекова Сабина

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Жетекші: Ергали Д.Е.

COVID-19 пандемиясы мемлекеттік ресурстар үшін ауыр жүк пен денсаулық сақтау жүйесі үшін сынақ болды. Пандемия бүкіл әлемге тез таралды, барлық жерде ауру, өлім және экономикалық қызметтің бұзылуына әкелді. Бүкіл әлемде үкіметтер медициналық көмек көрсететін мекемелердің шамадан тыс жүктелуіне жол бермеу үшін шаралар қолданады және осы күйзеліске байланысты бизнес пен халықты қолдау шараларын жүргізеді. Дамушы елдер одан да қиын жағдайға тап болады, өйткені олардың денсаулық сақтау жүйесі пандемиямен күресуге дайын емес және олар экономикалық көмек көрсету ресурстардың тапшылығын сезінуде. Коронавирустың өршуі Дүниежүзілік пандемияға ұласып, жаһандық экономикалық белсенділік әлдеқайда төмендеді. Қазақстанның негізгі сауда серіктестерінің экономикалары COVID-19 пандемиясының әсерінен тез құлдырады.

Алдымен індет Қытайда күрт баяулауға әкелді, содан кейін ол Шығыс Азия мен Еуропаның көп бөлігіне таралды. Індеттің бүкіл әлемде, соның ішінде Америка Құрама Штаттары мен Латын Америкасында таралуы әлемдік экономика перспективаларының айтарлықтай нашарлауына әкелді. Қытайдағы сұраныстың әлсіреуі, кәсіпорындардың жаппай тоқтауы және карантин бүкіл әлемдегі экономиканың тоқтауына алып келді, бұл тауарлар мен басқа да өнімдерге сұранысты едәуір азайтты. Энергия мен металдардың әлемдік бағасы көпжылдық минимумға дейін төмендеді, содан кейін ішінара қалпына келді. Наурызда ОПЕК+(мұнай экспорттаушы елдер ұйымы (ағылш. The Organization of the Petroleum Exporting Countries қысқ. ОПЕК) серіктес елдер арасында өндіруді қысқарту бойынша келіспеушілік аясында мұнай бағасы 17 жылдық ең төменгі деңгейге-барреліне шамамен 25 долларға дейін төмендеді. Коронавирустың індеттен туындаған экономикалық құлдырауға мұнайға деген сұраныстың төмендеуі жатады, бұл қоймалардың шамадан тыс жүктелуіне әкелді. Әсіресе Қытайда, Өндірістік тауарларға сұраныстың төмендеуіне байланысты металдардың бағасы да төмендеді.

Қазақстан Үкіметі covid-19 таралуын тежеу және оның әсерін жұмсарту үшін жедел түрде батыл шаралар қабылдады. Билік шекараларды жауып, әуе қозғалысын тоқтатты және covid-19 таралуын болдырмау үшін басқа сапарларға шектеулер қойды. Содан кейін Үкімет екі айға созылған төтенше жағдай жариялады. Үкімет пандемиямен күрес жөніндегі үйлестірілген шараларды іске асыруға 125,2 млрд теңге (297 млн АҚШ доллары) бөлді. Денсаулық сақтау шараларынан басқа, Үкімет, орталық банк және жаңа қаржылық реттеу агенттігі халықты және кәсіпорындарды ілеспе экономикалық құлдыраудан қорғау шараларын жариялады. Үкімет ЖІӨ-нің 5,7% мөлшерінде "дағдарысқа қарсы" шаралар пакетін жариялады.

Бірақ бұған қарамастан, 01.01.2021 ж. жағдай бойынша тіркелген кәсіпорындар саны 467623 құрайды. 2020 жылы Қазақстан Республикасының аумағындағы ұйымдардың саны 21005-ке артты.

Ұйымдар саны бойынша экономиканың келесі салалары ең көп өсім көрсетті:

* Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу;

* Құрылыс;

* Өзге де қызмет түрлерін ұсыну.

2020 жылы Қазақстанда барлығы:

* жаңа кәсіпорындар-36286;

* таратылған ұйымдар-15281.

2020 жылы Қазақстан Республикасында дамудың басым бағыттары экономиканың мынадай салалары болды: тау-кен өндіру және өңдеу өнеркәсібі, сондай-ақ ауыл шаруашылығы саласы.

2020 жылы жоғарыда аталған салалардың ұйымдары нарығында мынадай өзгерістер болды:

* тау-кен өнеркәсібінде 481 компания тіркелген;

* өңдеу өнеркәсібінде 1612 кәсіпорын ашылды;

* ауыл шаруашылығы саласында 1675 ұйым өз қызметін бастады.

Тау-кен өндіру өнеркәсібіндегі ұйымдардың ең көп саны Алматы қаласында, Нұрсұлтан қаласында және Шығыс Қазақстан облысында-тиісінше 146, 93 және 45 компания ашылды. Өз қызметін тоқтатқан кәсіпорындар саны: Алматы – 19, Нұрсұлтан және Маңғыстау облысы – тиісінше 8-ден.

Өңдеу өнеркәсібі саласында компаниялардың ең көп саны Алматы, Нұрсұлтан, Шымкент қалаларында – тиісінше 457, 300, 136-да ашылды. Ал Алматыда 12 компания – 142, Астанада 68 компания, Павлодар облысында 59 кәсіпорын таратылды.

Ауыл шаруашылығы саласында кәсіпорындардың ең көп саны Алматы, Ақмола және Түркістан облыстарында ашылды-тиісінше 233, 206, 178 ұйым. Бұл ретте Түркістан облысында 157 ұйым, Ақмола және ШҚО – да 61 ұйым, ал Алматы облысында 46 компания таратылды.

Салалар бойынша:

- қысқа мерзімді экономикалық индикатор (ЖІӨ – нің 60%): -2,4% (-2,6% – осында және одан әрі 11 айда);

- өнеркәсіптік өндіріс көлемі: -0,7% (-0,8%);

- "тау-кен өндірісі": -3,7% (-3,4%);

- "өңдеудегі" өндіріс: +3,9% (+3,3%);

- ауыл шаруашылығындағы өнім шығару: +5,6% (+5,3%);

- құрылыс қызметтерінің көлемі: +11,2% (+12,1%);

- Көлік және қоймалау саласындағы шығарылым көлемі: -17,2% (-17,1%);

- жүк айналымы: -3,4% (-3,9%);

- жолаушылар айналымы: -63,3% (-62,0%);

- байланыс саласындағы шығарылым: +8,6% (+8,4%);

- сауда: -7,3% (-9,7%);

- бөлшек сауда: -4,1% (-5,0%);

- көтерме сауда: -7,4% (-9,2%).

Сыртқы сауда (жыл басынан 11 ай ішінде):

- сыртқы сауда айналымы: -12,9% (-13,2% – осында және одан әрі 10 айда);

- тауарлар экспорты: -18,2% (-18,6%);

- тауарлар импорты: -5,0% (-5,2%).

Заңды тұлғалар саны (жыл басынан бастап 12 ай ішінде): +3% (+3,4% – 11 ай үшін).

Негізгі капиталға инвестициялар және халықтың табысы:

- 12 айда негізгі капиталға инвестициялар: -3,4% (-3,9% – 11 айда);

- қараша айындағы жан басына шаққандағы орташа номиналды кірістер: 113 433 теңге (қазан айына 109 177 теңге);

- олардың номиналды өсімі өткен жылдың тиісті айымен салыстырғанда: 2,1% (-1,8%);

- өткен жылдың сәйкес айымен салыстырғанда олардың нақты өсімі: -4,8% (-8,3%);

- бір жұмыскердің желтоқсан айындағы орташа айлық жалақысы: 220 848 теңге (қараша айында 211 033 теңге).

Дағдарыстар келіп, кетеді, бірақ проблемалар қалады. Қазіргі уақытта болашаққа оптимистік көзқарас бар. Ол өткен жетістіктерге негізделген. Бірақ, егер жинақталған ресурстарды орынды пайдаланса, Қазақстан құра алатын жарқын болашаққа көз жүгіртудің маңызды қажеттілігі бар.

ARDUINO МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ПРОГРАММА ДЛЯ СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОНИКИ И РОБОТОТЕХНИКИ

Галеев А.

Колледж КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Харасова М.М.

Arduino многофункциональная программа, которая предназначена создания проектов в области электроники и робототехники. Программная часть состоит из бесплатной программной оболочки (IDE) для написания программ, компиляции и программирования аппаратуры. Аппаратная часть состоит из набора собранных печатных плат, которые готовыми продаются официальным производителем.

Робототехника наиболее распространена в медицине, так как электронные платы Arduino которые предназначены для обработки информации, не только показывают точные данные, но и повышают эффективность при тестовых диагностик и процедур в хирургии. Эти примеры показывают, насколько тесно связаны платы Arduino и робототехника. Хотя такие платы можно использовать в проектах, не имеющих никакого отношения к робототехнике, нельзя отрицать, что значительная часть проектов в этой области получает огромную пользу от функциональности плат Arduino.

Актуальность: В настоящее время при создании сложных цифровых устройств в области робототехники и многофункциональной программы Arduino, можно создавать и управлять абсолютно разными проектами: датчик движения, датчик температуры, систему «умный дом» или создать Wi-Fi лампу из Led матрицы.

Тема нашей работы: «Arduino многофункциональная программа для создания электроники и робототехники».

Цель: Изучить влияние языка программирования Arduino как универсальную программу для создания электроники и робототехники.

Задачи:

- Определить сферу применение Arduino в жизни человека;
- Обосновать актуальность данного вопроса для современного человека;
- Определить способы создание программ на Arduino;
- Создание WIFI лампы из LED матрицы.

Объект исследования: язык программирования Arduino как многофункциональная программа для создания электроники и робототехники.

Предмет исследования: WIFI лампа из LED матрицы.

Методика проведения исследования:

Программа пишется в бесплатной оболочке Arduino IDE. Программная оболочка Arduino IDE содержит: препроцессор, менеджер проектов, текстовый редактор, компилятор и инструменты, которые предназначены для загрузки и обработки скетч-программы в микроконтроллер. В работе при создании нашего проекта так же был использован комплект библиотеки программы Arduino (по лицензии LGPL) [4].

Программы, написанная на Arduino, называется скетч и сохраняется в виде файла с расширением «*.ino». При выполнении проекта мы использовали кабель стандарта USB, который подключается к электронной плате Arduino и к нашему компьютеру. После, когда мы подключили данную плату к компьютеру, загорелся зеленый светодиод питания PWR. При этом проверили драйвера через Диспетчер устройств, который находится во вкладке «Оборудование» на панели Свойства системы, далее находим плата Arduino в разделе «USB Serial Port». Запускаем программу Arduino и под пунктом в меню Tools > Board menu выбираем нашу плату Arduino. При нажатии кнопки «Upload» в среде разработки, будет видно на электронной плате мигание светодиодов RX и TX. В результате правильной загрузки появиться в строке состояния информация «Загрузка выполнена» и через пару секунд светодиод вывода 13 (L) будет мигать уже оранжевым цветом. В итоге проделанной работы получилась WIFI лампа из LED матрицы.

Результаты исследования:

Изучив литературу и интернет ресурсы, мы решили попробовать создать WIFI лампа из LED матрицы. Компоненты, которые мы использовали при создании WIFI лампы из LED матрицы: Led матрица 16x16; Сенсорная кнопка; Wi-Fi модуль esp8266; Питание на 5v 3A; Программная часть.

Мы проделали огромную работу при написании программы на Ардуино, в результате получилось WIFI лампа из LED матрицы. Для прошивки платы использовали программу FLprog, которая упрощает написание кода. С помощью этой программы можно запрограммировать контроллер, не зная текстовых языков программирования, а выглядит это как рисование электронной или электрической схемы.

Выводы и рекомендации:

Arduino это универсальная программа, с помощью которой можно сделать от лампы до робота. Легкая и удобная в использовании, проста в понимании. Идеально подходит для начинающих в этой сфере деятельности. По итогам исследовательской работы можно сказать, что мы выполнили все поставленные задачи. В результате работы мы создали WIFI лампа из LED матрицы. Подводя итоги можно с уверенностью сказать, что огромное влияние языка программирования Arduino обеспечивает процесс создания проектов в области электроники и робототехники. Мне кажется, что полученные навыки по программированию на Arduino и робототехнике обязательно пригодятся в жизни. Можно не только изобретать WIFI лампа из LED матрицы, но и использовать подручные материалы для создания действующих моделей.

Список литературы

1. Arduino для начинающих волшебников. М Банци/ М: – Рид Групп, 2012г.128стр.
2. Ардуино Блокнот программиста – В. Эванс/ 2017г, 40стр.
3. Электроника для начинающих. Чарльз Платт (2-е изд.) / БХВ-Петербург ,2017г. 416 стр.
4. Интернет –ресурсы:
<http://arduino.ru/>,
<https://ru.wikipedia.org/wiki/Arduino>
<https://flprog.ru/>

МОЛОДЕЖЬ В БИЗНЕСЕ

Бурова Ульяна

*Колледж Международного Сервиса и Менеджмента
Научные руководители: Губанова Н.Р., Байкулова Р.М.,*

*Вся жизнь – управление рисками,
а не исключение рисков.
Уолтер Ристон*

В 21 веке каждый молодой человек мечтает о своем бизнесе, а многие воплощают это в жизнь. Одним из таких является Алимжан Калдияров генеральный директор Omega International holding его слова «Учись, когда другие спят; работай, пока другие отдыхают; предпринимай меры, пока другие думают» заряжают позитивом и надеждой, а его личный опыт дает надежду что если постараться можно добиться любых высот. Молодежь и бизнес – эти два понятия неразрывно связаны. Новое поколение создает инновационные технологии, занимаются социальным предпринимательством, запускают международные стартапы, выводят искусство и шоу-бизнес Казахстана на новый уровень. И при этом государство дает им огромную поддержку. К примеру, в Семее организовали проект «По развитию предпринимательского и инновационного потенциала молодежи». Благодаря этому проекту, каждый молодой человек может изучить основы бизнеса. На этих семинарах молодые бизнесмены рассказывают сверстникам, как правильно и важно найти свою бизнес идею, как правильно составить бизнес-план и просчитать его, как выяснить вкусы людей благодаря маркетинговому исследованию перед тем, как начать свое дело. При этом дают и практические знания: как зарегистрировать предприятие, как вести налоговую отчетность. Все эти Семинары проходили в Усть-Каменогорске, Риддере и еще в десяти крупных поселках

Восточно-Казахстанской области. Благодаря этим семинарам многие молодые люди в Семее уже открыли свое ИП.

В современном мире очень многое зависит от воспитания и примера, который нам дают в детстве. Это доказывает книга, а точнее бестселлер «богатый папа, бедный папа». Эта книга была опубликована в 1997 году и до сих пор актуальна, в ней много ответов для молодежи про то, как надо открывать свой бизнес. В этой книге говорится о мальчике, которого воспитывают два отца, и каждый из них по своему успешный. Один ученый, а другой бизнесмен. Но мальчик с детства задумывается, почему один отец богат, а другой нет. Поэтому он обращается ко второму отцу и этот отец соглашается их учить. С детства он им объяснил 5 основных причин, мешающих людям создавать большие денежные потоки: страх, лень, неверие в свои силы, плохие привычки, высокомерие.

Автор книги пытается донести до читателя, что вокруг нас море возможностей и что нам надо не бояться идти обдуманый риск. И что некоторые люди воспринимают больше боль от потери денег, чем радость от богатства, и что этот страх потерь разграничивает бедных от богатых. В книге говорится, что если вы видите, что ваша работа не приносит вам ни удовольствия, ни хороших денег, то не надо опасаться принять решение уйти и заняться чем-то совершенно новым. «Смена перспективной работы может быть неоправданной с точки зрения материальной выгоды, но в итоге навыки, которые вы получите, принесут вам намного больше денег». В конце концов, в нашем мире наверх выбираются не умные, а отважные.

Молодежь в 21 является наиболее значимым звеном в предпринимательской среде. Ведь именно сегодняшняя молодежь, молодежное предпринимательство будут определять облик нашей страны уже через 10 лет, от развития сегодняшнего молодежного бизнеса будут зависеть темпы экономического роста и развития нашей страны завтра.

Таким образом, на сегодняшний день молодёжное предпринимательство является одним из приоритетных направлений развития малого бизнеса в Казахстане.

ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУДЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН МӘНІ

Даниярова Талшын

Халықаралық сервис және менеджмент колледжі

Ғылыми жетекшісі: Демеуова Айгүль Медешевна

Ұйымды сәтті басқарудың және қазіргі жағдайда тиімді қызметті қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі-басшылыққа ұйымды талдай білу және оның қаржылық жағдайын нақты бағалау қажеттілігі. Ұйымның қаржылық жағдайын талдау мәселелерін қарастырмас бұрын, "талдау" және "қаржылық жағдай" деген не екенін анықтау керек.

Талдау термині – грек тілінен шыққан және "ыдырау" дегенді білдіреді. Бұл зерттелген жүйенің құрамдас бөліктерін, элементтерін зерттеуге негізделген құбылыстар мен процестерді ғылыми зерттеу әдісі. Талдау дегеніміз – құбылысты, затты олардың ішкі мәнін зерттеу үшін элементтерге бөлу. Ол кешенді болуға, өндірістің экономикалық және техникалық тараптарын зерделеуді көздеуге тиіс. Экономикалық объектілерді және олардағы процестерді болжау, жоспарлау, басқарудың бастапқы нүктесі ретінде қызмет етеді.

Қаржылық жағдайды талдаудың негізгі міндеттері: Бастапқы қаржылық жағдайды және оның одан әрі даму динамикасын дұрыс бағалау, ол келесі кезеңдерден тұрады:

1. Қаржы – экономикалық жағдайды сәйкестендіру;
2. Кеңістік – уақыт бөлінісіндегі қаржы – экономикалық жай-күйдің өзгерістерін анықтау;
3. Қаржы – экономикалық жағдайдың өзгеруіне әкелетін негізгі факторларды анықтау.

Қаржылық жағдайдың сапасы, кезең ішінде оның жақсару немесе нашарлау себептерін зерттеу, ұйымның қаржылық тұрақтылығы мен төлем қабілеттілігін арттыру бойынша ұсыныстар дайындау ретінде анықталады. Қаржылық жағдайды талдау қаржылық шешімдер қабылдау үшін қажетті іргелі ақпараттық база болып табылады.

Әдебиеттерде қаржылық жағдай ұғымын авторлар әр түрлі түсіндіреді. Профессор А. Д. Шеремет былай деп жазады: "ұйымның қаржылық жағдайы қаражаттың құрамы мен орналасуымен, олардың көздерінің құрылымымен, капитал айналымының жылдамдығымен, ұйымның өз міндеттемелерін уақытында және толық көлемде өтеу қабілетімен сипатталады".

Профессор Шеремет А. Д. және профессор Сайфулин Р.С. ұйымның қаржылық жағдайын бағалау кезінде теория мен практикада қолданылатын көрсеткіштердің төрт деңгейін көрсетеді :

- Теңгерімнің өтімділігі;
- Төлем қабілеттілігі;
- Қаржылық тұрақтылық;
- Рентабельділігі.

Ұйымның қаржылық жағдайы оның қаржылық ресурстарының болуын, орналасуын және пайдаланылуын көрсететін көрсеткіштер жиынтығын білдіреді. Ол бәсекеге қабілеттілікті, іскерлік ынтымақтастықтағы әлеуетті анықтайды, ұйымның өзі мен оның серіктестерінің қаржылық және өндірістік қатынастардағы экономикалық мүдделеріне қаншалықты кепілдік берілгенін бағалайды.

Селезнева Н.Н. және Ионова А.Ф. ұйымның қаржылық жағдайы туралы түсінік оның көздерін ұйымдастыру қаражатының қатынасы, яғни оның активтері мен міндеттемелерінің құрылымы арқылы анықталатынын атап өтті".

В. В. Ковалев қаржылық жағдай есепті кезеңде қол жеткізілген қаржылық нәтижелер негізінде анықталады және актив пен баланстың жеке баптарында және олардың арасындағы арақатынаста көрінеді деп жазады. Автордың пікірінше, қаржылық жағдайға терең талдау жүргізудің мақсаты – ұйымның мүлтік және қаржылық жағдайын, оның талданып отырған кезеңдегі қызметінің нәтижелерін сипаттау, сондай-ақ оның қаржылық даму стратегиясын анықтау.

Терминологиядағы және ұйымның қаржылық жағдайының мәнін анықтаудағы кейбір айырмашылықтарға қарамастан, барлық авторлар "қаржылық жағдай – бұл ұйымның қаржылық ресурстарының болуын, орналасуын және пайдаланылуын көрсететін көрсеткіштер жүйесімен сипатталатын ұғым, оның қаржылық бәсекеге қабілеттілігінің, төлем қабілеттілігінің және міндеттемелердің орындалуының сипаттамасы деп айтуға болады".

Кәсіпорынның экономикалық қызметін талдау кең мағынада бухгалтерлік есептің ажырамас бөлігі болып табылады. Қаржылық және басқарушылық талдау Аналитикалық процедуралар мен бағалаудың қайнар көзі болып табылатын есеп берудің қандай түріне байланысты ерекшеленеді

Ұйымның қаржылық жағдайын анықтау үшін объективті қаржылық талдау қажет, оның нәтижелері ұйымның қаржылық жағдайын сипаттайды.

Қаржылық жағдайды талдау – бұл белгілі бір ұйымның қандай күйде екенін, оның қызметі қаншалықты тиімді, өзі шығаратын өнімдер бәсекеге қабілетті, ұқсас өндіріс нарығында қаншалықты белсенді екенін анықтауға мүмкіндік беретін тиімді әдістердің бірі. Алдыңғы кезеңдердің жағдайына әсер ететін және ағымдағы және одан әрі жағдайға, экономикалық жағдайға әсер ететін ұйымның әлсіз жақтарын анықтауға көмектеседі және қолда бар ресурстарды басқарудың ең күрделі мәселелерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл ұйым қызметінің дамуының негізгі тенденциясын, оның қаншалықты сәтті немесе керісінше сәтсіз әрекет ететінін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, талдау қызметтің негізгі көрсеткіштерін салыстыруға мүмкіндік береді, бұл жаппай бақылау емес, негізгі индикаторларды әдейі таңдау, оларды салыстыру белгілі бір және болашақ кезеңдердегі үрдіс пен қаржылық жағдайды анықтауға мүмкіндік береді.

Қаржылық талдау деректері ықтимал қаржылық нәтижелерді болжау үшін қолданылады. Қаржылық талдау-бұл әдетте ұйымның өткенін, ағымдағы және болашақ қаржылық жағдайын бағалайтын процесс. Қаржылық жағдайды талдау үшін ақпараттық қамтамасыз етудің негізі барлық салалар мен меншік нысандарын ұйымдастыру үшін бірыңғай болып табылатын қаржылық есептілік болуы тиіс. Талдау ұйымның қаржылық жағдайын уақтылы анықтап, бағалауы, қаржылық қызметтегі анықталған кемшіліктерді жоюы және оны жақсартуға бағытталған жұмысты үнемі жүргізуі керек. Ұйымның қаржылық жағдайының объективті және нақты көрінісін, оның пайдасы мен шығындарын, активтер мен міндеттемелер құрылымындағы өзгерістерді, дебиторлармен және кредиторлармен есеп айырысуды қамтамасыз ететін ең ақпараттылықты, көрсеткіштерді қарастыру. Бұл жағдайда, әдетте, бізді ұйымның ағымдағы қаржылық жағдайы ғана емес, сонымен бірге жақын немесе болашақ перспективасы да қызықтырады, яғни. қаржылық жағдайдың күтілетін көрсеткіштері. Қаржылық жағдайды талдаудың мақсаты қаржылық қызметтің кемшіліктерін уақтылы анықтау және жою және ұйымның қаржылық жағдайын және оның төлем қабілеттілігін жақсарту үшін ресурстарды табу болып табылады. Қаржылық жағдайды талдаудың негізгі функциялары:

- ұйымның қаржылық жағдайын уақтылы және объективті бағалау, оның "ауырсыну нүктелерін" анықтау және олардың пайда болу себептерін зерттеу;
- қол жеткізілген жағдайдың себептерін анықтау;
- қабылданатын басқарушылық шешімдерді әзірлеу және дәлелдеу.

Жоғарыда айтылғандай, қаржылық жағдайды кешенді талдау ұйымның қаржылық есептілігін талдауға негізделген. Қаржы – шаруашылық қызметті талдау үшін ақпарат көздері жедел және бухгалтерлік есеп деректері болып табылады. Қаржылық жағдайды мұқият және терең талдау негізінде ұйымның қызметін объективті бағалауға, шешім қабылдау үшін нақты ұсыныстар мен ұйымды нығайту шараларын жасауға болады. Қаржылық талдаудың екі түрі бар: ішкі және сыртқы.

Ішкі талдауды ұйым қызметкерлері жүргізеді. Ішкі қаржылық талдау жүргізу кезінде қаржылық (бухгалтерлік) есептілік деректерімен қатар кәсіпорынның бухгалтерлік есеп тіркелімдерінде қамтылған ақпарат та пайдаланылады. Ішкі талдау нәтижелері қаржылық жағдайды жоспарлау, бақылау және болжау үшін қолданылады. Оның мақсаты-қаражаттың жүйелі түрде түсуін белгілеу және ұйымның үздіксіз жұмыс істеуін, максималды пайда алуды және банкроттықты болдырмауды қамтамасыз ету үшін меншікті және қарыз қаражатын орналастыру. Талдау нәтижелері ішкі пайдаланушыларға әртүрлі экономикалық шешімдер қабылдау үшін бастапқы ақпарат ретінде қажет. Ішкі басқарушылық талдау жүйесінде басқарушылық және өндірістік есеп деректерін тарту арқылы қаржылық жағдайды талдауды тереңдету мүмкіндігі бар.

Тек қаржылық есептілікті ақпарат көзі ретінде пайдаланатын қаржылық талдау сыртқы қаржылық талдау деп аталады. Сыртқы талдауды ұйым үшін бөгде адамдар (аудиторлар, инвесторлар, материалдық және қаржы ресурстарын жеткізушілер, жарияланатын есептілік негізінде бақылаушы органдар) болып табылатын талдаушылар жүргізеді. Оның мақсаты-максималды кірісті қамтамасыз ету және жоғалту қаупін болдырмау үшін тиімді инвестиция салу мүмкіндігін белгілеу болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың бәрін талдағаннан кейін, ұйымның қаржылық жағдайын талдау ұйымның қызметін, жұмыс процесін бағалаудың бір түрі деп айта аламыз. Қолда бар барлық ресурстарды өзінің әдеттегі қызметін жүзеге асыру үшін пайдаланған жағдайда, бірақ жақсы нәтижелерге қол жеткізу мақсатында оларды өткен кезеңдердің талдау нәтижелерімен салыстыруға мүмкіндік туады. Сонымен қатар, бұрын ескерілмеген барлық факторларды ескере отырып түпкілікті нәтижеге, оңтайлы шешім таңдау мен іске асыруға әсер етуі мүмкін.

СЕКЦИЯ 10

**ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУДІҢ ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ:
ТӘЖІРИБЕСІ, МӘСЕЛЕЛЕРІ, БОЛАШАҒЫ
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ:
ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ**

КӨП ТІЛ БІЛГЕН КӨПТІ ІЛЕР

Кенжебек Айсұлу

*ҚазБСҚА жанындағы «Сәулет және құрылыс» колледжі
Ғылыми жетекші: Қарыбаева Г.А.*

Қазіргі қоғамымызды даму сатысын жаһандануға түбегейлі бет бұрған, әлемдік аренадағы өзара экономикалық, қоғамдық-саяси, әлеуметтік қатынастармен қатар ұлттаралық, мәдениетаралық қатынастар аясын кеңейткен, нығайған қоғам деп сипаттаймыз. Демократиялық процестер, экономикалық жетістіктер және шет елдермен мәдениетаралық қарым-қатынасы дамыған қоғамда шетел тілін оқытудың басты мақсаттарының бірі-мәдениетаралық қарым-қатынасқа қабілетті, білімді де, мәдениетті мамандар даярлау болып табылады.

Тіл – достықтың тірегі және әлемдегі халықтарды бір-біріне жақындатып, қарым-қатынас жасауға мүмкіншілік беретін бірден-бір құрал болып табылады. Көптілділік саясат тілдер мен мәдениеттер байланысының нәтижесі ретінде қазіргі заманда орын алып отырған дамытушы құбылыс болып бағаланады. Көптілділікті Қазақстан жағдайындағы «Үштұғырлы тіл» ұлттық мәдени жоба қазіргі таңда қоғамымызда келісімді бекіте түсудің алғышарты болып табылады. Тереңнен ой қозғап, алыстағыны болжайтын ата-бабаларымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі ғылым біл», – деген дана сөзінің бүгінгі күні маңыздылығы артып, нығайғанына көзіміз жетіп отыр. Яғни кез келген өркениетті қоғамда тіл – адамзаттың баға жетпес құндылығы, байлығы екендігін көрсетеді. «Тегінде адам баласы ақыл, білім, ар, мінез қасиеттерімен озады», деп ұлы Абай ағамыз айтқандай, бұл сөз қай заманда да өз мәнін жоймайды. Міне, сондықтан болар, білім беру жүйесін дамыту, әсіресе көптілді оқыту республикамызда қазіргі таңда өзекті мәселе болып саналады.

Көптілді білім алу дүние жүзінде болып жатқан оңтайлы өзгерістерге бейімделгіш лингвистикалық біліктілігі жоғары дамыған, бәсекеге қабілетті жастардың қалыптасуына септігін тигізетін тұжырымдамалық тұрғыдан болашақ маманның жаңа үлгісін құруды талап етеді. Яғни, жастарымыз осы көптілділіктің аясында әлемнің түпкір-түпкіріндегі тұлғаларымен емін-еркін қарым-қатынасқа түсіп, өздеріне қажетті ақпаратты сол мемлекеттің тілінде оқып, олардың озық технологиясын қолдана алады.

Көп тіл білу – біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады. Еліміз өзге мемлекеттермен қарым-қатынасын арттырып отырған шақта ағылшын тілін емін-еркін меңгерген, келешекте білімін әртүрлі саладағы қарым-қатынас жағдайында пайдалана алатын мамандарды дайындау – қазіргі таңдағы республикамыздағы оқу орындарының негізгі міндеті болып табылады.

Енді осы мақала барысында көптілділік, қостілділік теориялары бойынша жасалынған зерттеулерге тоқталып өтейік. Көптілділікті дамытудың жолдарын айқындап көрейік. Қостілділік (билингвизм-лат. *bilinguisim* – *bi*- екі рет + *lingua* – тіл) лингвистикалық білімнің тәуелсіз бағыты ретінде XIX ғасырдың (1885-1890 жж.) соңында зерттеле бастады, ал XX ғасырдың (1953 ж. бастап) ортасынан бастап педагогикалық зерттеулердің нысанына айнала бастады. Арнайы әдебиеттерде «қостілділік» түсінігі екі түрлі аспектіге ие екендігі айтылады: психологиялық және әлеуметтік. Қостілділік әрбір жеке адамды психологиялық аспект ретінде сипаттауы мүмкін немесе топтық немесе бұқаралық қостілділік әлеуметтік аспект ретінде қаралуы мүмкін. Қостілділік өзінің тар мағанасында – екі тілді бірдей деңгейде меңгеру, кең мағынасында – екінші тілде салыстырмалы түрде меңгеру, оны сөйлесуші сөйлесудің белгілі бір салаларында пайдалана алуы деген мағананы білдіреді. Билингвизм жағдайында қостілділік аспектісінде сөйлесушінің ана тілі бірінші тіл ретінде алынады да, ал екінші тіл ретінде жеке тұлғаның ана тіліне жатпайтын тіл алынады. Ұлттық және шетелдік ғылыми әдебиеттерде педагогикалық мәселе ретінде қостілділік тар және кең мағынада қолданылады. Тар мағынада қостілділік екі тілді ана тілі мен екінші тілді меңгеру ретінде қолданылады, бұл жағдайда екінші тілді меңгеру кезінде бірінші, яғни тұлғаның ана тілі екінші тілді меңгеруіне барынша жақындатылады. Бұл жағдайда тұлға бір әлеуметтік қоғамдастық аясында екі тілді де белсене қолдана алады. «Көптілділік» термині (ағылшын тілінде – *multilingualism*, неміс тілінде – *Mehrsprachigkeit*) дегеніміз қоғамда әртүрлі тілдердің таралуы, жеке тұлғалардың бірнеше тілдердің көмегімен сөйлесу мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Және де көптілділік арқасында тілдік тұлға басқа мәдениет өкілімен мәдениаралық қарым-қатынасқа емін-еркін түсе алады.

Қазақстанда көп тілді меңгеру – бүгінгі күннің көкейтесті мәселесіне айналып отыр. Тіл тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сондай-ақ, еларалық мәдениет, тарих, білім-ғылымнан хабар беретін үлкен достық көпіріне айналып отыр. Қазақстандық білім жүйесі әлемдік деңгейге көтеріліп, халықаралық

стандартқа сай қимыл жасай отырып, төрткүл дүние төрінен табылайық десек, жастарымыз әлем тілдірін меңгеріп, жаңаша көзқарас қалыптастырар кездері келді.

Шет тілін жылдам меңгеруге көл-көсір көмегін тигізетін қазақша-шетелше, шетелше-қазақша тілашар мен тілдескіштер республикамызда көптеп шығарылуда. Шет тілін үйренуде техникалық құралдардың маңызы зор. Интернет желісінде шет тілін үйренуге арналған өте көптеген мүмкіндіктер бар. Шет тілін тез үйренудің тағы бір оңтайлы жолы, қаламызда сол мемлекеттің мәдениеті мен тарихына арналған деректерден толыққанды мағлұмат беретін орталықтар да көптеп ашылуда.

Қорыта айтқанда, ұлы көштен қалмаудың бірден-бір жолы көптілді меңгеру болып табылады. Тіл арқылы өсіп келе жатқан ұрпағымызды әмбебап, жаһандық құндылықтарға қосып, әлемдік кеңістік пен көршілес мемлекеттердің мәдениет өкілдерімен қарым-қатынас жасай алатын көптілділікті меңгерген тұлға ретінде дайындау қазіргі кездің негізгі міндеті болып табылады. Заман талабына сай болашақ ұрпағымыз басты ұлттық құндылық ретінде ана тілін қастерлейтін, өзге халықтың тілдерін еркін меңгерген ұрпақ болып қалыптасуына сеніміміз мол. Жалпы азаматтық құндылықтарды бойына сіңірген дара тұлға ретінде жас ұрпақтың дамуына ықпал ете отырып, мемлекетіміз өркениеті дамыған ел ретінде әлемдік аренада өзінің нық орнын алатына кәміл сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауы-Егемен Қазақстан, 15.12.2012.
2. Государственная программа развития образования РК на 2011 – 20120 годы (утверждена Указом Президента Республики Казахстана от 7 декабря 2010 года № 1118).
3. Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы, 2010.

PROBLEMS IN TRANSLATION

Abykhanov Bagdaulet

Al-Farabi Kazakh National University college

Thesis adviser: Gabdusheva S. K.

First of all, let's say some words about translation, what is translation? This word has a few meanings. According to the Andrey Venediktovich Fyodorov, translation is to transfer a speech in oral or written form with the means of another language. According to O.S. Akhmanova, translation is to transfer information within the speech with the means of another language. The third meaning says that translation is to find some expressions in another language that will make the speech in the target language more precise and adequate. From all these meanings, I can say that the translation is to find right lexical units (words) in another language, keeping the information in the source language adequate.

As the main problem of translation, I consider the cognitive knowledge, lack of background knowledge, tunnel – vision. No doubt, problems of translation can be of any type, they can be grammatical, lexical and etc. By lexical problems, I mean the word choice, translation of phraseological units, false friends, translation of terms, neologisms and slang. These are all considerable problems that occur in any type of translation. By grammatical issues, I mean the translation of tense, articles, particular punctuation and etc. These points are also very important during the process of translation, because the material needs to be accurate and grammatically correct. But, the source of these problems, the reason why these problems occur during the process of translation is tunnel – vision. Students who study to be a translator don't have enough background knowledge despite the fact that all information is in our hands in this technological developed century. They know the language, they study it every day, there is no doubt about that, but they don't know enough about the culture of their target language. Here I want to quote the words of a translator Rurik Miniar – Beloruchev, – “One culture is not enough for a translator”. Because the language and culture are tightly connected. It is crucial for a translator to know the culture and have a great deal of background knowledge. And I'm not even talking about the behavior here, for instance, conference interpreters travel to many parts of the world, when they go to a particular country, they need to behave according to the set manners in the culture of the country. Translators need to be cognizant about the situations around the world as well to compare the particular situation and not to say something wrong during the process of translation. Indeed, there is realia of planet-scale that every person who received secondary education is to know, also national realia which every person who works with a language should know.

Translators work in different fields and the importance of the background knowledge lies here. When they translate in particular field, they receive words, terms, realia in that particular field. They need to have general or even professional knowledge in particular field to be able to translate oral or written material.

For us, translators, comprehension of material in the source language is essential. It involves not only knowing the grammar and lexical systems of the source language, but, also, knowledge of cognitive models of organizing information, which the representatives of the linguistic and cultural community possess. In other words, the translator must think in these languages and transfer their cognitive models appropriately.

List of reference

1. Z. Proshina “Theory of translation”, 2008.
2. Rurik Miniar – Beloruchev “How to become a translator?”, 1999
3. V. N. Komissarov “Modern translation and interpretation studies”, 2011.

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫСЫМДАҒЫ ВЕРБАЛДЫ ЕМЕС ҚҰРАЛДАРДЫҢ ОРНЫ

Азмуханова А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекші: Алимova P.T.

Қатынасу, тілдесу (communication) – бір не бірнеше адамның белгілі бір ақпаратты түсініп, сол жайлы ой алмасу, пікір алысу, талқылау әрекеті деп түсінеміз. Сөйлеу арқылы адамдар өзара бірі бірімен еркін түрде қарым қатынас жасай отырып бір түсіністікке келеді. Тіл өзінің қатысымдық қызметін орындай отырып, әр тұлғаның әлеуметтік дәрежесін арттырып көтеруге көп әсерін тигізеді. Сонымен бірге белгілі бір қоғамның мүшелерін қатысым арқылы бір біріне байланыстырып, берік қоғам ретінде қалыптастыруға зор ықпал етеді.

Мәдениетаралық қатысым – әр түрлі ұлт өкілдерінің жеке тұлға ретіндегі тілдік және мәдени айырмашылықтарының толық және жан-жақты көрінетін тұсы. Мұндай әр түрлі ұлт өкілдері қатысқан мәдениеттер тоғысында әр адам жеке тұлға, сол қоғамның белді мүшесі немесе белгілі бір ұлттық мәдениет өкілі әрі осы әрекеттің бір субъектісі ретінде сахнаға шығады.

Әр адамның бойында жоғарыда көрсетілген тілдік және мәдени айырмашылықтар мәдениетаралық қатысым деңгейіндегі әрекетте байқалады. Қарым қатынастың вербалды емес құралдары әр мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табылады. Тіл білімі және мәдениетаралық саладағы мамандардың пікірі бойынша қарым-қатынас, сөйлеу – адамға ғана тән негізгі байланыс, бірақ сонымен бірге біз ақпаратты жеткізуде көптеген вербалды емес құралдарды қолданамыз, мысалы, қимылдар, мимика, қалыптар. Ақпаратты берудің вербалды емес құралдарының функцияларына төмендегілер кіреді: ауызша хабарламаларды қосу сияқты ерекшеліктер (соның ішінде қайталау және күшейту); ауызша хабарламаларды теріске шығару; ауызша хабарламаларды өзгерту; сөйлесуді реттеу.

Қарым қатынас жасау барысында қолданылатын вербалды емес құралдар хабарламаларды толықтыруға көмектеседі, сөзге мәнерлілік, мазмұндылық келтіреді. Егер хабарлама айтылған құралдар арқылы қайталанса, ақпаратты жақсы және анық есте сақтауға болады. Мысалы, бір-бірімен амандасқанда адамдар бірін-бірінің қолын ұстайды, белгілі бір сезімін білдіруде жымып, күлімдеген түрін білдіреді, сөйлеу сәттерін тиімді және нәтижелі жасауға әкеп соғады.

Вербальды емес қатысымның анықтамасына жүгінсек, бұл жазбаша немесе ауызша сөздерін қолданбай ақпаратты қарым қатынас серіктестігіне жіберу немесе қабылдау үдерісі болады. А. Мейерабианың, вербальдық қарым-қатынасты зерттеушілерінің бірі, теориясы бойынша өзара әрекет үдерісіндегі хабардың тек 93% вербальды емес жолдармен жеткізіледі. Оның ішінен 55 % – мимика, дене – тұрғылары мен қимыл-қозғалыстары, ал 38% дауыстың интонациясымен, тембрі мен дауыстың жоғарлығымен көрсетіледі. Көбінесе, қатысым үдерісінде тек 7% вербалдық құралдары арқылы хабарламар береді.

Қарым-қатынастың невербалды емес бөлігі тұлғааралық және мәдениетаралық қатысымның маңызды компоненті болып табылады, себебі әр адам әртүрлі сенсорлық жүйелерді қатыса отырып тиімді ақпарат алмасуына үлкен мүмкіндік береді.

Вербалды емес құралдардың мәні мен маңыздылығы әр түрлі елдерде және әлеуметтік топтарда әр жақтарымен ерекшеленеді.

ТІЛДІҢ ТІРЕГІ – ӨЗІМІЗ

Ақылхан Аялай

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекшісі: Әсембаева А.Ш.

*Ана тілің – арың бұл,
Ұятың боп тұр бетте.
Өзге тілдің бәрін біл
Өз тіліңді құрметте! –*

деп ақын Қадыр Мырза Әлі жырлағандай, өз ана тілін құрметтеу, онымен мақтана білу – әрбір азаматтың міндеті. Ұлтымыздың тілі яғни, қазақ тілі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. Ал сол мемлекеттік тілімізді сақтап қалу, яғни қазақ тілінің мәңгілік болуы қаншалықты маңызды екенін тарихымыздан аңғаруымызға болады. Мәселен, қазақ тарихында отарлау саясаты орын алды. Сол кезде Ә.Бөкейханов: «Орыстандыру саясаты қазақтардың ана тілінде хат тануын тежеудің барлық амал – тәсілдерін қарастыруды талап етті» – деп жазған болатын. Сондықтан ертеден асыл қазынамыздың, яғни қазақ тіліміздің мәртебесін сақтап қалуда А. Байтұрсынов, Б. Момышұлы сынды ақын-жазушыларымыз өз үлестерін қосып қана қоймай, қазақ тілінің іргетасын да қалап шықты. Дүниежүзінің әрбір азаматтарының түбегейлі бір мақсаты – өз ана тілін дамыту. Ал адамдар сол мақсатының орындалуына салғырт қарамай барынша өз тіліне жауапкершілікпен қараса, сол тілдің тамырын кең жаюына себеп болады. «Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – сүйініш; Ана тілін білмей тұрып, бөтенше сөйлесең, бұл – күйініш» – деген еді Халел Досмұхамедұлы.

Қазіргі қазақ жастарының арасындағы қазақ тілінің ахуалы қандай? Ұлттың жоғалып кетпеуіне негіз болатын ең маңызды нәрсе – «тіл». Қазақ елі өз егемендігін алғаннан бастап, қазақ тілінің мәртебесін көтеру мақсатында бірнеше жобалар ұйымдастырып келеді. Әрине, мұндай жобалар мемлекеттік тіліміздің дамуына өз үлесін қосты. Алайда, қазіргі кезде тіліміздің тазалығын сақтауда жастардың үлесі қандай? Бауыржан Момышұлы өзінің бір сөзінде «Кейбір ұл – қыздарымыздың ана тілімізді білмеуі, не шала білуі мені қатты қынжылтады» – деген еді. Шынында, бүгінде кейбір жастар тіпті қазақ тілінде сөйлеуді ұят көреді, әлеуметтік желілерде тек орыс тілін пайдаланады. Менің ойымша, бұл өз ана тілін сыйламау деген мағынаны білдіреді. Осы жөнінде М. Әуезов: «Кімде-кім өз ана тілін, әдебиетін сыйламаса, бағаламаса, оны сауатты, мәдениетті адам деп санауға болмайды» – деген еді. Сол себепті ана тіліне шорқақ қарау – бүкіл болмысына немқұрайлы қарау болып табылады. Мен, өзімнің құрбы – құрдастарыма, қазақ жастарына, қазақ тілін қадірлейік, бір – бірімізбен қазақша сөйлесейік дегім келеді. Сондықтан өзге тілді үйренумен қатар, ана тіліміздің құндылығын жоғалтып алмау үшін қазақ тілінде түрлі әдеби кітаптарды көбірек оқып және тілімізді дамытайық дегім келеді.

Қазіргі таңда, мен «аудармашы» мамандығы бойынша оқып, білім алып жатырмын. Өзге тілдерді қалай меңгеріп, дамытып жатсам, мен өзімнің ана тілімді дәл солай дамыту үстіндемін. Қазіргі уақытта көп тілді білу – өмір талабы. Елімізде үш тілді, яғни қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі мен ағылшын тілі – халықаралық қатынас тілі ретінде оқытылып жатыр. Ия, көп тіл білу – бәсекеге қабілетті ел болуымыздың бірінші сатысы. Осыған орай, бүгінде тіл үйрену үшін түрлі жағдайлар жасалынып отыр. Елімізде тілді үйренуге деген қызығушылық танытып, біз секілді шет тілдерін меңгергісі келетін жастардың саны барған саны артуда. Дана халқымыз: «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл», – деп бекер айтпаған.

Әрбір қазақ өзінің ана тілі арқылы халқының қаншалықты әдеби-мұраға бай екенін және қазақ тілінің соншалықты терең мағыналарға ие екеніне көз жеткізуі үшін қазақша сөйлеп, қазақша ойнайық. Сонымен, өз «ана тілін» толық білу – әрбір тұлғаның азаматтық борышы. Мемлекеттік тілімізді аман сақтап, оны ілгері дамыту – біздің, жастардың, қолында, яғни тілдің тірегі – өзіміз.

ҚЫТАЙ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ЭТИКЕТ НОРМАЛАРЫ

Ақылбек Инжу

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі
Ғылыми жетекшісі: Ермаханбет Н.Р.*

Дәстүрлі Қытай мәдениеті қытай этносының саясат және билік туралы түсінігін, дүниетанымымен ойлау жүйесін, болмыс пен адамгершілік құндылықтар жүйесі секілді психологиялық ерекшелігін қалыптастырды, сонымен қатар саяси саласына да ерекше ықпал етті. Қытайдың дәстүрлі мәдениетінде, батыс мәдениетіне қарағанда жеке тұлғаның тәуелсіз, дербес өмір сүруіне қарағанда, оның қоғамға тәуелді, әрі, қоғам, топ алдындағы парызын өтеуіне басымдық берілді. Нәтижесінде бұл тұжырым саясатта авторитарлық басқарудың теориялық негізін қалыптастырды. Батыстың либералды үлгісінде мемлекетті қоғамдық мүдделерден тәуелсіз, социумға қызмет атқарады деп деп таныса, қытайдың ұлттық психологиясы мемлекетті болмыс ретінде қарап, ал қоғамдық және жеке адамның парызы қуатты әрі тиімді жұмыс істейтін механизм құру мақсатында жоғары билікке қызмет атқару деп санайды. Елдің әрбір азаматы осы мүдделерге бағынады. Конфуциандық мәдениетке ұстаз – патрон-билеушіні құрмет тұту сәйкес келеді. Осыдан, көсем билігіне негізделген мемлекеттік құрылыс нұсқасы жалғыз ғана мүмкіндік екендігі туралы түсінік қалыптасты. Мемлекет пен қоғам күшті ұлт көшбасшысымен басқарылған жағдайда ғана күшейеді. Көшбасшының әлеуеті конфуциандық дәстүрмен құрметтелген мемлекеттегі орнымен анықталады. Егер ұлт мемлекет күшін қолдағысы келсе, онда ол өз басшысының толық билікті қолына алуына кедергі етпеуі керек: конфуциандық қоғамның бар потенциалы жеке басқару идеясына қызмет ету. Конфуциандық әлемнің саяси жүйесінің негізгі кілті әр кезде де монарх болды, (қазіргі таңда бұл жағдайды – ҚР президенті, ҚХР төрағасы немесе КХДР «сүйікті басшысы») оның билігі аспан еркін жүзеге асырушы ретінде қабылданады, сондықтан, оған халық өз еріктерімен, саналы түрде бағынауына тура келді. Соңғы жылдары Қытай экономикасының өсуіне байланысты бұл елдің тұрғындары кәсіпкерліктің жалпы қабылданған ережелеріне, еуропалық этикет нормаларына бейімделуге тырысады. Осыған қарамастан, Қытайлар әлі күнге дейін азиялық мәдениеттің бастауында пайда болған осы мәселелерде өз ерекшеліктерін сақтайды және кеңінен қолданады. 1) Сәлемдесу және танысу. Уақытында болу кездесу іскер азаматтар үшін маңызды. Егер кеш немесе ерте келу дөрекі болып саналады. Егер сіз кешігіп келсеңіз, кешірім сұраңыз жөн. Егер сіз ерте болсаңыз, белгіленген уақытқа дейін ғимаратқа кіруді кешіріктіріңіз. Жалпы, қытайлар көпшіл және мейірімді халық. Көшеде бейтаныс адаммен сөйлесу таңқаларлық нәрсе емес. Кездесу кезінде қытайлықтар, әсіресе шетелдіктермен, қол алмасады немесе бір-бірін жеңіл түйінмен қарсы алады. Адамға ерекше құрмет көрсететін іскери әлемдегі ең көп таралған – бұл фамилияның алдындағы "мырза" немесе "ханым". Ресми позицияны немесе қытай атауын, содан кейін фамилияны қолдану да құпталады. "Сіз" қарт адамдарға немесе бейтаныс адамдарға жүгінеді. Аты-жөнімен атау тек жақын туыстарында немесе шамамен бір жасты адамдарда жиі кездеседі. Қытай мәдениетінде өз эмоцияларын, әсіресе бейтаныс ортада көрсету әдепті емес, сондықтан танысу кезінде қытайлықтар өздерін ұстамды көрсетеді және ресми түрде баса назар аударады, тіпті күлімсіреуден аулақ болады. Бейтаныс адамдар арасындағы дене байланысының кез-келген түрін, мысалы, құшақтау, қытайлықтар теріс қабылдайды, әсіресе егер бұл әйелдерге қатысты болса. Қытайда адамға саусағыңызбен көрсету әдепсіздікке жатады. Аяқтарды үстелге немесе орындыққа қойып, ысқыруға болмайды. Қарапайымдылық – Қытайда киім таңдаудың басты өлшемі. Қазіргі жастар жарқын еуропалық стильді көбірек таңдауымен ерекшеленеді. 3) Сыйлықтар. Қытайда кәдесыйлармен алмасу әдеттегідей болады. Сонымен қатар, белгілі бір адамға емес, бүкіл компанияға сыйлық беру жөн. Кез-келген заттарды екі қолмен беру және қабылдау, бұл құрмет белгісі. Сыйлық алған кезде оны бірден қарауға болмайды. Кейбір қытайлықтар, әсіресе қарт адамдар, алдымен сыйлықтан бас тартуы мүмкін. Бұл жағдайда сыйлық қабылданғанға дейін бірнеше рет талап ету керек. Кез-келген кесетін заттар Қытайдағы қарым-қатынастың бұзылуын білдіреді, сондықтан оларды берудің қажеті жоқ. Егер сіз гүл берсеңіз, онда олардың саны біркелкі болуы керек. Сыйлықты таңдағанда ақ гүлдер алынып тасталады, өйткені ақ түс – өлімнің түсі. Сыйлықты таңдағанда, 4 саны бар кез – келген қауымдастықтан аулақ болуға тырысу керек – бұл сан бақытсыз болып саналады. Егер сізді қонаққа бара қалсаңыз үй иесіне сыйлық сатып алу керек – шоколад, торт немесе ликер. Егер сіз отбасында балалар бар екенін білсеңіз, онда олар үшін сыйлық туралы ұмытпаңыз. 4) Қонақта жүріс-тұрыс ережелері. Тамақтану көбінесе іскерлік кездесудің ажырамас бөлігі болып табылады, оны қабылдамау қорлау ретінде қарастырылуы мүмкін. Егер сізді үйге шақырса, онда Сізге үлкен құрмет көрсетілді. Қытайда олар шанышқылармен жемейді, сондықтан сіз қытай таяқшаларын қолдануды үйренуіңіз керек. Таяқшалармен тамақтануды жеңілдету үшін қытайлар дәстүрлі түрде табақты аузына жақын ұстайды. Тамақтануды бастамас бұрын, барлық қатысушылар үстелге отырғанша және үй иесі тамақ ішуді бастағанша күту керек.

HISTORICAL EVENTS INFLUENCED THE FORMATION OF THE ENGLISH LANGUAGE

Байсариева Ханна

*Колледж КазНУ имени аль-Фараби
Научный руководитель: Рысбекова Б.А.*

Many philologists and linguists divide the history of the English language into three periods: Old English, Middle English, and New English. However, this division is rather arbitrary, because the language existed among the tribes inhabiting the British Isles long before the conquest of Britain by Caesar or the spread of Christianity in the country. The first mentions in ancient chronicles of the inhabitants of the British Isles date back to 800 BC. At this time, a tribe of the Indo-European people – the Celts – moved to the island. Those tribes that lived on the islands before the arrival of the Celtic people left no trace in history.

From 800 BC begins the era of the British Celts and, accordingly, the Celtic language in Britain. Many linguists are of the opinion that the word "Britain" comes from a word with a Celtic root – brith "painted". In the annals, you can find a mention that the Celts really painted their faces and bodies when they were going to war or hunting. There are also mentions in the annals that the British Celts already had a developed culture at the time of the conquest of the British Isles by the great Caesar. A century after the conquest of the British Isles by Caesar, in 44 BC. The British Isles were visited by the Roman emperor Claudius, after which Britain was considered a Roman province. During this period, there is close communication between the Celtic people and the Romans, which, of course, is reflected in the language.

Thus, many words in modern English have Latin roots. For example, the word castra from Latin "camp". This root is found in many place names in modern Britain. There are also such common words as street "street" from the Latin expression via strata "paved road" and wall "wall" from vallum "shaft". There are many common nouns borrowed from Latin: wine "wine" – from Lat. vinum "wine"; pear "pear" – from lat. pirum "pear"; pepper "pepper" – from lat. piper. The immediate ancestors of the English people are the Germanic tribes of the Saxons, Jutes, Angles and Frisians, who penetrated the territory of Britain in 449. Since the number of these tribes far outnumbered the Celtic ones, gradually the Anglo-Saxon dialect completely supplanted the Celtic dialect from use. Thanks to the Anglo-Saxon tribes, many names of geographical objects that have survived to this day appeared in the English language.

DIFFERENCE BETWEEN BRITISH AND AMERICAN ENGLISH

Жиргаланова Камила, Машанло Саида

Алматынський державний Бизнес колледж

Научный руководитель: Чажбаева Д.Д.

While studying English, we are faced with the fact that we come across words that are different in spelling, but the same in meaning. By typing words on the computer, you can see that the computer gives out spelling errors in some words. What is the reason? The reason is that there are two varieties of English: English and American. There are some differences between them.

Despite the mutual intercultural influence, it seems that we have differences in vocabulary, spelling and pronunciation. Purpose of the study: identifying the differences between British and American English. It's very important to know the difference between them, not only for communication, but also to avoid awkward situations. In this report, we're going to take a look at how British and American English contrast in pronunciation, spelling, vocabulary and uses of grammar. First, we are going to analyze its pronunciation. Many words that are pronounced with [u:] in the American version has the pronunciation of [ju:] in British. For example: duty – AmE ['du:ti] – BrE ['dju:ti]; student – AmE ['stu:dənt] – BrE ['stju:dənt]; new – AmE [nu:] – BrE [nju:] and others. Some long words ending in “-ery”, “-ary”, “-ory” are pronounced differently: in British English they do not form a separate syllable, in the American version they are one syllable longer. For example, secretary – AmE ['sekɹətəri] – BrE ['sekɹətɹi]; inventory – AmE ['ɪnvəntəri] – BrE ['ɪnvəntɹi]; monastery – AmE ['mɒnəstəri] – BrE ['mɒnəstɹi]; The word schedule in the British version begins with the sound [ʃ], and in the American version it sounds at the beginning of the word [sk]. In either and neither, the first two letters can mean either the sustained sound i or the diphthong ai. It is believed that the first option is more American, the second is more British. However, both of them can speak differently in different situations. In many words of non-English origin (often names and titles), for example, Mafia, Natasha, the British pronounce the percussive sound as [æ], and the Americans as [a]. Some differences between the American and British forms in spelling: color – colour (labor – labour, etc.) traveled – travelled (canceled – cancelled, etc.) catalog – catalogue (dialog – dialogue, etc.) theater – theatre (center – centre, etc.) defense – defence (pretense – pretence, etc.) organize – organise (analyze – analyse, etc.) check – cheque program – programme [1].

The words ending in -our in the British language have been shortened slightly by the Americans, and they end in -or: labor, color, favor instead of labor, color, favor. British words apologize, paralyse in American are spelled as apologize, paralyze. Next, we will write about the differences in vocabulary. The same words in British and American English sometimes have different meanings. "Torch" is understood by the British as "lantern", but for the people of America this word means "torch". "Biscuits" in the UK means biscuits, and in the US it means "cupcakes". Speakers of British and American English often use completely different words with the same meaning. This is due to the peculiarities of the development of the history and culture of countries, the variety of local dialects and expressions. Often, Americans and British people use different words for the same concepts. For example, an American will not call a toilet "toilet", but they called it "bathroom", even if there is no bath or shower close by. The period (the one at the end of the sentence) is full spot in British and period in American. "Surname" in British English sounds like "surname", and in American – "last name". Other examples: "wardrobe" (br.) And "closet" (am.) Are equally translated as "wardrobe", and "trousers" (br.) And "pants" (am.) In Russian mean "trousers" [2].

It is often said that Americans like to abbreviate words, making them much shorter than in classical British. This is partly true, but there are many words that are longer in American English than in British. For example, "elevator" in England will be translated as "lift", in America – "elevator"; "Apartment" – BrE "flat", and AmE – "apartment". Also, we have the differences in grammar. In some verb forms. In AE the past tense of the verb fit – fit; in BrE – fitted. Americans say I've gotten to know her well; British – I've got to know her well. BrE often uses Present Perfect where AmE would rather use Past Simple [3].

Another example is that Americans are much more likely to reconcile collective nouns with a verb. In standard AmE it is correct to say The team is playing well this season, while in BrE it is acceptable to say: The team are playing well. The same applies to words such as government, committee, etc. In the American – The government is ..., in the British – The government are ... [4]. In the British version, the forms "I have got" (possession) and "I have got to" (need) are often used in colloquial speech, and the expressions "I have" and "I have to" sound more formal. In America, "I have" and "I have to" are most often used, and in informal communication you can use "I got" and "I got to", respectively. The latter expression, as you know, has recently shortened into "I gotta". In conclusion, there are differences between British English and American English. Realize that these differences are few. The main thing is determined for themselves, to understand any version

of the English language and to be understood. But their knowledge is incomplete. Therefore, we believe that our research can generate interest on this topic and can be useful in learning English.

Literature

1. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В. Лексикология английского языка. – М., 1999, 288 с.
2. Евдокимов М.С., Шлеев Г.М. Краткий справочник американо-британских соответствий. – М., 2000, 96 с.
3. Матюшенков В. С. Словарь английского сленга. Особенности употребления сленга в Северной Америке, Великобритании и Австралии. – М., 2002, 176 с.
4. Чернов Г.В. Американский вариант. Англо-русский/русско-английский словарь. М., 2001, 1062 с.

ҚАБДЕШ ЖҰМАДІЛОВТІҢ «ПРОМЕТЕЙ АЛАУЫ» РОМАНЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Жұмабай Д.Қ.

*Халықаралық Сервис және Менеджмент колледжі
Ғылыми жетекші: Кабжанарова Л.Т.*

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. ХХІ ғасырдың екінші жартысынан бастап қазақ прозасының, оның ішінде тарихи шығармалардың дамуына үлес қосқан қаламгерлер қатарына Қабдеш Жұмаділовтің орны ерекше.

Қаламгердің қаламынан “Соңғы көш”, екі томды “Дарабоз”, “Таңғажайып дүние”, “Тағдыр”, “Прометей алауы”, “Көкейкесті” сынды 10 роман, “Ит базары”, “Құдайдың үйі”, “Толған айдың түні”, “Тіленші”, “Қаздар қайтып барады” т.б . Қабдеш Жұмаділов шығармашылығы туралы сөз еткенде оның тіл ерекшелігіне, көркем тілінің айшық бедеріне тоқтамау мүмкін емес.

Қабдеш Жұмаділовтың романдырының дені тарихи тақырыпқа арналған. Оның көп шығармаларын алып қарайтын болсақ, бәрі тарихи шындыққа негізделген. Оның шығармаларындағы кейіпкер атап айтқанда Қабанбай, Ақтайлақ Би, Нар дауысты Нарынбай, Қу дауысты Құттыбай, Дулат, Құнанбай, Әсет, Адольф Янушкевич, Бопы, генерал-майор Вишневский, Жәңгір Хан, Баймағанбет сұлтан, Шынғыс төре, Абылайхан хан, Өтеген батыр, Қалдан Серен, Ши амбы, Әбілмәмбет, Наурызбай батыр, Ақтамберді жырау, Аюке балуан, Әріп, Демежан, Бибі, Әбілқайыр- тарихта болған адамдар.

Тақырыптың өзектілігі. Қабдеш Жұмаділов шығармашылығы тек көтерген тақырыбымен құнды емес. Оның шығармалағы жоғары эстетикалық талғаммен жазылып қазақ әдебиетін сұлу бейнелермен, тіл оралымдарымен, сомдалған дара мінездерімен де байыта түскенін атап өту керек.

Зерттеудің мақсаты. Қабдеш Жұмаділовтің «Прометей алауы» романының тақырыптық зерттеудің мақсаты өзгешелігі мен көркемдік құндылық шеберлігін анықтау , әдеби тіл ерекшелігіне ғылыми талдау жасап, оған тарихи бойлау зерттеудің негізгі мақсаты болып табылады .

Жұмыстың құрылымы. Жұмыс кіріспе, екі тарау және қорытындыдан тұрады . Жұмыс соңына пайдаланылған әдебиеттер тізімі беріледі.

1 Қабдеш Жұмаділов шығармаларының рухани мұрасы

Қабдеш атамыз өзі айтқандай: «Жазушылық – Алланың берген сыйы. Ақын болып, жазушы болып адам туылады. Алла оған сондай жүрек береді, сондай тіл мен жақ береді, талант пен дарын береді. Оны “Халқыңның мұңын мұнда, жоғын жоқта, сөзін сөйле” деп береді. Ол – біздің мойнымыздағы аманат, борыш. Алланың берген аманатын орындауымыз керек [2].

«Прометей алауы» шығармасында ұлт тағдыры бірінші орынға қойылып, мешіт орнына шіркеу салынып, ата діннен алыстап, мешелдікке жол сілтеген жат ділді өзге дін өкілдерімен рухани күрес кеңінен беріледі. Соңғы деректерге сүйенетін болсақ, қаламгердің қоржынында 10 роман, 12 повесть – хикаят, 50 -ден астам әңгіме мен 100- ге тарта мақала туған екен.

1.1 «Прометей алауы» романындағы тарихи шындық

«Прометей алауы» атты шығарма атауы сонау ерте дүниедегі грек мифін еске салып, жадыда жаңғыртқанымен, мазмұны жағынан мүлде бөлек туынды. Қиялдан туған грек мифінде қараңғылықтағы адамдарға жарық сипатты от әкелетін титан Прометей жайлы айтылса, мұнда тарихи жағдай сөз болады. Романның көтерген басты мәселесі – ұлт тағдыры. Мешіт орнына шіркеу салып, ата діннен алыстатып, мешелдікке жол сілтеген жат ділді өзге дін өкілдерімен рухани күрес кеңінен беріледі. Иә, мұндағы қаһармандар қолына қару алып, жауға қарсы аттанбайды, бірақ олар бұдан әлдеқайда биік тұратын рухани шабуылға қарсы тұрады. Сол себепті де мұндағы кейіпкерлер өзгеден ерек, бұрынғыдан соны тұлғалар [4].

2.1 «Прометей қолданылуы алауы» романындағы мақал-мәтелдердің қолданылуы

«Адам үш күнде көрге де үйренеді» дегендей, қарашы халық, қалың бұқара мемлекетсіз, ордасыз өмір сүруге көндіге бастады [5,67]. Кімнен шықса да, айтылған сөз- атылған оқпен тең [5,137] Дінасылды «арпа ішінде жалғыз бидайым» деп, басынан құс ұшырмай еркелеткен өзіңсің [5,95]. «Аяз би әлінді біл, құмырсқа жолыңды біл» дегендей, осы кірме қоңсылар өз шамасын біліп, өз теңін неге таппайды екен? [5,95]. Әрине «әр кәлләда бір қиял» дегендей, естіген жаңалықтарын әркім өзінше қабылдады [5,133] .

2.2 «Прометей қолданылуы алауы» романындағы фразеологизмдер

Қазақ тілі, оның көркемдігі жайлы еткенде фразеологизмдерге тоқталмай кету жансақтық болар еді. Тіліміздің байлығын арттырып, ажарландырып тұратын фразеологизмдерді әр жыр, әр дастан, әр ертегі, аңыздан кездестіре аламыз.

Айдап салды – біреуге өшіктіре итермеледі, жұмсады [14, 13]. Ондағы Жәңгір хан мен Баймағамбет сұлтанды өз халқына қарсы айдап салып, мүлде сүйкімін кетіріп болған [5, 14].

Қорытынды

Қабдеш Жұмаділов – шын мағынасындағы шынайы ұлт жазушысы. Оған дәлел оның жазған шығармалары. Қарымды қаламгердің, шебер суреткердің шығармалары қазақ әдебиетінің алтын қорына айналды, себебі оның рухани дүниесі – текті өнердің жемісі Мұқаш Қожахметұлы айтқандай: « Қазақ топырағы әлі талай дарындарды тудырар, бірақ қазақ әдебиетінде бір өзі бүкіл бір ұрпақтың жүгін арқалап, төңкеріс жасаған Қабдеш Жұмаділов дарабоз дарын ретінде Хан тәңірі биігінде мәңгі қалады.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Жұмаділов Қ. Прометей алауы. Роман әңгімелер. – Алматы «Атамұра» баспасы, 2002, 2002. – 352 бет.
- 2 А. Азизова Қ. Жұмаділов шығармаларындағы тарихи тұлғалар бейнесі. ҚазҰУ хабаршысы / Филология сериясы. – Алматы, «Қазан университеті», 2011. – 350 б.
- 3 Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 2006. – 369 бет.

THE IMPORTANCE AND THE DIFFICULTY OF CORRECT PRONUNCIATION IN ENGLISH

Murzabaeva Tomiris

Al-Farabi Kazakh National university college

Thesis adviser: Kenebaeva M.A.

The first impact of any language comes from the spoken word. The basis of all languages is sound. Words are merely combinations of sounds. It is in these sound sequences that the ideas are contained. Listening is the first experience; the attempt to understand accompanies it. The acquisition of good pronunciation depends to a great extent on the learner's ability of listening with care and discrimination. One of the tasks of language teaching consists in devising ways to help the learner "aud" the unfamiliar sounds. Therefore, teaching pronunciation is of great importance in the developing of pupils' hearing and speaking habits and skills.

Wrong pronunciation often leads to misunderstanding. For example, when a speaker or a reader replaces one phoneme with another he unintentionally uses quite a different word, in this way altering the sense of what he wanted to say. For example, «white» instead of «wide»; «it»; instead of «eat»; «pot» instead of «port», etc.

Every teacher must understand how important the teaching of correct pronunciation is.

Any language has its specific phonic system. This is true for English as well. The sounds of English are not the same as the sounds of Russian.

There are many difficult sounds in English for Russian learners [w], [ð], [θ], [r], [ə:], [ou], [zə] for example. To Russian-speaking pupils the combinations of sounds [θs], [ðz] which occurs in English at the end of a word (months, clothes) is strange and they find great difficulty in pronouncing a word with this sound combination. The same may be said about the sound [ŋ]. In English it comes in the middle or at the end of many words: English, think, song, sitting, longer and presents a lot of trouble to pupils to produce it correctly as there is no sound like this in the Russian language.

The sounds of English may be arranged in three groups: vowels, double vowels or diphthongs, and consonants. There are twelve vowel sounds in English, they may be considered as short, but their actual lengths vary to a limited extent in the same way as those of [i:], [a:], etc. For instance, the vowels of [bit] bit, [let] let, [fut] foot are shorter than those of [bid] bid, [led] led, lead, [wud] wood. Words like fit and feet, cot and caught, wood and wooed are, or may be, distinguished by vowel quality only, instead of by a complex of duration and quality.

Some authorities consider the state of tension of the tongue to be an important factor in the production of various vowel qualities, and they distinguish tense vowels from lax vowels; the [i:] of [li:p] leap has a tenser articulation than the [i] of lip, and that the [u:] of [bu:t] boot has a tenser articulation than the [u] of [fut] foot. This can be tested by placing the finger against the outside of the throat about half way between the chin and the larynx. When pronouncing the vowel of [lip] this part feels loose, but when pronouncing the vowel of [li:p], it becomes tenser and is pushed forward.

Therefore such opposites as [I:] – [i]; [u:] – [u]; – [ə:] – [ə] are different in quality, not only in length.

Long sounds are fully long only when final – far, sea, saw, two, fur; when a voiced consonant follows and syllable is final in a sentence – feed, spoon, bird, farm, pause, and when they are said by themselves. In other cases, the traditionally long vowels are pronounced short. The length of vowels is determined in most cases by the phonetic context, and in few cases differences of length without accompanying, differences of quality distinguish one word from another.

There are double vowels and diphthongs in English. Some of these diphthongs are strange to Russian-speaking pupils because they do not appear in their native language: [ou], [zə], [Iə], [ɔə] [juə]. Pupils are tempted to substitute for them English monophthongs or sounds from their own language. The following vowel sounds have been found to be particularly difficult for Russian-speaking pupils [əe] which is often confused with [e]; [a:] which is substituted by Russian [a]; [ə:] which is replaced by [ɔ:].

English consonants also present some trouble to Russian pupils, first because there are sounds which are quite strange to pupils, for example, [ð], [θ], [w], [h], then because their pronunciation changes depending on the position in the words. In final position voiceless consonants have strong articulation (white), voiced consonants – weak articulation (wide). Therefore in teaching pupils how to pronounce consonants in final position the teacher should emphasize the strength of articulation and tensivity of voiceless consonants and weakness of voiced consonants. For example, in *Did you...?* the second [d] differs from the first [d] in the weakness of articulation. The sound is hardly pronounced and heard.

The pronunciation of words is not only a matter of sounds, but also of stress or accent. Some words have the heavier stress on the first part of the word: sorry, evening, morning, answer, and other words have the

heavier stress on the second part: begin, mistake, about, reduce, result, occur, effect. Stress is very important to the assimilation of English pronunciation. Foreigners often find it difficult to understand an Englishman's speech and ask him to speak more slowly because in quick speech the accented syllables are so strong that they almost drown the others.

The pronunciation of sentence patterns includes also variations of musical tones: rise and fall. English tone patterns differ from those of Russian, that is why pupils find it difficult to use adequate tone patterns in conversation or while reading aloud.

In teaching English pronunciation the teacher should bear in mind that the difficulties he will meet with are sounds, stress, and musical tones strange to Russian-speaking pupils.

In conclusion it should be said that as to the difficulties pupils encounter in acquiring pronunciation habits the phonic phenomena may be classified into the following three groups:

1) the phonic phenomena which do not require any explanation or special demonstration since there are similar phenomena in the mother tongue of the pupils. For example, sounds [b], [k], [g], [m], a falling tone at the end of the affirmative sentences. In this case pupils are taught to transfer pronunciation habits acquired in the mother tongue to the English language;

2) the phonic phenomena which require only corrections. Pupils are taught those elements which make a phonic phenomenon a little different in the language. For example, English sounds [t], [d], [n], [l] differ in pronunciation in comparison with the corresponding Russian sounds. The teacher shows the pupils how to pronounce these sounds in the English way where they should place the tip of the tongue to produce English sounds [t], [d], [n], [l].

3) the phonic phenomena which require explanation or special demonstration on the part of the teacher since they are quite strange for Russian-speaking pupils. For example, English sounds [ð], [θ], [ŋ], [h], [w], the rising tone in the interrogative sentences. Pupils should acquire new habits, there is nothing to transfer from the mother tongue.

ПСИХОЛОГИЗМ В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО "ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ"

Сазонов Н.

*Колледж КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Шайхынова М.Ж.*

В центре каждого литературного произведения стоит человек с его сложным внутренним миром. Каждый писатель – по сути, психолог, задача которого раскрыть душу человека, понять мотивы поступков героя. Литературный персонаж – это как бы макет, на котором изучаются сложные человеческие взаимоотношения.

В романе Достоевского «Преступление и наказание» ярко выражено мастерство Достоевского в познании человеческой психологии и "души".

В самом романе, Достоевский использовал множество "техник" описания душевного состояния персонажей. Зачастую не очевидных, но всегда понятных, используя к примеру: интерьер, обстановку, выражающие общее состояние "души" персонажей. Например, маленькая затхлая постоянно пребывающая в некоем хаосе, как и сам Раскольников, темная и пыльная комнатка или же комната Сони, большая и светлая, чистая и аккуратная, а также сны, погоду, речь и многое другое

Портретные характеристики играют немаловажную роль в отражении внутреннего мира человека. Описывая глаза героев, Достоевский уделяет внимание и взгляду (прекрасные темные глаза Раскольникова, голубые у Сони, «сверкающие, гордые» у Дуни), и в красоте глаз – залог воскрешения героя. Описание губ, улыбки очень важно. Достоевский вошел в русскую литературу именно как писатель-психолог, который является новатором в изображении характеров и душевных переживаний своих героев.

Писатель же, в свою очередь, строго придерживался в данном романе реальных психологических материалов, акцентируя внимание на "темпераменте героев напрямую зависящие от телосложения", так Раскольников был описан читателю как "экторморф" с флегматическим темпераментом, то есть в некоей степени замкнутый, но далеко не стеснительный молодой человек, худощавый, со слегка искривлённой осанкой, задумчивый и немного отрешённый от других людей.

Так же в романе была использована "цветопись" обычными цветами, Ф.Достоевский доносил до аудитории всю обреченность и "удушливость города"

Так, при помощи тех самых "въевшихся" жёлтых цветов Достоевский передал всю картину Петербурга тех годов, используя самые разные символы в данном произведении. Автор, зная о том, как опасно для общества разделение на власть имеющих и остальных, выразил все мысли главного героя именно в этой стезе, а сам роман становится символом веры, символом идеи, символом человека и возрождением его души.

Немаловажную роль в психологизме романа сыграли сны Раскольникова. Самый первый сон показал читателям процесс борьбы, навязчивой идеи убийства и внутренней человечности героя. Психологизм романа в свою очередь, заключается в достаточно полном, подробном, и глубоком изображении чувств, мыслей и переживаний героев, с помощью самых необычайных, средств художественной литературы,

Это бессмертное произведение «знатока человеческих душ» Ф. Достоевского представляет огромную научную ценность, а исследование его психологизма, безусловно, имеет перспективы развития.

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Найманбаева Салиха

Алматынський государственный Бизнес колледж

Научный руководитель: Чажбаева Д.Д.

Зарубежный язык имеет древнейшую историю. За этот период времени в нем собралось значительное число выражений, которые придает речи живость и образность. Так и появился особый слой языка – фразеология, устойчивые выражений, которые имеют самостоятельное значение. Фразовые глаголы одно из соответствующих явлений в современном иностранном языке. Чаще всего они встречается в разговорном языке, то есть в ежедневном общении. Познание этого особенного слой языка очень упрощает чтение как художественной, так и публицистической литературы. Фразеологических выражений увеличивает эстетический нюанс языка. Данная тема изучение фразеологических единиц, выбран не случайно. Используя фразеологизмы можно не только улучшить собственный словарный запас, но и делает вашу речь более красочной и разнообразной. Фразеология – это сокровищница языка, цель исследования: изучить многообразие английских фразеологизмов. Фразеологическая единица это устойчивое словосочетание, выполняющее функцию отдельного слова, употребляющееся как некоторое целое, не подлежащее дальнейшему разложению и обычно не допускающее внутри себя перестановки своих частей [1]. Вопросами фразеологии занимались многие известные языковеды: Виноградов В.В., Смирнитский А.И., Кунин А.В., Арнольд И.В., Гинзбург А.Н., Амосова Н.Н. и другие. По происхождению фразеологизмы можно разделить на два класса: исконно английские и заимствованные фразеологические единицы. Заимствованные фразеологизмы в свою очередь подразделяются на межъязыковые и внутриязыковые. В.В. Виноградов выделил три типа:

1. Фразеологические сращения (неделимые, неразложимые устойчивые сочетания), их значения не связаны со значениями компонентов и не выводятся из них, это максимально лексиколизированные сочетания – чертова дюжина: to rain cats and dogs – лить как из ведра.

2. Фразеологические единства устойчивые сочетания слов – значение здесь не равно значению компонентов, но оно мотивировано компонентами (to burn bridges – сжигать мосты).

3. Фразеологические сочетания. Устойчивые образы, в которых понимание отдельных слов обязательно для понимания целого ФЕ. (To be good for smth. – быть способным к чему-либо) [2].

В этой работе я хочу отметить что, переводу фразеологизмов уделено немало внимания в теоретических работах. В основном, фразеологические единицы делятся на две группы: фразеологические единицы, имеющие эквиваленты в языке перевода, и без эквивалентные фразеологические единицы. Фразеологические единицы, имеющие эквиваленты в языке перевода: shed crocodile tears – лить крокодиловы слезы; eyes two shining drops of bright water – глаза...две сверкающие капли чистой вод; eyes were two miraculous bits of violet amber – глаза были двумя волшебными кусочками фиалкового янтаря; a white crow – белая ворона; a wolf in sheep's clothing волк в овечьей шкуре; marriages are made in heaven – браки совершаются на небесах; as cunning as a fox хитрый как лиса; there is no smoke without fire – нет дыма без огня; трудолюбивый; to burn bridges -сжигать мосты; как пчела – busy as a bee; a cat and dog life – жить как кошка с собакой; a tooth for a tooth – зуб за зуб; to have a good head on the shoulders – иметь голову на плечах; armed to the teeth – вооружен до зубов и так далее [3].

И еще одно интересное явление для английского и русского языков. Часто происходит смена образности при переводе с языка на язык. Так наблюдаем различие образов в следующих фразеологических единицах: a constitution like a horse здоров как бык; let sleeping dogs lie – держаться от греха подальше; an ass in a lion's skin – ворона в павлиньих перьях; look like the cat that stole the cream (that или who swallowed a canary) – (выглядеть как кошка, тайком наевшаяся сметаны) – иметь самодовольный вид, сиять; the rotten apple (гнилое яблоко)-паршивая овца; Nothing new under the sun (ничто не ново под “солнцем”) – ничто не ново под луной; a bad apple (плохое яблоко)- плохой человек в группе хороших людей; head to head, face to face (голова к голове, лицо к лицу) – с глазу на глаз; to do/lose one's banana (потерять банан) – потерять контроль над собой, рехнуться; grin like a Cheshire cat – ухмыляться, улыбаться во весь рот; to drive one bananas(погонять банан) – свести (кого-л.) с ума; a piece of cake (кусочек торта) – пустячное дело; as cool as a cucumber (холодный как огурец) – спокоен, как удав; In hot water (в горячей воде) – быть в заботах, хлопотах; It is not my cup of tea (не моя чашка чая) – не по мне; as cool as a cucumber (холодный как огурец) – спокоен, как удав; to be born with a silver spoon in the mouth (родиться с серебряной ложкой во рту) – родиться в рубашке; as sure as eggs is eggs (верно, как то, что яйца – это яйца) – верно, как дважды два; (as) sick as a dog (болен как собака) – разг. ужасно себя чувствовать и другие [4].

Ни для кого не секрет, что лексический состав любого языка непосредственно отражает все, что происходит в жизни говорящего на данном языке. Изучение такого аспекта языкознания очень важно, так как общей тенденцией современного английского языка является переход к более широкому использованию идиом.

В рамках исследовательской работы проведен социологический опрос в моей группе (в количестве 25 студентов). В ходе исследования были получены следующие результаты: 1 вопрос: *Сколько фразеологических единиц на английском языке ты знаешь?* 50% – знают менее 10 идиом 30% – не знают ни одной идиомы 20% – знают 10 – 12 идиом; 2 вопрос: *Украшают ли фразеологизмы язык?* 5% – не знают 5% – нет 90% – да. В результате проведенного анкетирования, мы пришли к выводу, что следует уделить особое внимание работе с фразеологическими единицами на уроках английского языка для того, чтобы слово и фразеологизм были правильно восприняты студентами в тексте, поняты со всеми оттенками и особенностями, после чего вошли бы в активный словарь и были правильно употреблены в нужной ситуации.

В заключении хочу отметить, что Фразеологизмы характеризуют глубоко своеобразный и национальный характер фразеологической системы языка.

Список литературы

1. Бурова В. Л. Межкультурная коммуникация в контексте когнитивной лингвистики. // Лингводидактические проблемы обучения иностранным языкам в школе и в вузе. Межвузовский сборник научных статей / Под ред. Л. Н. Борисовой. Вып. 3. – Белгород, 2003
2. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке В.В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексико-графия. М.: Наука, 1977
3. Кунин А. В. «Англо-русский фразеологический словарь»/Лит. ред. М.Д. Литвинова. – 4 издание, перераб. и доп. – М. Рус. Яз., 1984
4. Хомутникова Е.А., Боровых Ю.С. Англо-русский словарь фразеологизмов с компонентом-зоонимом, 2019.

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ИННОВАЦИЯЛАР
АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ИННОВАЦИИ В РАЗВИТИИ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН**

ЭКСТРЕМИЗМ ЖӘНЕ ТЕРРОРИЗМНІҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКKE ТИГІЗЕТІН САЛДАРЫ. ЭКСТРЕМИЗМ ТҮРЛЕРІ

Жарқынбек Жасұлан (Қазақстан)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекшілері: Егеубаев А.А., Жазықбаева Р.Р.

21 ғасырдың қазіргі кездегі өзекті мәселелерінің біріне айналып отырған, бұл қазіргі кездегі дүниежүзінің әлеуметтік, саяси және т.б. жағдайларына ықпалын тигізіп отырған діни терроризм мен экстремизм. Терроризм және экстремизм, шайқаста жеңбейді, ол адамның жан дүниесін жеңеді. Бұл дегеніміз, адамның мінезін өзгертеді және оларды мерт қылып, жаралау емес, тек олардың сана-сезімін, ой құрылымы мен күйін өзгертуге тырысады. Қазіргі таңда терроризм мен экстремизмнің ерекшесі террорлық әрекетті жоспарлап, нақты операцияларды дайындап жүргізу, дүниежүзін және жергілікті жерді басқару органдарын қалыптастыруда. Бүкіл әлемде орын алып жатқан алуан түрлі геосаяси өзгерістер еліміз үшін үлкен қауіптерді тудыруы мүмкін. Діни экстремизм мен терроризм аталған қауіптерді негізі болып қала берері сөзсіз. Соған орай аталған бағыттағы мемлекеттік жүйені терроризм мен діни экстремизмнің қауіпінен қорғау шарасын жетілдіру қазіргі кездегі басты мәселе болып қала береді. Қазақстан Республикасы мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету аясындағы сын-қатерлер мен тәуекелдерді жою, сондай-ақ террористік және экстремистік көріністердің алдын алуда жалпы мемлекеттік жүйесін жетілдіру бойынша ауқымды шаралар өткізуде

Ғылыми жобаның мақсаты: терроризм мен экстремизм ұлттық, мемлекеттік қауіпсіздікке тигізетін әсері, адам өміріне тигізетін зардаптары, терроризм мен экстремизм не екенін түсіндіру, экстремизмнің түрлерін қарастыру және экстремизм мен терроризмнің масштабын көрсету, негізгі ойын анықтау.

Ғылыми жобаның міндеті: терроризм және экстремизмнің қаншалықты қауіпті және зардапты екендігін жеткізу, алдын алу шараларын үйрету және сондай жағдай орын алғанда не істеу керектігін көрсету, ондай іс-әрекеттің қаншалықты дұрыс емес екендігін түсіндіру, зардаптарын айту.

Ғылыми жобаның актуалдағы: қазіргі кезде терроризм және экстремизм өте актуалды. Сондықтан қазіргі уақытта ондай жағдайлардың болуы жоғары және қазіргі кезде соларға қарсы көптеген бағдарламалар қабылданып және ол мемлекетке ғана емес адамдарға да тигізетін жаман әсері бар. Сондықтан да бұл мәселе актуалды және актуалдығын жоғалтпайды.

Ғылыми жобаның зерттеулі: терроризм және экстремизм қазіргі кезде қатты зерттелуде және бұл актуалды болғандықтан зерттеулер тереңдетілуде. Бұл мәселе зерттелуінің арқасында көптеген экстремистік және терроризмді әрекеттер уақытында тоқтатылуда. Демек, мұны зерттеу ертеңгі күнде өз пайдасын тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының заңы, 26 ақпан 2005. «ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастығы туралы» Келісім-шарт. I бабы. Мәскеу, 21 маусым 2000.
2. «Терроризм, сепаратизм және экстремизммен күрес туралы» Шанхай конвенциясы. I бабы. Шанхай, 15 маусым 2001.

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫНЫҢ БІРІ: ҚАЗАҚСТАН – АЛМА МЕН ҚЫЗҒАЛДАҚТЫҢ ОТАНЫ

Олжасұлы Ердаулет (Қазақстан)

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі

Ғылыми жетекшілері: Егеубаев А.А., Аппакова М.Н.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласында «Қазақстан-алма мен қызғалдақтың отаны» деген. Бүгінгі біздің зерттеу жүргізіліп отырған ғылыми жобамыз алма мен қызғалдаққа байланысты.

Әрбір адамның Отаны бар демекші әрбір заттың да Отаны болады екен. Бұл орайда біздің қазақ халқы мақтана алатын, дүние жүзі ғалымдарының пікірінше, ерте заманнан бастап келе алма ағашы және қызғалдақ гүлі басқа жерлерге о басында қазақ жерінен барған деген пікірлер қалыптасуда. Оның мұнда, біздің жерде өсе бастағанына елу миллион жыл болыпты. Оны ғалымдарымыздың өздері айтады. Алма – таулы, сулы жердің, қызғалдақ гүлі – қырдың, көктеудің, маусымдық қоныстың сәні болды. Екеуі де көктемде гүлдеп, қазақ жерінде әсем бір күйге бөлейді. Таулы аймақтарда тауешкі, бұғы, арқарлардың және басқада жабайы жануарлардың жабайы алмадан қорек тапса, еліміз өзінің халықтық білімінде оның емдік қасиетін танып, түрлі ем-шараларда қолдана білді. Асқақ Алатаудың баурайы алма мен қызғалдақтың «тарихи отаны» екені ғылыми тұрғыдан дәлелденген. Қарапайым, бірақ бүкіл әлем үшін өзіндік мән-маңызы зор алма мен қызғалдақ гүлі осы жерде бұр жарып, жер жүзіне таралған. Жалпы қазақ өлкесі өсімдіктердің өсуіне өте қолайлы жер. Сол себептенде қазақ даласының табиғаты тамаша!

Ғылыми жобаның мақсаты: Қызғалдақ гүлі мен алманың саны жағынан, актуалды жағынан, құрылысы жағынанда зерттеп, пайдасын анықтап мағлұмат беру.

Ғылыми жобаның міндеті: Алма мен қызғалдақ гүлі қаншалықты пайдасы бар екенін түсіндіру, қандай емдік қасиеттері бар екенін зерттеп, олардың қаншалықты адам денсаулығына пайдалы екенін анықтап, айту.

Ғылыми жобаның актуалдағы: Қазақстан алмамен қызғалдаққа бай халық. Ол басқа шет елдерге белгілі болғандықтан, шет елдермен қарым-қатынас орнатып, сауда жасауға болады. Алайда, Қазақстан алманың отаны саналса да, алма экспорты жөнінен әлемде тек 42-ші орында тұр. Қазір таңда, Қазақстанда алма бақтары саны біршама азайған. Оның ең басты себебі қаржы мен маман тапшылығында болып тұр. Сол себептенде алманың елу пайызы сырттан келеді. Қазіргі таңда алма өсіру оны көбейту алдыда тұрған актуалдығы жоғалып жатыр. Егерде осы мәселені қолға алмасақ онда актуалдығын жоғалтып алуымыз әлде қайда мүмкін.

Ғылыми жобаның зерттеулі: Ғылымдағы бұл жаңалық – батыс зерттеушілерінің көпжылдық ізденісінің нәтижесі. Ғалымдар қазірде белгілі барлық алманың сұрыптарына генетикалық талдама жасап, жер бетіндегі алғашқы және, бәлкім, сол қасиетті кітаптарда айтылатын жұмақтағы алма жемісінің отаны – Қазақстан, дәлірек айтсақ Алмалы шатқалы екендігін мойындады. Бұл мекен сан ғасыр бойына осылай аталып келеді. Алматы қаласының атауы да осы алма жемісінен шыққандығы баршаға мәлім

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың мақаласы: «Ұлы даланың жеті қыры»
https://www.inform.kz/kz/kr-prezidenti-nursultan-nazarbaevty-n-makalasy-uly-dalanyn-zheti-kyru_a3461994.
2. http://archive.ile-tany.kz/kz/news/1906_aza-stan-alma-men-yz-alda-ty-otany Автор: Алма САРЛЫБАЕВА

КӨЗГЕ КӨРІНБЕЙТІН МӘСЕЛЕЛЕР (ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АХУАЛ)

Абдрахимова А.Е. (Қазақстан)

*Халықаралық Сервис және Менеджмент колледжі
Ғылыми жетекші: Кабжанарова Л.Т.*

Біздің айналамызда көзге көрінбейтін нәрсе көп. Оның күрделісінің бірі- экологиялық ахуалдар.

Қазіргі біздің таңда адамның табиғатқа және керісінше, табиғаттың адамға тигізетін қолайсыз әсерлеріне байланысты туындайтын мәселе. Жер бетін мекендейтін мыңдаған тіршілік иелері бар, бірақ атаулының ішінде жер-анаға адам баласынан артық қиянат жасайтын жан жоқ.

Халықтың санының артуы, тұрғындардың ірі қалалардың маңына шоғырлануы – экологиялық ахуалға күнен – күнге шиеленісе әсер етуде. Адамдар бір орынында тұрып қалып бір мәселеге алып келу себебі неде деген кезде, сол мәселені шешіп оған қайтадан оралып жатыр, адамдар көз алдындағы көрген, естіген проблеманы шешеді және егерде ол шешу жолы оңай болса ғана, ал егер оны шешу қиынға соқса оны басқа амалы қалмастан бір орында қалдыра береді немесе оңайлау жолын іздейді. Сондықтан ол үлкен дауға айналады, уақытында ол мәселені шешпеген соң су апаттары, жер сілкінісі, судың ластануы, олар алып келетін тағы неше ахуалдары бар. Мысалға біз суды күн сайын пайдаланамыз, содан неше түрлі аурулар пайда болады және су астында мекен ететін қосмекенділер бар және олар суға улану арқылы адамдарды да уландырады.

Тағы айта кететін болсақ, табиғаттың ластануы ең басты себебі- қоқыс болып келеді. Қоқыс – еліміздің дамуына кесір тағы бір себеп. Қазіргі кезде бәрімізді қатты аландататын жағдай – табиғатымыздың тікелей адамның іс-әрекетінен ластанып, бұзылуы. Еліміз қоқыстардың кесірінен және егер одан тазартпасақ біз дамыған ел қатарына қосылу мүмкіндігіміз азая түсуде. Мына дәйекті сөзді халқымыз бекер айтпаған-ау «Табиғат тазалығы- адам денсаулығының кепілі».

Егер қазіргі біздің еліміздің мәселесіне басқа жақтан қарасақ, онда жыл сайын елімізде қоршаған ортаны ластайтын қоқыстардың жалпы көлемі-2.5 млн тонна, 80% өнеркәсіп кәсіпорындарынан шығады. Оны әр қазақстандыққа шаққанда жылына -128 кг қоқыс келеді. Соңғы 10 жылда тасталатын қоқыс көлемі 33% азайған болатын, бірақ қазір карантин режиміне байланысты ушығуда. Бір қуанарлық жағдайды айта кететін болсақ, қалдықтарды қайта өндіріу саласы тағайындалған және қолданысқа енгізілген. Ол қоқыс қалдықтардан өңдеп оны қолданысқа керекті зат етіп шығарады. Бірақ даулар бұнымен бітіп қалмайды. Егер зауыттар адамдардан алшақ жерде орналасса, мысалы орманды адамдар жоқ жерде, сонда бұл қоқыстарды зауытқа апарса оны өндірісе олардың улы түтіні сол жерде бар жануарлар мен өсімдіктерге зияны тимейме, сондықтан бұл шешім бас аяқсыз қалды.

Қазіргі табиғатқа байланысты айта кететін болсам, адамдар өз- өздеріне зиян тигізіп жатқандығын білмейді, өйткені біз өз өмірімізді қиындата түсудеміз, өз өміріміздің басты кейіпкері өзіміз және де солға, алдыға, немесе артқа қарай қадам басатын біз. Бұны айту себебім, адам ешкімнен сұрамайды ойына не келсе соны жасай береді. Мысалы ормандағы ағаштарды кесуі, химиялық қалдықтарды суға тастауы, қоқыстану, сирек кездесетін қызыл кітапқа енген өсімдіктер мен жануарлардың азайуы және тағыда басқалары.

Бірақ егер біз болашақ ұрпақ туралы айтып кететін болсақ, онда олардың заманында не болатынын ешкім болжап айта алмайды. Егерде біз осы қалыппен жүре беретін болсақ, сол опасыздықтан біздің ұрпақтарымыз зардап шегіп, мойындарына біздің жүкті алуға тура келетін болады. Сол үшін біз алдыға қарай тартылып, көзімізді жұма істеген мәселелерді үлкен жауапкершілікпен қарап, табиғатты қорғап, қоршаған ортаға жанашырлықпен қарап, туған жерімізді көркейту үшін аздаған нәрсе істесек шіркін! Мысалы: аулалардағы, саябақтардағы қоқыстарды жинау, ағаштар отырғызу дегендей оның өзі ел мен табиғат үшін өте үлкен пайда болады. Өкініштісі, қазіргі кезде сондай әрекет жасайтын адамдар аз, өзімізді ғана емес болашақты да ойлап қою- ол біздің міндеттеріміз болып табылады.

Мақаламды қорытындылап айтатын болсам, ең бастысы айналаға зер сала білейік, қоршаған ортаны қорғап қалу – ол біздің әр- бірімізге байланысты. Сіз бен біз «Қазақстан» деп аталатын жер шарының кішкене ғана бір бөлігін аялап ұстап, болашақ ұрпаққа шашауын шығармай, бұзбай мұра етіп табыстау! Көзге көрінбеймін мәселенің – ғаламдық мәселеге айналмауы – біздердің қолымызда!

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Иманбай Д. Қазақтың ұлттық мінезі: ол қандай? // Ақиқат. -2016. – №5. – 44-49 б.
2. Қазақстан: ұлттық энциклопедия: – Алматы. – Ғылым, 1998. – Т.10. – 53-57 б.
3. Ұзақбай Ә. Қоқыс жәшігіндегі ұлттық сана// Атамекен. – 2016. – 08 шілде. – 4 б.
4. Шарманов Т. Экологиялық мәдениет // Таза ел. – 2017- 28 наурыз.

ЖАСӨСПІРІМДЕР ПСИХОЛОГИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Алдашева Аида (Қазақстан)

*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің колледжі
Ғылыми жетекшілері: Денгельбаева Н.Б., Ахметова М.А.*

Жалпы осы тақырып жайында сөз қозғайтын болсақ, қазіргі күні ұлтымыз өзіне тән ұлттық менталитетін жоғалту үстінде. Оның себебі қазіргі таңда ХХІ ғасырдағы қазақ деген халқымыздың жастарының көпшілігі батысқа еліктеуде, сондықтан қазіргі таңнан бастап жасөспірімдердің жастайынан санасына біздің қазағымыздың ұлттық құндылықтарын сіңірудің адамгершілік тұрғыда да, ислами тұрғыда да, салттық тұрғыда да және рухани тұрғыда да ерекше назар аударуымыз басты міндет.

Ежелгіде біздің ата-бабамыз о бастан ақ, бала тәрбиесіне, өміріне дұрыс бағыт бере алды және өмірлік ұстанымдармен, қағидалармен жастардың психологиясына ұлттық құндылықтарды сіңіру тек қана қазақи, ұлттық тұрғыда емес одан да басқа адам бойындағы адамгершілік, ізгілік қасиеттерді қалыптастыруға да жетелейді. Біздің қазақ халқы ертеректен ақ, жасөспірімдік кезеңнен өту уақытын қадағалап, «Қызға қырық үйден тыйым» немесе «Он үште отау иесі» деп, жасөспірімдердің тәрбиесіне ерекше назар аударып, бала тәрбиесіндегі үлкендерге құрметін, кішілерге ізетін көрсетуіне қатаң тәрбие беру арқылы жас жеткіншектердің өмірде өзіндік орнын таба алатындай, болашағына жол көрсете білген. Ал, қазіргі күні жасөспірімдер емесол жасөспірімдердің шыққан отбасынның тәрбиесіне назар аударып, еліміздің әр отбасындағы бала тәрбиесіне бағыт-бағдар беретін көптеген, жол сілтейтін әдістеме, материалдарды, әдебиеттерді баспалардан көптеп шығарылса, ұмыт болып бара жатқан дәстүрлеріміз жаңғыртылса деген ой қосқым келеді.

Психологияда да, өмірлік ұстанымдарда да өскелең ұрпаққа ұлттық құндылықтарымызды насихаттап жүрсек, жасөспірімдердің түпкі санасына сіңіре отырып, ұлттық құндылықтарымызбен, ұлттық мүдделерімізді және адами құндылықтарымызды дамытуға көмегін тигізетін тәрбиенің негізі деп қарастыруға болады. Ұлттық құндылықтарға халқымыздың ғасырлар бойы, жылдар бойы жинақтаған тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрлері, ырым-жоралғылары жатады. Егер ұлтымыз құндылықтарын сақтай алмай, жойып жіберетін болса онда ұлтымыздың жойылғандығының айқын белгісі. Қай кезде болмасын адамзат алдында тұратын негізгі міндет – өзінің өмірін жалғастырушы саналы әрі сапалы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі – ұлтымыздың келешегі, болашақтағы қоғам тәрбиесі. Жастарға тәрбие, білім беру саласында халықтық педагогиканың да маңызы өте зор, халқымыздың салт-дәстүрлерін, салт-санасын, әдет-ғұрыптарын, мінез-құлықтарын, мәдениетін меңгеруде жастарымыздың бойына ұлттық менталитеті, ұлттық коды бар, имани, адамгершілік, сыпайылық қасиеттерді жетілдіру.

Ұлттық тәрбиеміздің осалдығы, бүгінгі күнгі жағдайы педагог мамандарын алаңдатады және де бүгінгі қоғам жастарға көп күш жұмсауды талап етіп отыры. Қарапайым сөзбен айтқанда, ұлттық құндылықтар жүйесі белгілі бір халыққа, ұлт азаматына өзіндік ерекшелігі бар тән қасиет, яғни ғасырлардан бері жинақталып келе жатқан салтымыз, дініміз және материалдық құндылықтарымыз. Отбасында, өз ортасында салт-сананың сіңіріп өскен әрбір баланың қоғамда да, оқу орнында да тәрбиесіндегі өзгешеліктері немесе кемшілік тұстары байқалып отырады. Баяндамамды қорытындылай келе, қазақ халқының әрбір отбасындағы бала тәрбиесіндегі ұмыт болып бара жатқан салт-дәстүрлерімізді жаңғырта отырып, қазіргі жастарымызға ұлттық менталитетті сіңіре алатындай, ұлттық болмысы бар, өзіндік ерекшелігі бар ұрпақ тәрбиесіне басты назар аударылса, болашағымыз жарқын, тәуелсіз елдің бақытты ұрпағына айналарына еш күмәнім болмас еді.

КОСМЕТИКА ДЛЯ ПОДРОСТКА: ПОЛЬЗА ИЛИ ВРЕД?

Аушева Ольга (Қазақстан)

*Колледж Международного Сервиса и Менеджмента
Научный руководитель: Губанова Н.Р., Бутабаева Н.К.*

*Молодая красивая женщина – это чудо природы.
Немолодая красивая женщина – это чудо искусства.
Янина Ипохорская*

Подростки 21 века используют косметику активнее, чем когда-либо раньше. Отличие подростка от взрослого человека – это, прежде всего желание каким-то образом выделиться, быть индивидуальным, не похожим на других. Состоявшийся человек может позволить себе быть неординарным, выделиться из толпы своими профессиональными качествами, своей креативностью мысли, идеями. Это для него средство самовыражения. Ну а для подростка, не имеющего еще достаточного жизненного опыта это чаще всего только внешние проявления индивидуальности, нестандартности. Отсюда и желание следовать взрослой моде, придать себе значимости и как-то привлечь внимание.

Слово «косметика» – греческое, характеризует искусство придания красоты лицу и телу. Изначально косметика – это искусство, а потом уже красота человека во всех проявлениях. Первые прототипы современной косметики были найдены в Древнем Египте. При раскопках гробниц были найдены множественные глиняные сосуды, которые содержали остатки ароматных бальзамов, мазей и масел. Но ведь косметика, это не только «внешняя декорация лица», сюда относят и средства по уходу за кожей, по уходу за волосами, за телом. А первые духи, описание которых дошло до наших времен, относят к середине 14 века. Косметика делится на 2 вида: декоративная и лечебная. Целью декоративной косметики является скрыть дефекты внешности, оттенить отдельные черты лица. Задачами лечебной косметики является: профилактика, лечение заболеваний и косметических недостатков внешности.

Использование косметики подростком – это не только то, что видно сразу и невооруженным глазом – видимая ее часть, но ведь косметика – как средство для ухода за кожей лица и тела – это то, что рекомендовано врачами-дерматологами и врачами-косметологами. Они говорят о том, что в период взросления сальные железы работают на максимуме. Образующееся кожное сало нейтрализует защитную оболочку кожи и дает пищу для роста микробов. Как следствие – прыщи, угри и прочие неприятности. Мало того, что это внешне выглядит весьма непривлекательно, так это может нанести коже непоправимый вред. Значит просто необходимо, даже рекомендован щадящий уход. Не переборщить, не увлечься средствами для более взрослой кожи, не навредить еще больше – вот первая задача. Решать ее возможно только с помощью может быть родителей, может быть с помощью профессиональных консультаций специалистов, врачей – прежде всего. Высыпание на коже, почва для развития комплексов у подростков. Давление со стороны сверстников побуждает покрывать любые покраснения слоем косметики. Это усугубляет прыщи, создавая вредный цикл повреждения кожи, на восстановление от которого могут уйти месяцы и даже годы. Но косметика может не только вредить, но и защищать нашу кожу от негативного воздействия солнца, ветра и мороза. Косметика, при умелом ее использовании способна оздоравливать и подарить уверенность в себе.

Рекламные ролики вытесняют с экранов телевизоров полезную информацию о том, что итоги научных исследований доказывают негативное влияние некоторых ингредиентов в составе косметических средств, некоторые из которых способны накапливаться, постепенно отравляя организм. То, что не видно сейчас, проявится через десяток лет еще большими проблемами. Значит, прежде чем использовать активно рекламируемое средство – загляните в его состав, пробегитесь по ссылкам Интернета – этого для начала достаточно, чтобы понять, а не включены ли какие-нибудь фталаты, флюориты, анионные ПАВ в состав косметического средства? К выбору правильного и нужного косметического средства нужно подходить со всей осторожностью, очень обдуманно. Высокая цена – еще не гарант качества товара.

Рынок товаров косметического направления – просто огромен. Переполнен самыми разными средствами, самых разных производителей. Подростку, чтобы найти что-то действительно стоящее и нужное именно для него, весьма затруднительно. Если исходить из того, что косметика это не только способ привести себя в порядок, но средство, способное подарить хорошее настроение, попробовать внести изменения в то, что дала природа – это огромный плюс. Подростку надо использовать косметические средства, но не столько, сколько хочется, а столько, сколько требуется. Косметику надо выбирать

с учетом всех особенностей конкретно вашей кожи, не забывая постоянно консультироваться у дерматолога, косметолога и даже хорошего парикмахера, и мастера по маникюру.

Подытожу, у подростков, гормональная система которых только развивается, химические вещества, содержащиеся в косметике, могут вызвать пагубные последствия. Поэтому, следует правильно подбирать косметические средства, а также средства личной гигиены.

ГЕОМЕТРИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТА КОМФОРТНОСТИ ЖИЛЬЯ

Балакин Н. (Қазақстан)

Колледж ҚазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель – Пиримжанова Г.К.

С древних времен все сферы жизни человека тесно переплеталась с точными числами, или же с математикой. В связи с этим, многие привычные нам вещи были основаны на принципах и законах математики. Соответственно с проблемами современной жизни люди все больше обращаются к математике. Куда бы вы ни кинул взгляд – всюду геометрические объекты, всюду геометрия. Даже в простом, обыкновенном доме человека можно заметить геометрические формы и фигуры

А как должен выглядеть дом современного человека? Строя любой дом, людей волнуют его качества: «Какой дом будет лучше?». «Лучше тот, который больше и теплее» – скажут одни, «лучше тот, который красивее или удобнее» – скажут другие. Но есть ли способ узнать, «лучше» ли это?

Ответить на данный вопрос – главная цель всего проекта: узнать в каком доме человеку будет максимально комфортно, сколько ему нужно места, пространства и т.д.

Дом – это то место, в котором человек проживает большую часть своей жизни, от рассвета, до ее заката. Это убежище, место мира и порядка.

Каждый человек мечтает жить в максимально комфортном доме. Благо существует огромное количество видов и типов домов.

Существует зависимость между комфортом нашего дома и его математическими характеристиками: например, объемом и площадью. Ученые предложили формулу вычисления комфортности жилища: $k = \frac{36\pi V^2}{S^3}$. Здесь V – объем жилища и

S – полная поверхность жилища. Самым комфортным считается жильё с коэффициентом $k = 1$.

Геометрия архитектуры окружающих нас зданий разнообразна.

1. Подавляющее число жилых зданий имеет форму куба или прямоугольного параллелепипеда.

Дано: куб с ребром a .

Найти: коэффициент комфортности k -?

Решение: 1) Найдем объем куба: $V = a^3$

2) Найдем площадь полной поверхности: $S_{п.п.} = 6a^2$

3) Найдем коэффициент комфортности $k = \frac{36\pi \cdot (a^3)^2}{(6a^2)^3} = \frac{36a^6\pi}{216a^6} = \frac{\pi}{6}$

$k = 0,52 < 1 \Rightarrow$ жильё формы куба не очень комфортное!

2. В современном мире есть постройки пирамидальной формы. Причины, по которым человечество древнего мира выбрало форму пирамиды для строительства первых высотных зданий, очевидны. Причина номер один: форму пирамиды подсказала сама природа. Причина номер два: форма строящейся пирамиды при определенных условиях является наиболее над

$k < 1 \Rightarrow$ жильё не комфортное.

3. Чум – универсальное место проживания народов севера. Это переносная палатка конической формы, которая адаптируется к тундре. Форма конуса делает дом устойчивым в метели и сильный ветер, снег с него легко скатывается.

$k < 1 \Rightarrow$ жильё не комфортное.

4. Дом Константина Мельникова в Москве достаточно известен – шедевр русского авангарда, вошедший во все учебники архитектуры XX века. Выбор цилиндрической формы архитектор объяснил тем, что в таком пространстве при отсутствии прямых углов полезная площадь намного больше, чем в традиционных постройках.

$k < 1 \Rightarrow$ жильё не комфортное.

5. Современное строительство предлагает дома сферической формы.

Дано: жильё шарообразной формы радиусом R .

Найти: коэффициент комфортности k .

Решение: $S_{сф} = 4\pi R^2$, $V = \frac{4}{3}\pi R^3$ жильё не комфортное.

$k = 1 \Rightarrow$ жилье комфортное.

У всех жилищ разной формы различный изопериметрический коэффициент комфортности, и существует жилище, имеющее наилучший изопериметрический коэффициент. Дом – сфера имеет самый большой коэффициент комфортности. Дом – сфера комфортен для жилья.

Можно создавать сферические многоярусные городские структуры, используя минимальные площади под фундаменты, развивая пространственные композиции. Все вокруг математика! Все вокруг геометрия! И в самом деле — всюду геометрия. Современная цивилизация — это Цивилизация Математики, Геометрии. С помощью геометрии в данной работе исследуется степень комфортности жилья в зависимости от его геометрической формы.

Так какой же дом лучше? Безусловно, для каждого человека лучше тот дом, в котором он вырос или живет сейчас. И в этой работе была предпринята попытка сделать маленький шаг навстречу возможности проектировать и строить эти дома уютнее и комфортнее.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ – ЖАСТАРДЫҢ ҚОЛЫНДА

Жұмахай Ж. (Қазақстан)

*Халықаралық Сервис және Менеджмент колледжі
Ғылыми жетекшісі: Кабжанарова Л.Т.*

Жастар – қоғамның ең белсенді бөлігі. Олар өмірдегі кез-келген өзгерістерге жылдам жауап қатады және олардың жақсы жақтарын тиімді түрде қабылдайды.

Қазақ жастарының дамуына, жетістікке жетуіне Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың үлесі зор. Жастар үшін Назарбаев зияткерлік мектептері мен лицейлер көбейді. Жастарды жұмыспен қамту, өмірге бейімдеуді қолға алып, қаржы бөлді.

“Жастар – еліміздің қазіргі әлемдегі бәсекеге қабілеттілігінің негізгі факторы” – деп елбасымыз атап айтқандай елімізде 2019 жыл “Жастар жылы” болды. “Рухани Жаңғыру” бағдарламасы бойынша жас кәсіпкерлерге қолдау көрсетіп, бағыт-бағдар берілді. Қазақстан үшін Н.Ә. Назарбаевтың орны ерекше.

Қазақстан 30 жыл ішінде «Дамыған 50 елдің қатарына енді». Елімізде бәсекелестікті дамыту үшін іс-шаралар мен бағдарламалар бастау алды. Әсіресе Елбасымыз болашақ жастардан зор үміт күтуде. Күш-қуаты, қайраты басым, жалындап тұрған жастарымыздың уақытын тиімді пайдалану сіз үшін де, біз үшін де пайдасын тигізбесе, зияны жоқ. Бәсекеге қабілетті жастар, Тәуелсіз Қазақстанның «Мәңгілік ел» болуына, сонымен қатар салт-дәстүріміздің сақталауына ықпал етеді. «Тәуелсіздік рухымен өсіп келе жатқан бүгінгі жас буын-біздің ертеңгі үмітіміз, сенімді тірегіміз»-деп Елбасымыз тектен-текке айтпаса керек. Өзі де жиырма жасында билікке келіп, қомақты жалақысын әкесіне жартысын мұқтаж жас балаларға беру үшін, жолдап отырды. Елбасымыздың металлург болғаны баршамызға белгілі. Металлургтен президент дәрежесіне қалай көтерілді? Шынында да мүмкін еместей көрінеді. Алайда мұның артында қанша еңбек жатқанын, сол жолмен жүрген адам ғана жақсы түсінеді. Домна пештерінде металл балқыту екінің қолынан келе бермейтін іс. Жас Нұрсұлтан осылайша қара жұмыс істеп, шыңдала түсті. Жастайынан ерекше көзге түсіп, оқуда озат, талантты жас болды. Табандылығының арқасында ел басқарып, осы дәрежеге жетті. Көпті көрген Елбасымыздың жастарға айтар ақылы мол, берер бағыт-бағдары жетістікке жетелейді.

Елбасымыздың жасөспірім шағынан, әрқашан бірінші болуға ұмтылуы, өзге жастардан ерекшеленіп, «Көшбасшы» болуына себеп болды. Жастық шағын оқу-білім мен ізденіске арнаған Елбасымыз әрбір жастың өзі сияқты қиналмас үшін, қоғамға бейімдеп, жастардың «Сегіз қырлы, бір сырлы» болуы үшін көп күш жұмсауда. «Еріктілік» бағытының мақсаты: жастардың тәжірибе түрінде, іс-әрекетімен патриот екендігін дәлелдей алуы. Қоғамға көмектесіп өскен жастардың түсінігі мол, қоғамға жанашыр, ата-баба дәстүрінің сақталуына ықпалы молынан тиетін болады. Өмірге бейім жастар мемлекет үшін адал қызмет етіп қана қоймай, келер ұрпаққа берер үлгі – өнегесі айқын әрі берері де мол. Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев елбасымыздың бастамалырын жүйелі түрде жалғастыруда. Жастар үшін грантқа түсу мүмкіндігінің жоғарылауы қуантарлық жағдай. Білім алғысы келетін ізденімпаз жастарды мемлекет шетте қалдырмай, әрқашан қолдауға даяр. Талантты жастарды шыңдау үшін бірнеше жобалар мен бағдарламалар өз жұмысын бастады.

Сондай-ақ “Елбасы медалы” жобасы басталып, жастарды “Кітап оқу”, “Спорт”, “Дарын мен Дағды”, “Еріктілік”, “Туристік жорықтар”, “Еңбек тәжірибесі”, “Ұлттық мұра” бағыты бойынша дамытып жатыр. Бұл жобаның басты мақсаты: жастарды өз тарихын, тілін құрметтеп, жетік біле отырып, алдына қойған мақсатына өз күшімен, шыдамдылықпен жетуге үйрету. Жоба жастарды кешенді түрде дамытуға бағытталған ұлттық деңгейдегі жалғыз бағдарлама. Бағдарламаға 14-29 жас аралығындағы кез-келген жас қатыса алады. Қатысушы қола, күміс, алтын деңгейді таңдап, сәтті аяқтағаннан кейін, Елбасының ерекшелік төсбелгі, медалымен марапатталады. Медаль алған жастар грантқа түсу, жұмысқа түру кезінде заңнамада көрсетілгендей ерекше басымдылыққа ие болады.

Жоба Тұңғыш президент қорының қолдауымен жүргізілуде. Әр қатысушыға тәлімгерлер беріледі. Жастардың талантты әрі еңбекқор болуып қалыптасуына үлкен септігін тигізеді.

Қазіргі таңда жастарды қолдайтын жобалар саны күннен-күнге артуда. Соның бірі «Болашақ» бағдарламасы. Елбасы Н.Ә. Назарбаев құрған “Болашақ” бағдарламасы арқылы Оксфорд, Кембридж т.б. оқу орындарына жастарымыз түсе алады. «Болашақ» бағдарламасы арқылы еліміздің жас әрі білікті мамандары шет ел университеттеріне тегін білім алуына мүмкіндік жасалған. Көп уақыт өтпей бұл бағдарлама еліміздің брендін айналды. «Болашақ» бағдарламасымен шетелде білім алып келген жастарымыз жоғары лауызымды жұмыстарда еңбек етуде. Сонымен қатар шәкіртақы иегерлері оқуын аяқтағаннан кейін елге оралып, қызмет етеді. Бұл грантты алуда оңай емес. Ол үшін ағылшын тілін

жақсы білу қажет. Тапсыратын екі маңызды қағаз «Ұсыным хат», «Уәждемелік хат». Тесттан өту үшін ана тілі мен шет тілдерін және тарихты жақсы білетін, IQ жоғары болуы қажет. IELTS тестін алдын-ала тапсырып, жоғары балл алса грант иегері атануына мүмкіндік жоғары. Бағдарлама арқылы білім алып келген жастарымыз өз мамандықтарының дамуына үлес қосуда. Бұл бағдарлама патриот, ұлт-жанды, елі үшін аянбай еңбек еткісі келетін жастарға таптырмас мүмкіндік.

Жастарды тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін “7 -20- 25” бағдарламасы құрылды. Кез- келген жас осы бағдарлама арқылы тұрғын үйді тиімді түрде ала-алады. Әрбір отбасының баспаналы болуына көмектеседі. Елімізде талантты жастар қолдаусыз қалмайды. Димаш Құдайбергенов, Ержан Максим, Данеля Тулешова, Жансая Әбдімәлік сияқты жастарымыз Қазақстанның мәртебесін көтеруде.

Әлихан Бөкейханов “Ұлтқа қызмет ету білімнен емес, мінезден”- деген. Шынында қазіргі жобалардан баланы қоғамдық ортаға бейімдеу үшін жасалғандай. Жастардың уақытын тиімді пайдаланып, 2020 жылдың “Еріктілер жылы” атануы соның дәлелі. Жастарға қолдау көрсетіп, бағыт-бағдар бергені нұр үстіне нұр болды. Жастарымыз талантты әрі қайсар,жан жақты, білімді де білікті болса еліміздің болшағы жарқын болмақ. Ата-бабамыз аңсаған заманда өмір сүріп, армандарының біршамасы орындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің Қазақстан халқына жолдауы.
2. «Болашақ» Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің Халықаралық бағдарламасы
3. Бас редактор: Е. Сыдықов. «MANGI EL»халықаралық тарихи журналы, – Алматы, «Pride print», 09.2013 – 108 бет.
4. Асыл Әбіше «Мәңгілік ел идеясы»- Алматы, «Жібек жолы», 2010 – 232 бет.

ВИЗИТНАЯ КАРТОЧКА РУКОВОДИТЕЛЯ

Ли Денис, Турсунжанова Ясмин, Толкачева Виолетта (Қазақстан)

*Колледж Международного Сервиса и Менеджмента
Научные руководители: Бутабаева Н.К., Губанова Н.Р.*

*Осенний ветерок слегка приоткрыл дверь
и прислал свою визитную карточку-
золотые листья...
Фэн Цицай*

Для начала давайте разберемся – Что такое “Визитная карточка руководителя”? Сегодня речь пойдет не об обычном куске картона с рабочими данными, а об основных и неотъемлемых составляющих **ХОРОШЕГО РУКОВОДИТЕЛЯ**. Так что же требуется для внушительного вида, неоспоримого управления и о чем мы сегодня поговорим?

Начнем с того, что это не так просто- как кажется. Управлять несколькими людьми требует усилий, а если это компания, в которой тысяча работников, а может и больше, то вам точно придется попотеть. Вам потребуются такие кавыки как: сдержанность, креативное и логическое мышление, организованность, адаптивность, целеустремленность и многое другое.

По моему мнению, главными из выше перечисленных качеств являются- адаптивность, креативное и логическое мышление. Потому что ситуации бывают разные и все надо решать в тот же момент, как только они появились. Складируют задачи **НЕЛЬЗЯ!** Ведь решать их все равно придется. Эти три качества можно назвать ключом к качественному решению всех задач. Но про остальные качества тоже забывать нельзя, так как они являются не менее важными. Даже такие простые вещи как- целеустремленность и сдержанность очень помогут в управлении. Ведь без целеустремленности и мотивации, не будет прогресса и организация будет стоять на месте, это перечеркнет даже мизерное развитие компании. А сдержанность и стрессоустойчивость помогут сохранить положительную атмосферу в коллективе. Все эти качества способствуют отличному КПД в компании.

Толковый менеджер должен уметь мотивировать не только себя, но и своих подопечных. Кажется, что в этом такого сложного? А все не так просто- как вы думаете. Одно дело- замотивировать, другое- заставить. От того как ты замотивируешь человека зависит качество его работы. Сейчас мы разберемся что такое **МОТИВАЦИЯ** и с чем ее едят.

Мотивация – побуждает к действию, сила, заставляющая бескрайне чего-то хотеть.

Несомненно, ни один бизнес не проживет без мотивации. Ведь главная цель любого предприятия- **ПОЛУЧИТЬ ПРИБЫЛЬ**.

Изменений и прогресса не избежать. В этой части статьи мы погрузимся в историю и затронем каждый из выше перечисленных пунктов.

Начнем с того пункта, который подвергся самым колоссальным временным изменениям- **ВНЕШНИЙ ВИД**. Возможно многие скажут, что “**БЫЛА КЛАССИКА И ОСТАЛАСЬ КЛАССИКА**”, но я скажу- **НЕТ**. Пospорить с тем, что классика будет жить вечно- сложно. Но в наши дни она не является повседневным стилем одежды. Для сравнения возьмем наше время и время СССР. Как я говорил ранее, сейчас “отличаться” это огромный плюс для всех. Показать свою индивидуальность- показать свою уникальность. Но во время СССР был определенный дресс-код. Никто особо не отличался друг от друга. В то время отличиться можно было только знаниями, что не плохо, но конкуренция огромна. Поэтому в наше время, это сделать намного проще. Конечно ты должен иметь знания, но если ты еще и яркая личность, то для тебя открыты все двери. Чем сильнее ты выделяешься, тем проще тебя заметить. Но не будем заикливаться на внешнем виде, так как впереди еще две темы для обсуждения.

Теперь поговорим о владении своим голосом тогда и сейчас. Михаил Салтыков-Щедрин, Махамбет Утемисов, Аяз би. Все эти люди – ораторы времён СССР, и в какой-то степени, тоже являются основоположниками ораторского искусства. Но их отличие от ораторов современности заключается в том, что они не скрывают то, где получили те или иные навыки. Сейчас делиться полезной информацией выгодно, потому что она дороже, а главное иметь поставленную и красивую речь – будет востребовано всегда.

Технологии, принципы работы, уставы, законы – все это меняется со временем. А следовательно- меняются и необходимые качества руководства. Раньше назначение руководителя предприятия было указом сверху и для этого необходимо было иметь опыт работы, а сейчас чтоб стать менеджером какой-либо фирмы необходимо иметь не только опыт, но и образование и специальные навыки. Во время

СССР производитель и соответственно руководитель не волновался о реализации своей продукции, потому как, распределение его продукта было централизовано и этим занимались государственные ведомства, так как все являлось государственной собственностью и руководящий состав, а также сотрудники работали за фиксированную заработную плату, получая дополнительные надбавки к зарплате только за перевыполнение плана. Сейчас производитель сам занимается реализацией своей продукции, потому что он жестко привязан к покупательскому спросу на его продукцию. В наше время даже если производственные мощности позволяют производить большее количество продукта- не целесообразно, потому что производитель действует исходя из потребностей рынка и поэтому его доход зависит от экономической выгоды, которая просчитывается отделами компании. Во время СССР качество, ценнообразование, внешний вид для привлечения покупателя не играли особой роли для производителя, так как все было стандартизировано и выпускалось для широкого потребления и называлось “ШИР-ПОТРЕБ”. В настоящее время производитель нацелен на определенного потребителя и старается чтобы его товар выглядел привлекательнее, качественнее и отлично от продукции конкурентов. Каждый старается угодить своему целевому потребителю.

Руководитель в лице маркетолога. Каким же будет МАРКЕТОЛОГ на месте РУКОВОДИТЕЛЯ? Человек с образованием маркетолога изучал во время учебы такие вещи, как: менеджмент, основы предпринимательства и бизнеса, организация и технология отрасли, экономика предприятия и т.п. Следовательно, человек с образованием маркетолога полностью погружен в сферу деятельности предприятия и в курсе как им управлять. Помимо всего этого, маркетолог это человек с креативным но в тоже время логическим мышлением, умеющий быстро принимать решения в экстренных ситуациях. Все эти качества необходимы хорошему менеджеру. Также, главное умение маркетолога- продвижение и строение системы продаж, которая будет приносить максимальный профит фирме. Значит маркетолог-руководитель это, человек который сможет стабильно продвигать свое предприятие вверх по карьерной лестнице, в том числе улучшая экономику нашей страны. Ведь в РК маркетинг стоит на пути развития.

Исходя из выше написанных пунктов, я думаю можно сделать логическое завершение. Все эти компоненты связаны и, если вы хотите улучшить свои навыки руководителя, вам следует шаг за шагом развиваться в этих направлениях. Ведь они пригодятся вам не только в менеджменте, но и в жизни.

Красноречие, стиль, умственное, духовное и физическое развитие никогда не будут лишними. Развивайтесь, прогрессируйте, становитесь лучше. Все это отличает нас от животных.

ӘЛ-АУҚАТ: КЕШЕ, БҮГІН, ЕРТЕҢ

Мақсат Меруерт (Қазақстан)

Халықаралық Сервис және Менеджмент колледжі

Жетекші: Маукеева А.А.

XXI ғасырда кез-келген мемлекет әлеуметтік әл-ауқатқа қол жеткізуге ұмтылуы керек. Ең алдымен, бұл қалыпты өмір сүру деңгейін, оның сапасы мен жоғары өнімділігін қамтамасыз ету үшін қажет. Бұл өз кезегінде елдің және қоғамның жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді.

Аралас экономикадағы кез келген мемлекеттің алдында күрделі және қарама-қайшы міндеттер тұр. Бір жағынан мемлекет әр әлеуметтік топтың әл-ауқатына жетуге, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге ұмтылуы керек. Бірақ, екінші жағынан, оның мақсаттары елдің нарықтық тиімділігіне қол жеткізу шеңберінде шоғырланған.

Жалпы мағынада әл-ауқат деп мемлекет азаматтарын, әлеуметтік топтар мен тараптарды, отбасыларды, жеке адамдарды өмірге қажетті әлеуметтік, материалдық және рухани сипаттағы артықшылықтармен қамтамасыз ету түсініледі. Әл-ауқат көбіне өндірістік күштердің даму деңгейімен және экономикалық қатынастардың сипатымен анықталады. Өндірістік күштердің даму деңгейі неғұрлым жоғары болса, қоғамның әл-ауқатының жоғарылауы соғұрлым тез жүреді. Сонымен қатар, әл-ауқат белгілі бір қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық саясаттың тиімділігімен тығыз байланысты.

Жалпы, әлеуметтік әл-ауқаттың мәнін талдай отырып, бұл санаттың сандық және сапалық компоненті бар екенін ескеру қажет. Өмір сүру деңгейін әр адам жеке-жеке қанша материалдық және рухани игіліктерді тұтынатындығына емес, оның қажеттіліктерінің даму деңгейіне қарай бағалауы керек, бұл көбінесе жеке адам өмір сүретін қоғамның нақты тарихи және әлеуметтік-мәдени жағдайларына байланысты болып, өмір сүреді. Осыған сүйене отырып, әлеуметтік әл-ауқат деңгейі тек экономикалық категория емес, сонымен қатар тарихи аспектіні де қамтиды. Ұлттық экономиканың әр даму кезеңі елдің әлемдік экономикадағы жағдайына тікелей әсер етеді және оның тұрғындарының әл-ауқатының деңгейін анықтайды. Бүгінгі күні әлеуметтік әл-ауқаттың жалпы қабылданған екі тұжырымдамасы бар – патерналистік және патерналистік емес. Патерналистік тұжырымдама тұрғысынан әлеуметтік әл-ауқат – бұл құндылықтар, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер жүйесімен байланысты этикалық ұғым, сондықтан оның қызметі қатаң түрде рәсімделмеген. Сонымен бірге жеке әл-ауқаттың жиынтығы әлеуметтік әл-ауқаттың көрсеткіші болып табылмайды. Патерналистік емес тұжырымдама әлеуметтік әл-ауқат жеке әл-ауқаттың (утилитар) жиынтығы деп болжайды. Ол белгілі бір қоғамда өмір сүретін жекелеген жеке адамдардың әл-ауқатының деңгейімен ғана анықталады. Осы тұжырымдама шеңберінде әлеуметтік әл-ауқат функциясы оларды қосу арқылы жеке мемлекеттердің жеке функцияларынан алынады.

Біздің уақытымызда әлеуметтік әл-ауқатты түсінуге патерналистік емес тәсіл көзқарас негізге алынады. Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл тәсіл әл-ауқаттың этикалық компоненттерін ескермегеніне қарамастан, нақты тәжірибеде әлі де ескеріледі.

ОСОБЕННОСТИ ЭТАПОВ ЭТНОГЕНЕЗА ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Мубаракова Зарина, Токанова Айгерим (Қазақстан)

Алматынський державний Бизнес колледж

Научный руководитель: Нуркасова Ж. А.

*Дыхание истории за плечами нашего поколения – это не поэтическая метафора.
Это высокая ответственность перед миллионами наших предков.*

Н.А. Назарбаев

При изучении истории народов, следует помнить о том, этногенез это результат длительного процесса исторического развития этноса в конкретной среде обитания. Существуют два основных определения данного понятия, в первом случае этногенез трактуется как «происхождение этноса», т.е. рассматривают только период формирования этнической общности. В другом объединяют процесс происхождения народа и дальнейшую этническую историю.

В исторической науке Казахстана еще в 60-70 гг. утвердился комплексный подход к изучению этногенетических проблем с использованием достижений археологии, этнографии, антропологии и других данных. Одним из самых актуальных исследований казахстанских историков является определение особенностей формирования казахского народа.

На сегодняшний день, первым этапом этногенеза казахского народа считается угро-финский период, представителями которого являются носители ботайско-терсекской культуры. (IV-III тыс. до н.э.). Ряд ученых носителями данной культуры рассматривают финно-угорские народы, представителей существовавшей в древности урало-алтайской языковой семьи, объединяющей в одну общность уральские и алтайские языки. В этом отношении уральцы и алтайцы составляют между собой генетически более близкую группу, чем индоевропейцы и уральцы.

До недавнего времени первый этап этногенеза казахов, большинство ученых связывали с андроновскими племенами эпохи бронзы. В соответствии с последними исследованиями первым этапом этногенеза казахского народа считается угро-финский период. На ранних этапах этногенеза казахов этнические процессы происходили в индоиранской культурной среде.

Следующий этап этногенеза – индоиранский, связан с насельниками эпохи бронзы, андроновской этнокультурной общностью. Андроновские памятники образуют единый географический и культурный ареал на территории Казахстана. Ученые считают, что расово-генетическое развитие казахского этноса берет свое начало с бронзового века. Наследниками андроновских племен являются саки и скифы. Этническая и антропологическая основа предков казахской народности сакская-культурно историческая общность сложившаяся в эпоху раннего железа. Древним населением Казахстана, вошедшим впоследствии в состав казахского народа, являются племена канлы и усунь, они являются первыми этнополитическими сообществами, образовавшими основу казахского народа. К началу нашей эры индоевропейская эпоха великой Степи заканчивается, наступает новая эра тюркский период.

Начало тюркского этапа этногенеза большинство ученых связывают с гуннами. На стыке двух тысячелетий до н.э. и нашей эры на территории Центральной Азии и Казахстана формируется первая кочевая империя хуннов (гуннов), которые оставили глубокий след в историческом и культурном развитии племен.

Тюркским периодом в истории Казахстана принято считать VI-XIII века, когда в евразийских степях господствовали потомки гуннов тюркоязычные племена.

В эту эпоху цивилизационная основа традиционного общества осталась прежней: кочевое скотоводство и кочевая культура преобладали на значительной территории Казахстана. В этническом отношении кочевой мир казахстанской степи стал другим: этническая интеграция племен шла в направлении образования крупной тюркской народности на кыпчакской основе на территории Восточного Дешт и Кыпчака, Южного Казахстана и Семиречья.

В XI веке кыпчаки завладели всей Великой степью от Дуная до Алтая. Эта была этнокультурная общность, объединенная общим этнонимом, языком и культурой. Кыпчаки внесли большой вклад в процесс формирования казахской народности, к сожалению процесс интеграции был прерван монгольским завоеванием.

Монгольское завоевание в XIII веке резко изменило развитие этнического процесса, внесло коррективы в его характер. Монгольское нашествие сопровождалось опустошением земель, массовым истреблением населения, гибелью городов и поселений. Изменилась география размещения населения.

Территория Казахстана вошла в состав улусов трех сыновей Чингисхана: Восточный Дешт и Кыпчак в улус Джучи, Южный Казахстан и Семиречье в улус Чагатая. Земли к востоку от Иртыша в состав улуса Угедея.

После распада улуса Джучи и Золотой Орды в XIII –XV вв. на территории Казахстана образовались тюрко-монгольские государства: Ак Орда, Могулистан, Ханство Абулхайра, Ногайская орда. Жителей этих государств называли узбеками, узбек-казахами, моголами (могулами) и ногаями. У этих названий свое этническое и политическое значение. В этот период племена, народы стремящиеся к объединению, были раздроблены в политическом отношении на различные государства, В дальнейшем эти государства стали основой формирования казахской государственности, становления собственной этнической территории.

На территории Ак Орды, протоказахского государства происходило завершение процесса формирования казахского народа. Откочевка Керей и Жаныбека из Ханства Абулхайра и образование Казахского ханства стали завершающим этапом этногенеза казахского народа.

Сложение народности процесс длительный, трудно привязать время окончательного ее сложения к определенной дате. Однако совокупность исторических, археолого-этнографических источников позволяет утверждать, что процесс образования казахской народности в основном завершился в XIV-XV вв.

НОРМЫ ВЕЖЛИВОСТИ В РАЗЛИЧНЫХ СТРАНАХ: ЧТО ОБЩЕГО И В ЧЕМ РАЗЛИЧИЯ?

Мырзағалиев Адиль, Каримова Камиля (Қазақстан)

*Алматынський ґосударственный бизнес колледж
Научный руководитель: Алдунгарова Г.Е., Бутабаева Н.К.*

*Истинную вежливость
необходимо рассматривать
именно как долг, ибо мы вообще должны
питать благосклонность к другим.
Г. Гегель*

Так как мы будущие бухгалтера и собираемся работать с большими компаниями нам просто необходимо знать "нормы вежливости иностранцев". Некоторые вещи могут быть для них оскорбительны, а для нас нормой. Даже просто узнать их традиции обычаи и культуры особенно "нормы вежливости" уже захватывает дух это ведь так интересно.

Для бухгалтера это будет огромными плюсом

Мир это необычное и удивительное место, которое можно изучать бесконечно. В разных странах – культуры совершенно разные.

Каждый воспитанный человек должен придерживаться этикета, сделать это для себя нормой.

Существуют общепризнанные нормы поведения, с которыми должен считаться каждый человек, потому что он член общества, он живет среди людей, должен считаться с теми, кто с ним рядом.

Мир это необычное и удивительное место, которое можно изучать бесконечно.

В разных странах – культуры совершенно разные.

По тому, как человек ведёт себя по отношению к окружающим его людям: друзьям, одноклассникам, соседям, родным, знакомым и даже незнакомым людям, даже когда никто из знакомых его не видит, можно судить, знаком ли он с нормами этикета.

Человек, придерживающийся общепринятых норм поведения, не толкнёт прохожего, уступит место в автобусе пожилому человеку, не нагрубит старшим, не обидит младших по возрасту, будет соблюдать эти нормы, правила поведения во всем: при переходе через дорогу, на занятиях, на тренировках и т.д.

Культурного, воспитанного человека видно и по его речи. Он не потребляет в речи слов-паразитов; не сквернословит, в его лексиконе есть этикетные слова: спасибо, пожалуйста, добрый день, доброе утро, добрый вечер, извините и др.

Человек рождается индивидом, но с самых первых мгновений своей жизни человеческий детеныш включается в систему общественных взаимоотношений и процессов, и в результате приобретает особое качество – он становится личностью. Таким образом, «личность» – это категория, обозначающая человека как носителя определённых социальных свойств, как продукт социальных взаимодействий.

Люди постоянно находятся в общении между собой, живут в семьях, работают в коллективе с разными людьми. Чтобы избежать конфликтов, недопонимания, правила вежливого общения.

Когда люди уважительны и деликатны друг с другом, они устанавливают более «полезное» общение. Не просто соблюдает правила вежливости, а соблюдают границы других людей.

Воспитанное поведение является одним из способов добиваться желаемого результата.

Быть воспитанным – норма, которая не прописана в законах, но передаётся из поколения в поколение. Если ты хочешь быть добропорядочным соседом, хорошим другом, приятным коллегой, хочешь выстроить устойчивые отношения – будь вежлив.

Стоит не забывать о некоторых правилах.

Нужно уважать окружающих; сослуживцев, сокурсников; друзей и родственников. В близких отношениях человек часто допускает грубость по отношению к близкому человеку: родителям, друзьям, родственникам. Считается, что близкий поймёт, простит. Но зачастую мы не понимаем, что любовь питается любовью, вежливость порождает ответную вежливость, а грубость и хамство имеют свойство накапливаться и порождать агрессию. И грубое слово, сказанное тобой, никуда не пропадает, а остаётся камнем в душе того, к кому оно было обращено. Всегда, когда слышишь ругань, хочется сказать такие простые слова: «Давайте будем взаимно вежливы!»

Душевность и воспитанность помогают человеку раскрыться, проявить свои лучшие качества. Доброжелательное поведение гарантирует человеку найти новых друзей, иметь много знакомых, приятелей. Родителям, чтобы научить ребёнка правильному поведению, необходимо самим быть терпеливыми и показывать ему пример.

В различных народах есть в этикете свои поправки и дополнения, обусловленные историческим развитием своей культуры. Этикет отражает также систему национальных знаков-символов общения, положительных традиций, обычаев, обрядов, ритуалов.

Если вы собираетесь посетить ту или иную страну, советую вам изучить правила этикета этой страны.

Так как мы будущие бухгалтера и собираемся работать с большими компаниями нам просто необходимо знать "нормы вежливости иностранцев"

Некоторые вещи могут быть для них оскорбительны, а для нас нормой

Даже просто узнать их традиции обычаи и культуры особенно "нормы вежливости" уже захватывает дух это ведь так интересно

Для бухгалтера это будет огромными плюсом.

У всех жителей этой страны воспитание играет очень важную роль. Дело в том, что уступать место в транспорте и пропускать вперёд взрослых людей закладывают ещё с детства. У нас принято не спорить со старшими. Помочь перейти дорогу старикам если они в этом нуждаются. Не важно ребёнок или взрослый человек, нужно всегда относиться с уважением.

Для того чтобы в обществе был мир и согласие, люди придумали правила поведения. Их называют этикетом. Встаёшь, когда старший входит в комнату. Вежливый человек никогда не причинит неудобства другим. Он никогда не забывает здороваться и прощаться, говорить «спасибо» и «пожалуйста».

В современном мире нужны не только глубокие знания, но умение общаться с людьми. Сейчас люди часто путешествуют, работают за границей, поэтому знание этикета той страны, куда вы собираетесь поехать, жизненная необходимость.

Моя профессия связана с экономикой. На сегодняшний день экономики стран на столько взаимосвязаны, что люди вынуждены постоянно выезжать за рубеж по работе. Поэтому знание этикета той страны, куда вы едите в служебную командировку, позволит вам не попасть в впросак и наладить крепкие и нужные связи.

Быть приятным и доброжелательным в общении человеком, это уже полпути по дороге к успеху. Так что читай и изучайте нормы поведения той стороны, куда в ближайшее время собираетесь.

ТАБИҒАТТЫ АЯЛАЙЫҚ! ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУ – БОРЫШЫМЫЗ!

Оразалиева А.А. (Қазақстан)

*Халықаралық Сервис және Менеджмент колледжі
Ғылыми жетекшісі: Кабжанпарова Л.Т.*

Табиғат – адамдардың, жануарлардың, өсімдіктердің, мекендеуіне қамтамасыз ететін ортасы. Біз табиғатпен қоршаған әлемде өмір сүреміз. Менің ойымша, табиғат ежелгі дәуірден бастап адам өміріндегі өте маңызды рөл атқарды және ол қазіргі кезінде де басты рөл атқарып отыр. Белгілі бір мағынада біз табиғатқа тәуелдіміз, өйткені ол болмаса, тіршілік болмайтын еді. Табиғатты біз ана ретінде санаймыз, себебі бұл бізге өмір сүруге қажетті компоненттер береді. Осы компоненттерге: жер, су, атмосфералық ауа, организмдер, сондай-ақ атмосфераның озон қабаты т.б жатады.

Жер жүзінде қаншама ғажайып сұлу жерлер бар, осының бәріне үлкен үлес қосқан -табиғат.

Табиғаттың бар сұлулығын сөз бен жеткізу оңай емес. Табиғаттың әсемді жерлерін өз алдына елестете отырып, жақсы сезімге ораласың. Біздің әрқайсысымыз табиғаттың ажырамас бөлігіміз. Мысалы көктемнің басталуы кезінде оның алғашқы тамшыларын көргенін ұнатамыз, немесе қаланы ақ ертегіге айналдыратын алғашқы қардың түскеніне қуанамыз, жерді алтын кілеммен жабатын күзгі жапырақтарын байқаймыз. Табиғат біздің байлығымыз. Бала кезімізден бері бізге табиғатты қорғау керек деп айтатын. Оған ұқыпты және мұқият қарауымыз қажет. Себебі бұл бізді қоршап тұрған ғажайып әлем. Айналаңызға қарап табиғаттың қаншалықты сұлу екенін байқайсыз. Ол әсемдік жерлерді жарату дегенде нағыз сәулетші бола алады. Мысалы, маған күннің батқаны ұнайды. Себебі қызарған күн дискіге айнала отырып, көкжиекке ақырындап қисаяды. Аспан түрлі түстерімен боялады: сарғыштан көк түске дейін. Күн батқан кезде барлық жер романтикалық сұлулыққа айналады. Орман, таулар, биік жоталар, теңіздер, осының бәрі өздігінен ерекшеленеді.

Жазушылар, ақындар, суретшілер, табиғаттың қазынасын оның барлық мезгілдердің сұлулығын өздерінің керемет шығармаларында суреттеген. Табиғаттың сұлулығына тамсану қабілетті, шығармашылықта жаңа шедеврлер жасауына мүмкіндік береді. Және осы табиғаттың сұлулығын сақтау үшін біз мұқият және құрметпен қарауымыз керек. Адам сонымен бірге табиғаттың бір бөлігі. Бұл адамдар табиғатта кез келген нәрсені жасай алады дегенді білдірмейді.

Адам табиғатты қорғауға байыпты қарауы керек. Жер планетасының кез-келген тұрғыны мұны есте сақтауы керек. Жойылып жатқан жануарлар, құстар мен, өсімдіктердің түрлері сақталуы керек. Біз табиғатты қорғауымыз керек; жануарлармен құстарға көмектесіп, өсімдіктерге күтім жасап, суды үнемдеп, жер мен ауаны ластанауымыз қажет.

Табиғатты сақтау үшін қандай көмек көрсетуге болады. Ең алдымен, біз ағаш отырғызуымыз керек, ол ауа мен топыраққа зиянды заттардан сүзгі болады. Егер мұның барлығын толықтай жасайтын болсақ, онда үлкен орман немесе саябақ өседі, ол жақын маңдарда тұратын тұрғындардың ауасын тазартады, және олардың демалатын орнына айналады. Сонымен қоса бақшаларға түрлі өсімдіктерді отырғызуға болады, дәрменсіз жануарларға барлық қасиеттерін қамтамасыз ету, оларға дұрыс күтім жасау үшін саябақ ашуға болады. Егер барлығымыз осыған назар аударып, өз үлесімізді қосатын болсақ, онда планетамыздағы тіршіліктің алуан түрлілігін сақтай аламыз, түрлердің із-түзсіз жоғалып кетуіне жол бермейміз, олар қазір өкінішке орай, адамның кінәсінен жойылып барады.

Бүгінгі таңда табиғатты сақтау және жойылып бара жатқан түрлерді құтқарумен айналысатын ұйымдар бар. Бірақ бұл ұйымдардың мүшесі болмай-ақ, кез-келген адам өз табиғатын қорғай алады. Себебі ағаш отырғызу немесе өсімдікке күтім жасау, қоқыс жәшігіне қоқыс тастау қиын емес.

Қорыта келсем, қазіргі қоғам табиғатты мүмкіндігінше сақтау үшін көп атсалысып, оған байланысты барлық нәрсені жасауы керек. Зауыттардың көп қалдықтары ауаға тастауына жол бермеу. Жаңа тазалау құрылғылары мен схемаларын ойлап тауып, жасау керек. Себебі, табиғат біздің байлығымыз және оған біз барлығымыз бірігіп көмек көрсетіп қорған болуымыз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ә.Бейсенова, А.Самақова, Т.Есполов, Ж.Шілдебаев Экология және табиғатты тиімді пайдалану. Алматы-2004.
2. Қоқанбаева Р.И. Экологиялық тәрбие беру. //Отбасы және балабақша. – 2006. – №5. -20-22 б.
3. www.infourok.ru
4. Чильдебаев Ж. Экологияны оқыту әдістері, Алматы баспасы.

ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК СӘУЛЕЛЕНУДІҢ АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ

Серікова А. (Қазақстан)

Алматы мемлекеттік Бизнес колледжі

Ғылыми жетекшісі: Абдуллаева Г.А.

Қазіргі кезеңде техникалық прогресстің жылдам өсуі, бізге күнделікті мәселелерді шешуде уақыт пен күшімізді үнемдегенімізге, жұмыстың жеңілдегеніне, жылдам орындалатынына қабілетті көмекшілерді көбірек жеткізетініне қуанамыз. Алайда, біз көбінесе соңғы ғасырдың мұндай ыңғайлы өнертабыстары адам ағзасына өте зиянды электромагниттік сәулелену көздері екенін ескермейміз. Ғалымдар бізді электромагниттік вирустың таралуы және қоршаған ортаның электромагниттік лас-тануы туралы болжамдарымен қорқытады.

1865 жылы ұлы ағылшын ғалымы Джеймс Клерк Максвелл әлемдегі барлық идеяларды өзгерткен маңызды ғылыми жаңалық ашты. Ол электромагниттік өріс теориясын жасады, оны кейіннен неміс ғалымы Генрих Герц тәжірибе жүзінде дәлелдеді.

Максвелл анықтамасында "...магнит өрісінің уақыт өте келе өзгеруі айналымы электр өрісінің пайда болуына әкеледі, ал электр өрісінің уақыт өте келе өзгеруі айналымы магнит өрісін тудырады".

Бұл генеративті айналымы электр және магнит өрістері біртұтас электромагниттік өрісті құрайды.

Электромагниттік сәулелену дегеніміз – электромагниттік толқындар-кеңістікте таралатын бұзылулар, электромагниттік өріс күйінің өзгеруі Электромагниттік сәулелену көзі (өрістер мен толқындар) – жылдам қозғалатын электр зарядтары. Тек теориялық тұжырымдарға сүйене отырып, Максвелл вакуумдағы электромагниттік толқындардың таралу жылдамдығын анықтады, ол жарық жылдамдығына тең – 300 мың км/с.

Электромагниттік сәулелену барлық ортада және вакуумда (Электромагниттік толқындарды сіңіретін немесе шығаратын заттар мен денелерден бос кеңістік) тарала алады.

Енді біз айналымыдағы барлық кеңістік әр түрлі жиіліктегі электромагниттік толқындарға енетінін білеміз. Әр түрлі жиіліктегі электромагниттік толқындар бір-бірінен ену қабілетімен, заттың таралу жылдамдығымен, көрінуімен, түсімен және басқа да қасиеттерімен ерекшеленеді. Электромагниттік толқындар электромагниттік өрістің энергиясын тасымалдайды.

Жиілік пен толқын ұзындығына сәйкес электромагниттік сәуле бөлінеді:

- радиотолқындар;
- * инфрақызыл сәуле;
- * көрінетін жарық;
- * ультракүлгін сәуле;
- * рентген сәулесі және қатты (гамма сәулесі).

Сәулеленудің максималды жиілігімен рентген сәулелері мен γ сәулелену сәйкесінше максималды сәулелену қарқындылығына ие. Инфрақызыл (жылу) сәулеленудің ең қуатты көзі-Күн. Ол жердегі өмірді сақтауда шешуші рөл атқарады. Көрінетін жарық бізге әлем туралы ақпарат және ғарышта шарлау мүмкіндігін береді. Бұл сонымен қатар оттегі көзі болып табылатын өсімдіктерде фотосинтез процесі үшін қажет. Ультракүлгін сәулеленудің адамға әсері бәрімізге белгілі, бәріміз күн сәулесін жақсы көреміз. Электромагниттік толқындар тірі организмдерге оң және теріс әсер етуі мүмкін.

Біздің әрқайсымыз ультракүлгін дозадан асып кету терінің күйіп қалуына, көздің торына зақым келтіруі мүмкін екенін білеміз. Флюорографиялық, ультрадыбыстық немесе рентген – бұл адамның ішіне қарауға мүмкіндік беретін заманауи медицинаның жетістігі. Бірақ тым көп дозалар немесе жиі тексерулер ауыр ауруларды тудыруы мүмкін.

Электромагниттік толқындарды алу үлкен ғылыми және практикалық маңызы бар. Мұны тек бір диапазонның мысалында көруге болады – теледидар мен радио байланысы үшін қолданылатын радио толқындар, радиолокацияда – объектілерді анықтау және оларға дейінгі қашықтықты өлшеу, радио астрономия және басқа да қызмет салаларында.

Қазіргі адам өз өмірін теледидар, компьютер, интернет, микротолқынды пеш және басқа да тұрмыстық техникасыз елестете алмайды. Электромагниттік сәулелену соншалықты зиянсыз ба? Біз бұл туралы сирек ойлаймыз. Әдебиеттерді зерттей отырып, біз электромагниттік толқындар туралы, соның ішінде электромагниттік сәулеленудің тірі организмдерге теріс әсері туралы көп нәрсе білдік. Электромагниттік сәуле несімен қауіпті? Жақында бүкіл әлемдегі ғалымдар тірі және өлі бастаулар арасындағы аралық күйде болатын тіршілік иелерінің жаңа түрінің пайда болуы туралы айтады. Органикалық табиғаттың орнына олар толқын қабығына ие, бірақ олар көбею, тамақтану және оқшаулау сияқты тірі

тіршілік иелерінің сипаттамаларына ие. Бұл электромагниттік "вирустар" деп аталады. Электромагниттік вирус қалай жұқтырылады? Ғалымдар арасында консенсус жоқ.

"Бүгінгі таңда адам ағзасына ең зиянды элемент электромагниттік ластану болып табылатынына күмән жоқ", – деді Роберт Бекер, м.ғ. д., ортопед дәрігері және биологиялық электр және регенерация саласындағы зерттеуші екі рет Нобель сыйлығына ұсынылды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы қоршаған ортаның электромагниттік ластануын әлемдегі ең көп қоныстанған аудандардың басты мәселесі деп жариялады. Біздің денелеріміздің айналасындағы электр энергиясы ішке сіңеді. Сіңірілген энергия әр түрлі қолайсыз жағдайларды тудыруға жетелейді.

Роберт Беккердің сұхбатында электр желілеріне жақын орналасқан фермалардағы сиырлар оның қалыпты мөлшерінен аз мөлшерде сүт өндіреді, ауру немесе өлі бұзауларды дүниеге әкеледі және басқа да түсініксіз аурулардан зардап шегеді. Шошқалар мен жылқылар да күтпеген жерден өледі. Оның электромагниттік ластанудан туындағанын көптеген тәуелсіз ғалымдар мен зерттеушілер зерттеді, сонымен қатар денсаулығына, ауруына және өліміне байланысты елеулі проблемалардың себебі бар екендігі туралы нақты дәлелдер табылды.

Электрлік ластану темекі шегудің белгілі зиянынан әлдеқайда қауіпті. Қазіргі уақытта бүкіл әлемде адамдар мен жануарлардың өміріне электромагниттік сәулелену қауіп төндіреді. Тіпті Арктиканың байырғы тұрғындары Wi-Fi жүйесін орнатқаннан кейін пайда болған жағымсыз белгілер туралы хабарлады. Халықтың жас және ескі бөлігі ең осал болып табылады. Дүние жүзіндегі дәрігерлер балалардағы лейкомия мен қатерлі ісік, аутизм, аллергияның басқа түрлерінің көбеюін байқады; бұл аурулардың саны электромагниттік ластанудың өсуіне тікелей пропорционалды түрде артады. Ересек адамдарда қатерлі ісік ауруының, созылмалы шаршау синдромының, қант диабетінің, ұйқының бұзылуының, бас ауруының айтарлықтай өсуі байқалады. Электромагниттік ластануды барлық осы аурулармен байланыстыруға болады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының зерттеулеріне сәйкес:

- трансформаторларға таратушы антеннаға немесе ұялы байланыс дінгегіне жақын адамдар қатерлі ісік ауруының пайда болу мүмкіндігіне ие;
- жоғары вольтты электр желісіне жақын тұратын балаларда лейкоздың дамуы ықтималдығы жоғары;
- Денсаулық проблемаларымен ауыратын адамдар жоғары жиілікті электромагниттік өрістің әсеріне өте сезімтал;
- ұялы телефондар мен сымсыз телефондарды қолданатын адамдарда ми қатерлі ісігінің даму қаупі жоғары;
- ЭМИ-мен байланысты жұмысшылар қатерлі ісік, депрессия және электромагниттік сәулеленудің әсерінен суицидтің жоғары деңгейіне ие;
- зерттеушілер ЭМИ әсерінен пайда болатын қан жасушалары мен иммундық жүйенің өзгеруін анықтады, электромагниттік өріспен сәулелену ДНҚ-да көз жасын тудырады;
- Германияда байланыс станциясының таратқышынан 400 метр қашықтықта тұратын адамдарда қатерлі ісік ауруының үш есе өсуі байқалды;
- Онтариода бір ғимаратта жұмыс істейтін 72 адам қатерлі ісік ауруымен ауырды, олардың кейбіреулері қайтыс болды. Ғимараттың төбесінде таратушы антенна тұрды.

Электромагниттік өрістің тірі ағзаға әсерін қалай түсіндіруге болады? Мұның бәрі адам аурасының (биофильм) толқындарының бірі қандай да бір электр құралының сәулеленуімен толығымен резонанс тудырудан басталады. Биофизиктер ағзаның психоэнергетикалық және биоақпараттық "қаңқасы" ретінде анықталған Аура толқындық және резонанстық сипатқа ие. Толқындардың тірі кластері бола отырып, ол өлі электромагниттік толқындармен әрекеттеседі. Өлі физикалық тербелістердің биофилдің біртіндеп "жеуі" иммунитеті әлсіреген немесе антибиотиктерді қабылдау нәтижесінде бұзылған микрофлорасы бар адам ағзасында белсенді түрде көбейе бастайды, қоздырғыштар қарсылыққа тап болмайды.

Аура ауруы да осылай дамиды. Үздіксіз электромагниттік бомбалау арқылы теңгерілмеген биофильм біртіндеп жұқа сіңіретін, жансыз, дірілге жақын, өрескел көбейе бастайды. Адамдағы ең нәзік рухани, интеллектуалдық және эмоционалды қасиеттердің тербелісі. Аура ауруының өзінен өзі бұзылу процесі сол әсерден басталады. Содан кейін ол жасушалар мен органдардан шығатын дене тербелістеріне де таралады, оларды өлімге, патологияға әкеледі.

Электромагниттік сәулелену созылмалы шаршаудың себебі – ол XXI ғасырдың ауруы. 21 ғасырдың тағы бір қауіптілігі – ұялы байланыс туралы бірнеше сөз. Ғалымдар ұялы телефон желіні жоғалтқан кезде ол шынымен зиянды болатынын анықтады, өйткені арнайы "желіні іздеу" режимі

қосылады. Ұялы телефон электромагниттік импульстардың ағындарын шығара бастайды, ал іздеу сигналының қуаты мен жиілігі қалыпты жұмыс істегенге қарағанда әлдеқайда жоғары. Күшті және жиі импульстар тек ауаға ғана емес, сонымен қатар телефонның иесіне сәуле көзіне жақын органдарға соққы береді. Егер телефон күртешенің жоғарғы қалтасында жатса немесе мойын бауына ілінсе, онда өкпе мен жүрек зардап шегеді, егер ол белдікке ілінсе немесе төменгі қалтада жатса – белден төмен барлық органдар зардап шегеді.

Жүйке, эндокриндік, иммундық және жыныстық жүйелер электромагниттік сәулеленудің әсеріне өте сезімтал. Егер әсер ұзақ уақытқа созылса, биологиялық әсер жиналуы мүмкін, сондықтан жағымсыз әсерлер бірден пайда болмайды, бірақ болашаққа қарай жылжиды. Бірақ содан кейін олар барлық даңқымен ашылады. Мұндай салдар гормоналды бұзылулар, қан қатерлі ісігі, ми ісіктері және орталық жүйке жүйесінің әртүрлі дегенеративті процестері болуы мүмкін. Электромагниттік толқындар әсіресе балалар, жүкті әйелдер, жүрек-тамыр жүйесі бұзылған адамдар үшін қауіпті. Аллергиямен ауыратындарға және иммунитеті төмен адамдарға қоршаған электромагниттік ортаға мұқият болуға кеңес беріледі.

Әр түрлі көздерді зерттеу барысында, біз электромагниттік сәулеленудің теріс әсер етуі мүмкін екеніне көз жеткіземіз. Сондықтан сәулеленудің рұқсат етілген нормаларынан асып кетудің алдын алу шараларын сақтау қажет.

Біз кез-келген сауатты азамат электромагниттік сәулеленудің адам ағзасына зиянды әсері туралы ақпаратты білуі керек деп санаймыз.

Біз білуіміз керек:

- компрессор жұмыс істеп тұрған кезде тоңазытқыштың бетінде магнит өрісі пайда болады, бұл рұқсат етілген нормадан бес есе жоғары. «Аязды білу» жүйесі бар құрылғы үшін қауіпсіз қашықтық есіктен 1,2 м, артқы қабырғадан 1,4 м. Кәдімгі үшін – мотордан 10 см қашықтықта болу керек;

- теледидардың тікелей маңындағы магнит өрісі рұқсат етілген шектен он есе асады. Кішкентай теледидар үшін де қауіпсіздік қашықтығы экраннан 1,1 метрден және бүйір қабырғадан 1,2 метрден басталады;

- шаш кептіргіш пен ұстараның айналасындағы электромагниттік өріс өте күшті;

- микротолқынды пештің эксклюзивті ерекшелігі – ультра жоғары жиілікті сәулелену, соның арқасында тауық тез дайындалады. Әр түрлі себептермен электромагниттік өрістің бір бөлігі кейде сыртқа, есіктің төменгі оң жақ бұрышына енеді. Есіктің тығыз жабылғанына және саңылау бітелмегеніне көз жеткізіңіз;

- компьютер мониторы әртүрлі жиіліктегі электромагниттік өрістерді, бетіндегі статикалық электр разрядын, сонымен қатар ультрафиолет, инфрақызыл және рентген сәулелерін шығарады;

- ұялы телефонның жиілігі өте жоғары, ол миға өте жақын және ішкі құлақтың қызуына әсерін тигізеді.

Сонымен қорытындылайтын болсақ, электромагниттік өріс біздің денсаулығымызға зиянды әсер етеді, егер оның деңгейі нормативтік құжаттарда белгіленген толеранттылық деңгейінен шықса ғана. Жалпы, қауіптілік дәрежесі қолданыстағы дозалар мен жиіліктермен анықталады.

СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС РАЗВИТИЯ СТАТУСА ЖЕНЩИНЫ В ИСТОРИИ

Филимонова Милана (Қазақстан)

*Колледж Международного Сервиса и Менеджмента
Научные руководители: Бутабаева Н.К., Губанова Н.Р.*

Всегда и во все времена неважно 100 лет назад или 200 представительницы прекрасного пола хотели быть красивыми, успешными и счастливыми. Но возможность найти счастье не только в роли хранительницы очага, корректировал ход истории, и конечно же прогресс развития человечества.

Что бы читателю сразу было понятно, о чем пойдет речь мы не будем отвлекаться на постоянные конкретизирования и в этой статье будем говорить о женщине в общем понятии ее социальной значимости. Итак, в чем же состояла жизнь женщины 200 лет назад? Непосредственно во все времена главным предназначением женщины было, есть и я надеюсь всегда будет – это семья и дети. Но давайте рассмотрим с вами, уважаемый читатель, какая жизнь была у женщины тогда и кем она являлась в обществе 18-19 века? В те времена хранительница очага полностью отдавала себя домашним и семейным делам и заботам. Безусловно положение женщины в обществе, а именно ее социальная принадлежность скажете вы имела значение. Допустим, жена купца 18-19 века не варила щи и не пекла хлеба, но все же она занималась исключительно делами домашнего хозяйства- контроль над крестьянами, рукоделие и иногда образованием. Быт женщины-крестьянки значительно отличался от предыдущей представительницы прекрасного пола. Ее жизнь состояла в том, чтоб кормить и ухаживать за скотом собственным, за скотом хозяина, где жили и кому принадлежали крестьяне тогда. Например, прежде чем сварить кашу нужно было сделать большое количество сопутствующих дел. И конечно же постоянная работа на земле – нужно было все это вырастить на полях, собрать урожай и запасти все это в прок. В обществе того времени женщины не принимали участия в обсуждении вопросов политики и никогда не влезали в дела мужа-главы семьи.

С началом 20 века, с ходом истории, с революционными настроениями, женщина оказалась с теми же навыками натурального хозяйства, но не в личном домашнем хозяйстве или на работе у барина, а в государственных колхозах и предприятиях. В период становления нового Советского государства у женщин появилось желание и возможность учиться и получать знания. В начале 20 века неграмотность считалась позорной. С тех пор женщина имела возможность работать на государственных предприятиях и иногда даже в мужских профессиях.

Вторая мировая война изменила и мобилизовала представительниц прекрасного пола, и они встали в одни ряды с мужчинами на защиту своей Родины. Из-за огромных потерь мужского населения после войны не странно было увидеть женщину за рулем трактора, у станка на заводе и даже в должности директора завода. И мне кажется, что с тех пор она навсегда закрепились на позициях таких мужских профессий. А как же роль хранительницы очага? Приготовление обедов и воспитание детей? Естественно все мы видим по нашим мамам, что все это было и идет с развитием статуса женщины в обществе. Различие с женщиной тех времен стало в том, что уже не нужно было молоть муку, чтобы испечь хлеб или пирог, ведь все нужные продукты можно было приобрести в государственных магазинах.

С развалом Советской страны- кризисом, банкротством людей, переделом общества на новые системы бизнес-схем, частной собственности и пр., перед женщиной, как и всегда в первую очередь стояла задача, как накормить своих детей и помочь мужу. И сейчас мы видим, что женщина, не взирая на трудности помогая мужу обеспечить семью, справилась и с этой, казалось бы, непростой задачей. В этот период многие женщины переквалифицировались на популярные и хорошо оплачиваемые уже тогда профессии 21 века. Переучились на финансистов, коммерсантов и др. Опять же представительницы прекрасного пола встают наравне с мужчинами и занимают такие должности как директора огромных предприятий, хозяйств, коммерческих услуг, открывают свой бизнес и пр. Так же в начале 2000 мы все чаще замечаем женщин за рулем собственного автомобиля. А на сегодняшний день мы можем отметить, что даже в правительстве сидят те самые хранительницы очага. И если говорить о мировой арене, то уже во многих странах в лице первых руководителей страны, правят женщины.

Естественно, мы не можем представлять точную версию будущего и последующего хода событий, но мы можем предполагать. И я, излагая свои мысли выше и анализируя данную достаточно сложную тему имею два варианта того, кем же будет женщина в социуме и на каком месте. Первый вариант моего предположения гласит о том, что в будущем представительница прекрасного пола будет полностью равна мужчине и в обществе не будет половой принадлежности.

Судя по сегодняшним событиям, мы можем наблюдать это в живую, и я считаю, что это самый правдоподобный вариант исхода событий. Второй вариант моего анализа представляет то, что

в будущем женщина полностью займет место мужчины. Так скажем мужчина и женщина поменяются местами. Хранительница очага станет обеспечивать семью, заниматься работой и карьерой, а мужчина будет заботиться о детях, воспитывать их, а также готовить, убирать и прочее. Наше будущее очень непредсказуемое и каждый день удивляет нас чем-то новым. Но мы можем предсказывать, анализировать и предполагать, как все это будет происходить. Я надеюсь, у каждого из вас появились мысли и предположения на данную тему, но я склоняюсь к своему первому варианту и думаю, что это произойдет в нашем недалеком будущем.

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ АУМАҒЫНДАҒЫ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ЖҮЙЕСІНЕ ТАЛДАУ ЖҮРГІЗУ

Хусаин Өркен (Қазақстан)

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ колледжі
Ғылыми жоба жетекшісі: Бакиров С.Б.*

Адамзат баласы өзінің бүкіл ғұмырында, тұрмыс тіршілігінде табиғат байлықтарын әр түрлі деңгейде, әр түрлі талаптармен, қолдан келгенінше игере отырып, өзінің қажетін қанағаттандыруға тырысады. Өз қажетін қанағаттандыру «алмақтың салмағы бар» деген қағида бойынша табиғатқа белгілі дәрежеде зиян келтіру, жапа шектірумен қабаттасып отыратынын бүгінде әркім біледі. Адамзат тарапынан табиғатқа әсер ететін осындай зияндардың бірі – қоршаған ортаның тұрмыстық тұтыну қалдықтарымен ластануы.

2020 жылғы 1 қыркүйекте мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: “Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық даму – еліміз үшін алдыңғы кезекте тұрған мәселе. Бүкіл өркениетті әлем жұртшылығы осы мәселемен айналысуда. Бізге де мұндай жаппай үрдістен шет қалуға болмайды” – деді.

Алматы облыстық экология департаментінің мәліметі бойынша, облыс аумағына жыл сайын 800 мың тоннаға жақын тұрмыстық қатты қалдық шығарылады екен. Оның 350 мың тоннасы Алматы қаласының, қалғаны облыс елді мекендерінің еншісіне тиесілі. Әсіресе ауыл маңындағы қалдықтардың заңсыз жерлерге тасталынуы, қаладағы қалдық үйінділердің жинақталуы қоршаған ортаға айтарлықтай зиянын тигізеді. Сондықтан, Алматы облысындағы тұрмыстық қалдықтарды басқару жүйесінің жай күйін анықтау, еліміздегі өзекті мәселелердің бірі болып тұр.

Алматы облысында тұрмыстық қалдықтардың жай күйіне мониторинг жүргізу барысында қалдықтарды тастайтын арнайы 370 жер аумағы анықталды. Оның ішінде мал өлекселерін тастайтын арнайы 351 орын бар. Облыс бойынша өнеркәсіп, тұрмыстық және басқа да қалдықтарды есепке алу, оларды залалсыздандыру мен көму шаралары даму үстінде. Ал, Алматы қаласы бойынша тұрмыстық қалдықтар проблемасын шешу мақсатындағы мемлекет тарапынан жасалып жатқан іс-әрекеттерге талдау жасап Алматы қаласының жай күйін төмендегі нәтижелермен көрсеттік.

Алматы қаласында:

- 1) Қалдықтарды өндірумен 46 кәсіпорын айналысады.
- 2) Жиналған қалдықтардың 70% өндірумен «Тәртіп АҚ» айналысса, 30% өндірумен жекеменшік кәсіпорындар айналысады.
- 3) Жиналған қалдықтардың тек 3% өндіріледі.
- 4) Жиналған қалдықтардың 97% полигондарда сақталады.
- 5) 266-дан астам контейнерлік алаңдар салынып, қайтадан қалпына келтірілген.
- 6) 201 алаңда жергілікті бюджет есебінен 2010 жылдан бастап Бостандық, Әуезов, Медеу аудандарында көлемі 3 м. кубтан 1005-ке жуық тереңдетілген контейнерлер орналастырылған.
- 7) Ең ірі полигон «Тәртіп АҚ» кәсіпорынына тиесілі ол Қарасай ауданында орналасқан.

Жоғарыдағы нәтижелер Алматы облысындағы тұрмыстық қалдықтар мәселесіне қатысты мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан іс-шаралардың дамып келе жатқандығын көрсетеді, бірақ көшелерде тасталынып жатқан қалдықтар мен контейнерлердегі қалдықтардың шамадан тыс көбеюі халыққа әліде болса экологиялық сауаттандыру жұмыстарын жүргізу керектігін айқындайды.

КОРОНОВИРУС COVID-19: НОВАЯ МИРОВАЯ ПАНДЕМИЯ

Чечасова Лилия

*Колледж КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Токтыбай А.К.*

Изменение окружающей среды, потепление климата, увеличение плотности населения высокая миграционная активность населения и другие факторы провоцируют появление и распространение новых инфекций по всему миру. Появление в декабре 2019 года заболеваний, вызванных новым коронавирусом («corona virus disease 2019»), уже вошло в историю как чрезвычайная ситуация международного значения. До 2002 года коронавирусы рассматривались в качестве агентов, вызывающих не тяжёлые заболевания верхних дыхательных путей (с крайне редкими летальными исходами). В конце 2002 года появился корона вирус (SARS-CoV), возбудитель атипичной пневмонии, который вызывал тяжёлый острый респираторный синдром (ТОРС) у людей. В 2012 году мир столкнулся с новым коронавирусом (MERS-CoV), возбудителем ближневосточного респираторного синдрома, принадлежащим к роду Betacoronavirus. Основным природным резервуаром коронавирусов MERS-CoV являются летучие мыши и одногорбые верблюды (дромадеры). Международный комитет по таксономии вирусов 11 февраля 2020 г присвоил собственное название возбудителю инфекции COVID-19 – SARS-CoV-2. Новый корона вирус SARS-CoV-2 относится к семейству Coronaviridae, относится к линии Beta-CoVB.

Сегодня ученые приходят к выводу, что COVID-19 нельзя рассматривать только лишь как острую респираторную инфекцию. Независимо от степени поражения легких или его отсутствия, SARS-CoV-2 может поражать печень, провоцировать дислипидемию (нарушение обмена жиров), диабет, болезни сердца. При этом многие из перечисленных метаболических характеристик могут оставаться незамеченными для врачей – их нельзя выявить при рутинном лабораторном тестировании. По этой причине некоторые исследователи считают, что COVID-19 – это еще и мультиорганное метаболическое заболевание.

Накапливающиеся научные данные показывают: SARS-CoV-2 способен поражать почки, мозг, глаза и кишечник. А это может приводить к развитию аносмии и агевзии; глазного конъюнктивита; болям в животе и диарее. Растущее количество данных свидетельствует и о том, что нередко при COVID-19 происходит нарушение целостности сосудистого барьера. При этом SARS-CoV-2 может нарушать гомеостаз сосудов, напрямую заражая эндотелиальные клетки через фермент ACE2. Из-за чего у значительной части пациентов с тяжелой формой болезни (включая молодых людей и детей) развиваются венозные и артериальные осложнения различной степени тяжести. С самого начала у ученых не было ответа на вопрос, насколько прочным и долговечным будет иммунитет к SARS-CoV-2. Исследования, в которых оценивали образование нейтрализующих антител IgG у пациентов перенесшим COVID-19 показали, что титры IgG увеличивались в течение первых 3 недель от начала болезни и уже к 8-ой неделе снижались. Снижение антител в крови с инфекцией SARS-CoV-2 это происходит быстрее, чем изначально ожидали ученые. Если же суммировать накопленные знания, то иммунитет к SARS-CoV-2 у людей, перенесших болезнь в легкой, средней и тяжелой форме может длиться: минимум – 1,5-2 месяца; в среднем – 2-3 месяца; и максимум – 4 месяца. В настоящее время в мире разрабатывается более 180 вакцин-кандидатов. Безопасность и эффективность вакцин от коронавируса остается главной причиной беспокойства и пристального внимания ко всем разработчикам. Скрупулезное изучение патогенеза COVID-19 продолжается.

ЖИВОТНЫЙ МИР КАК ОБЪЕКТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ

Шамахунова Земфира (Қазақстан)

Колледж ҚазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: Мусалаева Ш.А.

Аннотация. Данный материал раскрывает ряд вопросов связанных с: определением животного мира как объекта охраны и использования; государственным управлением в области охраны и использования животного мира; правом пользования животным миром; правовой охраной животного мира; правовым режимом зоологических коллекций, а также ответственностью за нарушение законодательства об охране и использовании животного мира.

Ключевые слова: животный мир, использование животного мира, охрана животного мира, объекты животного мира, признаки животного мира.

Животный мир это общность живых организмов множество видов и диких животных, которые населяют область РК и находятся на свободе и имеет отношение к природным ресурсам экономической зоны РК. Мы можем использовать животный мир в таких целях как охота, изучать, или получать пользу другими способами для ублагоустройства разных нужд человека. Животный мир представляет собой наследие народов РК, несвойственный элемент биосферы многообразности Земли, возрождающийся природный ресурс, важный регламентирующий также подрывающий элемент биосферы, всячески защищаемый и разумно используемый для удовлетворения разных потребностей граждан РК [2].

Законодательство РК в области охраны и использования животного мира и сферы его обитания опирается на:

- Конституцию Республики;
- законы об охране окружающей природной среды.

– и на закон «Об охране, воспроизводстве и использования животного мира» регулирует отношения в области охраны и использования объектов животного мира.

Объектом животного мира является организм животного генезиса. Сферой обитания животного мира выступает природная среда, в которой животный мир находится в естественной свободе. Неотесанный согласий в местности РК считается земской собственностью. РК обладает самостоятельными правами и исполняет юрисдикцию для уникальнейшей народнохозяйственной площади и субконтинент шельфе РК [3].

На территории РК проводятся:

-государственный протокол предметов зоологического круга в мишенях сохранения, предоставления охраны, возобновления сферы его обитания и использования зоологического мира [1].

Мониторинг животного мира это концепция систематических наблюдений за их физическим состоянием, распространением, площадью среды их обитания, структурой, качеством, количеством. Целью мониторинга являлось то, что осуществлялось своевременное выявление изменений, также предупреждение и их устранение (негативных последствий) для сохранения биологического разнообразия, снабжение устойчивого состояния объектов животного мира и научность обоснованного их использования [5].

Персональный контроль в области охраны, использования и воспроизводства объектов животного мира и общества их обитания в целях обеспечения следования всеми юр. лицами и гражданами требований законодательства об охране и использовании объектов животного мира.

Животный мир обнаруживается одним из основных естественных ресурсов, особая значимость которого подчеркивается в законе «Об охране, воспроизводстве и использования животного мира». Согласно указанным положениям животный мир является имуществом народов РК, неотъемлемым элементом природной среды и биологического разнообразия Земли, возобновляющимся природным ресурсом, важным регулирующим и стабилизирующим компонентом биосферы, всемерно сберегаемым и рационально используемым для удовлетворения духовных и материальных потребностей граждан РК [3].

Некоторые признаки животного мира:

- установление диких животных в состоянии природной свободы;
- объект животного мира должен находиться в оживлённом состоянии;
- объект животного мира должен относиться к дикой «фауне»;

– «дикие» животные разбираются относительно территориальных границ: искусственных, естественных, хозяйственных.

Напомним, что законодательство о животном мире регулирует и отношения в области охраны и использования объектов животного мира, держащиеся в полувольных ситуациях или ненатурально основанной среде обитания с целью сберечь ресурс объектов животного мира, а также в прочих научных и воспитательных целях.

Таким образом, в состав животного мира входят не все животные, а только дикие. Согласно с Законом к ним относятся птицы, земноводные, млекопитающие, пресмыкающиеся, насекомые и другие животные.

Животные, входящие в состав животного мира, находятся в пространственных пределах государства. Одним из признаков животного мира как объекта экологических правоотношений является нахождение организмов в живом состоянии. Дикие животные, умершие в силу естественных причин или умерщвленные человеком, автоматически исключаются из состава животного мира, независимо от иных правовых последствий, например, от наступления ответственности за незаконную добычу* животного. Закон «О животном мире» включает в состав животного мира диких животных, содержащихся в неволе. Однако необходимо отметить, что дикие животные, содержащиеся в неволе, могут быть объектами лишь отдельных экологических правоотношений, в частности, по их охране, воспроизводству, вселению, созданию зоологических коллекций. При этом к ним неприменим ряд положений законодательства о животном мире, например об охране среды обитания, контроле в области охраны и рационального использования животного мира и др. [1].

Необузданные животные, их части и (или) дериваты, выбракованные в установленном порядке сферы их обитания, а да держащиеся и (или) разбавленные в неволе адвокатскими лицами, гражданами, разыскиваются в принадлежности ориентированных субъектов, ежели другое не фиксировано законодательными актами. В случаях, предустановленных законодательными актами, могут водворяться лимитирования и запреты на использование выбракованных необузданных животных, их долей и (или) дериватов, разыскивающихся в принадлежности адвокатских лиц, граждан, и на использование необузданных животных, держащихся и (или) разлученных в неволе [2].

Пользователями животным миром могут быть индивидуальные предприниматели, граждане и юридические лица, которым законами и иными НПА РК, законами и иными НПА субъектов РК предоставлена вероятность пользоваться животным миром.

Объекты животного мира, исключенные из среды обитания могут находится в государственной, частной, муниципальной и других видах собственности.

Юридические лица и граждане имеют право использовать животный мир с целью:

- охоты;
- рыболовства;
- добыча объектов животного мира, не причисленных к охотничьим ресурсам и водным биологическим ресурсам;
- использование полезных свойств жизнедеятельности объектов животного мира;
- получение продуктов жизнедеятельности объектов животного мира(меда и другое) [5].

Список не кончается на этом, Законами и иными нормативными правовыми актами РК, законами и иными НПА субъектов РК могут быть предусмотрены и другие виды пользования животным миром.

Перечень объектов животного мира, исключение которых из среды их обитания без разрешения не разрешено определяется специально уполномоченными государственными органами РК по охране, регулированию и контролю использования объектов животного мира и сферы их обитания.

Охрана животного мира может исполняться путем:

- Нахождения и соблюдения правил, норм и нормативов по воспроизводству, охране и использованию объектов животного мира;
- Установления дополнений и запретов на употребление животным миром;
- Охраны редких, ценных и находящихся под угрозой пропавания видов животных;
- Предупреждения нарушений установленных нормативов пользования животным миром;
- Объединения охраны среды обитания, путей миграции и мест концентрации животных, условий размножения;
- Закрепления территорий, акваторий за пользователями животным миром с возложением на них обязанностей по охране объектов животного мира;
- Произведения особо берегаемых природных территорий;
- Ненатурального разбавления видов животных;
- Оказания поддержки животным в случае угрозы гибели при стихийных бедствиях, заболеваний и из-за других причин;
- Организации научных изучений в области воспроизводства, охраны и использования животного мира;

- Стимулирования занятия юридических и физических лиц по охране животного мира;
- Воспитания граждан в духе человеческого и осторожного отношения к животному миру [4].

При выполнении данной работы была анализирована тема, открывавшая вопросы правового режима употребления и защиты объектов животного мира. Были зацеплены вопросы выявившие сущность темы, ее актуальность и важность, нужда в рассмотрении которых возникла, а также иные вопросы.

Можно отметить кое-какие выводы:

Животный мир является значительным стабилизирующим и регулирующим компонентом биосферы, всемерно рационально и охраняемым используемым для ублагоотворения духовных и материальных потребностей граждан. Использование животным миром исполняется на основе долгосрочной лицензии, получаемой гражданами органами гос. власти, уполномоченными осуществлять право собственности от имени РК и ее субъектов или именных однократных лицензий.

Правовые меры по охране животного мира состоят в установлении лимитов пользования животного мира, главное редких и исчезающих видов; в обработке, принятии и применении законодательных и иных НПА.

БУЛЛИНГ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

Яковлева Камилла (Қазақстан)

*Колледж Международного Сервиса и Менеджмента
Научные руководители: Губанова Р.Н., Бутабаева Н.К.*

Один из самых больших страхов школьника или студента – это столкнуться с унижениями со стороны сверстников.

Что такое буллинг? Это глобальная проблема общества, которая существует уже не первый десяток лет. Это подростковая агрессия, которая может привести к необратимым последствиям. С этим нужно бороться. К сожалению, буллинг это почти неотъемлемая часть школы, колледжей и университетов.

Участники буллинга. Так или иначе все с этим сталкивались, кто-то косвенно, кто-то напрямую. Кто-то был жертвой, кто-то был так называемым обидчиком, а кто-то просто свидетелем.

Причины буллинга. Одна из основных причин, которая толкает подростков издеваться над другими это низкая самооценка. Человек сравнивает себя с другими и ищет в другом изъян и унижает. Возможно, этот человек получал мало любви и ласки. За счет унижения других поднимает себе самооценку и пытается завоевать внимание других, показывает какой "сильный" и "крутой".

Что делать если ваш ребёнок столкнулся с буллингом? Подростковый момент очень сложный, формируется самостоятельная личность, и очень важно чтоб родители были рядом и понимали это. Очень важно чтоб родители принимали участие в жизни, разговаривали с детьми.

Если вы замечаете, что с вашим ребёнком что-то не так, поговорите с ним. Если он не хочет идти в школу, выясните причину. Многие родители начинают кричать, ругаться, оскорблять своего ребенка и насильно заставляют идти в школу, тем самым просто добивая его. Им даже не приходит в голову то, что, придя в школу ребенка могут избить, у него могут отбирать деньги, над ним смеются. Они считают, что их ребенок просто лентяй и не хочет учиться. А теперь представьте для ребенка родители самые близкие люди, и он хочет, чтоб в первую очередь его поняли родители. А по итогу они не лучше обидчиков. Вы только представьте, что происходит в голове вашего ребенка. Ведь не каждый это сможет пережить, не мало случаев, когда дети, наглотавшись таблеток, порезав вены или спрыгнув с крыши, заканчивают свои жизни.

Как не допустить чтоб ваш ребенок стал обидчиком? В период от 3 до 5 ребенок начинает осознавать этот мир, начинает много что понимать и это идеальный возраст ребёнка для воспитания. Психологами доказано что воспитание ребёнка длится до 5 лет и надо успеть вложить все хорошее, далее идет период перевоспитания и это намного сложнее. Так вот именно в этот возраст нужно знакомить ребенка с разными группами людей. Нужно объяснять и показывать людей с ограниченными возможностями, объяснять, что таким людям нужно помогать. Нужно объяснять, что каждый человек — это индивидуальная личность и у каждого своя особенность. Нужно давать ребёнку право выбора, нужно чтоб у него было все мнение, при этом учим ребенка уважать мнение и вкусы других. Нужно объяснять понятие "толерантность" и проявлять это качество в ребёнке. Что делать если вас ребенок стал обидчиком? Ну для начала нужно узнать причину такого поведения и порой это не просто. Возможно, придется посетить учебное заведение, поговорить с преподавателями и провести беседу с ребенком. Не нужно кричать, бить, выражаться не цензурной бранью, лучше этим вы не сделаете. Узнав причину, разговариваем с ребенком, объясняем, что так нельзя. Скорее всего у ребенка имеется психологическая травма, поэтому стоит обратиться к специалисту.

Поведем итоги. Секрет счастливого ребенка – это любовь, уважение, со стороны родителей. И главное помним, что дети – это отражение родителей, мы должны быть хорошим примером для наших детей!

ӨЗІН-ӨЗІ ТӘРБИЕЛЕУ ОҚЫТУШЫНЫҢ ЖЕКЕ ЖӘНЕ КӘСІБИ ӨСУІНІҢ ҚАЖЕТТІ ШАРТЫ РЕТІНДЕ

Әкімқызы Қарлығаш (Қазақстан)

*Халықаралық сервис және менеджмент колледжі
Ғылыми жетекшісі: Демеуова Айгүль Медешевна*

Қазіргі адам өзінің білімі мен дағдыларын үнемі жетілдіріп отыруы керек, өзін-өзі тәрбиелеумен айналысуы керек, көп қырлы қызығушылыққа ие болуы керек. Қазіргі заманғы адамның өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі ақпаратқа қол жетімділік, онымен жұмыс істеу мүмкіндігі маңызды болып табылатын ақпараттық қоғам жағдайында өзекті болды. Ақпараттық қоғам ақпаратты білімге айналдыру процесі ерекше рөл атқаратын білім қоғамы ретінде сипатталады. Сондықтан заманауи жағдайлар адамнан білімді үнемі жетілдіруді талап етеді. Білімді әртүрлі тәсілдермен алуға болады. Бүгінгі таңда біліктілікті арттыру қызметтерінің үлкен спектрі ұсынылады. Бірақ, жаңа білім мен технологиялардың көпшілігі орта есеппен бес жылдан кейін өзектілігін жоғалтатыны құпия емес. Сондықтан шеберлікті арттырудың тиімді әдісі, өзін-өзі тәрбиелеу.

Үнемі өзін-өзі тәрбиелеу – бұл қазіргі заманғы адамның өмірін анықтайтын актив, ол "қазіргі заманғы пойыздан" артта қалмауға көмектеседі. Кәсіби қызметтің ең тән ерекшелігі – бұл ақпараттық ресурстар мен технологиялардың өзгеруімен байланысты оның қозғалғыштығы, және Біз бұрынғы кәсіби дағдылар тез ескіретінін, жұмыстың басқа формалары мен әдістерін, байланысты ғылымдардың теориялық білімдерін және тағы басқаларын талап ететінін нақты түсінеміз. Бұл процестерді бақылау үшін адам үнемі оқып отыруы керек.

Өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі тәрбиелеу, ғылымның, техниканың, мәдениеттің, саяси өмірдің және т.б. кез-келген саласында жүйелі білім алу, материалды зерттеудің тәуелсіздігімен органикалық үйлесімде айналысатын адамның тікелей жеке қызығушылығын білдіреді. Сонымен бірге, өзін-өзі тәрбиелеу өзін-өзі тәрбиелеудің құралы болып табылады, өйткені ол мақсатқа жету үшін табандылықты, табандылықты, ішкі ұйымдастыруды, еңбекқорлықты және басқа да моральдық қасиеттерді дамытуға ықпал етеді. Кең мағынада, өзін-өзі тәрбиелеу дегеніміз - зерттелетін материалмен айналысатын адамның өзіндік жұмысымен байланысты білім алудың барлық түрлері.

Өзін-өзі тәрбиелеудің негізгі формасы-ғылыми, танымал ғылыми, оқу, көркем және басқа әдебиеттерді, баспасөзді зерттеу. Өздігінен білім алу сонымен қатар әртүрлі құралдарды пайдалану мүмкіндігін қарастырады: дәрістер, баяндамалар, концерттер тыңдау, мамандардың кеңестері, спектакльдер, кинофильмдер, телешоулар көру, мұражайларға, көрмелерге, галереяларға бару, практикалық қызметтің әртүрлі түрлері – тәжірибелер, эксперименттер, модельдеу және т. б.

Өзін-өзі тәрбиелеу әрқашан жеке мәнге ие. Өзін-өзі тәрбиелеу қажеттіліктер негізінде туындайды және олар кәсіби қызметте, күнделікті өмірде, қоршаған әлемді тану және өзін әлеуметтік ортада жүзеге асыру үшін белгілі бір қасиеттерді тәрбиелеу процесінде жүзеге асырылады. Өздігінен білім алу мақсатты нақты тұжырымдай алмай, мәселені нақтылап, басты, маңызды бөлшектерге назар аудара алмай, оқу процесі мен алған білімдерін шығармашылық тұрғыдан қайта қарастырмай мүмкін емес. Қазіргі заманғы адамға өзін-өзі тәрбиелеу бойынша өзіндік жұмыс өз білімін толықтыруға және нақтылауға, кәсіби салада туындайтын терең және егжей-тегжейлі талдауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Шығармашылықпен жұмыс істейтін адам білімді үнемі толықтыруға мұқтаж, ойлаудың икемділігі, процесті модельдеу және болжау қабілеті қалыптасады, шығармашылық әлеуеті ашылады. Өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын меңгерген адам мақсатты ғылыми-практикалық, зерттеу қызметіне дайындалуға және ауысуға мүмкіндік алады, бұл жоғары кәсіби, білім беру деңгейін көрсетеді және бұл өз кезегінде кәсіби қызметтің сапасына әсер етеді.

Өздігінен білім алу педагог қызметкерлердің үздіксіз білім алуының құрамдас бөлігі болып табылады. Өзін-өзі тәрбиелеудің мәні: ақыл-ой еңбегінің техникасы мен мәдениетін игеру, проблемаларды жеңе білу, жеке өзін-өзі жетілдіру бойынша ғана емес, сонымен қатар кәсіби деңгейде де жұмыс істеу.

Өзін-өзі тәрбиелеудің барлық түрлерін екі топқа бөлуге болады: жеке және топтық. Жеке түрде, бастамашы оқытушының өзі, бірақ әдістемелік және әкімшілік құрылымдардың басшылары бұл процесті бастай және ынталандыра алады. Әдістемелік бірлестіктің, семинарлардың, практикумдардың, біліктілікті арттыру курстарының қызметі түріндегі топтық форма жеке өздігінен білім алу нәтижелері мен педагогтің өзі арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді. Біз өздігінен білім алуды ұйымдастырудың ең көп қолданылатын формаларын талдаймыз, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін атап өтеміз.

1. Біліктілікті арттыру институттарында курстық дайындық.

Өзін – өзі тәрбиелеудің бұл түрінің басты артықшылығы: маман-оқытушыдан білікті көмек алу мүмкіндігі, сонымен қатар әріптестер арасында тәжірибе алмасу мүмкіндігі.

Кемшіліктері:

- курстардың эпизодтық өтуі;
- өткізу уақыты-оқу кезеңінде, бұл бүкіл оқу орнының жұмыс режимінде үлкен өзгерістер әкеледі;
- көбінесе көп нәрсені қалайтын дәріс материалының сапасы, өйткені қытушылардың қажеттіліктерін байыпты зерттеу және тыңдаушылардың әлеуетін ескере отырып саралау жоқ.

2. Екінші жоғары білім немесе екінші мамандық алу.

- Басты қадір-қасиетін мұндай нысандары өз бетінше білім алу;
- білім берудің жеке траекториясын құру мүмкіндігі, өйткені көптеген бағдарламалардың құрылымы модульдік сипатқа ие: кейбіреулері оқуға міндетті, ал басқалары жеке таңдауды ұсынады;

Кемшіліктері:

- педагогтердің бос уақытының жетіспеушілігі;
- оқытудың қымбаттығы.

3. Қашықтықтан біліктілікті арттыру курстары, конференциялар, семинарлар, олимпиадалар мен конкурстар.

Басты қадір-қасиетін мұндай нысандары өз бетінше білім алу:

- оларды педагогтарға ыңғайлы уақытта өту мүмкіндігі;
- белгілі бір мұғалім үшін қызықты және өзекті мәселелер бойынша тақырыпты таңдау мүмкіндігі.

Кемшіліктері:

- көбінесе қашықтықтан оқыту курстары ақылы негізде өткізіледі;
- қашықтықтан оқытудан өту фактісін растайтын құжаттардың көбінесе заңды күші болмайды, яғни олар кезекті аттестаттауды өткізу кезінде ескерілмейді.

4. Өзін-өзі тәрбиелеу бойынша жеке жұмыс мыналарды қамтуы мүмкін:

- белгілі бір проблема бойынша ғылыми-зерттеу жұмысы;
- кітапханаларға бару, ғылыми-әдістемелік және оқу әдебиеттерін оқу;
- педагогикалық кеңестерге, ғылыми-әдістемелік бірлестіктерге қатысу;
- әріптестердің сабақтарына қатысу, сабақтарды ұйымдастыру, оқыту мазмұны, оқыту әдістері мәселелері бойынша пікір алмасу.

Желілік педагогикалық қоғамдастықтар-оқытушының өздігінен білім алуын ұйымдастырудың жаңа нысаны. Желілік педагогикалық қоғамдастық-бұл тәжірибемен бөліскісі, дауласқысы, өзі туралы сөйлескісі, қажетті ақпаратты білгісі келетін пікірлестердің, еліміздің түрлі өңірлеріндегі педагогтердің қарым-қатынасы үшін құрылған интернет-ресурс.

Жалпы алғанда, барлық көздер жеке өсуге ықпал ететін білім көздеріне және кәсіби өсуге ықпал ететін көздерге бөлінеді, бірақ олар бір уақытта екеуіне де ықпал ете алады.

Педагог қызметкерлердің өздігінен білім алу жұмысы, ең алдымен, оқыту мен тәрбиелеу сапасын жақсартуға, оқу-тәрбиелік және өндірістік процестердің өзара тиімді байланысын қамтамасыз ететін практикалық міндеттерді шешуге, олардың әдістемелік шеберлігін арттыруға бағытталған.

Өзінің барлық мазмұнымен өздігінен білім алу педагогикалық қызметкерлердің практикалық қызметінің түпкілікті нәтижелеріне қол жеткізуге ықпал етуі керек:

- оқу процесінде оқытудың жаңа әдістерін, заманауи техникалық құралдарды кеңінен қолдану негізінде оқу-тәрбие процесі мен оқушыларды тәрбиелеуді жетілдірудің неғұрлым тиімді жолдарын табысты іздеу және енгізу;
- оқу-тәрбие процесін оның педагогикалық логикасы мен дидактикалық принциптеріне сәйкес жоспарлауды ұйымдастыру;
- оқушылардың танымдық қызметін жандандыру, олардың дербестігін дамыту және алған кәсіби даярлығының сапасын арттыру бойынша шаралар әзірлеу;
- әдістемелік жұмысқа барлық педагог қызметкерлердің белсенді қатысуы;
- оқу жоспарлары мен бағдарламаларының мазмұнын және осы негізде оқытудың қазіргі заманғы мазмұнын іске асыру жөніндегі нақты шаралардың жұмысын жетілдіру;

Жаңа адамды тәрбиелеу, оның жеке басын қалыптастыру – педагогикалық жұмыстың негізі. Тәрбие өнімі-тұлға. Адам болу дегеніміз-өзін адам ретінде сезіну, ғасырлар бойы қалыптасқан халықтық тәжірибе арқылы қалыптасқан рухани мәдениеттің тұрақты құндылықтарын сіңіру, осы құндылықтарды еңбек, әлеуметтік маңызы бар іс-әрекетке, қоғамдық өмірге, адами қатынастарға, күнделікті өмірге тарту.

Жеке тұлғаны қалыптастыру процесінде тәрбие ерекше рөл беріледі. Дәл осы жерде бүкіл адам өмірінің негізі қаланады. Сондықтан оқытушы әр оқушы үшін, адам болу үшін жауап береді. Тәрбиелеген ойлардың, қызығушылықтардың, ұмтылыстардың бағытын анықтайтын нәрсе оқытушының рухани мәдениетіне, сенімділігінің күшіне, педагогикалық шеберлігіне, адамның талантына байланысты. Бұл оқытушы үнемі және жан-жақты жұмыс істеуге, педагогикалық шеберлігін арттыруға, үнемі оқуға міндеттейді. Яғни, оқытушының үздіксіз білім алуы, оның біліктілігін жүйелі түрде арттыру қазіргі мектеп алдында тұрған міндеттерді шешудің маңызды шарттарына айналууда.

**«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»
атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Алматы, Қазақстан, 6-8 сәуір 2021 жыл

ИБ 14403

Басуға 16.04.2021 жылы қол қойылды. Формат 60x84 1/16.
Көлемі 2,1 б. т. Тапсырыс №3509. Таралымы 5 дана.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.

ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
БАСПА ҮЙІ

